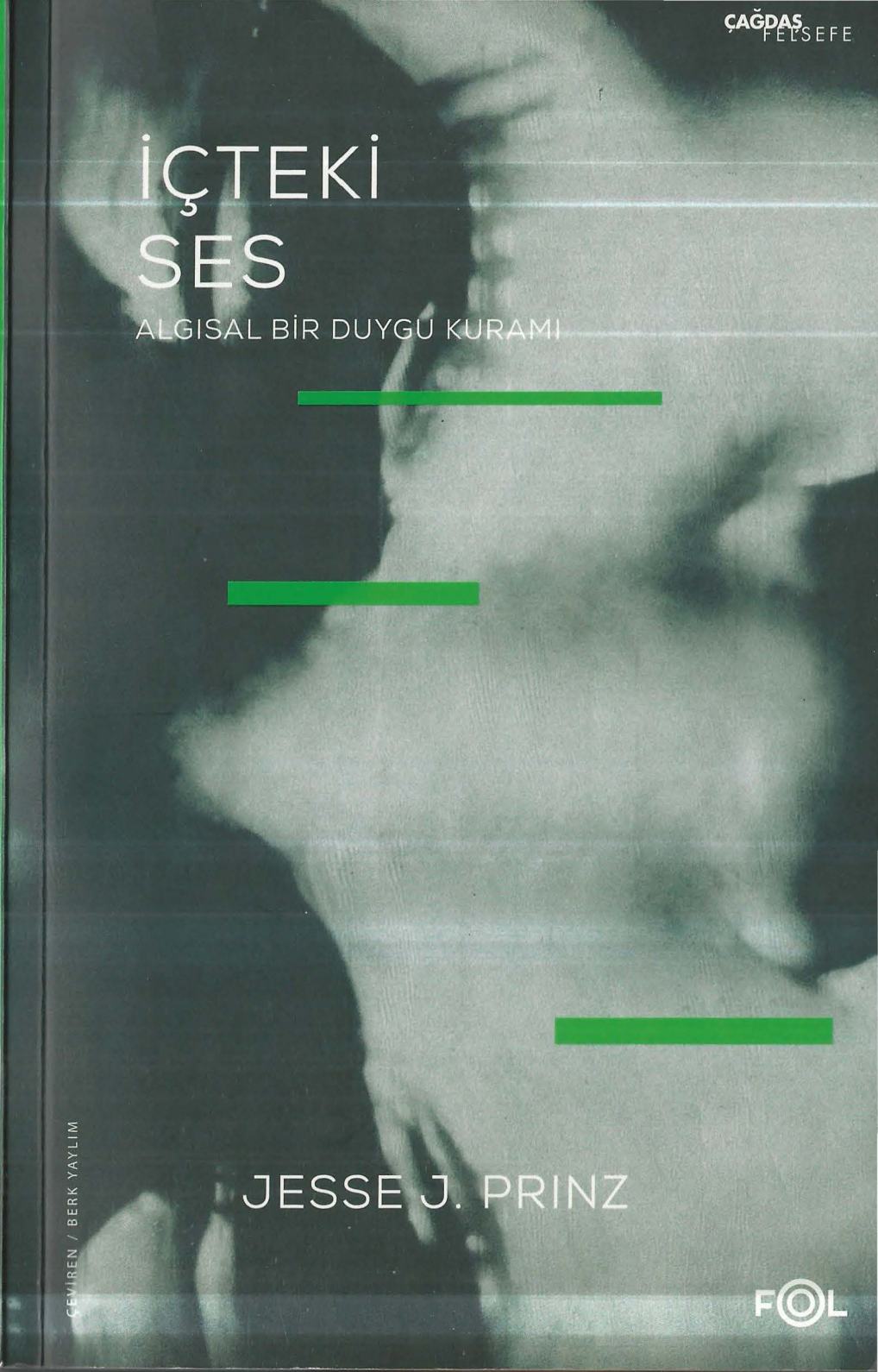
İÇTEKİ SES

JESSE J. PRINZ

FOL

ÇAĞDAŞ FELSEFE

İÇTEKİ SES

ALGISAL BİR DUYGU KURAMI

JESSE J. PRINZ

ÇEVİREN / BERK YAYLIM

FOL

İçteki Ses

Algısal Bir Duygu Kuramı

FOL 73
© Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş.
Sertifika No: 44396

Felsefe 71
Duygu Felsefesi 01

İçteki Ses –Algısal Bir Duygu Kuramı–
Jesse J. Prinz

Çeviren: Berk Yaylım

Özgün Adı: *Gut Reactions –A Perceptual Theory of Emotion–*
Edisyon: Oxford 2004

Yayına Hazırlayan: Ebubekir Demir
Redaksiyon: Mak Grup Redaksiyon Ekibi
Son Okuma: Kamuran Elbeyoğlu
Görsel Yönetmen: Nurullah Özbay
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos

ISBN 978-625-44420-7-0

Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

I. Baskı: Ekim 2020

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06420 Çankaya Ankara
Tel.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

İçteki Ses
Algısal Bir Duygu Kuramı

Jesse J. Prinz

Çeviren
Berk Yaylım

FOL

Rachel İçin...

JESSE J. PRINZ

New York Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamladı (1992). Chicago Üniversitesi Felsefe Bölümünde *Perceptual Cognition: A Study in the Semantics of Thought* teziyle doktorasını tamamladı (1997). Kuzey Carolina Üniversitesi ve Washington Üniversitesi'nde dersler verdi. Estetik, bilişsel bilim, zihin felsefesi ve psikoloji felsefesi alanlarında yüzün üzerinde yayını bulunmaktadır. Hâlen CUNY Graduate Center'da çalışmalarını sürdürmektedir.

Başlıca eserleri: *Furnishing the Mind: Concepts and Their Perceptual Basis* (2002), *The Emotional Construction of Morals* (2007), *Mind and Cognition* (2008, William Lycan ile) *Beyond Human Nature* (2010), *The Conscious Brain* (2012).

BERK YAYLIM

Ankara'da doğdu. Lisans eğitimine ODTÜ Felsefe Bölümü'nde başladı. 2010 yılında felsefe bölümünden, 2011 yılında çift anadal programı olan sosyoloji bölümünden mezun oldu. 2015 yılında *Revisiting Immanence and Conatus in Spinoza* isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2014 yılından itibaren ODTÜ Felsefe Bölümünde araştırma görevliliğine devam etmekte ve doktorasını sürdürmektedir.

Başlıca eserleri: Samuel Alexander, *Spinoza ve Zaman* (2019); Hans Reichenbach, *Uzay, Zaman ve Hareket* (2020).

İçindekiler

Önsöz 13

Birinci Bölüm 17
Giriş: Tutkuları Ayrıştırmak 17
1. Duygunun Ögeleri 17
2. Duygu Kuramları 18
2.1. Parçalardan Kuramlara 18
2.2. Melez Kuramlar 27
2.3. Boyutsal Değer Biçme Kuramları 33
3. Parçalardan Çokluğa 38
3.1. Çokluk Sorunu 38
3.2. Gelecek Program 42

İkinci Bölüm 45
Düşünmeden Hissetmek 45
1. Duygu ve Biliş 45
1.1. İki Korkunun Hikâyesi 45
1.2. Felsefe ve Psikolojideki Bilişsel Kuramlar 46
1.3. Kanıtlar Bilişsel Kuramları Destekliyor mu? 53
2. Zajonc/Lazarus Tartışması 63
2.1. Bilişsel Kuramlara Karşı Kanıtlar 63
2.2. Kanıtları Değerlendirme 67
3. Biliş Nedir? 75
3.1. Bazı Tanımlar 75
3.2. Organizmaya Ait Kontrol 82
4. Tartışmayı Çözmek 87
4.1. Duygular Bilişsel midir? 87
4.2. Lazarus'u Diriltmek 89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 91
BEDENLEŞMİŞ DEĞER BİÇMELER 91
1. Temsiller Olarak Duygular 91
1.1. Psikosemantik 91
1.2. Duygular Bedensel Değişimleri mi Temsil Eder? 96
1.3. Duygu Sağlayıcıları 103
1.4. Malumattan Temsile 112
2. Bedeni Geri Getirmek 114
2.1. Gerçek İçerik ve Nominal İçerik 114
2.2. Adrenalin İtirazı 118
2.3. Duyguya Özgü Fizyoloji 121
3. Değer Biçmelerin Yerini Saptamak 124
3.1. Duyguların İçsel Sebepleri 124
3.2. Bedenleşmiş Değer Biçmeler 129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 131
TEMEL DUYGULAR VE DOĞAL TÜRLER 131
1. Bölünmüşlük Tezi 131
1.1. Duygular ve Doğal Türler 131
1.2. Duyuş Programları ve Bağlılık Düğümleri 135
2. Temel Duygular 142
2.1. Temel Duygular Nelerdir? 142
2.2. Temel Duygulara İnanmalı mıyız? 148
2.3. Temel Olmayan Duygular 150
3. Birliğe Direnmek 153
3.1. Temel Duygu Tezine Karşı 153
3.2. Duygular Doğal Türler midir? 158

BEŞİNCİ BÖLÜM 167
DUYGULAR VE DOĞA 167
1. Biyolojik İndirgemecilik 167
1.1. İndirgemecilerin İddiaları 167
1.2. İndirgemecilik için Kanıt 170
2. Yüz İfadelerinden Gen İfadelerine 177
2.1. Duygu Tümelleri 177

2.2. Duygu Genleri 185
3. Evrimsel Psikoloji 189

ALTINCI BÖLÜM 208
DUYGULAR VE YETİŞME 208
1. İnşacılık ve Uyumculuk 208
1.1. Sosyal İnşacılık 208
1.2. Uyumculuk 212
2. İnşacılık Lehine Argümanların Değerlendirmesi 213
3. İnşacılığı Yeniden İnşa Etmek 224
3.1. Bedenin Alışkanlıkları 224
3.2. Harmanlama 227
3.3. Ayarlama 232
4. İnşacılığı ve İndirgemeciliği Uzlaştırmak 236
4.1. Temel Eğitim 236
4.2. Bütünleyici Uyumculuk 247

YEDİNCİ BÖLÜM 250
DEĞERLİK 250
1. İyi Zamalar, Kötü Zamanlar 250
1.1. Değerliğe Giriş 250
1.2. Karışık Hisler 256
2. Değerlik Nedir? 261
2.1. Değerlik Kuramları 261
2.2. Değerlik ve İçsel Pekiştiriciler 269
2.3. Maceraperestler ve Sofular 272
2.4. Değerliğin Kendine Özgü Bir Hissi Var mıdır? 274
3. Sonuç: Değerlikli Bedenleşmiş Değer Biçmeler Olarak Duygular 277

SEKİZİNCİ BÖLÜM 278
DUYUŞSAL DURUMLARIN BİR TİPOLOJİSİ 278
1. Duygu Sınıfı İçerisinde Daha Başka Ayrımlar 278
1.1. Tutumsal Duygular 278
1.2. Ruh Hâlleri 283

2. Diğer Duyuşsal Kurgular 292
2.1. Hissiyatlar 292
2.2. Değerlikli Bedensel Durumlar 294
2.3. Motivasyonlar 296
2.4. Arzu Üzerine Son Sözler 304

DOKUZUNCU BÖLÜM 306
DUYGUSAL BİLİNÇ 306
1. Gizli Hisler 306
1.1. Bilinç Dışı Duygulara Karşı 306
1.2. Bilinç Dışı Duyguları Savunmak 311
2. Duygusal Bilincin Nöroişlevsel Temeli 317
2.1. Duygusal Bilinç Bedenin Bir Bilinci Midir? 317
2.2. Algısal Bilincin Genel Bir Kuramı 320
2.3. Duygu İşleme Hiyerarşisi 327
3. Bilinç Ne İçindir? 335

ONUNCU BÖLÜM 339
DELİYE DÖNMEK KIRMIZI GÖRMEK GİBİ MİDİR? 339
1. Algı Olarak Duygu 339
2. Bariz Zıtlıklar 345
2.1. Gözlenemeyenler 345
2.2. Dayanıklılık 347
2.3. Hareket 349
2.4. Dolaylılık 351
2.5. Modülerlik 355
2.6. Garanti 362

KODA: AYRILAN YOLLAR 369

KAYNAKÇA 375

DİZİN

Önsöz

Artık hissiyatların ve duyguların
midede yer aldığı biliniyor.
Ambrose Beirce

Duygular hayatlarımızın merkezinde sahne alırlar. Duygular için ve duygulardan kaçınmak için yaşarız. Galibiyetin heyecanı ve yenilginin azabı. Eski bir arkadaşla geçen bir öğleden sonranın tatmini ya da pişmanlığın ızdıraplı dırdırı. Duygular olmaksızın sadece kuru hareket, refleks ve rutin vardır. Apaçık önemine rağmen duygular, bilişsel bilim içerisinde her zaman önemli bir araştırma konusu olarak yer almamıştır. Bilişsel bilim, kapsayıcı ve disiplinlerarası bir zihin çalışması olma iddiasındadır. Bilişsel bilimde standart bir ders kitabı, muhtemelen algı, dikkat, bellek, kategorizasyon, dil ve hatta bilinç üzerine bölümlere sahiptir, ama tuhaf bir biçimde duygular üzerine bir bölüm yoktur. Böylesi bir ihmalin sebeplerinden biri, bilişsel bilimcilerin zihnin bir bilgisayar olduğu üzerine uzun süren bir yatırımlarının olması ve duyguyu bilgisayımsal terimlerle anlamada zorluk çekmeleridir. İhmalin diğer bir sebebi de duyguların kapsamlı olarak psikanalistler de dâhil olmak üzere, klinik psikologlar tarafından geniş ölçüde araştırılmış olmasıdır. Bilişsel bilimciler kendilerini düzensiz zihinlerin çalışmasından uzaklaştırmaya çalıştılar.

Duygu çalışmaları bu on yıllardaki ihmal sırasında gelişti. Yine de adanmış birçok bilişsel bilimcinin dikkatini çekmekte başarısız oldu. Bu şu anda değişmektedir. Özellikle de nörobilimdeki güncel gelişmeler, duyguları yeniden ilgi odağı yaptı. Duygu çalışmalarına ilgi arttıkça yeni araştırmacılar kıdemli araştırmacıların uzun zamandır bildikleri bazı derin ayrımları keşfediyorlar. Duyguların ne olduğu konusunda çok az fikir

birliği var. Öyle ki kuram sayısı, kuramcı sayısının sadece biraz gerisinde kalıyor.

Bu kitapta, büyümekte olan bu listeye bir eklenti daha yapıyorum. Böylesi bir eklentinin makul olup olmayacağı sorulabilir. Hâlihazırdaki birçok kuram yanında gerçekten başka bir taneye daha ihtiyaç var mı? Açıkça, eğer sorunun cevabının evet olduğunu düşünmeseydim, bu kitabı yazmazdım. Tam da birçok kuram olduğu için bir başka kurama ihtiyacımız var. Mevcut bazı kuramlar duyguların farklı özelliklerini başka özellikleri göz ardı etmek pahasına vurguladı. Diğer mevcut kuramlar ayrı bileşenlere ait çok fazla özelliği kabaca birleştirmeye çalıştı. Benim savunduğum kuram kısmen bir sentezdir. Yeterli açıklayıcı güce sahip basit ve düzenli bir açıklama sağlamaya çalışıyorum. Bu kuram, duygu literatüründe bazı tartışmaları bir araya getirme çabasıdır; bilişsel ve bilişsel olmayan kuramlar ile biyolojik indirgemeci ve sosyal inşacı kuramlar arasındaki boşluğu kapatıyor. Aynı zamanda da duyguların ne olduğu hakkındaki açıklamaları ağırlaştırarak bunaltmaması gereken uzuvları koparan Prokrustesçi[1] bir kuramdır.

Savunduğum kuram tamamıyla yeni değildir. William James ve Karl Lange tarafından öncülüğü yapılan ve son dönemlerde Antonio Damasio tarafından yeniden diriltilen açıklamanın bir çeşididir. Bu geleneğe göre duygular, bedende örüntülenmiş değişikliklerin algılarıdır. Gündelik dille söylersek duygular, içteki seslerdir. Bu türden kuramlar felsefede ya da psikolojide hiçbir zaman popüler olmamıştır. Duygular, duygu kuramlarının açıklaması gereken birçok şeyi açıklamak için yetersiz görünüyor. En dikkat çeken nokta da bu kuramlar, duyguların önemini açıklamada başarısızdırlar. Duygular, akıl yürütme, eylem ve amaç seçme süreçlerine katkıda bulunurlar. Yargılarla tetiklenirler ve kültürel etkiye açıktırlar. Ahlak ve diğer yüce alanları kavrayışımızda –bu kitabın devamında iddia edeceğim üzere– merkezî konumdadırlar. İçimizdeki çarpıntılar, sızılar ve

Yunan mitolojisinde Prokrustes kendisine konuk olarak gelen kişilerin boylarını yatakla uyumlu hâle getirmek için kesen ya da uzatan haydutun ismidir. Burada da kavramlara uygulanabilecek bir benzetme kullanılmıştır. (Çev.)

sancılar nasıl bu türden roller oynayabiliyor? Bu kitap bu soruya cevap teşebbüsüdür. Yenilik içeren bir Jamesçi kuramı savunuyorum. Dolayısıyla çoğalan kuramlara bir yenisini eklemek yerine, eski bir kuramın, rakiplerinin birçoğunun yapabildiği işi gerçekleştirebilecek biçimde değiştirilebileceğini göstermeyi umuyorum.

Bu kitabı yazarken kayda değer dönüt ve destek alabildiğim için şanslıydım. Oxford University Press'ten Robert Miller ve Dave Chalmers sabırlı, kibar ve anlayışlı oldular. Metne Paul Griffiths, Aaron Ben-Ze'ev ve OUP'deki anonim hakemlerden gelen çok yardımcı yorumları aldığım için şanslıydım. Mükemmel tavsiyelerinin hepsini izleseydim daha birçok eksiklikten kaçınılabilirdi. Jonathan Prinz bana düzinelerce yazım yanlışının yerini tespit etmemde yardım etti. Paul Griffiths çok sayıda işe yarar tartışma ve zarif desteğinden dolayı fazladan teşekkürü hak ediyor. Duygular üzerine çalışması, benim ve alana yeni gelen diğerleri için müthiş bir ilham kaynağı oldu. Ayrıca Bob Solomon destek ve ilhamı ile duygu çalışmalarına adadığı yılları için teşekkürü hak ediyor.

Ayrıca içinde Kathy Bradfield, Louis Charland, Andy Clark, Tim Crane, Joe Cruz, Bob Gordon, Pat Greenspan, Matteo Mamelli, Batya Mesquita, Simon Moore, Dominic Murphy, David Papineau, Hannah Pickard, Jessica Phelan, Richard Samuels, Laura Sizer, Barry Smith, Chandra Sripada, Steve Stich, Washington University Duygu Dergisi Kulübü üyeleri, Griffiths duygu seminerindeki öğrenciler ve Washington Üniversitesi ve California Teknoloji Enstitüsü duygu seminerlerimdeki öğrencilerin bulunduğu çok sayıda insanın değerli tartışmalarından faydalandım. Washington Üniversitesi, California Teknoloji Enstitüsü, Londra Üniversitesi ve Kuzey Carolina Üniversitesi'ndeki harika meslektaşlarıma destekleri için minnettarım.

İçinde Caltech, Chapel Hill, Mt. Holyoke, Stirling, Sussex, St. Louis'deki Missouri Üniversitesi, York Üniversitesi, College London Üniversitesi, Williams College ve Yale Üniversitesi'nin de bulunduğu çeşitli kampüslerde bu kitaptaki materyali sundum. Aynı zamanda içinde American Philosophical Association, Association for the Scientific Study of Consciousness,

International Society for Research on Emotions, King's College Emotion, Evolution, and Rationality üzerine konferansında ve Felsefe ve Duygular üzerine Royal Institute of Philosophy'de düzenlenen konferansın da bulunduğu konferanslarda içeriği sundum. Tüm dinleyicilere minnettarım.

Son olarak aileme teşekkür etmem gerekiyor. Ebeveynlerim ve abim, büyürken benim duygusal öğretmenlerim oldular ve benim her aksiliğime tahammül ettiler. Rachel Bernstein bu kitabın olmazsa olmazıdır ve benim en sevgi dolu duygularımın nesnesidir.

Jesse J. Prinz

Birinci Bölüm
Giriş: Tutkuları Ayrıştırmak

1. Duygunun Ögeleri

Duygular, tipik olarak dışsal olaylar tarafından ortaya çıkartılır. Mesela bir yarışmayı kazanmaya karşı duygusal bir tepkiniz olabilir veya kazanmayı başaramadığınızda çok farklı bir duygusal tepkiniz olabilir. Böylesi olaylar meydana geldiğinde yer alan tüm içsel değişiklikleri göz önüne getirin. İlk olarak bir düşünce vardır. Belki de bu düşünce, gıpta ile bakılan bir ödüle layık görüldüğünüzün farkına varmanızdır; belki de umutsuzca beklediğiniz ödülün başka birisine gitmiş olmasının farkına varmanızdır. [Bu düşüncenin] ardından fizyolojik değişiklikler akını gelir. Eğer ödülü kazandığınızın farkına varırsanız, ağzınızda engellenemez bir sırıtış yayılabilir. Yüzünüzü al basabilir. Gözleriniz parlayabilir. Kalbiniz heyecanla çarpabilir. Eğer haberler kötüyse başınız öne düşebilir. Gözleriniz yaşarırken boğazınız düğümlenebilir. Ayrıca bu iki muhtemel olay, dikkat ve belleği apayrı biçimde etkileyebilir. Kazanmak, etrafınızdaki sahneyi yeni olasılıklar akımı ile aydınlatabilir. Eski başarılarınız ve kendinizle gurur duyma düşünceleri zihninize akın edebilir. Kaybetmek ise etrafınızı tekdüze bir griye boyar. Geçmiş hayal kırıklıklarının hatıralarını eşeleyebilirsiniz. Acınacak öz imgenizin baskılayıcı ağırlığı altında boğulabilirsiniz. Zafer sizi sıçrama dürtüsüne sevk edebilir. Yenilgi ise içine kıvrılacak bir delik aramaya yönlendirebilir. Tabii ki, bütün bu değişikliklere bilinçli hisler de sebep olur: cennetlik bir tatlı ürperme ya da katlanılmaz bir sancı.

Sayılan bu iki senaryodaki gibi tipik duygu nöbetleri, birkaç bileşeni içerir. Bunlar; düşünceler, bedensel değişiklikler, hareket eğilimleri, dikkat ve bilinçli hisler gibi zihinsel süreçlerin tadilleridir [*modulation*]. Ama bunların hangisi *duygudur*? Diye-

lim ki gıpta edilen bir ödülü kazanmanın 'coşku'ya [*elation*] sebep olduğuna karar verdik. Bu etiket duygusal süreçteki hangi parçayı tanımlayacak? Değişim basamaklarında tek bir bileşen, duygu olarak göze çarpar mı? Coşku bir his midir? Bir düşünce ya da bir hareket eğilimi midir? Duygu terimi tek bileşenden fazlasını kastedebilir mi? Yoksa duygusal sürecin tamamını mı kasteder? Eğer değişim basamaklarının bir parçasını çıkarırsak, geriye duygu kalır mı? Verilen herhangi bir parça duyguyu kaybetmeden çıkarılabilir mi yoksa bazı parçalar zorunlu mudur? Buna 'Parçalar Sorunu' diyelim.

2. Duygu Kuramları

2.1. Parçalardan Kuramlara

Farklı duygu kuramları 'Parçalar Sorunu'na farklı tepkiler sunuyor. Bazıları duygu süreçlerinde tek bir bileşenine ayrıcalık tanır ve diğerleri tüm bileşenleri içerir. Sağduyuya dayalı zihin kavrayışımız olan halk psikolojisi [*folk psychology*], bilinçli hislere ayrıcalık tanımaya eğilim gösterir. Genelde hisleri, duyguların özü olarak ele alırız. Eğer bir durum herhangi bir şey gibi hissettirmezse bir coşku durumu olamaz. Halk kavrayışlarını test etmek için Jaak Panksepp (2000) farklı kesimden insanlardan (hisler, düşünceler ve otonom sinir sistemindeki değişiklikleri içeren) çeşitli duygu bileşenlerini önemine göre sıralamasını istedi. Neredeyse bütün denek grupları hisleri en önemli olarak sınıflandırdılar. Bu sınıflandırmayı yapmayan tek grup, en önemli olanın düşünceler olduğunu söyleyen felsefe lisans öğrencileriydi!

Felsefi önyargılara karşı olağan sezgilerimiz, bizi duyguların bayağı hisler olduğunu söylemeye iter. Coşkulu olmak belirli bir şekilde hissetmektir. Buna *hissetme kuramı* denir.

Duygusal hislerin nereden geldiği merak edilebilir. Bir cevap, bedenden geldiği şeklindedir. Sağduyu, bedensel değişimlerin bir duygunun sadece deneyimlenmesinden sonra ortaya çıkabileceğini varsaymaya eğilimlidir. Kalbimiz hızlı çarptığında coşku hissederiz; akabinde utanırız ve yüzümüz kızarır. 19. yüzyılın so-

nunda William James (1884) ve Karl Lange (1885)[1] –birbirinden bağımsız olarak– sağduyunun işleri tersten aldığı sonucuna vardılar: [Buna göre] bedensel değişimler duygusal deneyimlerimizi öncelerler. Kalplerimiz hızla çarpar ve coşku hissederiz. Eğer James ve Lange haklıysa, duygusal deneyimlerimiz, bedendeki çeşitli değişimlerin deneyimleridir. Kalbimizin hızla çarptığını, yüzümüzün güldüğünü, akciğerlerimizin daraldığını, kaslarımızın kasıldığını, avuç içlerimizin terlediğini ve benzerlerini hissederiz. Bu bölümün başında duyguların sıklıkla sancılar [*pang*] ve ürpermeler [*tingle*] olduğunu ileri sürmüştüm. Ürperme hissi derideki papillerin kalkmasından dolayı olabilir; sancı, sindirim kanalındaki kasılmadan ileri geliyor olabilir.

Bu görüşü desteklemek için James ve Lange, okuyucularından şunu ister: Bir duyguyu hissedişinizi hayal edin ve bunun ardından sistematik olarak duyguya eşlik eden bedensel durumların hislerini bundan çıkardığınızı hayal edin. Kalbiniz hızla çarpmaksızın coşkulu hissettiğinizi hayal edin. James ve Lange bu zihinsel çıkarma egzersizinin kendi kuramları için güçlü bir dayanak olduğunu düşünürler: Zira bir kez bedensel hisler yok olup gittiğinde, ortada duygusal deneyim adına hiçbir şey kalmaz.

Duygusal hislerin kökeni hakkındaki James-Lange önerisi, duyguların his kuramı [*the feeling theory of emotions*] ile birleştirilebilir. Eğer duygular hislerse ve duygusal hisler bedensel değişimlerin hisleriyse, demek ki duygular, bedensel durum değişimlerinin hisleridir. James'in dediği gibi "Oluşmakta olan [bedensel] değişimlere dair hissimizin *kendisi* duygudur." (1884, s. 190)[2] Buna *somatik hissetme kuramı* diyelim (Şekil 1.1).

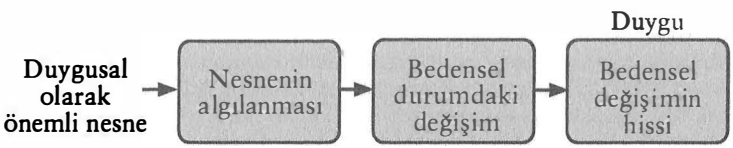
Lange, Danimarkalı bir fizyologtu. Tabii ki James, psikolojide bir öncü ve Amerikan felsefesindeki pragmatist harekete önde gelen katkılar sunanlardan biriydi.

[2] Ellsworth (1994), James'in ele alınan görüşünün biraz daha farklı olabileceğini iddia etti. Bir başka makalede James, duyguların düşünceleri gerektirdiğini önerdi (bkz. James, 1894). Bu, duygusal *hislerin* bedenin hisleri olduğu ama duyguların kendisinin bu hisleri önceleyen yargıları içerdiğini söyleyen bir okuma ileri sürer. Reisenzein, Meyer ve Schützwohl (1995) bu yorumu, James'in, açıkça duygularla bedensel hisleri hem 1884 makalesinde hem de yine *The Principles of Psychology* [Psikolojinin İlkeleri, James, 1890] adlı eserinde tanımladığı sebebiyle eleştirir. Reisenzein'a katılıyorum. Düşünceler düzenli olarak duyguları önceleyebilir ama kurucu parçaları değildir.

Duygu araştırmacıları 'somatik' terimini geniş olarak kullanma eğilimindedirler. Daha dar olarak 'somatik sistem' bedendeki kaslar hakkında veri alan sinir sistemi parçasına atıfta bulunur. Yalnız bu bağlamda 'somatik' bedenin her parçasını kapsar. Somatik durumlar solunum sistemi, dolaşım sistemi, sindirim sistemi, iskelet-kas sistemi ve endokrin sisteminin durumlarını içerir. Somatik bir değişiklik, yüz ifadesinde bir değişiklik, kalp ritminde bir artış, hormonların bir salgısı ve benzeri olabilir. Lange dikkatini kan akışını düzenleyen vazomotor sisteme[3] odaklamıştır ama James, duygusal deneyimin altında yatan bedensel durumların aralığının daha da kapsayıcı olduğunu düşündü. James, titremelerden [*tremor*] ve gözyaşlarından, zıvanadan çıkmaya kadar her şeyi içeren iç organlardaki değişiklikler, yüz ifadeleri ve araçsal hareketler hakkında konuştu.

Son zamanlarda 'somatik his kuramı' nörobilimci Antonio Damasio'nun (1994) etkisiyle bir yeniden canlanma geçirdi. James ile birlikte Damasio, duygusal deneyimlerin bedendeki değişimlerin deneyimi olduğunu iddia etti. Ancak onun kuramı James'inkinden birkaç açıdan farklıdır. İlk olarak Damasio, duygularımızın altında yatan bedensel durumların aralığını 'iç çevre' durumlarını içerecek kadar genişletti. Duygular, endokrin sistem tarafından sebep olunan hormon seviyelerindeki değişiklikler gibi beyindeki kimyasalların seviyesindeki değişiklikleri kaydeder.

İkinci olarak Damasio, duygusal tepkinin, beden değişimi ile olağan olarak ilgili beyin merkezleri etkin olduğunda, bedensel değişimlerin yokluğunda da oluşabileceğini vurgular. Beyin çeşitli beden değişimlerinin yer aldığı durumlardaki durum türlerine, bedensel değişimlerin yokluğunda girebilir.

Şekil 1.1. Somatik His Kuramı

[3] Vazomotor terimi, damarların genişliğini değiştirerek bunun yanında kan akışını da etkileyen sistemik etkiye karşılık olarak kullanılmıştır. (Çev.)

Bu, retinalarımız uyarılmadığında kırmızı bir elmanın görsel imgesini oluşturabilmemiz sanısıyla paraleldir. Beynin duyusal bölgeleri içsel olarak etkinleştirilebilir. Damasio, somatik beyin bölgelerinin içsel uyarımına yol açan yolağa '-mış gibi döngüsü' der. Bu yolak kullanıldığında beyin, beden duygusal olarak önemli bir şekilde etkilenmiş gibi işler. Bir dipnotta James, Damasio'nun '-mış gibi döngüsü' önerisini önceleyerek der ki:

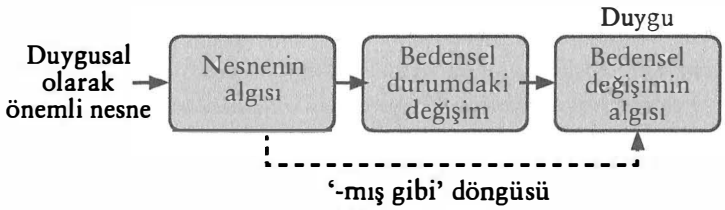
> ...Normalde gerçek bedensel değişim sebepli organik hisleri korteks merkezlerinin *öncelikle* beyin hastalığında uyarılmış hâle gelmesi ve değişikliklerin orada olduğuna dair halüsinasyonlara yol açması mümkündür. Olağan rüya bir yana, trans, cezp vd. de benzer örnekler sunar. (1884, n. 4, s. 199, n. 4)

James, gündelik duygusal deneyimlerin de bedeni atlatabilme olasılığını hesaba katmamıştır. Bu açıdan Damasio, James'ten bir adım öteye gider. Duyguların, bedeni pek düzenli olarak atlatabileceğinden şüphe eder. Nesnelerin görsel imgelerini oluştururken görsel beyin merkezlerinin etken hâle gelmesinde olduğu gibi somatik beyin merkezleri bir duygu yaşıyor olduğumuzu hayal ettiğimizde etken hâle gelir. İki durum da gerçek bir uyaran, (yani görsel olarak algılanan bir nesne ya da bedensel bir değişim) gerektirmez.

Damasio ve James arasındaki üçüncü karşıtlık en önemlisidir. James gibi Damasio da duygusal hislerin bedensel değişimlerin hisleri olduğunu iddia eder. Ama Damasio (1994) duyguların hisler tarafından tüketildiğini ima etmez. Beyin bilinçli farkındalığın olmadığı bedensel durumlar değişiklikleri kaydedebilir. Bedensel durumlardaki değişikliklere verilen bu bilinç dışı nöral tepkiler Damasio'ya göre duygu sayılır. Duygular bilinçli olabilir ama olmak zorunda değil. Bundan dolayı Damasio, somatik bir duygu kuramına ve duygusal hislerin bir somatik kuramına sadık kalır ancak duygunun bir somatik his olduğu kuramına katılmaz (Şekil 1.2).

Duygular ve bedensel tepkiler arasındaki bağ rastlantı eseri değildir. Önceden belirttiğim gibi duygular ile birlikte oluşan bedensel değişimlerin birçoğu bizi davranışsal tepkiye hazırlar.

Kaslarımızdaki değişimler bizi harekete hazırlar ve hızlı çarpan kalp bedene kanı sağlar. Hiç kimse beden değişimler ile duygular arasındaki bağlantıyı Darwin'den daha iyi gözlememiştir (1872/1998). Örneğin Darwin, korktuğumuzda tüylerimizin diken diken oluşunun, çok daha kıllı olan önceki memelilerde bunun beden büyüklüğünü belirgin olarak arttırarak yırtıcıları korkutması nedeniyle olduğu kanısına vardı.

Şekil 1.2. Damasio'nun Somatik Kuramı

Hem James hem de Damasio, Darwin'e ilham için başvurdular. Ama duygu ile açıkça ortada olan fiziksel tepkiler arasındaki bağlantı hakkında Darwin'in gözlemleri ayrıca bir başka açıklamaya da ilham verdi. Duyguları bedensel değişimler ya da bedensel hislere karşı gerçekleşen nöronal tepkilerle özdeşleştirmekten ziyade duygular bedensel değişikliklerin bizi hazırladığı davranışlar ile özdeşleştirilebilir.

Bu görüş Gilbert Ryle'a çekici geldi. Ryle, duygu terimlerinin çeşitli şekillerde kullanılabilir olsalar da genellikle içsel hislere ya da parçalara gönderme yapmadıklarını iddia etti (1949, Bölüm 4). Onların çoğu, çeşitli şekillerde davranma 'olası davranışları' [*liabilities*] ya da eğilimleridir.[4] Ryle'a göre "panikte olmak, o an için, kaskatı kesilme, çığlık atma, cümleyi bitirememe ya da yangın çıkışının nerede bulunduğunu hatırlama gibi bazı şeyleri yapma eğiliminde olmak demektir" (1949, s. 97). Benzer görüş-

[4] Gilbert Ryle'ın bahsedilen *Zihin Kavramı* eseri Prof. Dr. Sara Çelik tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Kitabın duygular üzerine olan dördüncü bölümünde sırasıyla 'olasılıklı davranış' ve 'olası davranış' olarak geçmiştir. Burada ise 'olası davranış' ifadesi daha uygun düşmüştür. (Çev.)

leri davranışçı B. F. Skinner'ın satırlarında bulunabilir: "Sözde duygu, isimleri, davranışları, onların olasılıklarını etkileyen çeşitli durumlara göre sınıflandırmaya hizmet eder. (1953, s.162). Aynı paragrafta Skinner bir örnek sunar: "'Öfkeli' adam vurma, hakaret etme ya da diğer yaralama olasılığının yükselmesini ve yardım etme, iyilik yapma, rahat etme ya da sevişme olasılığının düşmesini gösterir." Buna *davranışsal kuram* diyelim.

Davranışçılığın kurucusu J. B. Watson bir başka davranışsal kuram savunur. Watson (1919) belirli duygularla bağlantılı, doğuştan gelen davranışsal eğilimlerin olduğunu iddia eder. Bebekler engellendiğinde rahatsızlık ve hafifçe okşandığında neşe ifade ederler. Kösteklendiklerinde ağlarlar ve ilgi gösterildiğinde şımarırlar. Watson, Ryle'dan daha radikaldir. Duyguları ağlama ve şımarma eğilimleriyle özdeşleştirmek yerine, Ryle'ın yapabileceği gibi, Watson ağlamanın ve şımarmanın teşvik edici uyarana karşı tepkiler olduğunu gözlemledi. Duygular davranışsal eğilimler değildir, daha çok ödül ve cezalara karşı verilen davranışsal tepkilerdir. Bu *davranışsal koşullanma kuramı* olarak tanımlanabilir.

Bazı araştırmacılar davranışsal tepkilere başvurmayı aşırı derecede kısıtlayıcı bulurlar. Duygular tepkileri düzenlerler ama bu tepkilerin aleni davranışlar değildir. Son yıllarda, duyguların zihnin içerisindeki işlemler üzerinde sahip olduğu etkilere karşı artan bir ilgi var. Davranışçılar içsel durumlara ve süreçlere başvurmaktan nefret ederler. Modern bilişsel bilimciler böylesi bir başvurmanın, nasıl çalıştığımızı anlamak için zorunlu olduğuna inanırlar. *Davranışsal koşullanma kuramı*, içsel durumlar hakkında konuşmaya yakın olan bazı son dönem yazarlar tarafından da uyarlanmıştır. Rolls (1999) bunlara bir örnektir. Watson gibi Rolls da duyguları ödül ve cezalara karşı verilen tepkiler olarak tanımlar ancak Watson'dan farklı olarak duyguları içsel durumlar olarak ele alır. Rolls'a göre, ödül ve cezalara tepkiler olarak duygular, hâlâ davranışa oldukça sıkı biçimde bağlıdır.

Diğer araştırmacılar davranışla olan bağlantının peşini bırakmıştır. Bilişsel bilimciler kategorizasyon, bellek, dikkat ve akıl yürütmenin dâhilî sistemlerine dair detaylı açıklamalar geliştirdiler. Bu melekeler, duygularla sistematik yollardan etkileşirler.

Bellek çalışmalarında, hatırlamakta olduğumuz olaylarla uyumlu duygusal durumlarda olduğumuzda hatırlama daha kolaydır (Bower, 1981). Kategorizasyon çalışmalarında, olumlu duygular *stereotiplerin* kullanımını arttırmaya yönlendirir (Bless, Schwarz & Kemmelmeier, 1996). Olumlu duygular ayrıca açık zihinli, olumlu ve yaratıcı yollarla akıl yürütmemize yardım ederler. Tanıdık eşyaların yenilikçi uygulamalarını gerektiren sorun çözümlerini daha kolay hallederiz (Isen, Daubman & Nowicki, 1987). Olumsuz duygular daha dar dikkat odaklanmasına sevk ederler. Endişe, tehdit edici nesnelere dikkat etmemizi sağlar (MacLeod & Mathews, 1991; Öhman, Flykt & Esteves, 2001). Hüzün [*sadness*] bizi daha olumsuz ve hatalarımıza daha duyarlı yapar. Bu aslında bizi daha isabetli bir kişilik kavrayışına yönlendirir; bu kasvetli bir fenomen olarak bilinen 'depresif gerçekçilik'tir (Alloy & Abrahamson, 1988). Mesela depresyondaki insanlar depresyonda olmayanlarla kıyaslandığında, hatırı sayılır derecede şans unsuru içeren görevleri gerçekleştirirken daha az kontrol sahibi olduklarına dair yanılsamaya kapılırlar. Bazı araştırmacılar duyguların dikkat, bellek ve akıl yürütme melekelerindeki böylesi sistematik değişimlerle özdeşleştirilebileceği sonucuna vardılar. Buna *işleme biçimli kuram* [*processing mode theory*] diyelim. Oatley ve Johnson-Laird (1987) 'işleme biçimli kuram'ın öfke, endişe, mutluluk ve üzüntüyü içeren duyguların önemli bir kümesinde uygulanabilir olduğunu iddia eder (Ruh hâllerinin işleme biçimli kuramı için bkz. Sizer [2000]).

Şu ana kadar duyguları hislerle, nöral tepkilerden bedensel durumlara, davranışsal tepkilerle ve bilişsel işlemlerdeki düzenlemeler ile özdeşleştiren kuramları ele aldım. Bu listede bariz olarak eksik olan şey, duygusal tepkilerle ilişkili olan düşünceleri işin içine sokan kuramlardır. Duygu süreçlerinde düşünce sık sık bariz olarak rol alır. Eğer birisi size çıkma teklif ederse neredeyse kesinlikle bu istekle ilintili inançlar ve arzular oluşturursunuz. Bu inançların ve arzuların bazılarının, sonuçta ortaya çıkan duyguya büyük bir etkisi olabilir. Eğer talibiniz tehlikeli bir sapıksa, korkarsınız. Eğer bu davetin bir şaka olduğunu düşünmek için sebebiniz varsa sinirlenirsiniz. Eğer bu istek arzularınızla uyumluysa coşku hissedersiniz. Bazı araştırmacılar bu sonucu genelleş-

tirdiler. Düşüncelerin ya da 'bilişlerin' duygularımız için gerekli olduğunu iddia ettiler. Buna *bilişsel duygu kuramı* denir.

Saf bilişsel kuram, duyguların düşüncelerle özdeş olduğunu söyler. Bir saf bilişsel kuramcı, korkuyu mevcut tehlike inancı ve tehlikeden kaçınma arzusu olarak tanımlayabilir. Önceden, felsefe öğrencilerinin düşüncelerin özellikle duygulardan ayrılmaz olduğunu düşünmeye eğilimli olduğunu not etmiştim. Bundan dolayı bilişsel kuramların, hevesle felsefeciler tarafından savunulması şaşırtıcı değildir.

Bilinen en erken saf bilişsel kuramları Stoacılara borçluyuz. Milattan önce 3. yüzyılda Chrysippus, duyguların acele inançlar olduğu görüşünü savundu. Bir ödül kazanmanın coşkusu, ödülün iyi olduğu yargısı oluşturacaktır (Bkz. Diogenes Laertius, 1925). Saf bilişsel kuramlar destek toplamaya devam ediyor. Bedford (1957) duyguların hislere eşit olduğuna, sade hislerin, duygulardan farklı olarak, rasyonel bir değerlendirmeye tabi olamayacağını söyleyerek karşı çıkar (Ayrıca bkz. Pitcher, 1965). Bedford, duyguların bilişsel olması gerektiğini düşünür. Solomon da (1976) bilişsel bir bakışı savunur. Duyguların dünyamıza yapı kazandıran değerlendirme yargıları olduğunu söyler. Öfke, şiddetli bir biçimde kişiye yanlış yapıldığı yargısını içerir. Bu yargı dünyayı belirli bir biçimde sunar (Solomon buna 'kurar' diyebilir).

Stoacı gelenekten beslenen Nussbaum (2001) duyguları, 'değer yüklü görünüşler'e onay veren yargılar olarak tanımlar. Değer yüklü bir görünüş, bir olayın değerlendirici bir yorumu gibidir. Ailedeki bir ölümü, serpilmeyi zorlaştıracak vakur bir kayıp olarak ele alabilirim. Şu ana kadar bu standart bir bilişsel görüştür. Ama, görüşünü anladığım kadarıyla, daha ötede bir şey daha gerekiyor. Değer yüklü görünüşe onay vermek için bu görünüşün gerekçelendirilmiş olmasını sağlayacak bir başka yargı daha oluşturulmalıdır. Bu, Nussbaum'un açıklamasını sadece bilişsel değil aynı zamanda üstbilişsel [*metacognitive*] yapar. Duygular, yargılar hakkındaki yargılara ihtiyaç duyar.

Bazı bilişsel kuramcılar yargıların (ya da inançların) duygular için yeterli olmadığını iddia ederler. Arzular ya da dilekler da oyuna dâhil olur. Gordon (1987) duyguların dilek hüsranı ya da dilek gerçekleşmesi içerdiğini söyler (Ayrıca bkz. Wollheim,

1999). Warner (1980) arzulara başvurur. Biraz uyarlayarak yazarsak zevk almanın aşağıdaki analizi önerilebilir:

X, ϕ deneyiminden ya da aktivitesinden zevk alır ancak ve ancak:
i. X ϕ yaparsa
ii. X'in ϕ yapması onun aşağıdakileri yapmasına sebep olursa:
ϕ yapmanın belirli özellikleri olduğuna inanmaya
ϕ yapmanın bu özelliklerle birlikte ortaya çıktığını arzulamaya
iii. X bu arzuya başka bir şey için değil de sadece kendisi için sahipse

Felsefi analizle yapılan birçok teşebbüs gibi bu da karşıt örneklere karşı savunmasızdır. Bir şeyden, sadece o belirli arzulanan özelliklere sahipse zevk alabileceğimiz, önerisi zevk almadaki bilişsel talepleri aşırı yüksek hâle getirir gibi duruyor. Sezgisel olarak bir insan (ya da bir hayvan) zevk alınan şey hakkında inançları olmadan bir şeyden zevk alabilir ve birinin bir şeyin arzulanabilir özellikleri olduğu inancı, zevkin sebebi olmasındansa o zevkin sonucu olabilir.

Bazı bilişsel kuramcılar inançların ve arzuların ötesine bakar. Armon-Jones (1989) duyguları 'hayalgücü temelli düşünceler' olarak tanımlıyor. Bir duyguya sahip olmak bir şey hakkında bir yargı oluşturmak değildir, bir şeyi belirli özellikleri varmış gibi hayal etmektir. Kısacası duygu sahibi olmak, kurgu oluşturmaktır. Bir şeyden korkmak onu tehlikeli olarak kurgulamaktır. Robinson (1983) ve Roberts (1988) kurgulama ile arzu bileşenini bir araya getiren kuramları savunurlar. Roberts için duygular; arzular, ilgiler, bağlılıklar ve tiksinmeleri içeren ciddi endişeleri temel alan kurgulamalardır. Robinson duyguların arzu tarafından sebep olunan ve renklendirilen kurgulamalar olduğunu söyler.

Felsefeciler bazen 'bilişsel' kelimesini inançlarla ya da yargılarla sınırlandırır (Ör. Nash, 1989). Terimin bu kullanımında, tabii ki arzular inançlara indirgenebilir olmadıkça kurgulamalar ve arzu kuramları saf bilişsel duygu kuramları

olarak nitelendirilmezler. Belki de bir arzu, sadece bir şeyin iyi olduğu inancıdır. Bu indirgemenin çeşitli sürümlerini savunan felsefeciler vardır (Ör. Hajek & Petit, 2004 Lewis'in [1999] eleştirisine yanıt verirler.). Arzuların inançlara indirgenebilir olduğunu yadsıyan bu felsefeciler bile onları geniş anlamıyla bilişsel durumlar olarak ele alırlar (İkinci Bölümde analiz edilecektir). Mesela Stampe (1987) bir kişinin bir şeyi, mevzu olan şey iyi görünürse arzuladığını söyler, ki burada görünmek ile inanmak birbirinden ayrılır.

Duygu Kuramı	*Duygu Süreci Bileşeni*
His kuramları	Bilinçli deneyim
Somatik kuramlar	Bedende ve yüzde değişimler
Davranışsal kuramlar	Hareket eğilimleri
İşleme biçimli kuram	Bilişsel süreçlerin düzenlenmeleri
Saf bilişsel kuramlar	Düşünceler

Tablo 1.1.
Duyguları bir duygu sürecinin ayrı bileşenleriyle özdeşleştiren kuramlar

Eğer 'bilişsel' terimini geniş olarak kullanırsak, arzuları ya da kurgulamaları içeren açıklamalar, saf bilişsel olarak nitelendirilebilir. Duyguları, inançlara ya da yargılara indirgeyen açıklamalar gibi birçok açıklama, duyguları bedensel değişimlerden, hislerden ve hareket eğilimlerinden ayrı tutar.

Bu kısa bakışın gösterdiği gibi tipik bir duygu sürecinin her apaçık parçası, bazı kuramlarca bir duygunun zorunlu bir parçasıyla özdeşleştiriliyor. Bu Tablo 1.1'de özetlenmiştir.

2.2. Melez Kuramlar

Şu ana kadar ele alınan kuramların birçoğu, duyguları bir duygu sürecinin tek bir bileşeni ile özdeşleştirmişti. Sadece bir is-

tisna vardır. Adının da belirttiği gibi 'somatik his kuramı', bir his kuramıdır. Duyguların, bilinçli deneyimler olduğunu söyler. Ama aynı zamanda duyguların bedensel durumlara tepki olduğunu da söyler. Bu onu, duygularla hisleri özdeşleştirmeyen somatik kuramlarla aynı sınıfa sokar. Tablo 1.1'deki[5] ilk satıra da ikinci satıra da eşit derecede uyar. Somatik duygu kuramı bir melez kuramdır.

Melez kuramlar, duygu çalışmaları tarihinde istisnadan ziyade kuraldır. Aristoteles, ilk ve en ince örneklerinden birini geliştiren kişi olarak gösterilebilir. *Retorik* eserinde Aristoteles, duyguların sıkıntı ya da haz gibi hem afektif/duyuşsal hisleri hem de hareket arzularını içerdiğini söyler. Mesela öfkenin sıkıntı verici bir intikam arzusu olduğunu ileri sürer. Eğer arzular geniş anlamda bilişsel; sıkıntı ise his olarak nitelendirilirse, bu durumda Aristoteles'in kuramı hem bir his kuramı hem de bilişsel bir kuramdır.[6] Dahası, mevzubahis arzu, hareket arzusudur ki bu Aristoteles'in kuramını aynı zamanda davranışsal da yapar. Hatta Aristoteles'in duygular kuramında bedene rol biçtiğine dair bile birtakım kanıtlar bulunur. *Ruh Üzerine* eserinde Aristoteles, içinde duyguların da yer aldığı zihinsel durumların hem maddesi hem de formu olduğunu söyler. Buradaki madde bedendir, form ise zihinsel durumun oynadığı rol ya da işlev olarak anlaşılabilir. Aristoteles, öfkenin kalpte kaynayan kan ile gerçekleştiği tahmininde bulundu. Dolayısıyla duygular bedenin hissedilen, harekete yönelten, bilişsel durumlarıdır.

Bir başka melez kuram da Descartes tarafından savunulmuştur (1649/1988). Descartes duyguların (beyinde yer alan) duyuların iyi ya da kötü bir şey tespit ettiğinde ve ardından bedenin bir tepkiye hazırlanmasına sebep olduğunda ortaya

Somatik kuramlar genelde, bedensel değişiklikler bizi davranışsal tepkiye hazırladığı müddetçe, davranışsal kuramlarla yakından ilişkilidir. Yine de davranışsal kuramlar olarak nitelendirilmezler, çünkü bedensel durumlara olan nöral tepkiler ile bedensel durumlar tarafından karşılanan davranışsal eğilimler arasında fark vardır.

[6] Ayrıca Aristoteles'in, öfkenin, birisinin küçümsendiği anlamına gelebilecek bir inanç olması gerektiğini söylediği de yorumlanabilir. Bu inanç, bir duygunun arzu bileşeninden ayrılabilir.

çıktığına inandı. Duyumsamaktan harekete geçiş, beden ile beyin arasında mesajları aktaran çok küçük parçacıklar olan canlı zerreler [*animal spirits*][7] tarafından yapılır. Descartes aynı zamanda canlı zerrelerin, epifiz bezi yoluyla beyin ve ruh arasındaki elçiler olduğuna inandı. Ruh, duyumsamalar ile hareket arasında aracılık eden canlı zerrelerin hareketlerini algıladığında, duygular (ya da 'tutkular') ortaya çıkar. Bundan dolayı bir duyguyu deneyimleme, harekete hazırlanan bedenlerimizi deneyimlemektir. Bu bakımdan Descartes, James ve Lange'in habercisidir. Ama onunki saf bir somatik kuram değildir. Birçok duygunun aynı zamanda bir hareket iradesi ve bir düşünce içerdiğini söyler. Örneğin korkuyu, bir şey için arzu ile beraber o şeyin elde edilmesinin pek mümkün olmadığı inancının birleşimi ve nefreti de zarar vereceği farz edilen bir şeyden ayrılma iradesini içeren bir durum olarak tanımlar. Burada Descartes, James'den daha çok Aristoteles'e benzer.

David Hume'un (1739/1978) duygu kuramı da melez olarak nitelendirilebilir. Duyguları, bilinçli hisler için kullandığı terim olan 'izlenimler' olarak tanımlıyor. Daha kesin olarak Hume, duyguları ikinci derece izlenimler olarak tanımlıyor. Bunlar başka izlenimler ya da fikirler tarafından sebep olunan izlenimlerdir. Örneğin birisi saldırmakta olan bir yaban domuzuna rastladığında, yaban domuzunun bir izlenim olan bilinçli bir imgesini oluşturur ve bu imge, kendisi de bir başka izlenim olan korku hissine sebep olur. Hume, duyguların ne onlara sebep olan izlenimleri ne de herhangi bir harici koşulu (saldırmakta olan bir yaban domuzu gibi) temsil ettiğini söyler. Duygular herhangi bir şeyi temsil etmezler: "Bir tutku... hiçbir temsil niteliğine sahip değildir" (1739/1988, II. iii. 3). Duygular, hislerdir. Ama Hume'a göre duyguların *sadece* hisler olduğunu söylemek yanıltıcı olur. Duyguların aynı zamanda motivasyon verme kuvveti olduğunu düşünür. Bizi harekete

[7] Lat. 'Spiritus Animales'. Çiğdem Dürüşken'in, *Descartes'ın Duygular ya da Ruh Hâlleri* kitabındaki çeviri tercihleri kullanılmıştır. (Çev.)

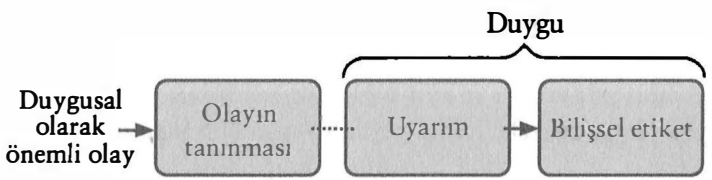
iten özel bir his sınıfı olan arzuları içerirler. Korku, kaçma arzusu hissedişi içerebilir. Hume için kaçma arzusu, hareket eğilimidir. Diğer koşullar sabitken bizi hareket ettiren kuvvete sahiptir. Hume'un kuramının hem bir his kuramı hem de bir davranış kuramı olduğunu belirtmek isabetli olacaktır. Buna ek olarak Hume, duyguların, çeşitli izlenimlerin ve fikirlerin sonuçları ve etkileri olduğunu söyler. Bazı durumlarda bu duyguları diğer hislerden ayırt etmek gerektiği müddetçe, bir duyguya sebep olan ya da bir duygudan çıkan fikirler vazgeçilmezdir. Mesela Hume, gururu, kişinin kendi benliği hakkında düşünmesine sebep olan bir his olarak tanımlıyor. Bir duygu sadece oluştuğu esnada bu fikirler akla geliyorsa gurur olarak nitelendirilebilir. Bu açıdan Hume'un bilişsel bir kuramı yokluyor olduğu söylenebilir; onun kuramı; hissi, hareketi ve düşünceyi kapsar.

Aristoteles'in, Descartes'ın ve muhtemelen Hume'un *saf olmayan* bir 'bilişsel duygu kuramı' savunduğu kabul edilebilir. Bilişe, merkezî bir rol sağlarlar ama diğer durumları da içerirler. Bir başka saf olmayan bilişsel kuram Spinoza tarafından savunulur (1677/1994). Onun için duygular, haz ve acının eşlik ettiği düşüncelerdir. Duygular bilişsel durumlarla hisleri birleştirir. Bazı felsefeciler bu türden görüşleri savunmaya devam ederler. Mesela Greenspan (1988) duyguların, değerlendirme yargılarının ve kendisinin rahatlık ya da rahatsızlık hisleri olarak tanımladığı 'duyuşsal durumların' bileşikleri olduğunu iddia eder. Korku, tehlikenin uzaktan belirmesi düşüncesinin rahatsızlığıdır. Nash (1989) duyguların değerlendirme yargıları ve dikkat odağını içerdiğini iddia eder. Öfkeli insan haksızlık yapıldığına inanır ve çoğu kez saplantı derecesinde, hoşa gitmeyen duruma odaklanırlar. Nash bunu bir saf bilişsel kuram olarak adlandırıyor ancak benim taksonomimde bilişsel bir kuram ile işleme biçimli kuramı birleştiriyor.

Psikologlar da saf olmayan bilişsel kuramları savundular. Bu psikologlardan bazıları, bir duygunun bilişsel ve bilişsel olmayan bileşenlerinin ortaya çıkma sırası hakkında belirli varsa-

yımlarda bulundu. Schachter-Singer kuramını (1962) ele alalım. Duyguların hem bedensel değişimleri (fizyolojik durumlar) hem de bu durumların bilişsel yorumlarını içerdiklerini iddia ettiler. Bu bedensel değişimin bilişsel yorumdan önce meydana gelmesini gerektiriyordu. Normal şartlar altında algılanan bir olay uyarılmaya neden olur ve ardından uyarılmanın algılanan olaydan türediği yorumlanır. Uyarılma durumunun bir bakıma duygusal bir önemi olduğu 'etiketlenir'. Örneğin coşku, kalbim pır pır etmeye başladığında ortaya çıkar ve kalbin bu pır pır etmesini coşkuya atfederim. Eğer hızla çarpan kalbimi farklı bir şekilde etiketleseydim, diyelim ki korku ya da öfke olarak, o zaman farklı bir duygu oluşurdu. Eğer hızla çarpan kalbime duygusal önem atfetmekte başarısız olursam hiçbir şekilde duygu olarak nitelenmez. Buna *bilişsel etiketleme kuramı* diyelim (Şekil 1.3).

'Bilişsel etiketleme kuramı' ilginç bir öngörüde bulunur. Bir uyarılma durumuna, gerçekte başka bir kaynaktan ortaya çıksa bile, duygusal olarak önemli bir olayın sebep olduğu şeklinde yorumlanabilir. Eğer duygular dışsal bir olaya bağlı uyarılma durumlarıysa, duyguların yanlış atıflar yoluyla ortaya çıkması mümkün olmalıdır. Bu olasılık Şekil 1.3'te noktalı çizgi ile temsil edilmiştir. Ünlü bir deneyde Schachter ve Singer, duyguların tam da bu yolla ortaya çıkabileceğini göstererek 'bilişsel etiketleme kuramı'nı desteklemeye kalkıştılar.

Şekil 1.3.
Schachter ve Singer'ın Bilişsel Etiketleme Kuramı. Noktalı çizgi, uyarımın ona sebep olduğu şeklinde yorumlanan olayın algısı sonucunda olması gerekmediğini işaret ediyor.

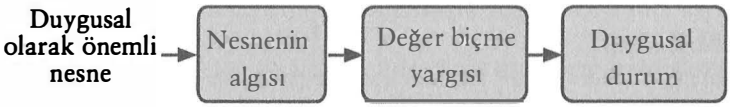
Bu deneyde deneklere, görüşü geliştirme yeteneği test edilmekte olan özel bir vitamin olduğu söylenen bir madde enjekte ediliyor. Ardından enjeksiyonun etki etmeye başlaması için bir göz muayenesi öncesinde yirmi dakika bir bekleme odasında oturarak beklemeleri isteniyor. Gerçekte bu madde kalbi hızlandıran ve derin nefes alıp verme gibi otonom tepkileri arttıran adrenalindir. Bazı deneklere bu yan etkileri bekleyebilecekleri söylenir, diğerlerine ise söylenmez. Ardından tüm denekler bu iki koşuldan birisine yerleştirilir.

Bazı deneklerden bekleme odasında bir anket doldurmaları istenir. Sorular başlangıçta nötrken gittikçe daha saldırgan bir nitelik kazanır. Saldırganlık şu soruyla zirveye çıkar: "Anneniz, (babanız dışında) kaç farklı adamla evlilik dışı ilişki yaşamıştır?" Cevap için çoklu seçenekler şunlardır: "(a) 4 ve altı; (b) 5-9; (c) 10 ve üstü." Bekleme odasına yerleştirilen bir iş birlikçi denek, ankete artan bir öfke gösterir ve sonunda anketi tamamen yırtar ve hiddetle dışarı çıkar. Bu, öfke koşulunda gerçekleşir. Diğer denekler bekleme odasında çok farklı bir deneyim yaşarlar. Anket doldurmazlar ve kâğıttan uçak yapan, masaların üzerine çıkan ve hulahop çeviren bir iş birlikçi denek onlara eşlik eder. Bu da coşku koşuludur.

Tüm denekler bu koşullar boyunca gözlenirler. Enjeksiyonun etkisi hakkında bilgi alanlar her iki koşulda da daha az duygusal tepki gösterirler. İlacın bedensel etkileri olacağı hakkında bilgi verilmeyenler ise iki koşulda farklı tepki gösterirler. Bilgi verilmeyen denekler, öfke koşulunda iş birlikçi deneğin şikâyetleri ve ağır tepkisine katılarak olumsuz duygusal tepki gösterirler. Bilgi verilmeyen coşku koşulundakiler ise eğlenme ve iş birlikçi deneğin soytarılığına katılma işaretleri gösterirler. Schachter ve Singer bu sonuçları, duyguların bedensel durumları yorumlamaya dayalı olduğunu iddia etmek için kullandılar. Enjeksiyonla oluşan bedensel durumlar her denek için aynıydı ama bazılarınca bunlar öfke işareti, bazılarınca da coşku işareti ve bazılarınca da sadece ilacın yan etkisi olarak yorumlandı. Bağlam ve arka plan bilgisi, bedensel

durumları etiketlemek için kullanıldı ve etiketleme sürecinin bilişsel olduğu farz edildi. Schachter ve Singer'ın kuramına Bölüm 3'te döneceğim.

Schachter ve Singer, otonom tepkilerin sıklıkla bilişsel etiketlemeyi önceliğini ima ederler. Diğer saf olmayan bilişsel kuramların ise bunun tersi bir sırada olduğunu iddia ederler. Bu açıklamalara göre duygular, durum hakkında bir düşünce oluşturduğumuzda ve bu düşünce bir his, bir bedensel değişiklik, bir hareket eğilimi ya da bunların bazı birleşimleri olabilen bir başka duruma yol açtığında ortaya çıkar. Bunlara *bilişsel sebep kuramları* diyelim.

Şekil 1.4.
Bilişsel Sebep Kuramının Temel Yapısı

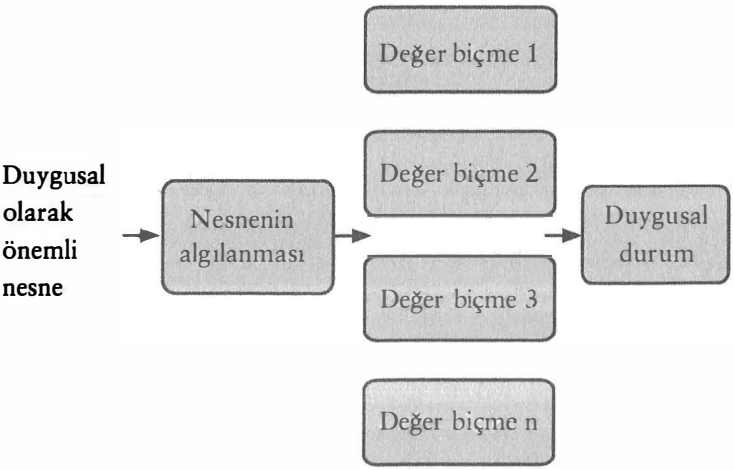
'Bilişsel sebep kuramı', psikologlar (ve bazı felsefeciler; bkz. Lyons, 1980) arasında aşırı popüler oldu. Psikolojideki yaygın *bilişsel sebep kuramları*na, *boyutsal değer biçme kuramları* denilebilir. Bunlara özel olarak dikkat etmek gerekir.

2.3. Boyutsal Değer Biçme Kuramları

'Değer biçme'[8] terimi Magda Arnold'un (1960) etkisi altında duygu çalışmalarında popüler oldu. Arnold'un kullandığı hâliyle bir şeyi değerlendirmek/bir şeye değer biçmek onun, kendisini bazı önem taşıyan açılardan etkilediğini görmektir

[8] 'Değerlendirme' olarak çevrilen 'evaluation' kelimesi ile ayrıştırmak için 'appraisal' terimi 'değer biçme' olarak çevrilmiştir. Yazarın bahsettiği üzere 'değer biçme' duygu kuramlarında teknik bir terim olarak Magda Arnold'dan sonra sıkça kullanılmaya başlanmıştır. (Çev.)

(1960, s.171). 'Boyutsal değer biçme kuramı'na göre bütün duygular değer biçme yargıları içerir, yani önemli bir çıkmaz ile karşı karşıya kalındığına dair bir yargı içerir. Ayrıca 'boyutsal değer biçme' kuramcıları bu değer biçme yargılarının ortak değer biçme boyutlar kümesinden çıkarıldığını iddia ederler. Arnold'un açıklaması üç boyut içerir: İçinde bulunduğumuz çıkmazın yararlı ya da zararlı olup olmadığını; mevcut ya da noksan nesneler içerip içermediğini ve bu nesneleri elde etmenin ya da bu nesnelerden kaçınmanın kolay ya da zor olup olmadığını inceleriz. Bu değer biçme sorularına verilen farklı cevaplar, farklı duygular verir. Örnek olarak 'coşku' ya da 'neşe' yararlı, mevcut ve kolayca elde edilebilen nesneleri içerir. 'Boyutsal değer biçme kuramı'nın genel yapısı Şekil 1.5'te verilmiştir.

Şekil 1.5.
Boyutsal Bir Değer Biçme Kuramının Yapısı

Arnold'u eleştirenler bu üç basit boyutun tüm duyguları ayırt etmek için yeterli detay sunmayacağından endişelendiler. Mesela öfke ve iğrenme [*disgust*] farklı duygulardır ama zararlı, mevcut ve kaçınması güç nesneler içerirler. Bu boyutsal

değer biçme kuramları için ölümcül bir itiraz değildir. Sadece Arnold'un değer biçme kuramının yetersiz olduğunu gösterir. Sorunu düzeltebilmek için bazı araştırmacılar duygular arasında daha ince ayar ayrımlar yapmamızı sağlayan yeni değer biçme boyutları önerdiler.

Tamamen ayrıntılandırılmış değer biçme kuramlarından birini Richard Lazarus'a borçluyuz. Lazarus (1991) değer biçmeleri, kişinin çevresiyle ilişkisinin kendi esenliği için ne ima ettiği hakkındaki değerlendirmeler olarak tanımlıyor. Değer biçme boyutlarının listesi Arnold'unkinin iki katı uzundur. İlk üç değer biçme (bunlara birincil değer biçmeler denir) bir şeyin duygusal olarak önemli olduğunu tesis eder ve ikinci üçlü (bunlara da ikincil değer biçmeler denir) kişinin başa çıkma için müsait kaynaklarına dairdir.

Lazarus'un ilk boyutu; nesne, durum ya da olayla verilen işlemin, kişinin hedefleriyle ilgisi olup olmadığını soran *hedef ilgililiği*dir. Eğer değilse, bunu takip eden bir duygu gelmeyecektir. Sonrasında *hedef uygunluğu* boyutu vardır. Bir işlemin hedeflerimizi kösteklediği mi yoksa kolaylaştırdığı mı, değerlendirmesinde bulunuruz. Eğer kösteklerse, olumsuz bir duygu çıkar; eğer kolaylaştırırsa, olumlu bir duygu çıkar. Üçüncü olarak *ego bağlılık tipi*ni değerlendiririz. Bu boyut, işlemler boyunca neyin tehlikeye açık olduğunu saptar. Olasılıkların içerisinde kişinin kimliği, ahlaki değerleri, yaşam hedefleri ve diğer insanların esenliği yer alır. Dördüncü boyut *suçlama ya da itibarı* tesis eder. Bir işlemde kimin (ya da neyin) sorumlu tutulabileceğini ve suçlamanın mı itibarın mı atfedileceğini belirleriz. Ayrıca *başa çıkma potansiyeli*mizi kestiririz, yani ne dereceye kadar işlemin sonuçlarının üstesinden gelebileceğimizi. Son olarak şeylerin hedeflerimizle daha çok ya da daha az uyumlu olarak değişeceğinin olabilirliğini kestirmemiz olan *gelecek beklentisi* vardır.

Bu değer biçme boyutlarını örneklendirmek için öfke vakasını ele alalım. Lazarus'a göre öfke aşağıdaki değer biçmeler yapıldığında ortaya çıkar:

Öfkeyi Oluşturan Değer Biçmeler

Hedef ilgililiği: İlgili
Hedef uyumluluğu: Uyumsuz
Ego bağlılık tipi: Kendine saygı, Sosyal güven ya da kimlik
Suçlama ya da itibar: Suçlanacak birisi var
Başa çıkma potansiyeli: Saldırılabilir
Gelecek beklentisi: Hedef uyumluluğu saldırıyı artırır

Aynı değer biçme boyutlarındaki farklı değer bileşimleri farklı duyguları oluşturur. Daha fazla değer biçme boyutuyla ve bu boyutları doldurmaya müsait daha geniş bir aralıkla, Lazarus'un kuramı Arnold'un kuramından çok daha fazla bileşime izin verir.

Lazarus, altı değer biçme boyutunun ürünlerine 'moleküler değer biçmeler' der. Bunlar Lazarus'un, insanların bir duyguya varmadan yaptığını düşündüğü gerçek yargılara tekabül eder. Bu yargılar özetlenebilir. Mesela öfkeyle bağlantılı moleküler yargılar, alçak bir saldırının hedefi olunduğunun tanınması anlamına gelir. Lazarus bu tür özete 'molar değer biçme' der. Molar değer biçmeler gerçekte yaptığımız yargılar değillerdir; bu yargıların özüdürler. Molar değer biçmeler Lazarus'un 'ana ilişkisel temalar' dediği şeyi yakalıyor. Ana bir ilişkisel tema, esenliğe ilişkin bir ilişkidir. Lazarus'un ana ilişkisel tema listesi Tablo 1.2'de yeniden üretildi.

Molar ve moleküler değer biçmeler arasındaki ayrım Marr'ın (1982) analiz seviyeleriyle anlaşılabilir. Marr, zihinsel bir sistemin yerine getirmek için tasarlandığı görev (bilgisayımsal seviye), görevi yerine getirmek için kullandığı kurallar ve temsiller (algoritma seviyesi) ve bu kurallar ve temsilleri yerine getirecek fiziksel madde (yürütme seviyesi) olarak tanımlayabileceğimizi söyler. Molar seviye, Marr'ın bilgisayımsal seviyesinde konumlandırılabilir. Ana ilişkisel temalar açıkça temsil edilen tutumlar değildirler. Daha çok, duyguları ayırt etmek için tasarlandıkları temel durumları yakalarlar. Ana ilişkisel temalar, açıkça temsil edilen daha belirli değer biçme koleksiyonlarını kapsarlar. Bu moleküler değer biçmeler de Marr'ın algoritmalarına tekabül eder.

Duygu	*Ana İlişkisel Tema*
Öfke	Bana ve benim olana hain bir saldırı.
Endişe	Belirsizle yüzleşmek, varoluşsal tehdit.
Ürkme	Ani, somut ve bunaltıcı bir fiziksel tehlikeyle yüzleşme.
Suçluluk	Ahlaki bir buyruğu çiğneme.
Utanç	Bir ego idealine ulaşmakta başarısız olma.
Üzüntü	Geri döndürülemez bir kayıp yaşama.
İmrenme	Başkasının sahip olduğunu isteme.
Kıskançlık	Birinin ilgisinin kaybolması ya da tehdidinden dolayı üçüncü şahsa gücenme.
İğrenme	Sindirilemeyecek nesne ya da (mecazi olarak) fikri alma ya da ona çok yakın olma.
Mutluluk	Bir hedefin gerçekleştirilmesine yönelik makul ilerleme kaydetme.
Gurur	Ya kendinin ya da kendini özdeşleştirdiği bir grubun değer verdiği nesne ya da başarısı için takdir görerek kendi ego kimliğini geliştirme.
Ferahlık	Rahatsızlık verici, hedef ile uyumsuz bir durum daha iyiye gittiğinde ya da kaybolduğunda.
Umut	En kötüden korkma ama daha iyiye özlem duyma.
Sevgi	Duygusal yakınlığı arzulamak ya da duygusal yakınlığın içinde yer alma, genellikle ama zorunlu olarak karşılık bulur.
Şefkat	Başkasının ızdırabını hissetme ve yardım etmeyi isteme.

Tablo 1.2.
Lazarus'un çekirdek ilişkisel temaları, OUP'in izniyle Lazarus'un (1991, Tablo 3.4, s. 122) eserinden yeniden basılmıştır.

Lazarus'un çekirdek ilişkisel temalarının listesine çalışmak öğreticidir, çünkü değer biçme kuramlarının neden bu kadar çok araştırmacıya hitap ettiğini anlamamıza yardımcı olur. Duyguların anlamlı olduğuna dair derin bir sezgi vardır burada. Duygular keyfî hisler değillerdir. Onun yerine bizi dünya ile olan ilişkimiz hakkında bilgilendirirler, inançlarımızı so-

mutlaştırırlar ve anlaşılır bir biçimde hayattaki kararlarımıza dâhil olurlar. Çoğu değer biçme kuramcısına göre, bir duyguya varmada kullanılan gerçek değer biçmeler Lazarus'un tema listesindeki formüllerden daha karmaşıktır ama temalar ilgi uyandıran bir biçimde her duygunun özünü resmeder.

Boyutsal değer biçme kuramları çağdaş duygu çalışmalarında baskın güçlerden birini oluşturur. Benzer kuramlar Rivera (1984), Weiner (1985), Scherer (1984), Roseman (1984), Smith ve Ellsworth (1985), Frijda (1986) ve diğerleri tarafından geliştirilmiştir. Bu yazarlar, belirli değer biçme boyutları hakkında anlaşmazlığa düşseler de, aralarında hatırı sayılır derecede çakışma vardır. Roseman, Spindel ve Jose (1990) herhangi bir kuramdaki değer biçme boyutlarının sıklıkla diğer kuramlardakiyle eşleştirilebildiğini gösterdi. Şu andaki amaçlar için bu boyutların detayları gerekli değildir. Önemli olan, altta yatan kuramsal bağlılıklardır. Bu yazarlar duyguların, değer biçmeleri peşi sıra takip ettiğine inanırlar, değer biçmelerin bilişsel durumlar olduğu kanısındadırlar ve değer biçmeleri belirli sayıda boyutlara bölümlerler. Bu kuramsal bağlılıkların hepsine bir sonraki bölümde meydan okunacaktır.

3. Parçalardan Çokluğa

3.1. Çokluk Sorunu

Hem Arnold hem de Lazarus, bilişsel sebep kuramlarını sürdüren kişiler olarak tasvir edilebilir. Duyguların değer biçmeler tarafından sebep olunduğuna inanırlar. Bir şey eğer boyutsal değer biçme sürecinin sonucu değilse duygu sayılmaz. Ama bu, duyguların değer biçmeler olduğu anlamına gelmez. Saf bilişsel kuramcılardan farklı olarak, Arnold ve Lazarus, duyguların farz ettiği bilişsel değer biçmelerle özdeşleşmesi gerektiğini söylemez. Bu değer biçmelerin, duyguların sebeplerini oluşturduğunu ima ederler, bileşenlerini değil. Aynı zamanda değer biçmeleri, duyguların zorunlu ön koşulları olarak ele alırlar. Gordon'un (1987) kullanışlı bir benzeşimi var. Duyguların bazı

bilişsel kuramlarda güneş yanıkları gibi olduğunu söylüyor. Güneş yanığı, kurucu bir parçası olarak Güneş'i içermez ama ancak Güneş tarafından sebep olunursa bir güneş yanığı olarak nitelendirilebilir. Güneş, sebepsel ön koşuldur. Benzer biçimde, Lazarus ve Arnold'a göre, değer biçmeler duyguların sebepsel ön koşullarıdır. Bir şey sadece bir değer biçme tarafından tetiklenirse duygu sayılır ve ona sebep olan belirli değer biçme vasıtasıyla belirli bir duygu sayılır.

Eğer değer biçmeler duyguların zorunlu ön koşullarıysa duyguların kendisi nedir? Lazarus ve Arnold birbirinden biraz farklı cevaplar verirler. Lazarus (1991, s. 38) duyguların, 'bilişsel değer biçmelere... verilen psikofizyolojik tepkiler' olduğunu söyler. Bu, onun açıklamasını bir somatik kuram ile bir bilişsel kuramın melezi yapar. Ancak Lazarus burada durmaz. Ayrıca duyguların hareket eğilimlerini de içerdiğini söyler (s. 40). Onun melez kuramı bir davranışsal kuramı da kapsar.

Arnold, duyguları, yararlı olduğuna hükmedilen bir şeye yaklaşma ya da zararlı olduğuna hükmedilen bir şeyden uzaklaşma olarak hissedilen eğilimler, şeklinde tanımlar. Duygulara fizyolojik değişimlerin eşlik ettiğini de söyler (Arnold, 1960, s. 182). Dolayısıyla kuramı; düşünceleri, hisleri, hareket eğilimlerini ve somatik durumları birleştirir.

Diğer melez kuramlar eşit derecede iddialıdır. Duyguların, şu ana kadar bahsettiğim duygu dilimleri [*episode*] bileşenlerini içine aldığını ileri sürerler. Nico Frijda (1986) böyle bir açıklama önerir. Frijda duyguların, her şeyin ötesinde, hareket eğilimleri olduğunu ama hareket eğilimlerinin düşünceleri, hisleri ve bedensel değişimleri içerdiğini iddia eder. Benzer bir görüş Paul Ekman'a (2003) ithaf edilebilir. Ekman duyguları, karmaşık, çeşitli çevresel koşullara karşı evrimsel olarak belirlenmiş 'afekt/duyuş programları' ile özdeşleştirir. Bu tepkiler; yüz ifadeleri, fizyolojik değişimler, değerlendirmeler ve hareket eğilimlerini içerebilirler. Bu türdeki melez kuramlara *kuşatıcı kuramlar* adını veriyorum.[9]

Kuşatıcı kuramların savunucuları iki çeşittir. Ya her bir duygu örneğinin şu ana kadar tartıştığım her türden bileşeni içerdiğini iddia ederler ya da her duygunun,

Kuşatıcı kuramlar belki de çoğu duygu kuramcısının nihai amacıdır. Araştırmacılar duygusal bir tepkinin her tarafına bir yer bulmayı ister. Bu, içerilme tercihidir. Bu kesinlikle anlaşılabilir. Duygusal süreçler karmaşıktır ve bir bileşeni, duygunun kendisi olarak bir bileşeni seçip ayırmak bu karmaşıklığı gizleyebilir. Duyguları, karmaşık durumlar tanımlayarak şereflendirebiliriz.

Kuşatıcı kuramların ayrıca bir bedeli vardır. Her şeyi içererek duyguların aslında ne hakkında olduğunu gözden kaçırılabilir. Ayrıca farklı bileşenlerin nasıl bir araya geldikleri de gözden kaçabilir. Tek bir parçayı ayrıcalıklı kılmak duyguları anlamada en temel özelliğe dikkat çekmek için bir yoldur. Bunda başarısız olan kuşatan bir açıklama, 'Çokluk Sorunu' denilebilecek şeyden mustariptir.

'Çokluk Sorunu', 'Parçalar Sorunu'nun kontrpuanıdır.[10] 'Parçalar Sorunu' şunu sorar: Bir duygu sürecinin hangi bileşenleri, gerçekten onun belirli bir duygunun örneği olması için zorunludur? Cazip yanıt tüm parçaların zorunlu olduğudur. Ardından 'Çokluk Sorunu' ise şunu sorar: Eğer tüm parçalar zorunlu olarak varsa, bunlar nasıl tutarlı bir bütün içerisinde birlikte yer alabiliyor? Diğer bir deyişle, 'Parçalar Sorunu' zorunlu bileşenleri arar ve 'Çokluk Sorunu' birçok zorunlu bileşenin olmasından dolayı duyguların zorunlu bir işlevini arar.

Bazı melez kuramlar 'Çokluk Sorunu' ile yüzleşmede daha iyi bir iş çıkarırlar. Bunu görmek için melezleri üç kategoriye ayırmak faydalıdır. İlki, duyguları tek bir türdeki durumla özdeşleştirir ama bu türün durumlarının, duygu bileşenleri

en azından bunlardan bazılarını içermesi gerektiğini iddia ederler. Sonraki seçenek, farklı türdeki bileşenlerin, duyguları farklı ortamlarda gerçekleştirebilmesine izin verir. Bu türden felsefi bir örnek vermek gerekirse, bkz. Pitcher (1965). Ona göre duygular; inançları, davranışsal eğilimleri ve hisleri içerir ama bu bileşenlerden hiçbiri zorunlu değildir. Elster (1999), duygularla ilişkilendirilen birçok özelliği işaret ederek ama bu özelliklerin hepsinin zorunlu olduğu savına direterek benzer bir yönde hareket eder. O da Griffiths (1997) gibi, duyguların doğal bir tür olamayabileceğinden şüphe eder.

[10] Yazarın mecazi olarak kullandığı kontrpuan, aslında bir müzik terimidir. Özellikle barok müzikte, farklı melodilerin birbirleriyle uyumlu hâle getirilmesine dayanır. (Çev.)

listesinde iki ya da daha çok farklı maddeye tekabül ettiğini iddia eder. Buna *çok işlevli melez* diyelim. 'Somatik his kuramı' buna bir örnektir. Somatik tepkiler ile hisleri bütünleşik bir bütünde birleştirir ve somatik tepkilerin hislerine dönüştürür. Aristoteles'in kuramı çok daha kuşatıcı, çok işlevli bir melezdir. Onun için her duygu; bir his, arzu, hareket eğilimini ve bedensel değişimi kaynaştırır. Bunlar ayrı parçalar değildirler, tek bir durumun ayrı taraflarıdırlar.

Diğer melez kuram savunucuları farklı bir strateji tercih eder. Duyguları, birçok farklı durum türlerinden inşa edilen yapıya sahip bir varlık olarak tanımlarlar. Buna *çok bileşenli melez* diyelim. Schachter ve Singer'ın açıklaması bu kategoriye girer. Onlara göre duygular, bedensel durumlar ile bilişsel etiketleri bir araya getirirler. Bunlar tek bir bozuk paranın farklı yüzleri değildirler, yalıtılmış olarak var olabilen, ayrılabilir elemanlardır. Ekman'ın duyuş programı kuramı, çok bileşenli bir melezin daha kuşatıcı bir örneğidir. Ona göre duyguların birçok parçası olabilir. Bir başka çok parçalı melez, Ben Ze'ev (2000) tarafından savunulur. O, duyguların dört parçası olduğunu söyler. Deneyimin bilinçli bir niteliği olan bir his; duygu nesnesini açıklayan bir yargı olan bir biliş ve son olarak, bir duyguyu diğerinden ayırmaya yarayan değer biçmeler olan değerlendirmeler vardır.

Üçüncü türde melez, her duyguyu bu bileşenlerin bir alt kümesi ile özdeşleştirir ama ötekilerin zorunlu ön koşulları olduğunda ısrar eder. Buna *ön koşul melez* diyelim. Bu türdeki kuramlar Lazarus ve Arnold'a atfedilebilir. İkisi de duyguların biliş gerektirdiğinde ısrar etseler de duyguların biliş olduklarını reddeder. Bilişsel değer biçmeler, bir duygunun ortaya çıkması için sebepsel ön koşuldur. Dahası, Arnold ve Lazarus, bir duygunun kimlik koşullarının ona sebep olan değer biçmelerden bahsetmeden belirlenemeyeceğini varsayarlar. Değer biçmeler ayırt edici ön koşullardır. Duyguları sebepleri ve sonuçları olan belirli fikirler ve hisler olarak tanımlayan Hume'un görüşü de bu kategoriye girebilir.

Çok işlevli melezler 'Çokluk Sorunu'na en şık çözümü önerir. 'Çokluk Sorunu' bir duyguyu oluşturan birçok parçanın

nasıl bir arada takılabildiğini sorar. Çok işlevli bir kuram bu parçaların gerçekte ayrı olmadığını söyler; gerçekte tutarlı ve aynı durumların farklı taraflarıdırlar. Çok bileşenli ve ön koşul melez, bu açıdan daha az şıktır. Duyguları birbirine uymayan parçalarla ilişkilendirerek tutarlılık sorusunu davet eder. 'Çokluk Sorunu'nun böylesi bir melez savunucusu tarafından aşılmaz olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur ama yine de dikkat çekmek gerekir.

Kuşatıcı melez kuramların bazı savunucuları, 'Çokluk Sorunu'na, duygularımızın bazı özelliklerinin, diğer özelliklerin etrafında döndüğü merkezî bir dayanak olduğunu şart koşarak cevaplamaya teşebbüs eder. Lazarus, duyguların zorunlu olarak belirli sayıda bileşen içerdiğini söyler ama değer biçmeler bunların başlıcasıdır. Duygular, esenlikle ilişkili şeyleri tanımlama işindedir. Belirttiğim gibi Frijda, hareket eğilimlerini, kendi kapsayıcı kuramında özellikle önemli bir yere koyar. 'Çokluk Sorunu' duygu bileşenlerinin nasıl bir arada tutunduğunu sorar ve cevap, belirli bir bileşenin tutarlılığın anahtarı olduğu, olabilir. Bu bileşeni tanımlama zorluğu 'Parçalar Sorunu'nun bir tarafıdır. 'Parçalar Sorunu', 'Çokluk Sorunu'na yol açar ve o da tekrar 'Parçalar Sorunu'na yol açar.

3.2. Gelecek Program

İlerideki bölümlerde bu iç içe geçmiş sorunları ele alan başlıca çözüm teşebbüslerinin uygun olmadığını iddia edeceğim. Ancak birincil hedefim, eleştirel değil yapıcıdır. Duygularla ilgili olumlu bir kuram önereceğim. Sırasıyla bu kuramı on soru boyunca geliştireceğim:

1. Duygular zorunlu olarak biliş içerirler mi?
2. Eğer bir şey temsil ediyorlarsa duygular neyi temsil eder?
3. Duygular bir doğal tür müdür?
4. Belirli duygular evrensel ve biyolojik temelli midir?

5. Duygular kültürel olarak belirlenebilir mi?
6. Duygular diğer duyuşsal yapılarla nasıl ilişkilidir?
7. Olumlu ve olumsuz duyguları ne ayırt eder?
8. Duygusal bilincin temeli nedir?
9. Duygu bir algı formu mudur?
10. Duyguların birçok bileşen bölümü var mıdır?

İlk soruya cevap olarak duyguların bilişsel olmadığını iddia edeceğim. Yaygın olan bilişsel kuramlar temelde hatalıdır (İkinci Bölüm). Ancak yine de Üçüncü Bölümde duyguların, tıpkı yaygın bilişsel kuramların savunduğu gibi çekirdek/ana ilişkisel temaları temsil ettiğini iddia edeceğim. Sonrasında duyguların tutarlı bir sınıf oluşturup oluşturmadığı sorusunu ele alacağım (Dördüncü Bölüm). Tersi yönündeki etkileyici savları reddederek duyguların tutarlı bir sınıf oluşturduğunu iddia edeceğim. Beşinci ve Altıncı Bölüm, doğa/yetişme tartışmasını irdeliyor. Önemsediğimiz tüm duyguların iki boyutu da içerdiğini düşünüyorum. Benim görüşüm bir çeşit sosyal inşacılık ama çekirdekte yer alan, biyolojik olarak temel duygular üzerine inşa ediliyor. Ayrıca fazlasıyla bilişsel yönelimli, önde gelen inşacı kuramları reddediyorum. Yedinci Bölüm'de duyguları motivasyonlar ve ruh hâli gibi diğer duyuşsal yapılarla ilişkilendiriyorum. Ruh hâllerinin, duyguların özel bir alt kümesi olduğunu iddia ediyorum. Motivasyonlar zihinsel durumların ayrı bir sınıfıdır ama duyguların motive edici bileşeni vardır. Duygusal değerlik tartışmamda bu bileşenin bir açıklamasını sunuyorum (Sekizinci Bölüm). Olumlu ve olumsuz duyguların bilinçli hissiyle ayırt edilebileceği görüşünü reddediyorum. Duygusal bilinçle daha detaylı şekilde Dokuzuncu Bölümde ilgileniyorum. Duygusal bilinci, diğer bilinç formlarıyla aynı yoldan açıklayabilen birleşik bir kuram sunuyorum.

Dokuzuncu soruya cevabım tüm diğer parçaları bir arada tutuyor. Duygunun tam da gerçek anlamıyla bir algı formu olduğuna inanıyorum. Bu görüş James, Lange, Damasio ve duyguları bedenle ilişkilendiren diğerlerinin görüşüyle uyumludur.

Onlar gibi somatik bir kuram savunuyorum. Aynı zamanda mevcut somatik kuramların birçok soruyu cevapsız bıraktığını düşünüyorum. Bilhassa somatik kuramlar, duyguların neden bu kadar anlamlı, anlaşılır ve makul gözüktüğünü açıklamıyor. Bu eksikliği düzeltmek için duyguların sadece beden algıları olmadığını aynı zamanda dünyayla olan ilişkilerimizin algıları olduğunu göstermek önemlidir. Bu kitap, somatik kuramlardaki büyük bir deliği yamama girişimidir. Bu bir bedeni, zihni ve dünyayı bir araya getirme girişimidir.

Kısaca 'Parçalar Sorunu' ve 'Çokluk Sorunu'na dönerek bitiriyorum. Gelecek bölümler boyunca ayrıntılandıracağım son soruya cevabım, duyguların birçok parçanın derlemeleri olmaktansa görece basit varlıklar olduğudur. Ama duygular, karmaşık etkileri ve malumat işleme rolleri olan basit varlıklardır. Çokça şeyi parça çokluğu olmaksızın yapabilirler.

İkinci Bölüm
Düşünmeden Hissetmek

1. Duygu ve Biliş
1.1. İki Korkunun Hikâyesi

Bir arkadaşınız sizi kırlara yürüyüşe çıkmaya ikna etti. Dışarıda dolaşmaya pek hevesli değilsiniz çünkü berbat bir yılan fobisinden mustaripsiniz. Gönülsüzce çıkıyorsunuz. Dışarıya çıktığınızda tüm endişeleriniz çabucak uzaklaşıyor. İyi vakit geçiriyorsunuz. Ama sonra bir an için, gözünüzün ucuyla gölgede uzun, kıvrılmış bir şey görüyorsunuz. Donuyorsunuz, kalbiniz çarpıyor, nefes alışınız zorlaşıyor, gözleriniz açılıyor.

Şimdi bir başka olayı ele alalım. Bir final sınavına girmek üzere olan bir öğrencisiniz. Sınavdaki notunuz sömestr notunuzu belirleyecek ve düşük bir not, çaresizce katılmak istediğiniz özel bir şeref programına giriş kısmında yer almanızı engelleyecek. Öğretim üyesi, sınav kağıtlarını dağıtmaya başlıyor. Elindeki mavi sınav kitabı yığınıyla sizin sıranıza yaklaşırken, donuyorsunuz, kalbiniz çarpıyor, nefes alış verişiniz zorlaşıyor, gözleriniz açılıyor.

Her iki olay da birbirine yakın gözüküyor ama önemli bir fark var. İlk olayda korku tepkisi görsel bir şeyle tetikleniyor. Yılanların tehlikeli olduğu şeklinde bir inancınız olabilir ama bu etki için tepki esnasında zorunlu olarak açıkça üzerine düşünülmesi gerekmez. Yılanın görüntüsü bile sizi ateşler. Hatta o bir yılan bile olmayabilir. Belki de o bölgede yılanların zararsız olduğundan bile oldukça eminsinizdir. Yine de tepki verirsiniz.

İkinci durumda sınav kitaplarını görmek korkunuzu tetikleyebilir ancak sınav kitapları kendi içerisinde korkutucu değildir. Bir başka bağlamda mavi kitapları görmek sizi ilgisiz kılabilir. Bu bağlamda korkutucudurlar ve mavi olmasaydılar

da korkutucu olurlardı. Asıl görünümleri fark etmez. Bu durumda tepkiniz, sınavda neyin olup bittiğiyle ilgili inançlarınıza doğrudan bağlıdır. Eğer bu inançlarınız olmasaydı, sonuçları takmazdınız, korkmayabilirdiniz.

Kısacası ikinci korku örneği ilkinden daha bilişsel görünür. İki açıdan daha bilişseldir. İlk olarak korkunun nesnesi olan sınav, açıkça, biliş olmadan tanınabilecek ya da kavranılabilecek bir şey değildir. Yılanlar ise kolayca görünüşlerinden tanınabilir; sınavı tanımak kültürel bilgi, sözel yetenekler ve bağlam bilgisi gerektirir. İkinci olarak, nesne ve korku tepkisi arasındaki *ilişki* ikinci örnekte daha bilişsel görünür. Yılan fobisi olan bir kişi bir kez bir şeyi yılan olarak tanımladıysa, korku tepkisi otomatik olarak bunu takip eder. Bir kere sınav böyle tanındıysa, korku, sınavın bir şekilde tehdit teşkil ettiği yönünde sonraki bir inancın sahip olunmasına bağlıdır.

Böylesi vakalardaki sezgiler, duyguların bilişsel katılım derecesinin değişmesiyle farklılaşabileceği izlenimi uyandırır. Bu içgörüyü takip ederek duyguları, asgari derecede bilişsel olandan azami derecede bilişsel olanı kapsayacak bir sürekliliğe yerleştirmek cezbedici olabilir. Bazı duygu araştırmacıları, duyguların hiçbir bilişsel katılım olmadan ortaya çıkabileceğini iddia ederler. Diğerleri bu görüşü, duyguların zorunlu olarak bilişsel olduğunu iddia ederek eleştirir. Bölüm 1'de bunlara sırasıyla bilişsel olmayan ve bilişsel kuramlar dedim. Bu iki kamp arasındaki ayrım, duygu çalışmalarındaki başlıca fay hatlarından birisidir. Bu ve ondan sonraki bölümde bir uzlaşmaya aracılık yapmaya çalışacağım.

1.2. Felsefe ve Psikolojideki Bilişsel Kuramlar

Bölüm 1'de bilişsel kuramları biraz ayrıntılı şekilde tanıttım ama böylesi kuramların ne iddia ettiği ve ortak olarak neye sahip oldukları hakkında biraz daha fazla şey söylemenin faydası olacaktır. Felsefeciler tarafından geliştirilen bilişsel kuramlar, psikologlar tarafından geliştirilenlerden farklıdır ama birçok ortaklıkları da vardır.

Bilişsel kuramları kucaklayan felsefecilerin çoğu, duygularımızda yer alan bilişlerin önermesel tutumlar olduğunu varsayıyor. Önermesel bir tutum, bir önermenin temsilini içeren bir zihinsel durum ve bu önermeye karşı bir tutumdur. Önerme, "Yağmur yağıyor.", "Nixon başkandır." ya da "Jones Roma'ya seyahat edecek." gibi bir bildiri cümlesini kullanan bir şey olarak açıklanabilecek bir hâldir. Bu önermelere yönelik tutumlar, inanma, varsayma, arzu etme ve benzerleridir. Eğer bir önermeye karşı inanma (veya varsayma veyahut arzulama) tutumu yöneltilirse sonuç bir inanç (veya varsayım veyahut arzulama) olur. Bütün bu önerme tutumları, 'ki tümcesi' olarak bilinen, 'ki' kelimesini takip eden cümle kullanılarak atfedilebilir. Jones inanıyor *ki* Roma'ya seyahat edecek, arzuluyor *ki* Roma'ya seyahat edecek, olmasını istiyor *ki* Roma'ya seyahat edecek ve bunun gibi. Her örnekte '-ki tümcesi'[1], 'ki Roma'ya seyahat edecek', aynı hâli ifade eder. Bu hâl Jones'un zihinsel durumunun 'önermesel nesnesi'dir.

Duyguların önermesel tutumlar olduğu hipotezi muğlaktır. Bir yandan duyguların, önermesel nesnelere *doğrultulduğu* anlamına gelebilir. Bu görece tartışmalı değildir. Birçok taraf, bir kişinin, deniz, köpek balığı dolu olduğundan korkabileceğinde ya da eğitim bütçesinin kesilmesine öfkelenebileceğinde ya da sirk kasabaya geleceği için heyecanlanabileceğinde hemfikirdir. Bütün bunlar önermesel tutumlardır. Duygu, önermesel bir nesneye doğrultulan bir tutumdur.

Duyguların önermesel tutumlar olduğu hipotezi, benim burada birincil ilgim olan bir başka yoldan da yorumlanabilir. Duyguların önermesel tutumlar tarafından *kurulduğu* söylenebilir. Birisi, Jones'un denizden, köpek balıklarıyla dolu olduğu için korktuğunu söylediğinde, denizin köpek balıklarıyla dolu olduğu önermesini zihinsel olarak temsil ettiğini ve bu önermeye karşı bir duygu, yani korku, doğrulttuğunu ima eder. Korku, bağlı olduğu önermesel nesneden bağımsız olarak ele alınabilir. Duyguların önermesel tutumlar tarafından kurulduğu hipote-

İng. 'that clause'. Bazı durumlarda bu tümcelerin çevirlerinde Türkçeye daha uyumlu olması için '...diye' tümcesi kullanılmıştır. (Çev.)

zi, kendi içinde ele alındığında korkunun bir ya da daha fazla 'ki' tümcesi kullanarak ifade edilebilecek bir zihinsel durum tarafından kurulmasını gerektirir. Mesela duyguların inançlara indirgenebileceği görüşü kabul edilebilir. Bu yaklaşımın basit bir sürümünde korku, tehlikenin yaklaşmakta olduğu inancı olabilir. Bu yüzden Jones'un, denizin köpek balıklarıyla dolu olduğu korkusu, iki önermesel tutumun birleşimidir. Denizin köpek balıklarıyla dolu olduğu inancı (ya da şüphesi) ve tehlikenin yaklaşmakta olduğu inancı vardır. Korku bu önermesel tutumlardan ikincisiyle kurulur.

Az önce açıklandığı şekliyle duyguları önermesel tutumlarla özdeşleştiren felsefeciler, bu tutumların ne olduğu hakkında anlaşamazlar. Bazı felsefeciler duyguların inançlara indirgenebilir (örneğin tehlikenin yaklaşmakta olduğu inancı) olduğunu düşünür ve bazıları aynı zamanda arzuları içerdiğini düşünür (örneğin kaçma arzusu). Bazı felsefeciler bir duyguya sahip olmanın, bir inanç ya da arzu sahibi olmaktansa bir düşünceyi göz önünde bulundurmak gibi olduğunu düşünürler. İnanmadan, tehlikenin yaklaşmakta olduğu düşüncesi göz önünde bulundurulabilir (Greenspan, 1988). Benzer biçimde bir şeyin tehlikeli olduğuna inanmadan ya da bir şeyin tehlikeli olduğunu arzulamadan korkabilmek mümkün gibi gözükür.

Birisi önermesel bir tutum atfettiğinde, genellikle atfedilen kişinin, atfın 'ki' tümcesindeki kelimelere tekabül eden kavramlara sahip olduğu farz edilir. Eğer, 'Jones inanıyor ki o Roma'ya gidecek' dersem, Jones'un bir Roma kavramına, seyahat etme kavramına ve kendilik kavramına ('ki' tümcesinde 'o' kelimesine karşılık gelir) sahip olduğunu varsayarım. Eğer duygular, en azından bir parça önermesel tutumlarla kuruluyorsa, bir duyguya sahip olmak bu önermesel tutumlara atfedilebilecek kavramlara sahip olmayı gerektirir. Eğer korku tehlikenin yaklaşmakta olduğu inancıysa, korkmak, korku kavramına ve yaklaşmakta olma kavramına sahip olmayı gerektirir. Böylece bilişsel kuramcıların savunucuları, duyguların kavramları ge-

rektirdiği iddiasına üstü kapalı bir bağlılıkta bulunurlar. Buna *kavramsallaştırma hipotezi* diyelim.

Bilişsel kuramları savunan felsefeciler, duygularımızı kuran bilişsel durumlarda kullanılan kavramların doğası hakkında çok az şey söyleme eğilimindedirler. Eğer korku, bir tehlike kavramı içeriyorsa bu, tehlike hakkında tutkulu düşünceler ile kullandığımız aynı tehlike kavramı mıdır? Düşünün ki Jones, Amazon'a tek başına seyahat etmenin tehlikeli olduğuna inanıyor ama böyle bir şey yapma niyeti yok. Amazon'a gitme korkusu yok. Korkmadığı durumlardaki tehlike hakkında konuşlandırdığı korku kavramı ile can korkusundaki korku kavramı aynı mıdır? Ve eğer öyleyse bu kavramın doğası nedir? Felsefe ve psikolojideki yaygın görüş, çoğu kavramın karmaşık olduğudur: Diğer kavramlar kullanılarak inşa edilirler (Prinz, 2002; yalnız bir istisna için bkz. Fodor, 1998). Tehlike kavramı, örneğin, potansiyellik ve zarar kavramlarına 'ayrışabilir'. Yani tehlikenin ne olduğu, zararın ne olduğu anlaşılmadan kavranılamaz. Korkunun tehlike hakkında inanç ya da bir yorumlama içerdiğini söyleyerek felsefeciler, üstü kapalı olarak diğer kavramlardan inşa edilen bir tehlike kavramı içerdiğini ima ederler. Kavramsallaştırma hipotezi, üstü örtülü olarak duyguların zengin kavramsal yapısı olduğunu ima eder.

Görünüşe göre psikologların savunduğu bilişsel kuramlar felsefecilerin savunduğu kuramlardan en azından üç bakımdan farklılaşır. İlk olarak genellikle önermesel tutumlardansa değer biçmelerden bahsederler. Sözcük dağarcığındaki bu farklılık yüzeysel olabilir. Birçok psikoloğa göre, değer biçmeler, yargıların biçimini alırlar. Örneğin Lazarus (1991), öfkenin olduğu değer biçmenin, bana ve benim olana hain bir saldırı olduğu yargısı ile özetlenebilecek olduğunu söyler. Yargılar *mükemmel* önermesel tutumlardır. Hain bir saldırı olduğu yargısını biçimlendirerek hain olma ve saldırgan olma kavramlarına sahip olunmasını gerektirir gibi duruyor.

Felsefedeki ve psikolojideki kuramlar arasındaki ikinci açık fark psikologların, yargıları, duyguların bileşen parçaları ol-

maktan ziyade duyguların ön koşulları olarak ele almaya meyilli olmalarıdır (Bölüm 1'deki ön koşul melezleri hatırlayın). Mesela, Lazarus (1991), duyguların değer biçme yargılarıyla *özdeş olduğu*nu söylemek yerine duyguların değer biçme yargıları tarafından *sebep olunduğunu* söyler. Ama böylesi bilişsel sebeplerin, duygular ve duyguların ayırt edilmesi için zorunlu olduğunu düşünür. Bu açıdan onun kuramı felsefedeki önermesel tutumlarla kıyaslanabilir. Hiçbir duygu ona tekabül eden bir önermesel tutum yokluğunda oluşmaz. Daha yansız bir terim kullanacak olursak, her iki disiplindeki bilişsel kuramcılar, duyguların bileşen parçaları olarak önermesel tutumlara sahip olduklarını söylemekten ziyade duyguların, önermesel tutumlara *bağlı* olduğunu varsayarlar.

Psikolojideki ve felsefedeki kuramlar arasındaki üçüncü açık fark, psikologların duygularımızın bilişsel tarafının ileri derecede yapılanmış olduğunu varsaymaya eğilimli olmalarıdır. Lazarus için öfke, hain bir saldırı olduğu yargısından daha fazlasını içerir. Bu kusursuz bir yaklaşık özet tahminidir ama öfke yargısı, Bölüm 1'de sunduğum üzere, altı farklı 'moleküler' değer biçmeye ayrışır. Bunlar baş etme potansiyeli, hedefleri ve suçlama hakkında değer biçmeleri içerir. Lazarus'un her bir değer biçme boyutu (Bölüm 1'de tartışıldı) kendi içerisinde bir yargı olarak ele alınabilir. Birisinin bir duygusu olduğunda, gerçekten bir grup yargı şekillendirir ve bunların her biri, bunlara atfedilmek için kullanılacak kelimelere tekabül eden kavramlara sahip olunmasını gerektirir.

Lazarus ve diğer psikologlar aynı değer biçme boyutlarının bütün duyguların altında yattığını varsayar. Felsefeciler genellikle bu varsayımı yapmaz (Yine de bkz. Ben-Ze'ev, 2000). Ama bilişsel kuramları savunan felsefeciler ve psikologlar, duyguların kavramsal ön koşulları hakkında benzer varsayımlarda bulunurlar. Eğer duygular ileri derecede yapılanmış değer biçmelere dayanırsa, duygular bu değer biçmelerin bir tanımı tarafından isimlenlendirilecek kavramlara sahip olunmasını gerektirir. Felsefeciler gibi psikologlar da üstü kapalı olarak

kavramsallaştırma hipotezine adanmışlardır. Bu iki disiplinin kuramları arasındaki farklar, benzerlikler tarafından gölgede bırakılmıştır.

Felsefedeki ve psikolojideki bilişsel kuramlar aynı zamanda iki başka iddia tarafından da birleşir. İlk olarak, bilişsel kuramlara göre, duygularımıza bağlı olan bilişsel bileşenler, bedensel değişimlere ya da bedensel değişimleri kaydeden içsel durumlara özdeş değildir. Bazı bilişsel kuramcılar duyguların herhangi bir somatik bileşen olmadan da oluşabileceğini savunur (Ör. Nussbaum 2001; Solomon 1976; bu iddiayı Bölüm 4'te tartıştım). Diğer bilişsel kuramcılar somatik bileşenlerin duyguların zorunlu parçaları olduğunu kabul ederken, somatik olmayan bilişsel durumların da zorunlu olduğunda ısrar eder (Ör. Lazarus 1991; Lyons 1980). Tüm bilişsel kuramlara göre, duyguların, somatik eşlikçileri ile eşlik eden önermesel tutumlar ya da değer biçmeler ayırt edilmelidir. Duygularımıza bağlı bilişsel bileşenler, bedensel değişimlerin ya da bedensel değişimleri kaydeden içsel değişimlerin ötesinde bir şeydir. Kısacası bilişsel kuramcılar, duygularımıza bağlı olan bilişsel bileşenlerin bedenden ayrı olduğunu düşünmekte birleşirler. Buna *beden dışı olma hipotezi* diyelim.

Bir başka birleştirici unsura da *değer biçme hipotezi* denilebilir. Gösterdiğim gibi psikolojideki bilişsel kuramlar, tipik olarak duyguları değer biçmelerle özdeşleştirirler. Değer biçmeler, esenliğe dayalı bir organizma-çevre ilişkisinin temsilidir. Bu tanımda felsefecilerin savunduğu bilişsel kuramlar da değer biçme kuramları olarak nitelendirilebilirler. Duyguları önermesel tutumlarla özdeşleştiren felsefeciler genellikle bu tutumların esenliğe dayalı ilişkileri temsil ettiğini varsayarlar. Felsefecilerin duygusal bilişleri, her duyguda tekrar eden ayrı değer biçme boyutlarına ayrışmaz ama özdeşleştirdikleri önermesel tutumlar genel olarak ana/çekirdek ilişkisel temalar tablosunda (Bkz. Tablo 1.2) Lazarus tarafından sağlanan değer biçme özetlerine oldukça benzerdir. Bilişsel yönelimli felsefeciler de psikologlar da, örneğin, korkuya bağlı bilişsel durumun tehlikeyi temsil ettiğini düşünür (Ör. Greenspan ile Lazarus'u karşılaştırın.). Dahası her iki taraf da böy-

lesi değer biçmelerin duyguları ayırt etmede kullanılabileceğini varsaymaya eğilimlidir. İki duyguyu ayıran şey büyük ölçüde tanımladıkları tema meselesidir: tehlike, saldırı, ihanet, başarı vb.

İleri sürülen üç hipotez (kavramsallaştırma, beden dışı olma ve değer biçme), önermesel tutum ve boyutsal değer biçme duygu kuramlarını birleştirir. Peki ya diğer bilişsel kuramlar? Bilhassa psikolojideki bilişsel etiketleme kuramlarını ve felsefedeki yorumlama kuramlarını düşünün (Bkz. Bölüm 1). Etiketleme kuramlarına göre, bir duyguya sahip olmak genel bir uyarım durumuna duygusal bir etiket atama meselesidir. Yorumlama kuramlarına göre bir duyguya sahip olmak bir şeyi belirli özellikleri açıkça gösterir olarak görmek demektir. (Örneğin yılanlardan korkmak yılanları tehlikeli olarak görmektir.) Bu kuramların kavramsallaştırma, beden dışı olma ve değer biçme hipotezlerini kucakladığı söylenebilir mi?

Etiketleme ve yorumlama kuramlarının savunucuları kesinlikle kavramsallaştırma hipotezini uygun buluyor gibi duruyor. Yorumlama da etiketleme de bir kavramın altına bir şey koymayı ihtiva ediyor. Bu kuramların savunucuları ayrıca beden dışı olma hipotezini de uygun buluyor. Schachter ve Singer'ın *etiketleme kuramı*, açıkça bir duygunun bilişsel bileşeninin kendi içinde bedensel bir durum olmadığını varsayıyor. Yorumlama kuramlarının savunucuları sıklıkla bedensel durumların sadece olumsal bir biçimde duygularımızla bağlantılı olduğunu iddia ediyorlar (Ör. Armon-Jones, 1989). Yorumlar beden dışıdırlar.

Değer biçme hipotezine geldiğimizde işler biraz daha karışıktır. Yorumlar muhtemelen değer biçmeler olarak nitelendirilir. Eğer Jones, yılanları tehlikeli olarak yorumlarsa, yılanları esenliğine bağlı bir ilişkiyle bağlantılı olarak temsil eder. *Bilişsel etiketleme kuramı*nı bu kalıba koymak biraz daha zor. Etiketler herhangi bir açık anlamda değer biçmeler değildir. Bedensel bir durumu öfke olarak etiketlediğimizde, etiket o durumun bir temsili olur, bizim çevremizle ilişkimizin değil. Daha yakından incelendiğinde, aslında etiketler değer biçmeler sayılabilir. Schachter ve Singer, etiketleri yapısız yaftalar olarak değil sebepsel nitelikler olarak ele alır. Bir uyarım durumunu öfke olarak etiketlediğimizde, ona basitçe bir resme alt yazı

koyduğumuz gibi 'öfke' kelimesini eklemiyoruz. Uyarım durumunun bizim çevremizle ilişkimizin bir sonucu olduğu yargısını şekillendiriyoruz. 'Bilişsel etiketleme kuramı'nda öfke, çarpan kalp tehlikeyle yüzleşme kanıtı olarak yorumlandığında açığa çıkar. Eğer bu yorum doğruysa, Schachter ve Singer, etiketlerini değerlendirme yargıları olarak ele almış demektir. Etiketleme kuramı değer biçme hipotezi ile tutarlıdır.

Bu bölümde yorumlama ve değer biçme hipotezleri ile ilgili biraz daha fazlasını söyleyeceğim çünkü diğer yaygın bilişsel kuramlarla birçok esas varsayımları paylaşıyorlar. Yorum kuramları ileri sürdüğüm üç esas hipotezin hepsini paylaşabilir ama etiket kuramları bu hipotezlerin en az ikisini ve muhtemelen üçünü de paylaşıyor. İlerleyen kısımlarda çoğunlukla önermesel tutum ve boyutsal değer biçme kuramları ile ilgileneceğim. Bu kuramlar duyguların, kavramsallaştırılmış ve bedenden ayrılmış değer biçmeler olmasını gerektirdiği kanısında tartışmasız biçimde birleşirler. Bu, 'bilişsel' olmanın ne anlama geldiğinin tanımı olarak anlaşılmamalıdır. Bundan sonra bilişin doğası hakkında çok daha fazla şey söyleyeceğim. Esas nokta şudur: 'Bilişsel' sıfatı taşıyan birçok kuram, duyguların ne içerdiğine dair benzer bir önseziyi paylaşırlar. İlerleyen kısımlarda ilk olarak bu önsezinin kanıtlarla desteklenip desteklenmediğini, ikinci olarak da kendisini kuran hipotezleri reddeden bilişsel kuramların olup olamayacağını soracağım.

1.3. Kanıtlar Bilişsel Kuramları Destekliyor mu?

Felsefeciler ve psikologlar ayrı yöntemler kullanarak bilişsel kuramları desteklemeye meyillidirler. Felsefeciler geleneksel olarak düşünüm yoluyla tartışırlar. Deneylere ya da niceliksel veri analizine dayanmazlar. Felsefecilerin 'ampirik' gözlemlere dayanmadığı sıklıkla söylenir. Düşünüm, bazen kavramsal analiz ile özdeşleştirilir; ilgili belirli bir konu hakkında düşünmek için kullandığımız kavramları analiz etmek. Hipotetik vakaları içeren düşünce deneyleri, deneysel yöntemler kullanılmadan kavramların uygulanmasıyla ilgili sezgilerimizi sınayabilir. Yine de

bunu ampirik olmayan şeklinde tanımlamak biraz yanıltıcıdır. Felsefeci kendi zihinsel durumlarını inceler, davranış örüntülerini izler ve dilin nasıl kullanıldığına tüm dikkatini verir.

Bilişsel kuramları için felsefi argümanlar çeşitli şekiller alabilir. Bir argüman, bizim sıklıkla rasyonalitenin sözcük dağarcığını kullanarak duygulara değer biçtiğimiz gözlemiyle başlıyor (Bedford 1957; Pitcher 1965). Öfkeden gerekçeli olduğundan, küçümsemeye yetkili olunduğundan ya da anlayışın ahlaken doğru olduğundan bahsediyoruz. Duygular aynı zamanda akıl dışı da olabilir. İyi huylu şeylerden korkmak uygunsuzdur ya da akıl dışıdır. Bu değerlendirme kategorileri (makul olma, rasyonalite, yetkililik [*warrant*] vb.) genellikle önermesel tutumlarla ve kıyaslanabilir bilişsel durumlarla sınırlıdır. Bir kaşıntı, gıdıklanma, ardıl görüntü ya da sancının rasyonel ya da akıl dışı olduğunu söylemeyiz. Sade bedensel duyumlar Wilfred Sellars ve John McDowell'ın nedenler alanı [*space of reasons*] dediği şeye ait değildir.

Bu argüman kesinlik kazanmamıştır. Olağan olarak duygular için böylesi değerlendirme kategorileri tamamen uygulanabilir olduğunu göstermez. Belki de insanların rasyonel olarak duygularından sorumlu tutulabilir olduğunu kabul etmekte yanılıyoruzdur. Ne de olsa duyguları anlamsız, akıl yürütmeye müdahale eden edilgen akınlar olarak gören çatışmacı bir gelenek vardır. Bunun yerine rasyonel olarak sorunlu tutulabilirliği önermesel tutumlara ve yorumlara kısıtlamakta hatalı olabiliriz. Bu şekle bir tepki Bölüm 10'da irdelenecektir.

Bilişsel kuramlar için ikinci bir felsefi argüman, duyguların genel olarak bir şey hakkında olması gözlemiyle başlar (Pitcher 1965). Önceki örnekleri kullanacak olursak, denizin köpek balıklarıyla dolu olmasından korkulabilir ya da sirkin kasabaya geleceğinden memnun olunabilir. Düşünülebilir ki nasıl bir his ya da bedensel duyum bir şey hakkında olabilir? Bir sancı ya da bir kaşıntı nasıl bir önermesel nesne alabilir? Eğer duygular; inançlar, arzular, yorumlar ya da bunlarla kıyaslanabilir şeylerse, bir şeyin hakkındalık daha kolay açıklanabilir. İnançlar, yorumlar ve bunların çeşitleri yönelimsel durumlardır. Birisinin tehlikede olduğu inancı suların köpek balığı dolu olduğu olgusuna yöneltilebilir.

Bu argümanla ileriki bölümlerde yeniden ilgilenilecektir.

Şimdilik bir karşı argüman yeterlidir. Bir şeyden usanma durumunu düşünün. Mesela birisi birçok cinsel saldırının hafif cezalar almasından usanabilir. Bu söz sanatından daha fazlasıdır. Bu olgu hakkında düşünmek kişiyi gerçekten hasta hissettirebilir. Ve buradaki bağlantı sadece sebepsel değildir. Bu durumda kişi, saldırı olayından usanıyordur. Hasta hissetmesi bir şey hakkındadır, sadece bir şey tarafından tetiklenmiş değildir. Ama hasta hissetmenin önermesel bir tutum olduğu sonucuna varmak ters olacaktır. Hastalığın önermesel bir nesneye yönlendirilebilir olduğu olgusu kendi içinde düşünüldüğünde, hastalığın önermesel bir biçimde olduğunu göstermez. Benzer biçimde duyguların önermesel nesneleri alması olgusu, önermesel tutumlar ya da kıyaslanabilir bilişsel durumlar tarafından kurulmak zorunda olduğunu göstermez.

Farklı bir yoldan, duyguların düzenli yollardan beraber gruplanabileceği olgusundan medet uman bilişsel kuramları savunmaya çalışılabilir. Örneğin öfke ve sevgi diğer insanlara yöneltilir, suçluluk ve gurur kişinin kendisine yöneltilir ve korku ile neşe hayvanlara ya da hareketsiz nesnelere yöneltilebilir. Umut ve korku geleceğe yönelikken pişmanlık ve sıkıntıdan kurtulma/ferahlık geçmiş hakkındadır. Bu gruplamayı, duyguların önermesel tutumlardan inşa edildiğini ve ardından bu tutumlardan bazılarının çakışan kavramları içerdiğini şart koştuğunu söyleyerek açıklamak cezbedicidir.[2] Belki de pişmanlık ve sıkıntıdan kurtulma bir geçmiş kavramı içerir. Belki de gurur ve yön verme kendilik kavramını içerir.

Bu stratejiyle ilgili sorun, gruplamaların her zaman tutmamasıdır. Hareketsiz bir nesneye öfkelenebiliriz (Hiç, bir bilgisayarı yumruklādınız mı?). Diğerlerinin hareketlerinden dolayı gururlu ya da suçlu olabiliriz ("Seninle gurur duyuyorum.", "Diğerleri sağ kalamamışken bu saldırıdan sağ çıktığım için suçlu hissediyorum."). Gelecek olaylarla ilgili pişmanlık hissedebiliriz ("Partiyi iptal etmek zorunda olduğum için pişmanım."). Geçmişle ilgili korkularımız olabilir ("Korkarım ki oca-

Psikologların da benzer şekilde iddia ettiği biliniyor (Ör. Ortony, Clore & Collings, 1988).

ğı açık bıraktım."). Gordon (1987) böylesi korku ve pişmanlık durumlarını, duyguların sırasıyla geçmiş ve gelecekten ziyade kesinsizlik ve kesinlik içerdiğini önererek idare etmeye çalışır. Bu öneriye diretilebilir. Emin olunmayan şeyler hakkında pişman olmamız olası görünüyor ve korku, özellikle de zarar geleceğinden neredeyse emin olduğumuzda çok şiddetli olabilir. Her hâlükârda duyguların ne zaman uygulanabileceği ile ilgili kavramsal doğrular, duyguların kavramları içerdiğini ispatlamaz. Zorlu bir hedefi tamamladığımda üzerime hoş, sıcak bir hissin geldiğini ve ahlaki bir normu ihlal ettiğimde rahatsız bir sancı hissettiğimi varsayalım. Ortaya çıktığında eğer bir kendilik kavramı konuşlandırmazsam bu hislerin gurur ve suçluluk olarak nitelendirilemeyeceğini mi söyleyeceğiz? Köpeklerin kendilik [*self*] kavramından yoksun olduğunu farz edelim. Şimdi bir köpeğin halıya pisledikten sonra kafasını aşağı eğdiğini hayal edelim. *Kavramsal olarak* köpeğin utanmış olması imkânsız mı? Ben öyle düşünmüyorum. Bu, duyguların farklı sınıflara örgütlenmesi olgusundan en çok duyguların farklı durum sınıflarından ortaya çıkabileceğini çıkarsamaktır. Bazı duygular kendilik ile ilgili hâllerden ortaya çıkar ama buradan bir kendilik kavramı gerektirdiği ya da içerdiği çıkmaz.

Bilişsel kuramları savunan felsefi argümanlar sıklıkla kipsel sezgilere dayanır. Bir felsefeci, suçluluğun kendilik hakkında düşünmeden ve öfkenin de birisinin bir hakarette bulunduğuna yargı getirmedikçe olamayacağında ısrar eder. Bu savlar sezgilere dayanır. Felsefeci ilk başta belirli bir kavram ya da önermesel tutum olmaksızın bir duygunun oluştuğu vakaları hayal etmeye çalışır. Hiçbir vaka aklına gelmezse duygu ile o kavram ya da önermesel tutum arasındaki ilişkinin analitik olduğunu şart koşar. Suçluluğun bir kendilik kavramı içerdiği kavramsal bir gerçektir.

Sezgilere böylesine başvurmak risklidir (Genişletilmiş bir eleştiri için bkz. Griffiths 1997.). İlk olarak, sezgiler kişiye özgü ve kuramsal olarak ön yargılı olabilir. Farklı insanlar, farklı kuramsal bağlılıklarla aynı duygu terimini farklı şekillerde kullanabilirler. Bazı felsefeciler, yanlış hareket ettiğine inanmadıkça birisine öfkelenilemeyeceği sezgisine sahiptir. Bu sezgiyi paylaşmıyorum. Eğer birisi diğerlerinin yanlışları ile ilgili herhangi bir inanç edin-

meden kişiyi çok öfkeli hissettirebilen bir ilaç olduğunu söylerse, bunu tamamen anlaşılır bulabilirim. Bir başka felsefeci gerçekte öfkeli olmadan öfkeliymiş gibi hissettiren bir ilaç olabileceğinde ısrar ederek bunun anlaşılır olmadığını söyleyebilir. Cevap olarak eğer öfke gibi hissettiren bir his varsa onun öfke olması gerektiğini söyleyebilirim. Hangi sezginin doğru olduğunu söylemek zor. Eğer neredeyse her zaman olduğu gibi sezgiler çelişirse duygu kuramları da diğer kanıt türlerinden yararlanmalıdır.

Sezgilere başvurmanın bir başka sorunu vardır. Sezgiler kavramlarımız üzerine yürüttüğümüz düşünümden türer (dolayısıyla 'kavramsal analiz' denir) ve kavramlar yanlış ya da yanıltıcı malumat içerebilir. Bir duyguyu analiz etmek bir duygu hakkındaki inançlarımıza erişmektir. Bu inançlar doğrudan deneyime, öğretime veya tefekküre dayalı olabilir. Her durumda hataya yer vardır. Diğerlerinin tanıklığından ya da kendi düşüncelerimden, duygular hakkında öğrendiğim şeyler isabetsiz olabilir. Eğer kavramsal analize girişiğimde duygular hakkında sonuçlar çıkarıyorsam, duyguların ne olduğuna dair doğru bir kurama varacağımın bir garantisi yoktur. Hatalı olduğu ortaya çıkan eski bir psikolojik 'bayağılığı' geri çıkarabilirim. Eğer kavramsal analize dayanacaksam diğerlerinden öğrendiğim her şeyi askıya alarak ve kendimi, kendi duygularımı dikkatlice gözlemleyerek elde ettiğim inançlarla sınırlamakla daha iyi yaparım. Eğer bu askıya alma mümkün olsaydı yine de ciddi biçimde gözlem gücümle sınırlanmış olurdum. Ne zaman hakaret edildiğime inansam öfkelenmeye başladığımı deneyimlediğimi varsayın. Bu, öfkenin her zaman böyle bir inanç içerdiği anlamına mı gelir? Diğer öfke kaynaklarını gözlemlemekte başarısız olmuş olabilirim ya da öfkeme sebep olan inancı yanlış tanımlamış olabilirim. İnce dikkatli bir içe bakışçı olduğumu ve her öfkelendiğimde hakaret edilmiş olduğuma inandığımı fark ettiğimi varsayın. Yine de bu, inancın benim öfkemin bir parçası olduğunu garanti etmez. Alışkanlık ve çağrışım tarafından beslenen öfkenin güvenilir ya da uydurma bir sonucu olabilir. Belki de açıklama için insan arzusu o kadar kuvvetlidir ki inançlarım tarafından eşlik edilen öfke dilimlerine iç bakış attığımda, o süreci anlamlı kılmak için farkında olmadan bir inanç

icat etmişimdir. Psikolojimi onun üzerine düşünüm ile değiştirmiş olabilirim (bir Heisenberg etkisi). Duygu kavramları üzerine yürütülen düşünüm, iç bakış hatalarına karşı savunmasızdır.

Bu endişeler geleneksel felsefe yöntemlerini oldukça geniş bir biçimde tehdit eder. Sadece düşünümle ilerleme kaydetmeyi uman birisi uyanık olmalıdır. Düşünüm, kişinin düşündüğü fenomenden çok düşünen kişiyi açığa çıkarır. Eğer birisi kendi kişisel inançlarından başka bir şeyi açıklamak isterse daha nesnel yöntemlerden istifade etmelidir. Daha özel olarak bilimsel deneylerden fayda sağlanmalıdır. Bilim kusursuz nesnellik sağlayamayabilir ama birçok durumda yalıtılmış düşünümden daha gelişmiştir. Bilim uzun zamandır, denekleri ve deneyleri yürütenleri araştırılan hipoteze kör kılarak dikkatli kontroller kullanma, sonuçları tekrar etme ve ön yargıyı azaltma işindedir. İstatistiksel analizler, normal olmayan tepkileri çıkarmak ve sıradan gözlemciye görünmez gelebilen genel trendleri yakalamak için tasarlanmıştır. Psikologlar bu teknikleri kuramlarını savunmak için kullanırlar. Bu bakımdan felsefecilere göre yöntemsel bir üstünlükleri vardır.

Bilişsel kuramların psikolojik kanıtlarını ele almadan önce iki ikazda bulunmalıyım. İlk olarak bilim hakkındaki bu çabuk değiniler ile felsefi yöntemlerin tümden reddedilmesine niyetlenmemiştir. Bilimin her zaman felsefi bir boyutu vardır. Ne zaman bir bilim insanı veriden kurama doğru hareket etse veriyi, açıklayıcı ilkelerin tutarlı bir kümesine döndürerek sistematik hâle getirmeye çalışsa aklı kullanmak zorunda kalır. Dahası psikolojik deneylerde sıklıkla, deneklere çoğunlukla felsefecilerin yaptığı gibi sezgileri düşünümlemesi istenir. Dolayısıyla deneylerin kendileri felsefi yöntemler kullanır. Felsefi düşünüm sürecini bırakamayız ve bırakmamalıyız. Burada kilit nokta, felsefi yöntemlerin ampirik veri ile birlikte kullanıldığında en etkili hâlde olmasıdır. İkinci olarak bilimsel yöntem doğruyu garanti etmez. Kesinlikle psikologlar tarafından sunulan deneysel olarak desteklenmiş her iddiayı kabul etmemeliyiz. Deneylerin kusurları olabilir ve deneyler desteklemediği kuramları takviye etmekte kullanılabilir. Bir yaklaşımı diğerine tercih etmek yerine hem felsefe hem de psikoloji yöntemlerinin kullanılmasını ve bunun özen ve dikkatle yapılmasını talep edebiliriz.

Bu ikazları aklımızda tutarak bilişsel kuramlar için deneysel kanıtları ele alalım. Boyutsal değer biçme kuramları için olan kanıtlara odaklanacağım; etiketleme kuramına Bölüm 3'te değinilecek. Erken dönem değer biçme deneyleri, düşüncelerin duygusal tepkiye etki edebileceklerini tesis etmeye çabaladı. 1960'larda Lazarus ve meslektaşları, deneklere, bir ritüel esnasında Arunta kabilesindeki ergen erkekler üzerinde gerçekleşen genital ameliyatını (alttan yarma operasyonu) ayrıntılı biçimde gösteren bir film izlettikleri bir grup çalışma yürüttüler. Lazarus ve Alfert (1964) tarafından gerçekleştirilen araştırmada denekler farklı gruplara ayrıldı ve her grup filmi görmeden önce onun farklı bir sözlü tasvirini okudu. Bir tasvir, ritüelin yarattığı travmayı vurgularken diğeri ritüeli bağımsız antropolojik bir bakış açısından betimledi. Kişisel raporlar ve fizyolojik tepkiler, deneklerin filmi seyretmeden önce, ilk tasviri okuyanların sonraki tasviri okuyanlara göre daha çok duygusal stres deneyimlediği izlenimini uyandırdı. Deneyi yapanlar duyguların sadece algısal uyaranlar tarafından güdülmediği sonucuna vardılar. Algısal uyaranlar, görürken şekillendirdiğimiz düşünceler tarafından etkileniliyorlardı.

Sonuç tabii ki doğruydu ve bunu göstermek için bir deneye neredeyse hiç ihtiyaç yoktu. Binlerce günlük deneyim, bize düşüncelerin duygulara etki ettiğini öğretir. Eğer sokağın uzak ucundan size doğru yaklaşmakta olan bir adam görürseniz ve eski bir arkadaş olduğu inancını şekillendirirseniz mutlu olursunuz, ama eğer adamın bir yabancı olduğunu ve muhtemel bir saldırgan olduğunu düşünürseniz korku hissedersiniz. Olumlu düşünceler olumlu duyuşlara (duygulanımlara) olumsuz düşünceler olumsuz duyuşlara yol açar. Lazarus ve Alfert deneyi bu bilinen gerçeği aşmaz. Değer biçme kuramcılarına gerekli olan iki şeyi tesis etmekte başarısız olur. İlk olarak duyguları etkileyen düşüncelerin tam doğasını açığa çıkarmaz (Değer biçmeler mi? Tekrarlayan farklı boyutlara mı ayrılır?). İkinci olarak düşüncelerin duygular için gerekli olduğunu göstermez. Değer biçme kuramcıları duyguların zorunlu olarak değer biçmeleri içerdiğini iddia eder. Deneyler en iyi ihtimalle eğer değer biçmeler meydana gelecek olursa duygulara etki edebilirler.

Bütün deneyler düşünce olmaksızın genital ameliyatı izlemenin duygusal bir tepki temin etmek için yeterli olacağını gösterir.

Daha yakın zamandaki deneyler değer biçmelerin rolü ve yapısını doğrudan irdeledi. Tipik bir örnekte Smith ve Lazarus (1993), deneklerden, kısa skeç serileri tarafından tasvir edilen farklı senaryolarda olduklarını hayal etmelerini istedi (Ayrıca bkz. Roseman, 1984; Smith & Ellsworth, 1985). Örneğin bir skeçte bir yakının kanserden ölmekte olduğu bir durum tasvir edildi. Her skecin yargıları etkilemek için tasarlanmış farklı sürümleri vardı. Kanser senaryosunda bir sürüm ötekini suçlamanın altını çiziyordu (Yakınınıza sigarayı bırakması için yalvardınız.); bir başka sürümde kendini suçlamanın altını çizdi (Yakınınızın sigarayı bırakması için yeterince uğraşmadınız.); üçüncü bir sürüm tehdidin altını çizdi (Yakınınızın ölme tehlikesi var.); ve son sürüm kaybın altını çizdi (Bir daha asla yakınınızı göremeyeceğinizin farkına vardınız.). Bu skeçleri okuduktan sonra deneklerden, içinde çeşitli moleküler değer biçme yargılarını, molar yargıları ve duygu terimlerinin uygulanabilirliklerini sıraya koydukları bir anket doldurmaları istendi. Deneyi yapanlar bu soruların boyutsal değer biçme kuramlarıyla uyumlu biçimde cevaplanacağını tahmin ettiler. Örneğin kanser senaryosunun tehdit sürümünde deneklerin 'korku' kelimesini seçecekleri ve fiziksel tehlike düşünceleri (molar bir değer biçme) ve yüksek motivasyonda uyumsuzluk ve düşük baş etme potansiyeli (moleküler değer biçmeler) bildirecekleri tahmin edildi.

Sonuçlar tahminleri onaylamaya meyilliydi. Senaryolar ve tahmin edilen anket tepkileri arasında pozitif korelasyon vardı. Ama korelasyonlar çok kuvvetli değildi. Bir senaryo ile tahmin edilen moleküler bir değer biçme kümesi arasındaki en yüksel korelasyon 0,32 idi ve bir senaryo ile molar bir değerlendirme arasındaki en yüksek korelasyon 0,42 idi. Genel korelasyonlarda molar değer biçmeler, moleküler değer biçmelerden daha iyiydi. Bu, Smith ve Lazarus'un anketindeki moleküler değer biçmelerin bir duyguya varırken kişinin kafasından geçen gerçek yargılara özellikle iyi tekabül etmediğini sezdiriyordu. Pek de iç açıcı olmayan korelasyonlar şaşırtıcıydı çünkü birçok skeç, denekleri tahmin edilen tepkilere yöneltmesi gereken öncü ifadeler içeri-

yordu. Mesela kanser senaryosunun tehdit sürümünde denekler 'büyük tehlike'yi (molar değer biçme) yakınlarının öleceği olarak okudu ama hiç kimse emin değildi (moleküler bir değer biçme). Smith ve Lazarus, tahminlerinin doğrultusunda manipüle etti ve hâlâ sadece mütevazı sonuçlar elde edebildiler.

Scherer (1993) tarafından yenilikçi bir çalışmada bu son sorundan kaçınıldı. Deneklere önceden hazırlanmış skeçler sağlamaktan ziyade Scherer, deneklerden kendi hatırları arasından duygusal bir olay hatırlamalarını istedi. Ardından bir bilgisayar programı, deneklere olayla ilgili bir dizi soru yöneltti. Sorular Scherer'in 'boyutsal değer biçme kuramı'nın değer biçme boyutlarına denk düşüyordu. Bilgisayar programı, deneklerin tepkilerini deneklerin hatırladıkları olay sırasında deneyimledikleri duyguyu tahmin etmek için kullandı. Eğer ilk seferde doğru tahmin edemezse ikinci bir tahminde bulundu.

Bu yöntemin Smith ve Lazarus tarafından yönteme karşı bir üstünlüğü vardır. Deneklerin kendi senaryolarını yaratmalarına izin vererek *boyutsal değer biçme kuramı*na uyacak durumların lehinde zar tutmamış oldu. Deneklerin değer biçme yargıları ile kendi hatıralarındaki duygusal olayları ilişkilendirmesi olgusu, bu süreçlere karşılık gelen yargıların, dikkatlice inşa edilmesindense gelişigüzel seçildiğini sezdirdi.

Scherer'in deneyinin sonuçları etkileyiciydi. Tümünde, bilgisayar programı ilk iki denemede yüzde 77,9 doğru olarak duyguları tahmin etti. Deneklerin senaryoları neşe, küçümseme ya da keder içerdiğinde program ilk iki denemede hep doğruydu. Ama bu sonuçlar şişirilmiş olabilir. Deneklere bilgisayar tarafından –muhtemelen denekler farkına varmadan– önerilen duygunun hissedilen bir parçasını yansıttığı ihtimalini hesaba katmaları talimat verildi. Bazı denekler, tahminleri hatırladıkları hatıra sürecinde baskın duyguya tekabül etmese bile tahminleri doğru saymış olabilirler. Örneğin neşe için tam bir başarı her olumlu duygu sürecinin bir derece neşe içerebilir olmasından geliyor olabilir. Programın doğru bir tahmine varması için sadece duygu sürecinin olumlu olduğunu belirlemesine ihtiyaç vardı.

Scherer'in deneyiyle ilgili bir başka sorun da belleğe bağlı olmasıdır. Deneklerden, belirli değer biçmelerin, geçmişte dene-

yimledikleri bir duygu ile tutarlı olup olmadığını hatırlamaları istendi. Belleğin dillere destan bir isabetsizliği vardır (Ör. Moscovitch, 1995). Duyguların oluştuğu sıradaki gerçek yargıları hatırlamaktansa denekler, belirli duygularla beraber giden değer biçmeler hakkındaki inançları temelinde sahte anılar oluşturabilirler. Diğer bir deyişle insanlar değer biçme sorularına tepkilerinde, duyguların kendilerine dayanmaktansa ele aldıkları duygu *kavramlarına* dayanarak seçebilirler.

Bu, boyutsal değer biçme kuramlarını sınamak için kullanılan yöntemler hakkında bazı genel endişeleri dile getirir (Parkinson, 1995). Bu deneylerdeki denekler daima içgözleme dayanır. Duyguları üzerine derinlemesine düşünerek cevap verirler. Deneyler, bir duygu ortaya çıkarken oluşan otomatik ya da bilinç dışı tepkileri doğrudan irdelemezler. Bu felsefi yöntemin büyük bir eksikliğidir. Betimlenen türdeki psikoloji deneyleri en iyi kavramsal analizi oylamak için bir grup acemi felsefeciyi bir araya toplamaya eş olabilir. Hatta deneklerin psikoloji deneylerinde üretilen içgözlem bildirilerine çok belirli, öncü sorular tarafından rehberlik edilir. Bu sorular bir duygu deneyimlendiğinde gerçekten oluşan yargılardan ziyade duygular hakkında geniş kitlelerin paylaştığı inançlara tekabül edebilir (Ör. "Üzüntü hedeflerinizle uyumlu mudur?").

Daha başka bir sorun da az önce betimlenen psikoloji deneylerinin 'boyutsal değer biçme kuramı'nın gerektirdiği gibi duygulara sebep olan *içerideki yargılar* ile ona tekabül eden yargılarla ya da yargılar olmaksızın duygulara sebep olan *dışsal koşulları* ayırt edememesidir. Birinin ayağınıza bastığı bir acı senaryosu hayal etmenizi istediğimi varsayın. Size şu soru soruluyor: "Deneyimlediğiniz hisse siz mi yoka diğer kişi mi sebep oldu?". Tabii ki diğer kişinin sebep olduğunu söylersiniz. Size şu sorulsun: "Bu his sizin hedeflerinizle ya da çıkarlarınızla uyumlu mu?". Tabii ki hayır diyeceksiniz. Ancak bu, acının her zaman kişinin değer biçme sürecinden geçtikten sonra olduğu anlamına gelmez. Kişi, kendisine acı çekmeden şunu sorar: "Bu olaya bir başkası mı sebep oldu?" Kişi acı çekmeden önce hedefleri üzerine düşünmez. Acılar hakkında böylesi doğru değerlendirmeler yapabileceğimiz olgusu, değerlendirmelerin acı tepkisine ayrıldığını göstermez.

Benzeri duygular için de geçerlidir. Smith, Lazarus, Scherer ve diğerleri tarafından doğru kabul edilen değer biçme boyutları, gerçekte bulunduğumuz yargılara tekabül etmeksizin duygulara sebep olan koşullara tekabül edebilirler.

Bu düşüncelerin hiçbiri boyutsal değer biçme kuramlarının ya da diğer yaygın bilişsel kuramların yanlış olduğunu göstermez. Sadece doğru olduklarını ispat etmenin uygun bir yolunu bulmanın aşırı zor olduğunu gösterir. Mevcut deneysel sonuçlar yaygın bilişsel kuramlarla tutarlıdır; sadece kesine yakın bir kanıt sağlayamaz. Yaygın bilişsel kuramların lehine doğrudan kanıt sağlamaya çalışmaktansa onların karşıtı kanıt aramaya çalışılabilir. Eğer böyle bir kanıt bulunamazsa basitçe yaygın bilişsel kuramlardan birini olası bir çalışan hipotez olarak kabul edebiliriz. Eğer yaygın bilişsel kuramlar aleyhine kanıt bulunabilirse var olan lehteki deneyler çok az yatıştırıcı etkiye sahip olacaktır. Yaygın bilişsel kuramların kaderi rakiplerinin ellerindedir.

2. Zajonc/Lazarus Tartışması

2.1. Bilişsel Kuramlara Karşı Kanıtlar

1980'de Robert Zajonc "Tercihler Çıkarım Gerektirmez" isimli kışkırtıcı başlıklı bir makale yayımladı. Bu makalede duygunun bilişsel eşlik olmadan oluşabileceğini iddia etti. Bu teze, Lazarus'un 1983 tarihli bir makalesi tarafından meydan okundu. 1984'te iki yazar da görüşlerini arka arkaya makaleler olarak özetlediğinde işler doruk noktasına ulaştı.

Zajonc (1984) 'duyuşun önceliği'ni savunur. Bu ifade ile bir duygunun, ilişkili bilişsel durumlardan önce ya da onlardan bağımsız ortaya çıkabileceğini kasteder. Duygular zorunlu olarak beraberinde getirdiği bilişsel eşlikçilere sahip olmak zorunda değildir. Zajonc, iddiası için beş kalem kanıt sunar:

İlk olarak duyguların, türlerin filogenetik ve ontogenetik[3] olarak bilişlerden önce geldiğini iddia eder. Bu iddiayı desteklemek

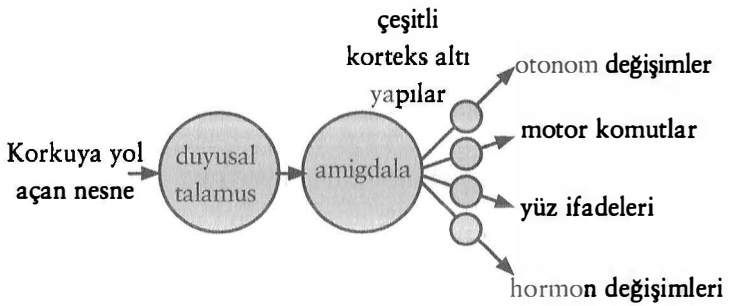
Filogenetik, belirli bir türün evrimsel gelişimine dair süreci kapsadığı bölümü vurgular. Ontogenetik ise türün üyesi olan bireylerin tarihlerini konu alır. (Çev.)

için, eşlik eden bilişlerin olduğunu düşündürten bir neden olmaksızın duygu belirten yüz ifadelerinin ve davranışın, insan bebeklerinde ve insan dışı hayvanlarda gözlenebileceğine işaret eder.

İkinci olarak Zajonc, duygu ve bilişin ayrı nöroanatomik yapılar içerdiğini iddia eder. 1983 ve 1984 makalelerini kaleme alırken beynin sağ yarı küresinde konumlanan duygusal işlemeyi gösteren çalışmadan etkilenmişti. Şimdi duygusal tepkilerin her iki yarı küre tarafından aracılık ettiğine kanıt vardır. Davidson ve Irwin (1999), yaklaşma tetikleyen duygular sol yarı küreye dayalıyken uzaklaşma tetikleyen duyguların sağ yarı küreye dayalı olduğunu söyler. Ayrıca Zajonc, retinadan hipokampüse doğrudan bir yolak olduğuna dair kanıtı da alıntılar. Bu korteks, altı yolağın, yaklaşmakta olan nesnelerin görsel algıları ve bilişin tahtı olduğu düşünülen neokorteksin dolayımını içermeyen bir korku tepkisi arasında aracılık edebileceği tahmininde bulunur. Yalnız bu yolağın artık duyguda bir rol oynamadığı düşünülür. Onun yerine, gün ışığıyla ve karanlıkla günlük ritimleri senkronize etmeye yardımcı olduğu düşünülür (Ralph, 1996).

Zajonc'un pozisyonu, belirli duygularda, özellikle de korkuda, oynadığı rol olduğu bilinen bir korteks, altı yapı olan amigdala üzerine son zamanlardaki çalışmalarla daha sağlam destek buluyor. Retinadan amigdalaya korteks altı bir yolak bulunduğu ortaya çıktı. Bu yolak muhtemelen daha önceden tasvir edilen yılan benzeri kıvrılmış nesnelere korku tepkisine aracılık eder. LeDoux'a göre (1996) tepki şu şekilde işler: İlk olarak yılan benzeri bir nesne görürüz. Gözlerimizdeki retinalara bu imgeyi yansıtır. Retinadaki imge neokortekse sinyal göndermeden, duyuların ana aktarma merkezi olan talamusa optik sinir yoluyla bir sinyal gönderir. Talamus, kaba görsel özellikleri kaydedebilir ama nesneleri tanıyamaz. Talamus neokorteksin görsel bölgelerine en nihayetinde tanınacak malumat gönderir ama aynı zamanda amigdalaya doğrudan bir sinyal de gönderir. Amigdalanın kendisi çeşitli çekirdeklerden oluşan karmaşık bir yapıdır (Amaral, Price, Pitkanen & Carmichael, 1992; Amorapanth, LeDoux & Nader, 2000; Davis, 1998; Emery & Amaral, 2000; Lang, Bradley & Cuthbert, 1998). Lateral (yan) çekirdek, talamustan görsel sinyal alır ve merkez çekirdeğe bir sinyal gönderir. Santral (mer-

kez) çekirdek, bedensel tepkiyi düzenleyen çeşitli yapılara bir sinyal gönderir. Kaç ya da savaş tepkisini tetikleyen merkez, gri denilen arka parçanın bir yapısına ve donma tepkisini düzenleyen ventral (ön) dorsal (sırt) gri yapısına bir sinyal gönderir. Ayrıca amigdalanın merkez çekirdeği, kalp ritmini ve solunumu kontrol eden medulla ve ponsa ve yüz ifadelerinin üretimine karışan beyin sapındaki trigeminal çekirdeklere bağlıdır. Amigdala, hipofiz bezine bağlı olan hipotalamus bağlantıları yoluyla hormon seviyelerinde değişiklikleri başlatır. Ve amigdalanın bazal çekirdeği, motor tepkileri kontrol eden bazal gangliyona çıktılar yollar. Bu bağlantılarla amigdala korkuyla ilintili bedensel ve davranışsal tepkileri tümüyle planlar. Amigdala bütün bu hareket hâlindeki tepkileri neokortekse iştigal etmeden kurar ve başlaması için herhangi bir neokorteks girdisine ihtiyaç duymaz. Talamusla kaydedilen yılan benzeri bir nesnenin iğrenç şekli, tam teşekküllü bir korku tepkisi başlatmak için yeterlidir (Bkz. Şekil 2.1). Ve sıkıntı şudur: Eğer korku, neokorteks dolayımı olmadan gerçekleşebilirse belki de korku biliş olmadan da gerçekleşebilir.

Şekil 2.1.
Korteks altı korku yolağının ileri derecede şematik bir planı

Üçüncü bir kanıt yolu olarak Zajonc, değer biçmelerin ve duyuşların bazen birbiriyle ilintisiz olduğunu iddia eder. Mesela kişiler hakkındaki yargılarımız onlara karşı olan duygusal tepkilerimizden ayrı ayrı olabilir. Benzer biçimde, değer biçmede bir

değişim her zaman duyuş bir değişime yol açmaz. Bu, günlük yaşamdan çok tanıdıktır. Sally'nin kocasına önemli bir resepsiyona geç geldiği için öfkelendiğini varsayalım. Sonradan Sally, kocasının gecikmesinin otoyolda tümüyle beklenmedik bir kazadan dolayı olduğunu keşfeder. Öfkelenecek başka bir şey bulmaya çalışabilir ya da öfkeyi bir başka duyguya aktarmaya çalışabilir.

Dördüncü olarak Zajonc, duygusal tepkilerin değer biçme olmadan tesis edilebileceğini ileri sürer. Örnek olarak tatlardan uzaklaşma verilebilir. Çalışmalar, bir hayvana yemek yutulduktan sonra bulandırıcı bir madde enjekte edilirse onun o yemekten uzaklaşma davranışını geliştirebileceğini gösterir. Böyle bir uzaklaşma, hayvan bilinçsizken bile bulandırıcı madde tatbik edildiğinde gerçekleşebilir. Zajonc, böyle bilinç dışı öğrenmeyi duyguların bilişsiz olabileceğine kanıt olarak alır. Ayrıca bu olasılığı 'maruz bırakma etkisi'ne başvurarak da göstermeye çalışır. İnsanlarda, sadece bir uyaranı bir yerde görmek ileride, kişinin ilk karşılaşmayla ilgili bir anısı olmasa bile, o uyarana karşı bir tercih etme eğilimi oluşturabilir. Örneğin insanlar, kendileri bilmeseler de bir önceki durumda birini değil de diğerini gördükleri için Çince bir ideogramı diğerine tercih edebilirler (Kunst-Wilson & Zajonc, 1980).

Zajonc'un son kanıt kaynağı ise en doğrudan olanıdır. Duygusal durumların önceden bir zihinsel durum olmaksızın uyarılabileceğini iddia eder. Maruz bırakma etkisi ve tatlardan uzaklaşma, şartlanma benzeri şeyleri ihtiva eder ama duygular daha doğrudan fiziksel yollarla da uyarılabilir. İlaçlar, hormonlar ve elektriksel uyarım ile uyarılabilirler. Hatta duygular, değişen yüz ifadeleriyle bile uyarılabilirler. Eğer gülümserseniz, mutluluk seviyeniz artabilir. Zajonc'un kendisi bu 'yüzden gelen geri bildirim' fenomeninin en kışkırtıcı kanıtlarından birini sağladı. Çarpıcı bir gösterimde deneklerden olumsuz duygular ile ilişkili yüz şekline sebep olabilen birçok 'ü' sesi içeren hikâyeler ile olumlu duygularla ilişkili yüz şekline sebep olabilen sesli harfleri içeren seslerin olduğu hikâyeleri değerlendirmeleri istendi. Örneğin bir hikâyede Jürgen adında bir kahraman varken diğerinde Peter adında bir kahraman vardı. İçerikte önemli bir değişiklik olmamasına rağmen deneklerin yüzde 81'i 'ü' sesli

hikâyelerin daha az hoş olduğunu söyledi (Zajonc, Murphy & Inglehart, 1989). Bir başka çalışmada Strack, Martin ve Stepper (1988), katılımcılardan ağızlarında bir kalem tutarak bir anket doldurmalarını istedi. Bazı deneklerden kasıtsız somurtma yaratacak bir biçimde dudaklarını büzüştürerek kalemleri tutmaları istenirken diğerlerinden hafif bir sırıtmayı zorlayacak biçimde kalemi dişleriyle tutmaları istendi. Deneklerden anketteki maddeler arasından karikatürleri puanlamaları istendi. Diş koşulundaki denekler karikatürleri dudak koşulundaki deneklere oranla daha komik olarak puanladılar ki bu da duygusal tepkilerinin istemsiz yüz ifadeleriyle yükseldiğini sezdirir.

Özet olarak duyguların ve bilişlerin ayrıldığı çeşitli koşullar var gibi duruyor. Eğer Zajonc'un bu sonuçları ve yorumu doğru ise duygular bilişsel olarak zorunlu değildir.

2.2. *Kanıtları Değerlendirme*

Önceden belirtildiği gibi Lazarus (1984), Zajonc'un argümanlarına cevap verir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde ikna olmamıştır. Kısaca bu cevapları gözden geçireceğim ve değerlendireceğim.

Lazarus, duyguların ontogenetik (birey tarihi) ve filogenetik (türün evrimsel süreci) bakımından bilişlerden önce geldiği savına iki kulvardan tepki sunuyor. İlk olarak bebekler ve insan dışı hayvanlar tarafından yapılan ifadelerin duygulara tekabül ettiğinden emin olamayacağımızı söylüyor. Bu cevap çok tatmin edici değil. Yetişkin insanların duygusal tepkileri ile bebeklerde ve hayvanlarda bulunan davranışların sürekliliği kayda değer. Bizim duygularımız ve daha basit yaratıklarınki arasında önemli farklar olabilir ama daha basit yaratıkların duyguları olduğunu reddetmek için çok az sebep var.

Lazarus'un ikinci cevabı daha ikna edicidir. O, bildiğimiz kadarıyla bebekler ve hayvanlar ne zaman duygusal tepkiler gösterseler bilişsel değer biçmeler yaptıklarını söyler. Doğadaki süreklilik, tıpkı basit yaratıkların duyguları olduğuna gereksinirken doğadaki süreklilik daha basit yaratıkların bilişleri de olduğunu söyler. Gerçekte bazı bilişsel kuramlar bilişlerin basit

yaratıklara atfedilemeyecek kadar sofistike olduğunu öne sürer. Mesela Nussbaum'un (2001) *üstbilişsellik kuramını* hatırlayın. Duyguların, değerlendirme yargılarımızın gerekçelendirildiği yargılar olduğunu söyler. Korku, esenliğime, bir şeyin tehlike yarattığına dair bir inancımda haklı olduğum yargısı olabilir. Bence bu kuram çok talepkârdır. Üçüncü ve dördüncü doğum günleri arasında bir yere kadar üstbilişsellik kapasitesi geliştirmediğimiz yönünde gelişimsel psikolojiden kanıtlar vardır (Wimmer & Perner, 1983). Küçük çocuklar ve hayvanlar gereken yargıyı şekillendiremezler. Nussbaum ya onların duygu sahibi olduğunu reddetmeli ya da kuramını düzeltmelidir. Nussbaum, küçük çocukların ve hayvanların duyguları olduğunu reddetmek istemez, o yüzden ikinci seçenekle kalır. Duyguları ileri düzeyde sofistike bilişler yoluyla tanımlayan herhangi bir kuram kabul edilmemelidir. Ama Zajonc, bebeklerin ve hayvanların tamamen bilişsellik yönünden aciz olduğunu ima eder. Lazarus bu iddiayı sağlam bir temele dayanmadığı için bırakmakta oldukça haklıdır.

Zajonc'un üçüncü kanıt bütününe karşı (ikincisine geri geleceğim), Lazarus duyguların değer biçmelerden etkilenmeyebileceği kanıtına meydan okur. Kocasından sıyrıldıktan sonra hâlâ öfkesi süren Sally'nin durumunu ele alalım. Zajonc, Sally'nin duygusunun bir değer biçme değişikliğinden geçtiğini söyleyebilir. Lazarus da Sally'nin değer biçmesinin gerçekte değişmediğini söyleyerek cevap verebilir. Bir kez kocası tarafından yanlış yapıldığına dair bir inanç şekillendirdikten sonra bunu bırakmaktan çekinebilir. Lazarus, insanların inançlarından feragat etmekte zorluk çektikleri çokça psikolojik kanıtı alıntılayarak cevabını destekleyebilir. Ross, Lepper ve Hubbard (1975) tarafından yapılan bir deneyde deneklere, bir görevi ne kadar iyi yerine getirdikleriyle ilgili yanlış geri bildirim veriliyor ve ardından bildirimin hatalı olduğu söyleniyor. Eğer sonradan kendi performanslarını kestirmeleri istenirse hatalı olduğu söylense bile ilk baştaki yanlış geri bildirimle uyumlu bir tahminde bulunuyorlar. Duygulara yol açan değer biçmeler bunun gibi olabilir. Alternatif olarak Lazarus, bilişsel değer biçmeler tarafından oluşturulan duy-

guların, oluştuktan sonra bir süre daha ortada dolaştığını ve geçici olarak sonrasında gelen değer biçme değişimlerinden etkilenmez olarak kaldığını önerebilir.

Dördüncü argüman yolunda Zajonc, duyguların basit formlarda şartlanma ve maruz bırakılma ile başlatılabileceğini ileri sürer. Lazarus farklı vakaları farklı şekillerde ele alır. Bilinç dışı bulantıya sebep olmanın yemekten uzaklaşmaya yol açabileceğini kabul eder ama bu uzaklaşmanın bilişsel olmadığının tesis ettiğine katılmaz. Bilişsel dolayımın bilinç dışı olmasının tamamen mümkün olduğunu savunur. Zajonc yanlışlıkla biliş ve bilinci bir araya getirmiştir (İleride daha fazla bahsedeceğim.).

Lazarus, maruz kalma etkilerini hesaba katarken farklı bir yol izler. Tercihler kesinlikle önceki maruz kalmadan etkilenir ancak Lazarus, tercihlerin zorunlu olarak duygular olmadıklarını iddia eder. Bu tepki olağan dil kullanımı tarafından onaylanır. Bir şey onun tarafından duygular harekete geçirilmeden de tercih edilebilir. Lazarus ayrıca maruz kalma etkilerinin bilişsel olarak dolayımlandığını da iddia edebilir. Örneğin bilinçsizce önceden deneyimlenen uyaranların tanıdık olduğuna yargı getirdiğimizi, geçmişte bize zarar vermeyen tanıdık şeyleri güvenilir olarak yargılayacağımızı ve güvenli şeylerin hedeflerimizle uyumlu olduğu yargısına vardığımızı söyleyebilir. Bu yargıların sırası, tercihlerimizin herhangi bir duygusal bileşeninin arkasında yatabilir.

Lazarus şu ana kadar ele aldığımız kanıtlara makul cevaplar sundu. Zajonc'un ikinci ve beşinci sıradaki kanıtlarına sunduğu cevaplar daha sorunludur.

Zajonc'un ikinci sıradaki kanıtına (sözde anatomik açıdan ayrılma) Lazarus, tartışmanın nöral eşlenikleri işaret ederek çözülemeyeceğini ileri sürer. Eğer duyuşsal bir tepkinin bir tarafıyla nöral bir yapıyla özdeşleştirirsek hâlâ bir yapıdaki etkinliğin bilişsel olup olmadığı sorusu vardır. Bu soruya beyin bilimleri karar veremez. Bir beyin bölgesinin bilişi sağlama alıp almadığına karar vermek için ilk olarak bilişin ne olduğuna dair bir tanımda uzlaşmalıyız. Bu tanıma nörobilim tarafından bilgi iletilebilir ama aynı zamanda psikolojiyi ve kuram öncesi terim kullanımını hesaba katmalıdır.

Bu cevap Lazarus'un açıklamasını çürütmeye açık hâle getirir. Yılan benzeri nesnelere fobi tepkisinin türün evrimi açısından ilkel, korteks altı yapılar tarafından dolayımlandığını varsayarak LeDoux'yu takip edelim. Aynısı yüz ifadelerindeki geri bildirim için de doğru olabilir (Zajonc, Murphy & McIntosh, 1993). Lazarus'un 'duygular kuramı' her duyguyu altı değer biçme boyutlarına bir tepkiyle özdeşleştirir. Önceden belirtildiği gibi değer biçmeleri önermesel tutumlar olarak ele alıyor gibi görünüyor. Önermesel tutumlar onlara yüklenen kavramlardan bir araya gelirler. Böyle yorumlandığında değer biçmelerin korteks altı seviyede temsil edilmesi pek mümkün değildir. Mesela Lazarus'un ego içerme boyutu öz kimliğe başvurur ve hak verme ya da suçlama boyutları da sorumluluğun bir değerlendirmesini gerektirir. Amigdala gibi ilkel yapıların böylesi sofistike bir kavramsal repertuar barındırmasını hayal etmek güçtür. Amigdalaların yok olması korkuda büyük oranda bir eksikliğe yol açabilir ama hak verme, suçlama, kimlik ve benzeri hakkında düşünme yeteneğinde bozulma olmayabilir. Amigdala etkinliğinin Lazarus'un *boyutsal değer biçme kuramı*nda talep ettiğiyle karakterize olabileceğini düşünmek için kesinlikle bir neden yoktur.

Belki de Lazarus bu noktayı kabullenir ve korteks altı yapılar tarafından tetiklenen duygusal tepkilerin daha basit değer biçme içerdiğini söyler. Bunun üç eksiği vardır. İlk olarak bu cevabı mümkün kılmak için Lazarus çok basit bir doğası bile olsa amigdalanın değer biçmeleri barındırdığını düşünmek için bir neden vermelidir. Amigdala, bir değer biçici olarak değil, bir beden kontrol merkezi olarak duruyor. Önceden söz ettiğim gibi çekirdeklerindeki hücreler, bedensel durumları değiştiren hipotalamus ve merkez gri gibi yapılara mesaj gönderirler. İkinci olarak amigdala bir beden kontrol merkezi olduğundan Lazarus'un varsaydığı gibi duyguların bilişsel bileşenlerinin bedenden ayrı olduğunu savunurken değer biçmelerin amigdalada ikamet ettiğini iddia etmek zordur. Üçüncü olarak eğer Lazarus korteksin neden olduğu duyguların ve korteks altının neden olduğu duyguların farklı değer biçme türlerine dayandığını söyleyecek olursa neden böylesi duyguların benzer göründüğünü

açıklayamaz. Biz kolaylıkla hem korteksin neden olduğu korku dilimlerini hem de korteks altının neden olduğu korku dilimlerini korku olarak tanırız. Eş sınıflarda yer almalarını açıklayacak ortak bir şeye sahip olmaları gerekir. Eğer korteks altı neden olunan korku karmaşık boyutsal değer biçmeleri içermiyorsa, böylesi değer biçmeler bu ortaklığı açıklayamaz. Başka bir şey korku dilimlerini birleştirmelidir. Bu başka şey ne ise o durumu korku olarak sınıflandırmak için açıkça yeterlidir. Sonuç olarak karmaşık boyutsal değer biçmeleri korku için zorunlu saymak için herhangi bir nedeni yok. Zorunlu bileşenler ya da ön koşullar olarak ele alınmalarındansa korkunun olası birkaç sebebinden sayılabilirler.

Lazarus anatomi kanıtlarını sorgulayarak bu köşeden çıkmaya çalışabilir. Korteks altı yapıların duygularımızın gerçek eşlenikleri olduğunu reddedebilir. Belki de amigdala sadece algılar ile duygular arasında aracılık eden bir aktarma merkezidir. Algıların beyinde başka yerde oluşması gibi (talamus ve duyusal korteks bölgeleri) duygular da beyinde başka bir yerde oluşabilir. LeDoux'nun verisinin bu alternatif yorumunda yılanın neden olduğu korku tepkilerini şu şekilde açıklanabilir: İlk başta kişi bir yılan görür; ardından yılanın algısal imgesi amigdalaya bir mesaj gönderir; amigdala beyindeki ileri düzeyde bilişsel merkezlerin karmaşık değer biçme yargılarını şekillendirmesine sebep olur ve son olarak bu yargılar bir çeşit bedensel değişimi harekete sokar. Duygu sadece yüksek seviye bilişsel merkezler devreye girdiğinde ortaya çıkar.

Bu cevap anatomi kanıtının hakkını vermez. Amigdala etkinleşmesi, nihai olarak beden dışı, kavramsal yüklü değer biçmelerin şekillenmesine yol açsa bile böylesi hâllere bedensel değişimleri başlatmak için ihtiyaç duyulduğunu düşünmek için bir neden yok. Amigdala, neokorteksin dolayımı olmaksızın doğrudan bedeni kontrol eden merkezlere çıktı sağlar. Bedensel tepkiler neokorteks katmanı dâhil olmadan önce harekete geçebilir. Bu Lazarus'un kuramı ile uyumlu değildir. O bedensel değişimlerin bilişsel değer biçmeleri *takip ettiğini* savunur. Eğer bedensel değişimler önceden ortaya çıkarsa değer biçmeler önemsiz görünür. Amigdalanın ileri düzey bilişsel merkezlerde

açık bir yargı oluşmadan önce bedensel değişimleri başlattığını farz edin. Sonrasında bu değişimlerin beyindeki somatosensoriyel bölgeler tarafından kaydedildiğini ve ileri düzey bilişsel merkezlerde herhangi bir açık yargı oluşmadan önce bilinçli olarak deneyimlendiğini hayal edin. Deneyimlenen bedensel değişimin henüz bir duygu olmadığını mı söylemeliyiz? Bir duygu statüsünde olması için sonraki yargıları beklemesi gerektiğini mi söyleyeceğiz? Bu tuhaf bir gereksinim olurdu. Ne de olsa hissedilen bedensel değişimler tıpkı olağan korku durumları gibi hissettirirdi (Levenson, Ekman & Friesen, 1990). Eğer bedensel değişimler karmaşık yargıların dolayımı olmaksızın oluşabilirse ve eğer bu değişimler böylesi yargılar olmadan hissedilebilirse (muhtemelen de öyle), böylesi yargıların, duyguların zorunlu parçaları olduğunu iddia etmek için kuramdan bağımsız hiçbir neden yoktur.

Lazarus ayrıca Zajonc'un beşinci kümedeki örneklerine karşı da zayıftır. Bunlar, ilaçlarla, hormonlarla, elektrik uyarımlarla ve yüzden gelen geri bildirimin içinde barındığı doğrudan fiziksel yollarla meydana getirilen duygu vakalarıdır. Bu yollardan sebep olunan duyguların karmaşık yargılar, önermesel tutumlar ya da yorumlar tarafından dolayımlandığını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Şaşırtıcı olarak Lazarus (1984) bu vakalara hiçbir cevap sunmuyor. Bu gözden kaçırma özellikle talihsizdir çünkü bu vakalar, bilişsiz duygulara en doğrudan ve inandırıcı kanıtları sağlarlar.

Gerald Clore (1994), Lazarus'un bu durumdaki suskunluğunu telafi etmeye çalışır. Yüzden gelen geri bildirim vakalarını ele alır ve bir yüz ifadesi yaparken meydana çıkarılan hislerin ve fizyolojik değişimlerin bir duygu teşkil etmediğini iddia eder. Yüzden gelen geri bildirim, kişinin duygu sahibi olduğundaki türe benzer bir his üretir ama bu his özünde bir duygu sayılmaz. Belki de aynısı, ilaçlar, hormonlar ve elektrotlar tarafından sebep olunan duygu benzeri durumlar için de söylenebilir. Gordon'un (1987) Bölüm 1'de alıntılanan benzeşimini tekrar etmek gerekirse duygular güneş yanıkları gibi olabilir. Eğer güneş dışında bir şeyden bir yanık oluşursa, yanlışlıkla güneş yanığı olarak görülse bile, bu bir güneş yanığı değildir. Eğer değer

biçme dışında başka bir şeyden his alırsanız, yanlışlıkla duygu olarak görülse bile bu bir duygu değildir.

Clore'yi bu yolda takip etme konusunda hevessizim. Yüzden gelen geri bildirimin, psikologların laboratuvarları dışında nasıl çalıştığının bir örneğini ele alalım. Yaşamın ilk saatlerinden itibaren hepimiz biyolojik olarak karşılaştığımız insanların yüz ifadelerini taklit etmeye eğilimliyizdir (ör. Melzoff & Moore 1983). Eğer sizi gülümserken görürsem ben de karşılık olarak gülümserim. Yüzden gelen geri bildirim olduğundan benim gülüşüm içsel olarak mutluluk gibi hissettiğim bir duruma girmeme sebep olabilir. Böylece sizin gülüşünüz bende bir mutluluğa sebep olur. Clore bunun hakiki bir mutluluk olmadığını söyleyebilir. Ama neden böyle diyelim ki? Mutluluğun değer biçme tarafından aracılık yaptığı durumda mutluluk, kişinin değer verdiği bir şey olduğunu belirledikten sonra oluşur. Kesinlikle diğer insanların alakasına değer veririz. Eğer birisi bana ilgiyle gülümserse ve ben mutlu olursam mutluluğum değer verdiğim bir şeye tepki olarak oluşur. Mutluluk, bilişsel olarak aracılığın olduğu vakalardakine çok benzer bir rol üstlenir.

Clore'nin bilişsellik dışı sebep olunan duygu vakalarıyla ilgili baş etme stratejisi çaresizdir çünkü cevap verilebilecek diğer kulvarlar da mevcuttur. Belki de gülümseme, gerçekte kişide işlerin kendi planı doğrultusunda gittiği yargısına sebep oluyordur. Belki de endişe uyandırıcı ilaçlar gerçekte kişinin tehlikenin yaklaştığı yargısında bulunmasına sebep oluyordur. Bu tabii ki tamamen spekülasyondur. Duygulara neden olan böylesi fiziksel yolların değer biçmelerimize doğrudan bir etkisi olduğuna az kanıtımız vardır. Ve olsa bile bu değer biçmelerin, takip eden duygular için gerekli olduğunu düşünmek için az nedenimiz olacaktır. İlaçlar ve gülümsemenin duygusal duruma daha doğrudan bir etkisi var gibi görünüyor. Otonom sinir sistemlerimizi düzenleyen yapıların etkinliğini uyardığı görünüyor. Bu düzenlemeler hangi yargıların ortaya çıktığından bağımsız biçimde duygusal hisler olarak tanınan bedensel durumlara yol açar. Yargıyı bu değişikliklerden önceye koyan Lazarus'un kuramının bir kez daha doğruluğu sorgulanır.

Bu noktada bilişsel kuramcı için en iyi strateji, *bilişsel sebep kuramını* bir başka bilişsel kuramın lehine terk etmektir. Bazı bilişsel kuramcılar bilişlerin bedensel değişimleri takip ettiğini söyler ve bazıları herhangi bir sırada gelebileceğini söyler. Belki de gülümsemek ilk başta bedensel durumlara sebep oluyordur ve bu bizim yargıları şekillendirmemize sebep oluyordur ve bunlardan sonuçlanan beden durumları ve yargılar bileşimi mutluluğu teşkil ediyordur.

Bu cevabın neden ciddiye alınması gerektiği merak edilebilir. Bu bağlamda tamamen geçicidir. Yüzden gelen geri bildirim gibi fiziksel yollarla oluşturulan duyguların olduğu durumda yargıların dâhil olması gerektiğinin neden düşünüldüğüne sadece tek bir iyi neden düşünebiliyorum. Schachter ve Singer (1962) ile beraber bedensel durumların, bu yolla üretilen duyguları birbirinden ayırmada yeterli olmadığı varsayılabilir. Eğer bedensel durumla fiziksel olarak sebep olunan duyguları ayırt edemezse yargılar bazı işler yapıyor olabilir. Bölüm 3'te bu varsayıma karşı kanıt sundum. Eğer bedensel durumlar sebep olunan duyguları fiziksel yollardan ayırt edemezse böyle duyguların yargılar tarafından edinilmek zorunda olduğunu varsaymak için hiçbir neden kalmaz.

Zajonc'un argümanlarının uygun olarak detaylandırıldığında Lazarus'a karşı etkili olduğu sonucuna varıyorum. Duyguların karmaşık boyutsal değer biçmeler tarafından tetiklendiği hipotezi, fiziksel olarak sebep olma vakalarını açıklamakta zorlanır ve nöroanatomi desteğinden yoksundur. Bu sonuç, duygusal öğelerin gerekenden fazla bedensel değişimler ya da bedensel durumları kaydeden içsel durumlar olarak şart koşan herhangi bir kurama genellenebilir. Bedensel değişimlere, bir duygu öğesi denmeye layık olan herhangi bir öncül durum olmadan sebep olunabilir. Bir kez bu değişimler yer aldıktan ve beyin tarafından kaydedildikten sonra bir duygunun oluştuğunu söylemek için elimizde her neden vardır. Doğrudan fiziksel olarak sebep olma vakalarında bir duygu olduğunu söylerken somatik durumların ötesinde bir şey şart koşmak için bir sebep yoktur.

Bu, Zajonc için sağlam bir zafer gibi duruyor. Standart bilişsel kuramlar bütün duyguların, en azından kısmen, kavram

yüklü, beden dışı hâller tarafından kurulduğunu varsayıyor. Bu yanlış görünüyor. Ama bu sonuç, duyguların ancak zorunlu olarak kavram yüklü, beden dışı hâller olursa bilişsel olmadığını gösteriyor. Eğer 'biliş' terimi diğer türlerdeki durumları da ihtiva ederse duygular sonuç olarak bilişsel olabilir. Böylesi bir sonuç yaygın bilişsel kuramları aklamaz ama Zajonc'un savunmaya çalıştığı türdeki kurama şüphe düşürebilir. Sonuç olarak kategorik olarak duyguların bilişsel olduğunu reddediyor. Haklı olup olmadığını belirlemek için bilişlerin ne olduğunu belirlemeliyiz. Bilişsel ve bilişsel olmayan kuramların savunucuları arasındaki tartışma bir tanım meselesine geliyor. Bu, tartışmanın sadece sözel olduğu anlamına gelmez. Bilişsel olanın özünü araştırarak duyguların doğası hakkında bir şey keşfedebiliriz.

3. Biliş Nedir?

3.1. Bazı Tanımlar

Bilişsel bilimin, bir biliş tanımında anlaşamamış olması skandaldır. Birçok çalışanın nadiren bu soruyu sormak için durmuş olduklarını tahmin etmeyi göze alıyorum. Bu, sorunun sorulmaya değer olmadığının bir belirtisi olabilir. Eğer bilişsel bilim, biliş tanımı yapmadan idare edebiliyorsa belki de tanıma ihtiyacı yoktur. Bilişsel bilimciler bütün zihinsel durumları ve süreçleri hangilerinin bilişsel sayıldığını söylemeden tamamen tasvir edebilirler.

Bir taraftan bilişin bir tanımını istemenin buluşsal değeri vardır. İlk olarak bilimin içgörüsünü, olağan dünya kavrayışımızla uyumlu hâle getirmemize yardımcı olabilir. Dünyayı anlamak için bilimi izlediğimizden, bilimi olağan konuşmalara çevirebilmeye büyük bir ilgimiz vardır (Sellar, 1963). 'Biliş' olağan konuşmada alışılmış bir kelime değildir ancak yakından ilişkili olan 'düşünmek' kelimesi kesinlikle öyledir. Halk kategorilerinin zihin hakkında bilimsel imgemizle nasıl uyuştuğunun sorulması ilginçtir. Eğer hiçbir uyum yapılamazsa bizim olağan zihinsel yaşam anlayışımızın ve bizim olağan açıklama

eylemlerimizin doğruluğu sorgulanabilir. İkinci olarak bir tanıma varmak ilginç sorular yönelterek araştırmayı ileri götürebilir. 'Biliş' teriminin herhangi bir tanımı için bu tanım altına düşen şeyler ile duygunun nasıl ilişkilendiği gibi ilginç bir soru vardır. Bir şeyin bir başka şeyle nasıl ilişkilendiğini sormak, eğer böyle bir soru sorulmasaydı gerçekleşemeyecek keşiflere yol açabilir.

Kendi görüşlerini savunurken Lazarus ve Zajonc çok farklı ve eşit derecede değerli araştırma programları izlediler. Lazarus'unki duygu ile yargı arasındaki bağlantıyı araştırmaya eğilimliyken Zajonc, maruz kalma etkisi ve yüzden gelen geri bildirimler gibi şeyleri inceledi. Bir biliş tanımına varmak ve onun duygularla nasıl ilişkilendiğini sormak diğer araştırma kulvarlarını işaret edebilir. Tanımlar, araştırılmasının içgörüyü derinleştirdiği soruları açık ve kesin olarak ifade etmeye yardım eder.

Bu gözlemler bir biliş tanımını arayışa iki pragmatik kısıtlama koyar. Tanım, 'bilişsel' ve 'düşünmek' gibi terimlerin olağan ve bilimsel kullanımlarıyla yakından örtüşmelidir ve araştırmaya yol gösterecek derecede kesin ve dar olmalıdır.

Şimdi aday tanımlara dönelim. Bir olasılık, bilişin bilinci içermesidir. Bilinç tarafından ulaşılabilir birçok hâl, felsefi bir soru üzerine derinlemesine düşünüldüğünde ya da hangi başkan adayının daha iyi politikaları olduğu üzerine düşünmek paradigmatik olarak bilişsel görünür. Burada 'bilinç' terimini felsefecilerin, fenomenoloji, yani deneyimin hissedilen nitelikleri dediği şeyi belirlemek için kullanılmadığına dikkat edin. Karındaki kelebeklerin hissi gibi bazı durumların bir şey gibi hissettirmesi olgusu, bu durumları terimin herhangi bir sezgisel anlamıyla bilişsel olarak resmetmez. Bunun yerine geçerli kavram Block'un (1995) erişim bilinci dediği şeye daha yakındır: Sözlü aktarıma ve hareketin düşünülüp tartılmış rasyonel kontrolüne hazır.

Bilişin erişim bilinci ile eşitlenmesi Zajonc'un bazı örneklerinin arkasındaki sezgileri üstü örtülü olarak güder. Bu Zajonc'un, önceden belirtildiği gibi *bilinçsiz* bir hâldeyken ilaçların tatbik edilerek sebep olduğu bazı yemeklerden uzaklaşmanın bilişsel olmadığı sezgisinin arkasında yatıyor olabilir.

Ya da önceden maruz kalarak sebep olunan şeylere karşı bir tercihin *bilinçli olarak* o şeyleri önceden gördüğümüzü hatırlayamadığımız zaman bilişsel sayılmadığı sezgisinin arkasında yatıyor olabilir.

Bu tanıma üstü kapalı güvenine rağmen Zajonc, açıkça biliş ile erişim bilinci eşitliğini reddeder ve bunun için iyi bir nedeni vardır. Modern zihin kuramları bilinçli olarak erişilemeyecek çok karmaşık malumat işleme [süreçlerinin] varolduğunu şart koşar. Kuluçka etkisini ele alalım. Bir süre sorun üzerine bilinçli olarak düşündükten sonra bazen deneme bırakılır ve ardından aniden cevap akla gelir. Bu, matematikten makromeye her alanda olabilir. Sonucu ortaya çıkaran her süreç aktarılabilir ya da kontrol edilebilir değildir ancak bilişsel olmanın olağan bir kavrayışına cevap verir.

İkinci bir öneri, bilişi rasyonel durum geçişleri tarafından yönetilen zihinsel süreçler sınıfında tanımlar. Bilinç dışı sorun çözme bu talebi karşılayabilirken örneğin acı sağlayamaz. Parmağımdaki kâğıt kesiği, acı hissetmem için rasyonel bir zemin değildir.

Bu fikirle ilgili bir sorun, neyin rasyonel olarak sayılacağının açık olmamasıdır. Bir tanımda 'rasyonel' bir süreç doğruluk korur, yani çok büyük ihtimalle doğru girdiler verildiğinde doğru çıktılar üretir. Psikologlar bu anlamda çok rasyonel olmadığımızı göstermiştir. Sık sık iyi kanıttan kötü sonuçlar çıkarırız (Bir inceleme için bkz. Stich 1990). Aslında zihinsel etkinlik, duyusal periferik sinir sisteminin en ileri seviyelerine gittiğimizde daha da azalan rasyonelliğe ulaşır görünürüz. Mesela görsel sistem şunu diyen bir kuralı kullanır diye tasvir edilebilir: İki süreksiz bitişik ışıldama tespit edilirse aynı köşeye ait olduklarını çıkar (Marr 1982). Bu oldukça yüksek bir doğruluk koruma sürecidir. Bunu seçilen memurlar ya da olasılıkların kestirilmesini yöneten karar verme süreç türleriyle karşılaştırın. Eğer son bahsedilen süreçleri bilişsel olmaktan kastedilenin daha tipik örnekleri olarak kabul edeceksek önerilen rasyonalite açıklaması bunu karşılamaz.

'Rasyonel' terimi daha cömertçe tanımlanarak sorundan kaçılabilir. Alternatif bir tanım 'rasyonel' süreci, içeriğe has-

sas ama zorunlu olarak doğruluğu korumayan bir süreç olarak tanımlayabilir. İçeriğe hassas olmasıyla girdi tarafından taşınana malumatın çıktı tarafından taşınan malumatla sistematik olarak ilişkili olmasını kastediyorum. Bu tanım ileri seviye akıl yürütmeyi tamamen rasyonel olarak niteler ama sinir sistemindeki birçok etkinliği de içine alır. Retinada hücreler tarafından taşınan malumat, optik sinirden yolladıkları malumat ile sistematik olarak ilişkilidir. Bu süreçlerde bilişsel demek bilişsel için bir tanım aramada dar olma pragmatik gereksinimini ihlal eder.

Acı ve sorun çözmenin farklı olduğu yönündeki sezgi, sorun çözmenin ölçünme (üzerine düşünme) içermesi olgusundan ileri geliyor olabilir. Ölçünme [*deliberation*], bilinç ya rasyonaliteye dayanmaz böylece ilk iki tanımdaki sorunlardan kaçar. Ayrıca acının bilişsel olmayan statüsü hakkındaki sezgimizle eşleşir. Bir yerimiz kesildiğinde acı içinde olup olmayacağımız üzerine ölçünmeyiz; sadece acı deneyimleriz. Şu ana kadar her şey güzel. Sorun, 'ölçünme', 'biliş'in yakın bir eş anlamlısı olabilir. 'Ölçünme', 'bir şey hakkında düşünmek' anlamına gelir ve 'düşünmek' yerel dilde 'bilişsel işleme' terimi yerine kullanılır. Bilişselden ölçünmeye, oradan da düşünmeye, oradan gerisin geriye bilişe gittik. Bu döngüden kurtulmak için ölçünme, düşünmeye başvurmadan tanımlanmalıdır.

Doğal bir öneri, ölçünmeyi, olasılıkları değerlendirme ve aralarında karara varma olarak tanımlayabilir. Bu tanım kabul edilebilir ama eğer böyleyse ölçünme, bilişi tanımlamak için fazla dar olur. Bir matematik sorunu çözerken uzun bölme gibi tanıdık teknikler kullandığımızda alternatif çözümleri değerlendirmeyiz, yine de bu paradigmatik bir bilişsel görevdir. Biliş bir başka şekilde tanımlanmalıdır.

Zajonc kendi tanımını önerir. Bilişin şimdiki ya da geçmiş girdilerin bir dönüşümü olduğunda meydana geldiğini söyler. Daha kısa ve öz bir biçimde biliş, 'zihinsel iş' demektir. Görünüşe göre bu yeterli olamaz. Girdilerin dönüşümü biliş için yeterli değildir çünkü girdilerin dönüşümü sinir sisteminin her yeri boyunca meydana gelir. Retinadaki yansıma optik sinir yoluyla bir sinyal gönderdiğinde bu, girdilerin bir dönüşümüdür.

Belki de Zajonc'un tanımındaki vurgu *duyu* girdilerinin dönüşümü olmalıdır. Zajonc, bilişin duyu işlemenin durduğu yerde başladığının önerilmesini kastediyor olabilir. Ama bu nerededir? Ne, duyusal olmayan bir dönüşüm sayılır? Duyu dışı dönüşümlerin bilişsel olarak sayılanlar olduğunu söylemek cazip gelse de, bu, tanımını döngüsel yapar. Dahası, duyuların bilişte yer alamayacağını söylemek bir hata olur. Eğer Einstein'ın zihinsel imgelem kullanarak fizik hakkında bir içgörüsü varsa onun bilişselliğini kullanmadığını mı söyleyeceğiz? Saf olmayan bir bilişsel süreç olduğunu mu söyleyeceğiz? Bence hayır. Dahası, bilişin duyularda oluşmayacağını şart koşarak Lazarus'un sorusuna karşı verilen cevabı doğru farz etmiş olur. Lazarus (1999), Zajonc'tan farklı bir tanım önerir. Bilişin öğrenme ve bellek içerdiğini ortaya atar (Ayrıca bkz. Izard, 1994). Bu, bazı kuram öncesi sezgilerimizi yakalar ama analize gelmez. İlk önce öğrenme ve bellek biliş için gerekli değildir. Doğuştan bilişsel yetilerin olduğunu (Bilişsel bilimciler bunu her zaman yapar.) ve bilişsel yetilerin tanımı gereği öğrenilmediğini varsaymak tutarlı görünür.

İkincisi, öğrenme ve bellek biliş için yeterli değildir. 'Öğrenme' yeni deneyim ya da zihinsel etkinlik sonucu yeni temsiller oluşturma (ya da yeni yetenekler sahnelemek) ve onları belleğe kodlama süreci olarak tanımlanabilir. 'Bellek' ilk başta şekillendirildikten (ya da sahnelendikten sonra) belirli bir noktada kullanılan temsillere (ya da yeteneklere) izin veren bir meleke olarak tanımlanabilir. Bu muhtemel tanımlarda bazı böceklerin öğrenme ve bellek kapasitesi vardır. Mesela meyve sinekleri elektrik şoklardan kaçınmak için şartlanabilirler (Tully & Quinn, 1985). Hatta öğrenme ve belleği tek tek nöronlara atfedebiliriz. Öğrenme ve bellek kavramlarının bir iş görmelerini sağlamak için Lazarus bu formlar ile daha gelişmiş formları birbirinden ayırabilmeliydi. Bu sınırı çizmek güçtür. Mesele kendi hâlinde bellek değildir, bilişsel durumları yöneten bellek sistemleridir. Tabii ki bilişi *bilişsel* bellek sistemleriyle tanımlayarak ilerlenemez. Öğrenme ve bellek bir başka döngüye yol açar.

Scherer (1993) bilişin, malumat işleme uyaranın fiziksel özelliklerinin ötesine geçtiğinde ortaya çıktığını önerir. Bu tanımda fark edilecek ilk şey zorunlu bir koşul olamayacağıdır. Elbette fiziksel özelliklere atıfta bulunan bilişsel durumlarımız olabilir. Örneğin bir biyokimyacı tat ve koku yoluyla tespit edebileceğimiz kimyasalları inceleyebilir.

Scherer'in iddiası bu fiziksel özelliklerin ötesine gitmenin biliş için *yeterli* olması gerektiğidir. Belki de böyledir ama fiziksel bir özellik olarak ne sayılır? J. J. Gibson'dan (1979) ilham alan psikologlar bizim 'sağlarlıklar'ı [*affordances*], yani nesnelerle olası etkileşim yollarını algıladığımızı söyleyebilir. Bir sandalye gördüğümüzde onun oturulabilirliğini algılarız. Bu fiziksel bir özellik midir? Ya da doğurganlığı tespit etmekte kullanılabilecek feromonları ele alın. Doğurganlık fiziksel bir özellik midir? Görsel sistem, egoya bağlı dış nesnelerin konumunu tespit eder. Bu fiziksel bir özellik midir? Eğer bütün bu özellikler fiziksel sayılırsa yılanın tehlikeliliğinin fiziksel bir özellik olduğunu söylemek makuldür. Eğer duygusal tepkileri güden özellikler (örneğin tehlikeler ve tehditler) fiziksel olarak nitelendirilebilirse ve fiziksel olmak sadece bilişsel olmayan durumları tanımlayan zorunlu bir koşulsa biliş/duygu tartışmasına Scherer'in tanımını kullanarak karar veremeyiz.

Scherer'in tanımına biraz fırsat verirsek daha dar olarak fiziksel özellikleri, diyelim ki nesnelerin içkin yüzeysel özelliklerini tanımlayabiliriz. Tehlikeler ve tehditler yüzey özellikleri olarak nitelenemeyeceğinden tehlikeler ve tehditlere tepki veren duygular, Scherer'in tanımının bu düzeltilmiş hâlinde bilişsel sayılır. Ama sağlayıcıları, doğurganlığı ve hatta egosantrik konumları tespit eden algısal sistemler bu analizde bilişsel olarak nitelendirilebilirler. Üç boyutlu şeklin iki boyutlu bir ışık örüntüsünden olan görsel belirlenimi de bilişsel olarak nitelenir. Eğer renkler nesnelerin gerçek özellikleri değilse renge verilen görsel tepki de bilişsel bir etkinlik sayılır. Algısal sistemlerin bilişe angaje olacağını düşünmek için nedenler olabilir ama sade-

ce yüzeyin ötesine geçen özellikleri tespit edebilme yetenekleri iyi bir neden değildir.

Burada ele alacağım son tanım biliş ile kavramları ilişkilendiriyor. Kavramların, büyük ölçüde bilişin ilksel para birimleri olduğu farz edilir. Belki de bilişler kavramlar içeren hâller olarak tanımlanabilir. Armon-Jones (1989) bu çizgide bir tanım savunur. Ona göre tüm biliş kavramsallaştırma içerir.

Bu tanım, öncülleri gibi bazı sorunlarla yüzleşir. Ne kadar daha koyabileceğinizi değerlendirmek için boş valizinize kısaca baktığınızı hayal edin. Bu bir bilişsel etkinlik gibi görünür ama kavram demek isteyeceğimiz herhangi bir şey içerdiği *açık* değildir. Kavramların ihtiva edildiğini göstermek biraz çaba gerektirir. Şunu bilmek istenir: Bu etkinlikleri kavramsal olarak nitelendiren kavramlar nelerdir? Eğer bir kavram sadece bir şeyi birden fazla durumda tanımlamak için kullanılabilen zihinsel bir temsil ise erken görüşteki köşe algılayıcılar da sayılır. Ama sadece bir köşe algılayıcıları topluluğunun etkinliği özellikle bir bilişsel olay olarak gözükmüyor. Kavramların birleşerek düşünceleri şekillendirebilecek zihinsel temsiller olduğunu söyleyerek kavramların başlangıçtaki tanımını desteklemek cezbedicidir. Bu bir gelişmedir ama bu bağlamda hiçbir yardımı dokunmaz. Eğer kavramlar düşüncelere başvurularak tanımlanıyorsa bilişi kavramsallaştırmaya başvurarak tanımlayamayız çünkü düşünceler bilişlerin halk terimidir. Döngüden çıkmak için kavramların ne olduğuna dair bir başka tanıma ihtiyacımız var. Buna çok geçmeden tekrar döneceğim.

Şimdilik şaşırtıcı sonucu özümsemek için bir duralım. Birçok hazırdaki muhtemel biliş tanımı başarısız oldu. Bazıları döngüseldi, diğerleri ilginç bir bilişsel-bilişsel olmayan ayrımı çizmede kullanışlı olmak için fazla genişti, bazıları bilişselin kuram öncesi kavrayışına uyacak şeyleri dışlıyordu ve diğerleri de uymayacak şeyleri içeriyordu. Duyguların bilişsel statüsü hakkındaki eskiden beri süregelen tartışma tanımları korkutucu biçimde çözümlenmemiş terimlere dayanır.

3.2. Organizmaya Ait Kontrol

Bilişin büyük ölçüde daha iyi bir tanımını bulabileceğimizi düşünüyorum. Sadede gelirsek, önemli olan kurgu organizmaya ait kontroldür. Bilişsel durumlar ve süreçler, çevrenin kontrolü altında olmasındansa organizmanın kontrolü altında olan temsillerden faydalananlardır.[4] Bir temsil, eğer organizma onu etkinleştirirse ya da onu işleyen belleğinde [*working memory*][5] tutarsa, organizmaya ait kontrol altındadır. Bir bilişsel hâl, böylesi bir temsili içeren durumdur ve bir bilişsel süreç, böylesi bir temsili etkinleştiren, tutan ya da manipüle eden bir süreçtir.

Bu öneri, bilişin kavramlar içerdiği önerisi ile ilgilidir. Bir süre önce biliş ve kavramsallaştırma bağlantısını açıklamamızdan önce kavramların ne olduğunun alternatif bir açıklamasına ihtiyaç duyduğumuzu söylemiştim. Burada da organizmaya ait kontrolün anahtar olduğunu düşünüyorum. Bir başka yerde kavramların organizmaya ait kontrol altında toplanabilecek zihinsel temsiller olduğunu iddia etmiştim (Prinz 2002). Bundan bellekte ikame eden ya da bellekten etkinleştirilebilen bir temsili kastediyorum. Organizmaya ait kontrol altındaki bir temsil, bellekte olan ya da bellekten alınan bir temsildir. Prinz (2002)'de esas olarak kavramları algılardan ayırmakla ilgilenmiştim. Fark, kavramları düşüncede etkinleştirebilmemiz ve değiştirebilmemizdir. Bu tanım, algıların bellekte depolanmasına ve ileride kavramlar olarak kullanılmasına imkân tanıyor. Belirli bir şekil gördüğümüzü ve ileride o şeklin örneklerini tanıyabileceğimiz biçimde algının bir kopyasını depoladığını varsayalım. İkinci defa şekille karşılaştığımızda iki şey olur. Şekil algısal bir hâle sebep olur ve bu hâl bellekteki bir temsil ile eşleşir. Bellekteki temsil bir kavramdır ama algısal hâl değildir. Algısal hâl organizmaya ait kontrol altında değildir ama bellek-

[4] Belki de aynı ruhta olmamamıza rağmen bu, McDowell'ın (1996) yaptığı insan zihniyetinin edilgenlikten ziyade doğaçlama içermesi önerisi ile ilgilidir.

[5] Kısa süreli belleğe benzer geçici bir depolama sağlayan ve aynı zamanda hâlihazırda mevcut olmamasına rağmen duyulardan gelen uyarıları manipüle edebilen bellek türü. (Çev.)

ten alınan temsil öyledir. Eğer kavramların bu tanımı alınırsa bilişler kavramları içeren hâller olarak tanımlanabilir.

Organizmaya ait kontrol, bilişler ve biliş faaliyeti arasında bir ayrım yapılmasına imkân sağlar, yani düşünce ve düşünme arasında. Bir biliş kavram içermelidir ve bir kavram da organizmaya ait kontrole tabi olmalıdır. Ancak bir kavram, biliş sahibi olunması için o anda organizmaya ait kontrol altında olmalıdır. Algısal deneyim tarafından tetiklenen düşüncelerin olduğu bir durumu ele alalım. Bir köpek görürsünüz ve otomatik olarak önünüzde bir köpek olduğu düşüncesini şekillendirirsiniz. Bu düşünce ve kurucu kavramları, organizmaya ait kontrol sonucu ortaya çıkmaz. Bu, deneyiminize refleks benzeri bir tepkidir. İçerdiği temsiller organizmaya ait bir *yatkınlık* anlamında kontrol altında olduğundan bir düşünce olarak nitelendirilir. Köpek kavramınızı kullanarak istençli bir biçimde düşünceler *şekillendirebilirsiniz.* Bir düşünce olmak sadece onlara sahip organizmalar tarafından kontrol edilebilir olan temsillerden yapılmış olmayı gerektirir. Tam aksine, düşünmek gerçek çaba gerektirir. Bilişsel bir etkinlik, yukarıdan aşağı kontrol altında bir düşünce oluşturma etkinliğidir. Algı sırasında otomatik olarak üretilen düşünceler düşünülmemiş düşüncelerdir. Onlara düşünmeden sahip oluruz. Onlar bilişlerdir ama biliş etkinliği değildir.

Organizmaya ait kontrole başvurmak bir geri gidişi davet ediyor gibi görünebilir. Bir organizmanın zihinsel temsilleri kontrol edebileceğini söylemek organizmanın beynin içinde bir türlü konumlandığını ima eder. İçeride sözü dinlenen bir *homunkulus*[6] olduğunu ima eder. Gerçekte beyin birçok basit alt bileşenden oluşan büyük bir örgütlenmedir. Hiçbir küçük karar verici *homunkulus* bulunmaz (Dennet 1991; Minsky 1986).

Homunkulus sorununa 'organizmaya ait kontrol', 'yukardan aşağı kontrol' ile bir eş anlamlı olarak muamele edilerek üstesinden gelinebilir. Yukarıdan aşağı kontrolün kendisi farklı yollardan açıklanabilir. İlk yaklaşıma göre bir temsilin yukarı-

[6] 16. yüzyılda, özellikle simyada ortaya atılan, küçük ve tamamen insan formunda olan yaratığa verilen isim. (Çev.)

dan aşağıya olduğunu, o temsilin, kendisinden daha çok duyusal çevrenin daha uzağında yatan beyin merkezleri tarafından kontrol edildiğinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu pek yerinde değildir. Daima hangi işleme seviyelerini duyulardan uzakta nitelendirebileceğimizi varsayar; daha yüksek seviyeden bazı girişimler olmaksızın, tek bir hiyerarşik seviyedeki durumlar arasındaki etkileşimi saymayı imkânsız kılar; daha yüksek bir şey olmadığından en ileri beyin bölgelerindeki faaliyetlere bilişsel deme yolumuz kalmaz.

Daha umut verici ince bir anlayış 'yukarıdan aşağı' olmayı, bazı belirli psikolojik sistemlere ya da nöral yapılara başvurarak tanımlayabilir. Birçok bilişsel nörobilimci, prefrontal korteksteki yürütme merkezleriyle tanımlayabileceğimize inanır. Bu merkezler işleyen bellekte temsilleri değiştirme ve sürdürmede özel bir rol oynayabilir (D'Esposito, Postle, Ballard & Lease 1999). Ayrıca bu temsiller çevresel uyarım tarafından meydana çıkarılmadığı zaman temsillerin şekillenmesini ya da etkinleşmesini başlatmada özel bir rol oynayabilir. Hayvanlarda prefrontal kortekste bulunan yürütme sistemlerindeki yapıların kontrolü altında bulunan temsilleri içerdiği takdirde bir duruma bilişsel dememizi öneriyorum.

Yürütme sistemleri hakkında birkaç not geliyor. İlk olarak çoğul kullanımına bakalım. Bütün zihinsel temsilleri etkinleştirmekten sorumlu tek bir parça prefrontal arazi yoktur. Farklı türlerde temsiller (ör. sözlü ya da sözsüz) farklı merkezlerin kontrolü altında olabilir. İkinci olarak bilişsel durumların, zorunlu olarak prefrontal bölgelerde yürütüldüğünü öne sürmüyorum. Bilişsel durumlar beyin boyunca dağılmış olabilir (Damasio 1989; Prinz 2002). Bilişsel statüsü sadece önsel[7] kontrole dayanır. Üçüncü olarak yürütme merkezleri *homunkulus*lar değillerdir. Hangi temsillerin etkinleştirileceğine ya da nasıl değiştirileceğine zorunlu olarak *karar vermezler*. Mimarlardan çok müteahhitler gibidirler. Beyinde tek bir mimar ya da karar merkezi yoktur. Dördüncü olarak yürütme sistemleri duyusal

[7] Burada sadece *prefrontal korteks* değil beyindeki diğer bazı ön bölümler de hesaba katılıyor ancak yazar belirli farklı bir bölgeyi kastetmiyor. (Çev.)

dönüştürücülerden olsa da onların etkinleştirdiği bazı temsillerden daha uzakta sayılmasında ilginç bir anlam yoktur.

Bu spekülasyonlar, doğrudan ve doğrudan olmayan organizmaya ait kontrolü ayırmaya yardım eder. Yürütme merkezleri birkaç yoldan dolayımlı kontrol uygularlar. İlkinde şekillendirdiğimiz temsilleri bedenimizin yönelimini değiştirerek etkileyebilirler. Eğer Aya bakmaya karar verirsem bir Ay temsili şekillendiririm. İkincisinde yürütme merkezleri temsilleri dikkati değiştirerek etkileyebilir. Eğer kola kutumu bulmak için görsel olarak odayı tararsam dikkatimi kırmızı nesnelere odaklamayı seçebilirim. Görsel oda deneyimim bu odak seçimimden etkilenir ama takip eden görsel temsiller doğrudan yürütme sistemleri tarafından inşa edilmezler. Bu örneklerdeki zihinsel temsiller, terimin benim istediğim hâliyle organizmaya ait kontrol altında yaratılmamıştır. Bilişsel sayılması için kontrolün doğrudan olması gerekir.[8]

Organizmaya ait kontrol bilişin daha önceden ele alınan tanımlarının arkasındaki bazı sezgileri yakalar. İlk olarak erişim bilinci durumlarının bilişsel olduğu sezgisini ele alın. Erişim bilinci durumları bildirime, ölçünmeye ve faaliyetleri kontrol etmeye hazırdır. Bütün bu süreçler benim sunduğum tanımlama altında bilişsel olarak nitelenebilir. Erişim bilinci organizmaya ait kontrolün olasılığını da zorunlu kılar. Ayrıca uzun bölme sayılırken acıların bilişsel sayılmadığı sezgisini de ele alalım. Uzun bölme problemleri muhtemelen yürütme merkezleri tarafından düzenlenirler ve açılar otomatik olarak, yürütme müdahalesi olmadan meydana çıkarlar. Sonra bilişin zihinsel iş içerdiği sezgisini ele alalım. Zihinsel iş fikri çaba fikrini uyandırıyor -edilgen olarak yürütülemeyecek işlemler-. Yürütme işlevleri etken olarak deneyimlenir. Çaba içeren işlemlerde yer alırlar. Örneğin *frontal korteksin* yürütme merkezleri, yarışan hedefler arasında stratejik seçime katkıda bulunur. Bu, ölçün-

[8] Yine de hareketin doğrudanlığı derecelendirilebilir. Belirli zihinsel temsilleri etkinleştirme, değiştirme ya da sürdürme yeteneğimiz dikkatimizi odaklama ya da dünyadaki konumumuzu değiştirme yoluyla *arttırılabilir*. Bu takdirde içerilen durumların bazı diğer durumlardan daha az kontrol edildiği, dolayısıyla da daha az biliş olduğu söylenebilir.

menin de bilişsel süreç olması sezgisini açıklar. Ölçünme, çaba gerektiren bir seçim gerektirebilir. Bilişin belleği içerdiği önerisi de burada yakalanır. Bu, bellek süreçlerinin tamamının bilişsel olduğu anlamına gelmez ama herhangi bir biliş etkinliği, bellek deposundan çıkarılan temsilleri kullanır.

Bu biliş tanımının diğer tanımlara karşı üstünlükleri vardır. İlk olarak döngüsel değildir. Bir bilişi, organizmaya ait kontrol altındaki zihinsel hâl olarak tanımlar ve organizmaya ait kontrol *biliş* terimini ya da soydaşlarını yeniden sunmadan tanımlanabilir. İkinci olarak fazla dar görünmüyor. Zihinsel hayatı tamamen dış kuvvetler tarafından hareket eden bir yaratık hayal edin. Her bir içsel durum bu yaratığın çevresindeki bazı olayların otomatik bir sonucudur. Benim sezgilerim bu yaratığın bilişsel hâller ya da süreçlerden yoksun olduğunu dikte ediyor.

Eleştirmenler bu biliş tanımının çok kapsayıcı olduğundan şikâyet edebilir. Zihinsel imgeleri ele alalım. Kırmızı bir genişliğin imgesini şekillendirmeyi seçersem bu imge, organizmaya ait kontrol altındadır ve dolayısıyla bir biliş sayılır. Bu bazılarına tuhaf gelebilir ancak kuram öncesi anlayışımızla uyumsuz olmadığını düşünüyorum. Daha önceden bilimdeki imgelemin kullanımının bilişsel olduğu sezgisine başvurmuştum. Bilim durumunun alakasız olduğu söylenebilir çünkü bilim insanları imgeleri, hepsi de paradigmatik olarak bilişsel etkinlik olan ölçünme, sorun çözme ve kuram geliştirme bağlamında kullanır. Böylesi bir görevde yer almayan imgeler bazı insanlarda bilişsel değilmiş gibi bir izlenim bırakabilir. Buna katılmıyorum. Bazı insanlar zihinsel imgeleriyle zekice şeyler yaparlar ve diğerleri de yapmazlar. Bilişsel statü bizim seçmeli olarak şekillendirdiğimiz imgelerle ne yaptığımıza bağlı değildir. Eğer Einstein'ın imgelerini bilişsel olarak düşünüyorsak bilişsel statüsünün onun çıkarmasına yardım ettiği olağanüstü kuramlara dayanarak hüküm veremeyiz. Bilişsel etkinlik orada dursa bile seçmeli olarak bir imge inşa etme faaliyetinin kendisinin bir bilişsel faaliyet olduğunu ileri sürüyorum. Eğer Einstein'ı, imgesini şekillendirdiği anda, o imgeden hiçbir sonuç çıkarmadan önce öldürseydik, ölüm anında düşünmüyor olduğunu söyleyemezdik.

Son olarak bu açıklamanın kapsayıcı bir biliş tanımı sunarken tamamıyla kapsayıcı olmadığının altı çizilmelidir. Bazı zihinsel durumlar ve süreçler organizmaya ait kontrol altında değildir. Mesela yönelim ya da dikkat değiştirme dışında erken duyusal alanlardaki etkinliği kontrol edebileceğimize inanmak için çok az neden vardır. Bu analizde bilişsel durumlar temsillerin, yürütme merkezleri tarafından etkinleştirilmesini ya da sürdürülmesini gerektirir. Erken duyusal durumlar ise gerektirmez. Duyusal periferiden büsbütün uzakta olan belirli temsillerin organizmaya ait kontrol dışında olduğu ortaya çıkabilir. Tanımanın hatırlamayı geçtiği iyi bilinir. Önceki devlet başkanının eşi Rosalind Carter'ın yüzünü tam olarak hatırlayamam ama onu tanıyabilirim. Onu tanıdığım temsiller benim kontrolüm altında olmayabilir. Belki de zihinsel temsiller bunlar gibidir. Dünyada yolumuzu bulmamızda bize yardımcı olur ama bir bakıma onları istenç etkinliğiyle değiştiremeyiz.

4. Tartışmayı Çözmek

4.1. Duygular Bilişsel midir?

En sonunda duygu ve biliş sorusuna geldik. Duyguların bilişsel bir kuramı, duyguların özünde bilişleri içerdiğini söyleyendir. Şimdi bilişlerin organizmaya ait kontrol altında temsiller içeren hâller olduğunu iddia ettim. Aynı zamanda bir biliş (ya da düşünce) ve bir bilişsel etkinlik (ya da düşünme) arasında bir fark olduğunu önerdim. Birisinin düşünmeden düşünceleri olabilir. Dolayısıyla "Duygular bilişsel midir?" sorusu ikiye ayrılır: "Duygular zorunlu olarak biliş etkinliğini içerir mi?" ve "Duygular zorunlu olarak bilişleri içerir mi?"

İlk sorunun cevabı açık olmalıdır. Duygular sıklıkla biliş etkinliği olarak ortaya çıkmaz. Çoğunlukla duygular edilgendir. Duygusal tepkilerimizin çaresiz seyircileri olarak görünürüz. Bir yılana ya da bir sınava duygusal tepki verdiğimizde bu irade etkinliği ile değildir. Korkmayı seçmeyiz. Aslında sıklıkla açıkça korkmamaya çalışırız (geniş bir seyirciye ilk defa hitap ederken). Ama korku devralır. Aynısı diğer duygular için

de söylenebilir. Birçok örneklerinde duygular otomatik tepkilerin paradigmatik vakalarıdır: İçerdeki yürütme merkezleri tarafından ne planlanır ne de kösteklenir. Hatta bu duygular planlamada ortaya çıktığında bile doğrudur. İradi olarak korktuğumuzu hayal edebilirken daha tipik olarak korkutucu durumu hayal etmenin otomatik bir sonucu olarak hayal edilen bir korku durumuna gireriz. Böylece duygular erişkin insanlarda bilişler olarak nitelendirilebilirken genellikle bilişsel bir etkinlik olarak nitelenmezler.

Peki ikinci soruya ne dersiniz: Duygular bilişsel midir? Bilişsel kuramcılara göre cevap evet. Duygular düşünülmemiş düşüncelerdir. Ya da Descartes'ın dediği gibi duygular 'ruhun hareketi olmayan düşünceleri'dir (1649/1988, xxvii). Eğer duygular bilişselse bilişsel kontrol altında olmalıdır. Öyle olduklarını düşünmek için bir neden var mı? Bir destek hattı, hayalimizde duygu oluşturabilmemiz olgusundan gelir. Korku hissini hayal etmeye çalışın. Şimdi öfke ya da iğrenmeyi deneyin. Canlı bir neşe ya da eğlence imgesi şekillendirin. Bu doğrudanlığın sağlanabileceğini düşünüyorum. Duygusal durumlarda olmayı hayal edebiliriz.

Duyguları hayal edebilme yeteneği, duygularımız üzerinde bilişsel kontrol kullanabileceğimizi ileri sürer. Bu, sahip olduğumuz duyguları iradi olarak seçtiğimiz anlamına gelmez. Sadece geleceği planlarken olduğu gibi duyguları kendiliğinden oluşturabileceğimiz anlamına gelir. Biri eğlence treni sürüşünün duygusal maliyetinin duygusal faydalarına ağır basıp basmayacağını belirlemek için iradi olarak korku ya da coşku hissetmeyi hayal edebilir. Eğer duygular organizmaya ait kontrol olarak konuşlandırılabilirse kavramlar olarak nitelendirilebilirler ve duygular içeren durumlar düşünce olarak nitelenirler veya öyle görünebilirler.

Sonraki düşünmede iradi olarak duyguları oluşturma yeteneğimiz, her duygu diliminin kavramsal olmasını gerektirmez. Şekil görme örneğini hatırlayın. İlk olarak şekil bir algıya sebep olur ve ardından bu algı bellekteki bir temsille eşleştirilir. Sadece bellek temsili, kavramsal sayılabilir. Algı bir kavram değildir çünkü dışarıdan gelen kontrol altındadır. Benzer biçimde bu,

duygular için de geçerlidir. Bir irade etkinliği ile bir duygu oluşturduğumuzda (öfkeli olduğunuzu hayal edin), duygu bir kavramdır. Bellekten çekilir. Ama gündelik yaşamımızdaki olaylar tarafından bizde sebep olunan duygular kavramlar değillerdir. Daha çok algılardır. Dışarıdan gelen kontrol altındadırlar. Bellekte duygularımızın kopyalarını depolamış olmamız dışarıdan kontrol edilen duyguları bilişsel duruma getirmez. Buna kıyasla bir kırmızılık kavramımızın olduğu olgusu, olağan kırmızı deneyimlerini kavramsal yapmaz. Kırmızıyı tanımak kavramları içerir ama sadece deneyimlemek bunu yapmaz. Dahası, bellekte asla kopyasını depolamadığımız duygularımız olabilir. Bazı duygularımızı tanımak için kavramımız ve kapasitemiz yoktur. Bebeklerin ve hayvanların hiç duygu kavramları olmayabilir. Duygusal yaşamları daima dışarıdan kontrol altında olabilir.

Çoğunlukla, duyguların aslında bilişsel olmadığı sonucuna varıyorum. Biliş etkinliği tarafından oluşturulmazlar ve kavramsal değildir. Duygularımızın sürümlerini kavramsallaştırırız ve bunları bilişsel etkinliklerde kullanabiliriz ama olağan durumlarda duygular asla bilişsel değildir. Bu, önceden çıkardığım geçici prensibi destekler. Duyguların, bilişsel kuramcıların farz ettikleri karmaşık yapıya sahip olmaları pek mümkün değildir. Anlamlı, önermesel olarak yapılanmış parçalara ayrışmazlar. Önermesel tutumlar değillerdir. Şimdi iddia ettiğim üzere daha ilkel çeşitte bir biliş de değillerdir.

4.2. Lazarus'u Diriltmek

Vardığım sonuç Zajonc'un sonucunu yansıtır. Lazarus'un kuramı yanlıştır. Ama belki de tümüyle yanlış değildir. Diğer bilişsel kuramcılar gibi Lazarus üç hipotez savunur: Duygular kavramsallaşmıştır; beden dışıdır ve değer biçmelerdir. Bir paket olarak bu hipotezler nöroanatomik kanıtlarla ve duyguların doğrudan fiziksel sebepler yoluyla açığa çıktığı vakalarla tehdit altındadır. Belirli koşullar altında korteks altı yapılar, duygular olarak hissedilen bedensel tepkileri, kavram yüklü, beden dışı değer biçmelerin müdahalesi olmaksızın tetikleyebilir. Yine de

bu kuramların sıkı sıkıya bağlı oldukları bu hipotezlerin hepsini terk etmeye zorlandığımızı düşünmüyorum.

Beden dışı olma hipotezi, duyguların yüzden gelen geri bildirimler gibi doğrudan fiziksel sebepler dolayısıyla neden olunduğu olgusuyla tehlikeye girer. Kavram yüklülük hipotezi, duyguların olağan olarak dışarıdan kontrol altında olması olgusu ve duyguların karmaşık önermesel tutumları barındırmayan ilkel beyin yapılarını içeriyor gibi görünmesi olgusundan dolayı tehlikeye girer.

Ancak üçüncü hipoteze ne dersiniz, duyguların değer biçmeler olduğunu söyleyen hipoteze? Bir değer biçme, organizma ile çevresi arasında esenliğe etki eden ilişkinin bir temsilidir. Çevrenin bana bir tehlike sunduğuna değer biçebilirim. Birçok değer biçme bedenden ayrıdır. Fiziksel tehlikede olduğum değer biçmesi, bedendeki değişimleri kontrol eden ya da kaydeden durumlara ihtiyaç duymaz. Ama değer biçmelerin neden bedenden ayrı olması gerektiği hakkında ilkeli bir neden yoktur. Bölüm 3'te değer biçmelerin bedenleşmiş olabileceğinin ne demek olduğunu açıklayacağım. Bir adım daha ileri gideceğim ve duyguların bedenleşmiş değer biçmeler olduğunu söyleyeceğim.

Eğer Bölüm 3'teki argümanlar başarılı olursa hem Zajonc hem de Lazarus'un duyguların doğası hakkında kısmen haklı olduklarını göstermiş olacağım. Zajonc, beden dışı olma ve kavramsallaştırma hipotezlerini reddetmekte haklıdır ancak Lazarus da değer biçme hipotezini savunmakta haklıdır. Gelecek bölümde belirecek bu pozisyon, iki araştırmacı tarafından savunulan kuramlar arasında doğrudan yer alır. Yaygın bilişsel kuramlar ile onların en ateşli rakiplerinin kuramlarını uzlaştırır.

Üçüncü Bölüm
Bedenleşmiş Değer Biçmeler

1. Temsiller Olarak Duygular

Bölüm 2 bir vaat ile sonlanmıştı. Bir bedenleşmiş 'değer biçme duygu kuramı' sunacağımı ve savunacağımı söyledim. Değer biçme kuramları, duyguların zorunlu olarak esenlik hususunda organizma-çevre ilişkilerinin temsillerini içerdiğini iddia eder. Bedenleşmiş bir *değer biçme kuramı*, böylesi temsillerin bedensel değişimlerin belirlenmesine karışan durumlara ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Bu bölümde böyle bir kuramın makul olduğunu göstereceğim.

Duyguların değer biçmeler olduğunu göstermek için ilk olarak zihinsel temsiller oldukları tesis edilmelidir. Değer biçme, bir şeyi kişinin ilgileri ve meseleleri ile alakalı olarak temsil etmektir. Bölüm 1'de gösterdiğim üzere, bazı kuramcılar duyguların sadece hiçbir şey temsil etmeyen hisler olduğunu iddia eder (Ör. Hume, 1739/1978). Diğerleri (en azından) duyguların kendi içinde malumat taşıyan durumlar olmaktansa malumat işleme tarzlarındaki değişimler olduğunu iddia eder (Oatley & Johnson-Laird, 1987). Bence bu düşünceler yanlıştır. Bir kez zihinsel temsillerin ne olduklarını gördük mü duyguların temsil ettiği açıktır, hatta ortadadır. Bundan dolayı zihinsel temsille ilgili olarak bazı genel değerlendirmelerle başlayacağım.

1.1. Psikosemantik

Zihinsel bir temsil bir şeyi temsil eden zihinsel bir durumdur. Duygular zihinsel durumlardır. Onlar zihinde bağlı olarak oluşan geçici hadiselerdir. Temsil olduklarını göstermek için bir şeyi

temsil ettiklerinin gösterilmesi gerekir. Ama nasıl da bir zihinsel durum, herhangi bir zihinsel durum, bir şeyi temsil edebilir? Bu soru üzerine geniş bir felsefi literatür vardır (ilgili yerdeki makalelere bkz. Stich & Warfield, 1994). Fodor (1987), zihinsel durumların nasıl temsil ettiğinin kuramına 'psikosemantik kuramı' der. Burada psikosemantik içerisindeki yarışan kuramları gözden geçirmeyeceğim. Bunun yerine Fred Dretske (1981, 1986) tarafından etkileyici biçimde açıkça ifade edilmiş olan bir kurama dikkatimi odaklayacağım. Bu yaklaşımın bir sürümünü daha detaylıca başka bir yerde savundum (Prinz, 2000, 2002).

Dretske, zihinsel temsillerin iki koşulu sağlayan zihinsel durumlar olduğunu iddia eder: malumat taşırlar ve yanlışlıkla uygulanabilirler. Dretske'nin malumat taşıma' kavramı Shannon ve Weaver'in *malumat kuramı*ndan mülhemdir. Bu yaklaşımda bir durum, güvenilir olarak eş anda ortaya çıkan bir şey hakkında malumat taşır. Birçok tipik durumda, eş anda oluşma sebepseldir. Bir durum, oluşmasına güvenilir biçimde sebep olduğu şey hakkında malumat taşır. Güvenilir nedensellik kusursuz korelasyon gerektirmez. Bir şeye başka bir şey tarafından güvenilir bir biçimde sebep olunduğunu söylemek sadece, ikinci şey oluşursa, diğer koşulların sabit olduğu durumda, ilkinin sonuç olarak yüksek olasılıkla oluşacağı anlamındadır.

Bu teknik anlamda malumata doğal dünyada her yerde rastlanır. Duman ateş hakkında malumat taşır çünkü ateş güvenilir biçimde dumana sebep olur. Yüzdeki izler kızamık hakkında malumat taşır. Ormandaki izler geyik hakkında malumat taşır. Bir ağacın içindeki halkalar ağacın yaşı hakkında malumat taşır. Malumat taşıma, anlamın 'doğal bir anlamını' içerir (Grice, 1957). Ufuktaki dumanın bir ateş olduğu *anlamına geldiğini* söyleyebiliriz. Ama malumat taşıma temsil için yeterli değildir. Duman ateşi temsil etmez.

Dretske bunun, dumanın doğru ya da yanlış olduğunu söylemenin bir anlam ifade etmemesinden dolayı olduğunu iddia ediyor. Benim, dumanın ateşten sebep olmasına ek olarak lavlardan ya da kuru buzdan güvenilir olarak sebep olunduğu bir çevrede yaşadığımı varsayalım. Böyle bir çevrede duman, ateş ya da lav ya da kuru buz anlamına gelir. Ona sebep olan her-

hangi bir şey hakkında malumat taşır. Hakiki temsillerde durum bu değildir. Köpekleri temsil eden bir kavramım olduğunu düşünelim. Dretske'nin görüşüne göre köpek kavramı, köpeklerle karşılaşma yoluyla güvenilir biçimde sebep olunan (yani sonucu olarak etkinleşen) bir zihinsel durumdur. Ama köpekler tarafından güvenilir olarak sebep olunan aynı zamanda kurtlar, tilkiler ya da iyi gizlenmiş kediler tarafından da güvenilir olarak sebep olunulabilir. Bütün bu yaratıklar görünüşte benzerdir, bu yüzden biri tarafından sebep olunan herhangi bir durum arada bir diğerlerinin sebep olmasının makul bir ihtimaline sahiptir. Sonuç olarak benim köpek kavramım bütün bu yaratıklarla ilgili malumat taşır. Köpek temsili (ve köpek ya da kurt ya da tilki ya da kedi temsili olmaksızın) sayılması için köpek kavramımın kurtlara, tilkilere ve kedilere tepki olarak etkinleştiğinde bir *hata* yapmış olduğumu söylemenin bir yolu olmalıdır.

Yalnızca malumat taşıyıcılarının nasıl hakiki temsiller olduğunu açıklamak için Dretske, bazı malumat taşıyıcılarının belirli malumatı taşıma *işlevi* olduğu fikrine başvurur. Belirli malumatı taşıma işlevine sahip olmak için bir şey bu amaç için yerleştirilmelidir. Duman ateş tarafından sebep olunmak için düzenlenmemiştir; *sadece* ateş tarafından sebep olunur. Bir köpek kavramı farklıdır. Köpeklere güvenilir biçimde tepki verebilmek için kurulmuştur, yani öğrenilmiştir. Bir köpek kavramı köpekler tarafından güvenilir olarak sebep olunan *ve* bu amaç için elde edilmiş bir zihinsel durumdur. En basit durumlarda bu, ilk başta başka bir şeyle karşılaşmaktansa sadece köpekle karşılaşmaların bir sonucu olarak şekillendirilen bir zihinsel durum anlamına gelir (Bkz. Prinz, 2000). Böyle bir durum şekillendikten sonra köpekler, tilkiler ve kurtlar hakkında *malumat taşımaya* başlar çünkü onun etkinleşmesine her şey sebep olabilir. Ama sadece köpekleri *temsil eder* çünkü köpekle karşılaşmalar sonucunda düzenlenmiştir. Bir kurt köpek kavramının etkinleşmesine sebep olursa tepki hatalı addedilir.

Dretske (1986) zihinsel temsillerin farklı yollardan kurulabileceğini iddia eder. Bazıları öğrenmeyle (köpek durumunda olduğu gibi) kurulur ve bazıları da evrimle kurulur. Örneğin evrim bizim görsel sistemlerimizi köşelere tepki veren hücre-

lerle donatmıştır. Bu hücreler, köşeler dışında başka şeyler tarafından *etkinleştirilebilir*. Mesela ince yarıkları görerek etkinleşebilirler (Burge, 1986). Ama başarılı biçimde köşelere tepki vermenin sonucu olarak atalarımızdan bize neredeyse tamamen intikal etti. Bu hücrelerden biri bir köşe yerine bir yarık görerek etkinleşirse yanlış ateşleniyordur, bir yarığı bir köşe olarak yanlış temsil ediyordur.

Bu genel fikir çeşitli yollardan arıtıldı ama arıtmalar burada gerekli değildir (Bkz. Dretske, 1981, 1986; Prinz, 2000). Zihinsel bir temsil o şeyi saptamak için öğrenmenin ya da evrimin kurduğu bir şey tarafından güvenilir biçimde sebep olunduğu zihinsel durumlardır. Daha kısaca zihinsel bir temsil, bir şeyi ateşlemek üzere kurulan zihinsel durumlardır.

Dretske'nin yaklaşımı tartışmalıdır. En alışıldık itiraz zihinsel durumlarımıza çok hassas içerik atayamayacağıdır. Tek bir zihinsel durum tek bir şeyden ziyade farklı şeylerin bir ayrılmasını temsil eder (Bkz. Fodor, 1990). Bazen bu endişe, kurbağaların zihinlerindeki zihinsel temsilleri ele alınarak örneklendirilir. Kurbağalar sinekleri yer ve bunu yapmak için sinekler mevcut olduğunda onlara söyleyecek zihinsel temsilleri olmalıdır: içsel bir sinek dedektörü. Ama kurbağalar, sinekler ile havalı tüfekten gelen bir saçma tanesini ayırt edemez. Kurbağanın kafasında sinekler tarafından güvenilir biçimde sebep olunan zihinsel temsile aynı zamanda saçmalarla da güvenilir olarak sebep olunabilir. Bu durumda bir sinek temsili mi demeliyiz yoksa bir saçma temsili mi demeliyiz? Açıkça önceki sonrakinden daha anlamlı duruyor. Mevzu olan temsil muhtemelen doğal seçilim tarafından şekillendirilir ve doğal seçilimin, kurbağanın zihnini bir saçma dedektöründen ziyade bir sinek dedektörü ile donatması çok daha olasıdır. Ama evrimsel değerlendirmeler diğer olası içerikleri eleyemez. Belki de mevzu olan temsil sadece sineklerdense genel olarak böcekleri temsil ediyordur. Ya da küçük, kara, uçan bir nesne olma özelliğini temsil ediyordur. Eğer sineklerin çoğu küçük, kara ve uçan nesnelerin sinek olduğu bir çevrede evrimleşseydi, bu özellikleri temsil etmek sinekleri saptamanın iyi bir yolu olabilirdi. Ya da belki bu zihinsel temsilin beslenmeyi temsil ettiğini söylemeliyiz. Sonuç

olarak kurbağaların onları besleyecek yemeği bulmasına yardım etmek için düzenlendi. Mesele bütün bu muhtemel içeriklerin Dretske'nin temsil üzerine söylediği şartları sağlamasıdır. Kurbağanın kafasındaki durumun sinekleri ya da böcekleri ya da küçük, kara, uçan nesneler ya da beslenme olduğuna karar vermenin bir yolu yoktur. Belki de bunların bütün bir ayrımını temsil ediyordur. Bu Dretske stili açıklamanın sıkıntısıdır.

Burası ayrım sorununu çözmenin yeri değildir. Bir başka yerde bir çözümü savundum (Prinz, 2000, 2002). Burada kısaca mevcut olan kaynakların üstünde duracağım. İlk olarak, Dretske stili açıklamalarda içerik, geçmiş tarih ile kısıtlanır. Saçmalar, kurbağanın atalarının geçmişinde ortada yoktu dolayısıyla kurbağanın beyninin onu tespit etmek için tasarlandığı bir temsil olamaz. İkinci olarak temsilin içeriklerinin güvenilir biçimde o temsil ile ilişkilendiğini aklınızda bulundurun. Kurbağalar yerdeki böceklerden de uçan böceklerden olduğu gibi beslenmesini sağlar ama bunlar farklı dedektörleri tetikleyebilir, dolayısıyla hiçbir dedektör, bir beslenme dedektörü olarak adlandırılmayı hak etmez. İkisi de bundan daha belirlidir. Benzer bir şey genel olarak böcekler için de geçerlidir. Genel olarak böcekler, yalnızca genel olarak böcekler kurbağanın beyninde bir dedektörün etkinleşmesine sebep olduğu takdirde kurbağaların temsil ettiği şey olabilir. Ama büyük bir ihtimalle değillerdir. Bu kara, uçan nesneler için biraz daha sorunludur. Kurbağa beynindeki dedektör, güvenilir olarak bunlar tarafından harekete geçebilir. Dahası eğer bu dedektörler sinek karşılaşmalarının bir sonucu olarak kurulduysa kara ve uçan nesne karşılaşmaları sayesinde kurulmuştur, çünkü sinekler kara ve uçan nesnelerdir. Şimdi bazı kara ve uçan nesnelerin bir kurbağanın beynindeki etkinliği tetiklemeyeceği doğrudur (mesela koyu renkli bir uçak) ama belirli boyut sınırlamaları tetikler. Bu durumda temsili belirginleştirecek bir tane daha mevcut kaynak olduğunu önerebilirim.[1] Organizmanın onu nasıl kullandığı-

Zihinsel temsillerin daima bölünmemiş içeriklerde tam tamına belirgin olduğunda ısrar etmenin bir nedeni olmadığını unutmayın. Biraz belirsizlik, çok anlamlılık ya da semantik dağınıklık derecesi hele de kurbağa psikolojisi içinde kaçınılmaz olabilir. Bu alıştırmanın derdi bazı içeriklerin dışlandığını göstermektir.

na bakabiliriz. Milikan (1993) temsil konusunda 'tüketici tarafı' kısıtlamalarının tartışmalarında bu noktayı vurgular (Semantik işaretleyiciler üzerine ayrıca bkz. Prinz, 2002). Sineğin dedektör ateşlendiğinde dilini çıkarması önemsiz değildir. Sinek yeme davranışına angaje olur. Uçan siyah noktalar güvenilir olarak yenilebilir değildir o yüzden yemeyle ilgili özel bir ilişkisi yoktur. Ancak sinekler kurbağalara yenebilir olarak gözükür, dolayısıyla kurbağanın davranışıyla ilgili dedektörlerinin, uçan siyah noktalardan ziyade sinekleri saptadığını varsaymak daha anlamlıdır.

Bu resmî olmayan yorumların, sunduğum semantik kuramın içerik belirleniminde kayda değer kısıtlamalar koyacağını göstermeyi niyet ediyorum. Bu kısıtlamalar belirli aday içerikleri eler. Şimdi hedefim böylesi sınırlamaların duyguların ne temsil ettikleri ile ilgili makul bir hikâyeye yol açıp, açabilip açamayacağını görmek.

1.2. Duygular Bedensel Değişimleri mi Temsil Eder?

Duyguların temsiller olduklarını göstermek için duyguların belirli şeyler tarafından ateşlendiğinin ve bu şeylerden bazıları tarafından ateşlenmek üzere kurulduğunun gösterilmesi gerekir.

Duygular nelerden ateşlenirler? Bir başka deyişle ne güvenilir olarak duyguların oluşmasına sebep olur? Bölüm 1'de bu soruya olası bir cevapla karşılaştık. James ve Lange duyguların bedendeki değişimlerin etkileri olduğunu iddia etti. Eğer kuramları doğruysa bedensel değişimlerin güvenilir olarak duygulara sebep olduğu sonucuna varmak makuldür. Eğer korku iç organlardaki değişimlerin bir örüntüsünün hissiyse bu örüntü güvenilir biçimde korkuya yol açmalıdır. Ancak James ve Lange'in haklı olduğunu düşünmek için ne neden var? Neden bedensel değişimlerin duyguların güvenilir bir sebebi olduğunu düşünelim? Bedensel değişimler duyguların etkileri olamaz mı? Ya da bedensel değişimler sadece bazı durumlarda duygulara eşlik edemez mi? Bu sorulara cevap vermek için James ve Lange'in somatik kuramlarında sundukları nedenleri inceleyelim.

James ve Lange'in yazılarında birkaç argüman fark edilebi-

lir. En ünlüsü Bölüm 1'deki çıkarma argümanıdır. James şöyle yazar: "Eğer bir kuvvetli duygu tasavvur edersek ve ardından bilincimizden onun karakteristik bedensel semptomlarının bütün hislerini soyutlarsak, geride bir şeyimiz kalmadığını görürüz, duygunun oluşabildiği hiçbir 'zihin maddesi' kalmaz ve geriye kalan sadece soğuk ve tarafsız bir düşünsel algı olur" (1884, s.193). Lange neredeyse eş bir argüman sunar: "Eğer ürken birisinden eşlik eden bedensel semptomlar çıkarılırsa, nabız sessizce atmaya izin verir, bakışlar sağlamlaşır, renkler normal, hareketler seri ve güvenli, konuşma kuvvetli, düşünceler açık olursa dehşetinden geriye ne kalır?" (1812/1985, s. 675) Mesele, duygu fenomenolojisinin bedensel değişimlerin duyumuyla tüketilir gözükmesidir. Bu, bedensel değişimlerin etkilerden ziyade duygularımızın bir sebebi olduğunu sezdirir.

Ayrıca James kuramını tutumluluğa[2] başvurarak destekledi. Zihnin bedensel değişimleri kaydedebildiğini biliyoruz. Eğer duygular böylesi zihinsel durumlar tarafından kurulursa, duyuşsal fenomenleri açıklamak için daha başka bir meleke şart koşmaya ihtiyacımız kalmaz.

Üçüncü argümanda James, bedensel durumların istemli değişiminin duygularımızı etkileyebileceğini işaret eder: "Eğer kendimizdeki arzulanmayan duygusal eğilimleri ele geçirmeyi dilersek ısrarla üzerinde durarak ve ilk aşamada soğukkanlılıkla geliştirmeyi tercih ettiğimiz bu tersi eğilimlerin *dışa doğru hareketlerinin* üzerinden gitmeliyiz" (1884, s. 198). Bu pasaj Bölüm 2'de yüzden gelen geri bildirim araştırması dersinin bir işaretidir. Gülmek mutluluk üretir.

İlgili bir argüman Lange tarafından önerilir. Duyguların belirli ilaçlar alarak sebep olunabileceğine işaret eder. Alkol 'yas ve korku ile yakından ilintili durumlar ile savaşır ve...onları neşe ve cesaret ile yer değiştirir' (1885/1912, s. 676). Alkolün gerçekte bir baskılayıcı olduğunu bir kenara bırakalım. Mesele, alkol ve diğer maddeler duyguları bir somatik etkilenim yara-

Burada 'tutumluluk' derken, yazar William James'in tutumluluk ilkesini kullandığını iddia ediyor. Tutumluluk ilkesi, felsefede açıklama için gerekli unsurların yeterli olması durumunda fazlalaştırılmaması gerektiğini ifade eden ilkedir. (Çev.)

tarak etkileyebilir. Bu, duyguların nörokimyayı da içeren bedensel durumlardaki değişimleri kaydettiği sanısını destekler.

Lange, ayrıca duyguları bedensel durumlara bağlayan dilsel kanıta da işaret etti. Duygu için kullanılan birçok kelimenin aynı zamanda bedensel değişimlere de gönderme yaptığını belirtti. Örnekleri 'titreme' ve 'ateşli' kelimeleridir. Tabii ki daha birçoğu üretilebilir: 'Kalp ağrısı', 'şok', 'gergin', 'tedirgin', 'tıkanmış' ve benzeri. Bu örüntü, duygusal durumlar ile bedensel durumlar arasındaki bağıntının kuvvetli olduğunu sezdiriyor.

Bir başka argümanda James patoloji vakalarına başvuruyor. Bazı psikiyatrik hastaların hiçbir tespit edilebilir bilişsel sebebi olmaksızın duygular deneyimlemesi, durumun bedensel bir kaynağı olduğu hissini verir. Daha da önemlisi duygusal duyarsızlık bildiren bazı hastalar da bedensel hislerde azalma bildiriyor.

James, kuramının önemli ampirik testinin tamamen bedensel anesteziden mustarip insanları içerdiğini söylüyor. Eğer duygular bedensel değişimleri kaydederlerse böyle bir birey azalmış duygusal tepki göstermelidir. 1884'teki makalesinde James böyle bir bireyi yazıyor. Bu bireyin doktoru onun kuvvetli duygu işaretleri göstermeye devam ettiğini savlıyordu. Tepki olarak James doktorun sonucunu hastadan gelen içe bakış ifadesinden ziyade davranışa dayandırdığından yakınır. Bir sonraki makalede James, sakatlık ya da hipnoz yüzünden insanların toplu bedensel anestezide duygularında büyük bir azalma gösterdiklerini savunan bir Fransız doktorun bulgularıyla güven tazeler (James, 1894, s. 314).

Daha yakın on yıllarda araştırmacılar bu meseleyi yeniden ele aldılar. Lafını sakınmaz bir yeni Jamesçi Damasio (1999), Hohmann tarafından yürütülen, omurilik sakatlanmaları olan hastaların bulunduğu bir çalışmayı alıntılar. Hohmann (1966) omurilik hastalarının birçok duygu için baskılanmış bir deneyim bildirdiğini buldu (burada üzüntü bir istisna). Daha da dikkat çekici olarak azalmanın derecesinin omurilik lezyonunun yer aldığı bölgenin bir işlevi olduğunu buldu. Bedensel geri bildirimi daha fazla indiren yüksek lezyonlar duyuşta daha fazla azalmayla bağlantılıydı. Bu sonuç ayrıca sağlıklı deneklere erotik fotoğraflar gösterirken nabızları hakkında yanlış işitsel

geri bildirim veren Valins (1966) tarafından yapılan çalışma ile tutarlıdır. Kalpleri hızlı çarpan deneklerin resimleri daha çekici derecelendirildiler ve sıklıkla katılım ücreti yerine deneyde kullanılan resimleri eve götürmeyi tercih ettiler.

Bu sonuçlar tartışmasız kalmadı. Chwalisz, Diener ve Gallagher (1988) benzer bir çalışma sergilediler ve ciddi olarak farklı sonuçlar elde ettiler. Omurilik hastaları yoğun duyguları olduğunu bildirdiler ve en azından bir duyguyu değerlendirmeleri, korku, kontrol gruplarından daha yüksekti. Sonuçlar neden bu kadar tutarsız? Chwalisz ve arkadaşlarının birkaç önerisi var. İlk olarak Hohmann'ın hastaları kendi duygusal durumları hakkında isabetsiz bildirimler vermiş olabilirdi. 1960'lardaki tedavi edici pratikler insanları kendi yetersizliklerine karşı metin bir tutum benimsemeye teşvik ediyordu. Hohmann'ın hastaları ayrıca tezat etkisinin ağına düşmüş olabilirler: Sakatlanmanın travması o kadar büyük olmuş olabilir ki tüm sonraki duygular kıyaslandığında sönük kalmış olabilir. Hastalar ayrıca yaşlanma sürecinin doğal bir sonucu olarak da duygulanımda azalma bildirmiş olabilirler. Son olarak, bildirilen düşüş tıbbi şartların onları etkin yaşam sürmekten alıkoyması yüzünden de çıkmış olabilir. Şimdi omurilik sakatlıkları olan insanları daha zengin duygusal deneyimlerle sonuçlanacak daha etkin bir yaşama teşvik ediyoruz.

Çalışmalar bu derecede çatıştığında doğrunun nerede bulunduğunu bilmek zordur. Chwalisz ve arkadaşlarının hastaları, damga yemekten kaçındıkları için duygularını kurnazca bildirmiş olabilirler. Alternatif olarak basitçe geçmiş duygularını anımsayamamış olabilirler çünkü anımsama artık onların erişimi olmayan bedensel durumların yeniden etkinleştirilmesini gerektirebilir. Her hâlükârda Chwalisz ve arkadaşlarının bulguları somatik duygu kuramlarını çürütmüyor. Bölüm 1'de olduğu gibi hem Damasio hem de James'e göre, duygular, böylesi bir etkinlik nasıl olursa olsun ne zaman bedensel değişimleri tespit etme işlevine sahip beyin merkezlerinin etkinliği olursa o zaman deneyimlenir. Her iki yazar da tıpkı gerçek bir nesneyi görmeden de görsel imgelerimizin olabilmesi gibi bedensel değişimler olmadan somatik hislerimiz olabileceğini düşünür.

Damasio'nun deyimiyle beynin somatik durumları bedeni atlatan bir '-mış gibi döngüsü' tarafından ateşlenebilir. Damasio, ayrıca duygularımızın altında yatan bedensel değişimlerin, her ikisi de omurilik sakatlığından sonra tespit edilebilen yüz ifadelerini ve nörokimyayı da içerdiğini işaret eder.

Damasio, Jamesçi gayenin duyguların bedensel temeline bazı doğrudan kanıtlar sunarak daha da ilerletti. Duygu oluştuğu sırada somatik beyin merkezlerinde etkinlik olduğunu gösteren işlevsel nörogörüntüleme çalışmalarını işaret etti (Damasio vd., 2000). İnsanlar duyguları deneyimlediğinde bedensel değişimleri tespit eden beyin bölgeleri görünüşte etkindir. Bu neyin merkezleri duygusal durumlarımızın nöral eşlenikleri olabilir. James ve Lange tarafından icat edilen düşük teknolojili argümanlar cephaneliği ile duygular ve bedensel durumlar arasında en azından düzenli bir korelasyon olduğuna inanmak için ezici derecede fazla neden olduğu görünür. Bedensel olarak duyguya sebep olmadan, omurilik sakatlıklarından ve nörogörüntülemeden gelen kanıtlar, duyguların bedensel değişimlerin sebepsel *sonuçları* olduğunu sezdirir. Bunlar, bedensel değişimleri kaydeden durumlardır. Eğer böyleyse bedensel değişimler duygulara sebep olabilir. Bu, her duygunun bazı önceki bedensel karışıklıkların sonucu olduğu anlamına gelmez ama bedensel karışıklıkların duyguların güvenilir bir sebebi olduğunu sezdirir. Aslında duygular bedensel değişimleri algısı olarak görünürler. Bunda somatik kuramların tümüyle haklı olduğunu düşünüyorum.

Şimdi temsil meselesine dönebilirim. Eğer bedensel değişimler güvenilir biçimde duygusal durumlara sebep oluyorsa bedensel değişimler duyguların temsil ettiği şeyler olmaya adaydırlar. Belki de öfke, genişleyen kan damarlarını ve bir sert bakışı temsil eder. Bu sonuç somatik kuramlardan doğrudan çıkar gibi görünüyor. Eğer duygular bedensel değişimlerin algılarıysa bedensel değişimleri temsil eder görünüyorlar; sonuç olarak algılar temsiller değil midir?

İşler gerçekte biraz daha karışıktır. Duyguların bedensel değişimlerin algıları olduğunu söylerken sadece bedenimizdeki değişimleri kaydeden *somatosensoriyel* sistemlerin içerisinde durumlar olduğunu söylüyorum. Şu ana kadar getirilen bü-

tün kanıtların gösterdiği görünen şey bu. Ancak 'kaydetme'yi 'temsil'den ayırt etmek yardımcıdır. Terimi benim kullanımımda, zihinsel bir durum onun güvenilir bir biçimde etkinleşmesini sağlayan şeyi kayda alır. Duygular açıkça bedendeki değişimleri 'kaydeder' ama hâlâ bu durumların ne temsil ettiği hakkındaki bir sonraki soru vardır. Analojiye başvurarak görsel sistemdeki bir durum belirli bir parıldama süreksizliğini *kaydeder* ama bir köşeyi *temsil eder*. Elimizin altındaki temsil kuramında güvenilir nedensellik temsil için yeterli değildir. Bir temsilin ayrıca bir işlevi olmalıdır. Görsel durumların şekilleri temsil etme işlevi vardır. Duyguların bedensel değişimleri temsil ettiği iddiası bir başka öncül gerektirir. Eğer öfke, genişleyen kan damarlarını temsil ederse onları tespit etme işlevi olmalıdır.

Duyguların bedensel değişimleri tespit etme işlevi var mıdır? Bu amaç için kurulmuş olabilirler mi? İlk başta cevap olumlu duruyor. Duygular ile beden arasındaki bağlantının doğal seçilimin bir sonucu olduğunu makul biçimde farz edebiliriz. Duygular ve bedensel durumlar arasındaki belirli korelasyonlar biyolojik kuruluşumuzun temel ve evrensel özellikleridir (bkz. Bölüm 5). Dolayısıyla duyguların bedensel değişimleri tespit etmek için genomumuza işlenip işlenmediğini sormak için nedenimiz vardır. Evrim bizi iç organlar, yüzler ve çizgili kaslar hakkında malumat taşıması için mi duygularla donatmıştır? Böyle evrimsel sorulara sevap vermek zordur (daha sonra bahsedeceğim) ama en azından şüphe yer vardır.

Evrim, hayatta kalma üstünlüğü sunan şeyleri seçer. Eğer evrim bizi bedensel değişimleri tespit etmek için duygularla donatsaydı bedensel değişimleri tespit etmek bir hayatta kalma üstünlüğü sunmalıydı. Bu, tuhaf bir hipotezdir. Neden kan damarlarımın büzüştüğünü bilmenin avantajlı olmasının nedeni açık değildir. Bu bilgi kendi içinde hayatta kalmak için özellikle yararlı değildir.

Sorun duyguların nasıl kullanıldığını –duygusal tepkinin tüketici tarafı– ele alarak daha da yoğunlaşabilir. Duygular davranışsal tepkileri teşvik ederler. Korktuğumuz zaman koşarız. Eğer duygular bedensel değişimleri temsil etseydi bu anlaşılmaz olurdu. Kalbimiz hızla çarptığında kaçmamız mı gerekirdi? Duy-

gular ayrıca karar vermede bir rol oynarlar. Bu Damasio'nun araştırmasında merkezî bir tema olmuştur. Ön loblarının *ventromedial* parçalarında (alt orta parçalarındaki) lezyonları olan hastalara özel bir ilgi göstermiştir. Bunların en önlüsü yanlışlıkla uzun bir metal çubuk ile barutu sıkıştırırken patlamaya maruz kalarak bir *ventromedial* lezyon zararı gören bir 19. yüzyıl yapı ustabaşı Phineas Gage'dir. Barut alev alıp çubuğun başından geçerek fırlamasına neden olur. Gage olaydan sağ çıkar ama makul kararlar verme kapasitesi ciddi biçimde hasar alır. Daha sonra anlaşılır ki bellek, IQ, dil ya da algısal yetilerde ciddi bir bozulma olmamasına rağmen *ventromedial* lezyonları olan bu hastalar korkunç derecede başarısız yaşamlar geçirirler. Güvenilmez eşlerle ortaklıklar kurarlar, yakın ilişkileri sürdürmekte başarısız olurlar ve başka kötü tercihler yaparlar. Bunlar tam da Gage'in ve benzer sakatlıkları olan bir grup çağdaş hastanın başına gelenlerdir. Damasio, bu hastaların sorunlarının duygusal eksiklikten kaynaklandığını düşünüyor. Bilhassa *ventromedial* hastaları, hareketlerinin duygusal sonuçlarını önceden kestiremiyorlardı. Bu açıklamanın açıkça geniş olarak inandırıcı olduğunu düşünüyorum ama aslında Damasio'nın *duygular kuramı* için bir bulmaca ortaya çıkarıyor. Duyguların karar vermede kullanılması olgusu görünüşte Damasio'nun, duyguların bedensel durumlardaki değişimleri temsil ettiği ısrarına aykırıdır.

Diyelim ki hareketlerimizin duygusal sonuçlarını kestirmedeki bir başarısızlık kötü karar vermeye neden oluyor. Bununla duyguların bedensel durumları temsil ettiği görüşünü birleştirelim. Belirli hareketleri seçtiğimizde bedenlerimizin nasıl değişeceğini kestiremediğimizde kötü akıl yürütmüş olduğumuz sonucu ile kalıyoruz. Neden böyle olması gerektiği ise açık değildir. Belirli bir hareket biçiminin benim kan damarlarımı genişleteceğini ya da büzüştüreceğini bilmediğimi varsayalım. Cahilliğim pervasız olmama mı yol açar? Eğer öyleyse, neden olduğu açık değildir?

Damasio (1994, s. 139) sorunu tanır ve karşı duracağım bir hamle yapar. James ve Lange'a sırtını dönerek duyguları, bedensel değişimlerin algıları *ile birlikte* değerlendirmeler olarak tanımlar. Duygular algısal/bilişsel melezlerdir. Duyguların akıl yürütmede oynadığı rolü, sadece eğer bilişsel bir bileşeni oldu-

ğunu varsayarsak anlamlandırabileceğimizi ima eder. Bu hamlenin gereksiz olduğunu düşünüyorum. Duyguların tüketicileri tarafından nasıl kullanıldığını açıklamak için bilişsel değerlendirmelere ihtiyacımız yoktur. Bunun yerine duyguların bedensel algılar olduğu öncülünü kabul etmeli ama bedensel değişimleri temsil ettiğini (ya da özellikle temsil ettiğini) reddetmeliyiz. Duyguların, damar düzenindeki değişikliklerden daha fazla bir şeyi tespit ettiğinde ısrar etmeliyiz. Diğer türlü hiç hayatta kalma avantajı sunmazlar ve görünürde konuldukları hiçbir anlaşılır kullanımı anlamlandıramayız.

1.3. Duygu Sağlayıcıları

Duyguların bedensel durumları temsil ettiğini varsaymaktansa bize harici olan şeyleri temsil etmeleri ihtimalini araştırmak istiyorum. Ne de olsa duygular nadiren içeriden başlar. Olağan olarak bazı dışsal hâller tarafından sağlanırlar. Duyguların harici koşulları temsil etmesi için duyguların *güvenilir biçimde* bu şartlar tarafından sebep olunması gerekir. Duyguların güvenilir biçimde bedensel durumlar tarafından sebep olunduğunu düşünmek için neden vardır ama bizim dışımıza genişleyen güvenilir sebepleri olduğunu düşünmek için bir neden var mı?

Görünüşe göre cevap, hayır. Duyguların haricî sebepleri önemli miktarda çeşitlenir. Bende korku ve öfkeye sebep olan şeyler sizde rahatlık ve neşeye sebep olabilir. Politik anlaşmazlıklar sıklıkla böyle uyuşmazlıklara bağlıdır. Benzer olarak bir kültürün sevecen ya da hoş bulduğu şeyleri bir başka kültür iğrenç bulabilir. Geertz (1973) Balililerin bir bebeğin emeklemesinden iğrendiklerini bildirir çünkü bu onlara insan dışı hayvanları anımsatır (aktaran Johnson-Laird & Oatley, 2000). Yemek tercihleri iğrenmedeki çeşitlenmenin bir başka ünlü örneğidir. Süt ürünlerine karşı Batılıların damak tadı dünyanın geniş kesimlerince itici olarak nitelendirilir.

Bu farklılıkların altında biraz anlaşma bulunabilir. Her insan korkunç şeylerden korkar, saldırgan şeylere öfkelenir, iğrenç şeylerden iğrenir ve hoş şeylerden coşku duyar. Neyin

korkunç sayıldığında anlaşamayabiliriz ama hepimiz *bize* korkutucu gelen şeyden korkarız. Buradaki 'bize' kısmı önemlidir. Duyguların şeyler bizimle ilişkilendikçe sağlandığını ima eder. Bu duyguların dışsal durumlar ve bizler arasındaki ilişkiyi temsil ettiğini sezdirir. Organizma-çevre ilişkilerini temsil ederler.

Zihinsel temsillerin organizma-çevre ilişkilerini temsil etmeleri alışılmadık değildir. Algı durumlarımız, kavramlarımız ve inançlarımız arasından örnekler bulunabilir. Bir nesneyi önümdeymiş gibi algılayabilirim. Bir nesneyi bana lezzetli geldiği şeklinde sınıflandırabilirim. Önümdeki yemeğin benim için lezzetli olduğu inancını şekillendirebilirim. Her durumda kendimle ilişkim içerisinde bir şeyi temsil ederim. Benzer biçimde korku, bana korkunç gelen bir şeyi temsil edebilir.

Bu umut vaat edici bir başlangıç ancak bu öneri rahatsızlık verici derecede döngüseldir. Korkunun bana korkunç görünmenin bir özelliğini temsil ettiğini söylemek, korkunun beni ne korkutuyorsa onu temsil ettiğini söylemek gibidir. Ama bu, korkunun korkuya ne sebep olursa onu temsil ettiğini söylemek gibidir. Boş bir içgörüdür bu. Daha da kötüsü bu öneri, sanki korku asla hata sonucu oluşamazmış gibi gösteriyor. Eğer korku korkuya sebep olan bir şeyi temsil ediyorsa, ne zaman korkarsam korkum isabetli ya da doğrudur. Bu, Dretske'nin temsiller üzerine sınırlamasını ihlal eder. Temsiller yanlış temsil edebilmelidir.

Bu döngüden kaçmak için denenebilecek birkaç yol vardır. Bir seçenek duyguların ikincil nitelikler olduğunu iddia etmektir. Bu terimi bulan Locke (1690/1979) kırmızı olma özelliğinin bizde belirli türde bir deneyime sebep olma gücüne sahip olmak demek olduğunu söyleyerek ikincil nitelikleri renklere uyguladı. Bu döngüsel değildir çünkü kırmızı bir deneyim, kırmızı şeylerden bahsetmeden belirgin hissi ile nitelendirilebilir. Ayrıca ikincil nitelikler hata barındırırlar. Kırmızının, *normal* görme koşullarında *normal* insanlarda kırmızı deneyimine sebep olan bir şey olduğunu söyleyebiliriz. Eğer parmağımı birkaç saniye bastırmanın sonucu olarak kırmızı bir deneyime sahip olursam bu parmağımın kırmızı olduğunu göstermez çünkü parmak bastırma normal bir görüş şartı değildir. Benzer bir şekilde korkuların ikincil nitelikleri temsil ettiğini söyleyebiliriz. Korkuların nor-

mal şartlar altında normal insanlarda korku deneyimine sebep olma gücüne sahip olma özelliğini temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Bu şekilde konduğunda ikincil nitelik görüşünün tatmin edici olmadığını düşünüyorum. İlk olarak korkunun bizde belirli bir türde deneyime sebep olan şeyleri temsil ettiği önerisi, bu şeylerin ortak olarak neye sahip oldukları hakkında bir şey açığa çıkarmıyor. Neden bazı şeyler korku uyandırıyor da diğerleri uyandırmıyor?

İkinci olarak korku deneyimleri ile renk deneyimleri arasında önemli bir fark var. Renkleri temsil eden zihinsel durumlarla ilişkili bilinçli hisler dünyaya yansıtılır. Kırmızılığı deneyimlediğimizde onu, nesnelerin yüzeylerindeymişçesine deneyimleriz. Duygularda pek böyle olmaz. Örneğin hiddetlenme hissi hiddet nesnesine yansıtılmaz; bizim içimizde bir durum olarak deneyimlenir.

Üçüncü endişe, ikincil niteliklerin tam anlamıyla tepkiye bağımlı özellikler olduğu olgusundan ileri gelir. Tepkiye bağımlı P özelliği, bir insan deneyimi, yargısı ya da diğer zihinsel durum tarafından P olarak temsil edilmediğinde var olmaz. Kırmızı olmanın bazen tepkiye bağımlı bir özellik olduğu düşünülür. Bir şey kırmızı olarak temsil edilmeden (ideal koşullar altında) kırmızı olamaz. Duyguların tam anlamıyla tepkiye bağımlı özellikleri temsil ettiğine inanmıyorum. Eğer haklıysam korkunun korkutucu olma özelliğini temsil ettiği görünüşteki totolojik iddiada bir zayıflığı gösterir. Korkutuculuğun tepkiye bağımlı bir özellik olduğu tartışmalıdır. Bir şey yalnızca korkutucu olarak temsil edilirse korkunçtur. Korkunun temsil ettiği özellik tepkiye bağımlı değildir. Bunu göstermek için ikincil nitelik görüşüne bir alternatif sunacağım.

Verilen herhangi bir duyguyu sağlayan şeylerin aralığının arkasında genel olarak ortak bir tema bulunabilir. Üzüntüye sebep olabilecek birtakım şeyler düşünün: Bir çocuğun ölümü, Orta Doğu'da politik krizlerin olduğu bir rapor, bir boşanma, kovulma, bir ret mektubu, düşük bir not, sevilen gözlüğün nereye konduğunu unutmak, kötü bir hava tahmini ve benzerleri. Bu sağlayıcılar trajikten önemsize kadar değişir ve tamamıyla farklı türlerde olayları kapsarlar. Yine de bir açıdan benzerler-

dir: Hepsi değer verilen bir şeyin kaybını içerirler. Sevdiklerimizi, dünya barışı için umutları, ilişkileri, kariyerleri, değerli varlıkları, öz güveni, kaynaklara erişimi ve diğer birçok şeyi kaybedebiliriz. Şeylerin kendisi farklılaşabilir ama her biri kaybedilebilir, her birine değer verilebilir ve her durumda kayıp, üzüntüye yol açar. Üzüntünün, kaybın, değer verilen bir şeyin elenmesi olarak tanımlandığı kayıp tarafından neden olunduğunu söylemek anlamlıdır. Bu analiz neden farklı şeylerin farklı insanları üzebileceğini açıklar. Çocuğun ölümüne gülümseyen bir sadist üzgün değildir çünkü çocuğun yaşamına değer vermez. Ancak sadist de kurbanları avlama özgürlüğü gibi değer verdiği bir şeyi kaybederse üzülür.

Biraz terminoloji burada yardımcı olacaktır. Duygular bir organizmayı etkileyen gerçek çevresel şartlar ya da gelecek bir olayın üzerine tefekkürde bulunulmasıyla sebep olunan hayali şartlar tarafından sağlanabilirler. Bir duygu sağlayan şartlar (gerçek ya da hayali) kendisinin nesneleri olarak anılabilir. Skolastik felsefedeki bir ayrımı hatırlatarak Kenny (1963), duyguların iki türde nesneler alabileceğini işaret eder. Bir *biçimsel nesne*, bir olayın bir duygu sağlamasından dolayı olduğu özelliktir ve bir *belirli nesne*, o olayın kendisidir. Bir çocuğun ölümü, kişinin üzüntüsünün belirli bir nesnesi olabilir ama üzüntüye, kayıp olmasından dolayı sebep olur. Bir kayıp olma üzüntünün biçimsel nesnesidir. Duygular biçimsel nesnelerini temsil ederler, belirli nesnelerini değil. Bir üzüntü dilimi çok sayıda ayrı belirli nesneleri konu alabilir ama her bir dilimdeki üzüntü, kaybı temsil eder.

Bunun hakkında felsefe literatüründe bazı karışıklıklar vardır. Duyguların yönelimsellik sahibi olduğu iddiasındaki argümanlar, sıklıkla duyguların belirli bir olaya yönelebileceği olgusuna başvururlar. Bu akıl yürütmede üzüntü yönelimsel olmalıdır çünkü kişi daima bir şey ya da başka bir şey hakkında üzüntülüdür (Ör. Pitcher, 1965). Tersine, depresyon gibi ruh hâllerinin bazen yönelimsel olmadığı söylenir çünkü belirli bir şeye yöneltilmemiştir (Bkz. Bölüm 8). Bu hatalı bir argüman şeklidir. Duyguların belirli olaylara yöneltildiği bir anlam olsa da bu, duyguların o olayları ya da bu hususta başka bir şeyi temsil ettiği anlamına gelmez. Olaylar, duygular ile birleşen zihinsel

durumlar tarafından temsil edilir. Bir çocuğun ölümü hakkında üzgün olduğumda, çocuğun ölümünün tek bir temsiline sahibimdir ve bu temsile ekli bir üzüntüye sahibimdir (Bölüm 2'dekine benzer bir nokta). Üzüntü ölümü temsil etmez. Üzüntümün ölüm *hakkında* olduğunu söylemek üzüntümün ölümü temsil ettiği anlamına gelmez; daha ziyade ölümün benim üzüntülü olmama sebep olan şey olduğu anlamına gelir. Üzüntüm geçtikten sonra da ölüm üzerine düşünmeye devam edebilirim ve ölüm hakkındaki düşüncelerim geçtikten sonra da üzüntülü olmaya devam edebilirim. Bir duygunun belirli nesnesinin zihinsel temsili, onun sağladığı duygudan iki yönden ayrılabilir.

Bu, duyguların yönelimsellikten yoksun olduğu anlamına gelmez. Duygular kendi içlerinde onlara eşlik etmekte olan herhangi bir temsilden bağımsız olarak yönelimseldir. İşte burada Kenny'nin biçimsel nesneleri devreye girer. Üzüntü, değer verilen bir şeyin kaybını temsil eder. Eğer bir çocuğun ölümüne üzülüyorsam çocuğun ölümüne tekabül eden bir zihinsel temsilim ve bir de bir kayıp olduğuna tekabül eden bir başka temsilim vardır (Bkz. Şekil 3.1). Hep birlikte bunları, çocuğun ölümünün benim için bir kayıp olduğu anlamına gelecek karmaşık bir temsil kurduğunu düşünebiliriz. Bu bileşiğin şöyle bir anlama geldiğini düşünebiliriz: Bir çocuk öldü ve bu ne büyük bir kayıp! Bölüm 8'de, duyguların belirli nesnelerin temsilleriyle nasıl eklendiği hakkında biraz daha şey söyleyeceğim. Şimdilik belirli nesneleri bir kenara bırakmak ve duyguların biçimsel nesneleri temsil ettiği tezini araştırmak istiyorum.

Şekil 3.1. Bir Duygunun Belirli ve Biçimsel Nesneleri

Bu öneri, döngüsellikten kaçmak için kullanılabilir. Üzüntünün, bize üzücü gelen şeyleri temsil ettiğini söylemektense üzüntünün kaybı (ya da kayıp, eksiklik, yenilgi ve benzeri dâhil yakından ilgili özelliklerin bir tür ayrılmasını) temsil ettiğini söyleyebiliriz. Kayıp, bir organizmanın bir durumu değildir. Bedensel bir koşul değildir. Tamamen harici de değildir. Sadistin durumu, bir şeyin, yalnızca bir organizmanın değer verdiği bir şeyin göreceli olarak bir kayıp sayılabileceğini gösterir. Kayıp, bir ilişkisel özelliktir. Bir organizma tarafından değer verilen bir şeyin elenmesidir. Üzüntü, benim tarafımdan değer verilen bir şeyin elenmesini temsil eder.

Görünüşe göre bu öneri, duyguların tepkiye bağımlı özellikleri temsil ettiği iddiasıyla uyumludur. Değer verilme, tepkiye bağımlı bir özelliktir. Bir şeye, zihinsel bir durumun nesnesi olmaksızın değer verilemez (yani değer verilme). Bundan dolayı etkin anlamda bir şey, zihinsel bir durumun nesnesi olmadan kayıp olamaz. Ancak değer verilmesi ve kayıp olması arasındaki bir farka dikkat edin. Eğer kişi bir şeyi değerli olarak temsil ederse onun bu şekilde temsil edilmesi onu, değer verilen olarak tesis eder. Eğer evcil kaplumbağama değer vermeyi kesseydim evcil kaplumbağam benim tarafımdan değer görmezdi. Ama evcil kaplumbağama değer verdiğimi ve öldüğünü varsayalım. Bundan dolayı üzgün olabilirim. Bir kayıp olarak temsil edebilirim. Ancak ben bu durumu bir kayıp olarak temsil etmesem bile bu bir kayıp olurdu. Kaplumbağamın öldüğünü keşfetmeden önce bu bir kayıp olurdu. Bir kayıp olması bir şeyi değerli kılmaya bağlıdır ama bir kayıp olarak temsil edilmiş olmasına bağlı değildir. Bir kayıp olması tepkiye bağımlı bir özelliği *kuşatır*, yani değer kılınmayı, ancak bir kayıp olmak *kendi içerisinde* bir tepkiye bağımlı özellik değildir.

Bu nokta eşit olarak diğer duygulara da uygulanır. Mesela korku, tehlikeli olma özelliğini temsil edebilir. Tehlikeli olma, zehirli olma gibi ilişkisel ve göreceli bir özelliktir. Bir şey sadece *bazı yaratıklara ya da diğerlerine* tehlike teşkil eder ve bir şeyin tehlikeli olup olmadığı söz konusu yaratığa bağlıdır. Ancak tehlikeli olmak tehlikeli olarak temsil edilmeye bağlı değildir. Radyasyon, biz öyle olduğunu bilmesek bile tehlikeli olurdu.

Korku, tehlikeli olma özelliği aslında korkmadığımız bazı şeyler tarafından elinde bulundurulsa bile tehlikeli olma özelliğini temsil eder. Korku, üzüntü gibi tepkiye bağımlı bir özelliği temsil etmez.

Şaşırma daha zorlu bir durumdur. Şaşırma, beklentilerin ihlalini temsil edebilir ve sezgisel olarak bir şey temsil edilmezse beklenmedik de olamaz. Burada sezgiler bizi yoldan çıkarır. Bir şey kişinin beklentilerine uymuyorsa beklenmediktir. Bir şey, onu fark etmesek bile bu özelliğe sahip olabilir. Bu noktada ısrar ederek, şaşırtıcı şeylerin, kırmızı şeyler gibi ikincil nitelikler olduğu, çünkü bizde belirli bir duruma sebep olma eğilimleri oldukları yönünde itiraz edilebilir. Eğer şaşırmaya sebep olacak gücü olmasaydı, bir şey şaşırtıcı gelmezdi. Bu doğru olabilir ama bu sadece şaşırmanın şaşırtıcı olma özelliğini temsil ettiğini söyleyen bir formülasyonda bir kusur ortaya çıkarır. Eğer şaşırma tepkisi "Bu olay bende bu duruma (şaşırma) sebep olma özelliğine sahiptir." anlamına gelirse bu pek de yardımcı olmaz. Şaşırma daha çok beni şaşırtmayacak olaylar için de doğru olabilecek "Bu olayı beklemiyordum." anlamındadır. Üzüntü gibi, bu şaşırma analizi, doğrudan benim psikolojik durumlarımdan (beklentilerimden) söz eder. Bu, üzüntünün tepkiye bağımlı bir özellik temsil etmesini değil, ilişkisel bir özellik temsil etmesini gerektirir, ki bu da genel olarak bütün duygular için geçerli gibi duruyor.

Eğer duygular tepkiye bağımlı özellikleri temsil etmezse ikincil nitelikleri temsil etmezler, çünkü standart tanımda, ikincil nitelikler tepkiye bağımlıdır. İkincil niteliklerin temsillerinde nasıl hata yapılabildiğini açıklamak her zaman zor olmuştur. Eğer kırmızılık kırmızı deneyimine sebep olma gücüyse her kırmızı deneyimin kırmızı bir şeyi temsil ettiği sonucu çıkar. Önceden belirttiğim gibi ikincil niteliklerin algısındaki hata sıklıkla normal görüş şartlarına başvurarak açıklanır. Bu türde strateji başarılı olabilir ama birçok engelle karşılaşır. Normal olan koşulları belirlemek zor bir görevdir. Üzüntünün kaybı temsil ettiği hipotezde böylesi bir zorluk ortaya çıkmaz. Bazen bir kayıp olmadığında da üzgün oluruz. Bu, bazı ilaçların etkisi altında (ör. alkol), müzik dinlerken ya da üzüntülü bir yüz ifadesi yaparken bile oluşabilir. Bazı klinik depresyon vakaları, herhangi

bir kayıp olmadan kronik üzüntü içerebilirler (daha fazla tartışma için bkz. Bölüm 10). Bu örnekler üzüntünün, kaybı temsil ettiği önerisini tehdit etmez. Aksine bunlar, teklifin, temsillerin hatalı olarak oluşabileceği yönündeki Dretske'nin kısıtlamasını karşılayabildiğini gösterir.

Üzüntünün, kaybı temsil ettiği iddiası Lazarus tarafından yapılan bir öneriyi tekrar eder. Bölüm 1'de gösterdiğim üzere Lazarus, her duygunun farklı bir ana ilişkisel temaya tekabül ettiğini kurgular. Üzüntüyü, kişi 'geri döndürülemez bir kayıp deneyimlediğinde' oluşan bir durum ile karakterize eder. 'Geri döndürülemez' kelimesi, ele aldığım teklifin hoş bir süslemesidir. Üzüntü, aslında bir bakıma geri döndürülemez olan kayıpları temsil edebilir. Ölüm, reddetme ve kötü notların hepsi bu kalıba uyar.

Lazarus'un ana ilişkisel temalar listesindeki diğer girdiler, bazı diğer duygularımızın ne temsil ettiklerinin iyi adaylarıdır (Tablo 1.2'ye yeniden göz atılabilir). Her girdi, tekabül eden duygunun neyi ateşlemek için kurulduğu hakkında dikkatli teklifler olarak ele alınabilir. Üzüntü, geri döndürülemez kayıplar hakkındadır, iğrenme gerçek ya da metaforik hazımsızlık hakkındadır ve korku somut tehlikeler hakkındadır.

Lazarus, durumları zorunlu olarak bu yoldan karakterize etmezdi. Duyguların ana ilişkisel temaları temsil ettiği iddiasına katılırdı ama bu, listeyi sunmadaki ana hedefi değildir. Lazarus için ana ilişkisel temalar, sadece duyguları sağlayan dışsal şartlar değildirler; duygulara varırken yaptığımız içsel yargılara karşılık gelirler. Daha isabetli olarak altı değer biçme boyutu boyunca yapılan yargıların özetleridirler. Lazarus'un boyutsal değer biçme yaklaşımına zaten karşı çıkmıştım. Altı değer biçme boyutundaki yargılar bir yana, ana ilişkisel temaların yana içsel yargılarımızı tamamen yakaladıklarını düşünmüyorum. Ana ilişkisel temalar, duygularımızın yapısını ya da duygulara zorunlu eşlik eden diğer zihinsel temsillerin yapısını yakalamaz. Geri döndürülemez bir kayıp olduğu yargısını şekillendirebiliriz ama nadiren yaparız. Üzüntü, yargısız da oluşabilir. Ancak üzüntü, yargının temsil ettiği şeyi temsil eder. Aynı anlamı ama farklı bir biçimi vardır. Yargılar önermesel tutumlardır.

Lazarus, duyguların önermesel tutumlara mahkûm olduğunu düşünür ve ana ilişkisel temalar listesi, bu tutumların içerdiği kavramların türlerinin kaba bir tahminini verir. Bölüm 2'de duyguların önermesel tutumlar olmadığını iddia etmiştim. Eğer haklıysam Lazarus'un listesi duygusal biçimden ziyade duygusal içeriğin bir açıklaması olarak yeniden yorumlanmalıdır.

Dretske'nin kuramı ana ilişkisel tema gibi epey karışık bir şeyin oldukça basit bir şey tarafından temsil edilebileceğini gösterir. Bu noktayı açıklamak için, Dretske, sıklıkla basit mekanik cihazlara başvurur. İnsanların arabalarını sürerken polis radarları tarafından gözlenen bölgeleri belirlemek için araçlarına yerleştirdikleri 'radar dedektörleri'ni ele alalım. Radar dedektöründen çıkan bir bip sesi, polis radarının varlığını temsil eder. Ama bip sesinin kendisi tümüyle yapısızdır. Anlamlı bip, altı seslere bölerek analiz edilemez. Bir araya gelerek 'polis radar' tonu şekillendirecek 'radar' anlamında bir ton ve 'polis' anlamında bir başka ton yoktur. Diğer bir deyişle bir radar dedektöründen yayılan bip sesi, temsil ettiği şeyi betimlemez. Polis radarlarını temsil eder çünkü polis radarları tarafından güvenilir olarak sebep olunur ve bu amaç için kurulmuştur.

Benzer biçimde duygular, ana ilişkisel temaları onları betimlemeden temsil eder. Ne üzüntü geri döndürülemez kaybı, geri döndürülemezliği temsil eden bir parça ve kaybı temsil eden bir diğer parça olarak temsil eder, ne de üzüntü bu iki bileşene ayrılarak analiz edilebilen herhangi bir temsil tarafından öncelenir. Daha ziyade üzüntünün, Lazarus'un altı değer biçme boyutunun yapısına sahip herhangi bir içsel durum tarafından öncelenmeye ihtiyacı yoktur. Değer biçme kuramcıları sıklıkla duygular tarafından temsil edilen karmaşık özellik yerine duygularımızı, kuran ya da önceleyen içsel temsilleri ile karıştırmıştır. Eğer Dretske'nin hikâyesi doğruysa temsil edilen şeyin karmaşıklığı, temsilin karmaşıklığı tarafından yansıtılmaya ihtiyaç duymaz.

Özet olarak Lazarus'u, duyguların ana ilişkisel temalar olduğunu kabul etmesi bakımından takip ediyorum. Ana ilişkisel temalar duygularımızın temsil ettiği şeylerdir. Ama ana ilişkisel temalar, duyguların ya da duygularımıza yol açan herhangi

bir zihinsel durumun içsel yapısını yakalamaya ihtiyaç duymaz. Şimdilik duyguların ve duygulara katkıda bulunan diğer içsel durumların yapısı hakkında tarafsız kalıyorum.

1.4. Malumattan Temsile

Duyguların ana ilişkisel temaları temsil ettiği iddiası yönündeki argümanım bir öncülü kaçırıyor. Duygular kesinlikle belirli ana ilişkisel temalar tarafından ateşleniyor. Yani, esenliğe dair ilişkisel özellikler tarafından güvenilir olarak sebep olunurlar. Ama temsil güvenilir nedensellikten daha fazlasını gerektirir. Dretske'nin açıklamasında zihinsel bir durum, yalnızca bir durum o şey tarafından sebep olunma işlevine sahipse ona güvenilir olarak sebep olan bir şeyi temsil eder. Bu durumda duyguların ana ilişkisel temalar tarafından sebep olunma işlevi olduğunu göstermeye ihtiyacım var. Bu amaç için kurulmuş olmalıdırlar.

Üzüntü, kaybın izini sürebilir ama bunun için kurulduğunu düşünelim? Bu öncülü savunmak için bir strateji, kültürel evrenselliğe başvurmak olacaktır. Eğer aynı temalar, tüm kültürler duyguları ortaya çıkarıyorsa duyguların bu temaların izini sürmek için evrim tarafından kurulduğu olasıdır. Ancak birçok duygunun kültürel olarak evrensel olmadığını iddia edeceğim (Bölüm 6). Dahası, evrensellik, evrimsel amaç için yeterli kanıt değildir. Duygular, evrensel olarak bedensel durumlardaki değişimler tarafından sebep olunur ama bedensel durumlardaki değişimleri temsil etmediğini iddia ettim. Korkunun hızla çarpan bir kalbi temsil ettiğini söylemek hayatımızda korkunun oynadığı önemli rolü açıklamada başarısız olur. Duygusal sonuçları tahmin etmedeki bir acizliğin, bizi kötü karar vericiler yaptığını açıklamada başarısız olur. Duyguların ana ilişkisel temaları temsil ettiği iddiası bu işin çok daha iyi üstesinden gelir. Korku, tehlike uyarı sistemidir, bir kalp atış hızı ölçüm ekranı

değildir. Tehlikelerle yüzleştiğimiz için kaçarız, çarpıntı olduğu için değil. İşte anahtar budur.

Ana ilişkisel temaları tespit etme yeteneği, davranışı açıklamada daha iyi iş çıkarır. Ayrıca duyguların neden edinildiğini açıklamada da daha iyi bir iş çıkarır. Korku (genler ya da öğrenmeyle) edinilebilir çünkü bizi tehlikelerden koruyarak bir yaşama üstünlüğü sunar. Öfke, türdeşlerimizden gelen meydan okumalarla başa çıkmamıza yardım ettiği için edinilebilir. Üzüntü, çabaların uzadığı şeylerin kaybını kaydetmemizi sağladığı için edinilebilir. Bu öneriler sadece ilk tahminlerdir. Buradaki mesele ana ilişkisel temaların doğrudan ihtiyaçlarımız ve ilgilerimizle ilişkili olmasıdır.

Bir argüman daha önereceğim. Duyguların, ana ilişkisel temaları güvenilir olarak tespit etmediğini varsayalım. Duyguların, bedensel değişimlerin izini sürdüğünü ve bedenlerimizin esenlik açısından hiçbir önemi olmayan durumlarda değişimler yaptığını varsayalım. Neden bu durumların genetik olarak aktarılacağı ya da öğrenilerek edinileceği açık değildir. Neden kuruldukları açık değildir. Tersine, ana ilişkisel temaların izini süren zihinsel durumlarımız olduğunu ama bedensel değişimlerin izini sürmediğini varsayalım. Bu durumlar hâlâ yaşama üstünlüğü sağlayacaktır ve gelecek nesillere (genler ya da kültürle) aktarılacaktır.

Özet olarak duygular hem bedensel değişimler hem de ana ilişkisel temalar tarafından güvenilir olarak sebep olunacaktır ancak onların sadece ana ilişkisel temaları tespit etme işlevine sahip oldukları görünür.[3] Eğer bu doğruysa ana ilişkisel temalar duygular tarafından temsil edilmenin ikinci kriterini sağlar. Onlar, duyguların ateşlenmesi için kurulduğu şeylerdir. Buradan duyguların ana ilişkisel temaları temsil ettiği sonucuna bağlıyorum.

Bu hikâyeye bir duygusal yoğunluk açıklaması eklenmek istenebilir (Barry Smith ile kişisel iletişimde değindiği bir nokta). Duygusal süre dilimleri, yoğunlukları açısından çeşitlenirler ve sezgisel olarak bu çeşitlemeler semantik bakımdan önemlidir. Küçük korku küçük tehlikeyi temsil edebilir ve yoğun korku daha ciddi bir tehlikeyi temsil edebilir. Yoğunluk, ciddiliğin izini sürme işlevine sahipmiş gibi duruyor. Bu konuyu bir başka sefere bırakıyorum.

2. Bedeni Geri Getirmek

2.1. Gerçek İçerik ve Nominal İçerik

Lazarus'un ana ilişkisel temaları, duyguların ne temsil ettiğinin iyi bir yakınlaştırmasını sunuyor. Lazarus'un hatası ana ilişkisel temaların kafadaki karmaşık yargılara tekabül ettiğini düşünmesiydi. Bu zorunlu değildir. Bir şey, bir özelliği, hatta çok karmaşık bir özelliği, o özelliği betimlemeden temsil edebilir. Dretske'nin basit cihazlar hakkındaki tartışmaları bize nasıl olduğunu gösterir.

Radar dedektörleri tarafından çıkarılan bip sesleri bir sınır durumudur. Belirtildiği gibi bu bip sesleri, içsel bir yapısı olmadan karmaşık özellikleri (bir polis radarının varlığını) temsil ederler. Anlamlı bip altı sesler yoktur. Yapısı olmayan temsillere 'gösterge' diyorum (Bkz. Prinz, 2002). Diğer temsillerin yapısı vardır. Anlamlı parçaları olması dolayısıyla temsil ederler. Bu temsillere 'dedektörler' diyorum.

Dedektörler arasında bir tane daha ayrım yapmak kullanışlı olur. Bazı dedektörlerin, dedektörün temsil ettiği özelliklerin parçalarını temsil eden parçaları vardır. Örneğin çizgileri ve köşeleri tanımlayarak harfleri tanımlayan bir harf-tespit cihazını ele alalım. Yatay çizgilerin (çeşitli uzunluklarda ve konumlarda), dikey çizgilerin, diyagonal çizgilerin ve eğimli çizgilerin göstergeleri olarak işlev görebilecek içsel durumları olabilir. Bu göstergelerin kümeleri, harf dedektörleri olarak işlev görebilir. Aralarında yatay bir çizgi ile kesişen iki diyagonal çizgi, bir 'A' dedektörü olarak işlev görür. Bu dedektör, 'A' parçalarını belirten parçalara sahip olarak 'A'ları tespit eder. Böylesi parçalara sahip olmanın bir 'A' olmayı oluşturduğu farz edilebilir. Bu türde bir cihaza, bir 'öz-izleme dedektörü' diyebiliriz.

Diğer dedektörler farklı çalışır. Özlerden ziyade görünümleri izlerler. Yine köpekleri temsil eden bir kavram ele alalım. Bir köpek olmak için bir şeyin karmaşık bir biyolojik özelliğinin olması gerekir. Belirli bir genomu olması ya da belirli bir dala[4]

[4] İng. 'clade'. Antik Yunancada dal anlamına gelen *klados* kelimesinden türer. Taksonomide ortak ata ve onun bütün altsoylarını içeren organizma grubuna verilen addır. (Çev.)

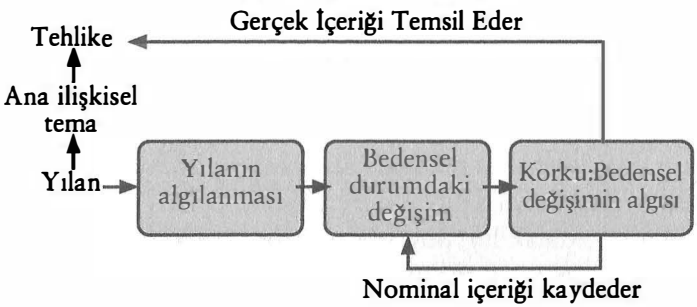
ait olması gerekir. Biz bireyler olarak köpek genomunu betimlemenin ya da köpeğin evrimsel ağaçtaki yerinin izini sürmenin nasıl olduğu hakkında bir fikrimiz olmasa da köpekleri temsil edebiliriz. Gen ve dal kavramları gelişmeden önce bile insanlar köpekleri temsil edebiliyordu. Bizim köpek kavramlarımız, belirli bir genoma sahip nesneler tarafından güvenilir biçimde sebep olunduğundan dolayı o belirli genomu temsil ederler. Bu, bizim köpek kavramlarımızın, köpeklerin hiçbir özelliğini betimlemediği anlamına gelmez. Açıkça köpekleri tüylü, havlayan, kuyruk sallayan ve benzeri şekilde temsil edebilirler. Köpek kavramları, köpek genomuna sahip nesneler tarafından güvenilir olarak sebep olunur çünkü böylesi nesneler güvenilir olarak belirli görünüşlere sahip olurlar. Köpekleri bu görünüşler sayesinde izleriz. Köpek kavramları 'görünüş-izleme dedektörleri'dir.

Bir başka terminolojik ayrım teklif ediyorum. Köpek genomuna ya da bir köpeğin özüne dair olan diğer herhangi bir özelliğe, bir köpek kavramının 'gerçek içeriği' denilebilir. Köpekleri tespit edebildiğimiz özellikler, köpek kavramlarımızın 'nominal içeriği' olarak adlandırılabilir (bkz. Prinz, 2000, 2002). Dedektörler gerçek içeriği nominal içeriği *kaydederek* temsil ederler. Öz-izleme dedektörlerinin gerçek ve nominal içerikleri çakışır ama görünüş-izleme detektörlerinde ayrışırlar. Köpek kavramları güvenilir olarak görünüşleri *vasıtasıyla* köpekler tarafından sebep olunur.

Zihinsel temsiller genelde bu yoldan çalışır (Prinz, 2000). Gerçek içeriklerinin izini daha yüzeysel nominal içerikler yoluyla sürerler. Bu, duygular hakkında bir soru açığa çıkarır. Zaten duyguların bu temaları açıkça betimleyerek ana ilişkisel temaları tespit etmediğini iddia etmiştim. Onlar öz-dedektörleri değillerdir. Ancak bu, duyguların yapısız olduğunu göstermez; gösterge oldukları anlamına gelmez. Belki de başka bir şeyi kaydederek ana ilişkisel temaları temsil ediyorlardır. Ama ne kaydediyor olabilirler? Ana ilişkisel temaların yüzeysel özellikleri nelerdir? Duyguların postu ve sallanan kuyrukları nerede yatıyordur?

Cevap, değer biçme ve James ve Lange'in açılışını yaptığı geleneğin büyük bir uzlaşısını işaretler. Duyguların, bedendeki değişimleri kaydederek ana ilişkisel temaları takip ettiğini beyan etmiştim. Daha önceden duyguların, bedenin algısı olduğu görüşü lehine bir yığın kanıt sunmuştum. Görünüşe göre bu, duyguların ana ilişkisel temaları temsil ettiği iddiası ile uyumsuz görünüyor ama bu gerilim şimdi ortadan kaldırılabilir. Nasıl köpek kavramları tüylülük vasıtasıyla köpeklerin izini sürüyorsa korku da kalp çarpıntıları vasıtasıyla tehlikelerin izini sürer. Duygular bedenleşmiştir. Ana ilişkisel temaları temsil ederler ancak bunu bedensel değişimleri algılayarak yaparlar.[5] Ana ilişkisel temalar, duyguların gerek içerikleridir ve bedensel değişimler de nominal içerikleridir. Bu teklif Şekil 3.2'de tasvir edilmiştir.

Bu teklif bir soruyu gündeme getiriyor. Neden ana ilişkisel temaların bedendeki değişikliklerle izini sürelim? Bunun oluşması için belirli bedensel değişimlerin, güvenilir olarak ana ilişkisel temalar ile birlikte gerçekleşmesi gerekir. Neden böyle olmalı ki? Cevap zaten üstü kapalı olarak Bölüm 1'de anlatıldı. Bedensel değişimler bizi bir tepkiye hazırlamak üzere gerçekleşirler. Kalbimiz kan akışını arttırmak için hızlanır ki bu da bizi kaçmaya, savaşmaya ya da diğer türlerde davranışlarla angaje olmaya hazırlar.

Şekil 3.2. Bir Duygunun Gerçek ve Nominal İçerikleri

[5] Bölüm 10'da duyguların ana ilişkisel temalar olarak ele alınıp alınamayacağını ya da ana ilişkisel temaları algısal olmayan bir yoldan temsil edip etmediklerine bakacağım.

Şüphesiz evrim bize, atalarımızın karşılaştığı çeşitli durumlara ayrı ayrı fizyolojik tepkiler bahşetti. Yaklaşan nesneler, yılanlar, yerde gezinen böcekler ya da gece geniş hareket eden gölgeler gördüğümüzde, gürültülü sesler, çığlıklar ya da türdeşlerini duyduğumuzda ya da bir yırtıcının kokusunu aldığımızda kalp, hızla çarpmaya (birkaç diğer fizyolojik tepkiyle birlikte) eğilimlidir. Bu koşullar altında toplu olarak oluşan hızla çarpan kalp ve diğer fizyolojik değişimler bir tehlike dedektörü olarak işlev görür. Bizim içimize böyle işlediği için bu koşullar altında oluşurlar. Tehlike durumlarının algısal deneyimlere uygun fizyolojik değişimlerini oluşturmasına sebep olmak için içimize böyle işlemiştir. Bu tertibatların bazıları doğuştan gelir ve bazıları da öğrenilir. Öğrenilen korku tepkileri filogenetik ilkel düzenekten istifade eder.

Korkuya yol açan olay zincirini ele alalım. Tehlikeli bir şey oluşur. Bu şey zihin tarafından algılanır. Bu algı birtakım bedensel değişimleri tetikler. Bu değişimler daha ileri durum tarafından kaydedilir: bedensel bir algı. Bedensel algı, doğrudan bedensel değişimler tarafından sebep olunur ama dolaylı olarak bütün olaylar zincirini başlatan tehlike tarafından sebep olunur. Bedendeki değişimlere tepki vererek tehlike hakkında malumat taşır. Bu sonraki durum korkudur. Bu, tıpkı Bölüm 1'deki somatik kuramların, bedensel algının semantik özellikleri hakkında yeni bir hikâyeyle gelmesi gibidir. Eğer bu öneri doğruysa duyguların, ana ilişkisel temaları açıkça betimlemeden onları temsil edebildiğini gösterir. Duygular, güvenilir olarak önemli organizma-çevre ilişkileriyle aynı anda ortaya çıkan bedensel durumların izini sürerler böylece duygular güvenilir olarak organizma-çevre ilişkileri ile aynı anda oluşur. Her duygu hem içsel bir beden takibidir hem de bir tehlike, tehdit, kayıp ya da diğer endişe konusudur. Duygular içteki seslerdir; dünyada nasıl gittiğimizi söylemek için bedenlerimizi kullanırlar.

2.2. *Adrenalin İtirazı*

Şu ana kadar sunduğum kuram, duyguları, bedendeki değişimleri kaydeden içsel durumlarla özdeşleştirir. Gelecek bölümlerde bu teklif yeniden gözden geçirilecek, detaylandırılacak ve itirazlara karşı savunulacaktır. Yine de bir itiraz ertelenemez. Duyguların, bedensel değişimleri kaydeden durumlar olduğunu söyleyerek James-Lange kuramını savunanların başının etini yiyen bir itiraza açığım. Farklı duyguların aynı bedensel durumlarla ilişkilendirilebileceği ileri sürülür. Dahası, duygusal olmayan durumlar, duygularla ilişkilendirdiğimiz türde bedensel değişimlere sebep olabilir.

Bu suçlama Walter Cannon tarafından 1927'de yapıldı. Cannon (1927) korkunun, hiddetin, soğukluğun, hipogliseminin, boğulmanın ve ateşin iç organları benzer biçimde etkilediğini iddia etti. Hatta aynı değişimlere yoğun neşe dönemleri, hüzün ve iğrenme de sebep olabilir. Bu iddiaları savunurken Cannon, Gregorio Marañon'un (1924) bir çalışmasına başvuruyor. Marañon, deneklere hangi etkileri bekleyebileceklerini söylemeden onlara adrenalin enjekte etti. Duygusal olarak önemli yaşam olayları (ör. sevilen birinin ölümü) üzerine derinlemesine düşünen denekler sanki ilgili duyguyu deneyimliyorlarmış gibi hissettiklerini bildirdiler (ör. üzüntü). Bildirilen duygular yorumlarla çeşitlendi; Marañon'un farz ettiği gibi fizyolojideki değişikliklerle değil. Fizyolojik değişimler her denek için aynı olan adrenalin enjeksiyonunun kontrolü altındaydı.

Bu ufuk açıcı deney, Bölüm 1'de betimlenen adrenalin enjekte edilen deneklerin hakaret barındıran bir anket verildiğinde öfke işaretleri ve birinin saçma soytarılık yaptığı bir odaya konulduğunda mutluluk işeretleri gösterdiği Schachter ve Singer'ın (1962) deneyinin arkasındaki ilhamdır. Farklı bağlamlar aynı fizyolojik durumun (ör. kalp çarpıntısı) farklı yollardan yorumlanmasına sebep olmuştu. Duygusal durumda farklılığı açıklayan, yorumdaki farklılıktı, fizyolojideki değil.

Eğer Marañon, Cannon ve Schachter haklıysa, bedensel durumlar farklı duyguları ayırt edemez. Hatta duygular ve duygu olmayan durumları bile ayırt edemez. Eğer duygularımızı kuran içsel durumlar basitçe bedensel değişimlere verilen tepkilerse bir duyguyu diğerinden ayırt edemezdik. Buna adrenalin itirazı diyelim.

Adrenalin itirazının savunucuları iki önemli varsayımda bulunurlar. İlk olarak, ayrı ayrı duygusal davranış *gösteren* deneklerin, gerçekte farklı duygusal durumlarda olduğunu varsayarlar. İkinci olarak farklı duygusal davranış gösteren deneklerin, gerçekte aynı fizyolojik durumda olduğunu varsayarlar. Her iki varsayıma da meydan okunabilir.

İkinci varsayım, deneydeki her deneğe aynı ilacın enjekte edilmesine dayanır. Deneyin başlangıcındaki aynı ilacın, deney boyunca aynı fizyolojik değişimleri gerektireceği düşünülür. Bu çıkarım güvenli olmaktan çok uzaktır. İki kişiye adrenalin enjekte edildiğini ve ardından hafifçe eğlenceli ve hafifçe kötüleşen durumlara yerleştirildiklerini varsayalım (Schachter ve Singer deneyinde olduğu gibi). Normal şartlar altında böylesi durumlar bir duyguya sebep olmak için çok hafif kalabilir. Bununla beraber adrenalin, duygusal bir tepkinin ihtimalini arttıran bir katalizör olarak işleyebilir. Bir kere tepki oluştu mu eğlence ve kötüleşen durumlardaki fizyolojinin aynı kalacağını varsaymak için bir neden yoktur. Genel fizyolojik uyarım değiştirilebilir ya da desteklenerek mutluluğa ya da öfkeye özgün fizyolojik durumlarla sonuçlanabilir.

Şimdi farklı duygusal davranış gösteren deneklerin gerçekte gösterdikleri davranışı deneyimledikleri varsayımını ele alalım. Schachter ve Singer deneyi yaptığında deneklerin duygularını iki şekilde ölçmüşlerdi. Deneğin davranışını gözlemişlerdi ve onlardan duygusal durumlarını bildirmelerini istemişlerdi. Davranışsal ölçümler Schachter ve Singer'ın tahminini destekledi. Öfke koşulundaki denekler öfkeli davrandı ve coşku koşulundaki denekler mutluymuş gibi davrandılar. Özellikle öfke koşulundaki denekler hakaret içeren anket hakkında şikâyet eden iş birlikçi deneğe katıldıklarını ifade ettiler ve coşku ko-

şulundaki denekler saçma soytarılıktaki bir iş birlikçi deneğe katıldılar. Yalnız duygularını bildirmeleri istendiğinde her iki koşuldaki denekler de mutlu olduklarını bildirdiler! Aslında adrenalinin fizyolojik etkileri hakkında uyarılan denekler bile mutluluk deneyimlediklerini bildirdiler. Bu, duyguların sadece fizyolojidense duygulara dayandığı varsayımı ile ters düşer. Belki de tüm denekler, adrenalin aynı fizyolojik tepkilere sebep olduğu için ve bu tepkiler mutlu olmaya yettiği için hafif mutluluk deneyimliyorlardır.

Schachter ve Singer bu can sıkıcı sonucu, tüm deney koşullarındaki deneklerin deney yapanı memnun etmeye çalıştıkları için mutlu olarak bildirdiklerini iddia ederek açıklar. Bu açıklama inandırıcı değildir. Öfke koşulundaki denekler kendilerine hakaret barındıran bir anket verdiği için neden deneyi yürütenleri memnun etmeye çalışsın ki? Neden deneyde daha önceden öfke davranışını gösterirken samimi olduklarını varsayarken sözlü bildirimlerini yanlış varsayalım? Bu davranış da deneydeki iş birlikçilerini yatıştırmak için kurnazca yerine getirilmiş olunabilir. Neşeli hissetmelerine rağmen denekler, çileden çıkan iş birlikçi deneğe bir sempati ifade etme girişimi olarak öfkeli davranış göstermiş olabilir. Kısacası Schachter Singer sonuçları gerçekte duyguların fizyolojik olarak aynı durumlarda çeşitlenmediği görüşünü destekler (daha detaylı bir eleştiri için bkz. Reisenzein [1983], ki Reisenzein, Schachter ve Singer'ın sonuçlarını tekrar etmedeki başarısız girişimlerin birkaçını gözden geçirmiştir).

Adrenalin itirazının savunucuları tarafından yapılan iki kilit varsayımdan da şüphe etmek için neden olduğu sonucuna varıyorum. Adrenalin deneylerinde deneklerin farklı duygular deneyimlediklerinden emin olamayız ve aynı fizyolojik durumlarda olduklarından da emin olamayız. Öyle ki adrenalin itirazı, her iki varsayım doğru olsa bile başarısızdır. Önerdiğim duygular kuramı, duyguların bedendeki değişimleri kaydeden içsel durumlar olduklarını söyler. Bu durumların bazen tespit etmek üzere tasarlandıkları bedensel değişimler yokluğunda oluşması bu teklif ile uyumludur. Mesela mutluluğun olağan olarak genel uyarım artı bir diğer fizyolojik değişim P1 içerdiği-

ni farz edelim. Öfkenin genel uyarım artı fizyolojik değişim P2 içerdiğini farz edelim. Bazı çakışmalara rağmen öfke ve üzüntü bütünde farklı değişimler içerirler. Şimdi mutluluğun gerçek beyin durumu B1'in, genel olarak uyarım artı P1 durumu olduğunu ve öfkenin beyin durumu B2'nin genel olarak uyarım artı P2 olduğunu farz edelim. B1 ve B2 ayrı beyin durumlarıdır. Son olarak B1 ve B2'nin onlara olağan olarak sebep olan fizyolojik durumların yokluğunda oluşabileceğini farz edelim. Eğer bütün bu varsayımlar doğruysa Schachter ve Singer deneylerindeki denekler, P1 ve P2 farklı durumlarında olmaksızın farklı duygusal durumlarda, yani B1 ya da B2'de olabilirler.

Genel uyarım hem B1'i hem de B2'yi hazırlamak için yeterli olabilir (yani bizi geçici olarak hem öfke hem de mutluluk deneyimlemeye itebilir). Sonraki bağlam esaslı yorumlama, mevcut fizyoloji ikisi arasında bağımsız olmasına rağmen beyni B1 ya da B2 durumuna sokarak işi bitirebilir. Öyle olmamasına rağmen beyin, bir ya da başka bir duyguya özgü fizyolojik durumda olduğunu düşünerek kandırılır.

Bu teklif Damasio'nun (1994) beynin '-mış gibi' döngüleri içerdiği önerisine yakındır. '-mış gibi' döngüleri, olağan olarak fizyolojik değişimleri, bu değişimlerin yokluğunda bile kaydeden beyin durumlarının etkinleşmesine sebep olabilir. Bunlar fizyolojik değişimlerin zihinsel imgeleri gibidirler. Eğer '-mış gibi' döngüleri varsa karşılaştırılabilir fizyolojik şartlar altında farklı duyguların var olması Damasio'nın kuramına ya da benim kuramıma tehdit oluşturmaz. Adrenalin itirazı başarısızdır.

2.3. Duyguya Özgü Fizyoloji

Önceki değerlendirmeler, duygusal durumların fizyolojik değişimleri kaydeden beyin durumları olduğu teklifine bir itirazın altını oydu. Bu nokta sadece savunma amaçlıydı. Duyguların fizyolojik olarak seçik olduğuna dair olumlu bir kanıt sunmadım. Bu varsayım hâlen sürmekte olan bir muhalefet meselesidir. Şimdilik bütün duyguların fizyolojik seçikliğine dair kesin bir kanıt yoktur. Yine de var olan kanıt bunu ima eder.

Benim savunduğum konumun, her duygunun daima aynı fizyolojik tepkiler tarafından eşlik edilmeyi gerektirmediğine dikkat edelim. Laboratuvar hayvanlarında korku bazen kaçma davranışına ve bazen de donma davranışına sebep olur. Bu iki tepki, ilk durumda kalp ritmi artışı ve ikinci durumda da kan damarının büzüşmesi ve kas gerilimi gibi farklı fizyolojik değişimlerle sağlama alınır. Korku tepkilerindeki ve yardımcı fizyolojideki aynı ayrım insanlarda da bulunabilir. Bu, korkunun seçik bir fizyolojiden yoksun olduğunu göstermez. Korku ve diğer duyguların her biri birkaç fizyolojik örüntüye tekabül edebilir.

Böylesi bir çeşitlilik yüzünden en iyisinin duygular ile beden durumu prototiplerinin ilişkilendirilmesi olduğunu düşünüyorum. Bir prototip 'teşhis özellikleri' yelpazesinde tekabül eden parçalardan yapılan bir zihinsel temsildir. Teşhis özellikleri bir şey için iyi kanıt sağlayan ancak o şey için her zaman gerekli olmayan özelliklerdir. Havlama yeteneği köpek olmanın bir teşhis özelliğidir çünkü bazı köpekler havlamazken (ör. dingolar[6]) birçok havlayan şey köpektir. Bir köpek prototipi, parçalarının böyle bir özellik kümesine tekabül ettiği (havlama, tüyleri olma, dört ayaklı olma, kuyruk sallama, git-getir oynama gibi) köpeklerin zihinsel bir temsilidir. Prototipler şeyleri sınıflandırmak için kullanılır. Bir prototip, yeterli sayıda teşhis özellikleri tespit edilirse etkin hâle gelir. Benzer biçimde zihinsel temsiller de duygularla ilişkilidir. Bir korku temsili (ör. bir tehlike temsili) yeterli sayıda tehlike durumunda oluşabilen bedensel değişimlerin birçoğu tespit edildiğinde etkin hâle gelir. Bir donma tepkisi bir olayda yeterli olabilir ve bir kaçma tepkisi de bir diğerinde yeterli olabilir. Demek ki hipotez, her duygunun bedensel değişimin farklı örüntülerine tepki veren eş bir prototipe sahip olduğu ve böylece ana ilişkisel temaların nedensel kontrolü altına girmesidir.

[6] Dingo genellikle Avustralya'da yaşayan ve her ne kadar taksonomi sınıflandırması tartışmalı olsa da orta boyutlu bir köpek olarak tanımlanabilen bir tür canlıdır. (Çev.)

Ancak neden bedensel örüntülerin duyguları ayırt edebileceğini düşünelim? Sonuç olarak hem korku ile ilişkili kaçma hem de öfke ile alakalı savaşma birçok aynı bedensel değişimden fayda sağlar. Artan bir kalp ritmi her iki tepkiye de fazladan kan akışı sağlamak için gereklidir. Eğer fizyolojik değişimler davranışsal eğilimlerle alakalı olsaydı duygular gerçekten fizyolojik olarak ayırt edilebilir miydi? Cevap evet görünüyor.

Levenson, Ekman ve Friesen (1990) altı farklı duygu ile ilişkili fizyolojik durumları ölçtükleri bir araştırma yürüttüler. Açıkça yüz ifadelerindeki değişimlerin duygulanımda bir değişime sebep olup olmadığını bulmakla ilgileniyorlardı. Deneklere, duygusal durumlardan bağımsız olarak aynı anda oluştuğunu buldukları yüz ifadeleri yapmaları talimatını verdiler. Ardından deneklerden deneyimledikleri herhangi bir duyguyu bildirmeleri istendi. Bu süreçte, kalp ritminin, parmak sıcaklığının ve derinin elektriksel iletkenliğinin hepsi ölçüldü. Denekler duygusal yüz ifadeleri yaptıklarında sıklıkla duygu deneyimlediklerini bildirdiler. Bu raporlar (bildiriler) fizyolojik değişimlerle sıkı bir biçimde ilintiliydi.

Levenson, Ekman ve Friesen şu fizyolojik örüntüleri buldular: İlk olarak mutluluğa eşlik eden değişimler ile hepsi de olumsuz olan, diğer ölçülen duygulara eşlik eden değişimleri arasında farklar vardı. Kalp ritmi hızlanması, öfke ve korku için mutluluktan daha fazlaydı. Deri iletimi artışı, korku ve iğrenmede mutluluktan daha fazlaydı. Bu olumlu duyguların olumsuz duygulardan fizyolojik olarak ayırt edilebileceğini sezdirir. Olumsuz duygular arasında da fizyolojik ayrımlar vardı. Öfkenin, korkunun ve üzüntünün hepsi, iğrenmeden daha fazla kalp ritmi hızlanması yapıyordu. Parmak sıcaklığı artışı öfkede korkudan daha çoktu. Ölçülen altıncı duygu, yazarların ne olumlu ne de olumsuz olarak ele aldığı şaşırma duygusuydu. Şaşırma, mutluluktan daha düşük kalp ritmi hızlanmasına sahipti.

Bu araştırmanın sonuçları, hiçbir tek fizyolojik boyutun herhangi bir duyguya has olmadığını öneriyordu. Bu, bazı araştırmacıların duyguların fizyolojik olarak ayırt edilebilir olmasından şüphe etmesine yol açtı (Bkz. ör. Cacioppo, Bernston, Larson, Poehlmann & Ito, 2000). Ancak bu şart temelsizdir.

Sonuçlar her test edilen duygunun kendine özel etki örüntüsü olduğunu öneriyordu. Bu sonuç, küçük bir avuç dolusu fizyolojik ölçüm kullanılarak elde edilmişti. Eğer Levenson ve arkadaşları diğer fizyolojik tepkileri (sindirim organlarındaki değişimler, kan damarı büzüşmesi, solunum ya da hormonlar gibi) ölçseydi daha başka farklılıklar ortaya çıkabilirdi.

Levenson ve arkadaşları tarafından toplanan veriyle ilgili iki sınırlama vardır. İlk olarak deneyi yapanlar uyarımın seviyelerini değiştirmemişlerdir. Her duygu yüz ifadelerindeki istemli değişimler yoluyla yaratılmıştır ve bu değişimler sadece zayıf duygusal durumlar yaratmıştır. Deneyin gösterdiği tek şey yoğun duyguların, duygular arasındaki fizyolojik farklılıkları bulandırabileceğidir. Belki de yoğun mutluluk, çaresizliğin ya da hiddetlenmenin bedensel profiline sahiptir. Böyle bir bulanmayı varsaymak için açık bir nedenimiz yoktur ama daha çok sınama gerektirir. Daha ciddi olarak Levenson ve arkadaşlarının çalışmaları özellikle asli olduğu iddia edilen altı duyguyla sınırlıdır. Eğer çalışma utanç, kıskançlık, küçümseme, mahcubiyet ve içerleme gibi duyguları içerecek kadar genişleseydi ne olacağını tahmin etmek zordur. Belki de bu duygular belirgin bir fizyolojiye ya da hiç de kuvvetli bir fizyolojik tepkiye sahip değildir

Bu meselelere Bölüm 4 ve 5'te yöneleceğim. Şimdilik bazı duyguların belirgin fizyolojik tepki örüntüleriyle ilintili gözüktüğü sonucuyla yetinmeliyim.

3. Değer Biçmelerin Yerini Saptamak

3.1. Duyguların İçsel Sebepleri

Bir tane daha ortada dolaşan mesele kaldı. Dışsal bir nesne bizde bir duyguya sebep olduğunda nesne ile bedendeki değişiklikler arasında doğrudan sebepsel bir bağlantı yoktur. Sürünerek ilerleyen bir yılan aracılık eden bir bağlantı olmadan kişinin cildinde karıncalanmaya sebep olamaz. Yılanı tespit eden ve ardından fizyolojik değişime sebep olacak bir içsel duruma ihtiyaç vardır. Duyguların içsel sebepleri olmalıdır. Lazarus'un

destekçileri işte burada beden dışı değer biçme yargılarının devreye girdiğini söyleyebilirler. Kalplerimiz sadece bir durumu tehlikeli olarak değerlendirecek beden dışı kavramlar kullandıktan sonra hızla çarpmaya başlar. Belki de önerdiğim model, gizlice duyguların sebep olarak beden dışı değer biçmelerini gerektiriyordur.

Bu itirazda bir şey vardır. Beden dışı değer biçme yargıları kesinlikle bazı defalar denkleme dâhil olur. Mesela birisi bir üniversite sınavının görünüşüne korkarak tepki gösterirse beden dışı yargılar, dışsal tehlike ve hızla çarpan kalp arasındaki bağlantıya aracılık edebilir. Kişi sınavı potansiyel olarak kendine, güvenine zarar verecek ya da buna benzer görerek kendi devindiricileriyle [*motives*] uyumsuz olarak yargılayabilir.

Yine de bu bütün korku tepkileri için bir ön koşul değildir. Bölüm 2'de tartışılan yılan fobisi durumunda dışsal tehlike ile hızla çarpan kalp arasındaki bağlantıya sadece yılanın ilkel bir görsel temsili aracılık edebilir. Sadece yılanı görmek kalbin hızla çarpmasına neden olabilir. Bir duygunun içsel sebebi yılan fobisi vakasında bir yargı değil, bir algısal durumdur. Bu tip vakaların sınav korkusuna benzer vakalardan daha temel olduğuna inanıyorum.

Nihayetinde duygular farklı türde içsel sebeplere sahip olabilirler. Yılan fobileri spektrumun bir ucunda yatıyor. İnsan dışı primatlar üzerine yapılan çalışmalar yılan fobisinin genlerde bir esası olduğunu önerir. Genç makak maymunları, türdeşlerinin yılana karşı kaçınan bir tepki gösterdiğine tanık olduğunda yılan fobisi geliştiriyorlar (Mineka, Davidson, Cook & Keir, 1984). Böyle bir görüntü ile karşılaşmayan makaklar yılan fobisi geliştirmiyorlar. Türdeşlerinin, yılan dışında başka şeylere karşı kaçınan bir tepki gösterdiğini gören makaklar o şeylere karşı fobiler geliştirmiyorlar. Bu da makakların, yılanfobik hâle gelmeye bir eğilim ile doğduklarını ve bu eğilimin belirli bir deneyim tarafından tetiklenebileceğini ortaya atar. Bir kere tetiklendi mi yalnızca bir yılanın görünüşü bile kalbin hızla çarpmasına sebep olur. Aynısı insanda da doğru olabilir.

Yılan vakası, duyguların algısal durumlar tarafından tetiklenebileceğini gösteriyor. Korku, algılanan bir yılan erken görsel

işlemede yer alan beyin merkezleri içinde etkinliğe sebep olur olmaz başlar. Böcek korkusu ya da yaklaşmakta olan nesne korkusu gibi diğer örneklerin de genlere özel bir borcu olabilir. Ayrıca diğer duygular için genetik olarak hazırlanmış sağlayıcılar da olabilir. Neşe doğal olarak fiziksel uyarımdan çıkabilir ve bir türdeşten gelen ters bir bakış doğal bir öfke tetikleyicisi olabilir.

Bu örneklerle birlikte doğuştan gelen duygusal tepkilerin algısal olarak sebep olunduğu ve öğrenilen duygusal tepkilerin de algısal olmayan durumlar vasıtasıyla sebep olunduğu çıkarımı yapılabilir (Bkz. Damasio, 1994). Bu bir hata olur. Öğrenilmiş duygusal tepkilerimizin birçoğuna algısal olarak aracılık edilir. Zajonc'un yemekten kaçınma örnekleri buna bir örnektir. Eğer sizi daha önce hasta eden bir yemeğin görünüşünden iğreniyorsanız bunun nedeni beyninizin yemeğin görünüşü ile olumsuz bir duygu arasında bir kısa yol kurmuş olması olabilir. Bu yolla duygusal tepkiler edinmenin yeteneği, muhtemelen bilişten yoksun yaratıklarda evrimleşmiştir. Bir organizma için sadece algısal durumu (ör. bir yemeği göre) o algısal durum ile (ör. iğrenme) bir arada oluşan duyuşsal bir tepkiyi ilişkilendirme yeteneği gerekebilir.

Çağrışımsal öğrenme, muhtemelen duygular ile duygularla beraber oluşan herhangi bir algısal deneyim arasındaki bir bağa biçim verebilir. Yemekten iğrenme, zehirleyici bir yemekle tek bir deneyimin ardından biçimlendirilebilir. Diğer deneyimler tekrar eden ya da uzatmalı maruz kalmaların ardından duygu tetikleyicileri hâline gelirler. Uzun bir çocukluk hastalığı süresince sarı bir odada kaldıktan sonra hayatı boyunca sarı renge karşı bir kaçınma/tiksinme geliştiren bir kişiyi hayal edin (Krş. Locke, 1690/1979, II. xxxiii. 12.). Sevilen kişinin yüzü görülünce haz ya da bir düşmanın yüzü görülünce öfke deneyimlenebilir. Her durumda, geçmişte bir duyguyla sıkça çakışan görsel bir deneyim o duyguyu yeniden alevlendirmeye hizmet eder.

Duygular ayrıca bilişsel durumlarla da tetiklenebilir. Bilişsel durumun yalnızca organizmaya ait kontrol altındaki bir zihinsel

temsil olduğunu hatırlayın Zihinsel imgeler bilişsel olarak nitelendirilir. Kişi zehirli bir yemek, sevilen birisi ya da bir düşmanın bir imgesini kasıtlı olarak şekillendirdiğinde, ilgili duygusal tepkiyi hissedebilir. Bunlar bilişsel olarak sebep olunan duygulardır. Hoş ya da hoş olmayan durumların imgesiz düşünceleri de etkili duygu tetikleyicileri olabilirler. Örneğin kişi kendi kafasında duygu yüklü bir cümleyi sadece söyleyerek duygusal bir duruma girebilir. Geçmişte bir kez bir duyguya sebep olan herhangi bir şeyi düşünmek şimdi de o duyguya sebep olabilir. Bellek, duygular ile onu sağlayan belirli nesnelerin temsilleri arasındaki bağlara biçim verir.

Her duygusal tepkinin daha önceki bir anıya bağlı olması mümkün değildir. Bazen ilk defa bir nesne ile karşılaşmamızda da duygusal tepkiler şekillendiririz. Bazen hemen hayalimizde getirdiğimiz nesnelere karşı duygusal tepkilerimiz vardır. Bazen yepyeni bir olay üzerine derinlemesine düşünmek duygusal bir tepkiye neden olabilir. Bunlar nasıl olur?

Cevap, bilişsel sebep değer biçme kuramlarının cezbediciliğine biraz ışık tutabilir. Bilişsel sebep kuramları duyguların biz sadece bir durumu değerlendikten sonra oluştuğunu söyler. Bu kuramların savunucuları söz konusu değerlendirmelerin beden dışı olduğunu varsayarlar; bedendeki değişimlere sebep olan ya da kaydeden durumlarla hiçbir içkin bağlantısı olmayan kavramlardan inşa edilen önermesel tutumlardır. Durumun böyle olmadığını iddia ettim. Bu asla oluşmadığı anlamına gelmez. Beden dışı önermesel tutumlar öğrenme yoluyla duygu tetikleyicileri hâline gelirler.

Şu gelişimsel sırayı hayal edin. Başlangıçta kişi algısal olarak tespit edilebilir koşulların sınırlı bir aralığı altında belirli duyguları biyolojik olarak deneyimlemeye meyillidir. Hem karanlık hem de desteğin ani bir kaybı bizim korku olarak bildiğimiz durumun tetikleyicileri olabilirler. Bilişsel yetilerimiz geliştikçe etrafımızdaki dünya üzerine düşünmek için bir sürü beden dışı kavram ediniriz. Bir tehlike kavramı ve ona karşılık gelen kelimeyi ediniriz. Bir noktada karanlık bir odada korkuyu deneyimlerken sözlü olarak aracılık edilen bir tehlikeli durumla yüz yüze olduğumuz düşüncesine sahip oluruz. Bu,

sonraki birkaç seferde olur. İlk başta "Ben tehlikedeyim." düşüncesi korkunun bir etkisidir. Duygusal bir tepkiyi tetikleyen durumun bir değerlendirmesidir. Ancak çağrışımsal öğrenme ile bu düşünce de bir korku tetikleyicisi hâline gelir. En sonunda açık "Ben tehlikedeyim." düşüncesi, bizim biyolojimizin bir işlevi olarak bizim keyfimizi kaçırmaya eğimli olan fiziksel özelliklerden yoksun durumlarda korku tepkilerini başlatabilir hâle gelir. Eğer bir dizi sakin yargı bizim görünmez bir tehlike ile yüz yüze olduğumuzu çıkarmamıza yol açarsa hiç görünen bir tehlike olmadan iyi aydınlamış bir oda bile bizi bir dehşet hâline sokabilir. Özet, biyolojik olarak programlanmış dar bir aralıkta, algısal duygu sağlayıcıları bu sağlayıcıları birleştirme özelliğini yakalayan kavramlar yerleştirmemize yol açan durumlara sebep olabilir; ardından bu kavramlar kendi başlarına duygu sağlayıcıları olur.

Bu yolla, açık, ana ilişkisel temalar hakkında beden dışı yargılar, duygularımızın içsel sebepleri hâline gelebilir. Bilişsel sebep kuramları duyguların oluşmasının yollarından birine rast geldiler. Duyguya sebep olma yöntemi oldukça güçlüdür. Bizim acil duygusal etkisi olmayan gerçek ve gerçek olmayan durumları ele almamıza, onlar hakkında akıl yürütmemize ve uygun bir duygusal tepkiye varmamıza imkân tanırlar. Bir sınav, bir silah ya da faşist eğilimli bir politikacı hakkında kendine içkin korkutucu görünen hiçbir şey yoktur ama bunların biri hakkında düşünmek korku aşılayabilir. Her durumda korkuya söz konusu nesnenin tehlikeli olduğu inancı tarafından sebep olunabilir.

Dolayısıyla duyguların sık sık beden dışı yargılar tarafından sebep olunduğu sonucuna varıyorum. Ancak bu durumlar bir duygu kuramının üstüne inşa edilmesi gereken model değildir. Eğer haklıysam böylesi durumlar, duyguların algısal tepkilerle sebep olunduğu durumlardan beslenirler. Ana ilişkisel temaları temsil eden önermesel tutumlar yalnızca geçmişteki duygularla ilişkilendirildikleri için duygulara sebep olurlar. Diğer türde önermesel tutumlar ve algısal durumlar da çağrışımsal öğrenmeyle duygu sağlayıcıları hâline gelebilirler. Bir kase spagetti

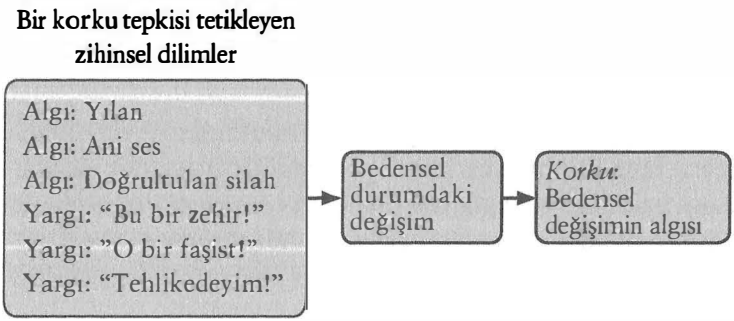
görerek dehşete düştüğümü varsayalım. Travmatik bir deprem olduğunda spagetti yiyor olduğumdan o zamandan beri yalnızca görüntüsü bile beni dehşete sokmak için yeterli olabilir. Önceden tüketilen bozuk spagetti sosu tarafından sebep olunan bir yemekten kaçınma olabilir. Spagettinin zehirlenmiş olduğuna inandığımdan ve tehlikede olduğum sonucuna vardığımdan olabilir. Açık, beden dışı yargılar diğer birçok sebep türleri arasından sadece bir tanesidir. Bizim içsel duygusal ekonomilerimizde hiçbir özel değeri yoktur. Ne zorunludurlar ne de diğer türde sebeplerin çıkarıldığı değerlendirme aracıdırlar. Bilişsel sebep kuramcıları hatalı bir biçimde ontogenetik olarak sofistike bir duygu sağlayıcıları sınıfını temel olarak almıştır.

Duyguların çeşitli içsel sebepleri olduğu anlaşılmıştır. Bu Şekil 3.3'te resmedilmiştir. Tehlike ve bedensel tepki arasındaki kutu, karmaşık yargılar ya da basit algılar ile doldurulabilir. Bu çeşitlilikten dolayı zihinde duyguların evrensel sebeplerine bakmak bir hatadır. Farklı türde zihinsel durumlar farklı ortamlarda işimizi görür.

3.2. Bedenleşmiş Değer Biçmeler

Önceki mülahazalar yaygın değer biçme duygu kuramları için iyiye işaret değildir. Bu kuramların çoğu, duyguların daima beden dışı önermesel tutumların hemen arkasından takip ettiğini varsayar. Bu durumların ne önermesel tutumlar ne de değer biçmeler olan duygu dilimlerinden beslendiğini önerdim. Bu, değer biçme duygu kuramlarının terk edilmesi gerektiği anlamına gelmez.

Bölüm 2'nin sonuç kısmında değer biçmelerin bedenleşebileceğini göstermeye söz vermiştim. Bir değer biçme olarak nitelendirilmek için bir hâl, esenliğiyle ilgili bir organizma-çevre ilişkisini temsil etmelidir. Benim savunduğum görüşe göre duygular dar anlamıyla değer biçmeler olarak nitelendirilir. Ana ilişkisel temaları temsil ederler.

Şekil 3.3. Korku ve birçok içsel sebebi

Ayrıca duygularımızın bedensel durumlarımızı denetlediğini iddia ettim. Duygular bedendeki değişimleri takip ederek organizma-çevre ilişkilerindeki değişimleri temsil ederler. Düzenli fizyolojik tepkileri kaydederek değer biçerler. Bunun büyük bir uzlaştırma olduğunu söylemiştim. Duyguları değer biçmelerle ilişkilendiren geleneğin genel olarak duyguları fizyolojideki değişimlerle özdeşleştiren gelenekle karşıt görüşte olduğu farz edilir. Bu ayrılığın suni olduğunu öneriyorum. Duygular, bedensel değişimleri kaydederek değer biçen durumlardır. Buna *bedenleşmiş değer biçme kuramı* diyorum. Geniş anlamda konuşursak çarpıntılar değerlendirme işlevi görürler. Theodore Roethke "Hissederek düşünürüz." der. Ya da Bölüm 2'deki dersleri kullanarak, düşünmek yerine hissettiğimiz söylenebilir. Hisler bilişe olan ihtiyacı gereksiz kılabilir çünkü hisler malumat taşır. Bedenimizin farklı hareketleri dünyada nasıl gittiğimizi iletir.

Dördüncü Bölüm
Temel Duygular ve Doğal Türler

1. Bölünmüşlük Tezi
1.1. Duygular ve Doğal Türler

Önceki bölümlerde bütün duyguların, özünde benzer olduğunu varsaydım. Açıkça korku, üzüntü, öfke, suçluluk, kıskançlık ve coşku bir açıdan farklıdır. Hepsi yaşamlarımızda farklı roller oynar. Ancak onların aynı zamanda ortak bir şeye sahip olduklarını varsaydım. Hepsinin duygular olarak nitelenmesinden dolayı paylaştıkları bazı özellikler olduğunu varsaydım. Birkaç farklı kuram olmasının aksine tam da bir duygular kuramı olabileceğinin fikri bu ön kabülü taşır. Bu ön kabul bize âdeta İngilizce tarafından dayatılır. 'Duygu' kelimesi birçok farklı durum için bir kapsayıcı terim olarak kullanılır. Derinlemesine düşünmeden bu durumların tutarlı bir sınıf şekillendirdiğini varsayarız.

Diğer dillerde 'duygular' için bir kelime yoktur (Wierzbicka, 1999). Dillerin hepsinde 'hisler' olarak tercüme edilebilecek bir kelime görünür ama bu, durumları, dürtüleri, ruh hâllerini ve acıları da duygularla beraber ihtiva eden daha genel bir terimdir. Tutarlı bir araştırma sahası olan duygular diye belirli bir his sınıfının olduğu fikri her dilde kodlanmamıştır. Aslında 'duygu' kelimesi İngilizceye henüz 16. yüzyılın sonunda tanıtılmıştır (Crespo, 1986). Bu olgu biraz endişeye sebep olmalıdır. Duygular dediğimiz şeyler gerçekten hepsi birbirine bağlı bir bütün oluşturduğundan ve diğer türdeki hislerden ayırt edilebildiğinden dolayı mı bazı özellikler paylaşırlar? Ya da bu kategori İngilizce tarafından mı bize dayatılır? Duyguların tutarlı bir sınıf oluşturduğu varsayımı incelenmelidir.

Amelie Rorty *Explaining Emotions* [*Duyguları Açıklama*] (1980) antolojisinin girişini "Duygular doğal bir sınıf oluştur-

mazlar." diyerek yapar. Buna *bölünmüşlük tezi* diyelim. Eğer bölünmüşlük tezi doğruysa bu, duyguların çalışılma biçiminde önemli bir değişiklik gerektirir. Birçok duygu araştırmacısı duyguların doğal bir sınıf oluşturduğu –ya da bu bilim dalının tercih edilen terimini kullanmak gerekirse 'doğal tür'–varsayımıyla çalışırlar. Bu varsayım altında çalışarak, araştırmacılar sık sık birkaç seçenek örneğine dayalı duygu kuramları geliştirirler. Bu kuramların diğer durumlara da genellenebileceğini düşünürler. Eğer duygular doğal bir tür şekillendirmiyorsa tek bir duygu kuramı olamaz. Hatta tek bir duygu bilimi bile geliştirmek imkânsızdır. Farklı duygu alt kategorilerini idare etmek için farklı türde açıklayıcı kaynaklara ihtiyaç duyulur.

De Sousa (1987) bölünmüşlük tezi için bir argüman geliştirir. Duygular doğal bir tür şekillendiremez çünkü birleştirici bir biçimsel nesnesi yoktur. İnançlar doğal bir tür şekillendirirler çünkü hepsi doğruyu hedefler; paylaştıkları bir başarı kriteri vardır. Duyguların hepsinin farklı biçimsel nesneleri vardır –korku tehlike hakkındadır ve üzüntü kayıp hakkındadır– dolayısıyla paylaşılan bir başarı kriteri yoktur. Bu argümana cevap verilebileceğini düşünüyorum. Her şeyden önce duyguların hepsinin aynı biçimsel nesneyi paylaştıkları anlam vardır. Her duygu ana ilişkisel temalar hakkındadır. Duyguların paylaştıkları bir başarı kriteri vardır çünkü her duygu ona sahip olanla çevre arasında esenlikle ilgili bir ilişkiye karşılık verdiğinde uygundur. İnançlar 'doğru'yu hedeflerken, duygular 'önemli olan ilişkiler'i hedeflerler. İkinci olarak paylaşılan bir biçimsel nesne olması, şeylerin bir sınıfının doğal bir tür şekillendirip şekillendirmediğini belirlemek için iyi bir kriter değildir. Bu, zorunlu bir kriter değildir. Kaplanlar doğal bir türdür ve biçimsel nesneleri yoktur. Ve bu da yeterli bir kriter değildir. İnançlar ve belirleyici cümlelerin ikisi de doğruyu hedefler ama çok farklı türde şeylerdir. Bölünmüşlük tezini kanıtlamak ya da çürütmek için başka bir yere bakmalıyız.

Paul Griffiths (1997) duyguların doğal bir sınıf oluşturmadığı bölünmüşlük tezi için daha ikna edici bir görüş geliştirdi. Argümanlarını tartışmadan önce bölünmüşlük tezinin neyi savunduğununda biraz daha açık hâle gelmeliyiz. Birçok felsefeci (ve bilim insanı) biz insanların, şeyleri bir arada gruplama yo-

luyla değil de belirli kategorilerin doğadan gelen sınırları olduğunu farz eder. Doğanın yerleşik ayrımları ya da eklem yerleri olduğu düşünülür. Bu eklemleri tanımlamak bilimin işidir. Aslanların, kaplanların ve ayıların hepsinin doğal türler olduğu düşünülür; su, altın ve galaksiler de diğerleridir.

İyi aktörlerin, komik şakaların ve kötü restoranların kategorisi doğal olmayan türler olabilirler. Onlar bizim nasıl sınıflandırdığımızı baz alarak bir araya topladığımız şeylerdir. Bazı tartışmalı durumlar da vardır. Mesela zihinsel hastalıkların doğal türler olup olmadıkları hakkında bir tartışma varıdr (Murphy & Stich, 2000). Bazen daha önce doğal türler olduğu düşünülen şeylerin doğal olmadığı anlaşılır. Ateş kategorisi buna bir örnektir. 'Ateş' kelimesi, hiçbiri aynı fiziksel fenomenden gelmeyen Güneş'i, Kuzey Işıkları'nı, ateş böceklerini ve yanan kütükleri ihtiva eder (Churchland, 1992). 'Zatürre' kelimesi altında grupladığımız heterojen koşullar da doğal bir tür oluşturmakta başarısız olabilir. Bu şartların benzer semptomları ama altta yatan farklı etiyolojileri[1] vardır. Aynısı, yüzeysel olarak benzer ancak biyolojik olarak yakından ilişkili olmayan zambaklar sınıfı için de doğrudur (Griffiths, 1997).

Felsefeciler doğal türler ile doğal olmayan türleri neyin ayırt ettiğine dair anlaşmazlığa düşmüştür. Standart görüş, doğal bir türün üyelerinin hepsinin ortak bir altta yatan özü paylaştıkları olmuştur (Kripke, 1980). Bu modelde her su örneği, H_2O olduğundan dolayı su olarak nitelendirilebilir. Her aslan belirli bir genoma ya da belirli bir ata soyuna (ortak bir dal) sahip olmasından dolayı aslandır. Altta yatan öz, görüşü bazı kategoriler için uygun olabilir ama diğerlerine uygulamak zordur. Örneğin ırmaklar sınıfı altta yatan aynı malzemeden yapılmamış olabilir. Hatta su örnekleri bile bileşiminde çeşitlenebilir. Birçok su dediğimiz şey 'katışıklık' içerir ve ağırlıklı olarak H_2O olan birçok şeye 'su' denmez (Malt, 1994). Mesela çay muhtemelen Kızıl Deniz'deki 'su'dan daha çok H_2O içeriyordur.

Etiyoloji, tıp, felsefe, fizik, psikoloji, coğrafya, dinbilim gibi alanlarda da kullanılan ve kökü Yunancada 'neden sunma' anlamına gelen, nedenler ve kökenler çalışmalarına verilen isimdir. (Çev.)

Boyd (1989; ayrıca bkz. Keil, 1989) doğal türlerin daha geniş bir tanımını geliştirmiştir. Doğal türlerin homeostatik[2] özellik kümeleri olduğunu söyledi. Temiz, tatsız bir sıvı olma gibi belirli özellikler sıklıkla doğada bir arada kümelenirler. Yüksek korelasyonda bulunurlar. Genel olarak özellik kümeleri tesadüfi değildir. Bir kümedeki bazı özellikler diğerlerinin var olmasına önayak olurlar. Böylesi durumlarda genel olarak bir arada bulunma olasılığını arttırıcı nedensel mekanizmalar vardır. Sıvı ve tatsız olma özelliklerini teşvik eden ne varsa aynı zamanda temiz olma özelliğini de teşvik eder. Nedensel mekanizmalara dayanarak bir arada kümelenen özelliklerin homeostatik olduğu söylenir. Boyd bunların doğal türler olduğunu iddia eder.

Homeostatik özellik kümeleri altta yatan ortak bir öze ihtiyaç duymazlar. Tüm su örneklerinin tam tamına aynı oranlarda H_2O'ya sahip olmasına gerek yoktur ve her aslanın tam tamına aynı genoma sahip olmasına gerek yoktur. Sadece nedensel mekanizmalara bağlı özelliklerin benzer derlemesine sahip olmalıdırlar. Nehirler bir doğal türdür çünkü akan su, yataklar, kıyılar, kollar ve ırmakların diğer özellikleri bir arada bulunur ve bu özelliklerden dolayı, diğerlerinin varlıkları ile nedensel olarak desteklenirler.

Griffiths, Boyd'un doğal türler tanımını uygun bulur. Altta yatan öz açıklaması yerine bu tanımı kullanarak bölünmüşlüğü göstermeyi daha zor hâle getirir. Duyguların doğal bir tür olduğunu göstermek için kişi mesela ortak bir nörokimyaya sahip olduklarını göstermeye ihtiyaç duymaz. Sadece nedensel olarak homeostatik olan bir özellikler kümesi paylaşmaya meyilli olduklarını göstermeye gerek duyar. Griffiths duyguların bu şartı sağlamakta başarısız olduğunu düşünür. Bölünmüşlük tezi duyguların ortak bir homeostatik özellikler kümesi paylaşmadıkları anlamına gelir. Nihai olarak duyguların hem Boydçu hem de daha kuvvetli bir anlamda bir doğal tür olduğunu savunacağım. Duyguların birleştirici bir özü vardır.

[2] 1930 yılında yine bu kitapta adı geçen Walter Cannon tarafından konulan ve Antik Yunancada *homeo-* ve *-stasis* ifadelerinin birleşmesiyle oluşturulan kelime, organizmalarda sıcaklık, su, yağ, protein, şeker, oksijen gibi hayati şartların denge durumlarını betimleyen terimdir. Genel olarak bağımsız unsurların dengeye eğilimini vurgulamak için de kullanılır. (Çev.)

1.2. Duyuş Programları ve Bağlılık Düğümleri

Bölünmüşlik tezi için Griffiths'in merkezî argümanı 'duygular' dediğimiz hâllerin sınıfı içerisinde ayrımların bir analizine dayanır. Bu sınıfın en azından iki aykırı alt kategoriye dağıldığını göstermeye çalışır. İlk alt kategori, Paul Ekman'ın 'duyuş programları' kavramına başvurarak açıklanabilir. Bölüm 1'de gösterdiğim üzere duyuş programları değer biçmeleri, bedensel değişimleri ve algılanan uyaranlara tepki olarak etkinlik eğilimlerini içeren karmaşık tepkilerdir. Duyuş programları ayrıca kültürel olarak evrenseldir, belirli nöral devreler tarafından sağlama alınır ve insan dışı türlerde homologları[3] vardır. Genel olarak yüz ifadeleriyle eşleştirilirler.

Griffiths'e göre duyuş programlarının en ayırt edici özelliği modüler olmalarıdır. Modüller sadece o sisteme özel girdilere tepki veren hızlı[4] işleme sistemleridir ve diğer işleme sistemlerindeki malumat tarafından doğrudan etkilenemezler. Malumat olarak sarmalanmışlardır [*encapsulated*] (Fodor, 1983; daha fazla tartışma için bkz. Bölüm 10). Örneğin görsel sisteme, özel girdilere tepki verdiği ve düşüncelerin ve inançların doğrudan etkilenmesine dayanıklı olduğu için modüler denir. Mesela optik illüzyonlara baktığımızda, görünüşün aldatıcı olduğuna inansak bile gözlerimizin kandırılma dışında bir çaresi yoktur. Benzer biçimde Ekman'ın kuramı duyuş programlarının modüler olduğunu önerir. Duyuş programımızdaki etkinlik, kısıtlı bir girdi sınıfı tarafından tetiklenir ve ters düşen inançlar tarafından geçersiz kılınamaz. Yaklaşan bir nesne, nesnenin zararsız olduğunu bilsek bile korku duyuş programının işletilmesine sebep olur.

Homolog kelimesinin anlamı TDK'da 'bir başkasının yerini tutan' olarak belirtilir. Ancak burada, biyoloji sahasında daha belirli bir anlamıyla kullanılmıştır. Kısaca farklı türlerdeki toplulukların sahip olduğu bazı yapıların, başka türlerin topluluklarında da ortak bir soy nedeniyle benzerliğidir. Örnek olarak primatların kolları ve kuşların kanatları verilebilir. (Çev.)

Griffiths bazen duyguların doğal tür olmadığını iddia ederken hızdan ve süreden bahseder. Bazıları hızlı ve kısadır ve bazıları da yavaş ve uzundur. Hızın bir dikkat dağıtıcı olduğunu düşünüyorum. Tutarlı bir kategorinin üyeleri başlama zamanı ve süre açısından yüksek derecede çeşitlenebilir. Migrenlerin, kasırgaların ve çiftleşmelerin zamansallığındaki çeşitliliği düşünün.

Bu son örneğin resmettiği gibi duygu dediğimiz belirli şeylerin makul bir açıklamasını sunar. Ekman özel olarak altı duyuş programına odaklanmıştır. Bunlara korku, öfke, mutluluk, üzüntü, şaşırma ve iğrenme der. Yakın zamanda küçümsemeye tekabül eden bir duyuş programının olduğunu da iddia etmiştir (Ekman & Friesen, 1986). Bölüm 5'te göstereceğim üzere bu etiketler birazcık gevşektir. Olağan İngilizce ifadelere tam olarak tekabül etmezler. 'Mutluluk' duyuş programı neşe, coşku, eğlenme, memnuniyet, tatmin ve benzeri hâlleri ihtiva edebilir. Olağan kullanımda bütün bu hâller ince bir biçimde birbirinden farklıdır. Mutluluğun duyuş programı bütün bu halk kategorilerin arkasında yatıyor olabilen kapsayıcı olumlu duyguyu kapsar.

Griffiths, Ekman'ın kuramının duygular dediğimiz şeylerin bir alt kümesini yakaladığına inanıyor. Bu alt kümedeki duygular Bölüm 3'te sunduğum bedenleşmiş değer biçmelerle kolayca idare edilebilir. Bu duygular tanımlanabilir ve ayırt edilebilir bedensel değişimler ile ilişkilidir. Bu bedensel değişimler Ekman'ın açıklamasında bir duyuş programının parçasını oluştururlar. Böylece afet programlarıyla açıklanmaya elverişli olan duygular somatik değer biçmelerle de açıklanmaya elverişli olur. Ancak Griffiths, Ekman'ın kuramının genellenebileceğini düşünmüyor. Belirli duygular duyuş programları ile tanımlanamaz. En dikkat çekici olanı da Ekman'ın kuramının 'ileri bilişsel duygular'ı barındıramayacağını düşünmesidir. Bu terim kıskanma, suçluluk, utanç, gurur, sadakat hissi ve intikam gibi[5] duyguları kasteder. Eğer bu duygular duyuş programlarıyla ilişkilendirilemezse onları bedenleşmiş değer biçmelere başvurarak açıklamak için de az bir umudumuz var demektir.

İsminin ima ettiği gibi ileri bilişsel duygular içkin olarak bilişsel görünür.[6] Onlara, gelişmiş bilişsel yeteneklere sahip olmadan sahip olunduğunun hayalini kurmak zordur. Sıçanların

[5] Bu liste Ekman'ın şimdi duyuş program çerçevesinde açıklamaya çalıştığı kalemlerden bazılarını içerir.

[6] Bu bölümün göstereceği gibi, gerçekten ileri biliş içerip içermediği bir tartışma konusudur. 'İleri bilişsel duygular' terimine, zorunlu olarak ileri biliş içeren duygulara verilen bir isim olmaktan ziyade ileri biliş *gibi görünen* duygulara verilen bir isim olarak muamele edilmelidir.

öfkeli ya da korkmuş olabileceğini bulmak şaşırtıcı olmayabilir ancak utanmış ya da kıskanç olabildiklerini keşfetmek çok şaşırtıcı olacaktır. Utanma ve kıskanma kapasitesi bir derece kavramsal karmaşıklık taşır gibi görünür. Utanmış olmak için yanlış bir şey yapmış olduğunuzu düşünebilmelisiniz. Kıskanmak için birisinin haklı olarak sizin olacak bir şeye sahip olduğuna inanabilmelisiniz. Sıçanların böylesi üzerine düşünüp taşınabilecek olmaları için bir neden yoktur.

Griffiths ileri bilişsel duyguları, bilişsel ön koşullarına bir ihtar olarak dikkate alıyor. Diğer duyuş programlarının aksine, ileri bilişsel duygular modüler görünmezler. Bir utanma durumunu inançlar sadece etkilemekle kalmaz ayrıca utanç için gerekli görünürler. Eğer bir şeyi yanlış yaptığınızı düşünmüyorsanız utanç hissetmezsiniz. Utanca inançlar sebep olabilir ve utanç inançlarla iyileştirilebilir. Eğer hareketlerinizin zararlıdan çok yararlı olduğunu keşfederseniz utanma ile gururu takas edebilirsiniz.

Griffiths ileri bilişsel duygularda bilişsel dâhiliyetin onları duyuş programlarından daha az evrimsel açılamalara bağlı hâle getirmediğini iddia eder. İleri bilişsel duyguların doğal seçilimin ürünleri olduğu ihtimaline açık kapı bırakır. Aynı zamanda Griffiths psikolojide evrimsel açıklamalar hakkında canlı bir biçimde ihtiyatlıdır. Evrimsel hikâye uydurmanın çok kolay olduğu konusunda uyarır. Bazen bir özelliğin var olduğunu tesis etmeden bile, önce neden o psikolojik özelliğin evrimleştiği hakkında ikna edici bir hikâye uydurabiliriz. Bazen iyi tesis edilmiş bir özellik ile ilgili, doğru olduğunu düşündürmek için hiçbir kanıt olmadan ikna edici bir hikâyeyi yutarız. Evrimsel hikâyelerden özellikler ya da özelliklerden evrimsel hikâyeler çıkarmayız. Griffiths, bir özelliğin uyarlanabilir işlevi hakkında herhangi bir tezin, özelliğin ortaya çıktığı zaman ve çevre ile ilintili niceliksel kanıtlar ile tartılmasında ikaz eder. Böylesi tuzaklara rağmen Griffiths biraz spekülasyonda bulunmaya isteklidir. Robert Frank tarafından savunulan belirli bir adaptasyoncu[7] hikâyeye biraz yakınlık duyar.

Adaptasyonculuk, organizmanın evriminde ve evrimsel açıklamalar kurulmasında doğal seçilimi özellikle vurgulayan görüşlere genel olarak verilen isim. (Çev.)

Frank'e (1988) göre duygularımızın birçoğu 'bağlılık sorunları'na çözümler olarak evrimleşmiştir. Bağlılık sorunları ne zaman iki ya da daha fazla taraf müzakere yaparsa ortaya çıkar. Evrim üremeyi önemser ve üreme yaşına gelmek için organizma çıkarları için çabalamalıdır. Ancak iki organizmanın çıkarları zorunlu olarak eş değildir. Hem siz hem de ben kavanozdaki tüm kurabiyeleri isteyebiliriz. Eğer her ikimiz de bütün kurabiyeleri almak istersek dövüşürüz, birbirimize zarar veririz ve kaybedenler basıp gider. Sonuç olarak müzakere ederiz. Her ikimiz de kurabiyelerin sadece yarısını almaya söz veririz. Eğer söz verdiğimde yalan söylersem kurabiyelerin hepsini alabilirim. Eğer siz yalan söylerseniz siz de aynısını yapabilirsiniz. Dürüstlüğü tahmin etmek için bir yola ve hilekârlara karşı müzakere edecek bazı ön yargılara ihtiyacımız vardır. İşte burada duygular devreye girer. Duygular adil takası teşvik eder ve adil takasçıları tanımamızı sağlar.

İşlerini yapmak için duygular, basit araç-amaç akıl yürütmesini geçersiz kılmalıdır. Bana kavanozdaki on kurabiyeden ikisini vermeyi teklif ettiğinizi ve geri kalanını kendinize sakladığınızı farz edin. Eğer evet dersem iki kurabiye alırım. Eğer hayır dersem kavanozu alacaksınız ve hepsini yiyeceksiniz. Araç-amaç akıl yürütmesi, pazarlığı kabul etmemi söyler. İki, sıfırdan daha iyidir. Ancak Frank, insanların düzenli olarak adil olmayan pazarlıklardan kaçındıklarını buldu. Adil olmayan bir anlaşma kabul edeceklerine hiç kurabiye almazlar. Bir şekilde bizim araç-amaç akıl yürütmemiz kısa devre yapar. Frank bunu, duyguların 'baskın motivasyonlar' [*irruptive motivations*] olduğunu söyleyerek açıklar. Beklenen faydaya dayalı planları geçici olarak sessiz hâle getirerek insanlar ani getirileri uzun dönemli yararların lehine kurban ederler. Adil olmayan anlaşmaları kabul etmeyiz çünkü dürüstlük ve doğruluk hisleriyle baskı altına alınırız.

Benzer biçimde intikam almak yüksek riskli bir etkinlik olmasına rağmen (yürüyüp gitmekten daha yüksek risk) bize haksızlık yapıldığında intikamcı hissedebiliriz. Sadece intikam hislerini göstermek (ki bunların sahtesini yapmak çok zordur) potansiyel müzakere ortaklarına herhangi bir kötülüğe tahammül etmeyeceğimizi gösterir. İstilacı motivasyonlar herkesin

haksız anlaşmalardan ve hareketlerden kaçınma olasılığını arttırır. Uzun vadeli karşılığı, hilekârlarda ve zalimlerde net azalmadır. Geriye kalan hoş halk karşılıklı ahenk içerisinde yaşayabilir. Duygular birçok taahhütün korunacağını garantiler.

Griffiths, Frank'in kuramının ileri bilişsel duyguları için iyi bir açıklama sağlayabileceğini düşünür (Eleştiri için bkz. Bölüm 5). Bu destek onun ana noktası için önemli bir öncül sağlar. Duyuş programları, insan dışı hayvanlarda homologları olan hızlı, modüler tepki sistemleridir. İleri bilişsel duygular inançlarla etkileşimde bulunan bağlılık düğümleri olabilir ve insanlara özgü olabilir (Buna rağmen bkz. de Waal, 1996, şempanzeler üzerine). Bu iki türde duygular farklı mekanizmalar tarafından sağlama alınır ve farklı türde evrimsel açıklamalara elverişlidir.[8]

Griffiths bu farkların bir farklılık yaptığına ikna olmuştur. Duyuş programları ve ileri bilişsel duygular ortak bir doğal türe ait değildir. Homeostatik olarak bağlı özelliklerin ortak bir kümesini paylaşmazlar. Griffiths insanların her ikisine de neden duygu dediği hakkında tahminde bulunur. Neden hâl psikolojisi, ileri bilişsel duygulara ve duyuş programlarına bir bütün gibi davranır? Cevabın, ikisinin de baskın motivasyonlar olarak işlev gördüğü için olduğundan kuşkulanır. Dürütlük ya da intikamcılık hisleri gibi duyuş programları, araç-amaç akıl yürütmesine müdahelede bulunabilir. Örneğin korktuğumuzda ödüllendirici bir durumdan kaçabiliriz.

Griffiths'e göre ileri bilişsel duygular ve duyuş programları arasındaki bu benzerlik doğru bir birlik için yeterli değildir. Bu iki durum sınıfının ikisi de baskın motivasyonlar olabilirler ama farklı nedensel mekanizmalar tarafından sağlama alınırlar. Duyuş programları modülerdir ve ileri bilişsel duygular değildir. Gerçek doğal türlerin nedensel mekanizmalarda benzerliğe

Griffiths duygu diyebileceğimiz durumların üçüncü bir sınıfını tanımlayarak devam eder. Bunlar, gerçekte bazı stratejik amaçlar için kasten gerçekleştirilen duygu benzeri gösterimleri kapsar. Sıklıkla böylesi gösterimleri kasti olduğunu fark etmeden sergileriz (Sevgili tartışmasında öfke gösterdiğimizde). Griffiths böylesi duygu benzeri gösterimleri feragat edilen hareketler –sorumluluk kabul etmediğimiz hareketler– olarak alır. Yine de bunların gerçek duygular olmayabileceğini kabul eder. Bunlar gerçeklerinden ziyade uydurulmuş duygulardır. Dolayısıyla bölünmüşlük argümanına katkı sağlamazlar.

ihtiyaçları vardır. Griffiths duyguların doğal bir tür olmadığı sonucuna varır.

Bu argümanla ikna olmadım. Tam da duyuş programlarının ve ileri bilişsel kuramların her ikisinin de baskın motivasyonlar olarak betimlenebilmeleri, birleştirici bir nedensel mekanizma *teşkil eder*. İstilacı motivsyonlar duyguların birçok 'yüzeysel' özellikleri arasındaki ilişkilerden sorumlu olan nedensel bir roldür. Duyguların neden edilgen olduğunu, hareketi yönlendirdiği ve pratik akıl yürütmeyi görünürde akıl dışı yollardan açıklar. Ayrıca neden ileri bilişsel duyguların ve duyuş programlarının halk psikolojisinde beraber gruplandığını da açıklayabilir. Bize birbirlerine yakın görünür çünkü zihinsel yaşamımızda benzer roller oynarlar. İstilacı motivasyon açıklaması ayrıca yansıtılabilmeyi de açıklayabilir. Eğer modüler olsun ya da olmasın baskın bir motivasyon olarak işlev gören sözcükselleşemeyen bir hâli tanımlamamız gerekseydi onu tanıdık duygularla birlikte gruplamak için ilkeli bir nedenimiz olurdu.

Duyuş programlarını ve ileri bilişsel duyguları bir arada gruplamanın Griffiths'in onların önemli derecede farklı olduğu sanısıyla uyumlu olduğuna dikkat edin. Boyd'un doğal türlere olan yaklaşımını oldukça liveral olarak yorumlamıştım. Benzer biçimlerde beraber kümelenen birçok özellik vardır. Diğerleri olmaksızın iki durum kümesi bazı yansıtılabilir homeostatik mekanizmaları paylaştığında onların hem iki ayrı doğal tür hem de ortak bir doğal tür oluşturduğunu söyleyebiliriz. Üst kategorilerin tanıdık örnekleri bunun açık bir örneğini teşkil eder. Kiviler ve muzlar farklı doğal türlerdir ancak ortak bir doğal türe, meyvelere, aittirler. Ayrıca tek bir taksonomik seviyede uyumlu tür bölünmeleri yapabiliriz. Keseliler ve memeliler sıcak kanlı ve ortak bir atası olmasından dolayı tek bir doğal türe ait olabilirler ancak üreme biçimi ve soy çizgisindeki bir noktadaki ayrımdan dolayı da ayrıdırlar. Belirli amaçlar için aynı çatı altında sınıflandırma en bilgilendirici yöntem olabilir.

Griffiths'e verilen bu cevap tamamen tatmin edici değildir. İstilacı motivasyon teklifinin, sonunda başarısız olacağını zannediyorum. Sorun duygu ağını çok geniş atmasıdır. Yorgunluğu ele alalım. Korku ve sadakat hisleri gibi yorgunluk araç-amaç akıl

yürütmesinden uzaklaşacak biçimde karar vermede yer alabilir. Örneğin yorgunluğun önemli bir görevde çalışmayı durdurmaya sebep olduğu durumları hayal edin. Yorgunluğun baskın bir motivasyon olduğu ama bir duygu olmadığı görünüyor. Ancak ve ancak duyguları birleştirecek bir ilke arayışı sürmelidir.

İstilacı motivasyon teklifi başarılı olsa ile Griffiths'in argümanının önemli sonuçları olacaktır. İlk olarak boyutsal değer biçme kuramlarının tabutuna bir çivi daha çakar. Bu kuramlar her duyguyu bir duygusal tepkiden önce yapılan gerçek yargıları yakaladığı düşünülen birkaç değer biçme boyutunda analiz eder. Boyutsal değer biçme kuramları her duygunun aynı değer biçme boyutlarında farklı değerlerle ilişkili olacağını varsayar (ör. Lazarus, 1991). Griffiths'in argümanı duyuş programlarını ateşleyen mekanizmaların ileri bilişsel duyguları ateşleyen mekanizmalardan oldukça farklılaşacağını ortaya atar. Duyuş programları kısıtlı bir aralıktaki algısal girdilere tepki verir ve ileri bilişsel duygular karmaşık düşüncelere tepki verir. Her ikisinin de paylaşılan bir değer biçme boyutları kümesinden yönlendirildiği önerisi ile etiyolojilerindeki aşikâr farkı uzlaştırmak kolay değildir.

Paylaşılan değer biçme mekanizmaları koyutlaması bir başka sorundan muzdariptir. Eğer öfke ve korku gibi duygular, suçluluk ve gurur ile aynı değer biçme boyutlarından oluşsaydı ilkindeki duygulara sahip olup ikincisine sahip olmayan yaratıklar göremememeliydik. Boyut açıklamalarında ileri bilişsel duyguların genel olarak duyuş programları ile ilişkili duygulardan karmaşıklık açısından farklı olmadığı farz edilir. Hepsi aynı boyutlardan çıkarılır. Ama doğada duyuş programları olan ama ileri bilişsel duyguları olmayan birçok yaratık görünür. Boyutsal açıklamalar bu olguyu açıklamada zorluk çeker.

Eğer Griffiths'in argümanı boyutsal değer biçme kuramlarını baltalıyorsa benim ekmeğime yağ sürüyor olarak alınabilir. Sonuç olarak o kuramları da reddediyorum. Ne yazık ki argümanları aynı zamanda benim 'bedenleşmiş değer biçme kuramı'm hakkında da bir endişeyi dile getirir. Bölüm 3'te duyguların, bedendeki değişimleri izleyerek ana ilişkisel temaları takip eden zihinsel durumlarla özdeşleştirilmesi gerektiğini teklif etmiştim. Lazarus'un ana ilişkisel temalar tablosu (Tab-

lo 1.2 olarak türetildi) ileri bilişsel duygulara ek olarak duyuş programlarıyla ilişkili duyguları da içerir. Örneğin hem üzüntü hem de kıskançlığı içerir. *Bedenleşmiş değer biçme kuramı*nı sunarken duyuş programlarıyla ilişkili duygulara odaklanmıştım (özellikle üzüntü ve korku). Ancak Lazarus'un tablosuna başvurarak ileri bilşsel duyguları da içeren her duygunun bedenleşmiş değer biçmelerle özdeşleştirilebileceğini ima etmiştim. Griffiths'in argümanı bunu sorgular. Duyuş programları fizyolojik değişimleri içerir ve dolayısıyla bedenleşmiş değer biçmeleri içerir ama ileri bilişsel duygular, fizyolojik değişimlerle çok yakın bir ilişkisi olmayabilecek filogenetik olarak daha yakın dönem, modüler olmayan sistemler tarafından yürütülür. Eğer *bedensel değer biçme kuramı*nın bütün duyguları kapsama umudu varsa Griffiths'in argümanına cevap verilmelidir.

2. Temel Duygular

2.1. Temel Duygular Nelerdir?

Duygular sınıfında bir birlik bulmanın bir yolu bir 'temel duygular' kümesi şart koşmaktır. Temel duyguların bütün diğerlerinin çıkarıldığı ayrıcalıklı bir duygular kümesi olduğu hipotezi üzerine kurulur. Eğer küçük bir temel duygular sınıfı tanımlanabilirse tüm diğer duygular o sınıfın üyeleri olarak ya da o sınıfın üyelerini kapsayan üyelerin hâlleri olarak karakterize olurlar. 'Temel duygu kuramı'nın boyutsal değer biçme yaklaşımına karşı bir üstünlüğü vardır. Temel ve temel olmayan duyguları ayırt ederek ileri bilişsel duyguların birçok diğer türde bulunurken duyuş programı ile ilişkili duyguların bulunmaması olgusuna bir açıklama getirir. İleri bilişsel duygular temel olmayabilir. Birçok insan dışı hayvan temel duygularla sınırlıdır. Temel olmayan duygular kapasitesi için gerekli kaynaklardan basitçe yoksundurlar.

Yıllar boyunca çeşitli araştırmacılar tarafından bazı duyguların diğerlerinden daha temel olduğu önerisi savunulmuştur. Hatta Descartes tarafından bile savunulmuştur. *Ruhun Tutkuları Üzerine* (1649/1988) eserinde Descartes altı duygunun 'ilkel' olduğunu iddia ediyor: neşe, üzüntü, arzu, sevgi, nefret ve merak.

Descartes bütün diğer duyguların bunlardan çıkarılabileceğine inanır. Örneğin korkuyu kişinin arzuladığı şeyi elde etmesinin çok küçük bir olasılık olduğu inancı olarak tanımlar (Descartes, 1649/1988, II. 58). Sonrasında kıskançlığı değer verdiği bir şeyi saklama arzusu ile ilişkili bir korku olarak tanımlar (III. 67).

Spinoza (1677/1994) da temel duygulara inanır ancak Descartes'ın listesini ilk üç duyguya indirger: neşe (ya da haz), üzüntü (ya da acı) ve arzu. Spinoza sevginin ve nefretin temel olmadığını iddia eder çünkü sırasıyla hazza ve acıya eşlik eden bir nesne düşüncesi ile tanımlanırlar. Spinoza, merakı listeden çıkarır çünkü onu bir duygu olarak ele almaz. Merakı diğerlerinden bağımsız olarak ele alınan tek bir nesnenin tefekkürü olarak tanımlar.

20. yüzyılda psikologlar da temel duyguları savunmaya başladı (eleştirel bir bakış için bkz. Ortony & Turner, 1990). McDougall (1908) öfke, iğrenme, coşku, korku, boyun eğme, şefkatli duygular ve merakı ilkel duygular olarak tanımlar. İlginç olarak merak, kendi listesinde olup da Descartes'ınkiyle paylaştığı tek maddedir. McDougall neşe ve üzüntünün temel olmadığı sıra dışı bir görüşe sahipti. Bir başka liste ise Tomkins'in (1962) etkisi altında Izard (1971) tarafından sunulmuştur: öfke, küçümseme, iğrenme, sıkıntı, korku, suçluluk, ilgi, neşe, utanç ve şaşırma. Eğer 'sıkıntı'yı üzüntü olarak yorumlarsak, Izard'ın listesi Ekman'ın duyuş programları çalışmasında tanımladığı bütün duyguları kapsar. 'İlgi', 'merak'ın bir benzeri olabilir. Şaşırtıcı olarak Izard listesine, paradigmatik olarak ileri bilişsel duygulardan sayılan suçluluğu ve utancı da içeriyor. Oatley ve Johnson-Laird (1987) bu temel duygular listesini budayarak sadece şunları önerir: öfke, endişe, nefret, mutluluk ve üzüntü. Duygu olarak statüsüne itiraz edilen şaşırmayı çıkarırlar. Panksepp (2000) daha az geleneksel olarak şunları içeren bir liste ortaya atıyor: özen, korku, şehvet, panik, oynama, hiddet ve arayış. Daha yakın zamandaki yazılarında Ekman (1999a) başlangıçtaki altı duyuş programlı listesinin ötesine giderek on beş temel duygu ortaya atar: eğlenme, öfke, küçümseme, memnuniyet, iğrenme, mahcubiyet, heyecan, korku, suçluluk, başarıdan gelen gurur, rahatlama, üzüntü, tatmin, duyusal haz ve utanç.

Temel duygu kuramcıları birbirlerinden çeşitli yollardan farklılaşırlar. Gösterildiği gibi listelerinde farklı maddeler içerirler. Ayrıca dâhil etmek için de farklı kriterler kullanırlar. Ortony ve Turner (1990) temel duygulara yaklaşımda büyük bir ayrımı not eder. Bazı yazarlar temel duyguların psikolojik olarak ilkel olduğunu savunur ve diğerleri biyolojik olarak ilkel olduğunu savunur. Psikolojik yaklaşımın bir sürümü felsefeciler tarafından geliştirilen temel duygular kuramları tarafından örneklendirilir. Bu gelenekte bir duygunun temel olduğunu söylemek, başka hiçbir duyguyu parçası olarak içermemesini söylemektir. Bu anlatım biraz kısıtlayıcıdır çünkü temel duyguların temel olmayan duygularla parçaların bütünlerle ilişkili olduğu gibi ilişkili olması gerektiğini varsayar. Daha tarafsız bir anlatım, bir duygunun başka bir duygudan *çıkarılmadığında* temel olduğunu söyler.

Daha yakın zamandaki duygu çalışmalarında biyolojik kriterler ön plana çıkmıştır. Biyolojik kuramlardaki esas fikir temel duyguların doğuştan gelmesidir ya da türün normal olarak gelişen her üyesinde mevcut olmasıdır (Doğuştan gelme hakkında Bölüm 5'te daha çok şey söyleyeceğim). Evrimleşmiş tepki örüntüleridirler.

Psikolojik ve biyolojik yaklaşımlar arasında seçim yapmak yerine ikisinin kaynaştırılması gerektiğini düşünüyorum. Temel duygular diğer duygulardan çıkarılmayan doğuştan gelen duygulardır. Biyolojik kriter kendi içerisinde yetersizdir çünkü evrim bizi daha önceden evrilmemiş ve ayrılabilir iki duygu sistemini kaynaştıran tepkilerle donatabilirdi. Sezgisel olarak böylesi bileşik duygular doğuştan gelselerdi bile temel olamazlardı. Psikolojik kriter de kendi başına yetersizdir. Öğrenme yoluyla, daha önceki var olan duygulara dayanmayan yeni bir temel duygu edinilmesine imkân tanır. Bu, sezgiye aykırıdır. Yeni bir duygunun *yokluktan (ex nihilo)* yaratılması fikri sadece kavramsal olarak tutarsız değil aynı zamanda açık örneklerden de yoksundur.

Temel duyguları nasıl tanımlayabiliriz? Ekman ile ilintili bir yaklaşım kültürel olarak evrensel yüz ifadelerine bakmaktır. Eğer aynı koşullar altında kültürler arasında aynı yüz ifadeleri sağlanabilirse en azından, tepkinin doğuştan gelen bir duygu aracılığıyla olmasına inanmanın nedeni vardır. Ancak bu kanıt temel

olmak için ne zorunludur ne de yeterlidir. Zorunlu değildir çünkü Ekman'ın (1999a) kabul ettiği gibi bazı doğuştan gelen duygulara karşılık gelen yüz ifadeleri olmayabilir. Yeterli de değildir çünkü belirtildiği gibi bazı doğuştan gelen duygular temel olmayabilir. Ortony ve Turner (1990) da yüz ifadelerinin doğuştanlık için kötü bir test olabileceğinden yakınıyorlar. Bütün birlik bu tepkileri sağlayan şartların sıklıkla bir arada oluşmaları olgusuna dayanırken bir yüz ifadesinin bileşen özelliklerinin doğuştan gelen tepki sistemleri tarafından yönlendirilmesi mümkündür.

Plutchik (1980, 1984, 2001) ilk başta uyum sağlama işlevlerini tanımlayarak temel duyguları tanımlayabileceğimizi iddia ediyor. Her temel duygunun atalarımız tarafından yüzleşilen temel bir çevresel zorluğa tekabül ettiğini düşünür. Örneğin korkuyu korumayla ve neşeyi de üremeyle ilişkilendirir. Bu yaklaşımla ilgili sorun hangi zorlukların gerçekten temel olduğunu bilmenin zor olmasıdır. Eğer eş seçimi çoğalma için zorunluysa (ki bu genlerin önemsediği şeydir) kıskançlık temel olmalıdır. Tam tersine, Plutchik üzüntünün temel olduğunu söyler çünkü üzüntü 'yeniden bütünleme' davranışlarıyla ilişkilenir. Ancak yeniden bütünlemenin neden merkezî bir evrimsel zorluk olduğu açık değildir. Plutchik'in hangi duyguların temel olduğu hakkındaki varsayımını, hangi zorlukların temel olduğu hakkındaki seçim ve yorumunu yönlendiriyor gibi durur. Eğer bu endişeler evrimsel analizlerin kolay oluşturulduğu ve zor sınandığı endişelerine eklenirse Plutchik'in kriterinin olasılığı zayıf durur.

Üçüncü bir yaklaşım temel duyguları nöral devreleri arayarak tanımlamaya çalışır. Panksepp (2000) temel duyguların, onlar için özel anatomik bölgelerin ve nörokimyasaların yerini saptayabildiğimiz duygular olduğuna inanıyor. Eğer belirli bir duygusal tepkiye adanmış devreyi bulursak bu, tepkinin hem doğuştan geldiği hem de daha başka duygulara bölünemeyeceği yönünde iyi kanıttır. Bu stratejiyi izlerken Panksepp diğer öncü açıklamalardan farklılaşan bir temel duygular listesi ileri sürmüştür. Örneğin paniği korkudan ayırt etmiştir çünkü bu iki şekildeki tehlike tepkisine farklı nöral düzeneklerle aracılık edildiğine dair kanıt vardır. Bu sezgi, beyindeki temel duygulara bir yaklaşımı temellendirmenin değerini resmeder.

Bu yaklaşımın asıl sınırı nöral devre şartının temel olması için zorunlu olmamasıdır. Asla iki farklı duygu *tam tamına* aynı nöronal etkinliği ihtiva etmezken iki duygunun aynı anatomik yapıları ve kimyasalları içeremeyeceğini varsaymak için bir neden yoktur. Farklı hâllerin aynı nöron toplulukları üzerinde ayrı etkinlik örüntülerine dayanabileceği nöral ağların tanıdık bir özelliğidir. İlkesel olarak ayrı duygular paylaşılan devrelerde oluşabilirler. Aslında bunun olduğunu öne sürmüyorum. Bütün temel duyguların özgün devreleri olduğu ortaya çıkabilir ancak bu varsayımı peşin olarak yapamayız.

Temel duyguları tanımlamak için yakınsak kanıta[9] ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Verilen bir duygunun diğer duygulardan çıkarılmadığını düşünmek için çeşitli türlerde ayrıntılı ipuçları vardır. Panksepp'in kullandığı türde nörobiyolojik bulgular yardımcı olabilir. Bir duygunun nöral eşleniklerinin bir diğerinin nöral eşleniklerini içerip içermediğine bakılabilir. Eğer içermiyorsa duygunun temel olduğunu farz etmek için neden var demektir. Gelişimsel kanıt da yardımcı olabilir. Eğer bir duygu gelişimde diğer duygulardan önce ortaya çıkıyorsa ve başka hiçbir duygu ondan önce ortaya çıkmıyorsa onun temel olduğunu düşünmek için neden vardır.

Ayrıca duygu kavramları temelliğe kanıt olarak çalışılabilir. Duygu kavramları duyguların kendileri ile karıştırılmamalıdır. Hepimizin öfkenin ne gibi olduğu, ne zaman ortaya çıktığı, ne türde davranışlara sebep olduğu ve benzerleri hakkındaki inançlarımız tarafından kuşatılan bir öfke kavramı vardır. Doğuştan öfke deneyimleyemeyen birisi öfke kavramına sahip olabilir ve öfke kavramı olmadan da birisinin öfke kapasitesi olabilir. Yine de öfke kavramımızı kısmen öfke örneklerini gözleyerek şekillendiririz, tıpkı goriller hakkındaki kavramlarımızı kısmen gorilleri gözleyerek şekillendirdiğimiz gibi. Bu, kavramımızın tamamen isabetli olduğu anlamına gelmez. Öfke hakkında yanlış inançlarımız olabilir, tıpkı goriller hakkında yanlış inançlarımız olduğu

[9] İng. 'converging evidence'. Bağımsız bilimsel bulguların, farklı yöntemlerle geliştirilen yaklaşımların bir araya gelerek belirli sonuçları desteklediklerini türdeki kanıtları nitelemek için kullanılmıştır. (Çev.)

gibi (Sonraki hakkında bkz. Putnam, 1975). Ancak öfke hakkında doğru inançlarımızın da olması muhtemeldir.

Duygu çalışmalarının çoğu duygu kavramlarının analizi yapılarak yürütülmüştür. Bu yöntem bilim, felsefi araştırmalarda normdur (ör. Gordon, 1987; Kenny, 1963; Thalberg, 1964). Ama deneysel çalışma için de doğrudur. Psikologlar insanlardan duygularını sözlü olarak betimlemelerini, duyguları arasındaki benzerlikleri puanlamalarını ya da duygularının anlamlarını iletmelerini isterler. Düşünüm ve sözlü bildirim gerektiren bütün bu alıştırmalar kaçınılmaz olarak duygu kavramlarından istifade ederler. Böylesi yöntemler soyutlanarak kullanıldığında sınırlıdır (Bölüm 3'ü hatırlayın), ancak diğer kanıtlarla birleştirildiğinde hangi duyguların temel olduğuyla ilgili olarak bir parça kanıt sağlayarak katkıda bulunabilirler.

İşte basit bir 'olanaklılık testi': Her ikili duygu terimi için deneklere şunu sorun: *Y* duygusunu deneyimlemeden *x* duygusunu deneyimleyebilir misiniz? Mesela öfke deneyimlemeden kıskançlığı deneyimleyebilir misiniz? Kıskançlığı deneyimlemeden öfkeyi deneyimleyebilir misiniz? Tahminim birçok insanın ilk soruya olumsuz, ikinci soruya ise olumlu cevap vereceğidir. Başka bir duygu deneyimlemeksizin deneyimlenebilen duyguların temel olması epey olasıdır.

Duygu kavramları yoluyla temel duyguları tanımlamanın bir başka yolu kültürler arası dil bilimsel araştırma yürütülmesidir. Birçok farklı dilde ortaya çıkan kelimeler aranabilir. Eğer temel duygular tüm diğerleri için evrensel yapı taşlarıysalar bütün kültürlerde deneyimlenmeleri muhtemeldir. Eğer deneyimlenirlerse oldukça yüksek bir ihtimalle isimlendirilirler. Dünya dillerinin duygu kelimeleri hazinelerindeki çakışma, temelliğin bir ipucu olarak kullanılabilir. Ayrıca sözlük altı çözümlemeler [*sublexical analysis*] de yapılabilir. Bazı duygu terimlerini ayrık özelliklerine bölerek analiz edebiliriz. Kendi içlerinde duygulara tekabül ediyor olarak görünen özellikleri arayabiliriz (Örneğin kızgınlık haksızlığa karşı duyulan bir öfke olarak analiz edilebilir). İngilizce duygu terimlerinin içindeki anlam birimleri diğer dillerin duygu kelimesi hazinelerindeki anlam birimleriyle karşılaştırılabilir.

Evrensel olarak paylaşılan birimler bize temel duyguları tanımlamada yardımcı olabilir (bkz. Wierzbicka, 1999).

Özet olarak temel olmak için kesin bir bir test olduğunu düşünmüyorum. En iyi strateji birbirine yaklaşan kanıtlar aramaktır: Önceden betimlenen olanaklılık testinden geçen duyguları tanımla, ardından diğer dillerde benzerleri olup olmadığına gözat. Sonrasında evrensel benzerleri olan bu duyguların nöral eşleniklerini bulmaya çalış. Eşleniklerin kendi içinde duygu olarak nitelenebilecek başka herhangi bir parçayı kuşatmadığından emin ol. Eğer bu prosedür izlenirse uygulanabilir bir temel duygular listesi bulunması olasıdır.

2.2. Temel Duygulara İnanmalı mıyız?

Bazı araştırmacılar temel duyguları aramaktan elimiz boş döneceğimizi düşünüyor. Ortony ve Turner (1990) temel duygu literatürünün etkili bir eleştirisini sunuyorlar. Temel duygu listelerinde yer alan maddelerin çeşitliliğini not ederek başlıyorlar. Eğer araştırmacılar farklı listelerle ulaşıyorlarsa temel duygular belki de bir kurala dayanmıyordur. Böylesi listelerde sayılan duygular basitçe Batı kültüründeki (ki temel duygu çalışmalarının birçoğu burada yürütülür) en yaygın duyguları yansıtıyor olabilir. Ayrıca Ortony ve Turner ortak olarak temel kabul edilen bazı duyguların diğer duyguları da kapsayabileceğini göstermeye çalışmak için hatırı sayılır derecede enerji harcadılar. Mesela öfke sıkıntıyı içerir gibi görünüyor.[10]

Fikir birliğinin yokluğu şüphecilik için bir sebep değildir. Ortony ve Turner duygulara boyutsal bir değer biçme yaklaşımını tercih eder ancak bu gelenekteki araştırmacıların temel değer biçme boyutları hakkında anlaşmazlık içinde bulunduklarını dile getirmede başarısız olurlar.[11] Eğer anlaşmazlıklar bir ku-

[10] Ayrıca Ortony ve Turner yüz ifadelerinden temel duygulara yapılan çıkarıma şüphe düşürürler çünkü tek bir yüz ifadesini kapsayan her özellik kendi içinde yegâne duygulara da tekabül edebilir. Yakınsak kanıtlara ihtiyaç duyduğumuzu iddia etmiştim. Temellik hakkında sadece yüzden çıkarım yapmanın riskli olduğuna katılıyorum.

[11] Boyutsal değer biçme kuramlarının temel duygularla uyumsuz olmadığı dikkat edil-

ram karşıtı kanıt olsaydı boyutsal değer biçme görüşünün eşit derecede açıkları olurdu. Aslında her bilimsel kuramın açıkları olabilir. Anlaşmazlıklar bilimde dal budak salmıştır. Anlaşmazlıklar birisinin yanlış olması gerektiğini gösterir ancak herkesin yanlış olduğunu göstermez. Temel duygu listelerinin çeşitliliğinin temel duygu programına düşürdüğü gölge, Aristoteles'in 'dört element kuramı'nın modern periyodik tabloya düşürdüğü gölgeden daha fazlası değildir. Duygu bilimi bebekliğindedir ve mevcut listeler erken spekülasyonları yansıtır.

Bu nokta, Ortony ve Turner tarafından sunulan diğer argümanları da etkisiz hâle getirir. Temel duygu listelerinin kültürel ön yargı içerebileceği önerisi muhtemelen doğdudur ancak bu ön yargılar kültürlerarası psikoloji ve dilbilim kullanılarak azaltılabilir. Öfkenin sıkıntı içerdiği de doğru olabilir ama bu sadece öfkenin temel bir duygu olmadığını gösterir. Temel duygu listeleri revizyona tabidir. Bölüm 6'da bazı spekülasyonlar sunmama rağmen burada temel duyguların bir listesini sunmayacağım. Temel duyguları eksiksiz kesinlikle tanımlamak için çok erken. Hangi duygular temel olursa olsun hepsinin bedenleşmiş değer biçmeler olacağını tahmin ediyorum. Bu hipotezimi şu iki gözleme dayandırıyorum: İlk olarak bütün duyguları bilinçli olarak deneyimleriz. Bütün duyguların bilinçli olduğunu iddia etmiyorum –bu bir tartışma konusudur– sadece bütün duyguların bilinçli olabileceğini iddia ediyorum. İkinci olarak, James'in gözlemlediği gibi, duyguların bilinçli hisleri, anlaşılan bedensel değişimlerin hisleriyle tüketilmiştir (bkz. Bölüm 9). Dolayısıyla, tüm duygular potansiyel olarak bedensel değişimlerin hisleriyle oluşurlar. Bu bedensel değişimlerin oldukça genel olarak duygularla çok yakın olduğunu sezdirir. Bu, temel duyguların bedenleşmiş değer biçmeler olduğu hipotezi tarafından açıklanabilir. Eğer temel olmayan duygular temel duygulardan çıkarılabilinirse ve temel duygular bedenleşmişlerse temel olmayan duygular da bedenleşmiş olacaktır. Temel duyguların bedensel eşleniklerini miras alacaklardır.

mesi gereken bir husustur (bkz. ör. Arnold, 1960; Frijda, 1986). Örneğin, temel olmayan duygular bunların kombinasyonları olurken, temel duyguların bir değer biçme boyutları kümesi tarafından meydana getirilen duygular olduğu düşünülebilir.

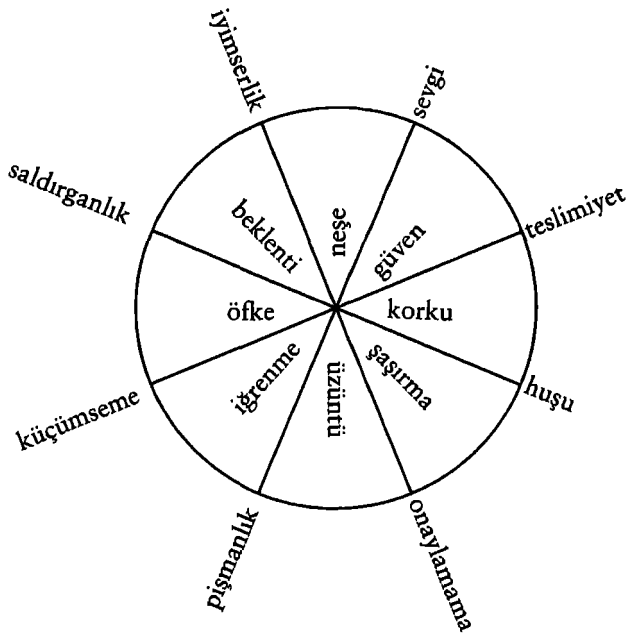
2.3. Temel Olmayan Duygular

Temel duygulara inanan her kimse temel olmayan duyguları nasıl ortaya çıkardıklarını açıklamalıdır.[12] Farklı araştırmacılar farklı cevaplar önerdiler. Bir teklif duyguları renklerle karşılaştırır. Temel duygular birincil renkler gibidir ve temel olmayan duygular temel duyguların harmanı gibidir. Plutchik (2001) bu yaklaşımın bir sürümünü savunur. Temel duyguların renk tekerleği gibi bir tekerlek içinde düzenlenebileceğini iddia eder. Benzer duygular yan yana yer alır ve her temel duygu karşıt bir temel duygunun karşısında konumlanır. Ardından Plutchik temel duygu çiftlerinin bir araya gelerek bileşik duygular oluşturacağını iddia eder. Duygu tekerleğinde yan yana gelen duygu çiftlerinin bir araya gelmesiyle şekillenen duygulara 'birincil çift' der. Mesela öfke ve iğrenme bir araya gelerek küçümsemeyi üretirken, üzüntü ve şaşırma bir araya gelerek uygun bulmamayı üretir (bkz. Şekil 4.1).

Plutchik'in *harman kuramı* çok popüler olmamıştır. Bazı sorunlar teklifinin belirli detaylarından ileri gelir. Kimi okuyucular Plutchik'in temel duygular seçimlerinin bazılarına itiraz edebilir. Mesela temel duygu olmak bir yana, güven ve beklentinin gerçek duygular olduğu bariz değildir. Bu endişe, bu ikisinden çıkarılan duygulardan ziyade kişilik özellikleri gibi gelen iyimserlik ve saldırganlık gibi ikincil çiftlere de bulaşır.

Bu sorunlar Plutchik'in belirli tekliflerini terk etmemizi gerektirebilir ancak bazı duyguların harmanlanma yoluyla oluşturulduğu fikrine halel getirmez. Küçümseme ve uygun bulmama olası adaylardır. 'Heyecan' hissi ya da neşelenme, neşe ve korkunun bir harmanı olabilir. Carroll (1990) dehşet hissinin, korkunun iğrenme ile harmanlanması olduğunu iddia etti. Sadistçe hissetmek öfkenin ve neşenin harmanlanmasını ihtiva edebilir.

[12] Temel duyguların bazı savunucuları, bütün duyguların temel olduğunu iddia ederek bu meseleden yırtmaya çalışır (Ekman, 1999). Bu tez, hiçbir duygunun diğer duyguları parçaları olarak içermediğini ima eder. Ben şüpheliyim. Daha sonra artarak açık hâle gelecek nedenlerden dolayı birleşerek duygular olarak da nitelenebilecek daha karmaşık durumları şekillendirecek duyguların olmasını engelleyecek şeyin ne olduğunu görmek zordur.

Şekil 4.1. Plutchik'in temel duygular ve birincil çiftleri, Plutchik'in (2001) Şekil 6'sına dayanır, s. 348, *American Scientist* izni ile.

Griffiths (1997) harmanlama kuramıyla ilgili daha ciddi bir sorun tanımlar. Her ileri bilişsel duygunun temel duyguların basitçe birbirine karışmasıyla ortaya çıkarılması akla yatkın değildir. sadakatsizlik, seks ve hak sahipliğini içerebilen romantik kıskançlığı ele alalım. Bu fikirlerden birinin nasıl temel duygulardan ortaya çıkabileceğini görmek zordur. Bu fikirlerden hiçbiri sıklıkla temel olarak kataloglanan duygular tarafından kapsanmaz. Eğer duyguların hepsi temel ya da temel duyguların harmanları olsaydı romantik kıskançlığı oluşturan bazı fikirlerin *durduk yerde* ortaya çıkması gerekirdi. Bir başka örnek vermek gerekirse *Schadenfreude* duygusunu –başka kişinin ızdırabından neşe duyma– ele alalım. *Schadenfreude*'deki neşe muhtemelen temel bir duygudan ödünç alındı ancak bir başka kişinin ızdırabının temsili muhtemelen alınmadı (sadizm

ile ince farka dikkat edin; birisi davranışı yönlendirir ve diğeri belirli türlerdeki olaylara bir tepkidir).

Bu vakaların apaçık açıklaması, bazı temel olmayan duyguların temel duyguların kendi içinde duygular olmayan zihinsel durumlarla bir araya getirilmesinden ortaya çıktığıdır. Bir başka deyişle birçok temel olmayan duygu temel duyguların *bilişsel ayrıntılandırmasını* içerebilir. Bu türde bir görüş Oatley ve Johnson-Laird tarafından savunulmuştur (Oatley & Johnson-Laird, 1987; Johnson-Laird & Oatley, 2000). Bazılarının temel olduklarını ve diğerlerinin temel duygular ve inançların kombinasyonları olduğunu iddia ederler. Doğal bir örnek hem neşe hem de bir neşe sağlayıcısı olarak işlev gören, bir başka kişinin ızdırabı hakkındaki bir düşünceyi içerdiği düşünülen *Schadenfreude*'dir.

Resimlendirmek için Lazarus'un ana ilişkisel temalar tablosunda (bkz. Tablo 1.2) listelenen duyguları ele almaya değer. Tablosundaki bazı duygular temel olabilir. Öfkenin, endişenin, ürkmenin, üzüntünün, mutluluğun ve iğrenmenin hepsi dâhildir. Bu terimler Ekman'ın temel duygular listesine tekabül eder. Suçluluk, utanç, haset, kıskançlık, gurur, rahatlama, umut ve sevgi, temel olmamak için iyi adaylardır. Listedeki temel duygularla olan ilişkileri hakkında muhtemel hipotezler kolayca oluşturulabilir. Mesela suçluluk, kişinin zararlı bir ihlale kalkıştığı inancı tarafından neden olunan bir üzüntü olabilir. Gurur, kişinin zorlu bir görevi yerine getirmesi inancı tarafından neden olunan mutluluk olabilir. Hepsi de kişinin sevgilisinin sadakatsiz olduğu inancından kaynaklanan kıskançlık öfke, üzüntü ve iğrenme birkaç temel duygu içerebilir. Bölüm 3'te Lazarus'u ana ilişkisel temaların içsel yargılara tekabül ettiğini varsaydığı için eleştirdim. Eğer Oatley ve Johnson-Laird temel olmayan duyguların nasıl çıkarıldığı hakkında haklılarsa bu duygular içsel yargılar içerirler. Temel duygular bedenleşmiş değer biçmelerdir ama temel olmayan duygular hem yargıları hem de bedenleşmiş değer biçmeleri içerebilirler. Bu melez görüşte suçluluk, gurur ve kıskançlık bilişsel durumları içerirken üzüntü, mutluluk ve öfke içermez.

Ele aldığım teklifler Griffiths'in bölünmüşlük tezine karşı cephane hazırladı. Griffiths bizi duygular kategorisinin karman çorman olduğuna inandırdı. Duyguları bir arada gruplamak

için bilimsel olarak saygıdeğer bir neden yoktur. Şu ana kadar bu sonuçtan başka bir yol olabileceğini öneriyorum. Tüm diğerlerinin çıkarıldığı temel duygular olabillir. Bu temel duygular bedenleşmiş değer biçmeler olmasından dolayı birleştirilebilirler. Bütün diğer duygular, temel duyguların ya da temel duyguların bilişsel ayrıntılandırılmasının harmanları olabilir. Eğer bu öneriler meyvesini verirse bütün duygular, temel parçaların ortak bir kümesi olması dolayısıyla birleşirler. Duyguların bu şekilde birleştiklerinden şüphe etmek için bir neden var mıdır?

3. Birliğe Direnmek

3.1. Temel Duygu Tezine Karşı

Griffiths bütün duyguların temel duygular ya da temel duygu türevleri olduğu hipotezine aşinadır ama bunun, herhangi bir yararı olmadığını düşünür. Bütün ileri bilişsel duyguların parçaları olarak duyuş programları olduğuyla ilişkili öneriyi ele alır ve reddeder. Tepkisi bütün ileri bilişsel duyguların bedenleşmiş değer biçmelerden çıkarılabileceği görüşüne karşı bir argümana tercüme edilebilir.

Bir ortak itiraz, ileri bilişsel duyguların sıklıkla bedenleşmiş değer biçmelerle ilişkili belirgin fizyolojik değişimler ve yüz ifadeleri olmadan oluşabilmesidir (ör. Griffiths, 1997; Harré, 1986; Solomon, 1976). Suçluluk ya da kıskançlık ile ilişkili apaçık bir fizyolojik ya da yüzden gelen tepki yoktur. Eğer ileri bilişsel duygular bedenleşmiş değer biçmeleri içerseydi, onların, ilişkili yüz ifadelerinin ve iç organlarda tepkilerinin olması beklenirdi.

Bu itiraz karşılanabilir. İleri bilişsel duygular sık sık yatkınlık durumları olarak atfedilebilir. Zihinsel kelime hazinemizin çoğu olgusal [*occurrent*] ve yatkınlık [*dispositional*] durumları arasında sistematik biçimde belirsizdir. Mesela Matilda'nın, George Washington'un Birleşik Devletler'in ilk başkanı olduğuna inandığını söylediğimizde bu, zorunlu olarak bu inanca şu an sahip olduğu anlamına gelmez. Konu geldiğinde bu inanca sahip olmaya yatkındır. Benzer olarak, birisinin sevgilisini kıs-

kanması, sevgilisinin eve beklendiğinden geç geldiğinde belirli hislere yatkın olması olabilir. Olaysal bir kıskançlık durumumuz olduğunda tahminen kısa süreli fizyolojik değişimler oluşur. Kıskançlık krizleri ve suçluluk sancılarımız olur. Gururla şişeriz ve utançla başımızı öne eğeriz. İleri bilişsel duygulardaki bedensel dâhiliyetin bariz eksikliği bu hâllerin hissedilen deneyimleri ele alındığında kaybolur.

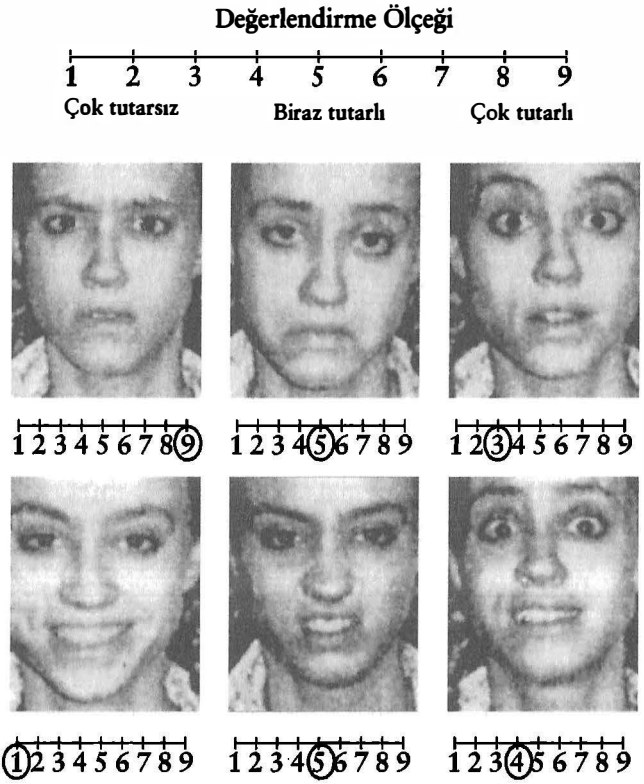
İleri bilişsel duyguların bedenleşmiş değer biçmeleri içerdiği hipotezi çeşitli şekillerde sınanabilir. En kolay test, insanlara farklı ileri bilişsel duygularla ilişkili çeşitli fizyolojik semptomların olup olmadığını soran anketler vermek olacaktır. Esasen duyguların kültürel çeşitlenmesi tasarlanan bir çalışmada, Schere ve Wallbott (1994), genellikle ileri bilişsel duygular olarak ele alınan suçluluğun ve utancın fizyolojik semptomları hakkında sorular içeren bir anket uyguladılar. 37 ülkeden üç bin katılımcı 'sıkça' bu iki duyguyla fizyolojik durumları ilişkilendirdiler. Örneğin, %28.1'i suçluluğu boğazdaki bir yumruyla ve %34.2'si de utancı artan kalp ritmi ile ilişkilendirdi (Scherer & Wallbott, 1994, Tablo 8). Bu sayılar paradigmatik olarak bir temel ve somatik esaslı duygu olan iğrenme hakkında bildirilenlerin hepsinden daha fazladır.

Benim resmî olmayan pilot bir çalışmamda, katılımcılara duygu senaryoları okumaları, ardından yüz ifadelerini içeren birkaç fotoğrafın uygulanılabilirliğini puanlandırmaları istenen bir anket uygulayarak temel ve ileri bilişsel duygular arasındaki örtüşmeyi test ettim. İleri bilişsel duygular birkaçı için yüksek puanlar alırken, klasik temel duygular sadece bir yüz için yüksek puan alma eğiliminde oldular. Örneğin, bir sevgilinin sadakatsiz olduğu bir durumu betimleyen bir kıskançlık senaryosu, karakteristik olarak öfke, üzüntü ve iğrenme ile ilişkili yüz ifadeleri için yüksek puanlar topladı (Şekil 4.2). Daha resmî bir deneyde tekrar edilmesi gereken bu eğilim, ileri bilişsel duyguların temel duygulardaki yüz ifadeleriyle ilişkili olduğunu ve bazılarının birkaç temel duyguyu bir araya harmanladığını sezdirir.

Bir başka deneysel strateji, bilişsel testleri kullanmaktır. Farklı duyguların bellek, dikkat ve akıl yürütme stratejileriy-

le ayrı biçimde etkileşimde bulunduğu bilinir (Bkz. Bölüm 1). Örneğin, üzüntü odaklı analitik ve hataya hassas düşünme süreçlerine meyleder. Suçluluk ve utanç gibi üzüntü içerdiği farz edilen ileri bilişsel duygularda da aynı etkilerin bulunabileceğini tahmin ediyorum.

"Sonraki iki sayfadaki yüz resimlerine bakın. Her bir yüz yukarıda açıklanan olaydan hissettiklerinizle ne kadar tutarlı? Aşağıdaki değerlendirme ölçeğini kullanın."

Şekil 4.2. Romantik kıskançlık senaryosu ile çeşitli yüz ifadelerinin ne kadar iyi eşlik ettiğini puanlaması istendiğinde oluşan tipik bir denek tepkisi

Hazırlama ya da kolaylaştırma etkilerine de bakılabilir. Eğer küçümseme iğrenmeyi içeriyorsa iğrenmenin sağlanması daha sonradan iğrenmenin sağlanmasını daha kolay hâle getirmelidir. Zehirleyici maddeler koklarken insanlardan siyasi konuşmaları değerlendirmelerini istediğimizi hayal edin. Tahminim daha fazla küçümseme ifade edecekleridir. Alternatif olarak, deneklere diğer duyguları sağlayan hikâyeler hemen sunulduktan sonra onlardan ne kadar küçümseme hissettiklerini puanlamalarını isteyen iğrenme sağlamak için tasarlanmış hikâyeler (ör. ikiyüzlülük hakkında bir hikâye) sunulabilir. Tahminim, küçümseme puanları, iğrenme ve öfke sağlayan hikâyeleri takip ettiğinde, üzüntü ya da korku sağlayan hikâyelerin aksine, daha yüksek olacaktır.

İleri bilişsel duyguların temel duygularla örtüştüğü iddiasına destek ayrıca beyni çalışarak da gelebilir. Shin ve arkadaşları (2000) insanlara, üzerinde aşırı suçluluk hissettikleri deneyimleri hatırlarken pozitron emisyon tomografisi[13] taraması yaptılar. Diğer çalışmalarda olumsuz duygularla bağdaştırılan etkinlikler buldular (özellikle paralimbik bölgelerde). Shin ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada, katılımcılar ayrıca suçluluk deneyimlerken üzüntü ve iğrenme deneyimlediklerini bildirdiler. Bartels ve Zeki (2000) âşık olduklarını bildiren insanlar üzerinde işlevsel bir manyetik rezonans görüntülemesi yaptılar. Bu insanlar sevdiklerinin fotoğrafı gösterildiğinde araştırmacılar, iç organlardaki etkinliği kaydeden bir yapı olan insulada etkinlik buldular. Bu, âşık insanların neden karınlarında 'kelebekler' deneyimlediklerini açıklar. Ayrıca insula etkinleşmesi neşe ve korku gibi daha temel duygular üzerine yapılan çalışamalarda da tespit edildi (ör. Damasio vd., 2000). Belki de âşık olmak bedensel bileşenlerini bu duygulardan miras alır.

Daha az kesin ama oldukça akıl çelen bi kanıt da Damasio (1994) ve LeDoux (1996) tarafından yapılan çalışmalardan ge-

[13] Pozitron emisyon tomografi (PET) dokulardaki hücrelerin metabolik etkinliğinin ölçüldüğü bir nükleer tıp prosedürüdür. Düşük dozda radyoaktif bir takipçinin ışımasının tespit ve takip edilmesine dayanır. (Çev.)

lir. İleri bilişsel merkezlerden filogenetik olarak daha ilkel duygularla ilintili bölgelere olan yolakları vurgulamışlardır. Eğer bu alanlar ileri seviye bilişsel durumlar tarafından etkinleşebilirse demek ki ileri seviye bilisel durumlar bedenleşmiş değer biçmelere özgü süreçleri başlatabilir. Bu kurulum, temel olmayan duyguların temel duyguların bilişsel ayrıntılandırılması olduğu görüşü ile uyumludur.

İleri bilişsel duyguların temel duygulardan çıkarıldığı iddiasına dair deneysel kanıt bulmak neredeyse hiç şaşırtıcı değildir. Bağımsız birkaç mülahaza bu hipotezin lehindedir. İlk olarak, önceden belirttiğim gibi, ileri bilişsel duygular bilinçli olarak deneyimlendiğinde, bedensel tepkileri içeriyor gibi görünüyorlar. İkinci olarak bütün duyguların baskın motivasyonlar olarak işlev görmesi olgusu, bütün duyguların örtüştüğü keşfi tarafından düzgünce açıklanabilir. Üçüncü olarak, Griffiths'in müsadesiyle, onun dediğinin aksine, ileri düzey duyguların, en azından kısmen, modüler olduğuna dair anekdotsal kanıt vardır. Bölüm 2'de hisse yol açan inancın tersine döndükten sonra bile duygusal bir hissin sürdüğü durumlardan bahsettim. Bu ileri bilişsel duygularda da olabilir. Mesela kıskançlık, sarmalanmamış bir akıl yürütme sürecine tepki olarak ortaya çıkabilmesine rağmen bir kez ortaya çıktı mı kıskançlık hissini daha ileride üzerine düşünerek dağıtmak zordur. Eğer birisi sevgilisini kıskanıyorsa ve aniden kıskanma zemininin hatalı olduğunu fark ediyorsa olumsuz duygu orada dolanabilir ya da bir başka duyguya dönüşebilir. Eğer ileri bilişsel duygular tamamıyle modüler olmayan duygularsa, bu oluşmamalıdır. Bu görüşe göre, ileri bilişsel duygular tamamıyle modüler olmayan duygular değillerdir. Bedenleşmiş değer biçmeleri içerirler ve bedenleşmiş değer biçmeler modülerdir. (bkz. Bölüm 10). Bir kıskançlık nöbeti ortaya çıkaran acele düşünceler feshedildiğinde kıskançlıkta içerilen öfke kalabilir. Sadakatsizlik hakkındaki inançların aksine, öfke basitçe yargıyı değiştirerek silinemez.

Griffiths, temel duygular tezinin umutsuz olduğunu düşünmekte haksızdır. Temel duygular var olan kanıtlarla uyumludur, sınanabilir ve açıklamayı verimli kılabilir.

3.2. Duygular Doğal Türler midir?

Şu ana kadar önerdiğim her şey doğru olsa bile, Griffiths'in bölünmüşlük tezi hâlâ savunulabilir. Bu bölüm şu soruyla başladı: Duygular doğal bir tür müdür? Öteden beri, eğer bütün duyguların temel duygular olduğunu ya da onlardan çıkarılabileceğini gösterebilirsek bu soruya olumlu cevap verebileceğimizi varsayıyordum. Bu varsayım garanti değildir. Bunu görmek için bir benzeşimi ele almak yardımcı olacaktır.

Şu ana kadar betimlediğim görüşte duygular alkollü içecekler gibidir. Alkollü içeceklerin ortak bir birleştirici özü vardır: İçeceklerdir, alkol içerirler ve çeşitli tatlarda bulunurlar. Alkolün ortak bir mikroyapısı vardır ve ortak etkilere yol açarlar (sarhoşluk). Tatların iki kaynağı vardır. Damıtma ya da fermentasyon sürecinde kullanılan maddeden çıkarılır ya da karışık meşrubatlarda olduğu gibi süreçten sonra eklenirler.

Alkollü içecekler gibi duyguların da iki temel bileşeni vardır: alkol ve çeşni. Duygunun alkolü değerliktir. Bütün duygular ya olumludur ya da olumsuzdur. Bu Bölüm 7'nin konusu olacaktır. Duygusal çeşni değer biçmeden gelir. Değer biçmeler tamamen bedenleşmiş olabilir ya da bedenleşmiş değer biçmelerin bilişsel ayrıntılandırmalarını içerebilir. Temel duygular bedenleşmiş değer biçmelerdir. İleri bilişsel duyguların ya iki temel duygunun harmanlanması (tıpkı martini içkisinin iki alkollü içeceğin harmanı olması gibi[14]) ya da temel duygular ile bilişsel ayrıntılandırılmasının kombinasyonları (tıpkı bir screwdriver kokteylinin bir alkolün ve bir meyve suyunun birleşimi olması gibi[15]) olduğu farz edilebilir.

Temel duygular ve temel duyguların harmanları tutarlı bir sınıf oluştururlar. Bu sınıftaki bütün duygular aynı parçalardan çıkarılır. Ama bu, şu ana kadar sunduğum resimde temel duyguları ve bilişsel olarak ayrıntılandırılmış duyguları ele aldığımızda-

[14] Martini içkisinde cin ve vermut karıştırılır. (Çev.)

[15] Screwdriver, votka ve genellikle portakal suyu karıştırılarak yapılan bir kokteyldir. (Çev.)

ki durum değilldir. Görünüşe göre zariflikten yoksundur. Bilişsel olarak ayrıntılandırılmış duyguların hem bedenleşmiş değer biçmeler *hem de* yargılar gibi bilişsel zihinsel temsiller içerdiğini söylemiştim. Eğer bu doğruysa bilişsel olarak ayrıntılandırılmış duygular duygusal yaşamımızın karışık içkileridir. Ancak bu onları saf içkilerden ayrı tutar. Eğer bedenleşmiş değer biçmeler modüler sistemlerin durumlarıysa ve ileri bilişsel duygular modüler sistemler *artı* bilişsel ayrıntılandırmaların durumlarıysa, bilişsel ayrıntılandırılmış duyguların çok farklı psikolojik özellikleri vardır. Tamamen malumat olarak sarmalanmamışlardır, kavram sahipliğine bağlıdır, kültürel etkilere doğrudan duyarlıdır ve benzerleri. Eğer birleşmiş bir duygular bilimi arıyorsak bu farklılıkları bir sorun teşkil eder. Çok farklı türde mekanizmalar dâhil ederler. Benzer biçimde bir alkollü içecekler bilimine saf alkoller ve karışık içkileri ayrı tutmadan ulaşmak zor olacaktır.

Bu itiraza üç olası cevap vardır. İlki daha önceden tanıtılan doğal türler tanımına başvurur. Boyd'u takip ederek Griffiths, doğal türlerin homeostatik özellik kümeleri olduğunu savunur. Doğal türlerin üyeleri nedensel mekanizmalardan dolayı bir arada oluşmaya eğilimli özellik kümelerinden oluşur. Bazı ileri bilişsel duyguların bedenleşmiş değer biçmelerden başka bir şey içermesi olgusu, bedenleşmiş değer biçmeleri içeren doğal bir türe ait olamayacağını göstermez. Bedenleşmiş değer biçmelerle ilişkili özellikler bedensel değişimler, bilinçli somatik hisleri ve motivasyon etkilerini içerir. Bilişsel ayrıntılandırma böylesi durumlara sebep olma eğiliminde olabilir ve bu durumlar çağrışımla bilişsel ayrıntılandırmaları teşvik etme eğiliminde bulunabilir. Eğer böyleyse bilişsel olarak ayrıntılandırılmış duygular, bedenleşmiş değer biçmelerle sebepsel olarak homeostatiktir. Ortak bir doğal türe aittirler.

Ayrıca iki tür birlik ayırt edilerek cevap verilebilir. Bir kategori, üyelerinin tek bir doğal türe ait olmasından dolayı ya da üyelerinin birleşik bir bilimsel kuramı içerisinde açıklanabilir olmasından dolayı birleşik olabilir. Griffiths bu ikisini bir arada yürütür. Gerçekte duygular, ilk anlamda birleşik bir katego-

ri olarak nitelenemeseler de ikinci anlamda birleşik bir kategori şekillendirirler. Bedenleşmiş değer biçmeler ve ileri bilişsel duygular aynı açıklayıcı kaynakları talep ederler.

Eğer bazı ileri bilişsel duygular bedenleşmiş değer biçmelere kurucuları olarak sahipse bir ileri bilişsel duygular bilimi açıkça bir bedenleşmiş değer biçmeler bilimini kuşatmalıdır. Tersinin de doğru olduğu ortaya çıkar. En azından insanlarda, bedenleşmiş değer biçmeler genel olarak eşlik eden bilişsel durumlarla birlikte oluşur. Yüksek sesli gürültülerden ve yaklaşan nesnelerden bazen korkarken, bilişsel olarak idrak edilen tehlikelerden daha sık korkarız. Mesela şehrin tenha bir sokağında yürürken bir saldırıda yakında yardım edecek kimsenin olmadığı fark edildiğinde korkulabilir. Bu karmaşık korkuya sebebiyet veren düşünce, ileri bilişsel duygularda yer alan bilişsel durumların türlerinden temelde farklı değildir. Herhangi bir türde duygular zengin bilişsel dilimlerin içine yerleşebilir. Dolayısıyla, tam bir bedenleşmiş değer biçme bilimi onları yumuşatan, sağlayan ve ayrıntılandıran bilişlerle etkileşimlerinin bir anlayışına bağlıdır.

Hâlâ birleşik bir duygu bilimi müdafaam rahatsız edici bir sorunu geçersiz kılamadı. Bazı duygular bedenleşmiş değer biçme tarafından ayırt edilebilirken diğerlerinin bedenleşmiş değer biçmeler *artı* beden dışı yargılar tarafından ayırt edilmesi halk psikolojisi hakkında tuhaf bir olgu olarak kalır.

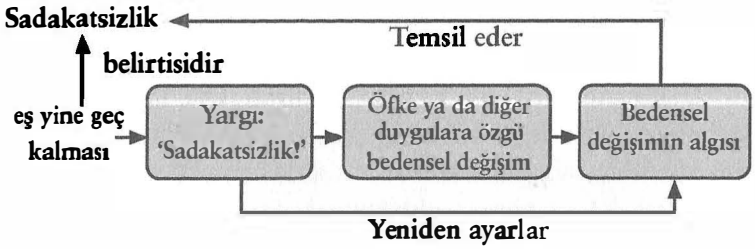
İşte burada odağımıza üçüncü bir cevap girer. Bazı duyguların bilişsel olarak ayrıntılandırılmış bedenleşmiş değer biçmeler tarafından oluştuğu fikrini sunarken bu duyguların bileşik duygular olduğunu ima ettim. Bunlar, sembol örnekleri hem bedenleşmiş değer biçme hem de bilişsel bir durumu içeren hâllerdir. Bu kavrayış zaruri değildir. Bilişsel olarak ayrıntılandırılmış bedenleşmiş değer biçmelerin hiç de bileşik durumlar olmadığını teklif ettim. Onlar sadece bedenleşmiş değer biçmeler tarafından oluşmuşlardır. Onları ayrıntılandıran bilişler *öncül koşullardır*, *kurucu parçalar* değil.

Romantik kıskançlık oluştuğunda ilk olarak kişinin sevgilisinin sadakatsiz olduğu etkisini yaratacak bir yargı ve ardın-

dan bir bedenleşmiş değer biçme vardır. Duygu, yani burada kıskançlık, tamamen bedenleşmiş değer biçme tarafından oluşur. Diğer şartlarda, bir kıskançlık durumunu içeren türdeki bedenleşmiş bir değer biçme başka bir duygu olarak nitelenebilir. Bedenleşmiş bir değer biçme sadakatsizliğe dair bir yargıya tepki olarak oluşursa kıskançlığı kurar; başka bir sebebi olduğunda başka bir duygu kurar. Bu teklife, bilişsel olarak ayrıntılandırılan bir duygunun bilişsel bir eşlikçisi duygunun parçası değildir ama duygunun kimliğinin belirlenmesinde bir rol oynar.

Bu teklif Dretske'nin (1986) psikosemantiğinden bir başka fikir alınarak açık hâle getirilebilir. Söz ettiğim gibi Dretske, bazı zihinsel durumların evrimleşmiş bir malumat taşıma işlevi olduğundan ne yaptıklarını temsil ettiğini iddia eder. Ancak ayrıca bu zihinsel durumların temsil etmek üzere evrimleştikleri şeylerden başka şayler de temsil eder hâle geldiğini iddia eder. Evrimleşmiş temsilleri yeni kullanımlara koyabiliriz. Dretskeci terminolojide, temsiller belirli sebeplere 'ayarlanmıştır' ve 'yeniden ayarlanabilirler'. Bu fikri anlamak için zihinsel gerçekliğin dışında bir vaka ele alalım. Öksürmenin boğazı temizlemek üzere evrimleşmiş işlevi vardır. Ancak bir ajan da suç ortağı ile iletişimde bulunurken öksürüğü gizli bir kod olarak kullanabilir. Ajanın öksürüğü, mikrofilmin yerine ulaştığı olgusunu temsil edebilir. Benzer biçimde, genellikle alçak bir saldırıyı (öfke) temsil eden bedenleşmiş bir değer biçme, doğru yargının doğrultusunda kullanıldığında bir sadakatsizliği (kıskançlık) temsil edebilir. Bedenleşmiş değer biçmelerimizin başlangıçta evrimleştiklerinden daha farklı şartlar altında oluşması için yeniden ayarlayabiliriz.

Bütün bunlar sonuç olarak ileri bilişsel duyguların bilişsel ayrıntılandırmalar olmadıklarını sezdirir. Onlar yargılar ve bedenleşmiş değer biçmelerin bileşikleri değillerdir. Daha çok, çevreyle farklı ilişkileri temsil etmek üzere olan yargılar tarafından yeniden ayarlanmış bedenleşmiş değer biçmelerdir. Daha isabetli bir tasvir Şekil 4.3'te önerilmiştir.

Şekil 4.3. Bedenleşmiş değer biçmeler olarak yeniden ayarlanmış ileri bilişsel duygular

Bedenleşmiş bir değer biçme, yargılar tarafından yeniden ayarlandığında, yeniden ayarlanmadan önce sahip olduğu anlamı kaybetmez. Bir ajan öksürüğü bir kod olarak kullandığında, bu hâlâ bir öksürüktür ve öksürük olarak boğazı temizleme işlevi olan bir durumdur. Benzer biçimde, genelde öfkeyi içeren bedenleşmiş bir değer biçme, sadakatsizlik hakkında bir yargının kontrolü altına girdiğinde öfkenin temsil ettiği şeyi temsil etme işlevine devam eder; bir öfke hâli olmaya devam eder. Böylece, öfkeye sadakatsizlik hakkında bir yargı tarafından sebep olunduysa onun hem bir öfke durumu hem de bir kıskançlık durumu olduğunu söylemek isabetli olacaktır. Alçak bir saldırı olduğu olgusunu (öfkenin içeriği) ve kişinin sevgilisinin sadakatsiz olduğu olgusunu (kıskançlığın içeriği) eş zamanlı olarak temsil eder.

Bu teklif bir soruyu daha getirir. Kıskançlığın sadakatsizlik hakkında bir yargı tarafından yeniden ayarlanan öfke tarafından oluştuğunu iddia ettim. Öfke birçok diğer yargı tarafından tetiklenebilir. Jones'un işini kaybettiğini öğrendiğinde öfkelendiğini farz edelim. Neden bu durum ileri bir bilişsel duygu olarak nitelenmez? Neden kıskançlığı bir duygu olarak adlandırırız ve kişinin işini kaybetmesiyle alakalı olan özel bir duygu tanımlamayız? Neden iş kaybetme hiddeti duygusu yoktur? Bazı bilişsel sebepli değer biçmeleri kendi içinde duygular olarak alırız ama diğerleri için bu özel statüyü geri çevirirız. Bu, ileri bilişsel duygular sınıfının keyfî olduğunu sezdirir.

Burada verilecek iki cevap vardır. İlk olarak, bazı bilişsel

olarak ayrıntılandırılmış bedenleşmiş değer biçmelerin isimlerinin olmasını ve diğerlerinin olmamasını dilsel bir kaza olarak düşünüyorum. Metafizik olarak, iş kaybı hiddeti ve kıskançlık kıyaslanabilir. İleri bilişsel duygular sınıfı oldukça açık uçludur. Birçok bilişsel olarak sebep olunan bedenleşmiş değer biçmeler, onlar için isimler koymamış olsak da ileri bilişsel duygular sayılırlar.

İkinci olarak, yargılar tarafından *sebep olunası tutan* bedenleşmiş değer biçmeler ve yargılar tarafından ayarlanan bedenleşmiş değer biçmeler arasında bir fark vardır. Bir yargı tarafından ayarlanmak için bedenleşmiş bir değer biçmenin o türde bir yargı tarafından güvenilir olarak sebep olunması gerekir. Belirli bir türde yargılar ve bedenleşmiş değer biçmeler arasında bir bağ tesis eden yerde bir zihinsel mekanizma olmalıdır. Böylesi bir mekanizmaya bir ayarlama dosyası diyorum. Ayarlama dosyaları uzun süreli bellekteki veri yapılarıdır. Her ayarlama dosyası, hepsi de nedensel olarak aynı (ya da benzer) bedensel tepki örüntülerini tetikleyebilecek bir temsiller kümesi içerir. Bir ayarlama dosyasındaki temsiller tarafından sebep olunan bedensel tepkilerin algıları duygulardır. İçerikleri, bir ayarlamadaki temsiller tarafından belirlenir. Duygular bir ayarlama dosyasındaki herhangi bir bireysel temsilin içeriğini temsil etmezler, daha ziyade bu temsillerin ortaklaşa takip ettikleri daha soyut özellikleri temsil ederler. Kıskançlığın ayarlama dosyası, sadakatsizliği takip edebilen temsillerin bir koleksiyonudur. Kişinin sevgilisinin sadakatsiz olduğunun açık yargısını içerir. Bu dosyadaki temsiller etkinleştiğinde somatik bir tepki tetiklerler ve bu tepki bedenleşmiş bir değer biçmeyi tetikler. Eğer bedenleşmiş bir değer biçme belirli bir durumda yalıtılmış bir yargı tarafından sebep olunuyorsa, henüz o yargı tarafından ayarlanmamıştır. Eğer bir değer biçme, güvenilir olarak belirli türde bir yargı tarafından sebep olunuyorsa o yargı tarafından temsil edilen dışsal koşullar tarafından güvenilir olarak sebep olunur. Bundan dolayı ayarlama dosyalarına ihtiyacımız vardır. Yargı tarafından tasarlanan özelliği temsil etmek için bu somatik tepkileri almak amacıyla yargılar ve somatik tepkiler arasında bellekte bir bağlantı olmalıdır. Yeni ayarlama dosya-

ları tesis ederek, bedenleşmiş bir değer biçme temsil etmek için evrimleştiği şeyin ötesini temsil edebileceği söylenebilir. Dolayısıyla, olası ileri bilişsel duyguların kümesi açık uçluyken farklı bir yargı tarafından tetiklenen bir bedenleşmiş değer biçmeye her sahip olduğumuzda bunun ayrı bir duygu sayılacağı anlamına gelmez.

Son bir itiraz ele alınmalıdır. Ayarlama sebepleri ve kurucu sebepler arasındaki ayrım ucuz bir sözel oyun gibi duruyor. Eğer bir yargı güvenilir olarak bedenleşmiş bir değer biçmenin oluşmasını tetikliyorsa sonuçta ortaya çıkan duygunun bir parçası olduğunu reddetmek için pek bir neden olmadığı görülür. Ne de olsa duygu ne zaman oluşursa böylesi bir yargı da oluşacaktır ve duygunun temsil ettiği ana ilişkisel temanın belirlenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Böylesi yargıların, duyguların kurucu parçaları olduğunu reddetmek yalnızca buna mahsustur.

Bu itiraz yanlış bir varsayıma dayanır. İleri bilişsel duyguların güvenilir olarak berlili bir yargı tarafından tetiklendiğini söylemek aynı duygunun daima tam da bu yargı tarafından tetiklenmesini gerektirmez. Kıskançlık, kişinin sevgilisinin sadakatsiz olduğu yargısı tarafından tetiklenebilir ancak kişinin sevgilisinin işten alışılmadığı kadar geç kaldığı yargısı gibi diğer yargılarla da tetiklenebilir. Kıskançlık bir sevgilinin kıyafetlerindeki bilinmedik bir parfüm kokusu gibi algısal durumlarla bile tetiklenebilir. Birçok farklı yargılar ve algılar sadakatsizlik vakalarını güvenilir olarak takip etmek için kullanılabilir. Ayarlama dosyaları, açık yargılardan duyusal durumlara uzanan çeşitte temsiller içerir. Daima bir ileri bilişsel duygu tetikeme rolü oynayan bir içsel durum yoktur. Ayarlama dosyalarımızıdaki farklı maddeler o rolü farklı ortamlarda oynarlar. Bundan dolayı, herhangi belirli bir yargının herhangi bir ileri bilişsel duygunun kurucu bir parçasını oluşturduğunu söylemek için bir baskı yoktur. İki kıskançlık örneği çok farklı yollardan tetiklenebilir. Kıskançlık örnekleri yargıları paylaştıklarından dolayı birleşmezler, benzer somatik durumları paylaştıkları ve bu somatik durumların sadakatsizliği temsil ettiğinden dolayı birleşirler. İki kıskançlık örneği, aynı zihinsel dosya tarafından

ayaralanmış olmalarından dolayı sadakatsizliği temsil eder ancak ayarlama işini yapan o dosyadaki gerçek temsiller çok çeşitli olabilir.

Ayarlama dosyaları hakkındaki bu nokta temel ve temel olmayan duygular arasındaki daha da büyük bir birliği açığa çıkarır. Temel duyguların genetik olarak belirli şeyler tarafından ateşlenmek üzere kurulduğunu söyledim. Mesela korku (ya da eğer korku temel değilse korkuya en yakın duygu) yüksek sesli gürültüden, ani destek kaybı, görsel uçurumlar, karanlık, böcekler ve yılanlar tarafından ateşlenmeye meyillidir. Bütün bunlar duyularımız tarafından tespit edilebilir. Gürültülerin, uçurumların ve benzerlerinin duyusal temsillerinin bir ayarlama dosyası yaptığını düşünebiliriz. Korkunun (ya da korku benzeri bir şeyin) doğuştan geldiğini söyleyerek gerçekte belirli türlerdeki temsillerden oluşan bir ayarlama dosyasını şekillendirmeye genetik olarak bir eğilim olduğu görüşüne adanır. Hem temel hem de temel olmayan duyguların ayarlama dosyaları vardır; sadece dosyaları etiyoloji ve içerik açısından farklılaşır. Temel ve temel olmayan duygular arasındaki fark, temel duyguların doğal seçilim tarafından geliştirilen dosyalar yoluyla ayarlanmış olmasıdır. Temel olmayan duygular, yeni dosyalar hâlihazırda yerinde durmakta olan duyguları ele geçirmek üzere kurulduğunda ortaya çıkar (ya da temel duygular harmanlandığında).

Hem temel hem de ileri bilişsel duyguları içeren kategoride zarifsizlik olmadığı sonucuna varıyorum. Bütün duygular aynı tipin durumlarıdır. Bütün duygular ayarlama dosyalarının nedensel kontrolü altındaki bedenleşmiş değer biçmelerdir. Temel ve temel olmayan duygular arasındaki ana fark, temel olmayan duyguların, *yeniden* ayarlanmanın sonucu olarak yeni içerikler edinmeleridir. Yeni ayarlama dosyaları, var olan duyguları genetik olarak tespit etmeye meyilli olmadıkları özelliklere tepki vermek üzere yeniden ayarlar. Hem temel hem de temel olmayan duygular için ayarlama dosyaları sebeplerdir, kurucular değildir. Bütün duygular sadece bedenleşmiş değer biçmeler tarafından kurulurlar. Bu noktaya gelmek için diğer ilişkili ortaklıkları gözlemledim. Benzer bir türde anlamları olmasına

ek olarak, bütün duygular ifadeli davranışla ilişkilidir, hepsi otonom tepkilerle ilişkilidir, hepsi merkezî sisteminde ilişkili yapılarda dâhil olurlar ve hepsi patlayıcıdır. Bunlara, bütün duyguların hareket değilimleri ile ilişkili olduğu, hepsinin motive edici olduğu, hepsinin dikkati angaje ettiği ve (Bölüm 7'de tartışacağım üzere) hepsinin değerlikli olduğunu ekleyebiliriz. Birlik yönündeki dava gerçekte oldukça kuvvetlidir. Duyguların ortak olarak paylaştığı birçok şey üzerine derinlemesine düşünüldüğünde birçok felsefecinin kategoriyi bölmeye cazip yaklaşması oldukça şaşırtıcıdır. Hayvansı coşkunluktan estetik hazza giden bir spektrum için tek bir İngilizce kelimenin olması gerçekte garip değildir. Duygular güçlü anlamda bir doğal türdür. Ortak bir öz paylaşırlar. Doğanın (ve halk psikolojisinin) böylesi tertipli bir kategori sunması nadirdir.

Beşinci Bölüm
Duygular ve Doğa

1. Biyolojik İndirgemecilik
1.1. İndirgemecilerin İddiaları

20. yüzyılın çoğunda, duyguların kültürden kültüre değiştiği geniş ölçüde varsayıldı. Bu varsayım çoğunu antropologlar tarafından bildirilen etkili kültürel çeşitlilik örneklerine borçludur. Samoa kültürü üzerine öncü araştırmasında Margaret Mead (1928) Samoalılar'ın öfkeden, cinsel kıskançlık ve bizim tamamen doğal olarak kabul ettiğimiz diğer duygulardan yoksun bir yaşam sürdükleri sonucuna vardı. Colin Turnbull (1972) Uganda'daki Ik yerlilerinin sevgisiz olduklarını iddia etti. Böylesi örneklerin karşısında bütün duyguların, öğrenmenin ve kültürün ürünleri olduğu sonucuna varma cazibesine kapılınabilir. Şimdi bu, duygu çalışmalarının azınlık konumudur. Bugünlerde yaygın bilgelik, evrensel duyguların olduğu yönündedir. Bu tümellerin biyolojik esaslı olduğu farz edilir. Kolaylık için tezi *biyolojik indirgemecilik* olarak adlandıracağım. Bu bölümde biyolojik indirgemeciliği eleştirel olarak değerlendireceğim. Biyolojik indirgemeciliğin savunulmasında kullanılan birçok argüman yanlıştır. Tabii ki biyoloji duygulara önemli bir katkı sunar ama hikâyede, indirgemecilerin bizim inanmamızı istediğinden daha fazlası vardır.

Duyguların biyolojik temelli olduğunu söylemek kısmen onların edinilmesine nasıl çalışmamız gerektiği hakkında bir tahmindir. Biyolojik temelli psikolojik özellikler en verimli olarak psikolojiden ziyade biyolojiye başvurularak açıklanır (Cowie, 1998). Bu yöntemsel öneri daha belirgin bir tezin sonucudur. Biyolojik indirgemeciler evrensel olarak paylaşılan duyguların doğuştan geldiğini varsayarlar. Bu duygular, bizim sosyokültü-

rel çevrelerimizden ziyade genetik tertibimizin bir sonucudur. Çoğu biyolojk indirgemeciler ayrıca evrensel duyguların, hizmet ettikleri işlevlerden dolayı genlerimize işlenmiş olduğunu varsayar. Bu duygular adaptasyonlardır.

Bazı indirgemeciler 'doğuştan' teriminden çekinir, duygulara 'türe özgü' der (Griffiths, 2002). Bu dil tercihi, doğuştan gelen ve öğrenilmiş arasındaki ayrımın ilkeli olmadığı yönünde gelişen bir görüşünün yansımasıdır; fenotipler[1] hem doğanın hem de yetiştirmenin ürünleridir. Fenotipler hakkındaki iddiaya candan katılıyorum ancak bu, açıklayıcı bir kurgu olarak doğuştanlığa halel getirmez. Yılan fobisi vakasını ele alalım. Bu sezgi bir anlamda primatlarda doğuştan gelir ama ortaya çıkması için belirli çevresel şartların sağlanması gerekir. Bir primat, yalnızca kendi türünün bir üyesi kritik bir evre boyunca yılandan kaçınan bir tepki sergilerse yılan fobisi geliştirir (Mineka, Davidson, Cook & Keir, 1984). Şüphesiz böylesi örnekler genlerin ve çevrenin nasıl birbirine bağlı olduklarını gösterir ancak hâlâ yılan fobisinin doğuştan geldiğini söylemek akla uygundur. 'Türe özgü' terimi yetmez. Eğer 'türe özgü' terimi, tür içerisinde yaygın biçimde bulunduğu anlamına gelseydi bu, gözlemsel öğrenmeye başvurarak açıklanabilecek birçok özelliği de ihtiva ederdi. Güneşin doğduğu inancı türümüzün üyelerinde geniş oranda bulunur ama yılan fobisinden çok farklıdır. Yılan fobisi hakkında özel olan şeyi yakalamanın bir yoluna ihtiyacımız var ve doğuştanlık doğru kurgu gibi duruyor. Eğer 'türe özgü' istatistiksel düzenliliği aşan teknik, bir anlamda yorumlanırsa 'doğuştan gelen' için bir örtmece hâline gelir.

Bir başlangıç yeri olarak, doğuştanlığı işlevsel olarak tanımlayabiliriz. Yılan fobisine doğuştan denir çünkü bir kez edinildi mi kurtulmak çok zordur ve bu inatçılık, primat öğrenmesi hakkındaki herhangi bir genel olguya başvurarak açıklanamaz. Eğer bir primat bir tabanca varlığında türdeşinin yüzünü buruşturmasını görürse tabanca fobisi geliştirmez. Doğuştan ge-

[1] Fenotip, organizmanın genetik olarak gelen yapısının çevreyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan ve organizmanın tüm gözlenebilir karakteristik özelliklerini niteleyen terim. (Çev.)

len psikolojik özellikler, edinildikleri ya da koşullar altında ya da genel amaçlı öğrenme mekanizmaları altındaki çevresel şartlara başvurarak tamamen açıklanamazlar (Uyarım tanımlamalarının sefaleti için bkz. Cowie [1998]).

Bu tanım doğuştanlığı belirli bir türde kanıta başvurarak karakterize eder. Bundan da iyisini yapabileceğimizi düşünüyorum. Yılan fobisi nihai olarak bir gen koleksiyonuna atfedilebilir. Kısıtlı olarak maruz kalmaya rağmen primatların yılanlara karşı çok güçlü tepki geliştirmesine yardım ettiği için bazı genlerin olduğu küme, uygun genetik ve dışsal bağlamlarda, nedensel olarak sorumludur. Yılan fobisi geçmişte seçilim değerini arttırdı, dolayısıyla genetik kolaylaştırıcıları diğer genlerden daha çok türemeyi becerdi. Çevresel iş birlikçilerine olan ihtiyaçlarına rağmen bu genetik kolaylaştırıcılar, yılan fobisini kodladılar çünkü yılan fobisi ile güvenilir olarak bir arada bulundular ve çevreden farklı olarak, bunu yapma işlevleri vardı. Daha genel olarak, bir fenotipin varlığı eğer geçmişte böylesi fenotipleri nedensel olarak kolaylaştırmasıyla türeyen bir gen koleksiyonu tarafından sebepsel olarak kolaylaştırıldıysa o fenotipin doğuştan geldiğini söyleyebiliriz. Yılan fobisi doğuştan gelir ama silah korkusu gelmez, çünkü silah korkusuna müsaade eden hangi genlerse, atalara ait geçmişimizde silah korkumuza katkısından dolayı bizde ortaya çıkmamıştır.

Uyum sağlamamış özelliklerin de genetik kolaylaştırıcıları olabilir. Orak hücre anemisi uyum sağlayan bir özellik değildir ama sıtmaya karşı korumaya yardımcı bir genin yan ürünüdür. Böylesi durumlarda doğuştan olan şeyleri belirtirken dikkatli olmalıyız. Orak hücre anemisi doğuştan gelmez ancak doğuştan gelen belirli bir tür hastalık korumasının yan ürünüdür. Böylesi durumlar bizi ilgilendirmez. Çoğu biyolojik indirgemeciler duyguları adaptasyonlar olarak alır. Eğer doğuştanlık tanımımızı adaptasyonlarla kısıtlarsak biyolojik indirgemecileri duyguların doğuştan olduğunu düşünen kişiler olarak tanımlayabiliriz.

Biyolojik indirgemeciler duyguların kültürler tarafından etkilenmediğini düşünmez. Duygularımızı ilettiğimiz yol ve onları sağlayan belirgin koşullar çeşitlenebilir. Biyolojik indirgeme-

ciler bütün duygular hakkında indirgemeci olmak zorunda da değildir. Evrimsel psikologlar, ileri bilişsel duyguların evrimsel açıklamalarını sunmaya çalışan azınlık arasındadır. Buna *kapsamlı indirgemecilik* diyelim. Diğerleri biraz daha temkinlidir. Bazı indirgemeciler sadece küçük bir grup *temel* duyguların doğuştan geldiğini varsayar (ör. Damasio, 1994; Plutchik, 1984). Buna *kısıtlı indirgemecilik* diyelim.

Hem kapsamlı hem de kısıtlı indirgemecilikler bir başka varsayımda daha bulunurlar. Doğuştan gelen duyguların, makul bir biçimde, İngilizce duygu terimleriyle örtüştüğünü varsaymaya eğilimlidirler. Örneğin korkunun ve öfkenin doğuştan olduğunu söyleyebilirler. Buna *çevrilebilirlik tezi* diyelim. Çevrilebilirlik tezine inanan, kapsamlı ya da kısıtlı, herhangi bir indirgemeciye *güçlü indirgemeci* diyeceğim.

1.2. İndirgemecilik için Kanıt

Darwin indirgemecilik için dikkatli kanıt sağlayan ilk kişilerden biridir. Bu kanıtların birçoğu *Expression of Emotion in Man and Animals*[2] (1872/1998) kitabında görülebilir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, Darwin'in tartışmasının birçoğu ifadeler hakkında, ifade edilenin altında yatan duygularla ilgili değil. Ancak ifadelerin biyolojik kökenleriyle ilgili kanıtla oldukça fikir vericidir. Eğer ifadeler doğuştan geliyorsa ve aynı koşullar altında her sağlıklı insan tarafından üretiliyorsa duyguların da doğuştan geldiğini varsaymak mantıksız değildir. İnsanın duygusal ifadelerinin doğuştan olduğu hipotezini desteklemek için Darwin, onların evrensel olduğunu ispatlamanın yollarını aradı. Özellikle yalıtılmış kültürlerin üyeleri arasındaki yüz ifadeleri arasındaki benzerlikler için kanıt bulmak ilgisini çekiyordu. Eğer Avrupa ile kopuk insanlar Avrupalılar gibi yüz ifadeleri yapıyorlarsa bu yüz ifadelerinin kültürel olarak çıkarılması pek mümkün değildir. Darwin dünyanın ücra kö-

[2] *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili* ismiyle 2001 yılında Orhan Tuncay çevirisi ile Gün Yayıncılık tarafından Türkçe literatüre kazandırılmıştır. (Çev.)

şelerinde yaşayan İngilizlere, gözlemledikleri yüz ifadeleri hakkında sorulara cevaplar vermelerini istedi. Batı'dan yalıtılmış insanların yüz ifadelerinin kolaylıkla belirlenebilir olduğunu bildirdiler. Darwin'in çalışması çok yenilikçiydi. Kültürler arası araştırmanın erken bir sınır taşıydı. Ancak Darwin'in İngiliz bilgi kaynaklarının tanıklığına dayanması sonuçları hakkında şüpheye yer bıraktı.

Silvan Tomkins (1962), Darwin'in daha dikkatlice tasarlanmış bir deneyde tekrar edilebileceğini tahmin etti ve bu tahminini iki öğrencisine, (Paul Ekman ve Carroll Izard) aşıladı. Kültürel göreliliğin hüküm sürdüğü akademik bir iklimde evrenselliğe kanıt bulmak üzere yola çıktılar (Ekman, 1972; Ekman & Friesen, 1971; Ekman, Sorenson & Friesen, 1969; Izard, 1971; ayrıca bkz. Sorenson, 1975). Ekman'ın çalışmaları özel bir ilgi topladı çünkü Yeni Gine'nin dağlık bölgelerindeki okuma yazması olmayan bir insan grubu olan Fore arasında araştırmayı seçmişti. Fore halkı onun çalışmaları başlamadan on iki yıl önceye kadar Batı'dan yalıtılmış olarak var olmuştu.

Bir dizi deneyde, Ekman ve ortağı Wallace Friesen (1971) iki dil bilen yorumculara, Fore halkı üyelerine çeşitli duygu sağlayan olayları tasvir eden hikâyeleri okuttular. Bir hikâye bir çocuğun ölümünü, bir başkası eski bir arkadaşla karşılaşmayı ve bir üçüncüsü de kötü bir şey koklamayı tasvir etti. Her senaryoda, Ekman ve Friesen de Fore deneklerine farklı yüz ifadelerinin üç fotoğrafını gösterdiler. Deneklerden her hikâyeyle uyumlu olan yüz ifadelerini seçmeleri istendiğinde cevapları Amerikalı ve Avrupalı katılımcıların verecekleri cevaplara benzerdi. Somurtan bir yüz, çocuğun ölümü senaryosuyla uyumlu olarak seçildi, gülümseme arkadaşlarla karşılaşma ile uyumlu olarak seçildi, kırışık bir burun olan yüz, çürük kokusu olan senaryo için seçildi. Ekman hepsinde altı ifadeye çalıştı: Bunlar neşe, öfke, üzüntü, şaşkınlık, iğrenme ve korku durumlarına tekabül ediyordu (örnekler için bkz. Şekil 5.1). Fore halkı şaşırma ile korku ifadelerini karıştırmaya eğilimliydiler ancak onun dışında performansları etkileyiciydi. Ekman bazı yüz ifadelerinin evrensel olduğu sonucuna vardı. Bunlara tekabül eden duyguların da evrensel olduğu sonucuna vardı. Eğer aynı yüz

ifadeleri aynı koşullar altında kullanılıyorsa bunlara aracılık eden içsel durumlar da büyük ihtimalle aynıydı.[3]

Daha önceden evrenselliğin her zaman doğuştanlığın kanıtı olmadığını söyledim. Güneş'in doğduğu inancı evrenseldir ama doğuştan gelmez. Bu durumda, yine de çıkarım sağlam zemindedir. Güneş'le ilgili inançların aksine yüz ifadelerinin gündelik gözlem yoluyla edinilmesi kolay değildir. Bir ifadeyi etrafımızdaki insanları taklit ederek kapabiliriz ama bu insanlar da ifadeyi bir yerden almış olmalılardır. Bir ilk örnek olmalıdır. Tamamen yalıtılmış kültürlerin üyelerinin aynı ifadeleri nesiller önce *icat etmiş* olmaları muazzam derecede olasılık dışıdır. Dahası, bebeklerin yüz ifadeleri yaptığına ve hatta doğuştan kör olsalar bile bunu yapabildiklerine dair kanıt vardır (Galati, Scherer & Ricci-Bitti, 1997). Bu ifadelerin genetik bir temeli olmalıdır.

İfadelerin doğuştan olduğuna dair daha çok kanıt insan dışı hayvanlar üzerinden gelir. Bazı belirgin farklılıklara rağmen şempanze ve insan yüz ifadeleri arasında süreklilik vardır (Chevalier-Skolnikoff, 1973). Yüz ötesine baktığımız zaman daha büyük süreklilikler de bulunabilir. Duygunun bedensel ifadesi, oldukça farklı morfolojilerle hayvanlar arasında süreklilik gösterir. Mesela Darwin (1872/1988) hem insanların hem de diğer memelilerin, tehditle karşılaştığımızda dikenleşen beden kılları olduğunu gözlemiştir. Ayrıca hem insanlarda hem de laboratuvar farelerinde donma davranışı gözlenebilir. Bu tepki doğuştan gibi görünür.

Şekil 5.1.
Ekman ve Friesen'in (1971) kullandığına benzer neşe, öfke, üzüntü, şaşırma, iğrenme ve korku yüz ifadeleri.

Ayrıca Ekman, duyguların kısmen yüzsel ifadeler tarafından kurulduğuna inanır, o yüzden yüz ifadelerinin evrenselliğini duyguların evrenselliğine doğrudan kanıt olarak alır.

Karşı tür kıyaslamaları da görünenin ötesine gider (go beneath the skin). Duyguların nöral devrelerinin farklı türlerde homologları vardır. Papez, MacLean'in (1952) geliştirdiği ve limbik sistem adını taktığı beyindeki duygusal devrelerin önemli bir erken modelini geliştirdi. MacLean (1993) limbik sistemin en ilkel memelilerde bile paylaşıldığına ve hatta sürüngenlerle paylaştığımız içgüdüsel kaç ve savaş tepkileriyle ilişkili çok eski devrelerin beyin sapında bulunduğuna inanır. LeDoux (1996) limbik yapıların, özellikle amigdalanın, hem insanlar hem de sıçanlarda duygusal olarak önemli uyaranlara tepki verirken benzer roller oynadığını buldu. Beynin duygulara adanmış devreler içerdiği gerçeği, duyguların biyolojik olarak belirlenmiş olduğunu destekler. Diğer yaratıklarda benzer devrelerin varlığı bazı duygularımızın filogenetik ağaçta çok daha gerilerdeki atalarımızdan alınmış olabileceğini sezdirir.

Duyguların biyolojik temeline kanıt ayrıca genetik miras çalışmalarından gelir. Genetik miras genellikle özellik korelasyonlarına bakarak ölçülür. Araştırmacılar aynı gen çizgisinin üyeleri içindeki özellikler arasındaki korelasyonlara bakar. Duygular genellikle dışsal koşullara kısa tepkilerdir. Durumlardır, özellik değillerdir. Dolayısıyla, duyguların kalıtımını ölçmek zordur. Ancak duygular, özellikler ile yakından ilişkilidir. Çok açıkça, kişilik özellikleriyle (ya da mizaçla) ve duyuşsal bozukluklarla ilişkilidirler. Bunların her ikisinin de kalıtsal olduğu düşünülür (Jang, Livesley, Vernon & Jackson, 1996; Tellegen, Lykken, Bouchard, Wilcox, Segal & Rich, 1988). Eğer duygulara ilişkin kurgular kalıtsalsa duyguların, kaynağında genetik olduğu sonucuna varmak makuldür. Mesela, eğer depresyon kalıtsal'sa bunların bazı gruplaşmaları insanları özellikle depresyona yatkın hâle getirir. Depresyon üzüntü ile ilişkili görünür. Bu, üzüntünün insan doğasının, insan kültürünün değil, bir yönü olduğunu sezdirir.

Eğer belirli duygular kapasite genlerimize yazıldıysa, onların nasıl oraya girdikleri merak edilebilir. Birçok duygu keyfî ya da irrasyonel görünebilir. Neden nesilden nesile geçmiş olsun ki? Soru aynı zamanda duygusal ifadeler için de ortaya çıkar. Duygulara verilen bazı fiziksel tepkiler anlamlıdır. Korktuğumuzda

koşmamız ve donmamız anlamlıdır. Ancak diğerleri daha esrarengizdir. Neden belirli yüz çarpıtmalarının bir duyguya atanıp diğerine atanmadığı için açık bir neden yoktur. Neden doğrudan yararlı davranışla bağlantılı olmayan bedensel değişimlerle ilişkili duygular olduğuna dair de açık belli bir açıklama yoktur. Böylesi sorulara hitap etmek için indirgemeciliğin savunucuları neden duyguların evrimleştiği hakkında bir hikâye anlatmaya ihtiyaç duyar.

Darwin ifadelerin evrimine odaklanarak böylesi sorulara ilk hitap eden kişiydi. Bazı ifadelerin uyum sağlama işlevi olduğunu iddia etti. Bir hayvan köpek dişlerini gösterdiğinde, bir saldırgana karşı koyacağının sinyalini verir. Tüyler diken diken olduğunda, tehdit edilen hayvan daha büyük görünür. Darwin böylesi ifadelerin nasıl miras alındığı hakkında Lamarckçı bir açıklama sunar. İstemli tepkiler olarak başladıklarını, alışkanlık hâline geldiklerini ve uyum sağlama faydasının bir sonucu olarak gelecek nesillere geçtiklerini söyler. Darwin bu ilkeye kullanışlı alışkanlıklar der. Lamarckçı 'miras kuramı' artık popüler değildir ancak Darwin'in analizleri, Darwin'in kendisinin savunmada ünlü olduğu Lamarckçı olmayan kalıtım açıklamalarıyla uzlaştırılabilir. Köpek dişi göstermenin ve tüylerin diken diken olmasının (piloereksiyon) doğal seçilim yoluyla geçen rastgele mutasyonlarla başlaması olasıdır. Kullanışlı alışkanlıklar konuşmasını uygun mutasyonlar konuşmasına çevirmek mümkündür.

Darwin her duygusal ifadenin kullanışlı bir alışkanlık sonucunda olduğunu iddia etmez. Bazı ifadelerin, duygusal olarak önemli bir uyaran deneyimlenmesinden dolayı sebep olunan aşırı sinirsel kuvvetler yüzünden olduğunu iddia eder. Buna, sinir sisteminin karakterinden dolayı gelen hareketler ilkesi adı verilir. Darwin bu ilkeye şok sonrası titremeyi ve saçların beyazlamasını açıklamak için başvurur. Diğer ilkeler antitez ilkesi tarafından açıklanır. Bir duygu, ilişkili bir ifadeye sahip diğer bir duyguya karşı koyuyorsa önceki duygu zıt bir ifadeyle sonuçlanır. Darwin, özürü ifade için kullanıldığındaki omuz silkmeye bu açıklamayı sunar. Kızgınlık hisleri, saldırı duruşunda kollarımızı ileriye doğru hareket ettirmeye iter. Tersi özür hissi,

kollarımızı geri çekmemize ve omuzlarımızı bükmemize sebep olur.

Darwin'in sinir sistemi tepkisi ve antitezi ilkelerine çok az kanıtsal destek bulunur. Hiçbiri duygu çalışmasında alışılmış bir açıklayıcı strateji olarak kalmamıştır. Ancak doğal seçilimin bir ilkesi olarak yeniden uyumlu hâle getirilen kullanışlı alışkanlıklar ilkesi hâlâ iyi durumdadır. Birçok duygu araştırmacısı adaptasyona başvurmada açıklayıcı bir etki bulur. Bu kampta, evrimsel psikologlar bulunur.

Evrimsel psikoloji muazzam destek alan bir harekettir (Barkow, Cosmides & Tooby, 1992; Pinker, 1997). Uygulayıcıları tipik olarak üç varsayımda bulunurlar: Zihin, geniş anlamda bilgisayımsal olarak karakterize edilebilecek bir malumat işleme sistemidir; ileri biliş, görece bir diğerinden doğrudan etkiye dayanıklı yüksek derecede özelleşmiş, modüler alt sistemlere bölünebilir; ve bu alt sistemlerdeki süreçler Pleistosen[4] ya da diğer önceki çevrelerde atalarımız tarafından yüzleşilen hayatta kalma engellerine uyum sağlama tepkileri olan kurallar ve isimleri içerir. Bu çalışan hipotez Darwin'in ötesine gider. Bir kere Darwin zihnin bilgisayımsal ya da modüler bir görüşünü sunmadı. Bir diğeri de Darwin'in evrimsel iddiaları içsel zihinsel durumlardan ziyade, duygusal ifadeler gibi dışsal olarak gözlenebilir özelliklere odaklanma eğilimindeydi (yine de ifadeleri içsel durumlarla ilişkili olarak alıyordu). Evrimsel psikologlar sadece duygusal ifadelerin değil duyguların kendilerinin de evrimin ürünleri olduğunu iddia ediyordu (Tooby & Cosmides, 1990). Hatta evrimleşmiş duyguların kümesi Bölüm 4'te tartışılan klasik temel duyguların ötesine uzanarak sadece bizim türümüze özgü olabilecek ileri bilişsel duyguları da içerir (ör. Buss, 2000; Frank, 1988; Trivers, 1971). Genel olarak evrimsel psikologlar adaptasyoncu açıklamaların Darwin'in hayal etmeye cesaret edebileceğinden çok daha fazlasını ihtiva edeceğini düşünür.

Pleistosen dönem kabaca 2, 6 milyon yıl öncesi ile 11. 700 yıl öncesini kapsayan ve ilk defa *homo sapiens*in sahneye çıktığı düşünülen jeolojik çağlardan biridir. Antik Yunancada 'en' anlamına gelen *pleistos* ve 'yeni' anlamına gelen *kainos* kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan terimi ilk defa 1839'da Charles Lyell kullanmıştır. (Çev.)

Evrimsel psikologların duygulara nasıl yaklaştığını resmetmek için Robert Frank'in (1988) romantik aşk analizini ele alalım. Frank'e göre, eşya ararken sıklıkla muhtemel şeylerin en iyisini bulmaktan ziyade önümüze gelen en iyi şeyle yetinmeye çalışırız. Aynısı romantizm için de geçerlidir. Evlilik piyasasında karşılaşmış bulunduğumuz insanlar muhtemelen mutlak ideallerimizle eşleşmezler. Eğer bu insanlardan birine razı gelirsek ileride bir ara daha iyi bir eş çıkması daima olasıdır. Ancak biz hâlâ alışveriş yapıyorsak neden o insanlar bizimle yetinsin ki? Frank'e göre aşk, doğanın bu bağlılık sorununa çözümüdür. Eğer birisine sırılsıklam âşık olursanız o insan sizin yanınızda olacağınıza dair daha fazla güvene sahip olur. Aşk sizin adanmış olduğunuzun ve eğer ilişki sona ererse sizin büyük bir bedel ödeyeceğinizin (sefalet) sinyalini vermenin bir yoludur. Eğer iki birey 'âşık olursa' ayrılmanın bedelini yasaklayıcı bir biçimde yüksek kılar ki böylece ilişkiye yatırım yapma riskini almaya değer kılar. Aşk, sadakatsizlik ile ortaklaşa sağlama alınmış çaresizliği dizginleyerek bağlılıkları oluşturur.

Frank'in aşk analizi evrimsel psikolojideki açıklamaların tipik bir örneğidir. Duyguları, seçilim değerini arttırmak için doğanın kurnazca bir taktiği olarak analiz eder. Aşk, daha az riskli görülmesini sağlayarak çiftlerin birbirine bağlanmasını garantiye almaya yardımcı olur. Bu da üremedeki başarı şansını arttırır. Ayrıca Frank, diğer duygular gibi gerçek aşkı taklit etmenin zor olduğunu ima eder, böylece evrim, sürmeyecek bir cinsel birlikteliğe bir başka insanı kandırmayı zor hâle getirir. Evrimsel psikologlara göre duygular sadece evrensel değildir; duygular bizim hayatta kalmamızı garanti altına alan biyolojik programlarda öncülük eden roller üstlenirler.

Açıkçası evrimsel psikolojiden gelen argümanlar biyolojik indirgemeciliği varsayar; onu ispatlamaya çalışmazlar. Sevginin doğuştan geldiğini söylerler ve ardından neden doğuştan geldiğine dair bir açıklama bulmaya çalışırlar. Ancak, diyalektik olarak, bu argümanlar bazen indirgemecilik kanıtının bir parçası olarak konuşlandırılırlar. Eğer bir duygunun uyum sağlamak için olduğu gösterilebilinirse diğer türlü doğuştanlık iddialarını engelleyecek potansiyel bir duvar kaldırılabilir. Evrimsel

psikologların bir tür gestalt değişimi zorladığı düşünülebilir. Eğer psikolojinin bakış açılarına sanki adaptasyonlarmışçasına bakmaya başlarsak doğru almak dışında başka seçeneğimiz kalmayan açıklamaları o kadar tatmin edici ve tahminleri o kadar isabetli olan bir evrimsel hikâyeye varabiliriz. Kuram inşası, kuramlar her zaman gizli değişkenler koyutladığında daima böylesi bir inanç sıçramasını içerir. Bir kuramı kucaklarız çünkü gözlemlediğimiz şey hakkında anlam yaratır. Evrimsel psikologlar sadece başka bir grup anlam yapıcılardır.

Özet olarak indirgemeciler için birkaç farklı türde argüman vardır. Bazı araştırmacılar insan kültürleri arasında duyguların evrensel ifadelerine başvururlar. Diğerleri türler arasında kıyaslamalar yaparlar. Bazıları da, duyuşsal özelliklerin kalıtsallığını ölçerek duyguların genetik olarak aktarıldığına dair kanıt bulmaya çalışırlar. Epey ayrı olmasına rağmen her strateji iki grup arasında bir korelasyon bularak ve ardından bu korelasyonları açıklamak için doğuştan gelen kapasiteler koyutlayarak çalışır. Kültürlerarası çalışmalarda, korelasyonlar farklı insanların yüz ifadeleri tepkileri arasındadır. Kalıtsallık çalışmalarında, korelasyonlar genetik olarak ilişkili bireyler arasındadır. Evrimsel psikolojinin argümanlarının farklı şekilleri vardır. Niceliksel analizlerden ziyade anlatısal bir yöntem konuşlandırmaya yatkındırlar. Duyguların neden evrimleştiği hakkında hikâyeler, evrimleştiğine dair kanıt olarak sunulur. Bu argüman stratejilerinin her birinin başarısını değerlendireceğim.

2. Yüz İfadelerinden Gen İfadelerine

2.1. Duygu Tümelleri

Yüz ifadeleri üzerine kültürlerarası araştırma, indirgeme argümanları arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu sonuçlar birçok ders kitabında övülmüştür ve sıklıkla duyguların evrensel olduğu iddiasına desteği eleştirel olmadan sunmuştur. Argüman basittir: Farklı kültürlerin üyeleri benzer koşullar altında benzer yüz ifadeleri yaparlar; bu, aynı duyguları deneyimledik-

lerini sezdirir; eğer böyleyse en iyi açıklama biyolojik temelli olmalarıdır; bazı açıklamalar biyolojik temellidir.

Yüz ifadeleri argümanı, yüz ifadeleri ve duygular arasında sıkı bir bağ olduğuna dair üstü kapalı bir varsayıma dayanır. Aynı koşullar altında aynı yüz ifadelerini yapan insanların aynı duyguları deneyimlediklerini varsayabilir miyiz? Yüz ifadelerinin duygusal ifadeler olduğunu varsayabilir miyiz? Bu varsayım iki önemli engelle karşılaşır.

İlki Ortony ve Turner (1990) tarafından ifade edilmiştir. Yüz ifadelerinin aslında karmaşık ve bireysel parçalarının değer biçme boyutlarına karşılık geldiğini iddia ederler. Öfke ile ilintilendirilen bir yüz, bir hedefi elde edememiş olmanın bilincini yansıtacak kırışık bir kaştan ve bir saldırıya geçmeye yatkınlığı yansıtan açık bir ağızdan oluşabilir. Eğer bu analiz doğruysa kültürler arasındaki sözde öfke yüzünün yaygınlığı öfkenin değil, bu bileşenlerin evrenselliğini destekler.

Yüz ifadelerine bu alternatif açıklama, indirgemecilik için ölümcül değildir. Bir indirgemeci, Ortony ve Turner'ın açıklamasındaki bir öfke ifadesinin altında yatan sözde durumların kendi içlerinde duygular olduğunu iddia edebilir. Bir hedefi elde edememenin bilinci hüsran ile aynı olabilir ve saldırıya doğru bir eğilim bir kavgacılık hissini yansıtabilir. Öfkenin kendisi hüsran ve kavgacılığın bir harmanı olabilir. Eğer öyleyse Ortony ve Turner'ın teklifi öfkenin temel olduğu tezine meydan okuyabilir ancak bazı duyguların temel olduğu iddisını çürütemez.

Fridlund (1994) yüzler ve duyguların sıkı sıkıya bağlı olduğu varsayımından daha radikal bir ayrılışı savundu. Yüz ifadelerinin ifadesel olmaktan ziyade iletişimsel olduğunu iddia etti. Bilhassa yüzsel ifadeler bizim davranışsal niyetlerimizi iletir ya da diğerlerinden gelen davranışsal tepkileri sağlar. Olağan olarak öfkenin bir ifadesi olan yüz, içsel bir hissin dışa doğru bir işareti değildir, taşıyıcısının vurabilir olduğu ve izleyicilerin de en iyisi dikkatli olmaları gerektiğini veren bir mesajdır. Bir surat asma, izleyene somurtanı tutma ve rahatlatma işaretini veren bir yakarışı ifade eder. Fridlund'a göre ifadeler ve duygular arasındaki eşleşme oldukça olumsaldır.

Hipotezini desteklemek için Fridlund (1994), duygular yoğun hissedildiğinde her zaman ifadeler yapmadığımız kanıtını aktarır. Fernández-Dols ve Ruiz-Belda (1995) olimpik atletlerin altın madalyaları aldıktan sonra nadiren gülümsediklerini bulmuştur; sadece ödül podyumunda bir seyirci kitlesiyle yüz yüze olduklarında güvenilir biçimde gülümserler. Kraut ve Johnston (1979) bovling oyuncularının da en çok, bütün lobutları indirdiklerinde değil de diğerleri onları seyrederken gülümseme eğilimde olduklarını buldu. Fridlund, bir gülümsemenin mutluluk ifadesi değil diğerlerinin yanaşması için bir davet olduğu sonucuna varır. Eğer haklıysa bu Ekman ve Friesen'in çalışmalarından gelen kanıtın aleyhindedir. Evrensel yüz ifadeleri, sadece farklı kültürlerden insanların benzer şartlarda benzer niyetleri olduğunu göstererek duygular hakkındaki soruyu cevapsız bırakır.

Ekman (1997) Fridlund'a cevap verir: İlk olarak duyguların, bazen bir kişi diğerleriyle beraber olduğundan daha çok yalnızken oluştuğunu söyler. Mesela Japonya'dan insanlar tek başlarınayken bir başka insanla beraber olmalarına oranla, özellikle de bu kişiyi bir otorite olarak görüyorlarsa, daha çok olumsuz duyguları ifade etmeye meyilli olurlar (Ekman, 1972; Friesen, 1972). Ekman ayrıca neden belirli ifadelerin bir izleyici kitlesinin varlığında artış gösterdiğine dair de bir açıklama sunar. Böylesi 'seyirci etkisi' belirli duyguların sosyal doğasını yansıtır. İnsanlar bir izleyici kitlesi ile karşılaştıklarında gülümserler çünkü mutluluk diğerlerinden gelen olumlu tepkiler tarafından sağlanabilir. İfadelerin duyguları ifade etmediği şöyle dursun, izlendiğimiz zaman daha çok gülümsememiz olgusu, sosyal onaylanmanın mutluluğun özellikle iyi bir sağlayıcısı olduğunu gösterebilir. Fridlund ifadeleri iletişimsel işlevleri yerine getirdiğinde haklı olabilir ama ifadeler ve duygular arasındaki kopukluğu abartmaya eğilimlidir. İfadelerin niyetlenen hareketleri iletmeleri *tam da* bu hareketlere tipik olarak eşlik eden duygularla doğal olarak bağlı oldukları için mümkündür. Dahası, Bölüm 2'de yüz ifadelerini değiştirmenin kişinin duygusunu değiştirerek özellikle duygular ve ifadeler arasında çok yakın bir bağ olduğunu sezdirdiğini sunmuştum.

Russell (1994) duygusal ifadeler üzerine araştırmanın daha ikna edici bir eleştirisini geliştirdi. Kültürlerarası bulguların sıklıkla sanıldıklarından bariz derecede daha güçsüz olduğunu iddia etti. Argümanlarının sadece birkaçından bahsedeceğim. Bir itiraz, Ekman ve Friesen tarafından kullanılan seçenek zorlama yöntemini konu alır. Eğer Fore üyelerinin üç fotoğraflık bir grup içerisinden ifadeleri seçmeleri istenirse eleme süreciyle bunu yapabilirlerdi. Tepkileri zorunlu olarak seçili fotoğrafın mükemmel bir seçim olduğu anlamına gelmez, sadece seçenekler arasında en iyisi olduğu anlamına gelir. Deneyi yürütenler karar vermeyi çok zor zıtlıklardan kaçınarak hafiflettiler (örneğin deneklerden bir 'şaşırma' ve bir 'korku' yüzü arasında seçim yapmalarını istemek). Russell ayrıca deneylerde yer alan Fore deneklerinin Batı temasından tamamen yalıtılmadıklarını ve deneyi yürütenlerin kendileri tarafından Batı yüz ifadelerinin yanlışlığa maruz kalmış olabileceğini iddia eder. Batılılar ile daha az temasta bulunan Fore üyelerinin, deneylerde daha kötü performans göstermeye meyilli olacaklarını belirtti.

Seçenek zorlama yöntemindeki sorunlardan, deneklerin yüz ifadelerinin olduğu imgeleri görüntüledikleri ve onlar için kendi isimlerini buldukları serbest seçim paradigması kullanılarak kaçınılabilir. Bazı deneyciler serbest seçimi kullandı ve epey iyi sonuçlar aldılar (bkz. ör. Izard, 1971; Boucher & Carlson, 1980). Russell bu sonuçların serbest kodlama kriterlerine dayalı olduğunu iddia eder. Sadece çok farklı kelimelerin bir çeşidi eşit olarak alınırsa verili bir yüz ifadesinin anlamı hakkında yüksek derecede anlaşma gösterebilir. Mesela Izard 'yalnızlık', 'acı', 'acıma' ve 'endişe'yi eşit olarak alır, onları jenerik etiket *sıkıntı* altında gruplandırır. Izard ayrıca 'sıkıntı'nın 'üzüntü'nün bir eş anlamlısı olarak alınması gerektiğini söyleyerek, serbest seçenek deneyindeki deneklerin tutarlı biçimde bir somurtmayı üzgün bir surat olarak ele aldıklarını ima eder. Bu elbette bir abartıdır. Serbest seçim deneyleri basitçe üzüntü gibi belirli duyguların tutarlı biçimde yüzlerle ilişkili olduğunu göstermemiştir. Daha çok geniş duygu 'kümeleri'nin yüzlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu, belirli duyguların evrensel mi ya da bu kümeleri birleştiren daha geniş duyuşsal boyutlar mı

olduğunu belirlemeyi zor hâle getirir. Somurtma, önemli açılardan farklılaşabilen kültürel olarak belirli benzerleri ile birlikte üzüntüyü de içeren bir aralıkta olumsuz duygu durumlarını ifade eder.

İfadelerin belirgin olmadıklarının görülmesini sağlamak için sarf ettiği bir çabada Russell (1993), Amerikalı katılımcılara standart bir duygu yüzleri kümesi gösterdikleri ve bu yüzlerle bariz olarak ilişkili olan kelimeleri içermeyen duygu kelimeleri arasından seçmelerinin istendiği bir deney yürüttü. Mesela, 'öfkeli' bir yüz gösterilen katılımcılar, seçmesi gereken kelimeler kümesinde 'öfke' olmadığında, onu 'küçümseme' olarak etiketlediler. Denekler aynı zamanda bir 'üzüntü' yüzünü, 'üzüntü' bir seçenek olmadığında, 'korku' olarak etiketlediler. Bariz kelimeler içerilmediğinde bile katılımcılar tepkilerinde yüksek derecede anlaşma gösterdiler. Bu, ifadelerin muğlak ve bağlama duyarlı olabileceğini gösterir.

Russell ayrıca kültürlerarası çalışmalarda gerçek anlaşma yüzdelerinin, eğer duygular biyolojik temelli ve evrensel olsaydı, bekleneceğinden daha düşük olduğunu işaret eder. Örneğin, Fore yüz ifadelerinin fotoğraflarıyla giden duyguları isimlendirdikleri çalışmada, % 56'sı gördüğümüzde bir üzüntü ifadesi olarak ele alabileceğimiz 'öfke'ye tekabül eden Fore dilindeki kelimeyi seçti (Ekman, Sorensen & Friesen, 1969). Bu bağlamda bazı Afrika dillerinde öfke ve üzüntü için tek bir kelimeleri olduğunu söylemek önemlidir (Leff, 1973). Belki de bu duygular Fore halkı için kuvvetlice farklılaşmış değildir. Sözel etiketlerden ziyade hikâyeleri kullanan çalışmalarda, yüzdeler yukarı çıktı. Fore bir çocuğun ölümü hakkındaki hikâye için % 81 üzüntü yüzünü seçtiler (Ekman & Friesen, 1971). Ancak seçenek zorlama yöntemi kullandığını hesaba katarsak bu yüzde bile etkileyici olmayabilir. Kültürlerarası çalışmalar 'mutlu' yüzlerin tanımlanmasında en iyi sonuçları getirir. Mutluluk, test edilen tek olumlu duygudur, bundan dolayı hikâyeler ve kelimeler, eleme süreci ile 'mutlu' yüzlerle ilişkilendirilebilir. Russell deneysel literatürün, yüz ifadelerinin evrensel olmasına nihai bir kanıt sunmakta başarısız olduğu sonucuna varır.

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde Ekman, Russell'a cevap verdi (ör. Ekman, 1994, 1999b). Russell'ın her bir biriysel itirazlarına hitap etmeye ek olarak kültürler arasındaki anlaşmanın, yüz ifadeleri ile duygular arasındaki bağın kültür tarafından keyfî olarak belirlendiği durumdan çok daha fazla olacağı esas noktaya açıklık getirdi. Bulgular, doğanın hangi yüzün hangi duyguyla gittiğini belirlemede bir parmağı olduğunu öne sürüyordu. Tek tük kültürel ve bireysel farklar olabilirken genel örüntü güçlü ve tekrar edilebilirdir.

Bu tepki, kültürel göreliliğin aşırı formları için etkilidir ama kapsayıcı indirgemeciliği desteklemek için yeterli değildir. Ekman'ın deneylerinde yüz ifadeleri hakkında kültürler arasındaki çok büyük anlaşma, diğer duygulardaki yüz ifadeleri hakkında çok büyük anlaşmazlıkla gölgede kalır. Çok büyük sayıda yüz ifadeleri kültüre özgü görünür. Erken dönem ifade araştırması ilgi, merak, dinsel adanma, romantik aşk ve diğer duyguların yüzlerinin puanlarını içeriyordu (ör. Feleky, 1914; Langfeld, 1918). Batı içinde bu ifadelerin bazıları tanımlanabilir. Rönesanstan kalan Hristiyan boyamalarında açık gözlerle ve kafaların bir tarafa hafifçe kaldırılarak gökyüzüne bakıldığı adanmış inananların tasvirlerini ele alalım. Dinsel adanma tüm kültürlerde vardır (Boyer, 2001) ama bu ifade hemen hemen kesin şekilde değildir. Bir başka örneğe bakmak gerekirse, Menon ve Shweder (1994) Orissa, Hindistan'daki insanların dil ısırmayı utançla bağdaştırdıklarını buldu. Güney Çin'de kısa süreli dil çıkarma mahcup hissetmekle ilişkilidir (Morris, 1994). Eğer paylaşılan yüz ifadeleri biyolojik evrensellik için kanıtsa kültüre özgü ifadeler sosyokültürel etkiye kanıt olabilir. Böylece, Ekman'ın araştırma programı sadece kısıtlı indirgemeciliği destekleyebilir: Bazı duygular evrenselken diğerleri değildir.

Ama hangi duygular evrenseldir? İndirgemeci araştırmanın gündelik bir okuması her kültürün neşe, korku, iğrenme, üzüntü ve belki de şaşırma ve öfke gibi duygulara sahip olduğunun düşünülmesine yol açabilir. Ancak bunlarla eş anlamlı olduğu farz edilen yabancı kelimeler, sadece zorunlu seçim deneylerinde

tahmin edilen yüz ifadeleriyle etkileyici korelasyonlar gösterirler. Eş anlamlı olmayan kelimeler bir arada gruplanmadıkça serbest seçim deneylerinin sonuçları etkileyici değildir. Ekman (1993) bu itiraza şaşırtıcı bir biçimde uzlaştırıcı bir tepkide bulunur. Duyguların 'aileler' hâlinde geldiğini söyler. Bu aileler evrenseldir ancak belirli üyeleri –dünya dillerinde kelimeler türetilen ayrık duygular– kültürün bir işlevi olarak bir derece çeşitlenir. Ekman'ın duygu aileleri Russell'ın 'kümeler' dediğiyle eş gibi durur. İki yazar da İngilizce duygu etiketlerinin diğer kültürlerdeki duygulara tamamen karşılık gelmediğinde anlaşmış görünürler. Bunun yerine kültürler arasında *benzer* duygular buluruz.

Duygu ailesi hipotezi, indirgemeciliğin kuvvetli formlarından bir ayrılmadır, özellikle çevrilebilirlik tezinden ayrılır, dolayısıyla da güçlü indirgemecilikten. Eğer duygu terimlerimiz evrensel duygu ailelerinin örneklerini kültürel olarak isimlendirirse diğer dillerdeki terimlerle eşleştiklerini varsayamayız.

Russell ve Ekman arasındaki fark kaç tane evrensel aile ya da küme var olduğu sorusuna gelir gibi görünür. Russell çok az olduğunu ve kümelerin nihai olarak belirli duygulardan ziyade duygu uzayı içerisinde (örneğin değerlik ve uyarılma) büyük boyutlara tekabül edebileceğini düşünür. Ekman 15'e kadar evrensel duygu ailesi olabileceğini düşünür (Ekman, 1999a; bkz Bölüm 6). Yüz ifadeleri üzerine kültürler arası deneyler bu sayının yarısından daha azına kanıt sağlamıştır ancak bu ailelerin bazıları uygun bir biçimde incelenmemiştir ve bazıları karakteristik yüz ifadelerinden mahrum olabilir. Ne kadar çok küme olursa olsun Ekman'ın, şu anki görüşünün çevrilebilirlikte ısrarlı saf bir indirgemecilik şeklinin savunulabilir olmadığını kabul ettiği görünüyor.

Bu genel sonucu bebekler ve insan dışı hayvanlara genişletmek çok kolaydır. İndirgemeciliğin bebek ve hayvan çalışmalarından önemli bir kuvvet aldığı görünüyor çünkü bebekler ve hayvanlar kültür etkisi altında değillerdir. Bebekler uyarıldıklarında gülümserler, sıçanlar tehdit edildiklerinde donarlar ve kediler karşılarına bir yırtıcı çıktığında tüylerini kabartırlar. Bu ifadeler muhtemelen yetişkin insanlarda bulunan yapıların homologları olan beyin yapılarının kontrolü altında işler. Eğer

bizimki gibi duygusal devreler ve ifadeler bizim kültürlerimizin dışında işleyen organizmalarda bulunursa duyguları kültürlere atfetmek tuhaf olur. Açıkça duyguların biyolojik temeli vardır.

Bu argümanla ilgili sorun, sonucun muğlak olmasıdır. Duyguların biyolojik bir temelinin olmasının önemsiz bir anlamı vardır. Beyne dayanmalıdırlar. Ayrıca tamamen kabul edilebilir önemli bir yorum da vardır. Erişkin insan duygularının doğası, kısmen diğer canlılarda homolagları olan duyguya özel nöral devrelerden çıkar. Günlük yaşamda deneyimlediğimizi duygular bizim doğuştan gelen nöral mimarimizdeki kaynaklar üzerine inşa olur. Ancak duyguların biyolojik bir temeli olduğu iddiasının bir yorumu bundan daha ileriye gider. Daha kuvvetli bir yorumda duygular biyolojik olarak belirlenmiştir ve insanlar bebeklerle, maymunlarla ve laboratuvar kemirgenleriyle duyguları paylaşır. Bu sonuç asılsızdır.

Erişkin insan ve diğer yaratıkların duygularının ifadesel ve nörobiyolojik tarafları arasındaki süreklilik onların özdeş olduğunu ispatlamaz. İfadesel ve anatomik seviyelerdeki farklar sık sık benzerlikler kadar çarpıcıdır. İlk olarak ifadeleri ele alalım. Bebekler tanıdık ifadeler yaparlar ancak bunları yaptıklarında deneyimledikleri duygular erişkinlerin deneyimlediklerine tekabül etmeyebilir. Mesela, Camras (1992) tanıdık uyaranlara bakarken bebeklerin şaşırma benzeri ifadeler yaptıklarını ve erişkinlerde ayrık olumsuz duygularla ilişkili olan ifadelerin bebeklerde farklılaşmamış sıkıntı ile ilişkili olduğunu bildirmiştir. İkinci yılda, duygu ve ifade arasındaki ilişkiler tamamen istikrarlı olmasa da erişkin örüntülerine yaklaşır (Camras, 1994). Bu, duyguların kültürel olarak edinildiğini ispatlamaz ancak erişkin-bebek karşılaştırmalarına başvurarak doğuştanlık hakkında sonuçlar çıkarmanın risklerini gösterir.

Nöroanatomiden gelen kanıtlar da eşit derecede titrektir. Erişkin insan beyni, bebeklerin ve insan dışı hayvanların beyinlerinin ön loplarından daha gelişmiştir. Ön alanlar ve daha ilkel duygu devrelerinin arasında daha yaygın bağlantılılık vardır (ör. Amaral, Price, Pitkaner & Carmichael, 1992; Devinsky, Morrell & Vogt, 1995). MacLean'in üçlü beyin modeli, eski nöral devrelerin eklenen yeni beyin devreleriyle aynı şekilde iş-

lev gördüğünü varsaydığı için sıklıkla eleştirilir. Nöral etkinliğinin ve evrimin dinamik doğası bunu imkânsız kılar. Benzer biçimde eski devreler ve erişkin ön korteks arasındaki bağların duygulara etkisi olması muhtemeldir. Ön alanlar kültürel bilgiyi de içeren ileri biliş için haznelerdir. Eski duygu devreleri bunlarla karşılıklı çalıştığında farklı işlev gösterebilir.

Eğer bebekler ve hayvanlar tam olarak insan erişkinleri gibi davransaydı, duygularımızın paylaşıldığını düşünmek için nedenimiz olabiliridi. Basitçe durum bu değildir. Bebekler ve hayvanlar farklı şeylerden duygulsal olarak etkilenirler ve duygularını farklı yollardan ifade ederler. Farklı türlerdeki yaratıklar arasındaki benzerlikler sadece benzerliklerdir. Türler arası karşılaştırmadan ve insan gelişiminden gelen argümanlar sadece duygularımızın diğer yaratıklarda bulunan durumlarla ilişkili olduğunu gösterebilir. Duygular, insan kültürünün dışında da var olabilir ancak erişkin insan duygularının kültür olmadan var olduğuna inanmak için neden yoktur. Ekman'ın kültürel çeşitliliğe karşı uzlaştırıcı tepkisini takip ederek, bazı bebeklerin ve hayvanların, insan dışı duygularla aynı 'aileler'e ait duyguları olduğununda spekülasyonda bile bulunabiliriz. Sıçanlar korku tepkisi gibi bir şeye sahiptirler. Ama sıçanların kendimizde bulduğumuz tam da aynı tehlikeden uzaklaşma olarak tanımlandığı zamanki 'korku'ya sahip oldukları sonucuna varmamalıyız. Onların korku homologu ya da korku benzeri bir duyguya sahip olduklarını söylemek daha iyi olacaktır.

2.2. Duygu Genleri

Önceki argümanlar insan popülasyonları ya da türü arasındaki benzerliklere başvurarak indirgemeciliği desteklemeye kalkışmıştı. İndirgemeciler belirli duyguların doğuştan geldiğini söyleyebilmek için tümelleri tanımlamayı umarlar. Doğuştanlığa kanıt sunmanın bir başka yoluysa daha doğrudandır. Duygu genleri bulunmaya çalışılabilir. İronik olarak, gen araması sıklıkla tümellerden çok, farklılıkları içerir. Genetik psikologlar, bireyler arasında çeşitlenen özelliklere bakarlar ve ardından çe-

şitliliği açıklamaya çalışırlar. Bireyler arasındaki çeşitlilik, genlerle bağlantılı bir faktördeki çeşitlilikle korelasyona sahipse, genler sorumlu tutulur.[5] Kalıtsallık, genetik faktörlerle korelasyonu olabilen çeşitliliğin yüzdesidir.

Duygu genlerine bakmak zordur çünkü duygular durumlardır, özellikler değillerdir. Ancak duygular kalıtsal olduğu bilinen belirli özelliklerle ilişkilidir. Önceden dendiği gibi iki sınıftaki bulgular özellikle alakalıdır. İlki kişiliği ya da mizacı içerir. Kişilik özelliklerinin ömür süresince oldukça sabit kaldığı bilinir ve genlerle aktarıldığına dair kanıt vardır (Tellegen ve ark., 1988). Kişiliğin bazı başlıca boyutları duygularla çok yakından bağlantılı görünür. Örneğin, nevrotiklik korkuyla bağlı görünür. Nevrotikler çeşitli şeyler hakkında endişeli olma eğilimindedirler. Bir başka başlıca boyut, dışa dönüklüğün mutlulukla ilişkili olabilir. Geçici bir mutluluk dönemi deneyimleyen birisi gibi dışa dönükler, olumlu düşünme, diğerlerine yaklaşım ve çevrelerini etkince keşfetme eğilimindedirler. Hem nevrotikliğin hem de dışa dönüklüğün genetik bileşenleri olduğuna inanılır. Hatta Cloninger (1994) bu genetik bileşenlerin neler olduğu hakkında belirli spekülasyonlar sunar. Cloninger, dışa dönüklük ve nevrotiklikten ziyade yenilik arama ve zarardan kaçınma gibi kurgular kullanır. Yenilik aramayı dopamin reseptörlerine etki eden bir genle ilişkilendirir ve zarardan kaçınmayı seratonini etkileyen bir genle ilişkilendirir. Eğer duyuşsal kişilik özellikleri genetik temelliyse bunlara karşılık gelen duygular da olabilir.

İkinci sınıftaki bulgular psikopatoloji içerir. Belirli ruh hâli bozukluklarına karşı açık olmanın geniş ölçüde genetik olduğuna inanılır. Örneğin herkes depresyonun yüksek derecede kalıtsal olduğunu duymuştur (Sullivan, Neale & Kendler, 2000). Depresyon üzüntü ile ilişkilidir. Depresyondaki insanlar, üzün-

[5] Yine de kalıtsallığın doğuştanlığı gerektirmediğine dikkat edin, çünkü bu korelasyon içeren bir ölçüdür. Bir özellik doğuştan olmadan bir biyolojik özellikle bağıntılı olabilir. Koyu deri pigmentasyonu bağnazlık kurbanı olma ile bağıntılı olagelen bir biyolojik özelliktir, dolayısıyla bağnazlık kurbanı olmak kalıtsaldır. Ancak bağnazlık kurbanı olmak açıkça doğuştan gelmez. Açık ten rengi deri kanseri ile bağıntılıdır, ki bu da deri kanserini bir açıdan kalıtsal yapar ama doğuştan yapmaz. Bir başka deyişle kalıtsal özellikler doğuştan gelen özelliklerin edinilen yan ürünleri olabilirler.

tü deneyimleyen insanlar gibi, şeyleri olumsuz görme, ağlama ve motivasyonsuz hissetme eğilimindedirler. Eğer depresyonun genetik bir bileşeni varsa üzüntünün de olabilir.

Kalıtsallıktan gelen argümanlar meydan okumaya açıktır. Kişilik özelliklerine dair argümanı ele alalım. Kişilik özellikleri yüksek derecede kalıtsal olsa bile belirli duyguların doğuştanlığına dair zayıf kanıt sağlarlar. Kişilik özellikleri sadece değerlik ve uyarım gibi geniş duyuşsal boyutlarla bağlantılıdır. Örneğin, nevrotiklik olumsuz değerlikten çıkabilirken dışa dönüklük, olumlu değerlikten ya da düşük taban uyarımından çıkabilir (Eysenck, 1967; Meyer & Shack, 1989). Kişilik kuramcılarının çoğu duygular ve karakter özellikleri arasında, mutluluk ve korku gibi ayrık duygu durumlarından ziyade bu geniş boyutları kullanarak bir bağ çiziyor. Bu bağlar kültürden kültüre biraz çeşitlenebilir. Mesela Lucas, Diener, Grob, Suh ve Shao (2000) dışa dönüklük ve mutluluk arasındaki korelasyonun, Uzak Doğuda Batıdan daha düşük olduğunu buldu. Dahası, kişilik özelliklerinin genetik olduğu iddiası hakkında bazı tartışmalar vardır. Richard Nisbett ve meslektaşları çevresel faktörlerin geleneksel olarak kişilik özellikleriyle açıklanan davranışlara katkıda bulunduğunu iddia etmeye on yıllar harcadılar (Ross & Nisbett, 1991). Eğer haklıysa 'kişilik' üzerine araştırma gerçekte biyolojik indirgemeye karşı kanıt sağlar. Ruh hâli bozukluklarının kalıtsallığı üzerine araştırma ayrıca biyolojik indirgemeci duygu kuramlarını savunmak için yetersizdir. İlk olarak depresyonun genetik temeli ile ilgili kanıt üzerine şüphe edilebilir. Depresyonun yüksek derecede kalıtsal olduğu iddiasını desteklemek için kullanılan bazı çalışmalar tek yumurta ikizleri arasındaki korelasyona dayanır. Tek yumurta ikizlerinde % 30'a kadar çeşitlilik, genetik faktörler tarafından açıklanabilir. Ancak bu değerlendirme tek yumurta ikizlerinin aynı çevresel etkileri deneyimleyebileceği olgusunu hesaba katmakta başarısız olur (Kendler, 1993). Eğer evlatlık olarak verilirlerse her ikisi de bu damgaya maruz kalır ve eğer evlatlık verilmezlerse aynı evde yetişirler. Daha da önemlisi tek yumurta ikizleri benzer biçimlerde muamele görürler. Paylaşılan fiziksel özellikle ve ruh hâliyle alakası olmayan psikolojik özellikler diğer-

leriyle etkileşimde benzer örüntüleri teşvik edebilir. Bu, neden tek yumurta ikizlerinin bazen çift yumurta ikizlerinden daha yüksek derece depresyon korelasyonu gösterdiğini açıklayabilir (bu arada bu daima söz konusu değildir; Sullivan vd., 2000).

Depresyonun genetik bir temeli olsa bile tamamen biyoloji tarafından belirlenmez. Depresyonun semptomları kültürden kültüre farklılık gösterir. Depresyondaki Nijeryalılar, Amerikalılardan daha az sıklıkla değersizlik hisleri bildirmeye meyillidirler, depresyondaki Çinliler daha çok fiziksel zayıflık hissedebilirler ve depresyondaki Latinler daha çok sinirliliğe dair şikâyette bulunabilirler (Amerikan Psikiyatri Birliği, 1994; Kelinman, 1988). Depresyonun her kültürde bulunduğu olgusu doğuştan gelme temeli olduğunu düşündürür (Kleinman, 1988). Ama genler, kültürel faktörler altında semiren bir çekirdek koşul sağlayabilir.

Kısaca depresyon bir başka aile kavramıdır. Belirli somutlaşmaların, kültüre duyarlı benzer şartların bir koleksiyonuna tekabül eder. Eğer depresyon üzüntünün altında yatan bazı mekanizmalara dâhil olursa üzüntünün de kültüre duyarlı olduğunu keşfetmeye şaşırmamalıyız. Bu, zaten kültürlerarası yüz ifadeleri araştırmasından çıkardığım sonuçtur. Eğer 'üzüntü'yü bir aile kavramı olarak kullanarak, üyeleri kültürler arasında çeşitlenen bir üst kategoriye gönderme yaparsak 'üzüntü' terimi sadece genetik temelli bir tümele atıfta bulunur. Eğer yerel kullanımın talep ettiği gibi üzüntüyü ayrık bir duyguyu isimlendirmek için kullanırsak onu bir tümel olarak ele almak için neden yoktur. Daha geniş bir kategorinin kültürel olarak incelikli bir örneklemesi olabilir.

Duygusal ifadeden ve fizyolojiden kanıtlar gibi kalıtsallıktan gelen kanıtlar, biyolojinin insan duyguları üzerine önemli bir etkide bulunduğuna dair sonuca ikna edici kanıtlar sunar. Hatta biyoloji, duyuşsal uzayı, küçük bir grup temel kategoriye ayırabilir. Ama kültürler, yaş grupları ve dallar[6] arasındaki farklılıklar bu kategorilerin biyolojik olmayan etkilere açık olduğunu sezdirir. Güçlü indirgemeciler İngilizcede isimlendirilen

[6] Bkz. dipnot 23. (Çev.)

ayrık duyguların doğuştan geldiğini iddia eder. Gözden geçirdiğim kanıtları arasında bu iddia için çok az destek vardır. İndirgemeciliğin daha zayıf formları hâlâ uygulanabilir.

3. Evrimsel Psikoloji

Evrimsel psikoloji argümanları benim ele aldıklarımla farklılaşır. Doğuştanlık iddialarını (ya da tür tipikliği hakkındaki iddialarını), çeşitli durumların ve özelliklerin uyum sağlama işlevleri hakkında sezgisel açıdan muhtemel hikâyeler geliştirerek desteklemeye çalışırlar. Evrimsel psikologlar ayrıca daha kapsamlı indirgeme şekillerini desteklemeye eğilimlidirler. İleri bilişsel duyguların doğal seçilimin ürünleri olduğunu iddia ederler. Şu ana kadar sadece geniş oranda temel olarak nitelendirilen duyguların doğuştanlığı için olan argümanları ele aldım. Bu duyguların özdeş olmasa da genler tarafından sınırları önceden belirlenmiş duygu kategorileriyle ilişkili olabileceğini kabul ettim. Peki bu ileri bilişsel duygular için de doğru olabilir mi?

Bu soruya gelmeden önce depresyona evrimsel yaklaşımları ele alarak evrimsel psikoloji ve kalıtsallıktan gelen argümanlar arasındaki farkı örneklendirmek istiyorum. İnsanların neden depresyonda olduğuna dair artan sayıda evrimsl açıklama vardır (bir inceleme için bkz. Nesse, 1998). Evrimsel psikologlar bu olguyu genleri arayarak göstermeye çalışmazlar. Onun yerine depresyonun neden seçilmiş olabileceğini açıklamak için hikâyeler bulurlar. Klinisyenlerin depresyonu bir eksiklik olarak gördükleri yerde evrimsel psikologlar onu, atalarımızın çevrelerinin taleplerine daha uygun olabilecek bir adaptasyon olarak ele alırlar.

Bir tipik kurama göre depresyon, statü kaybına bir tepki olarak evrimleşmiştir (Price, Sloman, Gardner & Rohde, 1994). Hiyerarşik olarak düzenlenmiş popülasyonlarda depresyon bir rütbe artışı için yarışan bireylerin bir uyum sağlama işlevi olarak hizmet etmiştir. Depresyon, kişinin hiyerarşideki mevcut yerini işaret eder. Geyik gibi insan dışı hayvanlarda, rütbe savaşını kaybeden bireyler aslında depresyon semptomları gösterirler (Raleigh, MGuire, Brammer, Pollack & Yuwiler, 1991; yine de

bkz. Marrow, Overton & Brian, 1999). *Rütbe kuramı* ayrıca birkaç gizemli olguyu açıklar. Neden depresyonun motivasyonu düşürdüğünü açıklar; eğer kişi baskın bir birey tarafından saf dışı kalmışsa kişinin rütbesine tekrar hamle yapmayı denemesi çok riskli olabilir. Bu kuram ayrıca toplumumuzda depresyonun yükselmekte olmasını da açıklar. Modern dünyanın sunduğu bütün yaşam kalitesindeki artış ile beraber daha mutlu olacağımız düşünülebilir. Bazı evrimsel psikologlara göre böyle olmamamızın nedeni, sürekli olarak daha varlıklı insanların medya imgeleri tarafından topa tutulmamızdır (Price ve ark., 1994). Televizyon, filmler ve dergiler daha zengin, daha güzel, daha güçlü ve daha olağanüstü insanların sınırsız bir geçitini sunar.

Depresyonun 'rütbe kuramı' çekicidir, geyiklerde deneysel desteğe sahiptir ve bazı gizemli olguları açıklar. Ancak muhtemelen çok dar olduğunu düşünüyorum. Rütbe, yüzleştiğimiz engellerden sadece birisidir ve depresyonun sadece rütbe kavgaları için tasarlanmış olduğunu düşünmede az neden görüyorum. Sezgisel olarak 'rütbe kuramı', daha başarılı insanların daha az depresyonda olacağını tahmin eder, ki durum böyle değildir (Diener, Sandvik, Seidlitz & Diener, 1992). Kuram ayrıca daha çok televizyon seyreden insanların daha çok depresyonda olmaları gerektiğini öngörür. Daha da önemlisi, diğer mücadelelerin, stres etkenlerinin ve kayıpların, rütbe savaşlarından daha az güvenilir depresyon sebepleri olduğunu tahmin eder. Sevilen birinin kaybı ya da travmatik bir deneyim, sadece kişinin sosyal hiyerarşide ilerileme yeteneğinde bir azalma işaret ederse depresyona sebep olmalıdır. Gerçekte herhangi bir travma potansiyel olarak böylesi bir sonuca yol açabilir ama birisinin eşinin ölmesinin onu alfa erkeği olmak için daha az donanımlı hâle getirdiğinden depresyona yol açtığını söylemek zorakidir. Depresyonla herhangi temel bir uyum sağlama engelini ilişkilendirmek yerine onu büyük bir kayba karşı bir tepki olarak görebiliriz.

Bazı evrimsel psikologlar depresyonun çeşitli işlevlere hizmet ettiğinde anlaşabilirler (Nesse & Williams, 1997). Bu alternatif bakış açısı depresyonun bir uyum sağlama tepkisi olduğu hipoteziyle tamamen uyumludur. 'Rütbe kuramı'nı sundum, çünkü evrimsel psikolojinin genel bir eğiliminin tipik bir örneğidir.

Taraftarları, psikolojik özelliklerin çok belirli uyum sağlayıcı açıklamalarına bakma eğilimindedirler. Zihnimiz kendine has evrimsel amaçlar için dikkatlice şekillendirilmiş araçlar içeren bir İsviçre çakısıdır (Pinker, 1997). Evrimle tamamen uyumlu ancak evrimsel psikolojiyle ideolojik olarak anlaşmazlık içerisinde olan alternatif bir görüşe göre, zihnimiz, çok çeşitli engellerle baş etmemize yardım edecek ve doğanın beklemediği engelleri karşılama tecrübeleri tarafından şekillenebilen daha genel bir araçlar ve önyargılar kümesi ile donanmıştır. Bu görüşe göre zihin daha çok bir montajcı kümedir:[7] Bize çalışılabilecek parçalar verir ancak onları yeni taleplerle yüzleşebilmek için farklı yollarla geliştirebiliriz. Evrimdeki bu iki bakış açısı radikal olarak farklı değildir ama aralarındaki zıtlık, duyguların biyolojik olarak indirgenebilir olup olmadığını etkiler.

Bu iki bakış açısı, İsviçre çakısı ve montajcı görüşler, duygular hakkında farklı tahminlere yol açar. İsviçre çakısı modeli, her duygunun belirli bir engel için evrimleşmiş bir çözüm olduğu tahmininde bulunur. Montajcı model birçok duygunun beklenmedik talepleri karşılamak için daha basit parçalardan inşa edileceği tahmininde bulunur. Bunlardan kurulu az sayıda doğuştan gelen duygular kümesi ve geniş sayıda duygular kümesi olduğu hipotezi, bu iki resim arasında bir yere düşer. Tahmin edileceği üzere evrimsel psikologlar daha kapsamlı bir açıklamayı hedeflerler. Kapsamlı indirgemeci olma eğilimindedirler. Bu yaklaşımda, korkudan âşık olmaya kadar, duygularımızın her biri bize bir şekilde hizmet etmesi için doğal seçilim tarafından bilenmiştir.

Bu eğilimin bir örneğini Robert Frank'in 'aşk kuramı'nda verdim. Frank (1988) aşkın bir bağlılık sorununa evrimleşmiş bir çözüm olduğunu iddia eder. Başkalarıyla güçlü ve kalıcı bağlar şekillendirmenin ve iletmenin bir yoludur. Eğer tutkusuz olarak cinsel birlikler şekillendirmeyi tercih edersek uzun sür-

Burada çevrilen ifadenin orijinali 'Erector Set'dir. Yazar burada ilk kez 1913 yılında mucit, atlet ve iş adamı Alfred Carlton Gilbert'ın patentini aldığı ERECTOR isimli düzgün metal parçaların birleştirilerek ya da montajlanarak çeşitli aletlere ya da araçlara dönüştürüldüğü oyuncak setlerine gönderme yapar. (Çev.)

mezler. Sevgililerimizi, daha çekici kılsız bir maymun geldiğinde terk ederiz. Eğer aşk ile eş bağları kurarsak bağlar dayanabilir ve âşık iki insan, bağlılık ile ilişkili fedakârlık yapma riskini alabilirler çünkü duygusal bağ dayanıklı bir anlaşma boyunca uzun süreli neticeler vadeder.

Hikâye tamamen olası duruyor, ama doğru mu? Aşkı idealleştirenler, Frank'in analizine, aşkı materyal değişimi için bir araca indirmesinden dolayı direnebilir. Frank'in ekonomik açıklaması aşkı fevkalade görkeminden mahrum bırakıyor gibi duruyor. Frank'in analizinin gerçekte tersi sorundan muzdarip olduğunu düşünüyorum. Batı kültürüne özgü olabilen romantik aşk görüşüne dayanıyor. Frank aşkın, uzun süreli bağlılıkları oluşturmada bir rol oynayabileceğini çünkü aşkına uzun süreli bir bağlanma işlediğini varsayar. Bu analizde, aşk sonsuza dek sürme potansiyeline sahip olarak deneyimlenen görünürde çok kuvvetli ve akıl dışı bir kuvvettir. Bu, aşkın Batıda nasıl tarif edildiğiyle uyumludur ancak kültürlerarası açıdan doğru değildir. Dion ve Dion (1988) Çin kültüründen gelen bulguları gözden geçirdiler. Söylentiye bakılırsa Çin'de aşk uzun süreli ilişkilerde önemli değildir. Gayrimeşru ilişkilerle ilintilidir (Hsu, 1981). Evlilik güvene ve arkadaşlığa daha yakın şeyler üzerine kurulur. Çinli kadınlardan bir eşte baktıkları özellikleri tasvir etmeleri istendiğinde romantizmden bahsedilmez (Chu, 1985). Eğer bu çalışmalar isabetliyse Çin'deki bazı insanlar aşkı, bir ilişkinin üzerine kurulamayacağı türden, geçici ve güvenilmez bir şeyin işareti olarak görüyor. Eğer aşk gerçekten bağlılığı oluşturma ve bağlılık sinyali için evrimleşmiş bir yolsa böylesi dramatik bir çeşitlilik beklemezdik. Aşk Batı'da bağlılık sorununu çözmeye yardım etmiş olabilir ama zorunlu olarak bunun için evrimleşmemiştir. Hiç de doğal seçilimin bir ürünü olmayabilir.

Şimdi de evrimsel psikologlar tarafından önerilen analiz türlerinden bir başka örnek ele alalım. İlişkiler temasından ayrılmadan romantik kıskançlığı (bundan sonra sadece 'kıskançlık') ele alalım. Kıskançlık evrimsel psikoloji içerisinde önemli derecede dikkat çekmiştir (Buss, 2000). Böylesi hoş olmayan bir duygunun neden evrimselleştiği bile sorulabilir? Kıskançlık (yeşil gözlü canavar) kesinlikle hayatı daha eğlenceli hâle

getirmek için var olmamıştır. Ancak evrim, eğlenceyi takmaz. Evrimsel psikologlar kıskançlığın genlerimizin başarısını en yüksek seviyeye çıkarmak için evrimleştiğini söyler. Genler sadece türemeyi 'önemserler'. Bizim türümüzde gen türemesi seksse bağlıdır. Ama bu yöntemle türeyen genlerin gelecek başarısı, bizim çocuğumuzun üreme çağına gelmesine bağlıdır. Böylece gen türemesinin failleri olarak üremeye ve çocuğumuzun korunmasına programlanmışızdır. Diğerlerinden daha çok kendi çocuğumuzu önemseriz çünkü bizim genlerimize sahip olma olasılığı onlarındır. Genlerimiz, başka genlerle ilgilenerek enerji ve kaynakları harcamamızı istemez. Onlar sadece kendilerini ve kopyalarını önemserler; bencildirler (Dawkins, 1976). Bütün bunlar cinsellik dürtüsünü ve ebeveynliği açıklar ama kıskançlık nerede devreye girer? Evrimsel psikologlara göre kıskançlık, bizim kendi genlerimizin bir mücadele şansını garanti altına almaya yardımcı olan programların sadece parçasıdır.

Bu ilkeyi izleyerek evrimsel psikologlar kıskançlıklaki bir cinsî farklılığı öngörür. Çocuğu olan kadınlar bu çocukların kendilerinin olduğunu bilirler. Eğer çocuğuna kaynakları yatırırsa genetik olarak çok yakın akrabasına yatırım yapacaktır. Erkeklerin böylesi bir garantisi yoktur. Eğer kadın eşler doğum yaparsa erkekler kendilerinin ebeveynliği hakkında kesin olamazlar; eşlerinin başka cinsel eşleri olmuş olabilir. Bir erkeğin, kendisinin olduğunu düşündüğü bir çocuğa kaynaklarını yatırdığında, genetik olarak ilişkili olmayan birisine yatırım yapmış olma riski vardır. Dolayısıyla, erkekler için cinsel sadakatsizlik çok büyük bir tehlikedir. Erkekler, kadın eşlerinin rastgele cinsel ilişkide bulunmadığından emin olmak isterler böylece başka birisinin genlerine yardım etmiş olmazlar. Kadınlar tamamen farklı bir riskle yüzleşirler. Annelikleri hakkında hiç şüpheleri yoktur ancak çocuk büyütmenin yüküne yardım etmek için erkek eşlerin orada olamayacaklarından şüphe ederler. Bundan dolayı kadınlar daha çok duygusal sadakatsizliği önemserler. Eğer erkek bir eş bir başkasına yakınlık gösterirse kaynaklarını da başka bir yere ayırmayı planlıyor olabilir.

Özet olarak evrimsel psikoloji, erkelerin cinsel sadakatsizliğe dair daha kıskanç ve kadınların duygusal sadakatsizliğe

dair daha kıskanç olacağını öngörür. Buss, Larson, Westen ve Semmelroth (1992) bunu doğruluyor gözüken bir dizi çalışma yürüttü. İki tür sadakatsizlik arasından seçim sunulduğunda erkekler cinsel sadakatsizliğin daha kötü ve kadınlar duygusal sadakatsizliğin daha kötü olduğunu söyledi. Hatta Buss ve Larsen, otonom tepkileri ölçtü ve cinsel sadakatsizlik üzerine tefekkürde bulunurken erkeklerin daha çok otonom tepki gösterdiğini buldu. Bunu evrimsel hipotezin deneysel bir gösterimi olarak ele aldılar. Eğer haklıysalar, kıskançlık uyum sağlama rolü için seçilmiş olan biyolojik temelli bir duygudur.

Bu kıskançlık açıklaması cezbedicidir ama kanıt, dikkatli incelemeyi kaldırmaz. Bir başka açıklamayı düşünün. Erkeğin ve kadının aynı öncelik sıralaması olduğunu varsayalım: Finansal kaynaklara erişim en önemli, cinselliğe erişim ondan sonra gelir ve diğerlerine olan duygusal bağlar üçüncü sırada. Benzerlikler burada biter. Erkekler birçok kültürde daha çok ekonomik güce sahiptir ve şu zamana kadar kadınlar finansal olarak erkeklere aşırı derecede bağımlıydı. Kadınlar duygusal olarak sadakati olmayan bir adamın ciddi bir finansal risk teşkil ettiğini bilir oysa cinsel olarak sadakati olmayan bir erkek sadece kişinin cinsel tatmine erişmesinde bir risk teşkil eder. Erkekler genel olarak kadınlara finansal olarak bağlı değildir. Bizim kültürümüzde aslında erkekler boşandıklarında kadınlardan daha iyi durumda olurlar (Holden & Smock, 1991). Bundan dolayı duygusal sadakatsizliğin duygusal maliyeti vardır ama banka hesabını tehdit etmez. Seçim verildiğinde erkekler bunu cinsel sadakatsizliğe tercih ederler çünkü kadınlar gibi onlar da cinselliğe erişime değer verirler.

Bununla uyumlu ama hafifçe farklı bir teklif Harris ve Christenfeld tarafından geliştirilmiştir (1996; ayrıca bkz. DeSteno & Salovey, 1996). Kıskançlığın cinsellik ve aşk arasındaki bağ hakkında cinsî stereotiplerden geldiğini iddia ederler. Erkekler kadınların sadece âşık olduğunda cinsel ilişkide bulunduklarına inanırken cinsel ilişki olmadan da âşık olabileceklerine inanır. Eğer böyleyse cinsel sadakatsizliği daha kötü olarak ele alırlar çünkü bu daima hem cinsel hem de duygusal sadakatsizliğin belirtisidir. Tam tersine kadınlar erkeklerin âşık olmadan da cinsel ilişkide bulunabileceklerine ve âşık olan erkeklerin daima

cinsel ilişkide bulunabileceklerine inanabilirler. Bu, duygusal sadakatsizliği cinsel sadakatsizlikten daha kötü yapar çünkü ilki ikincisini ima ederken ikincisi ilkini ima etmez. Harris ve Christenfeld, erkeklerin ve kadınların aslında bu çıkarımları yaptıklarını buldu. Bu, kıskançlığın doğuştan olduğunu farz etmeden cinsî farklılıkları açıklar.

Buss, Larsen ve Westen (1996) bu açıklamanın hâlâ cinsî sterotiplerdeki farklılıkları açıklamak için doğuştan gelen cinsî farklılıklar gerektirdiği cevabını verir. Neden kültürümüz erkeklerin (ama kadınların değil) aşk olmadan cinsel ilişkide bulunabileceğini düşünür? Daha yakın zamanlı bir makalede Harris (2000) kıskançlıktaki cinsî farklılıklara genetik katkının çok kısıtlamacı [*deflationary*] bir açıklamasını sunar. Belki de erkekler, sadece genetik olarak cinsellikle ilgili zihnini daha çok mesgul etmeye yatkındır. Eğer böyleyse cinsel ilişkiye erişimlerine dair herhangi bir tehdit tarafından rahatsız olacaklardır ve aşk olmadan cinsel ilişkiye daha yatkın olacaklardır. Bu açıklamada, kıskançlıktaki cinsî farkların genetik bir kaynağı vardır ama kıskançlık doğuştan gelmez.

Harris ayrıca 'cinsellik dürtüsü kuramı'nı, erkeklerin cinsel sadakatsizliği düşünürken neden daha fazla otonom tepkiler gösterdiğini açıklamak için kullanır. Belki de tepki, sadece erkekler ne zaman cinsellik hakkında düşünseler oluşan cinsellik uyarımıdır. Bu hipotezi sınamak için Harris, erkeklerde, kadın eşlerinin onları aldattığı düşünüldüğünde ve eşleriyle cinsel ilişkide bulunduğunu düşündüklerindeki otonom tepkileri ölçtü. Otonom tepkiler bu iki şart altında neredeyse aynıydı. Buss ve arkadaşlarının başlangıçtaki fizyolojik sonuçları kıskançlık hisleri ile az ilgiliydi.

Kıskançlığın doğuştanlığına kanıt en iyi ihtimalle zayıftır. Aslında diğer kanıtlar kültürler arasında oldukça çeşitlendiğini sezdiriyor gibi görünüyor. Hollanda ve Çin'de hem erkekler hem de kadınlar duygusal sadakatsizliğin, cinsel sadakatsizlikten daha rahatsızlık verici olduğunu bildiriler (Buunk, Angleitner, Oubaid & Buss, 1996; Geary, Rumsey, Bow-Thomas & Hoard, 1995). Buss böylesi bulguları evrimsel açıklamalarla uyumlu olarak ele alıyor ancak bu açıklama, aslında kültürel açıklamaları davet

ederek lüzumsuz hâle gelir. Birleşik Devletler'den daha özgürlükçü olan Hollanda'da bu, cinsel ilişkinin çok önemli bir şey olarak ele alınmadığı olgusunu yansıtıyor olabilir. Çin'de duygusal sadakatsizlikle her iki cinste de geçerli olan endişe sosyal ilişkilerdeki kültürel bir vurguyu yansıtıyor olabilir. Daha da radikal olarak, Hupka (1991) Hindistan'ın Todas insanlarının grup içindeki cinsel sadakatsizliklere çok az kıskançlık gösterdiğini sergiledi. Aynısı genel olarak kadınların birçok cinsel eşleri olduğu ve çocuklarını erkek kardeşlerle beraber büyüttükleri dayı ile yeğenin yakın ilişkisine dayalı kültürlerde doğru olabilir (Hill & Hurtado, 1996). Yani sonuçta, kıskançlık çalışmaları gerçekte indirgemeci modelleri desteklediğinden, daha kararlı bir biçimde sosyokültürel modelleri desteklemeye meyillidir. Kıskançlığın doğuştan olduğuna dair daha az kanıt varken kültür tarafından etkilendiğinde dair iyi kanıtlar vardır.

Evrimsel psikoloji diğer birçok zeminde eleştirilmiştir (ör. Dupré, 2001; Griffiths, 1997; Rose & Rose, 2000; Scher & Rauscher, 2002). Eleştirmenler, evrimsel psikologların sıklıkla evrimsel açıklamaların anlatısal kurnazlığı ile kanıtları karıştırdığından şikâyet ederler. Sayısız evrimsel hikâye herhangi bir psikolojik fenomen için uydurulabilir ve fenomenlerin ortaya çıktığı belirli koşulları bilmeksizin bu hikâylerin en iyi ihtimalle sınanmamış tahminlerdir. Bu örnekte Buss ve meslektaşları kadınların kıskançlığı erkek eşlerinin çocukları büyütmekte yardımcı olacağından emin olmak için edindiklerini varsayar. Erken hominid klanların, çocukları ortaklaşa büyüterek hernagi bir erkeğin katkısını önemsiz kılmış olması eşit derecede mümkündür. Buss ayrıca erkeklerin hâlihazırda cinsel ilişki sağlamış olduğu dişi eşlere cinsel erişimi sürdürmeyi istediğini varsayarken, aslında genetik çeşitlilik için baskı, birleşme sonrası yeni cinsel eşler bulmak için bir evrimsel dürtüyü beslemiş olabilir. Kıskançlıkta farz edilen cinsî farklar kuşku uyandıracak biçimde bizim kültürlerimizdeki evlilik değerleriyle uyumludur.

Buss ve meslektaşları ayrıca neden evrimselleştiğine dair açıklamaları bulmadan önce kıskançlığın doğuştanlığını tesis etmekte başarısız olmuştur. Açıklama, açıklamak için tasarlandığı şeye kanıt olarak devralınmıştır. Griffiths (1997) evrimsel

psikolojide bunun sık rastlanan bir yanılgı olduğuna işaret ediyor. Bu bağlamda bu yanılgı özellikle ilgilidir çünkü kıskançlık için doğuştanlık argümanını etkisiz hâle getirir. Bu örnek, evrimsel psikolojideki akıl yürütmenin temsilidir. Neden âşık olduğumuza dair bir evrimsel açıklama tasvir ettim. Muhtemel durdu ama doğuştan olduğunu gösteremezsek kıymetsizdir. Evrim, insan zihnini tarım teknikleri ile donatsaydı bu yararlı olurdu ancak bu, böylesi bilginin doğuştan olduğu anlamında gelmezdi. Kıskançlık ve diğer bilişsel duygular kesinlikle değerlidir ama nöbetleşe ekim gibi kültürel çeşitlemeler olabilirler.

Romantik aşkın doğuştan olduğunu göstermek için neye ihtiyaç vardır? Kıskançlığın doğuştan olduğunu göstermek için neye ihtiyacımız vardır? Bu bölümün ilk kısmında teklif edilen doğuştanlık tanımından bir ipucu toplanabilir. Orada doğuştan gelen özelliklerin edinilmesi, genel öğrenme mekanizmalarıyla beraber öğrenmemiz esasında uyaranlara başvurarak açıklanamaz. Hem kıskançlık hem de romantik aşk bu testte başaırsız olmuştur. Eğer kıskançlığı, bir sevgilinin sadakatsizliğine verilen kaçındırıcı bir duygusal tepki olarak düşünürsek edinilmesini oldukça kolay açıklayabiliriz. Bir organizmanın olumsuz bir duygular kümesi (öfke, iğrenme, üzüntü, korku) olduğunu varsayalım. Dahası bir organizmanın cinsel erişime ve yakınlığa önem verdiğini varsayalım. Eğer bunlar tehdit edilirse kaçınma duyguları hissedilecektir. Eğer kıskançlık sadece böylesi bir kaçınma tepkisi için özel bir isimse (bkz. Bölüm 6) neden doğuştan olması gerektiğine dair bir neden yoktur. Kişi diğer kaçınma duygularının nasıl oluşageldiğini açıklayabildiği müddetçe kıskançlık bunun yanında bedava gelir.

Benzer bir hikâye romantik aşk hakkında da söylenebilir. Kökeni bağlanma olarak bilinen daha temel bir duygu da olabilir. Bağlanma bir başka insanın yanında olmayla ilişkili olan olumlu bir duygudur. Özel olarak bebekler ve bakıcılar arasındaki bağların oluşturulmasına uygundur. Shaver, Hazan ve Bradshaw (1988) bağlanma ve romantik aşk arasında fikir verici paralellikler gösterdi. Mesela, bebekler ve bakıcıları gibi sevgililer de cıvıldarlar ve bebek konuşması kullanırlar. Sevgililer yakınlık ararlar ve ayrılık olduğunda sıkıntı hissederler.

Shaver ve arkadaşları ayrıca bebek-bakıcı bağlanma stilinin erişkin romantik aşk ilişkilerindeki stillerle paralelliklerinde iyi belgelenmiş farklar olduğunu göstermiştir. Bütün bunlar, sevginin gerçekte bağlanmanın bir doğal bir sonucu olduğu fikrini verir. Ancak, Shaver ve arkadaşlarının fark ettiği gibi dahası gerekir. Romantik aşk ve bağlanma arasındaki bir fark sadece bağlanmanın romantizmden yoksun olmasıdır. Bu kayıp içerik, bağlanmayla bir başka duyuşsal durumlar eşleştirerek sağlanabilir: Şehvet (Sternberg, 1986 ile kıyaslayın). Romantik aşk ve şehvet arasındaki bağ bazen yadsınır. Sıklıkla ikisini karıştırmaya karşı uyarılırız. Ama şehvet sevgide neredeyse kesin olarak bir rol oynar. Sevginin ve şehvetin fizyolojileri neredeyse kesinlikle çakışır (Hatfield, 1988). İnsanlar âşık olduğunda kızarır, telaşlanır, heyecanlanır ve hatta coşkuya kapılırlar.

Şehvet ve bağlılık mutlu dostlardır, şehvet bizi insanlarla daha yakınlaştırmaya eğilimlidir ki bu da yakın, korumacı bağların gelişmesine yol açabilir. Bağlılık bizi bunlardan bazılarının uygun cinsel eşler olarak tanınabileceği diğer insanlara yakınlaştırır. Böylece bağlılık, şehvetin olasılığını arttırabilir ve şehvet, bağlılığın olasılığını arttırabilir. İkisi aynı anda oluştuğunda kombinasyon romantik aşkın anlamlarından birini cevaplandırabilir. Bazı sevgi durumları sadece şehvetli bağlanmalar olabilir. Bazen diğer duygular da muhtemelen dâhil olur. Eğer her sevgi örneği diğer duyguların bir harmanı olarak karakterize edilebilirse sevginin öğrenilmiş bir tepki olması muhtemeldir. Evrimsel psikologlar sıklıkla onun doğuştan olduğunu düşünmek için iyi zeminler sağlamadan önce bir duygunun bir adaptasyon olduğu hipotezini kurar.

Bu dersi iyice açıklamak için son bir duyguyu ele alacağım. Sevgi ve kıskançlık gibi evrimsel psikologlar suçluluğun bir evrimleşmiş adaptasyon olduğunu iddia ettiler. Özellikle Frank (1986) ve Trivers'in (1971) açıklamaları kayda değerdir. Frank'e göre, suçluluk karşılıklı özgeciliği[8] mümkün kılmak için ev-

[8] İng. 'reciprocal altruism'. Evrimsel biyolojide bir organizmanın, uzun vadede kendisine aynı şekilde davranılması beklentisi ile kısa vadede kendisinin zararına ve diğer organizma ya da organizmaların lehine gözüken davranışlarda bulunmasına denir. (Çev.)

rimleşmiştir: Sonuç olarak size yardımcı olabilecek, diğerlerine hizmet edecek fedakârca seçimler. Fedakârca davranmak bir meydan okumadır çünkü hayat bize birçok hile fırsatı sunar. İş ortaklarından çalmak, bir dönem ödevinde intihal yapmak ya da evlilik dışı bir ilişkide bulunmak kolaydır. Hile, hilekârın yararınadır. Bu bir bulmaca sunar. Doğal seçilim bencil davranışı kayırır ve dolayısıyla hilekârı kayırmalıdır ancak birçoğumuz hile yapmayız. Bu bulmaca, eğer doğal seçilim tamamen hilekârların olduğu bir topluluk yaratsaydı, ne olacağını ele alarak çözülebilirdi. Böylesi bir topluluğun üyeleri asla birbirine güvenemez ve sonuç olarak iş birliğinin ve değiş tokuşun yararlarını görmezler. Dolayısıyla doğal seçilim hile yapmayanlara bir avantaj sunar. Ancak doğal seçilim hilekârları tamamen eleyemez. Hile yapmayanların olduğu bir dünyada hilekârlar daima dürüst gibi gözükerek hile yapmayanlardan muhtemelen daha çok kazanır. Hilekârlar tarafından silinmeyi engellemek için hilenin tespit edilebilir olması lazımdır. Ama tamamen tespit edilebilir olamaz.[9] Eğer herkesi sürekli gözleyebilir olsaydık aşırı enerji harcardık. Biraz hilekârlar, biraz hile yapmayanlar ve iyi ama ikisini tam olarak ayırma yönleri olanlarla denge sağlanır.

Eğer siz hile yapmayan biriyseniz diğerlerini dürüst olduğunuz konusunda ikna etmek için bir yola ihtiyacınız vardır. Eğer diğerlerini dürüst olduğunuza ikna edemezseniz dürüst olmanın pek bir kullanımı yoktur. Sadece dürüst olduğunuzu söylemek işe yaramaz çünkü hilekârlar yalan söyleyebilir. Frank, diğerlerini dürüst olduğumuza ikna etmenin iki yolunu tasvir eder ve her ikisi de suçluluğu içerir.

İlk olarak yüz ifadeleri yaparak diğerlerini dürüstlüğümüze ikna ederiz. Yüz ifadeleriyle kandırmak adı çıkmış şekilde zordur. Ne yazık ki dürüstlüğün bir yüz ifadesi yok. İşte burada suçluluk devreye girer. Frank'e göre suçluluğun yüz ifadeleri vardır.

[9] Evrimsel psikologlar hilekârları tespit edebilmek için doğuştan gelen mekanizmalar olduğunu iddia etmişlerdir (Cosmides, 1989; Gigerenzer & Hug, 1992). Bu kanıta karşı çıkılmıştır (Liverman & Klar, 1996). Bu karşı çıkışlardan tarafa olsam da bu meseleleri burada tartışmayacağım çünkü sözde hilekâr tespit mekanizmaları suçluluk tespitini ya da diğer herhangi bir duyguyu içermez.

Mesela suçluluğun insanların kızarmasına ve gözlerini kaçırmasına sebep olduğunu söyler. Dürüst olmayan insanlar hile yaptıklarında suçluluk hissetmezler. Sonuç olarak karakteristik yüz ifadelerini yapmazlar. Bu, dürüst ile dürüst olmayan insanları ayırt etmenin bir yolunu sağlar. Eğer bir insanı yamuk yaparken yakalarsak, suçluluk işaretleri gösterirse onun ahlak duygusu olduğunu biliriz. O insanla iş birliği yapmak bir poker suratla ya da gülümsemeyle bir ihlale kalkışan insandan daha iyi olacaktır.

Dürüst olduğunuza diğerlerini ikna etmenin ikinci bir yolu hile yapmama yönünde bir ün tesis etmektir. Böylesi bir ünü tesis etmek zordur çünkü daha büyük gelecekteki kazanımlar ya da maliyetlerdense ani kazanımları tercih etme yönünde kuvvetli bir eğilimimiz vardır. Bu ön yargı evrimsel seçilimin ürünüdür. Atalarımızın risklerle dolu çevresinde eldeki bir kuş çalıdaki iki taneden daha değerliydi. Hile yapma fırsatı sunulduğunda hile yapmanın bedeli acildir ve hile yapmamanın bedeli ya da maliyeti (artan ya da azalan ün) uzaktadır. Mevcut ödüllerin lehindeki ön yargı hile yapmayı çok çekici hâle getirir. Bir ün tesis etme, cazibeyi yatıştıran bir mekanizma gerektirir.

Suçluluğun bir başka görevi daha vardır. Frank'e göre suçluluk hissetmek için evrimleşmişizdir çünkü dengeyi dürüstlük yönüne çevirir. Eğer hile yapma cazibesini aşmak isterseniz, hile yapmanın maliyetinin yararlardan daha ağır basmasında fayda vardır. Maliyetin şimdiki zamanda takdir edilebilmesinde de fayda vardır çünkü gelecekte olacak maliyeti hesaba katmama eğilimindeyizdir. Suçluluk, şimdiki zamandaki ödüllere karşı dengeler. Hile yapmak kötü hissettirir. Bu his, hile yapmanın itici görünmesini sağlayan bir cezalandırma olarak işlev görür. Hile yaptıklarında suçluluk deneyimleyen insanlar –yani dürüst insanlar–şimdiki zamandaki ödülleri toplamanın genel cazibesinse rağmen hile yapmaya direnecektir. Suçluluk hissetmeyen insanın bu cazibeyi hafifletecek bir mekanizması yoktur. Hile yapmaya meyilli olurlar. Dürüst ve dürüst olmayan insanlar farklı davranırlar. Dürüst insanların davranışı iyi bir ün sağlar. Davranış, suçluluğun varlığıyla olanaklı olur. Sonuç olarak davranış da suçluluğun iyi bir göstergesidir. İyi bir ün, bir insanın bencil olmayan devindiricilerle hareket ettiğini gösterir

çünkü bu devindiricilerden yoksun olan insanlar muhtemelen bencil ayartmalara teslim olarak ünlerini karartırlar. Sadece taklit ederek değil gerçekten bencil olmamak, potansiyel müzakerecilere güvenilirlik sinyali veren bir davranış örüntüsüne yol açar. Bencil olmamak, müzakere etmek için daha fazla fırsat yaratır. Gerçekten bencil olmamak, kendine hizmet eder ve suçluluk, bencil edimlerin altını oymada ayrılmaz bir rol oynar.

Özet olarak, Frank suçluluğun seçildiğini çünkü kişinin karakteri hakkında önemli malumat iletmeye yardım ettiğini düşünür. Ahlaken hassas olduğumuzu gösteren yüz ifadeleri yapmamıza sebep olur ve hile yapmaya engelleyici bir tarife yerleştirerek iyi ün tesis etmemize imkân sağlar. Frank'in açıklaması, suçluluğun karşılıklı özgeciliği mümkün kıldığını öneren ilk kişi olan Trivers (1971) tarafından yapılan çalışmaların üzerine inşa edilir. Trivers'in (1971) açıklaması suçluluğa biraz daha farklı bir rol atfeder. Suçluluk hilekârları telafi yapmaya zorlar. Bir hilekâr yakalandığında zarar görmüş bir ilişkiyi, etkilenen tarafa karşı karşılıklı özgecilik içine angaje olarak onarmaya çalışacaktır. Bu, güveni yenileyebilir ve zarar görmüş ünü iyileştirebilir. Bu hipoteze destek olarak Trivers, yanlış bir şey yaparken yakalanan insanların diğerlerinden daha muhtemel olarak kendini feda eden edimlere angaje olduğu kanıtını aktarır. Wallace ve Sadalla (1966) pahalı bir parça teçhizatı kıran bireylerin daha muhtemel olarak acı verici bir deneye gönüllü olduğunu bulmuştur.

Frank ve Trivers birlikte, karşılıklı özgeciliği mümkün kılmada suçluluğun üç rolü olduğunu öne sürer. Suçluluk ahlaki karakteri yüz ifadeleri yoluyla işaret eder, suçluluk bizi hile yapmaktan alıkoyarak ünümüzü arttırır ve suçluluk aslında hile yaptığımızda onarıcı bir rol oynar. Eğer bu yazarlar haklıysa suçluluk çok kullanışlı bir duygudur. Karşılıklı özgeciliği mümkün kılarak seçilim değerini arttırır. Eğer suçluluk rastgele bir genetik mutasyon sonucu ortaya çıktıysa, seçilmek için yeteri kadar üstünlük sağlamış olabilir.

Yine de şu ana kadar öylesine hikâyeler duyduk. Frank ve Trivers suçluluğun seçilme değerini nasıl arttırabileceği hakkında muhtemel bir hikâye anlattı ama daha fazlasına ihtiyacımız var. Bizim aslında suçluluğun, onların da verdiği nedenlerden

dolayı seçilim değerini arttırdığında dair kanıta ve suçluluğun öğrenilmiş olmaktan ziyade doğuştan olduğuna dair kanıta ihtiyacımız var. Suçluluğun evrimsel açıklamasını değerlendirmek için onu, evrimsel olmayan açıklamalarla kıyaslamalıyız. İki alternatifi ele alalım.

Bir evrimsel olmayan açıklamaya göre suçluluk bize kültür tarafından yüklenmiştir. Bir kültürün ya da bir akraba grubunun üyelerinin, yeni üyelerin (ya da çocukların) yerindeki kurallara uymasında payı vardır. Uyum sağlamayı teşvik edici bir elverişli yöntem, insanların bir kuralı ihlal ettiklerinde kötü hissetmelerini sağlamaktır. Suçluluk tam da bu iş için inşa edilmiş olabilir. Çocuklara kuralları ihlal ettiklerinde kötü hissetmeleri öğretilebilir. Bu açıklama, suçluluğun sıklıkla açık biçimde diğerleri tarafından teşvik edilmesi olgusunu anlamlı kılar. İnsanlar, özellikle bakıcılar, sık sık 'suçluluk duygusu' yükleyerek ötekileri riayet etmeye zorlar.

İkinci bir evrimsel olmayan açıklamaya göre suçluluk, daha temel özelliklerin bir yan ürünü olarak öğrenilir. İnsanlar sosyal hayvanlardır. Diğerlerinin desteğini ararız. Diğerlerine zarar verecek şeyler yaptığımızda bize destek vermezler. Bu destek kaybı üzüntüye yol açabilir. Destek kaybından oluşan üzüntü, çağrışım yoluyla desteğin kaybına yol açan ihlale bağlanır. Kendi ihlallerimize karşı bu üzüntü, suçluluğun özüdür. Bu evrimsel olmayan açıklama ilkiyle gerçekte uyumludur. Suçluluk bakıcılar ve kültür tarafından içselleştirilen ve daha da ince ayarı yapılan öğrenilmiş bir yan ürün olabilir.

Evrimsel suçluluk açıklamaları ve evrimsel olmayan rakipleri arasında seçim yapmak için kanıta bakmalıyız. Suçluluğun, Frank ve Trivers tarafından tasvir edilen üç rolü oynayan doğuştan bir adaptasyon olduğunu düşünmeye neden var mıdır? İlk başta Frank'in diğerlerinin ahlaki yapısını değerlendirmemize yardımcı olan yüz ifadelerine sebep olan suçluluk önerisini ele alalım. Frank'e göre suçlu bir yüz ifadesi ahlaki hassaslığın bir işaretçisidir. Suçlu görünen insan bir şeyi yanlış yaptığında kötü hissettiğini açığa vurabilir ve bu, diğerlerinin onunla müzakere etme olasılığını arttırabilir.

Bu hikâye iki sorunla yüzleşir. İlk olarak, Frank'in suçluluk

için yüz ifadeleri listesi yeterli destekten mahrumdur. Suçluluk ifadelerinde iyi bir deneysel literatür yoktur. Her hâlükârda Frank'in bahsettiği ifadeler suçluluğa özgü değildir. Bakış kaçırma genel olarak sosyal teslimiyet ile ilgilidir ve kızarma daha sıklıkla mahcubiyetle ve utançla ilişkilidir. Suçluluğun evrimleşmiş bir duygu olduğunu göstermek için ve kısmen onun evriminin, suçluluğu diğerlerine aktarabilme yeteneğimize dayandığını göstermek için benzersiz bir suçluluk ifadesi tesis etmek faydalı olacaktır. Frank böylesi bir ifadenin varlığı için hiç bir kanıt sunmaz. Suçluluğun diğer zihinsel durumların ifadelerinden alıntı yaptığı olgusu, sadece evrimsel olmayan bir hikâyenin tahmin edebileceği bir şeydir. Bu, suçluluğun, kendi ihlallerimizin ateşlenmesinin kurulmasıyla öğrenilen, daha önceden var olan bir olumsuz duygu (ya da olumsuz duyguların bir kompleksi) olduğu hipoteziyle uyuşur.

İfade hikâyesindeki ikinci sorun, suçluluğun, yüz ifadelerinin güven inşasına ve iş birlikçi ortaklıkların oluşturulmasına yardım etmesinin pek mümkün görünmemesidir. Frank'in söylediği gibi, asla suçluluk ifadeleri yapmayan insanlarla daha iyi baş ederiz çünkü suçluluğa değen şeyleri hiçbir zaman yapmayan insanlarla daha iyi baş ederiz. Dolayısıyla dürüstlük için bir başka göstergeye ihiyacımız vardır. Frank bir stratejinin, sempati işaretlerini araştırmak olduğunu söylüyor. Sempati duyan insanların sempati hissetiklerini kandırmalarının olası olmadığını söyler. Bu teklifteki sorun, sempatinin hiç karakteristik bir yüz ifadesi olmamasıdır. Dürüst bir insanda sempatiyi tespit etmek suçluluğu tespit etmek kadar zor olabillir. Sonuç olarak suçluluğun, yüz ifadeleri vasıtasıyla karakter hakkında malumat iletmedeki rolü için evrimleştiğine dair kanıt çok zayıftır. Suçluluk yüz ifadeleri karşılıklı özgeciliği mümkün kılmaz ve suçluluğun doğuştan olduğuna dair iddiayı destekleyecek ayırt edicilikten yoksundur.

Peki ya suçluluğun diğer sözde evrimsel işlevlerine ne demeli? Suçluluk hile yapmaktan vazgeçirmek ya da telafi etmeyi teşvik etmek için evrimleşmiş olabilir mi? Bu teklifler daha ümit vericidir. Suçluluk, bu rollerin her ikisini de oynar ve bunları oynarken seçilme değerini arttırır. Ancak bu sadece suçluluğun

uyum sağlayıcı olduğunu gösterir. Frank ve Trivers suçluluğun bir adaptasyon olduğuna inanmamızı ister. Sorun, uyum sağlamanın evrimleşmiş ve öğrenilmiş özellikleri ayırt edememesidir. Birçok öğrenilmiş tepki, getirdiği üstünlüklerden dolayı edinilir. Nöbetleşe ekimi hatırlayın. Kültürler suçluluğu, tam da hilekârları hizaya getirerek grup yaşamını mümkün kıldığı için geliştirmiş olabilir.

Evrimsel açıklamaların savunucularının, suçluluğun öğrenilmekten ziyade doğuştan geldiği yönünde kanıt sunmaya ihtiyacı vardır. Bu, birçok evcil hayvan sahibine makul görünür. Herkes, bir köpeğin dışarısı yerine halının üzerine ihtiyacını giderdiğinde utangaç baktığını görmüştür. Köpeklerin davranışlarından dolayı suçlu hissettikleri makul görünür ve dolayısıyla bu suçluluk doğuştan gelir.[10]

Böylesi anekdotsal kanıta şu şekilde tepki vermek cazip olabilir. Suçluluğun sofistike kavramlar gerektirdiği görünüyor. Kendilik, diğeri ve ahlaki ihlal için bir kavramdan yoksun bir yaratığın gerçek bir suçluluk durumunda olmasını hayal etmek güçtür. Muhtemel köpek suçluluğu yüzeyseldir. Suçluluğun kavramsal ön koşulları, birçok araştırmacıyı suçluluğun insan dışı hayvanlarda (Hauser, 2002) ya da insan bebeklerinde (Lewis, 2000; Sroufe, 1984) var olmadığı sonucuna varmaya götürmüştür. Birçok gelişimci, insan suçluluğunun ikinci yaştan daha önce ortaya çıkmadığı tahmininde bulunurlar. Eğer suçluluğun önemli bilişsel ön koşulları varsa demek ki öğrenilebilir.

Bu argümanla ikna olmadım çünkü suçluluğun böylesi kavramlar gerektirdiğine ikna olmadım. Duygular anlamlarını, güvenilir olarak ana ilişkisel temaları takip ederek alırlar. Suçluluk, anlamını kişisel ihlalleri güvenilir olarak takip ederek alabilir.[11] Bu, bir kendilik ya da bir ihlal kavramı gerektirmez.

[10] Paul Griffiths haklı olarak (kişisel iletişim yoluyla) köpeklerin doğuştan gelen özelliklerine bakarak kendi biyolojik tertibimiz hakkında çok az şey çıkarılabileceğinde itiraz eder. Köpekler bize yorumlanabilir sosyal duyguları sergilemesi için seçilerek çiftleştirilmişlerdir. İnsanlarda biyolojik temelli duyguların doğal filogenisi hakkında sonuçlar çıkarabilmek için primatların duygularını ele almak daha iyi olacaktır.

[11] Bu, yanlış bir şey yaptıklarını düşünmeyenler tarafından deneyimlenen sağ kalma suçluluğunu göz ardı ediyor görünür. Sağ kalma suçluluğu, önemsediklerimize bir

Bir yaratık kendi ihlallerini diğer yollardan takip edebilir. Bir köpek olan Fido'nun daha önce cezalandırıldığı herhangi bir harekete duygusal bir tepkisini tetikleyen bir ayarlama dosyası olduğunu farz edelim. Bakıcısının mevcut olduğu durumda Fido halıya işediğinde olumsuz bir duygusal duruma girer. Bu, ilkel bir formda suçluluk olarak ele alınabilir çünkü kişisel ihlaller tarafından güvenilir olarak sebep olunuyor. Fido bu duruma "Vay canına, ahlaki bir normu ihlal ettim." diye düşünerek girmiyor. Bir normun ihlali olagelen olayı algılıyor ve kötü hissederek tepki veriyor. Hayvan suçluluğu kolayca reddedilemez.

Hayvan suçluluğuna başvurmada gerçek sorun, suçluluğun sofistike kavramlar gerektirmesi değildir. Suçluluk, kavramsal olarak masrafsız olabilir ve köpeklerde ve insan dışı primatlarda analogları olabilir. Sorun bunun doğuştanlığın bir kanıtı olmamasıdır. Hayvanlarda bulunan herhangi bir şeyin doğuştan geldiğini düşünme eğilimi vardır. Hayvanları kendimizin ilkel biyolojik kendilikleri olarak, öğrenmenin bozucu işaretlerinden muaf düşünmekten hoşlanırız. Bu romantik fantazi kolayca reddedilir. Hayvanlar öğrenebilir. Tıpkı elektrik şebekelerinden korkmaya şartlandıkları ya da bakıcıları ön kapıyı açtığında heyecanlanmaya şartlandıkları gibi hareketlerinden dolayı kötü hissetmeyi öğrenebilirler. Bu, suçluluğun yan ürün olduğu kuram ve 'kültürel dayatma kuramı' ile uyumludur. Bizim kültürel normlarımızı ihlal ettiklerinde kötü hissetmek üzere hayvanları eğitebiliriz. Bugüne kadar insan dışı hayvanlarda suçluluğun tartışmasız bir gösterimi yoktur ama bu gösterimler geldikçe doğuştanlık soruları karara bağlanmayacaklar.

zarar geldiğinde ve bize bir zarar gelmediğinde ortaya çıkar. Sap kalma suçluluğunun hiç de suçluluk olduğunu düşünmüyorum. Suçluluk ile karıştırılır, çünkü suçluluğun paradigmatik vakasının iki önemli özelliğini paylaşır: Diğerlerine zarar ve 'bu zarardan dolayı ızdırap çekmeyi hak ediyorum' etkisinde ardıl düşünceler. Ama bu iki özellik suçluluk için yeterli değildir. Cezalar hakkındaki düşünceler bile suçluluk için gerekli değildir. Açıkça suçluluk hakkında düşünceler çağırılmadan, sokakta bulunan bir cüzdanın alınması hakkında da suçluluk hissedilebilir. Sağ kalma suçluluğunun adı suçluluktur çünkü paradigmatik örneklerinin, hakiki suçluluk örneklerinin paradigmatik örnekleriyle aile benzerliği vardır. Eğer duygular güvenilir olarak tespit edebildikleri özelliklerle ayırt edilebilirlerse bu duygular önemli derecede farklıdır.

Bir şeyin doğuştan olduğunu göstermek için en iyi strateji onun öğrenilemeyecek olduğunu göstermektir. Bu, dil bilimdeki uyarım sefaleti argümanlarının çalışmasıdır. Dil bilimciler, çocukların öğrenme sırasında duydukları cümleleri daha ileri götüren dilsel yetenekler geliştirdiğini göstererek doğuştan gelen bir dil melekesi olduğunu iddia ederler. Denk bir akıl yürütmeyle evrimsel psikologlar, *suçluluğa özgü* doğuştan gelen kaynakların yardımı olmaksızın suçluluğun, edinildiği zaman çerçevesinde edinilemeyeceğini iddia etmeye çalışabilirler. Ancak böylesi bir argüman mümkün görünmüyor. Eğer suçluluk sadece kişinin kendisinin ihlallerine üzüntüsü ise (yan ürün açıklamasının önerdiği gibi) suçluluğun edinilmesinin üç unsura ihtiyacı vardır: Üzüntü, bir ihlal kavramı ve çağrışımsal öğrenme. Diğer bir deyişle suçluluğa özgü herhangi bir doğuştan kaynak gerektirmez.

Suçluluğun doğuştan olduğu, bazı insanların ona bir kapasitesi olduğunu göstererek ispatlanmaya çalışılabilir. Psikopatların böylesi bir eksikleri vardır. Bu, suçluluğun genetik bir özellik olduğuna dair bir iddiaya kanıt olarak görünebilir. Bunun alternatif bir açıklaması olduğunu düşünüyorum. Suçluluğun üzüntüden geliştirildiğini farz edelim. Kişinin diğerlerinde verdiği zarara ayarlanmış bir üzüntüsüdür. Eğer bu analiz doğruysa bir üzüntü eksikliği, suçluluk eksikliğiyle sonuçlanacaktır. Bu, psikopatların ahlaki gerilemesindeki olası bir açıklamayı işaret eder. Psikopatların, oldukça küresel olarak düzleşmiş duygusal tepkilerinin olduğu bilinir (Hare, 1993). Bu, anormal derecede düşük üzüntü seviyeleri olduğu anlamına gelir. Sonuçta suçluluğun ortaya çıkması için yeterli ham maddeleri yoktur. Gelişimsel açıdan hikâye şöyle gidebilir. Çocuğu yanlış bir şey yaptığında ebeveynler ve bakıcılar üzülürler. Çeşitli yollardan tepki verebilirler: Öfkelenebilirler, çocuğun dikkatini sebep olduğu zarara çekebilirler ya da sevgi ve ilgiyi üzerlerinden çekebilirler. Çocuklar topluluk hâlinde yaşama eğilimi gösterirler ve ebeveynlerinin ilgisini isterler. Azarlanmak ya da ilişkiyi kesmek doğal olarak üzüntüye sebep olur çünkü bu ilginin kaybına yol açar. Zarar gören birine yönelmek de duygusal bulaşıcılık vasıtasıyla üzüntüye sebep olur. Böylece, her iki olağan ebeveyn tepkisi üzüntüye

yol açar. Bu, üzüntü ve ihlal arasında bellekte bir bağlantı oluşturur ve bundan dolayı suçluluk ortaya çıkar. Çocuğun duygusal repertuvarından üzüntüyü çıkarınca suçluluk da gider. Sonuç yaşam boyu topluma zararlı bir davranıştır.

Bir başka yerde bu açıklamayı daha detaylı olarak geliştirdim (Prinz, 2003, yapım aşamasında). Buradaki meselem, doğuştanlık olmadan suçluluğun ortaya çıkışını açıklayabileceğimizi göstermektir. Suçluluğu genoma koymak basitçe gereksizdir. Suçluluk doğuştan gelebilir ama bu sonuç için olumlu kanıt eksikliğinde daha geleneksel bir hipotezi kabul etmeliyiz. Suçluluk, diğer duygulara, bir ilgi arzusuna ve genel bir öğrenme kapasitesi üzerine inşa olan yetiştirmenin bir ürünüdür.

Bu, aşk ve kıskançlıktan çıkan dersi hatırlatır. Makul öğrenme hikâyeleri geliştirilebilirken evrimsel açıklamalar gereksizdir. Eğer bir şey kolayca öğrenilerek çıkabiliyorsa onu genomun içerisine koymanın nedeni yoktur. Eğer bazı atalarımızın aşkın, kıskançlığın ya da suçluluğun gelişmesine özgü doğuştan gelen kaynaklara sahip olageldilerse, başlangıçta bazı başka amaçlara hizmet etmek için tasarlanan kaynaklar yoluyla bu duyguları edinenler üzerinde hiç önemli bir sağ kalma üstünlüğü olmayacaktır.

Biyolojik indirgemecilik argümanlarının çok başarılı olmadığı sonucuna varıyorum. Evrimsel psikologların argümanları özellikle titrek zemine dayanarak, kapsamlı indirgemeciliğe az destek verebilir. Paylaşılan yüz ifadeleri, paylaşılan fizyoloji ve genetik faktörleri için kanıtlar daha inandırıcıdır. Bazı duygulara önemli bir biyolojik katkı olduğunu önerir. Ancak bu kanıtlar İngilizcede kelimeleri olan duyguların bütün kültürlerde olduğunu göstermiyor. Dolayısıyla çevrilebilirlik tezi için destek göremedik. Açıkçası, baktığımız kanıtlar bazı insan duygularının kültür tarafından etkilenmediği iddiasına bağlı oldukça kısıtlı indirgemecilik için bile uygun destek sağlamaz. Kültürel çeşitlilik için kanıtlarla, doğanın ve yetiştirmenin her ikisinin de duyguya önemli bir katkı yaptığı görünüyor. Bölüm 6'da kültürün katkısını tartışacağım ve herhangi bir duygunun doğuştan olarak adlandırılmayı hak edip etmediğine bakacağım.

Altıncı Bölüm
Duygular ve Yetişme

1. İnşacılık ve Uyumculuk
1.1. Sosyal İnşacılık

Bazı araştırmacılar duyguların bariz evrenselliğinden etkilenirken diğerleri çeşitliliğinden etkilendiler. Bazı kültürlerde duyguların ya da en azından duygu kelimelerinin, Anglo-Amerikan dünyasında bulunanlara oldukça yabancı olduğu görünür. Hollandalıların, İngilizce 'cozy'[1] anlamındaki kelimeye yakın *gezellig* kelimesi vardır ama sadece diğer insanların mevcudiyetinde oluşan bir sıcaklıktır (Harré, 1986). Japonya'da bebeklerin annelerine karşı hissettiğine yakın bir bağımlılık hissi ile karakterize olan *amae* adında bir duygu vardır (Doi, 1973; Morsbach & Tyler, 1986). Japonya'da *amae*, bireyleri birbirine ve el üstünde tutulan kurumlara bağlayan alışılmış ve önemli bir duygu olarak ele alınır. Mikronezya atolünde[2] yaşayan Ifaluk halkının *song* adını verdikleri 'öfke' duygumuzun birincil benzeri olan ama daha çok ahlaki bir tınıda nasihat içeren ve intikam alma eğilimi içermeyen bir duyguları vardır (Lutz, 1988; Wierzbicka, 1999).

Kendi duygularımızın bazıları diğer kültürlere tamamen egzotik gelebilir. Birleşik Devletler'de ifade edildiği hâliyle vatanseverlik hislerini ele alalım. Vatanseverler ulusal marşı duyduklarında dik dururlar ve gözleri yaşarır. Bu bedensel tepkiler, duygularımızla ilişkili herhangi biri kadar doğal görünür ancak bir yabancı için egzotik gelebilir. Neden bir şarkı ya da bir bay-

[1] Burada yazarın verdiği İngilizcedeki 'cozy' kelimesini Türkçede mecazi anlamdaki 'sıcak' kelimesi karşılayabilir. (Çev.)

[2] Pasifik Okyanusu'nun batısında, iki binden fazla küçük adadan oluşan bir bölgedir. Bunlardan bazıları yazarın bahsettiği atollerdir, yani mercan adalarıdır. (Çev.)

rak ya da kişinin ülkesiyle ilgili bir düşünce böylesi kuvvetli bir iç tepki üretsin ki?

Bazı araştırmacılar *gezelligheid*, *amae*, *song* ve vatanseverlik gibi duyguların belirli kültürlere özgü olduğuna inanır. Bu duygular insan grupları tarafından icat edilen ve yayılan sosyal inşalardır. Bu duygunun sosyal olarak inşa edildiğini söylemek; kimlik koşullarının, duyguyu taşıyanın bulunduğu sosyokültürel çevrenin bir sonucu olarak doğan özelliklere dayalı olduğunu söylemektir. Böylesi bir duygunun kimlik koşulları, belirli bir insan grubuna özgü inançlar, değerler, pratikler ya da kurumların etkisiyle ortaya çıkan özelliklere değinir. Kültür, kurucu bir katkıda bulunur.

Ian Hacking (1999) inşa edilmiş türlerin, onları nasıl sınıflandırdığımız ve onlara nasıl davrandığımızla etkilenen örnekleri olan türler olduğunu gözlemler. Cinsiyet kategorileri tanıdık bir örnektir. Erkeksi ya da kadınsı olarak ele aldığımız şeyler kısmen kültür tarafından belirlenir gibi duruyor. Batı kültüründe, kadınsılık; kıyafetler, çiçek sevgisi, manikürlü tırnaklar ve pembe renk gibi keyfî semptomlarla ilişkilidir. Daha da rahatsız edici olarak, kadınsılık, itaatkârlık, âdetler ve hoppalık ile ilişkilidir. Kadınsı olmak kendisiyle birlikte karakteristiklerin, görünümlerin ve davranışların bir kümesini taşıyan bir etiketin altına yerleştirilmiştir. Kadınsılık bir roldür. Onu oynayanlar her zaman kültürel olarak emredilmiş davranışları oynadıklarının farkında değillerdir ama bunu yaparlar. Cinsiyet rolleri, biyoloji tarafından zorunlu kılınmayan seçimleri gerektirirler.

Duygular hakkında sosyal inşacılar *amae*, *song* ve vatanseverliğin çok fazla kadınsılığa benzediğini düşünürler. Ulusal marş sırasında insanlar ellerini kalplerine koyduğunda müzik tarafından edilgence böyle yapılmaya itilmiş hissedebilirler ama bir anlık düşünme, davranışın aslında bir açıdan istemli olduğunu ima eder. Averill (1980) duygulara, feragat edilmiş hareketler der. Bunlar, insanların bilinç dışı bahane altında bir öksürük ya da bir hapşırık kadar refleks benzeri bir biçimde yerine getirdikleri kültürel olarak yazılı davranışlardır.

Yazılı bir senaryo [*script*] kavramı sosyal inşacılar için özellikle çok önemlidir. Bu gelenekteki birçok araştırmacıya göre

duygular basit bedensel tepkiler değildir. Belirli koşullar altında oluşması beklenen ve bir aralıktaki davranışsal şekilleri içeren karmaşık davranışsal 'pratikler'dir. Bilişsel bilimde yazılı metin kavramı en çok Schank ve Abelson'un (1977) yapay zekâdaki çalışmaları ile ilişkilidir. Schank ve Abelson insan bilgisinin, sıklıkla çeşitli durumlar altında ne yapacağı hakkında yazılı metin benzeri yönergelere dayalı olduğunu iddia eder. Örneklerini kullanmak gerekirse restoranda ne yapılması gerektiğine dair bilgimiz bize ilk olarak menüden seçmemiz, ardından sipariş vermemiz, sonra yememiz, sonra ödememiz ve benzerinin gerektiğini söyleyen yönergeleri içerir. Sosyal inşacılar insan duygularının da bu türde yönergelerle düzenlendiğini düşünür (D'Andrade, 1992; Shaver, Hazan & Bradshaw, 1992; ayrıca bkz. Tomkins, 1979 ve Goldie, 2000).

Aynı damarda Averill (1980) duyguları geçici sosyal roller olarak tasvir eder. Roller, bize, duygularımızı neyin sağlayabileceğini ve bir kez sağlandıklarında nasıl davranmamız gerekdiğini söyleyen kurallardır. Kültürümüzün bir üyesi, hakareti işitenlerin [*recipients of insults*] cepheleşme davranışı, tehdit ve sıklıkla 'kin gütme' dediğimiz daha uzatılmış bir sosyal etkileşim içeren öfke dediğimiz duruma girmelidir. Ifaluk kültürünün üyelerinde, karşılık gelen duygunun, *song*, tabuların ihlali ile tetiklenmesi ve kınama, surat asma hatta yemeyi reddederek ifade edilmesi gerekir.

Öfke, inşacı açıklamalarda bulunan bir başka boyutu resmeder. Duygular ve ahlaki değerler arasında bir bağ vardır. Öfke ahlaki ihlallerle sağlanır; öfkeli kişi kendisine haksızlık yapıldığını hisseder. Ama neyin haksızlık sayıldığında belirli kültürün değerlerine dayanır (Harré, 1986). Eş zulmü bizim kültürümüzde hiddet uyandırabilir ancak iddiaya göre Güney Amerika'lı Yanomamö arasında, ilgili bir karşılama işareti olarak alınır (Chagnon, 1968). Her iki kültürde, yanlış koşullar altında öfke sergileyen bir kişi ahlaken kınanır. Öfkedeki kültürel çeşitlilik özellikle çarpıcıdır çünkü öfke geniş ölçüde diğer türlerde analogları olan biyolojik olarak temel bir duygu olarak alınır. Eğer duygular ahlaki değerlere dayanırsa hayvani

içgüdüler değillerdir, insan düşüncesinin en sofistike formlarını yansıtan bazı entelektüel yeteneklerdir.

İnşacılar, duyguları entelektüel yetenekler olarak aldığı için bilişsel duygu kuramlarını tercih etmeye meyillidirler. Armon-Jones (1986, s.36) inşacılığın 'bilişsel temelli' bir duygu kuramı gerektirdiğini söyler. İnşacılar ayrıca fizyolojinin rolünü küçültme eğilimindedirler. Duygulara bedensel değişimlerin eşlik edebileceğini ve bedenin, duyguların nasıl kavramsallaştırıldığını göz önüne alabileceğini kabul ederler. Ancak inşacılar, bedensel değişimlerin duyguların mecburi parçaları olduğunu düşünmezler (Harré, 1986). Bedensel bileşenleri olmaya meyilli duygular ayrıca kültürel açıdan malumat sahibi olan bilişsel bileşenleri içerir. Bu bilişsel bileşenler zaruridir.

İnşacı yaklaşım ile evrimsel psikolojiyi karşılaştırmak için romatik aşkı yeniden ele almak öğreticidir. Bazı inşacılar C. S. Lewis'in (1936) romantik aşkın Ortaçağ Fransası'nda icat edildiği yönündeki kışkırtıcı tezini uygun bulmuştur (Bkz. Oatley & Jenkins [1996] ve tartışma için Averill [1985]; benzer görüşler Finck [1887] tarafından ileri sürülmüştür). Görünüşte 12. yüzyıl boyunca Fransız erkeklerinin, yüksek sosyal statüdeki evli kadınlara hayran olması çok moda olmuştu. Hislerini itiraf etmek için bu Fransız erkekleri ilgilerinin odağındakilere tutku dolu mektuplar yazarlardı. Tabii ki bu gelişmeler hiçbir zaman tamamına eremedi; karşılıksız aşkların özgün ifadeleriydiler.

Aşkın karşılıksız olduğunda en güçlü olduğu fikri, Batının romantik aşk kavrayışına giren birkaç motiften sadece biridir. Bir ikincisi, romantik aşkın aniden kıvılcım çakacağıdır (Averill & Boothroyd, 1977). İlk görüşte aşka inanırız. Averill'in reddedilen hareket kavramıyla uyumlu olarak bir üçüncü motif, bizim edilgence aşk tarafından vurulduğumuz, sürüklendiğimiz ve kör edildiğimizdir. Dördüncü bir motif, ölümsüz adanmadır. Aşkın senaryosundan hareket edenler bağlılık gösterimleri tertiplemelidirler (Averill, 1985). Kimin daha alaycı olduğunu kestimek zordur; indirgemeciler mi yoksa inşacılar mı? İlkinde aşk evrimsel bir sigorta poliçesidir ve ikincisinde ise kalıcı olan bir Fransız hevesidir.

İndirgemecilik gibi inşacılık da çeşitli güçlerde gelirler. Kapsamlı inşacılar bütün duyguların, sözde temel duygulardan en açık biçimde bilişsel olanına kadar, sosyal olarak inşa edildiğini iddia eder. Kısıtlı inşacılar, sadece bazı duyguların kültürel ürünler olduğunu söyler. Armon-Jones (1986) kısıtlı görüşün savunulmasının daha kolay olduğunu çünkü insan duygularıyla insan dışı hayvanların duyuşsal durumlarını kıyaslamaya daha kolayca imkân sağladığını söyler ama bazı inşacılar kuvvetli görüşü tercih eder. İnsan ve insan dışı arasındaki yakın kıyaslamalara şüphe duyarlar. Her iki çeşidin inşacıları genel olarak bir dildeki duygu terimlerinin farklı kültürlerde konuşulan dillerin terimlerine tam tamına eşleşemeyeceğini iddia eden 'çevrilemezlik tezi'ni savunur.

1.2. Uyumculuk

Kısıtlı inşacılık ve kısıtlı indirgemecilik açıkça uyumludur. Belirli ileri bilişsel duyguların kültür tarafından güdüldüğünü savunurken bir temel duygular kümesinin doğuştan gelen tümeller olduğu savunulabilir (Bkz. Griffiths, 1997).

Bu tez, bazı duyguların sosyal olarak inşa edildiğini söylerken diğerlerinin böyle olmadığını söyler. Buna 'kapsam uyumculuğu' diyelim çünkü inşacılığı ve indirgemeciliği, onlara farklı uygulanma kapsamları vererek uzlaştırır. Bir başka türde uyumculuk da olasıdır. Uygulamanın kapsamına odaklanmaktansa duyguları oluşturan parçalara odaklanılabilir. Eğer duygular karmaşık varlıklarsa bazı parçaları sosyal olarak inşa edilirken bazı parçalarının da biyolojik temelli olduğu görüşü savunulabilir. Buna 'bileşen uyumculuğu' diyelim. Ayrıca bazı duyguların sadece biyolojik temelli parçaları olurken diğerlerinin saf biyolojik olduğunu söyleyen kapsam ve bileşen uyumculuğunun da bir kombinasyonu savunulabilir (Damasio, 1994; Frijda & Mesquita, 1994; Johnson-Laird & Oatley, 2000).

Bileşen uyumculuğu farklı şekillerde gelir. Duyguların bilişsel bileşeni kültürel olarak malumat sahibiyken fizyolojik bileşeninin biyolojik temelli olduğu savunulabilir. Bu, kültür

hakkında az şey söylese de Damasio'nun (1994) konumu olabilir. Bazı değer biçme kuramcıları tarafından tercih edilen bir başka olasılık, duyguların, bazıları evrensel ve diğerleri de kültürel olan bilişsel boyutlar içermesidir. Bazı duygular her ikisini de içerirken diğer duygular tamamen öncekini içerir (Frijda & Mesquita, 1994).

Paul Ekman'ın (1992, 1999a) güncel konumu, bileşen uyumculuğunun bir formuna benzerdir. Şimdi belirli duyguların duygu ailelerine ait olduğunu iddia eder. Bu aileler biyolojik olarak tümellerdir, ancak aile üyeleri (bir aile içerisindeki çeşitlemeler) kültürden etkilenirler. Ekman'ın yazılarından hangi kültürel farklılıkların kendilerini ortaya çıkardıkları tümüyle açık değildir. Bir ipucu Ekman'ın, kültürün duyguların ifade edilme yollarını etkilemesi olgusunu kabullenmesiyle gelir (daha sonra tekrar değinilecek). Ekman ayrıca ifadelerin, duyguların sadece etkilerinden ziyade duyguların bileşenleri olduğuna inanır (Ekman, 1977). Bu iki noktayı bir araya getirirsek Ekman'ın görüşü, duyguların kültürel çeşitlemelerinin, yüz ifadelerinin sosyokültürel çevrelerde etkilenmiş biyolojik temelli duygular olması olabilir.

Bu türdeki uyumcu teklifler, duygu biliminde istisnadan ziyade kaide olabilirler. Uyumculuğu dışarıda bırakan aşırı formlardaki inşacılığa ve indirgemeciliğe rastlamak zordur. Birçok araştırmacı hem biyolojinin hem de kültürün duygulara katkı sağladığını kabul etmeye meyillidir. Ama bu, pratikten ziyade idare tarzıdır. Araştırma programları doğa/yetiştirme ayrımının bir tarafına odaklanma eğilimindedirler ve ikisinin nasıl birbirine karıştığının detaylı teklifleri tek tüktür. Dahası bileşen ve kapsam uyumculuğu, seçenekleri tüketmeyebilir.

2. İnşacılık Lehine Argümanların Değerlendirmesi

Bölüm 5'te indirgemeciliğin güçlü formlarının yaygın argümanlarının başarılı olmadığını önerdim. Bu argümanlar, İngilizcede etiketi olan herhangi bir duygunun kültürel etkiye karşı bağışıklığı olduğunu göstermekte başarısızdır. Ama doğanın ve

yetiştirmenin göreceli katkıları tanımlanmamıştır. Kültürün duygularımıza nasıl etki ettiğini henüz göstermedim. Birçok inşacının bu katkının doğasını yanlış karakterize ettiği benim bu bölümdeki konumum olacaktır. Bu kısımda inşacı argümanlara karşı itirazlarda bulunacağım. Bundan sonra bu itirazlardan bazı inşacı formların sağ kalıp kalamayacağına bakacağım.

Birçok inşacı, görüşünü örnekleri işaret ederek savunur. Eğer diğer kültürlerdeki duygular bizimkilerden farklı görünürse kültürün kurucu bir etkide bulunduğu sonucuna varmak için nedenimiz vardır. Görünüşe bakılırsa dünyadaki duyguların çeşitliliği oldukça etkileyicidir. Ifaluk nasihat duygusu *song* ve Japon bağımlılık duygusu *amae* gibi bazı örneklerden zaten bahsedildi. Daha da egzotik olan 'kültüre bağlı sendromlar'dır. Simons ve Hughes (1993, s.75) bunları 'geleneksel Batı psikiyatrik tanı kategorilerinin dışında yer alıyor görünen, tekrarlayan, yerel belirli sapkın davranış ve deneyimler' olarak tanımlar. Psikiyatrik bozukluklar, geniş derecede anormal beyin işlevini yansıtan tıbbi koşullar olarak alınırlar. İnşacılar bu bakış açısının aşırı biyolojik olabileceğini düşünür. Kültürel çeşitlilik psikiyatrik sendromların organik bir patolojiye doğrudan atfedilemeyecek semptomlar içerebilir. Algonquin Yerlileri (ör. Chippewa, Cree ve Ogibwa) arasında bildirilen, kurbanlarının insan eti arzulayan yamyam canavarlara dönüşmesine ilişkin bir korku geliştirdiği *witiko* (namıdiğer *windigo*) durumunu ele alalım (Trimble, Manson, Dinges & Medicine, 1984). Çin'de bir yin/yang dengesizliği ile bağlantılı (çok az yang) ölümcül bir soğuk korkusu olan *p'a-leng* adında bir durum vardır. Kurbanlar ılık havada bile katmanlarca battaniye altında sarılıp sarmalanırlar ve uyurlar (Kleinman, 1980). Orta yaşlı Malezyalı kadınlar bazen kendini aşırı bir irkilme refleksi, sövgü patlaması ve duydukları her şeyi tekrar etme eğilimi olarak gösteren *latah*ı deneyimlerler (Simons, 1996). Grönland'ın Inuit popülasyonunun talihsiz üyeleri, çığlık atmalarına, kıyafetlerini yırtmalarına, şeyleri kırmalarına ve derin bir uykunun takip ettiği kasılma nöbetlerinden önce dışkı yemeye sebep olan *piblokto*qtan muzdarip olurlar. Genellikle kurbanların bu dilime dair bir anısı olmaz (Yap, 1974; buna rağmen bkz. Dick, 1995). Assam

ve Güney Çin bazen penisin ya da göğüslerin ve vulvanın bedene geri çekileceğine dair yoğun bir endişe olan *koro*dan muzdarip olur (Yap, 1965). Yeni Gine'deki Gururumba arasında genç erkekler ara sıra 'vahşi domuza dönüşürler'; atalarının hayaletleri tarafından ısırıldıkları söylenir ve birkaç günlüğüne taşkınlık yapar, yağmalar, çalar ve ok atarlar. Bu durumun tedavisi, tüten bir ateşin üzerinde tutulmaktır (Averill, 1980; Griffiths, 1997; Newman, 1965). Bizim kendi tanı kategorilerimizin birçoğu, dünyanın diğer bölümlerine eşit derecede egzotik gelirdi. Anoreksiya nervoza bunlardan biridir; kurbanları, yemek yemeyi reddetmeye yol açan aşırı bir kilo alma ve bozulan beden imgesi korkusundan muzdariptir (Nasser, 1988).

Bütün bu sendromların duygusal bileşenleri vardır ve hepsi kültürel inançları ve değerleri yansıtır. Anoreksiya, Batının kilo ile bir meşguliyetini yansıtır, *witiko* yamyamlığın bir mitolojisini ve kültürel tarihini yansıtır ve *p'a-leng* yin/yang dengesizliğine (çok az yang) atfedilir. Kültüre bağlı sendromlar özellikle öğreticidir çünkü bir durumun nasıl doğal ve tamamen edilgen olduğunu düşünmeye yanlış yönlendirilebildiğimizi gösterir (Averill, 1980). Bu bozuklukların kurbanları muhtemelen kendilerini bir soğuk algınlığı ya da grip geçirdiğindeki semptomlardan daha sorumlu hissetmiyorlardır. Duygularla ilgili de aynı biçimde düşünmeye eğilimliyizdir. Duygular ve duygu bozuklukları üzerinde çeşitli ve bariz kültürel etikilerle karşılaşıldığında inşacılık çok olası görünmeye başlar.

Bazı durumlarda kültürler arasındaki bariz duygu farklılıklarının tamamen dilsel olduğu ortaya çıkabilir. Pinker (1994) *Schadenfreude*'nin ona ait bir kelimeye sahip olmayan ülkelerde tamamen tanıdık olduğunu belirtti. Bağımlılık hissi olan *amae* ve arkadaşların beraberliğindeki sıcaklık olan *gezelligheid* bile muhtemelen Japonya ve Hollanda dışında deneyimlenir. Aslında kişi eski bir arkadaşla bira içmeye gittiğinde ikisi aynı anda bile hissedilebilir. Kelime hazinesindeki farklılıklar sosyal inşayı gerektirmez. Hatta çevrilemezlik tezini bile desteklemezler. Kesinlikle *amae* ya da *gezelligheid* kelimelerini İngilizcede tasvir edebiliriz. Betimlenemez değillerdir. Öfke, neşe ya da korku gibi diğer duygu kelimelerinin çevrilebilirliğine de şüphe düşürmezler.

Piblotoq'un kültüre bağlı sendromları, ayrıca dilsel etiketindeki bazı görünen benzersizliklerinden de almış olabilir. *Piblotoq*'un Malezya'da *amok* ve Taylan'da *phii pob* gibi diğer kültürlerde benzerleri vardır (Simons & Hughes, 1993). *Latah* gibi bir sendrom bile diğer kültürlerde bulunabilir: Filipinler'de *mali-mali*, Burma'da (Myanmar) *yuan*, Sibirya'da *ikota* ve Main'daki Fransız Kanadalıları arasında zıplama manisi (Simons, 1996). Bu sendromların kültürler arasında farklı biçimlerde etiketlenen ve açıklanagelen paylaşılan fizyolojik temeli olması mümkündür. Bizim kültürümüzde bu durumlar klinisyenler tarafından etiketlenmemiştir ama bir çeşit resmî olmayan tanı kategorileri ilişkili olabilir. *Latah* ile çakışan semptomlara 'sinir krizleri' ve *amok* ile çakışan semptomlara 'cinnet geçirmek' diyerek konuşuyoruz. Gece haberlerinde bildirilen kurşun yağdıran insanlar Malezya'daki insanların *amok* deneyimlediğindekine çok benzer bir durumdan muzdarip olabilir.

İnşacılar duyuşsal hâller içindeki kültürler arası farklılıkların dilsel olmadığına, daha önemli olduğuna inanıyor. Sıklıkla bu sonucu duyuşsal hâllerin yapılı varlıklar olması varsayımına dayandırırlar. Bir kültürde duyguyu oluşturan bütün bileşenlere bakıldığında bir başka kültürde tam bir benzeri bulunamayabilir. Bu argüman şekli sıkıntıya sokar. Duyguların yapılı varlıklar olduğu varsayımı tartışmaya açıktır. İnşacıların özsel parçalar gördükleri yerde indirgemeciler kıta eşlikçileri görürler. İnşacılar, duygular ve sadece duygulara eşlik eden şeyler arasındaki sınırı bulandırmaya meyillidirler. Daha özel olarak inşacılar, duygular ile onların sebep ve sonuçları arasındaki sınırı bulandırmaya meyillidirler. Hem sebepler hem de sonuçlar duygunun kendisini değiştirmeden kültürel olarak etkilenmiş olabilir.

İlk başta sebepleri ele alalım. Bölüm 3'te belirli ve biçimsel nesneleri ayırt etmiştim. Duygularımızın nesneleri, onları sağlayan gerçek ya da hayalî koşullardır. Belirli bir nesne, hesaba katılmasıyla bir duygu sağlayan belirli bir olaydır. Biçimsel bir nesne, bir aralıktaki belirli nesnelerin bir duygu sağlamasından dolayı genel bir özelliktir. Duygular biçimsel nesneleri temsil ederler. *Witiko*, *p'a-leng* ve *koro*'nun hepsi farklı belirli nesnelere doğrultulurlar (yamyamlık, soğuk ve üreme bölgeleri-

nin çekilmesi) ama aynı biçimsel nesneye sahiptirler. Hepsi de tehlikeyi temsil eder. Sonuç olarak, hepsi de korkudur. Aynı duygunun farklı belirli nesneleri olabilir. Benim eşimi sevmem ve sizin kendi eşinizi sevmeniz sevgilerimizin farklı duygular olduğunu göstermez. Benzer biçimde farklı kültürlerin üyelerinin farklı şeylerden korkması, kültürler arasında farklı duyguların olduğuna dair bir kanıt olarak nitelenmez.

Bu ders ayrıca önceden bahsedilen bir örneğe de uygulanır. Eş zulmü bizim kültürümüzde öfkeye neden olur ama, iddiaya göre, Yanamamö arasında değil. Yine de her iki kültürde öfke tam olarak aynı duygu olabilir. Öfke hain saldırıları temsil eder. Kültür, hain bir saldırı olarak neyi aldığımızı etkiler ancak öfke daima bu ana temayı takip eder.

Kültür, aynı zamanda duyguların etkilerine de tesir eder. Yüz ifadelerini ele alalım. Eğer kişi uçuş görevlisi olarak çalışıyorsa gülümsemek teşvik edilir ve eğer kişi cenaze evinde çalışıyora gülümsemeden caydırılabilir. Kültürler ayrıca yüz ifadelerimizi abartmanın ya da engellemenin uygun olduğu zamanı da söyler. Ekman ve Friesen (1971) böylesi etkilere 'gösterim kuralları' der. Etkili bir çalışmada Friesen, gizli biçimde cerrahi prosedürü tüm ayrıntılarıyla gösteren bir filmi yalnız başlarına seyreden Japon ve Amerikan öğrencilerinin yüz ifadelerini kaydeder (Friesen, 1972; Ekman, 1972'de özetlenmiştir). Her iki grup da eşit derecede iğrenme gösterir. Ardından aynı filmi bir otorite figürünün varlığında seyrederlerken kaydetti. Bu sefer Japon öğrenciler çok daha az olumsuz yüz ifadesi gösterdiler. Bu kültürel etkiyi anımsatır ama iğrenmenin bu iki kültürde de farklı olduğunu çıkarsamanın bir nedeni olmadığı gibi daha da zayıf ihtimalle kültürel olarak inşa edildiği görünür.

İnşacılar, kültürün, duyguların etkilerine çok daha dramatik yollardan tesir edebileceğini işaret etmekte çabuk olacaktır. Yüz ifadesi inşa kanıtı olmasa bile diğer davranışlar olabilir. Gururumba sendromuna, vahşi bir domuz hâline gelme dendiğini ele alalım. Bu sendrom kendi içerisinde bir duygu değildir ama bir duygu tarafından sebep olunabilir. Newman'a göre genç erkekler, erişkin yaşamın yeni sorumluluklarıyla ilişkili finansal stres altına girdiklerinde 'vahşi domuza dönüşürler'.

Stres, asabi davranışa ya da kültürümüzde intihara bile sebep olabilir ama insanlar sanki vahşi domuz olmuşlar gibi davranarak etrafta koşmazlar. Ayrıca *latah*ı ele alalım. Bu sendrom kültürel olarak tembihlenen rollerinden yılmış Malezyalı kadınları bir serbest bırakma olarak işlev görebilir. Bu yılgınlık Batıda çok yaygındır ama yılmış Batı kadınları aşırı irkildiği bir transa girer gibi gözükmez. Bizim kültürümüzde mali sorumluluklar hakkında endişe deneyimleriz ve kültürel olarak tembihlenen sosyal rollerden yılgınlık deneyimleriz. Ama bu duyguları çok farklı ifade ederiz. Ormanda oklar atmayız ya da trans benzeri hâllere girmeyiz. Derinden, farklı endişe ve yılgınlık senaryolarımız vardır. Bu, endişe ve yılgınlığın kültürler arasında düzenli, değişmez kaldığını göstermez mi? Bu, bu duyguların sosyal olarak inşa edildiğini göstermez mi?

Açıkça hayır. İnşacı sonuç, yalnızca duyguların senaryolar olduğunu düşünmek için sebep olsaydı, çıkardı. Kültürün, duyguları deneyimlediğimizde bize karmaşık davranışların bir çeşidine angaje etmeyi öğretmesi şüphe götürmez ancak bu davranışlarla duyguların kendilerini karıştırmamalıyız. Eğer siz (ve karşı cinsin bir üyesi) âşıksanız, evlenmek kültürel senaryonun bir parçasıdır. Ancak evlilik aşkın bir parçası değildir. At ve at arabası gibi bir arada olabilir ancak birine diğeri olmadan sahip *olabilirsiniz*. Eğer evlilik aşkın bir parçasıysa aşk, evlilik için bir devindirici olarak alınamazdı. Ne de evlenme planı olmayan insanlar arasındaki aşktan konuşuyor olabilirdik (kısıtlayıcı evlilik yasalarıyla uğraşmak istemeyen eş cinsel bir çift düşünün). Aşk senaryosu ile ilişkili diğer fikirler eşit derecede olumsaldır. İlk görüşte aşk fikri, birisine aşkının büyümesi fikri ile taban tabana zıttır. Bunların her biri farklı bir aşk senaryosudur ama altta yatan duygunun ayrı olduğunu fark ederiz. Kısaca duyguların senaryolara *sahip olmasından* duyguların senaryo *oldukları* çıkarımını yapmak fahiş bir hatadır. 'Duyguların senaryo kuramı' bazen kavramsal bir gerçekmişçesine savunulur (bkz. Armon-Jones, 1986), ama senaryoları ihlal ederken özdeşliklerini koruyan duygularda açık kavramsal bir kulba sahip olduğumuz görünür.

Duygular bir parça yemek yemeye benzerdir. Ne yediğimiz,

nerede yediğimiz, yerken nasıl davrandığımız ve yemekten sonra ne yaptığımızın hepsi, kültürel olarak etkilenmiş olabilir. Ünlü bir restoranda yeme senaryosu vardır. Ancak yemek yemenin kendisi bütün kültürlerde kabaca aynı olan bir biyolojik süreçtir. Çiğneriz ve yutarız. Ağızlarımız kapalı ya da açık olabilir, yemeğimiz baharatlı ya da hafif olabilir, yüksek sesle ya da kısıtlayarak geğirebiliriz ama yemek yemenin kendisi evrensel mekanizmalar tarafından sağlama alınan evrimleşmiş bir süreçtir. İnşacılar, tutkularımızın girdileri ve çıktıları onların özdeşlik koşullarına katkıda bulunur. Aşırı sıklıkla bu argümanın yükü karşılanmamış olur.

İnşacılığı kurtarmak için duyguların, kültürün etkileyebileceği türden şeyler olduğu gösterilmelidir. İşte bu yüzden inşacılar kuvvetli biçimde bilişsel duygu kuramlarını seçerler. Duyguların senaryolar olmadığına katılanlar bile duyguların inançlar ya da değerler içerdiği fikrine tutunulabilir. Kültür kesinlikle böylesi bilişsel durumları etkileyebilir. Eğer duygular inanç ya da değerleri içerirse kültür, duygularımıza kurucu katkılarda bulunabilir. Önceki bölümlerde duyguların bilişsel durumlar içerdiği iddiası hakkındaki şüphemi ifade etmiştim. İnşacılar bu şüpheyi hükümsüz bırakmak için herhangi bir neden sunuyorlar mı? İki argümanı ele alacağım.

İlki olarak Harré (1986) bir başka bağlamda, Bölüm 4'te, ele aldığım bir argümanın bir sürümünü geliştirir. Duyguların bilişsel boyutu olması gerektiğini çünkü bazı duyguların bedensel durumlar ve bilişsel durumlar ile ilişkiliyken diğerlerinin sdece bilişsel durumlarla ilişkili olduğunu söyler. Yalnızlık örneğini verir (Ayrıca bkz. Wood, 1986). Belirli tutumlar yalnızlıkla beraber gider ancak bedenlerimiz pek de etkilenmemiş görünür. Bu, duyguların bilişsel olduğunu, dolayısıyla kültürel etkiye açık olduğunu sezdirir.

İkna olmadım. İlk olarak yalnızlığın bir duygu olarak nitelendiği açık değildir. Öfke ve korku gibi paradigmatik vakaların aksine yavaş başlangıcı olmaya, algısal tetikleyicilerden yoksun olmaya ve uzun sürmeye eğilimlidir. Ama şimdilik bir duygu diyelim. Harré fiziksel semptomları olmadığını söyler. Bu ampirik bir iddiadır. Kendisini yalnız hissettiğini bildiren birisine eşlik eden

bir somatik durumu olmadığını keşfedersem şaşırırım. Örneğin kalbi hızla çarpan birisinin yalnız hissettiğini hayal etmek güçtür. Bu, yalnızlığın parasempatik tepki içerebileceğini sezdirir. Şimdi yalnız bir insan, yalnızlığı süresinde bu koşulda olmayabilir ama Bölüm 5'te ortaya attığım argümanla uyumlu olarak, yalnızlık bu eğilimi daima taşıyabilir. Eğer birisi sadece diğerlerinden yalıtıldığı yargısında bulunursa ancak bununla iligili bedensel bir hissi olmazsa onun yalnız olduğunu söylemeyebiliriz.

Ayrıca, yalnızlığın zorunlu bir bilişsel boyutu olduğunu kabullenmekte isteksiz olmalıyız. Elimizde kanıt olmasa da yalnızlığın, feromon sistemi tarafından tetiklenen ilkel bir tepki olması ihtimal dâhilindedir. Belirli bir süreliğine diğer insanların feromonlarını tespit etmediğimizde (ya da eğer vomeronazal sistemler ayırt edebiliyorsa yakınlığımız olan insanların feromonları) üzüntüye yakın bir somatik duruma gireriz. Bu koşullar altında izolasyon düşünceleri olabilir ama bunlar yalnızlık için ne gereklidir ne de yeterlidir. Yalnızlığın bu şekilde işlediği olasılığı göz önünde bulunursa bilişsel bileşenleri olduğunu varsaymak için hiçbir zemin yoktur.

Harré, bedensel bilişsel durumlar zorunlu olurken bedensel durumların duygularla olumsal olarak ilişkili olduğunu iddia eder. Bu, kültürler arası kanıt ile anlaşmazlık içerisindedir. Kültürler arası literatürün en çarpıcı bulgularından biri, her kültürün duygu için bedensel metaforlar kullanmasıdır (Heelas, 1986'da gözden geçti ve Wierzbicka, 1999). Orta Malezya'daki Chewonglar, duyguları karaciğerle ilişkilendirir (Howell, 1981); Yeni Gine'de Gahaku-Gamalar, duyguları midede konumlandırır (Read, 1967); Tahitililer ve Maoriler, duyguları bağırsaklarda konumlandırır (Levy, 1973; Smith, 1981); ve Luzon'daki Ilongotlar, bize benzer biçimde duyguları kalple ilişkilendirirler (Rosaldo, 1980). Bedensel metaforların her yana yayılması her duygunun belirli bir somatik duruma bağlı olduğunu göstermez ama yakın bir bağa işaret eder. Bilişsele vurgu yaparken İnşacılar bu noktayı açıklanmamış hâlde bırakırlar.

İlk inşacı argüman, duyguların bilişsel bileşeni olduğunu söylemekte ikna edici değildir çünkü bazı duyguların somatik bir bileşeninin eksik olduğuna dair sorgulanabilir bir varsayıma

dayanır. Bilişsel bir bileşen için ikinci inşacı argüman bu varsayımı yapmaz. Bütün duyguların somatik bir bileşeni olması olasılığıyla uyumludur. Bu argümana göre duygular en azından kısmen bilişsel olmalıdır çünkü normatif olarak nüfuz edilebilirdir. Bu ibareyi, duyguların kendilerini kültürel değer sistemlerini yansıtacak yollardan ortaya çıkarması fikrini yakalamak için kullanıyorum. Değerler genel olarak ileri bilişsel durumlar yoluyla iletilir. Kanunların ve geleneklerin kavranmasını gerektirirler. Eğer duygular normatif olarak nüfuz edilebilirse kültürel olarak aşılanan bilişsel bileşenleri içerebilirler. Normatif nufüz edilebilirliği resmetmek için ahlakın iğrenme ile nasıl etkileştiğini ele alalım. İğrenmenin bazı örnekleri büyük ölçüde ahlaktan bağımsızdır (ör. çürük yemekten iğrenmek) ancak diğerleri çok yakından ahlaka bağlıdır. Ahlaki değerler iğrenmeyi üretebilir ya da yoğunlaştırabilir. Ensest ve ırkçılık gibi şeylerden iğreniriz (Haidt, Rozin, McCauley & Imada, 1997). Ahlaki vejetaryenler, sağlık endişesiyle vejetaryen olanlardan daha çok etten iğrenirler (Rozin, Markwith & Stoess, 1997). Şimdi sigara içme ile ilgili herhangi bir şey, kültürümüz sigarayı gayriahlaki görmeden öncekinden daha iğrendirici görünür (Rozin & Singh, 1999). Hatta kötü insanlarla temasta bulunan zararsız nesnelerden bile iğreniriz. Nemeroff ve Rozin (1992) insanların Hitler'in kazağını deneme fikrinden korkunç bir şekilde iğrendiğini buldu. Burada ahlaki görüşler iğrenmeyi etkiler. Diğer durumlarda iğrenme, ahlaki yargıları etkiler gibi görünüyor. Haidt, Kollar ve Dias (1993) bazı insanların belirli zararsız hareketleri (kurbansız suçlar) iğrenç olduğu için ahlaksız bulduğunu buldu. Örneğin bazı insanlar bir tavuk kemiği ile cinsel ilişkiye girmenin ahlaken yanlış olduğunu düşünür. Haidt ve arkadaşları (1993) da böylesi yargıların sosyoekonomik statünün ve kültürün bir işlevi olarak çeşitlenebileceğini buldu. Birçok insan ölü hayvanlarla ilişkiye girme davranışlarını iğrenç bulurken ayrıcalıklı Amerikalı üniversite öğrencileri, düşük gelirli Amerikalılardan ve Brezilya'daki çeşitli gelir gruplarındaki insanlardan bariz derecede daha az ihtimalle ahlaksız bulurlar.

Normatif nüfuz edilebilirliğin ikinci bir örneği, insanların bağımsızlığına yüksek derecede değer veren kültürlerle (bireyci-

lik) insanların birbirine bağlılığına yüksek derecede önem veren kültürler (kolektivizm) arasında iyi belgelenmiş bir ayrımdan çıkar (Triandis, 1988). Birleşik Devletler ve Batı Avrupa bireyciliğe kolektivizm pahasına değer verir ve tersi örüntü Uzak Doğu'nun çoğunda bulunur. Bu ayrım, duygularımıza etki eder (Markus & Kitayama, 1991). Japonya'da *amae*nin merkezde olması Japonların birbirine bağlı olmaya yaptığı vurguyu yansıtabilir. Ayrıca Japonların övgüye layık birisinin bir engeli aşmasını görmekle ortaya çıkan *ijirashii* denilen bir duyguları da vardır (Matsumoto, 1994). Diğerlerinin başarılarına verilen duygusal tepkiler de bir kolektivist eğilimdir. Kolektivistler başkalarıyla gurur duyar. Markus ve Kitayama bir Japon şirketindeki bir çalışanın bir ziyaretçiyi patronunun bolca döşenmiş ofisine götürmesini ve bir masaya işaret edip gururla böbürlenerek "Bu benim kısım şefimin masası." dediği bir anekdot paylaşır (Hsu, 1975 tarafından tasvir edilmiştir). Batıda gurur, genelde kendine doğrultulmuştur ve bir başka insanın başarılarına doğrultulduğunda o kişi genellikle bir aile üyesidir.

Olumsuz duygular da bireyciliğin ve kolektivizmin bir işlevi olarak çeşitlenir. Amerikalılar ya da Avrupalılar bir kuralı ihlal ettiğinde çok kişisel anlamda bir yanlış yapma anlamında suçlu hissetme eğiliminde olur. Kolektivist kültürlerde kural ihlali daha olası olarak yanlış yapan kişiyle bağlantılı olumsuz sonuçları olan utanç üretir. Kişi ailesini rezil edebilir (Benedict, 1946; Creighton, 1990). Kokektivistler, bireyler arasında çatlaklar yaratan olumsuz duygulardan sakınmaya eğilimlidirler. Özellikle bu açıdan, öfkeden uzak durulur. Annelerinin seslerinde öfkeli tonları duyguktan sonra Japon bebekler, Amerikan bebeklerden daha fazla engellenirler (Miyake, Campos, Kagan ve Bradshaw, 1986). Bir başka kolektivist kültür olan Ukta Inuitleri öfkeyi mümkün olduğunca bastırırlar (Briggs, 1970).

Bu normatif nüfuz edilebilme örnekleri kesinlikle duygusal tepkilerin ahlaki değerlerimize duyarlı olduğunu sezdirir. Bu, duygunun kültür tarafından biçimlenen bilişsel durumları içeren bilişlerden etkilendiği iddiasının açık bir kanıtıdır. Fakat bunların hiçbiri duyguların kültürel olarak inşa edildiğini göstermez. Ahlaki olarak etkilenen iğrenme örnekleri, iğrenmenin

kendisinin ahlakın bir ürünü olduğunu kanıtlamada başarısız olur. Her durumda iğrenme fiziksel ya da mecazi olarak nahoş bir şeyi temsil eder görünüyor. Ahlaki değerler, hangi belirli şeylerin bu özelliklere sahip olduğu hakkındaki inançlarımıza katkıda bulunur. Ahlaki vejetaryenler hem gerçek hem de mecazi anlamda eti nahoş bularak, iğrenme tepkilerini arttırırlar ama bu tepkinin anlamı sabittir. Brezilyalılar ve düşük gelirli Amerikalılar, zararsız olsalar bile iğrenç şeylerin ahlaksızca olduğunu düşünmeye eğilimlidir ama bu sadece ahlak kavramının kültürler arasında ve sosyoekonomik gruplar arasında çeşitlendiğini gösterir. İğrenme aynı kalır.

Bireycilik/kolektivizm zıtlığı daha umut vadedicidir çünkü farklı değerleri olan kültürlerin farklı duyguları olduğunu gösterir gibi duruyor. Batı kültürleri *ijirashii*'den yoksun görünüyor ve Ukta Inuitleri öfkeden yoksun görünüyor. Fakat bu farklar hayalî olabilir. Levy (1973, 1984) hiper- ve hipo-kavranmış duygular adında kullanışlı kavramlar ortaya atar.[3] Bir duygu, eğer bir kültür içerisinde kuvvetlice vurgulanır ve değer görürse hiperkavranmıştır ve eğer görmezden gelinmiş ya da değer verilmemiş ve bastırılmışsa hipo-kavranmıştır. Ukta Inuitleri muthemelen öfkeyi deneyimlerler fakat onu deneyimlemek ya da tartışmak istemezler. Batılılar da *ijirashii*yi deneyimler (zayıf durumda olan bir kişi bir Akademi Ödülü aldığında); sadece sıklıkla değil.

Özet olarak, inşacılık lehinde argümanların, kültürün duygularımıza kurucu bir katkı yaptığını tesis etmede başarısız olduğunu iddia ettim. Kültür, duyguları sağlayan belirli nesneleri ve (kültürel senaryolara riayet eden karmaşık davranışları da içerecek biçimde) duyguların etkilerini etkileyebilir. Kültür ayrıca duygulara karşı, sıklığına bağlı olan, ne sıklıkta fark edildiğini ve onları açıkladığımız kelime hazinesini, tutumları da etkileyebilir. Bu etkiler genellikle derindir ve kültürel çeşitliliği anlamak için önemli malumat sunarlar fakat duyguların kendilerinin kültürden kültüre çeşitlendiğini göstermezler.

Yunancada gelen hiper- ve hipo- önekleri sırasıyla aşırı, yukarı, ötesinde ve aşağı, altta, az anlamındadır. (Çev.)

3. İnşacılığı Yeniden İnşa Etmek
3.1. Bedenin Alışkanlıkları

Önceki tartışma indirgemecilik için bir zafer gibi görünebilir. Yaygın inşacılık argümanları duyguların, kültürel olarak etkilenen sebepleri ve sonuçları olduğunu gösterir ancak kültürün, duyguların kendilerini etkilediğini göstermez. Bu argümanlardaki büyük kusur hatalı duygu kuramları farz etmeleridir. Bizim kültürümüzde bulunmayan düşünce örüntülerini ya da davranışlarla birlikte gelen duyguları işaret ederler. Bu öncül, yalnızca düşünce örüntüleri ve davranışlar duyguların kurucu parçaları olsaydı, duyguların sosyal olarak inşa edildiğini gösterirdi. Duygunun bilişsel ve senaryo kuramları bir kez reddedildiğinde inşacılık lehine argümanlar dayanağını kaybeder gibi görünüyor.

Fakat indirgemeci zafer partisi kısa sürmüş olmalı. Standart inşacı argümanlar başarısız olsa bile ileriye sürdükleri örnekler davalarını bir başka yoldan ilerletebilir. Daha iyi bir duygu kuramı ile başladığımızı farz edin. Bölüm 3'te duyguların bedenleşmiş değer biçmeler olduğunu iddia ettim. Bu somatik bir kuramdır. Bedenleşmiş değer biçmeler, ana ilişkisel temaları, bu temalarla birlikte oluşan bedensel değişimleri kaydederek temsil ettiği zihinsel durumlardır. Kuram, duyguları ayırt etmenin iki yolunu ima ediyor. Kaydettikleri bedensel değişimlerle onları ayırt edebiliriz (nominal içerikler) ya da temsil ettikleri ana ilişkisel temalarla (gerçek içerikleri) onları ayırt edebiliriz. Üzüntü, bedendeki bazı örüntülü tepkiler yoluyla geri döndürülemez kaybı temsil eder. Her duygunun iki türde de içeriği vardır. Gerçek ya da nominal içerikteki her değişim, duyguda bir değişim olacaktır. Görünüşe göre her iki içerik de kültürel etki altında gelir. Somatik duygu kuramlarını reddeden inşacılar tarafından konuşlanan birçok örnek, bedenleşmiş değer biçmelerin kültürel olarak malumat sahibi olduğunu göstermek için yeniden konuşlandırılabilir. Bu alt kısımda nominal içerik üzerine kültürel etkileri ele alacağım, sonrasında gerçek içeriğe döneceğim.

Nominal içerikler solunumdaki değişimleri kapsar. Nasıl nefes aldığımız duygularımızın bir işlevi olarak çeşitlenebilir;

hüznün ağır nefes alıp verişi, paniğin kısıtlı nefes alıp verişi ve benzerleri. Lyon (1999) nefes alıp vermenin öğrenme ve kültürün bir işlevi olarak değişebileceğini iddia eder. Nefes almanın neokorteks tarafından kontrol edilebileceğini ve nefes almanın bu şekilde konuşmak ve şarkı söylemek için konrol edilmesi gerektiğini işaret eder. Eğer istencimiz doğrultusunda solunumu kontrol edebilirsek ve kültürümüz istencimizi kontrol edebilirse solunum kültürel değişimlerin etkisi altına girebilir. Lyon, kuzey Kenya'daki Samburu ve Mole kabileleri tarafından ritüel bağlamında kullanılan ritmik nefes yoluyla transa sebep olunması örneğini verir. Ayrıca duyguları yoğunlaştırmak için hızlı, derin nefes alıp vermeyi kullanan !Kunglar üzerine araştırmayı alıntılar. Belki de böylesi pratikler alışkanlık hâline gelir. Kültürel şartlanmayla, !Kunglar bizimkinden farklı duygusal deneyimler geliştirebilir. Lyon, kültürel olarak şartlandırılmış nefes pratiklerini Marcel Maus'tan aldığı bir ifade ile açıklar: "Onlar 'bedenin alışkanlıkları'dırlar."

Bedensel alışkanlıklar kavramı, önceden reddettiğim inşacı argümanları yeniden canlandırmak için kullanılabilir. *Latah* ya da vahşi bir domuza dönüşme gibi kültüre bağlı sendromları ele alalım. Bu sendromların inşacılık için kanıt sunmadığını söylemiştim çünkü içerdikleri egzotik davranışlar eşlikçi duyguların kurucu parçaları değildir. Bu tepki önemli bir olasılığı gözünden kaçırır. Bir duygunun nominal içeriklerini belirleyen bedensel durumlar harekete hazırlık durumlarıdır. Örneğin, korku bedeni kaçmaya hazırlayan bedensel değişimleri içerir. Aynısı kültüre bağlı sendrom davranışlarına eşlik eden duygular için de doğru olabilir. *Latah* hâline girmek üzere olan Malezyalı bir kadın, bedensel profili o sendromu karakterize eden transa bir giriş olan önceki endişeli bir hüsran durumunu deneyimleyebilir. Benzer olarak ayırıcı bir bedensel durum bir Gururumba üyesi vahşi bir domuz hâline gelemeden hemen önce de ortaya çıkabilir. Ayrıca nominal içerikleri, bu kültüre tanıdık olmayan bedensel örüntüler tarafından belirlenmiş olan sendromlar esnasında oluşan duygular da olabilir. Bu tabii ki saf bir spekülasyondur. Esas mesele duygusal davranıştaki kültürel farklılıkların, duygularımızın somatik eşlikçilerini etkileyebilmesidir. Eğer bu eşlikçiler nominal içerikleri belirlerse

ve nominal içerikler duygularımızın özdeşlik koşullarına katkıda bulunursa kültürel duygularımızı etkileyebilir.

Önceden reddettiğim ikinci argüman da bedenin alışkanlıklarına başvurarak kurtarılabilir. Ekman ve Friesen'in gösterim kuralları üzerine araştırması yüz ifadelerinin kültür tarafından etkilendiğini gösterir. Kültür bizi yüz ifadelerimizi abartma ve bastırmada şartlandırır. Daha önceden gösterim kurallarındaki çeşitliliğin inşacılığı desteklemediğini savundurm. Aynı duygu farklı yollardan gösterilebilir. Fakat bu tepkinin tekrar incelenmeye ihtiyacı vardır. Eğer bedenleşmiş değer biçme kuramı doğruysa bir yüz ifadesini içeren duyguya eşlik eden herhangi bir bedensel değişim o duygunun nominal içeriğine katkıda bulunabilir. Yüz ifadeleri bir duygunun nasıl deneyimlendiğini etkiler. Hapşırmadan hemen önce abartılı bir yüz çarpıtma için kendinizi alıştırdığınızı hayal edin. Bir kez alışkanlık oldu mu hapşırma deneyiminiz farklı olacaktır; çarpıtılmış yüz kaslarınızın deneyimini içerecektir. Deneyiminiz artık kas kontrolünün hissini içerecektir. Benzer şey duygular için de geçerlidir. Alışkanlığa bağlı yüz davranışı, duygularımızın neye benzediğine bir etkide bulunur. Bu etki, yüz ifadelerinden gelen geri bildirim fenomeniyle şiddetlenir. Eğer yüz ifadeleri yapmak fizyolojik değişim örüntülerine sebep olursa duyguları ifade etme ayrıca onları yoğunlaştırmaya da hizmet edebilir. Bir komedi filmi seyrederken ifadesiz bir surat ile gülümsemeye izin verdiğiniz bir surat arasındaki farkı hayal edin. Araştırmalar olumsuz duyuruların kamusal gösterimini baskılayan Japon deneklerin, duyguları Amerikalı deneklerden daha az yoğun olarak deneyimlediğini gösterir (Scherer, Matsumoto, Wallbott & Kudoh, 1988).

Bu argümanlar bir itiraza açıktır. İnşacılar kültürün duygularımıza kurucu katkı yaptığını iddia eder. Bu bir duygunun kimliğinin sosyoekonomik etkilerin bir sonucu olabileceği anlamına gelir. Kültürün nominal içeriği etkileyebileceğini göstermek kültürün kurucu bir katkıda bulunduğunu kanıtlamaz. Sezgisel olarak ayrı nominal içeriklere sahip iki duygu aynı sayılabilir. Bir duygu için seçtiğimiz etiketin genel olarak, gerçek içerikle nominal içerikten olduğundan daha çok ilgisi vardır. Tehlike ile karşılaştıklarında yanaklarını şişiren üyeleri olan bir kültür

hayal edin. Bu davranış kesinlikle tehlikeli durumlarda deneyimledikleri duyguyu etkiler ancak duygunun hâlâ korku olarak sayıldığına eğilimli olunabilir. Sezgisel olarak herhangi bir somatik dolayımlı tehlike temsili korku olarak nitelenir. Bu, bizim bedenlerimizden önemli derecede farklılaşsa da hayvanlara korku atfetmede tereddüt etmememizin bir nedenidir. Bedenin alışkanlıklarından çıkan argümanlar inşacılık kanıtı sunmaz.

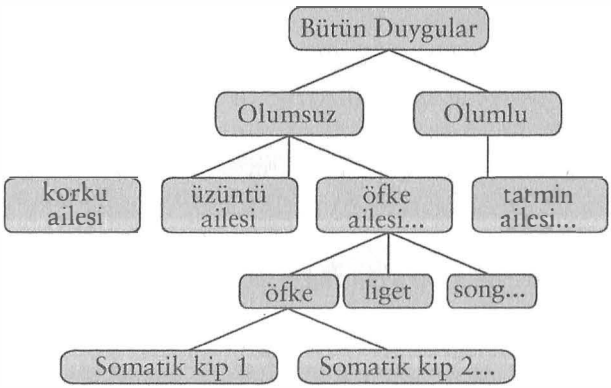
Cevap olarak sadece daha ince ayarlı bir kategorizasyon seviyesine inmeye ihtiyacımız vardır. Duygu çeşitli soyutlama seviyelerinde kategorize edilebilir (Şekil 6.1). İleri bir seviyede duyuşsal uzayı olumsuz ve olumlu duygulara bölümleyebiliriz. Birazcık daha düşük bir seviyede Bölüm 5'te tartıştığım duygu aileleri ya da kümelerindeki gibi benzer gerçek içeriklere sahip duyguları beraber gruplayabiliriz. Mesela, öfke ile bağlantılı bir duygu ailesi olabilir ama kültürler arasında biraz çeşitlenebilir. Daha da düşük bir seviyede bu aileleri, üyelerinin aynı gerçek içeriklere sahip olduğu ayrı duygu kategorilerine bölümlendirebiliriz. Genellikle öfke ve neşe gibi birçok duygu kelimesinin duyguları bu seviyede ayırt ettiğini farz ederiz. Daha da ince bir seviyede farklı türlerde öfke ve farklı türlerde neşe ayırt ederiz. Bu duyguların aynı gerçek içerikleri vardır ama farklı nominal içerikleri vardır. Bu ince seviyedeki duygular aynı orta seviye duygunun 'somatik kipler'i olarak alınabilirler. Fakat ayrıca ayrı duygular olarak da alınabilirler. Bunda bir çelişki yoktur. Bu Rottweilerların ve Chihuahuaların aynı türde hayvan (köpekler) ve farklı türde hayvan (cinsler) olduğunu söylemeye benzerdir. Yukarıdaki argümanlar kültürün duygu cinslerini etkileyebileceğini gösterir. Şimdi göstereceğim üzere kültür, orta seviye soyutlamada da çeşitlemeyi teşvik edebilir.

3.2. Harmanlama

Kültürün, duygularımızın gerçek içeriklerini nasıl etkileyebileceğini göstermek için Bölüm 4'te tanıttığım bazı düzenekleri konuşlandırmaya ihtiyacım var. Orada, bazı duyguların temel olurken diğerlerinin türetilmiş olduğu görüşünü savundum.

Çıkarılan duygular ileri bilişsel duygular olarak adlandırılmış olanları içerir. Yeni duyguların temel kümeden çıkarılabileceği iki yol betimledim: harmanlama ve ayarlama. Her iki süreç de kültürel etkiye açıktır.

Harmanlama iki temel duygunun bir araya gelmesinden oluşur. Örnekler küçümseme, canlılık ve dehşet duygularını içerebilir. Küçümseme, öfke ve iğrenmenin bir harmanı olabilir. İlkece harmanlanmış bir duygu doğuştan olabilir. Yani yararlı bir mutasyon, belirli duyguları bir araya getirmesi için genetik bir eğilime yol açmış olabilir. Fakat bir harman tüm kültürlerde olsa bile (küçümsemede olabileceği gibi) bu onun doğuştan geldiğini göstermez. Bir harmanın doğuştan geldiğini göstermek öğrenilemeyeceğini göstermeyi gerektirir. Belirli harmanların edinilmesi çok kolay olduğundan dünyanın her tarafında ortaya çıkar.

Şekil 6.1.
Duygu kategorilerinin bir hiyerarşisi. *Liget* ve *Song* sırasıyla Ilongot ve Ifaluk arasında bulunan öfke çeşitleridir.

Bu, küçümsemenin yaygınlığını açılayabilir. Küçümseme özellikle olası bir harmandır. Belirttiğim gibi ahlaki olarak iğrenme durumunda olduğuna benzer biçimde iğrenme, mecazi

olarak nahoş şeylere uygulanabilir. Ahlaken iğrenç bir kişi bizim sosyal geleneklerimizi ihlal eder. Bu genel olarak saldırgan olarak alınır ('ceza gerektiren saldırgan [mücrim]' [*criminal offender*] ifadesini düşünün) çünkü kişisel değerlerimizin huzurunda savrulurlar. Öfke bize saldıranlara doğrultulur. Dolayısıyla gelenekleri ihlal eden bireyler ya da eylemler muhtemelen hem iğrenmeyi hem de öfkeyi aynı anda sağlayacaktır, sonuç olarak da küçümsemeyi. Küçümsemenin yaygınlığı doğuştanlık olmadan açıklanabilir.

Aynısı aşk için de geçerlidir. Bölüm 5'te aşkın bir şehvet ve bağlılık harmanı olduğunu önerdim. Eğer bağlılık temel bir duyguysa (bir sonraki kısma bakın) ve şehvet temel bir motivasyonsa aşk iki önceden var olan duyuşsal durumun yan ürünüdür. Bu, standart inşacı hikâyeden bir vazgeçiştir. Aşkın anlatısal bir senaryo olduğunu önermiyorum. O, harmanlanmış bir duygudur. Fakat, anlatısal senaryolar gibi aşk harmanı kültür tarafından beslenebilir. Şehvet nesnelerine karşı bağlılık hissetmek kaçınılmaz değildir. Bu pornografi sektörünü iş yapamaz durumda bırakır. Ancak kültür bu ikisini hizada tutmak için baskı kurar özellikle de şehvet üremeye yol açtığında. Eğer ebeveynler birbirlerine bağlılarsa iş birliği çabalarını başarmak daha kolay olur. Bizim kültürümüzde artık çocuğu yetiştirmek için ebeveynlerin bir arada kalması gerektiğine inanmıyoruz. Sonuç olarak ebeveynler arasında bağlılığın sürmesi için baskı daha az oluyor ve 'aşkın bitmesi'nden bahsederiz. Kültür, aşk harmanının ortaya çıkıp çıkmayacağını, ne zaman oluşacağını ve ne kadar uzun süreceğini belirlemede bir rol oynar. Kültür, aşk için zorunlu değildir ama bir etkisi olabilir.

Bazı duygusal harmanların sıradan olmayan deneyimler ya da kültürel etki olmadan edinilmesi zordur. Mesela, öfke ve neşe kombinasyonları birçoğumuza doğal olarak gelmez ancak beslenebilir. Bazı askerler savaş travmasıyla baş etmek için böylesi bir harman geliştirebilirler. Eğer düşmanınıza öfkeliyseniz ve öfkeden haz alıyorsanız daha kolay öldürebilirsiniz. Bazı çocuklar bu harmanı daha masum bir etkinlik olarak şiddet içeren video oyunları oynayarak geliştirebilirler. Öfke-neşe harmanına benzeyen bir şey Yanomamö kültürünün kalbinde

de yatabilir (Chagnon, 1968). Sonsuz istila, cinayet ve kanlı intikam döngüsünde takılan bu kültürün üyeleri, neşe dolu öfkenin motivasyonu yükseltme ve çaresizliği uzakta tutma yararına sahip olabilir.

İki duyguyu birbirine harmanlama gerçek içerik üzerine bir etkide bulunur. İlkel zihinsel temsiller (ör. anlamlı parçaları olmayanlar) tespit etme işlevine sahip oldukları şeyi temsil ederler. İki ilkel temsil birleştiğinde gerçek içerik değildir. Bazı durumlarda bir bileşiğin gerçek içeriği, parçalarının içeriklerinin doğrudan bir işlevidir. Bir cümlenin ya da ibarenin zihinsel eşiti gibi 'mantıksal formu' olan zihinsel temsiller sık sık bu şekilde çalışır. 'Sarı ve mavi' ibaresinin zihinsel bir sürümü hem sarı hem de mavi olan şeylere gönderme yapar (tahminen farklı yerlerde) çünkü sarı şeyleri tespit edecek bir parçası ve mavi şeyleri tespit edecek bir başka parçası vardır. Fakat renk harmanları gibi duygu harmanlarının da mantıksal formu yoktur. Dolayısıyla zorunlu olarak bileşen duygularının kesişimine gönderme yapmaz. Harmanlanmış duygular ilkel duygular gibi işlerler; türetilmiş ilkellerdir. Tespit etme işlevine sahip ne varsa ona gönderme yaparlar. Onları güvenli olarak sağlama ve onlar için ilk başta harmanlanan şeyleri tespit etme işlevine sahiptir.

Bazı durumlarda harmanlanmış bir duygu zihinsel bir ibare gibi çalışabilir: Bileşen duygularının yalıtılmış hâlde tespit ettiği şeyin kesişimine düşen şeyleri tespit eder. Tekrar romantik aşkı ele alalım. Aşkın şehvet ve bağlılık harmanı olarak başladığını farz edelim. Bir kişiye şehvet ve bağlılık hissedersek belirli şehvet ve bağlılıkla ilintili iki eş zamanlı değişim örüntüsünün birleşmesiyle sonuçlanan bir fizyolojik duruma gireriz. Bu fizyolojik durum ilk defa cinsel olarak çekildiğimiz birisiyle bir besleme/büyütme etkileşimine girdiğimizde oluşabilir. Daha sonrasında bu, bellekte depolanır ve kendi adına bir duygu olarak hizmet eder. Fakat depolanan duygu, şehvetli bağlılıklar için bir dedektör olarak hizmet etmeye devam eder. Bir anlam dönüşümü geçirmez.

Diğer durumlarda, harmanlanan duygular parçalarından daha fazlasını ifade eder. Küçümseme vakasını ele alalım. Eğer

küçümseme, parçalarının Boolece[4] bir bileşiğini temsil ederse hem hain bir saldırı hem de mecazi olarak ya da gerçekten nahoş bir şeyi temsil eder. Gerçekte ise küçümsemenin gerçek içeriği bundan biraz daha farklıdır. Öfke ve iğrenmenin bir birleşik durumunu ilk olarak deneyimlemenin ahlaken saldırı içeren bir şeyi görmenin sonucu olduğunu farz edin. Dahası ahlaken saldırı içeren şeylerle birkaç diğer karşılaşmadan sonra harmanın bir birim olarak bellekte depolandığını farz edin. Artık kişinin duygusal devreleri en baştan karıştırma süreçlerinden geçmeden bu harmanı üretebilecek şekilde kurulmuştur. Öfkenin ve iğrenmenin harmanı bellekte iğrenç ve kızdıran şeylerin belirli bir kümesinin sonucu olarak kurulmuştur. Bir *ahlak* saldırısı dedektörü olarak kurulmuştur. Böylece öfke-iğrenme harmanı Boole'cu semantiğin tahmin edeceği gibi tüm nahoş saldırıları temsil etmektense özel olarak ahlak saldırılarını temsil edebilir. Bu, küçümsemenin neden öfke ve iğrenmeyi aşıyor göründüğünü açıklayabilir. Yaşamına iki duygunun harmanı olarak başlar fakat biraz farklı bir tespit işlevine hizmet eder. Bütün sınıftan ziyade nahoş saldırıların bir alt kümesini tespit etmek için kurulmuştur.

Harmanlama, kültürün duygularımıza tesir etme yollarından biridir. Birbirlerine harmanlanmış olan duygular bazı durumlarda bizim kişisel tarihlerimiz kadar sosyokültürel çevrelerimize de bağlıdır. Neşe-öfke harmanları bir örnekti. Diğer olasılıklar da hayal edilebilir. *Amae* bağlılık ve neşeden çıkarılabilir. Ifaluk sevgiyi, şefkati ve üzüntüyü birleştiriyor gibi görünen *fago* adında bir duyguya değer verir (Lutz, 1988). İngilizce konuşan Ugandalı denekler ve Amerikalıların bir kıyaslamasında Davitz (1969) Ugandalıların 'öfke'yi ağlama ile ilişkilendirdiğini buldurlar. Bu, öfke ve üzüntü harmanını isimlendirmek için İngilizce kelimeyi kullanabileceklerini ima eder ki bu, ayrıca somurtan suratları 'öfke' senaryolarıyla ilişkilen-

İng. 'Boolean'. Adını İngiliz matematikçi ve mantıkçı George Boole'dan (1815-1864) alan kavram özellikle matematikte, mantıkta ve bilgisayar bilimlerinde sık kullanılır. Bir durum, Boole'un doğruyu ve yanlışı içeren iki olasılıklı değer kümesinden birisinin geçerli olacağı bir biçimde, yani ya *doğru* ya da *yanlış* olarak yorumlanır. (Çev.)

diren Fore halkı arasında da geçerli olabilir. Tersine, keder durumları, Ilongot arasında öfkeyle yakından ilişkili *liget*e sebep olma eğilimindedir (Rosaldo, 1980). Sevilen bir kişinin ölümü bir kafa avcılığı seferine ilham verebilir.

Hiper-kavranmış ve hipo-kavranmış duygular harmanlamaya etkide bulunur. Hiper-kavranmış duygular çoğu kez örneklendirilmiştir, bundan dolayı harmanlamaya daha müsait olurlar. Hipo-kavranmış duygular seyrek olarak örneklendirilmiştir bundan dolayı daha az müsaittir. Ilongotlar gibi öfkeyle ilişkili bir duyguyu hiper-kavrayan kültürlerin özellikle küçümseme gibi bir duygu ile sonuçlanması olasıdır. Öfkenin hipokavrandığı Ukta Inuitler arasında küçümseme daha az olasıdır. Hipo-kavrama süreci alışılmadık melezleri de teşvik edebilir. Cinsel düşüncelerden caydıran bir kültürde cinsel arzuya karşı, rahatsız edici imgeler canlandırılarak savaşılabilir. Şehvet, iğrenme ve utancın ilginç bir sonucu ortaya çıkabilir.

Bir harmanın gerçek ve nominal içerikleri, bileşenlerinin içeriklerinden farklılaşır. Kültürler harmanlarıyla besleyebildiği için kültür duygularımızın içeriklerini etkileyebilir. Eğer duygular içerikleriyle farklılaştırılırsa ve içerikler kısmen kültürel etkiler yoluyla belirlenirse kültür, duyguların inşasında bir rol üstlenebilir. Kültürler duygusal harmanlamaya yol açtığında kurucu bir katkıda bulunmuş olurlar.

3.3. Ayarlama

Kültür ayrıca ayarlama süreci yoluyla da kurucu bir katkıda bulunabilir. Bölüm 4'te birçok ileri bilişsel duygularımızın gerçek anlamda bilişleri kurucu parçalar olarak içermediğini iddia etmiştim. *Schadenfreude*, bir neşe hissi artı birisinin ızdırap çektiği bir düşünce değildir. Daha ziyade birisinin ızdırap çektiği bir biliş (ya da algı) tarafından tetiklenmiş olan bir neşe hissidir. Biliş bir sebeptir, bir bileşen değildir. Fakat özel bir tür sebeptir. Izdırap hakkındaki inançlar bellekte *Schadenfreude* deneyimleyenler arasındaki mutluluk için tetikleyici olarak kurulurlar. Hepimizin, diğerlerinin başına gelen talihsizliklerin kayıtlarını içeren bir

bellek dosyası bulunur. *Schadenfreude*ye yatkın insanların bu dosya ile mutluluk arasında bir bağı vardır. Şefkatli insanların yoksun olduğu bir ayarlama dosyası vardır (Bölüm 4).

Ayarlama dosyaları, ayaralama sebepleri olarak hizmet eden temsil durumlarını içerir. Duyguları, sağlama koşullarının kümelerine bağlarlar. Yeni bir ayarlama dosyası şekillendirmek için genel olarak o dosyadaki maddelerin, var olan bir duygunun bir ana ilişkisel temasıyla ilişkili olduğunu fark etmemiz gerekir. *Schadenfreude* ediniminin erken evrelerinde diğerlerinin ızdırabının kişinin hedeflerini karşıladığı inancı şekillenebilir. Şunların bunların hedeflerimi açıkça karşıladığı düşüncesi neşenin ana ilişkisel temasını betimler. Ana ilişkisel temaları açıkça betimleyen düşünceler, tekabül eden duygular için tetikleyiciler olarak işlev görebilir (Bölüm 3). *Schadenfreude* ediniminin erken evrelerinde duygusal tepkiler açıkça kişinin hedeflerinin karşılanmış olduğuna inanmaya dayanabilir. Sonra bu düşünceler yüzeysel hâle gelebilir. Bu sinsi duyguyu yetiştiren kişinin zihninde bir başka insanın çığlıklarının sesi bile keyfe sebep olabilir.

Bazı duygular hem ayarlama hem de harmanlama yoluyla yaratılır. Bölüm 4 ve 5'te dediğim gibi kıskançlık olası bir örnektir. Birisinin, sevgilisinin sadakatsiz olduğunu keşfettiğini farz edelim. Üzüntüye yol açan kayıp düşüncelerinin, öfkeye yol açan saldırı düşüncelerinin ve iğrenmeye yol açan kirlenmişlik düşüncelerinin üzerinde düşünülebilir. Bu duyguların her biri bir mide bulandırıcı, hıçkırığa sebep olan, yumruk sıktıran bir alaşıma harmanlanır. Aynı süreç boyunca bir ayarlama dosyası tesis edilebilir. Sadakatsizlik düşünceleri ya da sadakatsizliğin herhangi bir algılanır işareti olan düşünceler burada kaydedilir ve duygusal harman için tetikleyiciler olarak hizmet eder. Dosya, kendisiyle ve sadakatsizlikle güvenilir bir nedensel ilişki tesis ederek harmanı ayarlar.

Kesinlikle kültür, duygularımızın ayarlanmasında bir yol oynar. Ruhsal bir uyuşukluk olarak tanımlanan miskinliği (tembellik olarak da bilinir)[5] ele alalım. Dinsel pratiklerle ilintili

[5] Orijinal metinde *acedia* ve *accidia* olarak geçen terimin metinde geçen anlamı erken Hristiyanlığa dayanır. Yunancadan Latinceye ve oradan İngilizceye uyarlanan

düzenli görevlerden yorulanların bu duyguyu deneyimledikleri söylenir. Harré (1986) miskinliğin sosyal olarak inşa edilmiş bir duygu olduğunu söyler ve bence haklıdır. Ortaçağlarda ve erken Rönesans'ta oldukça geniş olarak tartışılmış bir duygudur ve Protestanlık'ın yükselişinden sonra duygu listelerinden kaybolmuştur. Miskinliğin kültürel olarak güdülenen ayarlama yoluyla inşa edildiğini düşünüyorum. Dinsel bağlamlara ayarlanan sıkılmadır. İlk başta olağan sıkılma, tapmanın tekrarlı doğasından dolayıdır ve ardından ayarlama dosyası dinsel eserin ya da yapının sadece görüntüsü bile bir kasvet hissi tetikleyecek şekilde kurulur. Ortaçağlarda böylesi hisler üzüntü olarak ele alınırdı ancak ahlaken kabul edilebilirdi. Protestan kültürde dışlandılar. Azalan dinsel gayret, sıkıntıdan ziyade bir utanç kaynağı hâline geldi ve bu reformla miskinlik de kayboldu (Harré, 1986).

Utancın kendisi kültürel olarak ayarlanabilir bir duygudur. Kişinin bir ahlaki kuralı, kendisinin ihlallerine ayarlanan bir üzüntü olabilir. Suçluluğun aksine utanç için ayarlama dosyası kişinin kendi ihlallerinin diğerlerini nasıl etkileyebileceğinin düşüncelerini içerir. Utanç kişinin hareketlerinin muhtemelen kişiye yakın kişilere ya da kurumlara getireceği kötü şöhretin olduğu bağlamlara ayarlanır. Utanç böylesi düşünceleri *içermez* fakat böylesi düşünceler (ya da böylesi düşünceleri garantileyen durumlar) ortaya çıktığında oluşur.

Onuru zedelenmiş olmanın hissi, ayarlanmış bir duygunun bir başka örneği olabilir. Onuru zedelenmiş hissetmek muhtemelen bir onur kuralını ihlal eden hakaretlere ayarlanmış bir öfke türevidir. Bozuk bir bilgisayar sizi deliyle döndürebilir ama sizin onuru zedelenmiş hissetmenize neden olmaz. Onları insanlaştırsak bile bozuk bilgisayarlar el üstünde tutulan herhangi bir sosyal kurallar kümesine saygısızlık etmez. Bozuk bir bilgisayar tarafından bizde sebep olunan somatik durum, bir namus ihlali tarafından sebep olunan somatik durumdan ayırt edilemeyebilir ama namussuzluk dosyasındaki etkinlik tarafından tetiklenmez.

kelime, kişinin kendi konumuyla ilgilenmemesi ve dünya üzerindeki şartlarını önemsememesi anlamında kullanılır. (Çev.)

Nisbett ve Cohen (1995) kirlenmişlik hislerinin özellikle bazı alt kültürlerde yaygın olduğunu iddia eder. Birleşik Devletler'de Beyaz Güney erkekleri özellikle bu duyguyu yoğun olarak hisseder. Nisbett ve Cohen Beyaz Güneylilerin bir şeref kültürü olduğunu söyler. Kirlenmişlik duygusu kültüre özgü olabilir. Kültürel olarak belirlenmiş bir ayarlama dosyasına sahip olmaya dayanır.

Kirlenmiş hissetme ayrıca davranışsal sonuçlar da taşır. Duyguların, ayarlama dosyaları olması gibi davranışsal dosyaları da olabilir. Bunlar, belirli bir duyguyu deneyimlediğimizde ne yapmamız gerektiğini söyleyen kültürel senaryolardır. Böylesi senaryoların duygularımız üzerinde hafif kurucu etkileri olabilir. Kirlenmişlik dosyası tarafından üretilen öfkenin intikama yol açması daha olası olabilir. Nisbett şeref kültürlerinde istinadı tetik tepkilere ve aşırı şiddete gönderme yapar. Kirlenmiş olma tarafından üretilen öfke bu davranışsal tepkilerle uyumlu fizyolojik semptomları içerebilir.

Kültürel olarak kolaylaştırılmış ayarlamanın bir başka örneğini görmek için *ijirashii*yi ele alalım. Temel olarak bu duygu bedensel olarak mutluluk ile kıyaslanabilir bir tür haz olabilir. Yine de övgüye layık bir insanın bir engeli aşmasıyla sağlanabilir. Batılıların bunu zaman zaman deneyimlediklerini söyledim ama Japonyadaki insanların *ijirashii* için muhtemelen kayda değer derecede çok daha yerleşik bir ayarlama dosyası vardır. Bu kelimenin Japonya'da ortaya çıkması olgusunun kendisi, diğer durumda mutluluk kaynakları olarak göz ardı edilebilecek vakalara dikkat çekmesi olabilir. Ayarlama dosyaları yerine oturduğundan sadece övgüye layık bir kişinin başarılarının ele alınması muhtemel bir mutluluk tetikleyicisi hâline gelir. Bu yoldan tetiklenen mutluluk yeni bir anlama gelir. Bu örnekler benim standart inşacı argümanlara yaptığım itirazlardan birini baltalar. İnşacılar, duyguların farklı kültürlerde farklı sağlayıcıları olduğundan söz ederek konumlarını savunmaya çalışabilir. Daha önceden bu farklılıkların hiçbir fark yaratmadığını ima ettim. Bazı kültüre bağlı sendromlar hakkında benzer bir ders çıkardım. Örneğin, Çin'deki *p'a-leng* adı verilen bozukluğun inşacı sonuçları desteklemediğini söyledim çünkü ihtiva ettiği

duygu sadece sıradan korkudur. Herhangi bir korku gibi *p'a-leng*deki korku tehlikeyi temsil eder.

Ayarlama kavramı, inşacı argümanları böyle reddetmenin çok aceleci olduğunu gösterir. *P'a-leng* kurbanlarının, akla soğukluğu getiren şartlardaki korkuyu teşvik eden ayarlama dosyaları vardır. *P'a-leng*i olan bir insan hafif bir esinti hissettiğinde bu bir dehşet hâline girebilir. Bu his bir anlamda sıradan korkudur; aynı genel fizyolojiye sahip olabilir. Fakat bir başka anlamda olağandan çok uzaktır; korkuyu soğukluk ile ayarlayan bir zihinsel dosya tarafından sebep olunur. Bu analizde *p'a-leng*'de yer alan duygu korku değil, korkunun kültürel olarak ayarlanmış bir türevi olan soğuk korkusudur. Bu duygunun gerçek içeriği *genel olarak* fiziksel tehlikeler değildir, belirli türde bir tehlikedir.

Kültürün duygulara üç yoldan kurucu bir tesir yaratabileceğini iddia ettim. Kültür bedenin alışkanlıklarını kurabilir, harmanları teşvik edebilir ya da ayarlama dosyalarının yaratılmasına yol açabilir. Bedenin alışkanlıkları bir duygunun nominal içeriğine etkide bulunur ve hem harmanlama hem de ayarlama yeni, kültürel olarak belirlenmiş, gerçek içerikli duygular getirebilir. Daha önceden reddedilen birçok inşacı argüman, bu şekillerdeki kültürel etkiyi desteklediği davasına destek verir hâle gelir. İnşacılık lehine standart argümanların en büyük sorunu hatalı duygu kuramlarına dayanmalarıdır. Bir kez bu kuramlar düzelince argüman biraz başarıyla yeniden konuşlanabilir.

4. İnşacılığı ve İndirgemeciliği Uzlaştırmak

4.1. Temel Eğitim

Bu bölümü temel duygular sorusunu tekrar değerlendirerek sonlandırıyorum. Ayarlama ve harmanlama ham maddelere ihtiyaç duyar. Bu süreçlerin oluşması için duyguların mevcut olması gerekir. Temel duygular bu ham maddelerdir. Bölüm 4'te bir temel duyguyu bir başkasından çıkarılmayan bir duygu olarak tanımladım. Bu bölümde temel duyguya inancımı beyan ettim ancak bir liste önermedim. Duygu bilimi hangi duyguların temel olduğunu doğrulamak için çok gençtir. Bu soruyu tayin

etmek için nörobilimsel, psikolojik, karşılaştırmalı ve dil bilimsel araştırmaları yakınsamaya ihtiyaç vardır. Yine de kültürler arası kanıtın yardımıyla birkaç geçici spekülasyon sunulabilir.

Temel duygular için en popüler adayları gözden geçirerek başlayacağım. Bunlar Ekman'ın yüz ifadeleri üzerine erken dönemde yaptığı araştırmalar tarafından tanımlananlardır: Öfke, iğrenme, korku, mutluluk, üzüntü ve şaşırma. Ekman'ın kendisi sözde 15 duygunun yer aldığı daha uzun bir listeye geçti: Eğlenme, öfke, küçümseme, memnuniyet, iğrenme, mahcubiyet, heyecanlanma, korku, suçluluk, başarıyla gurur, rahatlama, üzüntü/sıkıntı, tatmin, duyusal haz ve utanç. Yol boyunca hepsinden bahsedeceğim. Fakat altı maddelik liste, temel duyguların ders kitabı kadrosu hâline gelmiştir ve Ekman'ın kendi yargılarına göre diğer maddeler o kadar iyi tesis edilmemiştir.

Bazı etnografik psikologlar, standart altı maddelik listenin bizim kültür ve dilimiz tarafından fazlasıyla ön yargılı olduğunu iddia eder. Lutz'un (1989) Ifaluklar arasında bulduğu birçok duygu kelimesinden sadece on tanesi İngilizcedeki duygu terimleri ile eş anlamlı görünür ve onlardan sadece bir tanesi (iğrenme için bir kelime) standart temel duygu listesindeki bir madde ile hizalanmıştır. Haklı olarak bu listenin bir başka kültürdeki bir etnograf tarafından oluşturulup oluşturulmadığından şüpheye düşülebilir (Wierzbicka, 1999).

Bir duygunun, bir kültürün ona karşılık bir ismi olmadığı için o kültürde o duygunun olmadığını çıkaramayız. Kelime hazinesi kümelerinin deneyimin sınırlarını çektiği hipotezi, renk terimleri bağlamında çok önce çürütülmüştü. Çok az renk terimine sahip dilleri konuşanlar hâlâ aynı evrensel renkler kümesini odaksal olarak deneyimler (Berlin & Kay, 1969). White (1993) duygu ve renk arasındaki benzetmeyi eleştirir. Duyguların renklerden farklı olarak kimliklerine katkıda bulunan karmaşık sosyal sebepleri ve sonuçları olduğunu iddia eder. Ben, duygularımızın sebeplerinin ve sonuçlarının daima kurucu katkılarda bulunmadığını ancak kurucu katkılarda bulunabilecekleri iddia ettim. White'ın esas noktası doğrudur.

Hacking'in etiketilemenin kimliğe etki edebileceği önerisini hatırlamakta fayda vardır. Bir şeye 'öfke' dediğimizde onu di-

ğer şeylerden ayırırız ve bir çeşit inançlar, beklentiler ve değerler uygularız. Bu tutumlar öfkenin ortaya çıktığı ve öfkenin ifade edilme şartlarını etkiler. Her iki etki de öfkeye kurucu tesirde bulunabilir. Doğrudan kontrol edemediğimiz erken görsel işlemenin hücresel fizyolojisi tarafından daha çok kısıtlandığından renk körlüğü farklıdır. Etiketli bir duygunun temel olduğunu veya var olduğunu varsaydığımızda, bir başka kültürde etiketlenmediğinde bizim kendi sınıflandırma pratiklerimizin tesirini ihmal ederiz. Tam da etiketlendirmenin kendisinin dönüştürücü bir etkisi olabilir. İşin garip yanı sözde temel duyguların standart listesindeki girdiler sadece onları listeleyebildiğimiz etiketlere sahip olmasından dolayı muhtemel olmayan adaylardır.

Kültürler arası çalışmalarda önemli derecede dikkat çeken öfke ile başlayalım. Öfkenin benzerleri bazı kültürlerde dışlanmıştır diğerlerinde yüceltilmiştir. Ifaluk öfke için tam bir kelimeden yoksundur ve kültürler arası araştırmalar, bazı kültürlerin üyelerinin 'üzüntülü' yüzlerini Batıda öfkeye sebep olanlar ile ilişkilendirdiğini gösterir. Bu, öfkenin temel olduğu varsayımına yönelik şüphe düşürür. Ortony ve Turner'ın (1990) görüşlerinden ilham alan alternatif bir olasılık önermeme izin verin. Belki de hüsran benzeri bir şey doğuştan gelir. Bizi kısıtlayan ya da hedeflerimizi köstekleyen şeylere karşı evrensel olarak deneyimlenen bir kaçınma tepkisi olabilir (bkz. Watson, 1919). Gelişirken insanların hedeflerimizi köstekeleyebildiğini keşfederiz. Bazılarımız bu durumlarda hüsran duygusu deneyimler. Bazı kültürlerde diğer insanlar tarafından sebep olunan hüsranlara özel bir vurgu yapılır. Böylesi kültürlerin üyeleri, hüsranı diğer insanların bizi kasten hüsrana uğrattığı vakalara bağlayan ayarlama dosyaları kurarlar. Bu ayarlama dosyaları, sağlama koşullarını kodlayabilirler. Bu ayarlama dosyaları, fiziksel tehditlerden hakaretlere ve ahlaki yanlışlara kadar değişen sağlama koşullarını kodlayabilir. Her kültürün ahlak sistemleri, eylemlilik kuramları ve hüsranı olduğundan, öfkenin ortaya çıkması aşırı olasıdır ama kaçınılmaz değildir. Bazı kültürlerde başkaları tarafından yapılan kasıtlı kabahatler üzüntüye yakın bir şey çıkarır.

Üzüntünün kendisi temel bir duyguya tamamen tekabül etmeyebilir. Üzüntünün genetik bir programda kökleşmiş oldu-

ğuna az kuşku vardır. Ağlama evrensel bir fenomendir ve neredeyse her kültürde sevilen birinin ölümü ile ilişkilidir (Balililer muhtemel bir istisnadır; bkz. Rosenblatt, Walsh & Jackson, 1976). Fakat bu, üzüntünün evrensel olduğu anlamına gelmez. Bebekler ağlar ama ağlamalarının farklı anlamları vardır. Bazı bebek ağlamaları acı ya da rahatsızlık ile ilişkilidir. Bu ağlamalar evrensel bir duygu olabilen fiziksel sıkıntının belirtisidir. Bütün sağlıklı insanların fiziksel olarak zehirli uyaranlara kaçınan bir duygusal tepkileri olduğuna az şüphe vardır. Bu tepki üzüntü ile eş olamaz. Fiziksel sıkıntı, evrim tarafından fiziksel patolojilere ayarlanmış bir endişe durumu olabilir. Eğer öyleyse evrenseldir ama temel değildir. Yakında iddia edeceğim gibi bir temel duygu olan endişeden çıkarılır.

Bebeklerde sergilenen ikinci bir tür ağlama, birincil bir bakıcıdan ayrılma ile ilgilidir. Bakıcılarıyla neredeyse daimi fiziksel temas hâlinde bulunan !Kung bebekleri arasında ağlama sık değildir (Konner, 1976). Ayrılma sırasında oluşan ağlama üzüntüyle ilişkilidir; ne de olsa ayrılma bir tür kayıptır. Gelecek duyumu olmayan bir bebeğin zihnine göre bakıcıdan ayrılmak geri döndürülemez bir kayıp bile olabilir görünüyor. Yine de daha çok tefekkür, bebeklerin ayrılma tepkisinin üzüntü ile özdeşleştirilmemesi gerektiğini söyler. Bebekler için duygu daha belirgin gözükür. Ayrılma sıkıntısı denilebilir çünkü bir kişiden ayrılmayı içerir. Daha sonra yaşamda diğer türdeki kayıplar hakkında sıkıntı duymayı öğreniriz (işler, varlıklar, statü). Yürümeye başlayanlar birisi bir oyuncağı aldığında ağlayabilir ancak bu kolaylıkla bir hüsran işareti olarak yorumlanabilir. Bir insandan ayrılmaya karşı kaçınma tepkisinin bağımsız bir duygu olduğundan şüphelenirim.

Eğer haklıysam 'üzüntü' dediğimiz duygu hayatın erken aylarında var olmaz. Üzüntünün hâlâ doğuştan gelme olasılığı vardır. Ayrılma sıkıntısı, ilk diş çıkarma ile ergenlik arasındaki bir zamanda ortaya çıkan genler tarafından programlanmış doğal bir çıkıntı olabilir. Eşit derecede üzüntünün doğuştan gelmemesi de mümkün olabilir. Ayrılma sıkıntısının öğrenilmiş bir genellemesi olabilir. Bu bakımdan üzüntü öfkenin tersi olabilir. Öfke, geniş uygulanabilir bir hüsran duygusuyla başlar ve dar, insa-

na doğrultulmuş bir duygu hâline gelirken, üzüntü dar, insana doğrultulmuş duygu ile başlar ve genişe uygulanabilir bir duygu hâline gelir.

İlerleyip korkuyu ele alalım. Standart listedeki maddelerin arasında korku temel olmaya en çok hakkı olan duygudur. Korkunun insan dışı hayvanlarda çok açık benzerleri vardır ve kesinlikle seçilim değerini arttırır. Bazı korku tetikleyicileri (ani destek kaybı, yükseklik, karanlık, yılanlar) kesinlikle genlerden bir kuvvet alıyor görünür. Ancak korku sağlayıcıları da öğrenilebilir ve öğrenilen sağlayıcılar kültürler arasından çeşitlenir. Japonya'da yeni durumlar, ilişkiler ve trafik, Amerikalı deneklere olduğundan daha iyi korku sağlayıcılarıdırlar (Matsumoto, Kudoh, Scherer & Wallbott, 1988). İndirgemeciler böylesi farkların yüzeysel olduğunu söyleyecektir. Hem Japonlar hem de Amerikalılar tehlikeden korkarlar. Sadece farklı şeyleri tehlikeli olarak alırlar.

Bütün bu bulgular korkunun temel bir duygu olduğu hipoteziyle tutarlıdır ama bu sonuç için erkendir. Halk korku kategorimizin teknik anlamda alındığı takdirde 'panik' ve 'endişe' olarak etiketlenebilecek iki ayrı durum ihtiva ettiği yönünde kanıt vardır. Lazarus (1991) endişe ve ürküntü arasında ilgili bir ayrıma varır; Gray (1991) şartlı uyaranlardan oluşan korkudan şartsız uyaranlardan oluşan duyguları ayırt eder; ve Heller, Nitschke, Etienne ve Miller (1997) kronik endişe içeren psikiyatrik bozukluklar ile panikatakları içeren bozukluklar arasında bir ayrım belirlemek için nörogörüntüleme kullanır. Panik ani bir fiziksel tehdite bir tepkidir. Savaş ya da kaç tepkisiyle ilişkilidir (kaçma imkânsız olduğunda savaşma olasıdır). Endişe daha beklentiseldir; engelleyici tehikeyi tespit eder ve donma ile ilişkilidir. Bu, endişenin şartlı uyaranlar tarafından kaynaklanmasının sebebi olabilir. Eğer bir hayvan her elektrik şoku aldığında bir zil duyarsa zili duymak onu şok verilmesine hazırlayacaktır. Gray (1991) doğuştan gelen kaçınma uyaranlarının paniğe sebep olacağını ve muthemelen endişeye de sebep olabileceğini önerir. Karanlık algısı ya da yükseklik bizi dondururken ani destek kaybı ve bir yılanı bir an için görmek muhtemelen savaş ya da kaç tepkisini tetikler. Karanlık ve yükseklik

gelecek olan tehlikenin sinyalini verir, ani bir tehlikenin değil. Daha önceden acının da endişeye bağlı olabileceğini söylemiştim. Acının panikten ziyade endişe içerdiğini tahmin etmek için üç ilkeli nedene ihtiyaç vardır. İlk olarak hastalıklarımızdan ve sakatlıklarımızdan kaçamayız ya da onlarla savaşamayız. İkinci olarak bir sakatlığın gerçek tehlikesi, hayata ya da hayati kaynaklara erişim kapasitesine sunduğu tehlikedir, bunların her ikisi de doğası gereği beklentiseldir. Üçüncü olarak eğer davranışları engellersek sakatlıklar sıklıkla daha muhtemel iyileşir. Endişe bizi durdururken panik davranışa sevk eder. Bu tahmin ampirik araştırma tarafından teyit edilmiştir. Rhudy ve Meagher (2000) acı üzerinde panik ve endişenin farklı etkilerini test ettiler ve acı tepkilerinin endişe ile arttığını ve panik ile azaldığını buldular. Tehlikeyi beklemek acıyı, tehlike ile karşılaşmaktan daha kötü yapar. Farklı etkilerini göstererek bu çalışma ayrıca endişe ve paniğin ayrı olduğunu doğruladı. Korkunun iki ayrılamaz temel duyguyu ihtiva eden üst bir duygu kategorisi olduğu sonucuna varıyorum.

Korku hakkındaki bu yorumlar bizim yine temel olduğu söylenen şaşkınlığın statüsünü değerlendirmemize yardım eder. Bölüm 5'te belirtildiği gibi bazı kültürlerdeki insanlar korku yüzü ile şaşkınlık yüzünü ayırt etmede zorluk çekerler. Korku ve şaşırmanın belirgin bir bağlantısı vardır. Bizi şaşırtan şeyler sıklıkla tehlikelidir ve tehlikeli olan şeyler sıklıkla şaşırtıcıdır. Panik ve şaşırma arasındaki bağ özellikle yakın olabilir. Doğuştan gelen panik sağlayıcılarının bazı en iyi adayları (ani destek kaybı, yılanlar) genellikle şaşırtıcıdır ve ataların yaşadığı çevrelerde savaş ya da kaç, tamamen yeni ya da beklenmedik bir şeye verilebilecek en güvenli tepki olmuş olabilir. Şaşırmanın ve paniğin tek bir duygu olarak başladığı sonucuna varmak cezbedicidir. Şaşırma hafif bir panik formu olabilir (düşük uyarımlı panik). Zaman içerisinde yenilikle özellikle tehdit altında hissetmeyen kültürlerdeki insanlar bu iki duyguyu birbirinden ayırmış olabilir. Bazı kültürlerde düşük uyarımlı paniği sağlayan birçok uyaran tamamen güvenlidir. Bu bizim kültürümüzdeki inanılmaz çeşitlilikle olur fakat Fore kültüründe aynısının doğru olması daha az olasıdır. Panik ile ilişkili bedensel değişimler öncelikle savaş ya da

kaç ile bağlantılıdır ama ayrıca malumat almamıza izin veren durumların bir kümesini de içerirler (açık ağız, nefes alma, açık gözler). Bir tehdit ile yüzleşildiğinde bir tepki seçmeye ilişkin malumatı elde edebilmeliyiz. Bu küme bağımsızlık kazanabilir ve şaşırma tepkisinin temeli hâline gelebilir. Paniğin ve şaşırmanın yüz ifadeleri bu hikâyeyle tutarlıdır. Hem panik hem de şaşırmanın kırışık kaşlara ve açık ağızlara neden olma eğilimi vardır ancak panikte ağızın köşeleri sıklıkla somurtmadan, olduğu gibi aşağı döner. Şaşırma, panik eksi sıkıntı gibi görünür. Eğer bu son derece spekülatif sanılar doğruysa şaşırma temel bir duygu değildir. Panikten çıkarılır. Ayarlamadan veya harmanlamadan çıkarılmadığına dikkat edin. Bir başka duygu yapan örüntülü bedensel tepkilerden alınır. Bu türde duygu çıkarımını daha fazla tartışmayacağım ancak gelecek araştırmalar için önemli bir alan olarak önerebilirim.

Şimdi iğrenmeye dönelim. Lehçeyi de kapsayan bazı diller bu duygu için tam bir kelimeye sahip değildir (Wierzbicka, 1999). Buna rağmen insanlar her kültürde şeyleri iğrenç buluyor görünür. Rozin, Haidt ve McCauley (1993) iğrenmenin evrensel bir mantığı olduğunu gösterir. İğrenme tipik olarak hayvanlar ve hayvan ürünleriyle ilişkilendirilir. İnsanlar, gözyaşı hariç hayvanlar tarafından çıkarılan her maddeyi iğrenç bulur. Dışkı, kusma, idrar, ter ve kanın hepsi iğrençtir. Bunda bazı kültürel çeşitlilik vardır. Hindistan'da bazı insanlar idrar içer ve bebeklerin dışkı yedikleri bilinir fakat en iyi iğrenme sağlayıcılarının hayvanları içerdiği evrensel olarak doğrudur. İğrenme ayrıca salgın kuralları ile yönetilir. Hamam böceği ilk başta sterilize edilse bile insanlar, bir içeceği, içerisine bir hamamböceği düştükten sonra içmeyi reddeder (Rozin, Millman ve Nemeroff, 1986). Bu, iğrenmenin bizi mikroplara karşı korumak için evrimleştirğini akla getirir. Mikropları keşfetmeden çok önce bu görünmez katillerden kaçınmak için bir yola ihtiyacımız vardı. İğrenç bir şeyle temasa geçen şeyleri kötülemek (bir böcek ya da ölü bir hayvan gibi) bu amaca ulaşmak için basit bir mekanizmadır.

Böylesi tümellere rağmen hâlâ iğrenmenin kültürden etkilenen bir duygu olduğunu düşünmek için neden olabilir. 'İğ-

renme' kelimemiz sadece fiziken nahoş olan şeylere değil aynı zamanda mecazi olarak nahoş şeylere de gönderme yapar. Gösterdiğim gibi kültürler arası oluşuyor gibi görünen bir ahlaki iğrenme kategorisi vardır (Brezilyalılarla yapılan araştırmayı hatırlayın). Fakat bizim ahlaki iğrenme kavramımız, dolayısıyla iğrenmenin kendisi, evrensel olmayabilir. Haidt ve arkadaşları (1997) Japonlar ve Amerikalılılar arasında ahlaki iğrenmeyi karşılaştırdırlar ve ilginç farklar buldular. Amerikalılar insanlara zarar veren şeyleri (ör. toplu katliam, ırkçılık) ahlaki olarak iğrenme ifade etmeye meyilliydi ve Japonlar kişisel başarısızlıklara (ör. bir giriş sınavında başarısız olma) ahlaki iğrenme ifade etmeye meyilliydi.

Yakın incelemede mecazi nahoşluk kavramı iğrenmenin gerçek içeriğini açıklamak için aşırı belirsiz olabilir. Bir şeyin mecazi olarak nahoş olduğunu söylemek ne anlama gelir? Bir cevap, bir şeyin eğer zehirli olmayan bir iğrenme sebebiyse mecazi olarak nahoş olmasıdır. Bu tanım döngüseldir. Bölüm 3'te ana ilişkisel temaları bu türde döngüsellikler olmadan tanımlamamız gerektiğini iddia ettim. Bir şeyin eğer ahlaki kuralları-mıza karşı koyuyorsa mecazi olarak nahoş olduğunu söylemek daha iyidir. Bu bir gelişmedir ama biraz fazla geniştir. İğrenme duygumuz, belirli türlerdeki ahlaki kural ihlallerine, özellikle zalim olanlara (toplu katliam) ya da 'doğaya karşı' (hayvanlarla beraber olma) olanlara uygulananlara görünür. İğrenmenin gerçek ana ilişkisel teması gerçekten nahoş olan ve zalim ya da olağan dışı ahlaki ihlaller olan şeylerdir.

Şimdi asıl sorun şudur: Japonya'da iğrenmeye benzettiğimiz bir duygu vardır ancak farklı bir uygulama aralığı olduğu görünür. Gerçekten nahoş şeyler ve *kişisel başarısızlıklara* uygulanır. Bu, 'iğrenme' kelimesinin ve belki de duygunun kendisinin Japonya'da kesin bir karşıtının olmadığını sezdirir. 'İğrenme' anlamının bu ahlaki boyutları içerdiği kadarıyla kültüre özgü bir duygudur. İğrenmeyle ilgili temel bir duygu olduğunu ancak 'iğrenme' denmemesi gerektiğini düşünüyorum çünkü gerçek nahoşluk vakalarına kısıtlanmıştır. Tam olarak iğrenme temel bir duygu değildir. kısıtlanmış bir ahlaki ihlaller aralığını içeren

bir ayarlama dosyası tarafından yeniden ayarlanmış bir temel duygunun bir uzantısıdır.

Altı maddeli standart temel duygu listesinden geriye kalan tek duygu mutluluktur. Ekman'ın (1999a) kendisi artık mutluluğu temel duygular arasında saymıyor görünüyor. Yeniden gözden geçirilmiş 15 maddelik listesinde mutlulukla birkaç olumlu duyguyu değiştirmiştir: eğlenme, kişisel gurur, memnuniyet, tatmin, heyecan, rahatlama ve duyusal haz. Bunların çoğunun temel duygular olduğundan şüpheliyim.

Gurur, ayarlama yoluyla edinilebilir. Kendi başarımızdan haz almayı öğrenebiliriz. Rahatlama, değersiz addedilen bir şeyin elenmesi tarafından sebep olunan haz olabilir. Rahatlayarak iç çekmemiz rahatlamanın temel olduğunu ispatlamaz; iç çekme sadece sıkıntı sonrası yüzeyel solunumun kesilmesini işaretliyor olabilir. Memnuniyet muhtemelen kendi içinde bir duygu olmaktan ziyade çeşitli olumlu duyguların düşük aşamaları için bir kapsayıcı terimdir. Heyecan, haz artı yüksek uyarım olabilir.

Eğlenme muhtemelen Panksepp'in oyun kavramı ile ilgilidir. Bölüm 4'te bahsettiğim gibi Panksepp (2000) oyunun temel bir duygu olduğunu düşünür çünkü tüm memelilerde bulunur, tanınabilir nöral eşlenikleri vardır ve evrensel davranışsal gülme olarak adlandırılan bir tepkisi vardır. Hem eğlenmede hem de oyunda bir panik unsuru vardır. Çocukların 'ce' oyunu açık ve iyi bir örnektir. Boğuşma oyunları da paniğe sebep olur çünkü gerçek dövüşmeyi taklit eder. Fakat her iki durumda da görünür tehlike iyicildir. Eğlencenin bir duygu harmanı olduğunu söylemek caziptir (belki de doğuştan gelen eğilimimizin olduğu bir harmandır). Malzemeleri panik ve haz olabilir. Endişe ve hazzı birleştiren canlılığın bir karşılığı olabilir.

Çeşitli temel olmayan duyguların malzeme olarak hazzı içerdiğini söylemiştim. Bu, hazzın temel bir duygu olduğunu ima eder. Görünüşe göre haz yekpare bir kavram değildir. Birkaç doğuştan gelen çeşide parçalanır. Duyusal haz kesinlikle temel bir duygu gibi görünür. Bebekler okşandığında cıvıldarlar. 'Duyusal' sıfatı yine de çok geniş olabilir. Farklı çeşitlerde haz durumlarımızın olduğu görülür. Yemek ve içecek tüketerek

doyarız, cinsel etkileşimlerle tatmin oluruz ve belirli seslerden, okşamalardan ve görüntülerlen zevk alırız. Hazzın bu son şekli daha da alt bölümlere ayrılmaya ihtiyaç duyar. Bazen zevk, bir dürtü, hedef ya da dilek tatmin edildiğinde ortaya çıkar. Burada Ekman'ın 'tatmin' terimi uygun görünür ('hoşnutluk' da iş görebilir). Bazen zevk, hiç önceden var olan hedef yokken fiziksel olarak uyarıldığımızda ortaya çıkabilir. Tatminden farklı olarak uyarı, dikkatimizin bir kaynağa doğru yönelmesine sebep olur. Tatmin, gönül rahatlığına ya da diğer hedeflerin takip edilmesine yol açabilir.

Cinsel tatminin ve yemeğe doymanın da sırasıyla uyarım ve tatmin formları olması mümkündür. Bu durumlar temel duygu ve temel olmayan duygu durumlarının harmanları olabilir. Cinsel tatmin, uyarımı, cinsel organlardaki duyum ve şehvet (bir motivasyon) ile birleştirebilir. Yemeğe doymak, tatmin ile tat duyumları ve yeme davranışının baskılanmasının birleşimi olabilir. Eğer öyleyse, uyarı ve tatmin birçok duyusal hazzın arkasında yatan iki temel durumu içerebilir. Ancak ne uyarının ne de tatminin duyusal bir bileşen gerektirmediğine dikkat edin. Bir problem hakkında düşünmek uyarıcı olabilir ve onu çözmek tatmin edici olabilir. 'Duyusal haz' doğuştan gelen bir duygu değildir, doğuştan gelen duyguların ve diğer durumların bir alaşımıdır. Doğuştan gelen duygular uyarı ve tatmindir.

Doğuştan gelen olumlu duygular kümesine bağlılığı eklerdim. Bağlılık, bir başka insanla büyütülen fiziksel etkileşimlere bir tepkidir. Somatik eşlikçileri feromon sinyallerini, kas gevşemesini, bakmayı (başka koşullar altında tedit edici olabilen özellikle başka bir kişinin gözlerine) ve fiziksel temasa hazırlığı içerebilir. Yaşamda çok erken görünebilir ve ayrılma sıkıntısının tamamlayıcısı olabilir (bkz. Bowlby, 1973).

Eğer haklıysam haz pastası üç dilime ayrılabilir: Tatmin, uyarı ve bağlılık. Bu hazlardan herhangi birisi 'mutluluğa' tekabül eder mi? Evet ve hayır. Eğer mutluluk bütün haz türlerine üst bir terim ise mutluluk doğuştan gelir. Ya da daha isabetli olarak, mutlulukların bir çeşidi doğuştan gelir. Eğer, bir diğer yandan, mutluluk kendi içerisinde ayrı bir duygu olarak alınırsa bizim doğuştan gelen repertuvarımızın bir parçası değildir.

Standart altı maddelik temel duygu listesindeki diğer terimler gibi 'mutluluk' yanıltıcı olabilir.

Peki ya standart altı maddelik listede içerilmeyen diğer duygulara ne demeli? Onlardan herhangi biri temel midir? Bir popüler aday mahcubiyettir. Mahcubiyetin ayırıcı bir fizyolojik imzası vardır. Mahcup olduğumuzda kızarırız (Miller, 1996). Ancak kızarmak mahcubiyetle kısıtlanmayabilir. Keats'in not ettiği gibi "İstek için bir kızarma ve yapamayacak olmak için bir kızarma vardır / Bir de yapmış olduğun için." Wierzbicka (1999) mahcubiyetin, İngilizcede tam bir adı olmayan temel bir duygu üzerine inşa edilmiş bir türetilmiş duygu olduğu iddiasına dilsel kanıt sunar. Bazı dillerde mahcubiyet için hiçbir kelime yoktur ama başkalarından, hoş karşılanmayan dikkati içeren sosyal duygular için diğer kelimeleri vardır, kaçınan bir öz bilinç.

Wierzbicka, kaçınan öz bilincin hem mahcubiyetin hem de utancın kökünde yattığını iddia eder. Bazı Doğu dillerinde her iki duyguyu da kapsayan tek bir kelime vardır. Diğer dillerde mahcubiyet ile çakışan kelimeler vardır ama önemli derecede farklı sağlama koşulları vardır. Fessler (1999) utanç ve mahcubiyeti ile çakışan ancak daha yüksek rütbedeki bir kişinin yanında olarak da sağlanabilen Dusun Baguk, Malezya'daki insanlar tarafından deneyimlenen bir duygu olan *malu*'yu betimler.

Ekman son temel duygular listesinde hem mahcubiyeti hem de utancı sayar. Wierzbicka'yı takip ederek, bu ikisini de temel olmayan duygular olarak alıyorum. Mahcubiyet gerçekten birkaç ilgili duyguyu ihtiva edebilir. Sabini, Siepman, Stein ve Meyerowitz (2000) insanların üç ayrı tetikleyici tarafından mahcup olduğuna kanıt sunar: Pot kırmak, dikkatin merkezi olmak ve bir başka insanın sosyal kimliğini tehdit etmek. Bunlar, diğerlerinin dikkatini çektiğimizde oluşan temel bir duygunun ayaralanmasıyla oluşturulan ayrı belirli duygular olabilirler. Onları bir arada gruplarız çünkü hepsi kızarmamıza ve bir kendimizi saklama arzusuna yol açar. Utanç, diğerlerini hayal kırıklığına uğratacak bir ihlalde bulunulduğunda oluşan hoş karşılanmayan bir dikkat anlamındadır. Diğerlerini hayal kırıklığına uğratma endişesi, bir üzüntü unsuru ya da ayrılma sıkıntısı teşvik edebilir. Bu, utancı üç mahcubiyet türünden ayırır. Üzüntü ayrıca utan-

cın kuzeni olan suçluluğun kalbinde yatıyor gibi görünür. Şimdi Ekman suçluluğu temel bir duygu olarak alır ancak ben daha muhtemel olarak kişinin kendi ihlallerine ayarlanmış bir üzüntü türü olduğunu düşünüyorum (bkz. Bölüm 5).

Bölüm 5'te işaret ettiğim üzere Ekman, evrensel duygulardan ziyade evrensel duygu *aileleri* hakkında konuşmayı tercih eder. Bunun yardımcı olduğunu düşünüyorum çünkü İngilizce duygu terimlerinin biyolojik olarak temel olan duygulara tamamen tekabül etmeyebileceğini ima eder. Ekman'ın standart altı maddelik listesindeki terimler bizim doğuştan gelen yeteneklerimizle tamamen eşleşmez. Duygu ailelerine gönderme yapmak için bu terimleri gevşekçe kullanmak tamamıyla kabul edilebilir ve bu anlamda Ekman'ın temel duygulara karşı genel yaklaşımından bir kuşkum yoktur. Yine de bazı aileler hakkında yanlış olabileceğini ve harmanlama ve ayarlamanın gücünü hafife aldığını düşünüyorum. Benim son temel duygular listem şu ana kadar bahsettiklerimin ötesine geçebilir. Tekliflerim öncelikle birkaç yöntemsel ihtiyatın anlaşılmasını sağlamak içindir. Daima kabul edilen bir temel duygunun harmanlama ya da ayaralama yoluyla açıklanıp açıklanamayacağını sormalıyız ve kendi duygusal kelime hazinemizi duyuşsal uzayı genetik eklemlerinden bölmek için kullanırken temkinli olmalıyız.

Bu tartışmayı özetlerken şu ileri düzeyde spekülatif temel duygu listesini öneriyorum. Olumsuz tarafta hüsran, panik, endişe, fiziksel iğrenme, ayrılma sıkıntısı ve kaçınma öz bilinci vardır. Olumlu tarafta ise tatmin, uyarı ve bağlılık vardır.

4.2. Bütünleyici Uyumculuk

Bölüm 5'te biyolojinin duygularımıza biraz katkıda bulunduğunu ancak güçlü indirgemecilik formlarının desteği olmadığını iddia etmiştim. Bu bölümde doğuştan gelen duyguların bir listesini teklif ederek ve kültürün kurucu bir etkide bulunduğu üç yolu tanımlayarak bazı vaatleri yerine getirdim. Sonuçlanan görüş açıkça uyumcudur. Duygular hem doğaya hem de yetiştirmeye bağlıdır. Fakat bu ne tür bir uyumculuktur?

Bölümün başlangıcında iki farklı türde uyumcu kuram tanımladım. Kapsam uyumculuğu, bazı duyguların biyolojik temelliyken diğerlerinin kültürel olduğu görüşüdür. Bileşen uyumculuk, tek bir duygunun hem kültürel olarak hem de biyolojik olarak türetilen parçaları olduğunu söyler. Bu alternatiflerin hiçbiri şu ana kadar savunmaya çalıştığım uyumculuk türüyle tam olarak aynı eksende değildir.

Bir tür kapsam uyumculuğunu destekliyorum. Doğuştan gelen bir temel duygular kümesi olduğunu düşünüyorum. Tipik kapsam uyumcularının ve indirgemecilerinin aksine yine de bu duyguların kolayca İngilizce duygulara dair kelime hazinesi kullanılarak etiketlenebileceğini düşünmüyorum. Ayrıca erişkin insan yaşamında deneyimlenen birçok duygunun kültür etkisi taşıdığını düşünüyorum. Yetişkin duygular hem kültüreldir hem de biyolojiktir. Bir etkileşimi yakalayabilmek için uyumcu bir görüşe ihtiyaç vardır. Bileşen uyumculuğu bu açıdan gelecek vadeder görünüyor ama o da çok sıkışır. Birçok inşacı gibi birçok bileşen uyumcusu duyguların en azından kısmen yargılar tarafından kurulduğunu varsayar. Bu görüşü reddediyorum. Ayrıca duyguların anlamlı parçalara bölünebileceğini de reddediyorum. Şu denemez: Bu bileşeni kültüre borçludur ve bu bileşeni de evrime borçludur. Bütünleyici bir uyumculuğu tercih ediyorum. Doğanın ve yetiştirmenin katkıları, onları kolayca parçalarına ayıramayacağımız bir biçimde pürüzsüzce bütünleşmiştir. Beynin bakış açısından temel ve temel olmayan duygular benzerdir. Bütün duygular örüntülü bedensel durumlara verilen nöral tepkilerdir. Doğanın ve yetişmenin görece katkılarını tanımlamak için bir duygunun tarihine bakılmalıdır, içsel örgütlenmesine değil. Duygularımızla ilgili birçok bedensel örüntü genetik olarak önceden belirlenmiştir. Kültür, bedenin alışkanlıklarını şekillendirerek, harmanlayarak ya da ayarlayarak bir tesirde bulunur. Harmanlama ve yeniden ayarlama olduğunda bizim bedensel örüntülerimiz dışsal sağlayıcıların yeni sınıfları için dedektörler hâline gelirler. Son durumda (yeniden ayarlama) genetik olarak önceden belirlenmiş bedensel örüntüler değiştirilmeden kalabilir. Kültüre ayarlı bir duygu tam da genlerimiz tarafından kurulmuş biri gibi gö-

rünebilir. Farklı görmek için o duygunun sağlama koşullarının zaman içinde nasıl dönüştüğünü görmelidir. Böylesi bir duyguya kültürel ya da biyolojik denmemelidir çünkü bu ikisini de pürüzsüz biçimde bütünleştirir.

Tercih ettiğim bütünleyici uyumcu konumda duyguları ayırt etmek için farklı yollar vardır. Bir tarafta bir duygunun tepki verdiği somatik durumla ayırt edebiliriz (nominal içerik). Diğer yanda temsil ettikleri ilişkisel özelliklerle ayırt edebiliriz (gerçek içerik). Daha önceden aynı gerçek içeriklerdeki duyguların farklı nominal içerikleri olabileceğinden bahsetmiştim. Bu tartışma ayrıca aynı nominal içerikteki duyguların da farklı gerçek içerikleri olabileceğini de gerektirir. Bunu görmek için gerçek içerikleri iki ayrı çeşitte sunmak faydalı olur. Temel duygular doğuştan belirli özelliklere ayarlıdır (bunlara temel içerikler diyelim). Ancak yeni özellikler fark edebilmesi için yeniden ayarlanabilirler (bunlara türetilen içerikler diyelim). Aynı nominal içeriği olan iki duygunun farklı gerçek içerikleri olabilir çünkü gerçek içerikler doğuştan gelen eğilimler ya da öğrenme yönünden belirtilebilir.

Aynı temel içerikleri olan iki duygu ayrıca farklı türetilen içeriklere sahip olabilir. *Schadenfreude*'yi ele alalım. Bir haz formu olarak aynı nominal içeriğe ve aynı temel içeriğe sahip olabilir (uyarım diyelim). Bu, *Schadenfreude* hakkında bir haz formu olarak konuşabildiğimiz tamamen aklıselim bir yol olduğu anlamına gelir. Fakat *Schadenfreude*'nin türetilen içeriği bir başka insanın ızdırabıdır. Bu da *Schadenfreude* hakkında hazdan ayrı olarak konuştuğumuz eşit derecede aklıselim bir yol olduğu anlamına gelir. Benzer biçimde kıskançlığı öfke, üzüntü ve iğrenmenin (altta yatan temel duygular) bir harmanı olarak betimleyebiliriz ya da kıskançlığı bağımsız bir duygu olarak betimleyebiliriz. Duyguları ayırt etmenin bu farklı yolları zihnimizde sahip olduğumuz içerik türünü belirttiğimiz sürece tamamen uyumludur. Bu görüşe göre duyguların üç katmanda içerikleri ya da anlamları vardır. Kültür ve deneyim etkisine kapalı olan tek katman, tanımı gereği doğuştan olan temel katmandır. Diğer iki katman, nominal ve türetilmiş, doğanın yetiştirildiği apayrı yolları yansıtabilir.

Yedinci Bölüm
Değerlik

1. İyi Zamalar, Kötü Zamanlar
1.1. Değerliğe Giriş

2000'de seçim gecesinde George W. Bush'u düşünün. Hayret verici bir geri dönüşten sonra televizyon ağları Bush'un Florida'da seçmen oylarını kazandığını bildirdi, ki bu da başkanlığı güvence altına almak için yeterliydi. Bush'un kardeşi, Florida'nın valisi, durumun aslında öyle olduğuna inandırdı. Ardından rakibi Al Gore'dan bir teslim araması geldi. Gore, Bush'u başarısından dolayı tebrik etti. Tüketici bir kampanya ve acı verici uzunlukta bir seçim gecesinden sonra haberler olumlu bir duygulanım fırtınasıyla geldi: müthiş rahatlama, kabaran gurur, mahçup edici bir minnettarlık ve hepsinin ötesinde coşku.

Ancak telefon yeniden çaldı. Gore Florida seçim yarışının tahmininin zor olduğuna hükmedildiğini bildirdi. Teslimini geri çekti. Şimdi fırtına yön değiştirdi. Coşku hüsrana, ardından fenalaşmaya, akıl karışıklığına ve ezici hayal kırıklığına döndü. Bunların hepsini, sonra ne olacağının yenilenen endişesi takip etti.

Bush'un, Gore ile iki konuşmasının ardından duygular arasındaki temel bir farkı ayırt etmede zorluk çekmeyiz. İlk kümedeki duygular olumludur ve ikinci kümedeki duygular olumsuzdur. Birçoğumuz gurur ve coşku gibi duygulara sahip olmayı sever ve fenalaşma ve hayal kırıklığı gibi duygulara sahip olmayı sevmeyiz. Olumsuz ve olumlu duygular arasındaki ayrım birçok diğer ayrımı enlemesine keser. Endişe ve hayal kırıklığı tabii ki ayrıdır ama ikisi de nahoştur. Aynısı dehşet ve bezginlik için de doğru olabilir. Aksine keyfin ve minnettarlığın ikisi de hoştur. Olumsuz ve olumlu duygular arasındaki farka 'değerlik'te bir fark denir.

Bir duygunun sahip olabileceği iki farklı değerlik vardır, olumlu ve olumsuz ve tüm duygular ya birindedir ya da diğerindedir.

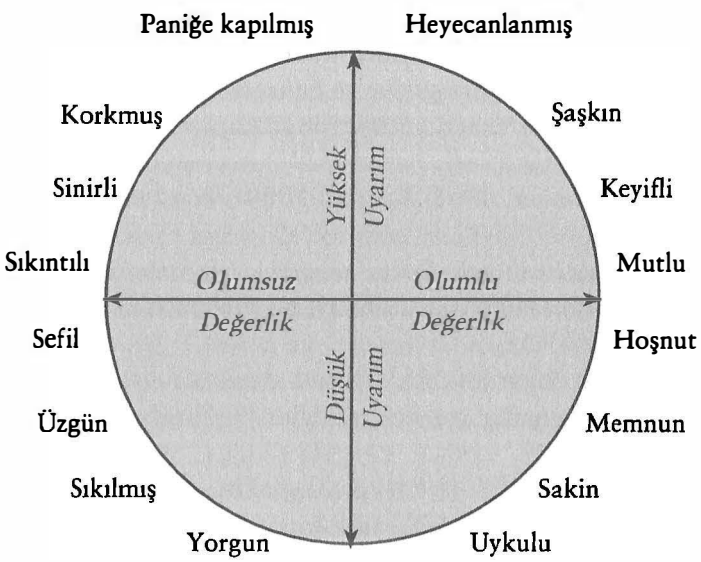
Duygu araştırmacıları değerliğin, duyguların temel bir özelliği olduğu sezgisi için ampirik bir destek bulmaya çalışmışlardır. Desteklemenin bir şekli duygu benzerliği uzayı çalışmaları alınır. Duygular hakkında nasıl düşündüğümüzü görmek için araştırmacılar, deneklerden bazen duygu terimlerinin ikilileri için benzer yargılar şekillendirmelerini isterler. Ardından istatistiksel teknikler kullanılarak bir grafikte geniş benzer yargı kümelerinin haritaları çıkarılır. Daha benzer puanlanan duygular birbirine yakın yerleştirilir ve benzemediği puanlanan duygular birbirinden uzağa yerleştirilir. Bu yapıldığında çembersel bir yapı ya da 'çembersel model' [*circumplex*] ortaya çıkar (Larsen & Diener, 1992; Russell, 1980). Benzerlik yargılarını güdüleyenin ne olduğunu görmek için araştırmacılar çembersel modeli anlamlı kıyaslama boyutları üzerinde düzenlemeye çalışır. Çalışma ardına çalışmada, iki boyutun ortaya çıktığı görülür (Şekil 7.1).

Bir boyut 'uyarılma'dır: Yüksek derecede uyarım içeriyor gibi duran duygular çember modelin bir tarafında gruplanabilirlerken düşük uyarım duyguları diğer tarafta bir arada gruplanırlar. Plutchik (1984) ikna edici biçimde her duygunun uyarımda çeşitlenebildiğini iddia etmiştir, bu 'yoğunluk' dediği şeydir. Örneğin öfke, ufak kızgınlıktan (düşük yoğunluk) şiddetli hiddete kadar (yüksek yoğunluk) kapsayabilir. Mutluluk hafif memnuniyetten coşkunluğa kadar kapsayabilir.

Uyarılmaya dikey olan ikinci boyut bazen 'hedonik ton' olarak isimlendirilir.[1] Hedonik ton değerliğe eşittir. Olumlu duygular bir tarafa yerleştirilir ve olumsuz duygular da diğer tarafa yerleştirilir. Değerliğin çembersel modelde bir boyut olarak ortaya çıkması olgusu değerliğin, bizim duygu uzayının düzenlenmesi hakkında üstü kapalı inançlarımızı sağlama aldığını

Bazı çembersel model araştırmacıları, iki boyutun bütün duyguları ayırt etmek için yeterli olduğunu varsayarlar. Larsen ve Diener'in (1992) işaret ettiği gibi bu olası değildir. Ayrı duygular çember modelde aynı konumda olabilirler. Mesela hiddet ve dehşetin ikisi de olumsuz değerliktedir ve yüksek uyarılma içerirler. Böylesi duygular yalnızca bedenleştirdikleri değer biçmeler yoluyla ayırt edilebilirler.

sezdirir. Öfke, korku ve üzüntü gibi olumsuz duygular benzer biçimde ele alınır. Bu olgu o kadar açıktır ki bahsetmeye değer bile görülmez. Fakat, derinlemesine düşünüldüğünde oldukça şaşırtıcıdır. Ne de olsa bu duygularla ilişkilenen ana ilişkisel temalar oldukça farklıdır. Öfke saldırıyı temsil eder, korku tehlikeyi temsil eder ve üzüntü kaybı temsil eder. Hepsi de olumsuz olmaları nedeniyle birleşirler.

Şekil 7.1.
Russell'ın (1980, s. 1169) Şekil-4'ünden uyarlanan duyguların çembersel düzenlenmesinin modeli. Telif hakkı APA'ya aittir.

Bazı çembersel model kuramcıları olumsuz ve olumlu değerliklerin ortak bir sürekliliğin iki ucu olduğunu varsaydılar. Diğerleri bağımsız olduklarını iddia ettiler (Watson & Tellegen, 1995). Olumsuz ve olumlu değerlik, birbirini engelleme eğilimindedir fakat ayrılabilir sistemlerden çıkarılırlar. Bu sonuca destek bilişsel nörobilimden gelir. Birkaç araştırmacı değerliğin nöral eşleniklerini bulmaya çalıştı. Bugüne kadar bu teşebbüsler tutar-

lı sonuçlar üretmede başarısız oldu. Farklı laboratuvarlar farklı bulguları yayınladılar. Ancak bir akım tutarlı olarak göründü. Her çalışmada olumlu ve olumsuz değerlik bağımsız beyin alanlarında etkinlik içeriyor gibi durur. Elliot, Friston ve Dolan (2000) bir kumar görevinde ödüllere ve kayıplara verilen nöral tepkileri ölçmek için fMRI kullandı. Denekler yüksek ödüller aldığında[2], sağ orta beyin ve ventral (ön-karın) striatum bölgesinde etkinlik ve denekler yüksek cezalar aldığında da hipokampus yapısının her iki yanında da etkinleşme buldular. Lane, Chua ve Dolan (1999) bir PET çalışmasında bir parça farklı sonuçlar buldular. Kadın denekler yansız, hoş ve nahoş resimlere bakarken bölgesel beyin kan akışını ölçtüler. Olumsuz resimler oksipito-temporal korteksin her iki yan tarafında, sol parahipokampus girusunda, sol amigdalada ve beyincikte etkinleşmeye sebep oldular. Lane ve arkadaşları olumlu duyuşa özgü herhangi bir yapı tanımlayamadılar. Bir başka PET çalışmasında, Paradiso ve arkadaşları (1999) hoş resimlerin neokorteks alanlarında (dorsolateral [sırt yan], orbital ve medial frontal korteks) hoş olmayan resimlere göre daha çok ve hoş olmayan resimlerin de daha çok neokorteks dışında korteks altı (amigdala ve beyincik) etkinleşmeye sebep olmaya meylettiğini buldu.

Diğer laboratuvarlar hem olumsuz hem de olumlu duygularda neokorteks etkinleşmesi buldu. Birleşik bir fMRI/MEG çalışmasında Northoff ve arkadaşları (2000) olumsuz resimlerin, medial orbitofrontal etkinleşmesine sebep olduğunu ve olumlu resimlerin lateral orbitofrontal etkinleşmesine sebep olduğunu buldu. Diğer çalışmalarda Davidson, değerlik hassasiyetli ön etkinleşmelerin yanallaştığını buldu. EEG ve PET çalışmalarında Davidson ve meslektaşları, olumlu duygular esnasında sol prefrontal kortekste artan etkinlik ve olumsuz duygular esnasında sağ prefrontal kortekste artan etkinlik buldular (Davidson, 1992; Sutton & Davidson, 1997). Bu asimetriler, denekler duygusal çağrışımlarda bulunan film karelerine baktıklarında bulunabilir ve ayrıca duygusal bozukluklar ve beyin sakatlıkla-

Daha ötede iki taraflı globbus pallidus, sağ anteroventral talamus ve subgenual singulat korteksi içeren bu yapılarla bağlantılı bazı alanlar, bir kazanma serisi sırasında etkin hâle geldi.

rından muzdarip deneklerde bulunan nöral örüntülerle uyumludur (inceleme için bkz. Davidson & Irwin, 1999).

Açıkça olumsuz ve olumlu değerliklerin kesin anatomik alt katmanları hâlâ çözülmemiştir. Ancak olumsuz ve olumlu değerliklerin farklı yapıları içine aldıkları eşit derecede ortadadır. Bu çalışmalar ayrıca aynı değerlikte ayrı duyguların çakışan beyin etkinleşmelerine sebep olduğunu tutarlı biçimde gösterir. Mesela Paradiso ve arkadaşları (1999) sonuçlarını olumlu tarafta mutluluk, iştah, tatmin, güzellik ve başarı duyguları sağlayan resimleri kullanarak elde ederken olumsuz tarafta korku, iğrenme, hüzün ve hayal kırıklığı sağlayanları kullanarak elde etmiştir. Bu çeşitliliğe rağmen olumlu ve olumsuz gruplarda ayrı örüntüler ortaya çıkmıştır.

Neden farklı laboratuvarın böylesi farklı sonuçlar elde ettiği merak edilebilir. Bir olasılığa göre olumsuz ve olumlu değerlikler geniş sayıda beyin alanlarını içine alan karmaşık ağların hemen akabinde meydana gelir. Test tekniklerinde ufak farklılıklar bambaşka nörogörüntüleme sonuçları üretir çünkü bu ağların farklı parçaları etkinleştirilir. Her hâlükârda bu çalışmalar duygusal değerliğin gerçekliği ve olumlu ve olumsuz değerliğin bağımsızlığı için iyi kanıt sağlar.

Bunların hiçbiri aynı değerliğe sahip bütün duyguların tamamen aynı nöral eşleniklere sahip olduğu sonucu için bir kanıt olarak alınamaz. Böyle değildir. Örneğin farklı olumsuz duygular üzerine çalışmalar farklı etkinleşme örüntüleri buldu. Bazen bu farklılıklar ortak bir anatomik bölgede ortaya çıkar. Bir PET çalışmasında, Liotti ve arkadaşları (2000) kötü olayların anılarının sağ posterior (geri) insulada etkinleşmeye sebep olduğunu ve endişe verici olayların anılarının sağ ventral insulada etkinleşmeye sebep olduğunu buldu. Bir fMRI çalışmasında Phillips ve arkadaşları (1997) iğrenme yüz ifadelerini algılamanın ön insula etkinleşmesine sebep olduğunu buldu. Bu çalışamalar ayrıca diğer beyin alanlarında belirgin etkinleşmeler gösterir. İnsuladan bahsettim çünkü bu bölge bedensel değişimlere verilen tepkiyle ilişkilidir, özellikle de iç organlardaki değişimler ile ilgili olanlarla. İnsula etkinleşmesindeki çeşitlilik, farklı olumsuz duyguların ayrı bedensel tepki örüntülerine te-

kabül ettiğini sezdirir. Bu Bölüm 3'te savunulan 'bedenleşmiş değer biçme kuramı'nı destekler.

Neticede duyguların *iki* ayırıcı parça içerdiği görünüyor. Her duygunun diğer duygularla paylaştığı bir değerliği vardır. Fakat her duygu ayrıca nöronal etkinlikteki farklılıkların yansıttığı ayırıcı bir bedensel profile sahiptir. 'Bedenleşmiş değer biçme kuramı'nı savunurken bu ikinci parçaya odaklandım, bedenleşmiş değer biçmelerin kendilerine. Değerliği ilgilendiren kanıt, 'bedenleşmiş değer biçme kuramı'nın takviye edilmeye ihtiyaç duyduğunu önerir. Bedenleşmiş değer biçmelere ek olarak her duygunun 'değerlik işaretleyicisi' olarak isimlendirilebilecek bir şeye sahip olduğu görülür. Bu gözden geçirilmiş modelde üzüntü, hem kaybı tespit eden bedenleşmiş değer biçmeyi hem de kaybı olumsuz bir şey olarak temsil eden bir etkinleşmeyi içeren bileşik bir durumdur.

Bir duygunun iki bileşeni belirli şartlarda ayrılabilir. Şaşırmayı ele alalım. Şaşırma kişinin beklentilerindeki bir ihlali temsil eden bedenleşmiş bir değer biçme olarak alınabilir. Beklentiler ihlal edildiğinde çeşitli bedensel değişimler yer alır. En belirgin olarak ağız açılarak düşmeye ve gözler açılmaya meyillidir. Darwin (1872/1998) ağzın açılmasının nefes alıp vermeyi sessizleştirmenin ve teneffüsü arttırmanın bir yolu olduğu tahmininde bulunur. Ağzı açmak ayrıca şaşırmanın kaynağını daha iyi koklayabilmek için genize erişimi arttırır. Bazı şaşırmalar zararlı varlıkların beklenmedik işgallerini ihtiva eder ve bazıları faydalı fırsatların beklenmedik işgallerini ihtiva eder. Bağlantılı olarak kişi hoş ya da hoş olmayan bir biçimde şaşırabilir. Aşırı olumlu şaşırma hayreti getirebilir ve aşırı olumsuz şaşırma şoku getirebilir. İkisi de sıklıkla duygu listelerinde içerilen merak ve ilgi gibi durumlar hakkında benzer noktalara parmak basılabilir. Sezgisel olarak bu durumlar sadece değerlikli olduğunda duygu olarak nitelenirler. Güzel bir resme çalışan bir kişinin olumlu ilgi durumunu ya da tersine yol kenarındaki bir araba kazasının enkazına ve sakatlanmalara bakan birisinin olumsuz ilgisini düşünün.

Şaşırma vakası, değer biçmenin ve değerliğin iki ayrı duygu bileşeni olduğu sanısını güçlü bir biçimde destekler. Şaşırma ayrıca değerliğin duygusallık için esas olduğuna dair kanıt

sunar. Sıradan insanlar sık sık duygu araştırmacılarının ortak olarak şaşırmayı bir duygu olarak saydıklarını öğrendiklerinde kafaları karışır. Şaşırma korkudan, üzüntüden ve neşeden farklı görünür. Bu farklılık şaşırmanın sık sık değerlikden yoksun olmasından ileri gelir. Ortony ve Turner (1990) bir toplantıdaki birkaç insanın doğum tarihlerinin aynı olduğu keşfettiklerinde şaşırmaları örneğini verir. Sezgisel olarak şaşırma, sadece olumlu ya da olumsuz işaretleyici tarafından eşlik edildiğinde bir duygu hâline gelir. Şaşırma, olağan sezgilere, piyangoyu kazanma haberlerinin ya da birinin evinin yanıp kül olması haberlerinin akabinde gelen bir duygu olduğunda gölge düşürmez. Değerliğin, psikolojimizin gerçek bir özelliği ve duygusallık için esas olduğunu düşünüyorum.[3]

Şaşırmadan farklı olarak, bazı duygular sadece bir değerlik işaretleyicisi içermeye meyillidirler. Mesela üzüntü genellikle olumsuzdur. Bu anlamlıdır çünkü üzüntü bir kayıp dedektörüdür. Eğer bu dedektörün olumsuz anlamda tutulmak üzere bağlantıları önceden kurulmasaydı evrimleşmiş bir kayıp dedektöründen çok az fayda sağlardık. Benzer şey korku ve diğer marka duygular için de geçerlidir.[4]

1.2. Karışık Hisler

Henüz bütün duyguların değerlikli olduğunu iddia ettim. Bazı duygular içkin olarak olumsuz (üzüntü, korku) olabilir, bazıları içkin olarak olumlu (neşe) olabilir ve bazıları da değişken değerlik işaretlerine sahip olabilir (şaşırma). Bazı durumlarda

[3] Elbette bilimsel kuram inşasına kılavuzluk ederken kuram öncesi sezgileri kullanmanın bazı riskleri vardır. Çeşitli şaşırma örneklerini araştırmak ve duyguların paradigmatik vakalarıyla karşılaştırmak faydalı olacaktır. Örneğin değerliğin nöral eşleniklerine bakılabilir ve olumlu, olumsuz ve yansız şaşırma vakalarındaki varlığı test edilebilir. Aradaki zamanda sezgiler, şaşırmanın değerlikli olabileceğini ve bu değerliğin duygunun tüm açık vakalarında bulunabileceğini söyleyen, işleyen hipotezi destekleyebilir.

[4] Bazen maceraperestlerin korkuyu olumlu bir duygu olarak deneyimledikleri söylenir. Durumun böyle olduğundan şüpheliyim. Muhtemelen korku hepimiz için içkin olarak olumsuzdur. Bazı insanlar tarafından deneyimlenen bu belirgin korku, heyecanın daha sonra değineceğim bir başka açıklaması da olabilir.

hem olumsuz bir duyguyu hem de olumlu bir duyguyu aynı zamanda tecrübe ederiz. Greenspan (1980), içinde de yer aldığımız bir yarışta bir arkadaşın yarışı kazandığında hem mutlu hem de üzüntülü hissin olduğu durumu verir. Ayrıca görünüşe göre bazı duygular *içkin olarak* hem olumsuz hem de olumlu değerliktedir. Bazı duygular içkin olarak karışıktır.

Nostaljiyi ele alalım. Geçmişi anımsadığımızda sık sık neşeli bir üzüntü curcunası yaşarız. Anımsamanın yapısı tam da bunu kaçınılmaz yapıyor görünür. Sevgi dolu bir hatırayı canlandırdığınızı farz edin. Mutlu anları hatırlamak kesinlikle neşeye sebep olur. Aynı zamanda kişi geçmişin artık mevcut olmadığının açıkça farkındadır. Anımsama, iyi bir zamanı hatırlarken onun yokluğunu fark etmektir. Bu bize bir üzüntü tepkisini tetikleyen bir kayıp hissi verir. Bu neşe ve üzüntü kombinasyonu nostaljidir. İki çelişen değerlik işaretleyicisi taşıyan bir hâl olduğunu düşünmek için her türlü neden vardır.

Bir başka karışık duygu kişi 'hislendiğinde' oluşur. Mesela, hastalık sonrası uzun bir yokluk sürecinden sonra ilk defa iş yerinize geldiğinizde, meslektaşlarınızın masanızın üzerine bir demet çiçek bıraktığını keşfettiğinizi hayal edin. Diğerleri tarafından düşünülmek hislendiricidir, özellikle de diğerlerinin bizi düşünmeyeceğini varsaydığımız zamanlarda. Böylesi durumları deneyimleyen kişinin hisleri aynı anda hem mutlu hem de üzüntülü görünür. Bu türde bir jest için mutluyuzdur ve belki de jestin öncesindeki izolasyon, belirsizlik ya da zorluk hissine işaret ettiğinden dolayı üzüntülüyüzdür. Bu, kişiyi muallak bir değerlik hâline sokabilir. Bu şekilde bu nostaljinin tersidir. Nostaljiyi hissettiğimizde, neşemizin nesnesinin artık mevcut olmadığını düşünürken geçmişteki neşeyi tekrar yaşarız. Hislendiğimizde mevcut bir neşe kaynağı geçmiş bir zorluğu akla getirir.

Bazı karışık duygular daha da dramatiktir. İnsanı gözyaşlarına boğan neşe örneklerini ele alalım. Dertten kurtulduğumuzda, piyangoları kazandığımızda, muhteşem insan başarılarına tanık olduğumuzda ya da uzun süredir ortalıkta görünmeyen arkadaşlarla yeniden bir araya geldiğimizde ağlarız. Ağlamanın kendisi duygu çalışmalarında çözülmemiş bir gizemdir. Neden ağladığımıza dair evrensel olarak kabul gören bir kuram

yoktur. Descartes gözyaşlarının, üzününtünün sevgi ya da neşe tarafından takip edildiğinde geldiğini iddia eder (1649/1988, II. cxxviii-cxxxi). İlk olarak üzüntü gözlerdeki gözenekleri kasarak onları yaklaştırır, ardından neşe ya da sevgi bedensel buharların salgısını arttırır ve son olarak kasılan gözenekler bu buharları gözün çevresinde bir araya getirerek sıvıya döndürür. Darwin (1872/1988) ağlamanın, bağırma esnasında gözleri korumak için kişinin gözyaşı kanallarına baskı uygulamasının rastlantısal bir sonucu olduğunu düşündü. Yaşamın ilk aylarında bebeklerin gözyaşı çıkarmadığını gözlemledi. Bağırma sırasında korumayı sağlayan gözyaşları nihayet geldiğinde, bebeklik boyunca bağırmanın öncelikli bir sebebi olan üzüntü ile ilişkilenir. Daha da tuhaf bir hipoteze göre ağlamak, ölen tanıdıkların cenazelerini yakmak için odun yığınlarının başında olduğumuz zamanlara kadar giden bir tepkidir. Odun yığınındaki duman doğal olarak gözyaşlarına sebep olur ve bu bedensel koruma mekanizması büyük kayıp anlarıyla ilişkili hâle gelir (MacLean, 1993). Bütün bu teklifler neredeyse kesinlikle yanlıştır. Yine de paylaştıkları şey ağlamanın üzüntü hislerini içeren doğal bir varsayım olduğudur.

Bu, neşeli ağlamayı karıştırıcı yapar. Bu karışıklığa provakatif bir tepki her ağlamanın aslında neşeli olduğunu ileri sürer. Bunun gibi bir şey ağlamanın, üzüntü, sevgi ya da neşe tarafından takip edildiğinde gelmesine bağlı Descartes'ın iddiasının altında yatabilir. Daha açık bir formülasyonu Efran ve Spangler'e (1979) borçluyuz. Ağlamanın daima stresten ya da gerilimden kurtulmayı içerdiğini iddia ettiler. Üzüntüde gözyaşları sıklıkla, yaklaşan kaybın hisleri nihayete vardıran haberler tarafından takip edildiğinde gelir. Sevdiklerimiz için doğal olarak barındırdığımız endişeler ölüm haberleriyle nihayete erdiğinde ağlarız. Muhteşem haberler de ağlamaya sebep olabilir çünkü sık sık bir yükün elendiğini işaretler. Piyangoyu kazanmak da gözyaşlarına sebep olabilir çünkü finansal dertlerin bir sonu olduğunu işaretleyebilir.

Kurtulma modeline ikna olmadım. İlk olarak, bebeklerin çıkardıkları gözyaşlarının pek bir anlamı yoktur. Bebeklerde ağlama sıklıkla bir sıkıntı çağrısıdır. Rahatlama anları ile beraber

oluşmaz. İkinci olarak kurtulma hipotezi, sinir sisteminin sempatik kısmının ağladığımızda daha az etkin hâle geleceğini tahmin eder. Sempatik sinir sistemi, kurtulma ile bağdaşabilecek herhangi bir sakinliğe karşı çıkan uyarılmayı yaratır. Deneysel kanıt, şaşırtıcı olmayan biçimde gerçekte ağlarken daha uyarılmış hâle geldiğimizi gösterir (Gross, Frederickson & Levenson, 1994).

Neşeli gözyaşlarını anlamanın anahtarı nostalji ve hislenme örneklerinde bulunabilir. Hislenme özellikle iyi bir model sunar. Kişinin meslektaşlarından beklenmedik bir sevgi taşması akla önceki bir zorluğu getirebilir. Benzer biçimde dertten kaçmaktan, piyangoyu kazanmaktan ya da eski bir arkadaşla yeniden bir araya gelmekten gelen coşku akla, belirli bir kaçınılmaz sonun, finansal yüklerin ya da ayrılmanın sefaletini getirebilir. Muhteşem insan başarılarının ortaya çıkardığı gözyaşları insan zayıflığının düşüncelerini anımsatıyor olabilir: Güçsüz yaratıklar nasıl bunu yapabilir? Neşeli gözyaşları sık sık rahatlama içerir çünkü rahatlama eski zorluklara göz atmayı içerir.

Bu teklif bir itiraza açıktır. Eğer neşeli gözyaşları hatırlanan bir zorluğun mutsuzluğunu yansıtırsa zorluğun kendisi bu gözyaşlarının kaynağıdır. Fakat bu, o zorluk olurkenki zaman boyunca daha da çok gözyaşı olması gerektiğini ima eder. Bu, bazı zamanlar doğrudur. Bebekler sıkıntıda ağladıklarında muhtemelen geçmişte gerçekleşen bir şeye kederlendiğinden değildir. Ancak bazen zorluğun en kötü bölümü geçtikten sonra ağlarız. Yanan bir binada kapalı kalan birisi çile sırasından ziyade kurtarıldıktan sonra ağlayabilir.

Bebeklerin gözyaşları bu fenomeni de anlamamıza yardımcı olabilir. Bebeklerin bir sıkıntı çağrısı olarak ağladıklarını söyledim. Eğer ağlamak iletişimsel bir işleve hizmet ediyorsa iletişimde bulunabileceğimiz birisi olduğunda daha büyük olasılıkla oluşur. Sıkıntı ifadesine cevap verebilecek bir bakıcının varlığı daha da olası olarak oluşur. Neşe gözyaşları sıklıkla bir sıkıntı dönemi boyunca yok olan potansiyel bir bakıcının varlığında oluşur. Bu özellikle kurtarıldıktan sonraki durumlarda ya da eski arkadaşlar yeniden bir araya geldiğinde barizdir. Bir piyango kazancının sebep olduğu gözyaşları, servetin kendisinin sembolik olarak bir bakıcı gibi işlev gördüğünden ortaya çıkabilir.

Eğer haklıysam ağlamak daima bir sıkıntı çağrısıdır. Bu açıdan daima olumsuz bir duyguyu ifade eder. Fakat umutsuzluk sıklıkla büyük bir mutluluk ya da rahatlama deneyimlediğimde ortaya çıkar. Mevcut şeylerdeki iyilik eski travmaları akla getirir. Bu, ağlamanın neden sık sık karışık duyguları ilettiğini açıklar. Neşe gözyaşları ayrıca hüzün gözyaşlarıdır; altta yatan duygu karışıktır.

Bir karışık hissi daha ele alacağım. Bu seferki, bazı gülme örnekleri boyunca ortaya çıkar. Gülme, ağlamanın karşıtıdır. Üzüntülüyken genel olarak ağladığımız gibi mutlu olduğumuzda da genel olarak gülme oluşur. Birçok insan gülmenin esas olarak bir mizah tepkisi olduğunu varsayar. Provine (2000) bu görüşe karşı büyüleyici bir kanıt sunar. Görünüşe göre gülmelerimizin sadece yüzde 20'si şakaların ardından gelir. Çoğu zaman birbirimizi selamladığımızda ya da veda hitaplarını ifade ettikten sonra olduğu gibi birisinin zararsız bir yorum yaptığını duyduktan sonra güleriz. Provine, gülmenin daha genel bir sosyal sinyal olduğu sonucuna varır. Sosyal bağlanmayı, hatta baskınlığı ya da itaatkârlığı ifade eder. Bizim erkek şovenist kültürümüzde itaatkârlıkta gülmenin rolü en korku verici biçimde, kadınların erkek konuşmacılara, erkeklerin kadın konuşmacıların konuşmalarına olduğundan çok daha sık gülmesi ile sergilenir. İtaat gülmesi oluştuğunda neşe ve yenilgi arasında tuhaf bir konumda asılı kalır. Karışık hisler ifade eder.

Panksepp ve Burgdorf (2000) ilgili bir fikri ilerlettiler. Deney farelerinde gülmenin benzerlerini bulduklarını iddia ettiler. Gülme, oyun ile ilintili bir ifadedir. Fareleri gıdıklayarak gülmeye sebep oldular. Gıdıklanma eğer bir düşman tarafından yapılırsa çok tehdit edici olabilen fiziksel bir dürtüdür. Kardeşler, arkadaşlar ya da sevgililer tarafından gıdıklandığımızda bu hafifçe haz vericidir. Ancak korku tamamen kaybolmaz. Panksepp (2000) oyunun, daha az arkadaşça saldırılara karşı bizi yetiştirmek için sahte bir dövüş sistemi olarak evrimleşmiş olduğu tahmininde bulunur. Gülme kişinin şakacı bir şekilde saldırıya uğradığını iletir. Saldırgana çok ciddi saldırmadığımızı hatırlatan bir itaat işaretidir. Gıdıklanırken deneyimlenen duygunun saldırı korkusundan gelen olumsuz bir değerlik işaretleyicisi ile

çok yakınımızın fiziksel etkileşiminin neşesiyle ilişkili olumlu bir değerlik işaretleyicisinin birleştirdiğini öne sürebilirim.

2. Değerlik Nedir?

2.1. Değerlik Kuramları

Değerlik iki esas çeşniyle gelir: olumsuz ve olumlu. Bazı duyguların daima olumsuz, bazılarının daima olumlu, bazılarının çeşitli ve bazılarının da karışık olduğunu iddia ettim. Yine de olumlu ve olumsuz değerlik arasındaki ayrımın nasıl çizilmesi gerektiği hakkında hiçbir şey demedim. *Olumlu* ve *olumsuz* terimleri son derece malumat verici değildir. Kişi şunu bilmek ister: Olumlu duyguları bu kadar olumlu, olumsuz duyguları bu kadar olumsuz yapan nedir? Bu kapsamlı terimleri daha bilgilendirici bir nitelemeyle değiştirmek yararlı olacaktır. Görünüyor ki bunun nasıl yapılması gerektiği hakkında çok az fikir birliği vardır. Birkaç alternatif değerlendirmeye değerdir.

Bir olasılık, olumlu duyguların hoş olduğu ve olumsuz duyguların hoş olmadığıdır (ör. Frijda, 1993). Esasen bu doğru görünür. Neşe hoştur ve korku değildir. Sorun 'hoş' ve 'nahoş' kelimelerinin bilinçli hisleri betimlemesidir. Bilinç dışı bir nahoş duruma sahip olamayız. Hissedilmeyen bir durum ne hoştur ne de nahoştur.

Olumlu ve olumsuz değerlik işaretleyicilerini hoşluk ve nahoşluk ile özdeşleştirmek duyguların asla bilinçsiz olamayacağını ima eder. Bütün duyguların bilinçli olması gerektiğini düşünenler bile duygusal durumların bilinç dışı benzerleri olabilir. Örneğin korku ile birçok özellik paylaşan ama ayrı korku hissinden yoksun olan bilinç dışı durumlar olabilir (LeDoux, 1996). Bilinç dışı korku benzerleri olumsuz durumlardır. Dolayısıyla olumsuz değerlik göstergeleri nahoşlukla tanımlanamaz. Benzeri, olumlu değerlik göstergeleri için de geçerlidir.

Olumlu ve olumsuz duyguları ayırt etmek için ikinci bir yol boyutsal değer biçme kuramlarına borçludur. Lazarus (1991) ve diğerleri, olumlu duyguların hedeflerimiz ile uyumlu sayılan şeylere tepki olarak oluşur ve olumsuz duygular da hedef-

lerimizle uyumsuz sayılan şeylere tepki olarak oluşur (ayrıca bkz. Oatley & Johnson-Laird, 1987; Stein, Trabasso & Liwag, 1993). Hedef uyumluluğu değerlendirmesi bilinç dışı oluşabilir, böylece bu yaklaşım hoşluğa başvurmaktan daha iyidir. Fakat bunun kendi sorunları vardır.

Her duygunun hedeflerle ilgili olması olası değildir. Birisinin size beklemediğiniz bir hediye verdiğini farz edin. Deneyimlediğiniz neşe kesinlikle olumludur ama hediye almanın sizin bir hedefiniz olduğunu varsaymak olası değildir. Benzer biçimde evde oturduğunuzu ve aniden bir pencere kırılma sesi duyduğunuzu farz edin. Deneyimlediğiniz korku kesinlikle olumsuzdur ancak soyguna uğramama hedefinizin olduğunu varsaymak olası değildir. İnsanların soyguna uğramak istemediklerini söyleyebildiğimiz resmî olmayan bir anlamı vardır. Ancak soyulma arzusunun yokluğu ve soyulmaya karşı olumsuz bir tutumu birleşerek bir soyulmama hedefi hâline gelmez. Kişinin o hedefinin olduğunu söylemek kişinin onu elde etmek için etkin bir şekilde peşinde olması gerektiğini ima eder. Her defasında insanlara bir duygu deneyimlediğinde hedefler atfetmek aşırı bilişseldir. Bazı duygu dilimleri hedeflerimizden ve planlarımızdan tamamen bağımsız görünür.

Bir başka popüler yaklaşıma göre değerlik, yaklaşma ve geri çekilme eğilimlerini içerir: Olumlu duygular onları sağlayan şeylere yaklaşmamıza sebep olurken olumsuz duygular onlardan kaçınmamıza sebep olur (ör. MacLean, 1993).[5] Bu analiz duyguların bilinçli olduğunu önden varsaymaz. Duyguların hedefleri içerdiğini de önden varsaymaz. Fakat sorunlu kalır. Bazı olumsuz duygular geri çekilme gibi yaklaşma davranışlarını da içerir gibi görünürler. Popüler biçimde olumsuz olarak alınan öfke sıklıkla bizi saldırmaya iter. Saldırı, eğer olursa, bir yaklaşma davranışıdır. Görünüşte korku geri çekilmeyi içerir çünkü korktuğumuzda kaçmaya eğilimliyizdir. Fakat kavga da bir yaklaşma davranışı olan etkin bir güvenlik arayışı olarak yorumlanabilir (Ikemoto & Panksepp, 1999).

Tersine, olumlu duygular her zaman bizi yaklaşmaya itmez. Mesela eğer bir müzik eserinden zevk alınıyorsa ona yaklaşma

[5] Benzer bir fikir 'iştahlandırıcı' ve 'kaçındırıcı' terimlerini kullananlar tarafından ima edilir.

güdüsü yoktur. Olumlu duygular sıklıkla bizi hoşnut kılar. Yerinden kımıldamamak ve ona sebep olan şeylerin tadını çıkarmaya devam etmek isteriz. Yaklaşma, bu fikri yakalamak için fazla aktiftir. Bazı yazarlar olumlu duyguların yaklaşma eğilimleri taşıdığı fikrini, mutluluğun sıklıkla bizim keşfetmek istememizi sağlamasından söz ederek savunmaya çalışırlar. Mutluluk ayrıca yaratıcı düşünmeye önayak olmaya meyillidir (Isen, Doubman & Novicki, 1987). Görünüşte, bunlar yaklaşma eğilimleridir. Ancak keşfedilmeye çıkıldığında neye yaklaşıldığını sorarak cevap verilebilir. Hem keşfetmenin hem de yaratıcılığın yeni olasılıklara açıklığı içerdiği görünür. Yeni fikirlere açıklık, yaklaşma kurgusunun önerdiğinden daha edilgen olabilir.

Farklı bir değerlik açıklaması Tomkins (1962) tarafından yapılan teklifler üzerine inşa edilebilir. Olumsuz değerlik işaretleyicileri, dikkatin içe doğru odaklanmasını teşvik etmeye meyilliyken olumsuz duyguların dışa doğru bir odağa sebep olmaya eğilimli olduğunu belirtir. Üzgünken kendi hakkımızda düşünürüz ve mutluyken dünya hakkında düşünürüz. Bu özellikle ruh hâllerinde belirgindir. Kişinin kendisine, özellikle de kusurlarına uzun vaadeli odaklanması depresyonun karakteristiğidir.

Bu teklife açık karşı örnekler vardır. Küçümseme dışa doğru odaklanmış olumsuz bir duyguyken gurur içe doğru odaklanmış olumlu bir duygudur. İnsanların küçümseme durumunda nasıl haksızlığa uğradıklarına odaklandıkları ve gurur hissederken dünyanın sunduğu fırsatlara odaklandıkları iddia edilerek cevap verilebilir. Öyle olsa bile, sadece her iki duygunun da hem içe doğru hem de dışa doğru odak nesneleri içerdikleri sonucuna varabiliriz. Odak yönünün değerliği tam olarak takip etmez. Dahası, neden içe doğru odağın olumsuz olması gerektiği ve dışa doğru odağın olumlu olması gerektiği açık değildir. Odak yönü, değerlikten istatistiksel olarak bağımsız görünür. Eğer bağlılarsa genel olarak kendine odağı nahoş ve dışarı odağı hoş bulmamız gerekir.

Duygusal değerlik hakkındaki en detaylı teklifler hayvan öğrenme kuramındaki çerçeve içerisinde çalışan yazarlardan gelebilir. Bu araştırma programı içsel, zihinsel ya da nöral durumlara başvuran açıklama modelleri hakkında sıklıkla şüpheci

olan davranışçılar tarafından başlatılmıştır. Yakın zamandaki hayvan öğrenme geleneğindeki araştırmacılar bu yöntemsel engeli terk ettiler ve içsel mekanizmaların takdire şayan açıklıkta açıklamalarını sundular. Jeffrey Gray (1982, 1987, 1991) buna belki de en iyi örnektir.

Gray'in 'değerlik kuramı'nı açıklamak için 'öğrenme kuramı'nın ana kavramlarından bazılarını gözden geçirmek gerekir. 'Öğrenme kuramı'nın altta yatan içgörüsü, düzgün seçilen uyaranların davranışsal tepkiyi düzenlemede kullanılabilmesidir. Belirli uyaranlar tepkinin olasılığını arttırır ve diğerleri bir tepkinin olasılığını düşürür. Bütün böylesi uyaranlara pekiştirici denir. Pekiştiriciler olumlu ya da olumsuz olabilir. İştah tepkisini arttıran (ör. yemek) ve kaçınma tepkisini düşüren (ör. bir elektrik şokunu durduran) tepkilerin uyaranları olumlu pekiştiricilerdir. Bir diğer deyişle olumlu pekiştiriciler ödüllerdir ya da rahatlatıcı cezasızlık durumlardır. Olumsuz pekiştiriciler kaçınma tepkisini arttıran (ör. bir elektrik şoku) ya da iştah tepkisini azaltan (ör. yemek tedariğini kesmek) uyaranlardır. Bir başka deyişle olumsuz pekiştiriciler cezalardır ya da engellenen ödülsüzlük durumlarıdır.[6]

Birçok araştırmacı duyguları pekiştirici ile ilintilendirdi (ör. Millenson, 1967; Rolls, 1999; Watson, 1919; Weiskrantz, 1968). Gray'in açıklaması özellikle son yıllarda etkili oldu. Memeli beyninin bir davranışsal önleyici sistemi (DÖS)[7] ve bir davranışsal yaklaşma sistemi (ayrıca davranış etkinleştirme sistemi ya da DES)[8] içerdiğini sunar. DES olumsuz pekiştiricilere tepki verir ve davranışsal engelemeyle sonuçlanır ve dikkat ile uyarımı arttırır. Örneğin tehdit edici bir donma tepkisine yol açabilir. DES olumlu pekiştiricilere tepki verir ve yaklaşma davranışıyla sonuçlanır. Organizmanın geçmişte besin sağlamış olan bir nesneye doğru hareketine neden olabilir.

Gray, burada sadece özetleyebileceğim bu sistemlerin nöral eşlenikleri hakkında belirli teklifler geliştirdi. DÖS ilkesel olarak

[6] Öğrenme kuramındaki terim anlamı olarak ödülsüzlük, aranılan ya da beklenen bir ödül oluşmadığında ortaya çıkan durumdur.

[7] İng. BIS, yani 'Behavioral Inhibition System'. (Çev.)

[8] İng. BAS, yani 'Behavioral Activation System'. (Çev.)

septohipokampal sistemi içerdiğini söyler (Gray, 1991). Bu ağ iki önemli devreyi ihtiva eder. Hipokampal oluşum (hipokampus, entorinal korteks ve subikular alanı içerir) dünya hakkında malumatı alır. Subikular alan malumatı motor planları izleyen Papez devresine (mememsi cisim, anteroventral talamus ve singulat korteks) gönderir. Papez devresi ayrıca malumatı subiküler alana yollar böylece dünya ile planlar arasında kıyaslama yapılabilir. Uyumsuzluk oluştuğunda ön singulat kortekse, süregiden motor planları durdurabilen bir sinyal gider. Septal alan yoluyla önleyici bir sinyal sempatik otonom tepkide görev alan hipotalamusa da yollanabilir. Gray uyumsuzlukların ayrıca uyarımda (locus coeruleus yoluyla) ve dikkatte (neokortekse entorinal projeksiyonlar yoluyla) modülasyonlara yol açabileceğini söyler. DES ayrıca iki başlıca devre içerir. Kaudat motor sistemi (motor ve duyusal motor korteks, ventral talamik çekirdekler, kaudat-putamen, dorsal pallidum ve siyah madde) uyarıcı, tepki ve pekiştirme arasındaki ilişkiyi bir motor programdaki basamaklara kodlar. Akümben motor sistemi (akümben çekirdeği, prefrontal ve singulat limbik alanlar, dorsomedial talamik çekirdekler, ventral pallidum ve ventral tegmental alandaki A10 çekirdeği) hedeflere doğru ilerlemeyi izler ve bir motor programdaki basamaklarda birinden ötekine geçer. Akümben çekirdeği DES'te özellikle önemli bir aktarma merkezidir. Motor planlar ve dünya arasında bir uyum tespit ettiğinde septohipokampal sistemdeki subiküler alandan girdileri alır. Ardından parçası olduğu akümben motor sisteme ve siyah madde[9] yoluyla kaudat motor sisteme çıktıları yollayarak motor tepkiyi ayarlar.

Gray, duygu, DÖS ve DES arasındaki ilişki hakkında iki merkezî iddiada bulunur. İlk olarak farklı duygular farklı türlerde pekiştirme koşulları tarafından karakterize edilir ve bu koşullar DÖS ve DES sistemlerindeki etkinlik seviyeleriyle ilişkilendirilebilir.[10] Bu yaklaşımda rahatlama, olumsuz bir pekiş-

[9] İng. 'Substantia nigra'. (Çev.)

[10] Aslında Gray bütün duyguların altında yatan üç sistemi şart koşar: DÖS, DES ve savaş ya da kaç tepkilerini başlatan bir sistem. Gray, DÖS siteminin sadece öğrenilmiş (koşullanmış) kaçınan uyarıcılarda yer aldığını söyler. Öğrenilmemiş (koşullanmamış) kaçınan uyaranlar savaş ya da kaç sistemini etkinleştirir. Bu bana tuhaf bir iş bölümü olarak görünüyor. Eğer varsa savaş ya da kaç sisteminin acil

tirici yok edildiğinde gelebilir ve neşe, olumlu bir pekiştirici sunulduğunda gelebilir. Buna ayırt etme iddiası diyelim. Gray'in ikinci iddiası bu tartışmaya daha ilintilidir. Olumsuz ve olumlu değerliğin sırasıyla yüksek DÖS ve yüksek DES seviyeleriyle özdeşleştirilebileceğini söyler. Buna değerlik iddiası diyelim.

Her iki iddia da ilgi çekicidir ancak ikisinin de sonuç vereceğini düşünmüyorum. Üç itiraz öne sürüyorum. İlk olarak hem değerlik iddiasını hem de ayırt etme iddiasını beraber kabul etmenin istenmeyen bir sonucu vardır. Eğer duygular DÖS ve DES'e referans vererek ayırt edilecekse ve değerlik DÖS ve DES seviyeleriyle özdeşleştirilecekse aynı duygunun ayrı değerliği olamaz. Olumlu öfke ve şaşkınlıktaki hayranlık/şok zıtlığı hakkındaki örneklerin bu modelde açıklanması zor olacaktır. Değerlik ile bir duyguyu diğerinden ayırt eden bileşenleri birbirinden ayırmak için neden olduğunu düşünüyorum.

İkinci itiraz ayırt etme iddiasına yöneltilir. Gray duyguları, pekiştirme koşulları ve DÖS/DES seviyeleriyle ayırt etmek ister. Pekiştirme koşulları birçok duygumuzu açıklamak için gerekli içerik çeşitliliğinden ve belirliliğinden yoksundur. Hiçbir pekiştirme örüntüsü kıskançlığı, içerlemeyi, utancı ve benzerlerini açıklamaz.

Üçüncü itirazim değerlik iddiasını hedef alır. Gray sık sık davranışlar ve DÖS ve DES sistemleri arasında doğrudan bir bağ ima eder. İsminden anlaşılacağı gibi DÖS davranışın kesilmesiyle ilişkilidir ve DES danranışsal yaklaşma ile ilgilidir. Böylece değerliğin DÖS ve DES ile ilişkili olduğu teklifi, değerliğin geri çekilme ve yaklaşma eğilimleri ile eş anlamlı olduğu teklifine çok yakındır. Duygusal değerliğin altında yatan mekanizmalar hareketi böylesi basit bir bağa sahip olamaz. Önceden iddia ettiğim gibi yaklaşma, olumlu değerlik için ne zorunludur ne de yeterlidir. Olumsuz duygular sıklıkla bizleri bir şeyleri yapmayı durdurmamıza hazırlarlar. Bir patika boyunca yürürken deneyimlenen korku aniden durmamıza sebep olur. İğrenme, yemek yeme sürecini aksatabilir. Üzüntü herhangi bir şey yapmayı durdurmamıza sebep olabilir. Ancak olumsuz değer-

fiziksel tehditlere tepki vermek için özel bir sistem olduğuna inanmaya meyilliyim. Bazı ani fiziksel tehditler koşullanmamıştır ama diğerleri koşullanmış olabilir.

lik ile davranışı kesmeyi eş görürken dikkatli davranılmalıdır. Olumsuz değerlik, tüm harekette bir artış olması ile uyumludur. Kızgınlık, kişinin yuhalayan bir güruh içindeki kalabalık protestoculara katılmasına yol açabilir. Bu, bir açıdan, bir kesilme şekli sayılabilir ("Artık daha fazla katlanmayacağım!") ancak bu, davranışta bir durma sayılmaz.

Bu itiraz ayrıca nöroanatomik seviyede de sürdürülebilir. Gray, akümbens çekirdeğin BES'te merkezî bir rol oynadığını söyler. Bu doğal bir hipotezdir çünkü akümbens çekirdeği besleme ve ekleme gibi ödül ayarlayan yaklaşma davranışlarıyla ilişkilendirilen dopamin ile harekete geçen bir ağın bir aktarma merkezidir. Ancak akümbens çekirdeği ayrıca olumsuz değerlik durumlarıyla da ilişkilidir. Olumsuz savunmacı davranışa (Reynolds & Berridge, 2001), bağlamsal korku şartlanmasının çevresel keşfine (Fanselow, Zaleman & Zachorko, 1993), stres etkenlerine uyum tepkisine (Anisman, Zaleman & Zachorko, 1993) ve kaçmaya (Ikemoto & Panksepp, 1999) katkıda bulunur. Gray'in kendisi akümbens çekirdeğinin kaçınma tepkilerinde bir rol oynadığının farkına vardı. O ve meslektaşları sıçanların akümbens çekirdeğinin etkinleşmesinin ayak şolu ile ilişkili işaretler tarafından tetiklendiğini buldu (Young, Joseph & Gray, 1993).

Gary'nin değerlik ile davranışı bağlama teşebbüsüne daha genel bir şikâyet de yöneltilebilir. İnsanın duygusal tapkileri aşırı esnektir. Eğer kötü bir film matinesinde canım sıkılırsa o yönetmen tarafından çekilen filmlerden kaçınabilirim, filmlerden tamamen kaçınabilirim, matineleri seyretmekten kaçınabilirim, can sıkıcı filmi gördüğüm salondan kaçınabilirim, bir sonraki filmden önce daha çok şekerleme satın alabilirim ya da Hollywood'a filmlerin nasıl yapılması gerektiğini göstermek için bir film yapımcısı olmaya karar verebilirim. Diğer bir deyişle davranış en az iki faktöre dayanır. Geçmiş duyguların kaynağı olarak neyi tanımladığımıza dayanır (o yönetmen ya da bütün Hollywood filmleri) ve en iyi baş etme stratejisi olarak neyi tanımladığımıza dayanır (daha az filme gitmek ya da kendi başına film yapmak). Olumsuz değerlik durumunda kişinin gösterebileceği davranışsal seçenekler olumsuz değerliğin sadece önleme olduğu görüşü hakkında şüphe uyandırır.

DÖS ve DES sistemlerinin varlığına şüphe düşürmeye çalışmıyorum. Anatomik seviyede bu sistemler kapsamlıca çalışılmış olan devrelerle özdeşleştirilmiştir. Benim görüşüme göre duyguların iki bileşeni vardır, değerli ve bedenleşmiş bir değer biçme. Birçok duygunun hem önleme hem de uyarı içermesinden dolayı DÖS ve DES değerlik işaretleyicilerine eş olamaz. Ve DÖS ve DES, değer biçme bileşenlerine eşit olamaz çünkü DÖS ve DES koşullarının aralığı, olası değer biçmelerin aralığından daha kısadır. Fakat bu, DÖS ve DES'in duyguda bir rol oynamadığı anlamına gelmez. Duygu *başlatmada* bir rol oynamaları olasıdır.

DÖS ve DES bizi cezalandırıcı ve ödüllendirici olaylara tepki vermeye hazır: DES bizi yeni davranışsal tepkilere başlamaya hazırlayan fizyolojik değişimleri başlatır ve DÖS, sürmekte olan tepkileri yorumlayan fizyolojik değişimleri başlatır. Değer biçmeler örüntülenmiş bedensel değişimleri kaydeden içsel durumlardır. Eğer DÖS ve DES böylesi değişimleri düzenlemekte yer alırsa duygu durumlarının öncüleri olurlar. Bedenleşmiş değer biçmelerimizin temelini şekillendirenlerin de yer aldığı fizyolojik değişimleri başlatırlar.

Bu anlamda Gray'in ayırt etme iddiasında gerçeklik payı olabilir; DÖS ve DES duygu ayırt etmede, bedensel değişimleri düzenlemedeki rolünden dolayı esas bir rol oynayabilir. Farklı duyguların karakteristik olarak farklı seviyelerde DÖS ve DES etkinleşmesi içermesi fazlasıyla olasıdır. Hem neşe hem de öfke yüksek DES içerebilir çünkü her ikisi de yaklaşmaya hazırlık içermeye meyillidir. Korku ve üzüntü yüksek DÖS içerebilir çünkü her ikisi de çeşitli davranışlarda kapanmaya ve dikkatin bir yeniden yönlendirilmesini içerir. Korku ve üzüntü tipik olarak düşük seviye DES de içerir çünkü keşfetmeyi engelleme eğilimindedir. Ancak bu, DES'nin tamamen bu olumsuz duygularda yer almadığı anlamına gelmez. Özel olarak korku, kaçma ya da kurtulma bir seçenek olduğunda biraz DES etkinleşmesi gerektirebilir. Bölüm 6'da tartışılan panik ve endişe ararsındaki bu ayrım DES'ndeki çeşitlilik tarafından açılanabilir. Hem panik hem de endişe yüksek önleme durumlarıdır fakat panikte algılanan tehlike, kurtulma seçeneğini dışarıda bırakır bundan dolayı davranışsal etkinleştirme durur. Böylece DÖS ve DES duyguları

ayırt etmede faydalı bir rol oynayabilir. Yine de bunun Gray'in savunduğu ayırt etme iddiası için çok az geldiğine dikkat edin. Ayrı duygular sıklıkla kıyaslanabilen DÖS ve DES seviyeleriyle ilişkilidir. Sadece etkinleştirme ve önleme duygularımızı ayrı tutan bedensel tepkilerin örüntülerini ayırt etmekte yeterli değildir. Hâlâ DÖS ve DES özünde duyguları ayırt eden bedensel örüntülere katkıda bulunabilir.[11] Her duygunun DÖS ve DES'te bir miktar etkinleşme seviyesiyle ilişkili olması mümkündür.

Ayrıca Gray'in 'değerlik kuramı'nda da gerçeklik payı olabilir. Şu ana kadar ele aldığım bütün değerlik kuramları başarısız oldu. Onunki de istisna değil. Ancak Gray'in 'öğrenme kuramı'ndan aldığı kurgular bizi doğru yöne sevk edebilir.

2.2. Değerlik ve İçsel Pekiştiriciler

Gray'in DÖS ve DES'leri, pekiştiriciler verilen davranışsal tepkileri düzenler. Değerlik ile farklı seviyedeki DÖS ve DES etkinleşmesini eşitleyebileceğimizi iddia ederek Gray, değerliğin tepki modifikasyonunun bir özelliği olduğunu varsayıyor. Alternatif bir olasılıkta değerlik, tepkiyi düzenleyen sistemlerin girdi tarafına aittir. Değerlik ile pekiştiriciler verilen tepkilerimizi eşit tutmaktan ziyade değerlik ile pekiştiricilerin kendilerini eşitleyebiliriz.

Önceden belirttiğim gibi olumsuz ve olumlu pekiştiriciler farklı formlarda gelebilirler. Olumlu pekiştiriciler ödül ve cezasızlık formlarında gelebilirler. Olumsuz pekiştiriciler ceza ya da ödülsüzlük formunda gelebilir. Ek olarak öğrenme kuramcıları bu ödülleri ve cezaları, doğuştan ve öğrenilmiş olanları belirleyerek ayırt eder. Doğuştan gelen ya da birincil pekiştiriciler yemek tüketimi ve acı gibi şeyleri içerir. Her şey klasik koşullanma yoluyla bir pekiştirici hâline gelebilir. Bütün hepsinin sonucu pekiştiricilerin birçok şekil ve form almasıdır. Beynin kayıt tutmanın bir yoluna ihtiyacı vardır. Hangi uyaranların olumlu pekiştiriciler hangilerinin olumsuz pekiştiriciler olduğunu kaydetmenin bir

[11] Ya da en azından temel duygulara. Temel olmayan duygular sık sık onları ayarlayan sebepler tarafından ayırt edilirler.

yoluna ihtiyacı vardır. Bunu bir çift içsel etkiyle yaptığını ileri sürüyorum. Beyin bir çift içsel pekiştirici içerir. Bunlar, uyaranların temsilleriyle ilişkili durumlardır. Birincil pekiştiriciler içsel pekiştiricilerle ilişkili genetik uyaranlardır ve ikincil pekiştiriciler bağdaştırıcıların öğrenildiği uyaranlardır. Bu içsel pekiştiriciler değerlik işaretleyicileridir. Olumsuz değerlik durumu içsel olumsuz bir pekiştiriciyi içeren bir durumdur (İNP, yani içsel negatif pekiştirici) ve olumlu değerlik durumu ise içsel bir olumlu pekiştirici içeren bir durumdur (İPP, yani içsel pozitif pekiştirici).[12]

Hayvan öğrenme literatüründe olumsuz ve olumlu pekiştiricilerin haricî uyaran oldukları farz edilir ve gelecek davranış olasılığına referans vererek tanımlanır. Olumsuz pekiştiriciler olasılığı düşürür ve olumlu pekiştiriciler olasılığı arttırır. Benim açıklamamda pekiştiriciler içsel durumlardır. Onlar bir bilişsel bilim çağı için yeniden icat edilmiş davranışsal kurgulardır. Fakat davranışçı işlemleştirmeyi terk etmeye ihtiyacım yoktur. İçsel pekiştiriciler gelecek davranışa etkisi tarafından karakterize edilebilir ancak bu etki şimdi zihinselci[13] terimlerle açıklanabilir.

İçsel olumlu/pozitif pekiştiriciler (İPP) ve içsel olumsuz/negatif pekiştiricilerin (İNP) içsel emirler olarak işlev gördüklerini düşünüyorum. İçsel olumlu bir pekiştirici "Bundan daha fazla!" gibi bir şey söyleyen bir komut olarak işlev görürken içsel olumsuz bir pekiştirici "Bundan daha az!" der. Olumlu duygular sürdürmek istediğimiz duygulardır ve olumsuz duygular başımızdan savmak istediğimiz duygulardır. Bu içsel emirlere uymak için duygularımızın kaynağını tanımlamaya ihtiyacımız vardır. Eğer yemekte olduğum çikolatalı bir sufleden dolayı çok mutlu oluyorsam "Bundan daha fazla!" komutunun en iyi, daha fazla sufle alarak karşılanacağını tanıyacak olurum. Eğer izlemekte olduğum berbat bir film

[12] Sırasıyla İng. 'Inner negative reinforcer (INR)', 'Inner positive reinforcer (IPR)'. (Çev.)

[13] İng. 'mentalist'. Zihinselcilik, zihinsel fenomene dair olma anlamının dışında, psikolojik açıklamalarda zihinsel durumların davranışlar üzerinde sebepsel gücü olduğunu da savunur. (Çev.)

tarafından işkence görüyorsam "Bundan daha az!" komutu, sinema salonunu terk ederek karşılanacak olur.

İçsel pekiştiricilerin, kendileri ve görevli bedenleşmiş değer biçmeler bellekte depolandığında gelecek davranışta bir tesiri olur. Bir çikolatalı sufle almayı düşünürsem geçmiş deneyimimi hatırlarım ve içsel olumlu pekiştirici bu seçeneğe yüksek değer vermek için beni dürter. Son ürünü beni bezdiren bir yönetmenin başka bir filmini seyretmek hakkında düşündüğümde hatırlanan içsel olumsuz pekiştirici onu atlamamı söyler. Bu, Damasio'nun (1994), duyguların, karar vermede de hesaba katılan bellek işaretleyicileri olarak hizmet ettiği önerisine çok benzer. Bir davranış biçimi seçerken hareketlerimizin duygusal sonuçlarını bekleriz. Bu yolla, değerlik işaretleyicileri hem şimdiki hem de gelecekteki davranışlara tesir edebilir. Şimdiki zamanı etkileyebilme yeteneği sayesinde geleceği etkiler.

Değerlik ile içsel pekiştiricileri özdeşleştirmek duyguların neden bazen yaklaşmaya ya da geri çekilmeye zorladığını açıklar. Olumsuz duygular bizi, onlara neden olan durumlardan geri çekilmeye zorlar ve olumlu duygular, onları sağlayan durumları aramaya teşvik eder. Eğer çevremizdeki bazı nesneler olumsuz olarak pekiştirirse, yeniden konumlanmayı deneyebiliriz ve eğer bir nesne olumlu olarak pekiştirirse onun peşinden gitmeye çalışabiliriz. Aynı zamanda pekiştirme analizi, yaklaşmanın ve geri çekilmenin olumlu ve olumsuz değerlikle eşleşmediği vakaları idare edebilir. Öfke bizi saldırmaya zorlar, geri çekilmeye değil çünkü saldırma, öfkeyi sağlayan durumu elemenin bir yolu olabilir. Kaçma tepkileri hem tehditlerden geri çekilme hem de güvenliğe yaklaşma olarak nitelenebilmesine rağmen korkunun olumsuz bir pekiştirme etkisi vardır. Mutluluk sıklıkla edilgenliği teşvik eder çünkü mevcut durum olumlu olarak pekiştirirken farklı bir durum aramaya ihtiyaç yoktur. Kısacası içsel pekiştirici açıklaması, davranışsal esnekliği açıklamada diğer değerlik açıklamalarından oldukça daha iyi bir iş çıkarır.

2.3. *Maceraperestler ve Sofular*

İçsel pekiştirici açıklaması diğer açıklamalardan daha iyi olabilir ama ciddi bir itirazla yüzleşir. Eğer değerlik, içsel pekiştiriciler tarafından kurulduysa demek ki olumlu duygulara sebep olan danranışları tekrarlamaya ve olumsuz duygulara sebep olan davranışlardan kaçınmaya meyilli olmalıyız. Görünüşe göre bu tahmin tamamen olası görünür ancak isabetli olarak insan davranışını yansıtmayabilir. Hazdan kaçınan sofuları, acıyı takip eden mazoşistler ve korkuyu takip eden maceraperestleri düşünün.

Bu davranışların açıklamaları olabilir. Söz edilmesi gereken ilk şey insan davranışının karmaşık bir mesele olduğudur. Bir etkinlik tarafından sebep olunan duygular, gelecekte o etkinliğin ne kadar olası olarak takip edileceğini belirleyen birçok faktörden yalnızca biridir. Hazdan kaçınan ve rahatsızlığı takip eden sofular kendine hâkim olmanın büyük tatminini arıyor ya da düşkünlükle gelen katlanılmaz suçluluktan kaçınıyor olabilir. İstismarcı ilişkilere girerek kendi kendine zarar zeren örüntüleri tekrar eden insanlar basitçe en tanıdık durumları seçiyor olabilirler. Freud (1920/1922) anlayışla örüntüleri tekrar etme dürtüsünün hedonistik arayışlardan daha ağır basabileceğini iddia eder.

Bir başka olasılık, daha önceki değerlik ve bedenleşmiş değer biçmenin ayrılabilir olduğu savından ileri gelir. Daha önceden, belirli duyguların zorunlu olarak olumsuz ya da zorunlu olarak olumsuz olurken diğer duyguların ikisi de olabileceğini önermiştim. Bu varsayımın yanlış olması ampirik bir olasılıktır. Mesela korkunun öğrenme ve deneyim yoluyla olumlu bir duygu hâline gelebilmesi mümkündür. Belki de insanlar belirli tehlikeli durumların risklerini geride bırakacak faydaları olduğunu keşfederler. Bu keşif belirli şartlar altında korkuyu olumlu bir duyguya dönüştürebilir ki bu da maceraperestlik davranışını açıklar. Yine de bu olasılık için kanıt olsa da güvenle kucaklayabilmek için fazla spekülatif olduğunu düşünüyorum.

Bir başka olasılık biraz deneysel desteğe sahiptir. Kanıtlar, duygusal durumumuzu, bir denge durumunda tutmaya eğilimli bir psikolojik mekanizma olabileceğini öneriyor. Dizginlenme-

miş haz, olumsuz ardıl etkileri ile kıvama getirilir ve aşırı sıkıntı, olumlu ardıl etkileri ile azaltılır. Bu, 'rakip işleme' ilkesidir (Solomon, 1980). Olumsuz bir duygu çöktüğünde olumlu değerlik duyguları kendiliğinden tepki olarak etkinleşir ve tersi. Mesela hava dalışçıları ilk kez atladıklarında aşırı dehşet bildirirler ama korkuyu baş döndürücü bir heyecan takip eder. Tersine, madde bağımlıları uyuşturucu aldıklarında aşırı coşku birdirirler ama bunu sıklıkla geri çekilme takip eder. Görünüşe göre bizim duyuş sistemimiz aşırılardan kaçınmak ister. Normal işlev görürken dengeye meyleder. Uyuşturucu bağımlılığı gibi aşırı vakalarda, telafi edici duygusal tepkiler ilk baştaki tetikleyici tepkileri gölgelemeye başlar. Uyuşturucu kafası güçsüzleşir ve yoksunluk daha kötü olur. Tersine, hava dalışında heyecan, sonuçta ürpermeyi gölgeler.

Rakip işleme, neden zaman zaman duygularımızın pekiştirme özellikleriyle uyumsuz görünen biçimde davranabildiğimizi açıklar. Olumlu pekiştirici bir duygu, baskın bir olumsuz ardıl etki taşıyabilir ve tam tersi. Böylesi vakalar istisnaidir. Olağan olarak bir etkinlik tarafından sebep olunan başlangıç duygusunun pekiştirici özellikleri, rakip işleme yoluyla üretilen tamamlayıcı bir duygunun özelliklerini pekiştirenden daha büyük etkide bulunur. Başka bir aksilik çıkmazsa geçmişte sefalete sebep olmuş olan tekrarlayan etkinliklerden kaçınılacaktır.

Pekiştirme teklifinin, değerliğin en savunulabilir açıklamasını sunduğu sonucuna varıyorum. Olumsuz duygular olumsuz olarak pekiştirir ve olumlu duygular olumlu olarak pekiştirir. Değerlik işaretleyiciler içsel pekiştiricilerdir. Bir duygu deneyimlediğimizde o duyguda içerilen değerlik işaretleyicisi devamlılığı ya da kesilmeyi teşvik eder. Planlama sırasında bir hareketi ele alırken hareketin önayak olacağı durumu hayal ederiz. Eğer bu durum geçmişte değerlikli bir tepkiyle ilişkilenmişse o tepkinin değerliği bizim hareket kararımıza dâhil olur. Bu yolla değerlik işaretleyicileri, duygularımıza sebep olan durumların yeniden oluşacak olması olasılığını etkiler.[14]

[14] Değerlik işaretleyicilerinin kendi içinde duygu olarak nitelenip nitelenemeyeceği merak edilebilir. Eğer öyleyse mutlaka temel duygulardır. Bölüm 4'te temel duyguları başka duygulara bölünemeyen duygular olarak tanımlamıştım. Değerlik işaretleyici-

2.4. *Değerliğin Kendine Özgü Bir Hissi Var mıdır?*

Daha önceden değerlik işaretleyicilerinin bilinçli olmaya gerek duymadığını iddia etmiştim. İşte bu yüzden hissedilen hoşluk ya da nahoşluk ile özdeşleştirilmemelidir. Bu nokta bahşedilse bile değerlik işaretleyicilerinin bilinçli olabileceğini ve hissedilen hoşluğa ya da nahoşluğa yol açabileceğini iddia etmeye eğilimli olunulabilir. Bu görüşe göre hoşluğun hissedilen derecesi daima değerliğin bir sonucudur.

Değerlik işaretleyicilerinin kendine özgü hissi olduğu hipotezi kesinlikle sezgiden destek alır. Olumsuz ve olumlu duyguların değerliklerindeki farktan dolayı önemli derecede farklı hissettiriyor görünür. Yine de bu, alternatif bir olasılıktır. Belki de olumsuz ve olumlu duyguları arasında hissedilen farklar, içerdikleri bedenleşmiş değer biçmelerin bir sonucudur. Eğer her duygu bir değer biçme artı bir değerlik işaretleyicisiyse duygunun hissedilmesinin değer biçme tarafından tüketildiği ortaya çıkabilir. Farklı olumsuz duyguların hisleri arasındaki sözde ortaklıklar bir illüzyon olabilir. Belki de iğrenme, ihanet ve kederi bağlayan hiçbir fenomenal iplik yoktur.

Bu görüşü tercih ediyorum. Değerlik işaretleyicilerinin kendi içlerinde bir fenomenolojiye sahip olduklarını düşünmüyorum. Bu iddia savunulmaz görünebilir. İlk olarak şaşırma hakkındaki önceden yer alan gözlemlerimizi hatırlayın. Görünüşe göre hem hoş biçimde hem de nahoş biçimde şaşırabiliriz. Dahası bu iki şaşırma şekli farklı hissettirir gibi görünür. Kazanan piyango ile ilişkili şaşırma, evin büyük kısmını yok eden bir yangının keşfedilmesiyle ilişkili şaşırmadan daha iyi hissettirir.

Bu örnek çifti, şaşırmanın değerlikli bir durum olabileceğini ve şaşırmanın değerliğinin çeşitlenebileceğini gösterir ama feno-

leri diğer duygulara ayrışmaz fakat bütün diğer duyguların kurucularıdır. Dolayısıyla eğer değerlik işaretleyicileri duygu olarak nitelendirilirse onlar *yalnız* temel duygular olurlar. Bu görüş Frijda (1993) tarafından savunuldu. Değerlik işaretleyicilerinin duygu olarak nitelendiğini düşünmüyorum. Bölüm 3'te iddia ettiğim gibi gerçek duygular ana ilişkisel temaları temsil eder. Eğer değerlik işaretleyicileri bir şeyi temsil ediyorsa belirli durumları takip etmek ya da belirli durumlardan kaçınmak için hatırlatıcıları temsil ediyordur. Onlar davranışı biçimlendirme işindedir, organizma-çevre ilişkilerini takip etme işinde değil. Değerlik işaretleyicileri değer biçmeler değillerdir.

menolojisi hakkında sezgilere güvenmiyorum. Eğer piyango şaşırması yangın şaşırmasından daha iyi hissettirirse bu, piyango şaşırmasına huzur tarafından eşlik edilmesinden ve yangın şaşırmasına keder tarafından eşlik edilmesinden olabilir. Histeki farklılık, eşlik eden bir değer biçmenin fenomenolojisindeki bir farktır. Olumsuz şaşırmanın aşırı vakaları (şok gibi) aşırı olumlu şaşırmadan (hayranlık gibi) açıkça daha kötü hissettirmez. Esas fark bizi hayrete düşüren durumları aramaya meyilli olmamız ve bizi şok edenlere meyilli olmamamız olgusunda ortaya konur.

Değerlik işaretleyicilerinin içkin hislerden yoksun olduğu görüşüne bir başka itiraz, acının iyi bilinen bir özelliğinden gelir. Acının yaygın olarak iki bileşenden yapıldığına inanılır: Biri duyusal diğeri duyuşsal (Melzack & Casey, 1968). Acı deneyimi, bedendeki patolojinin bir kaydına (duyusal parça) ve bir kaçınma hissine (duyuşsal parça) ayrışır. Olağan olarak bu ikisi ayrılamazdır ancak ayrı ayrı gelebilir. Mesela morfin etkisi altında bir sakatlık geçirildiğinde acı içindeymiş ama biraz olsun umursamıyormuş gibi bildirilir. Morfin altında acı deneyimi, açıkça olağan koşullar altındaki acı deneyimiyle benzer değildir ve histeki bu fark, duyuşsal bir durumun mevcudiyetini içerir. Olağan acı deneyiminin duyuşsal bileşeninin sadece olumsuz bir değerlik işaretleyicisi olduğuna inanmak caziptir. Eğer durum bu olsaydı değerliğin içkin bir hisse sahip olduğuna inandırıcı bir kanıt olurdu.

Bu acı itirazına şaşırma itirazı ile neredeyse aynı şekilde cevap verilebilir. Acının duyuşsal bileşeniyle bağlantılı his bedenleşmiş bir değer biçmeden türetilebilir. Acının duyuşsal bileşeninin basitçe olumsuz bir değerlik durumu değil, hem bedenleşmiş bir değer biçme hem de olumsuz bir değerlik işaretleyicisi içeren bir sıkıntı durumu olması olasıdır. Bölüm 6'da fiziksel sıkıntının gerçekte özel bir endişe durumu olabileceğini önermiştim. Bu yoruma göre acı, endişe içerdiği için kötü hissettirir, değerlikli olduğu için değil. Değerlik bizi yalnızca acıya sebep olan durumlardan kaçınmaya güdüler. Bu açıklama anatomi ile uyumludur. Acının duyuşsal bileşeni iki tanıdık duygu bölgesinin etkinliğiyle ilintilidir: Ön singulat korteks ve insula (Berthier, Starkstein & Leignarda, 1988; Rainville, Carrier, Hofbauer, Bushnell & Duncan, 1999). Ön singulat korteks ayrıca endişe ile ilişkilidir

(Luu, Collings & Tucker, 2000). Ayrıca acı ve endişe arasında bir etkileşimi gösteren çalışmalar vardır. Hissedilen acının yoğunluğu, eğer kişi endişeli bir hâldeyse artabilir. (ör. Ploghaus ve ark., 2001). Eğer acı, endişe ihtiva ederse bu kolaylıkla açıklanır.

Değerliğin içkin fenomenolojisi olmadığı iddiasına en güçlü itiraz, hoş ve nahoş hislerin açık gerçekliğinden gelir. Eğer değerlik hoşluk ve nahoşluk hisleri üretmezse, bunu ne üretir? Hoşluk hissi daha kolay olandır. Hoşluğun birçok örneği bir derecede neşe içerir. Benim görüşüme göre, neşe olumlu bir değerlik işaretleyicisi ile birlikte bedenleşmiş bir değer biçmedir. Piyangoyu kazanmada, eski bir arkadaşı görmede, parkta koşmada ve kimya final sınavında iyi yapmada görünen hoşluk hislerinin hepsi ortak bir neşe çekirdeğini paylaşır.

Nahoşluk hissi daha sorunludur. Keder, iğrenme ve öfke gibi olumsuz duyguların hepsi kendi bedenleşmiş değer biçmelerini içerir. Bu görüşe göre hepsinin nahoş olduğu anlamı, hepsinin paylaştığı ortak bir hissi yansıtır. Bunun sağduyuya karşı olduğunu düşünmüyorum. Bu duyguları aynı şekilde sınıflandırırız çünkü hepsi benzer şekillerde kaçınma davranışına yol açar. Belirli olarak onlara yol açan bütün bu duygulardan ve durumlardan kaçınmaya eğilimliyizdir. Bunu yaparız çünkü hepsi olumsuz pekiştirici değerlik işaretleyicileri içerirler. Nahoşluk hissi yoktur; sadece nahoş hisler vardır. Bu nahoş hislerin her biri, oldukça farklı hissettirir fakat birçoğumuz hepsinden kaçınmaya çalışır.

Şu an kadar değerlik işaretleyicilerinin içkin hislerden yoksun olduğunu iddia ettim. Neyse ki bu pozisyonun savunulabilir olduğunu tesis ettim. Fakat neden görünüşte cazip alternatifin reddedilmesi gerektiği sorulabilir. Değerlik işaretleyicilerinin içkin hisleri olduğunu yadsımanın herhangi bir nedeni var mı? Benim esas motivasyonum iç gözlemseldir. Nahoşlukla alakalı özel bir his olduğuna dair güçlü bir sezgiye rağmen iç gözlem yaptığımda bu hisse cevap verebilecek herhangi bir şey bulamıyorum. İğrenme, ihanet ve kederin bedenleşmiş değer biçmeleriyle ilişkili hisleri zihinsel olarak çıkardığımda geriye kalan bir şey bulamıyorum. İğrenmenin pisliği, kederin umutsuzluğu ve ihanetin bıçaklamasının hepsi bana farklı geliyor. İç gözleme başvurmalar

güçlü argümanlar değildir. Daha güçlü destek Bölüm 9'da duygusal bilinç için bir kuram sunduğumda gelecektir.

3. Sonuç: Değerlikli Bedenleşmiş Değer Biçmeler Olarak Duygular

Bölüm 4'te duyguların, bütün duygular bedenleşmiş değer biçmeler, içermesinden dolayı tutarlı bir sınıf şekillendirdiğini iddia ettim. Bu bölümde sunulan değerlendirmeler daha başka bir tutarlılık kaynağına işaret ediyor. Bütün duygular değerlik işaretleyicileridirler. Bu özellikleri bir araya koyarsak bütün duyguların değerlikli değer biçmeler olduğu söylenebilir. Diğerleri aynı tanıma vardı. Bu, tam olarak Ortony, Collins ve Clore (1988) tarafından sunulan tanımdır ancak onlar değer biçmeleri somatik durumlardan ziyade ileri derecede yapılandırılmış içsel yargılarla eşit tuttular. Benim görüşüme göre duygular değerlikli *bedenleşmiş* değer biçmelerdir.

Değerlik ve değer biçme bir arada uyumlu bir biçimde durur. Değer biçmeler esenliği ilgilendiren ilişkileri temsil eder ama böylesi ilişkileri esenlikle ilgili olarak temsil etmezler. Örneğin korku tehlikeyi temsil eder ama tehlikenin arzulanmayan bir şey olduğu olgusunu temsil etmez. Birisi tehlikeye karşı kayıtsız olmayı hayal edebilir. Değer biçmeler bizim için önem taşıyan şeyleri temsil eder ama onların önem taşıması olgusunu temsil etmez. İşte burada değerlik işaretleyicileri devreye girer. Birisi, bedenleşmiş bir korku değer biçmesi ile olumsuz bir pekiştirici olarak hizmet eden bir durumu bir araya getirirse korkuya sebep olan durumun önemli olduğunu temsil eder. Değer biçmeler olmadan duygular içerikten yoksun kalırdı ve değerlik olmadan duyguların etkisi olmazdı. Bölüm 4'teki metaforu tekrar etmek gerekirse değer biçme, duygusal hâllerimizin çeşnisidir ve değerlik de alkolüdür. Bir arada ikisi lezzetli ve sarhoş edici karışımı oluştururlar.

Sekizinci Bölüm
Duyuşsal Durumların Bir Tipolojisi

Duyguların tutarlı bir sınıf şekillendirdiğini iddia ettim. Hepsi, değerlikle bedenleşmiş değer biçmelerdir. Bu tutarlı sınıf içerisinde yine de önemli alt kategorileri tanımlamak mümkün olabilir. İki tane böylesi bölme şu ana kadar tartışıldı. Temel ve temel olmayan duyguları ayırt ettim ve olumlu ve olumsuz duyguları ayırt ettim. Duygu kategorilerinin içinde diğer bölmeler de mümkün olabilir. Buna ek olarak duyguları; gıdıklanmalar, açlıklar, beğenmeler ve arzular gibi diğer duyuşsal kurgulardan ayırmak mümkün olabilir. Bu bölümde şu ana kadar kadar savunduğum duygular kuramını duyuşsal âlemi ayrıntılarıyla açıklamak için kullanıyorum. Bütün duyuşsal kurguların bedenleşmiş değer biçmelere ve değerlik işaretleyicilerine referans vererek karakterize edilebileceğini ileri sürüyorum.

1. Duygu Sınıfı İçerisinde Daha Başka Ayrımlar
1.1. Tutumsal Duygular

Olağan dilde duygular hakkında konuşmak için çok farklı iki yola sahibizdir. Bir tarafta duygulardan sanki kendi kendilerine yeten zihinsel durumlar olarak bahsederiz. Bir yılan görmesinin ardından Jones bir korkuya kapıldı, deriz. Ya da hakaret içeren yorum Smith'i öfkeden kudurttu. Bu durumlarda duyguya sebep olan nesne duygu yola çıktıktan sonra çok az rol oynayabilir. Duygunun kendine has bir yaşamı vardır. Diğer yanda bazen duygulardan daha karmaşık zihinsel hâllerin parçalarıymış gibi bahsederiz. Jones yılandan korktu ve Smith hakarete öfkelendi deriz. Ayrıca bu türde ifade tarzları, duygu terimlerinin

'-ki tümceleriyle'[1] birlikte kullanıldığı durumları içerir. Yılan onu ısıracak diye Jones korktu ve birisi ona hakaret etti diye Smith öfkelendi. Bu vakalarda duyguyu belirli nesnesinden tamamen ayıramayız. Yılan korkusu ve yılanın ısıracağı korkusu birleşik bütünleri içine alır gibi duruyor. Kurucu parçalarına ayrışırlar –bir korku ve belirli bir nesnenin bir temsili– ama bu parçalar bir arada bulunurlar. Eğer bir yılan görme bir korku durumu tetiklerse bu korku durumu, yılan deneyimi geçtikten sonra kalabilir. Diğer tarafta eğer Jones yılanın onu ısıracağından korkarsa mevzu olan korku sadece ısırılma düşünceleri geçtikten sonra yok olur.

'Durum duyguları' terimini kendi kendine yeten durumlar olarak kalabilen duyguları etiketlemek için kullanacağım. Daha büyük bütünlerin parçaları olanlara 'tutumsal duygular' denilebilir. Tutumsal duygular, nesneleri ya da gidişatları duygusal olarak yorumlamanın yollarıdır. Olağan dil tarafından işaretlenen bu ayrım, bizim duyuşsal yaşamlarımızda gerçek bir bölmeye tekabül eder. Önceki bölümlerde söylediklerimin birçoğu durum duygularına doğal olarak uygulanır. Tutumsal duyguların tam bir açıklamasını sağlamadım ama sağlayacağım.

Bir doğal teklif, tutumsal duyguların eğilimler olduğudur. Wollheim (1999) bütün duyguların eğilimler olduğunu iddia etti ve eğilimler ile durumları ayırt etti. Duygular, durumlar olan sancılara ve diğer bedensel hislere yer verebilir fakat bunlar duyguların kendilerinden ziyade en iyi duyguların etkileri olarak ele alınabilirler. Bu analiz savunmakta olduğum hikâye ile açıkça anlaşmazlık içindedir. Eğer duygular bedenleşmiş değer biçmelerse duygular durumlardır ve bedensel hisler şeklinde bilinçli olarak deneyimlenebilen durumlardır. Bu iki açıklama arasındaki bariz anlaşmazlık, Wollheim'ın tutumsal duyguları doğru karakterize ederken 'bedenleşmiş değer biçme kuramı'nın da duygu durumlarını doğru biçimde karakterize ettiğini söyleyerek uzlaştırılabilir. Bir yılan tarafından ısırılacak olmaktan korkmak bir eğilimken bir yılan görülmesinden sebep olunan korku bir durumdur.

[1] Bkz. dipnot 15. (Çev.)

Bu, olası gelir ama değerlendirmek için çok müphemdir. Tutumsal duygular ne tür bir eğilimdir? Bizi neye eğilimli olmaya iterler? Bir olasılık tutumsal duyguların belirli şekillerde davranma eğilimileri olmasıdır. Bu analizde yılan korkusu yılanlardan kaçınma eğilimi içerir. Bu kendi başına yetmez. Yılanlardan kaçınma eğilimi yılan korkusu için yeterli değildir.[2] Beyin hasarından dolayı korku deneyimleyemeyen birisini hayal edin. Böylesi bir kişi yine de yılanların fiziksel bir tehdit teşkil ettiğini ve fiziksel tehditlerden kaçınmayı arzulayabileceğini idrak eder (korkudan değil de sağlıklı, uzun bir yaşam hazzı beklentisinden dolayı). Bu yılanlardan kaçınma eğilimiyle sonuçlanabilir ama hipotez gereği yılan korkusuyla değil. Eğer tutumsal duygular eğilimlerse kısmen belirli türde deneyimleri olması için eğilimsel olmalıdırlar. Eğilimsel korku, bedenleşmiş değer biçmelerde özdeşleştirilebileceğini iddia ettiğim korku durumlarına girmek için bir eğilim olmalıdır.

Bu, Bölüm 4'te ileri sürdüğüm bir teklif ile tutarlıdır. Bazı duyguların, bedensel karışıklıklarla ilişkili olmayabileceği itirazıyla yüzleştiğinde en azından bedensel karışıklıkları geçirme eğiliminde olmakla ilişkili olması gerektiğini iddia etmiştim. Birinin sevgilisinin sadakati hakkında süregelen kıskançlık örneğini vermiştim. Yılan korkusu gibi bu, tutumsal bir duygudur. Sürelegelen kıskançlığın bedensel karışıklıkları geçirmenin bir eğilimi olduğu argümanı, sadece tutumsal duyguların ayrılmaz bir biçimde bedenleşmiş değer biçmelere bağlı olduğunun daha genel bir gözlem vakasıdır.

Duyguların eğilimsel açıklamaları birkaç süsleme gerektirir. İlk olarak sadece olgusal olmayan tutumsal duygular eğilimlerdir. Tutumsal bir duygu, etkin olarak sahip olunduğunda (ör. kişi yılan korkusunu deneyimlediğinde) bedenleşmiş bir değer biçme etkinleşir.

İkinci durum duygularından farklı olarak tutumsal duygular, yalnızca bedenleşmiş değer biçmeleri ihtiva etmezler. Daha önceden, belirli nesnelerinin temsilleri ile beraber bütünler şe-

[2] Davranışsal bir eğilim zorunlu da değildir. Kişi, bu korku ile ilgili ne yapacağı hakkında en ufak bir fikri olmasa bile yılanlardan korkabilir.

killendirdiklerinin göründüğünü söyledim. Birisi bir hakarete öfkelendiğinde bu hakaret hakkındaki düşüncesi sadece onun öfkesinin bir sebebi değildir, onun öfkesinin parçasıdır. Bu, tutumsal duyguların hem bedenleşmiş değer biçmeleri (ya da bedenleşmiş değer biçmelere eğilimleri) hem de nesnelerin ya da gidişatların temsillerini içerdiğini söyleyerek açıklanabilir. Bu iki bileşen zihinde birbirine bağlıdır. Bu bağlanmanın gerçek doğası layıkıyla incelenmemiştir. Belki de karmaşık bir algının bileşenlerini birbirine bağlayana benzer nöral mekanizmalar yoluyla, belirli nesnelerinin temsillerine bağlıdır. Öncü bir teklif böylesi bir bağlanmanın ilgili nöral topluluğunun senkronize ateşlemesi tarafından elde edilebildiğidir (Singer & Gray, 1995). Tutumsal duygular durumunda teklif, bir duygusal beden durumunun nöral temsilinin, onun belirli nesnesinin temsilinin nöral gerçekleşimiyle aynı anda ateşlemesi olacaktır. Bu bağlanma nasıl elde edilirse edilsin doğru bağlılık ilişkisine uymalıdır. Tutumsal bir duygu ortaya çıktığında bedenleşmiş değer biçmenin (ya da değer biçme eğiliminin), belirli nesnenin temsili tarafından sebep olunması gerekir ve bir kez sebep olundu mu o temsil ile bağlı hâle gelmesi gerekir ki ikisi aynı anda devamlılık gösterebilsin.[3]

Wollheim, bazı duyguların eğilimler olduklarını gözlemlemede haklıdır. Olgusal olmayan tutumsal duygular bu ontolojik kategoriye düşer. Ancak Wollheim bütün duyguların eğilimler olduğunu düşünmede hatalıdır. Olgusal olan, tutumsal duy-

[3] De Sousa'nın (1987) daha ince taneli bir duygu nesneleri sınıflandırması vardır. Örneğin belirli nesnelerden bahsetmek yerine, bir duygunun hedefiyle duygu tarafından özellikle kapsanan o hedefin özelliğini ayırt eder. Ayrıca bazı duyguların tipik olarak diyelim ki tekil nesnelerden ziyade önermelere doğrultulduğundan söz eder. Tutumsal duygular tartışmam en kolay bu sonraki durumlarla ilgilidir ancak kolaylıkla genişletilebilir. Duyguların diğer zihinsel temsillere nasıl bağlanacağına dair herhangi bir yeterli kuram, çeşitli temsil tiplerine bağlanmaları açıklayabilir. Nesnelerdeki çeşitlilikler duyguların bağlı olduğu temsillerdeki çeşitlilikler tarafından açıklanabilir. Mesela eğer bir kişiye politik görüşlerinden dolayı öfkelenildiyse öfke o kişinin bir temsiline ve saldırgan görüşlere bağlanmış olabilir. Bunlar arasında bir olumsallık ilişkisi olabilir, öyle ki kişiye karşı öfke, görüşlerin değişmesiyle dinebilir. Bu detayların, tutumların birbiriyle nasıl ilişkilendiğine dair tam bir kuramda çözülmeye ihtiyacı vardır.

gular ve durum duyguları değildir. Wollheim ayrıca eğilimsel duyguların bedensel değişimlerden geçme eğilimleri olduğunu yadsımakta da hatalıdır. Bu tam olarak onların olduğu şeydir ve sonuç olarak bedensel karışıklıklar eğilimsel duygulara ontolojik olarak önce gelir. Ya da daha isabetli olarak durum duygularına eş olan bedenleşmiş değer biçmeler ontolojik olarak önce gelir. Tutumsal duygular sadece gerçek ya da eğilimsel bedenleşmiş değer biçmeler içerdiğinden duygu denmeyi hak ederler. Onlar belirli nesneleri temsil eden zihinsel durumlarla ilişkili aktüel ve potansiyel duygulardır.

Tutumsal duyguların asla sadece eğilimler olmadıkları bildirilerek itiraz edilebilir. Solomon (1976) sürekli aşkı örnek verir. Eşiyle ilk tanıştıkları andan itibaren ona her günün her dakikası âşık olduğunu bildiren bir adam hayal edin. Açıkça bu adam bütün bu zamanda kesintisiz bir bedensel karışıklık deneyimlemiyor. Ancak durumu eğilimsel olarak da açıklanamaz. Bir eğilim henüz gerçekleşmemiş bir şeydir. Eğer olgusal olmayan duygular eğilimlerse hiçbir suretle duygu sayılmamaları gereken bir anlam vardır. Onlar potansiyel duygulardır. Bu analizde uzun aşk dönemleri, ara sıra meydana gelen aşk devreleri olarak daha iyi tanımlanacaktır. Solomon'un örneğindeki adam gerçekte durmaksızın yıllarca âşık değildir. Yalnızca âşık olmaya eğilimlidir. Bu, sağduyuya aykırıdır.

Bu itiraz yanlış bir eğilim kavrayışına dayanır. Eğilimler yalnızca olanaklılıklar değildir. Bir eğilim kendini açıkça göstermese de var olmaya devam eder. Şununla kıyaslayalım: Tuzun çözünebilirliği tuz çözünmese bile vardır çünkü tuzun daima mevcut yapısal bir özelliğinde gerçekleştirilir. Benzer biçimde birisi bir başkasına sürekli bir aşk besliyorsa her zaman her an, o kişiyi midesinde kelebekler hissetmesine eğilimli kılacak bir şekilde temsil eden bir zihinsel yapı vardır. Kelebekler sürekli değildir ancak onları tetikleme işlevi gören temsiller süreklidir. Birinin Dünya'nın, Güneş'in yörüngesinde dolaştığı inancı kadar süreklidir. Her an bu inancı aklımıza getirmeyiz fakat uzun süreli bellekte kesintisiz olarak yer alır. Benzer biçimde tutumsal duygular, vuku bulmadığında, devamlı eğilimler şeklinde, beynin devrelerinde somut olarak gerçekleşmiş olarak mevcuttur.

1.2. Ruh Hâlleri

Ruh hâlleri duygulara çok benzer görünür. Ruh hâlleri sıklıkla duygular gibi hissettirir, aynı kelimeleri kullanarak isimlendirilirler ve düşünceye ve davranışa etkileri kıyaslanabilirdir. Duygular gibi ruh hâlleri de ayrıca kesinlikle önermesel olmayabilir. Ruh hâlleri belirli yargıları teşvik ederken (her şeyin ters gittiği yargısında bulunan bunalımlıyı düşünün) hiçbir belirli yargı bir ruh hâlini teşkil ediyor gibi durmaz. Depresyon daha çok somatik bir durum gibi hissettirir; beden miskin ve bitkin hisseder. Bu, ruh hâllerinin duygular gibi bedenleşmiş değer biçmeler olduğu hipotezini ortaya atar. Hipotez duygular ve ruh hâlleri arasındaki sistematik haberleşme tarafından desteklenir. Her ruh hâli için bariz biçimde yakın ilişkide bulunduğu bir duygu vardır. Depresyon üzüntü ile ilişkilidir, yüzer-gezer endişe korku ile ilişkilidir ve asabiyet öfke ile ilişkilidir.[4]

Böylesi bariz paralelliklere rağmen birçok insan, ruh hâllerinin ve duyguların farklı olduğu sezgisine sahiptir. Bundan dolayı bir meydan okuma ile karşı karşıya kalırız. Duygular ve ruh hâlleri arasındaki benzerlikleri açıklamalıyken farklarını da korumalıyız. Derin bir yakınlıkla uyumlu bir ayrım işaretine ihtiyacımız vardır. Üç teklif, literatürde tekrar tekrar görünür. İlki zamansal bir kritere başvurur: Ruh hâlleri yalnızca daha uzun süren duygulardır. İkinci teklif eğilimlere başvurur: Ruh hâlleri, duyguların kendilerinden ziyade duyguları şekillendirme eğilimleridir (bkz. Lormand, 1985). Üçüncü teklif yönelimselliği içerir: Ruh hâlleri, duygular gibidir ancak herhangi bir şeyi temsil etmezler; birisi belirli bir şey hakkında bunalımda olmadan bunalımlı olabilir (Armon-Jones, 1989; Frijda, 1994; Sizer, 2000). Bu tekliflerin dikkatli incelemeye dayandığını düşünmüyorum (do not hold up to scrutiny). Bunları sırasıyla ele alacağım.

[4] Bu tartışmada belirli aralıklarla duygu bozukluklarını ruh hâli örnekleri olarak kullanacağım. Depresyonu, ruh hâlleri gibi bir endişe olarak ele alacağım. Bir ruh hâlinin bir bozukluk olarak sayılmasına neyin neden olduğunun farklı açıklamaları vardır. Böylesi statüler koşulları için uygun olmamaları, zararlı olmaları ya da biyolojik bir işlevsizliği işaret etmeleri olgusundan türetilebilir.

Birkaç duygu araştırmacısı zamansal kriter hakkında şüphe uyandırdı. Zamansal kriter, duygular ve ruh hâlleri arasında bir sınır çizemez. Bir tarafta Lazarus (1994) bazı duyguların dayanıklı olduğunu iddia eder. Sabah bir tartışma yaşayan ve öfkeye sebep olan tartışmanın, çalışma zamanı boyunca biraz dindiğini ve ardından akşam tekrar bir araya geldiklerinde yeniden canlandığını örnek verir. Diğer yanda Davidson (1994) bazı ruh hâllerinin kısa sürdüğü spekülasyonunda bulunur. Bir örnek vermez ama birisinin dışarıdaki gri gökyüzüne pencereden baktıktan sonra kasvetli bir ruh hâline bürünerek hemen arkasından eski bir arkadaşının sıcak bir karşılama içeren aramasıyla bölündüğü bir durum hayal edilebilir. Ruh hâllerinin uzun süreli duygular olduğu iddiası tutmaz.

Ruh hâllerinin, duygulara sahip olmak için eğilimler olduğu önerisi hakkında da şüphe uyanabilir. Evvela eğilimsel eğilim kriteri, ruh hâllerini hissiyatlardan ve olgusal olmayan tutumsal duygulardan ayırmayı zor hâle getirir. Sondaki ikisinin kendileri de eğilimlerdir. Yine de bariz bir fark vardır. Ruh hâlleri, çok sayıda farklı belirli nesneye karşı duyguları hissetme eğilimleriyken hissiyatların ve tutumsal duyguların daima tek bir belirli nesnesi ya da tek bir belirli türde nesnesi olduğu teklif edilebilir. Eğer Spielberg filmlerinden nefret ediyorsanız (bir hissiyat) Spielberg filmlerine olumsuz olarak tepki göstermeye meyillisinizdir. Eğer huysuz bir ruh hâlindeyseniz önünüze gelen herhangi bir şeye olumsuz olarak tepki vermeye meyilli olursunuz. John Updike (1965) kısa hikâyelerinden birinde bir başka örnek verir:

> Tek başına gezen adamlar romantik bir baş dönmesi geçirir. Bech zaten Prag'da bir elçinin çilli karısına, Romanya'da çıkık dişli bir şantöze, Kazakistan'da hissiz bir Moğol heykeltraşa âşık olmuştu.Tretyakov Galerisi'nde bütün bir oda dolusu kıza âşık olmuştu. (s. 211)

Bech'in romantik baş dönmesi bu teklifte bir ruh hâli olabilecektir. Bu genelleşmiş bir âşık olmayı (bir duygu) deneyimleme

eğilimidir. Eğer ruh hâlleri genelleşmiş duygu eğilimleriyse sentimentslardan ve olgusal olmayan tutumsal duygulardan ayırt edilebilirler.

Bu teklif ile bağlantılı sorun ruh hâllerinin olgusal olmasıdır. Örneğin depresyon, kötü şöhretli biçimde katlanması zor ve dertlidir. Derdi, ondan ızdırap duyanlara acı verici derecede mevcuttur. Yalnızca bir üzüntü hissetme eğilimi değildir. Benzer biçimde acıtan bir can sıkıntısı tarafından çarpılan birini, manik coşkuyla fokurdayan birini ya da yüzü kızaracak derecede mahcup veya homur homur somurtan birini hayal edebiliriz. Bunların hepsi ruh hâlleri olabilir ama eğilimler ya da eğilimlerin duygusal sonuçları değildirler. Bunlar baştan aşağı olgusal durumlardır.

Daha önceden bahsedilen üçüncü öneriye göre ruh hâlleri, yönelimsel nesneleri eksik duygular gibidirler. Bu öneri, ruh hâllerinin eğilimler olduğu mantıksız iddiadan kaçınırken genelleştirilmiş oldukları fikrini yakalar. Belki de ruh hâlleri tam da hiçbir şey hakkında olmadıklarından kendilerini ne var ne yok her şeye bağlıyor görünürler.

Yönelimsellik kriterinin savunulamaz olduğunu düşünüyorum ama bizi doğru yöne doğrultabilir. İddia ettiğim gibi bir şey tarafından güvenilir olarak sebep olunma işlevine sahip herhangi bir zihinsel durumun o şeyi temsil ettiği söylenebilir. Eğer ruh hâllerinin böylesi bir işlevi varsa o zaman yönelimsel durumlardır. Bu sanı fazlaca olasıdır. Ruh hâlleri rastgele oluşmaz. Diyet, hava, hormonlar ve diğer görünürde keyif sağlayıcılar tarafından sebep olunulabilirken ayrıca yaşam olayları tarafından da sebep olunulabilir. Sevilen birinin ölümünden, bir evliliğin bitişinden ya da bir işin kaybından sonra bir depresyon geçirilebilir. Depresyonun bazı kimyasal sebepleri bile bir kayıp içerebilir. Mesela kötü havanın, dışsal koşulların değerli kaynaklara erişimi azaltacağının bir işareti olabilir. Dolayısıyla ruh hâlleri, yalnızca tekabül eden duyguların temsil ettiklerini temsil edebilir ve tamı tamına aynı olaylar tarafından sebep olunulabilir. Ekman'a göre (1994) ruh hâlleri, sıklıkla tekabül eden duygunun kuvvetlice hissedildiği ve tekrarlayarak deneyimlendiği dilimler tarafından sebep olunur.

Ruh hâllerinin *biçimsel* nesneleri olmasına rağmen *belirli* nesneleri olmadığını söyleyerek aradaki anlaşmazlık giderilmeye çalışılabilir. Onlar iki muhtemel anlamın sadece birisinde yönelimseldir. Depresyon kayıp hakkındadır ama belirli bir kayıp hakkında değildir. Bunun yönelimsellik önerisini kurtardığını düşünmüyorum. İlk olarak belirli duyguların (durum duyguları dediğim şeyin) de belirli nesneleri vardır. İkinci olarak ruh hâllerinin belirli nesneleri olabileceği en azından açık bir olasılıktır. Sık sık "Smith başarısız ilişkisi hakkında bunalımlıydı." gibi ifade tarzları kullanırız.

Duygular ve ruh hâlleri arasındaki fark *ne* temsil ettikleri tarafından yakalanmalıdır, temsil *edip etmedikleri* tarafından değil. Lazarus (1994) ruh hâllerinin hayatlarımızın 'varoluşsal arka planı'nın değer biçmeleri olduğunu önermişti. Daha az esrarengiz bir şekilde ruh hâlleri, hayatta topluca nasıl olduğumuzu temsil eder (Ayrıca bkz. Lyons, 1980).[5] Belirli olaylar tarafından sebep olunabilirler ancak işlevleri genel olarak bizim nasıl gittiğimiz hakkında malumat vermektir. Bu önerinin doğru olduğunu düşünüyorum.

Duygular ve ruh hâlleri aynı belirli nesnelere sahip olabilirler. Üzüntü ve depresyonun her ikisi de bir iş kaybı tarafından sebep olunulabilir. Ayrıca aynı biçimsel nesneleri temsil ettikleri de bir anlam vardır. Tanımladığım şekliyle biçimsel nesneler, bir duygunun, sebep olunmasından dolayı sahip olduğu özelliklerdir. Hem üzüntü hem de depresyon aynı özellik, yani kayıp, tarafından sebep olunur. Temsil ettikleri arasındaki farklar yeni terimler tanıtılarak izah edilebilir. Bir terimin uygulandığı şeylerin ontolojik sınıfına o terimin ontik nesnesi dememe izin verin. 'Ontik nesne' bir terimin biçimsel nesnesini kapsayan özelliği sergileyen türdeki şeylere gönderme yapar. Özel isimler

[5] Yönelimsel olmayan tezine bir alternatif olarak Frijda (1994), ara sıra ruh hâllerinin her şeye gönderme yapabilecek olarak yorumlanabileceğini önerir. Bu iki aşırı ucu, ruh hâlleri her şeye gönderme yapar ya da ruh hâlleri hiçbir şeye gönderme yapmaz, birbirine benzer olarak görür. Ruh hâllerinin her şeye gönderme yapabileceği önerisi, yüzeysel olarak Lazarus'un önerisine benzer gelebilir fakat ikisi karıştırılmamalıdır. Lazarus ruh hâllerini, hayattaki genel duruşumuzu kaydetme işlevine sahip olarak alır. Ruh hâllerinin her şeyi temsil ettiğini söylemez.

bireylere gönderme yapar, genel isimler özelliklere ya da bireylerin sınıflarına gönderme yapar, zamansal terimler dönemlere gönderme yapar, matematiksel terimler soyut nesnelere gönderme yapar ve bunun gibi. Duyguların ve ruh hâllerinin biraz farklı ontik nesneleri vardır.

Duygular, belirli şeyler ya da durumlara gönderme yapar. Ruh hâlleri oldukça genel olarak şeyler ya da durumlara gönderme yapar. Düzgün bir şekilde uygulanan bir duygu, yerel bir oluşa tekabül eder ve düzgün biçimde uygulanan bir ruh hâli küresel bir koşulda geçerlidir. Duygular, yalıtılmış nesneler ve olaylara tepki verirken ruh hâlleri, kişinin dünyadaki genel duruşuna tepki verir. Fark ince ama önemlidir. Üzüntü belirli bir kaybı temsil ederken depresyon kaybedilen bir savaşı temsil eder. Korku belirli bir tehlikeyi temsil ederken endişeli bir ruh hâli genel vahameti temsil eder. Öfke, alçak bir saldırıyı temsil ederken asabiyet dünyanın genel saldırganlığını temsil eder. Biçimsel nesneler özünde aynıdır fakat ontik nesneleri farklılaşır.

Bu analize, belirli nesneleri olan ruh hâllerinin olduğu durumlar gösterilerek itiraz edilebilir. Başarısız bir ilişki hakkında bunalımlı olunan bir vakadan bahsettim. Görünüşe göre bu genel bir örüntüden ziyade belirli bir nesneye doğrultulmuş bir ruh hâli gibi görünür. Neyse ki bir başka yorumlama mevcuttur. Başarısız bir ilişki kesinlikle bütünde işlerin yolunda gitmediği sonucuna götürebilir. Yaşamın en merkezî hazinelerinden biri olan yakınlığa erişim tehlikededir. Birisi başarısız olan bir ilişki hakkında bunalımdaysa o kişi, başarısız ilişkinin sonuçlarından doğan genel kaybı temsil eden bir durum içindedir. Kişi aynı belirli nesne hakkında hem üzgün hem de bunalımlı olabilir. Fark, üzüntünün nesnesini yalıtılmış bir kayıp olarak temsil ederken depresyonun nesnesini kişinin hayattaki genel konumuna dayanan bir nesne olarak temsil etmesidir.

Bu açıklama ilginç bir olguyu anlamlı kılar. Bazı olaylar, ruh hâllerine sebep olmadan çok kuvvetli duygular sağlayabilir. Mesela otoyolda yolun kesilmesinin ardından hissedilen 'yol verme kavgası' sıklıkla yoğun ama kısa sürelidir. Kişinin işini kaybetmesi gibi diğer olaylar hem kuvvetli bir duygu hem de devamlı bir ruh hâli sağlamaya meyillidir. Bu asimetri, iş kaybının, oto-

yoldaki kabalıktan farklı olarak kişinin hayatta iyi gitmediğine dair bir kanıt olarak yorumlanabilmesiyle açıklanabilir. İş kaybı, temel kaynaklara erişimde potansiyel bir azalmaya işaret eder, sadece burada ve şu an olan bir zorluğa değil.

Eğer ruh hâlleri kişinin hayatta nasıl gittiğini temsil ediyorsa süre de duygu/ruh hâli ayrımında bir rol oynuyor olabilir. Duygular ani engellere karşı verilen tepkilerdir ve ruh hâlleri devamlı olabilen engellere karşı tepkilerdir. Bundan dolayı süre kriteri, duyuşsal durumların kendilerinin uzunluğuna daima uygulanmasa da temsil ettikleri ana ilişkisel temaların uzunluklarına uygulanabilirler. Duygular çevreyle kısa süreli ilişkileri temsil ederler ve ruh hâlleri çevreyle uzun süreli ilişkileri temsil ederler. Bu, ruh hâllerinin neden daha uzun süreli ve belirli sağlayıcılara daha az bağlı olmaya meyilli olduğunu, ruh hâllerinin uzun süreli olması gerektiğini ya da yönelimsel içerikten yoksun olması gerektiğini söylemeden açıklar.

Bu açıklama ayrıca ruh hâllerinin neden bazen eğilimler olduğunun düşünüldüğünü de açıklayabilir. Depresyon kişiyi üzüntülü hissetmeye eğilimli kılabilir çünkü yaşamın kronik olarak hayal kırıklığına uğratması olgusunun bir temsilidir. Böylesi genel değer biçmeleri sağlayan durumlarda daha özel değer biçmeler sık sık büyük ihtimalle oluşur. Olgusal ve yoğun hissedilen bir ruh hâli, uyumlu duygular için verimli bir yetiştirme zemini sunan genel bir bakışı yakalar.

Özet olarak Lazarus'dan ödünç aldığım ruh hâli açıklaması, diğer ruh hâli kuramlarını motive eden sezgileri, o kuramların eksikliklerine olmaksızın açıklayabilir. Bu, kuvvetli biçimde Lazarus'un açıklamasının lehinde iddiada bulunur. Ancak bu açıklamaya nasıl ayak uydurduğum merak edilebilir. Lazarus bilişsel bir duyuş kuramı savunur ve ben buna katılmam. Bedenleşmiş bir değer biçme nasıl olur da hayatın nasıl gittiğini temsil eder? Tercih ettiğim yönelimsellik kuramında, zihinsel bir durum, tespit etme işlevi olduğu şeyi temsil eder. Şimdi bir duyuşsal durumun kovulmayla sebep olunduğunu ve bir başkasının yolunun kesilmesiyle sebep olunduğunu farz edin. Birini diğerinden ne ayırt eder? İlkini bir ruh hâli ve ikincisini bir duygu yapan nedir? Lazarus'un kuramında farklılık içsel yargılara

başvurarak açıklanabilir. Bir durumda kurban belirli bir olay tarafından tehdit edildiği yargısında bulunur ve diğerinde daha küresel bir yoldan tehdit edildiği yargısında bulunur. Duygularla yargıları eşitlemek istemiyorum, bu yüzden bu açıklama bana uygun değil.

Sunduğum çözüm, duyguların ve ruh hâllerinin farklı amaçlar için kurulduğu varsayımıyla başlar. Duygular, organizma-çevre ilişkilerinde yerel değişiklikleri tespit etmek için kurulur ve ruh hâlleri daha küresel değişimleri tespit etmek için kurulur. Bu fark, ruh hâlleri ve duygular tarafından oynanan işlevsel rollerde farklara yol açmalıdır. Eğer duygular ve ruh hâlleri biraz daha farklı ontik nesneleri tespit etmek için kurulduysa zihin-beyin tarafından biraz daha farklı yollardan kullanılmalıydılar. Ruh hâllerinin işlevsel küreselliği, nörokimyasal değişimler ve ruh hâli bozukluğundaki düzensizlikler üzerine literatürde vurgulanmıştır. Griffiths (1989) ruh hâllerini kimyasal olarak işleyerek hâl değişikliği olasılıklarındaki küresel değişimler olarak karakterize edilebilir. Buna karşın duygular, belirli nesneleriyle ilişkili, işlemeye mahsus olan daha yerel değişimleri içerebilirler.

Küresel/yerel zıtlığı, akla duygular ve ruh hâlleri arasındaki çeşitli ampirik olarak test edilebilir işlevsel farklılıkları getiriyor. İki örnek vereceğim. İlk olarak küresel değişimleri tespit etmek için kurulan duyuşsal bir hâl, akımlara hassas olmalıdır. Ruh hâlleri değil de duyguları olan bir yaratık, bu genel akımları fark etmekte başarısız olur. Aynı çevrede ilk tehdite oranla onuncu tehditten sonra daha çok kaygılanmayacaktır. Duyguları olmayan ama ruh hâlleri olan bir yaratık, ani bir fiziksel tehditle yüzleştiğinde korku deneyimlemeyecektir fakat çevresindeki bir dizi tehditten sonra kaygılı bir ruh hâli deneyimleyebilecektir. Böylesi yaratıklar bildiğimiz kadarıyla yoklardır ancak fark test edilebilir tahminlere yol açar. Ek olarak tek bir olaydan sebep olunan ruh hâllerine, ek olarak tekrar eden duyuşsal hâller tarafından sebep olunan duyuşsal hâller olmalıdır.

İkinci olarak küresel değişimleri tespit etmek için kurulmuş duyuşsal bir durum planlamaya özel türde bir nüfuz kullanır. Bazı tehditler ile hemen baş edilebilir. Diğerleri uzun vadeli

stratejiler gerektirir. Zihindeki planlama sistemlerini, hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir yapılacaklar listesi koleksiyonu olarak düşünebiliriz. Hiyerarşinin bir ucunda gelecek eylemlerin geçici bir listesi vardır. Diğer yanda hayattaki büyük amaçlarımızı listeleriz. Bir liste yarın nerede kahvaltı yapacağımız hakkındaki planları içerir, diğeri sürmekte olan projeler gibi şeyleri içerir, bir üçüncüsü kariyer hedeflerini içerir ve bir dördüncüsü ne türde insanlar olmak istediğimiz hakkında malumat içerir. Duygular en acil listedeki planlara neden olurlar ama ruh hâlleri ölçekte daha yukarılara çıkabilir. Genel endişe, ani bir hedeften daha çok sürmekte olan bir projeye benzeyen genel ihtiyata yol açabilir. Eğer bu hipotez doğruysa planlama hiyerarşisinde duyguların ve ruh hâllerinin farklı tesirlerini görmeyi bekleyebiliriz. Duygular, ani hedefleri önem sırasında göre yeniden sıralandırmamıza sebep olabilirken ruh hâlleri, uzun vadeli hedefleri yeniden önem sırasına göre sıralandırmamıza sebep olabilir.

Ruh hâllerinin işlevsel rolüyle alakalı bu iki öneri de ayrıca ruh hâllerinin neden duygulardan hafifçe daha farklı semantik özellikleri olabileceğini de açıklar. İlk olarak akımlar hakkındaki noktayı ele alalım. Eğer ruh hâlleri tekrar eden duygular tarafından sebep olunursa esenliğin küresel bir özelliğini temsil edebilirler. Bir yırtıcının uzaktan gelen sesi tarafından sebep olunan endişe (duygusal endişe) yaklaşan bir tehlikeyi temsil edebilirken birkaç endişe örneği tarafından sebep olunan endişe (ruh hâli endişesi) tehlikenin genel bir örüntüsünü temsil eder. Şimdi hedef hiyerarşileri hakkındaki noktayı ele alalım. Duyuşsal durumlar hedeflerin neticeleri tarafından tetiklenebilirler (Oatley & Johnson-Laird, 1987). Bu şekilde gelen duyuşsal durumların, başlayan hedef neticelerinin hiyerarşi seviyelerine dayanarak farklı semantik özellikleri olabilir. Acele bir hedefin başarısızlığı tarafından sebep olunan duyuşsal bir durum, uzun vadeli bir hedefin başarısızlığı tarafından sebep olunan duyuşsal durumdan farklılaşabilir. Eğer iyi bir ebeveyn olma hedefi gerçekleştirmekte başarısız olunursa sonuçlanan duygu, şeylerin bütünde iyi gitmediğini temsil edebilir. İyi ebeveynlik yapmak kapsayıcı büyük bir amaçtır, kısa ömürlü bir talep değildir.

Bu noktalar, ruh hâllerinin ve olağan duyguların biraz daha farklı işlevsel rolleri olduğunu söyleyerek özetlenebilir. Farklı amaçlar için kurulmuşlardır. Ruh hâlleri, kişinin genel olarak nasıl gittiği hakkında olguları tespit etmek için kurulmuş olan duyuşsal durumlardır. Akımlar ve uzun süreli hedeflerin neticeleri tarafından sebep olunan eğilim sayesinde, kısmen bu gibi olguları güvenilir olarak tespit etmekte başarılı olurlar. Ruh hâlleri ve duygular arasındaki fark, içsel yargılara başvurmadan açıklanabilir. Kovulmakla sebep olunan duyuşsal durumlar (yolda önü kesilmiş olmanın aksine) olayın esenlik için küresel sonuçlarının olduğu açık yargısından dolayı bir ruh hâli olarak sayılmaz. Bu durum bir ruh hâlidir çünkü kovulmak tam da doğasından dolayı bir hedef hiyerarşisinin yukarılarından konumlanan bir kariyer hedefi ile çelişir. Zihin-beyinlerimizin mühendislik kısa yollarından yararlanmasını öneriyorum. Uzun vadeli hedefler, neticenin küresel çıkarımları olduğunu açıkça yargılamadan, karşılandığında ya da kösteklendiğinde ruh hâllerini deneyimlemeye programlıyızdır. Yargılara gerek yoktur.

Eğer bu açıklama doğruysa ruh hâlleri ve duygular ayrıdır ancak bu ayrım çok hafiftir. Her ikisi de değerlikli bedenleşmiş değer biçmedir. Duygular gibi ruh hâlleri de ana ilişkisel temaları temsil eder. Depresyon, yaşam bardağının yarısını boş olarak temsil eder. Ruh hâlleri ayrıca değerliklidir. Depresyon, olumsuz olarak pekiştiricidir. Kişi geçmişte depresyona sebep olan bu durumlardan kaçınmaya eğilimli olur. Örneğin bunalımlı bir çocukluğu olan bir kişi büyüdüğü kasabadan kaçınabilir.

Duygular ve ruh hâlleri yalnızca yönelimsel içeriklerinin kapsamında farklılaşır. Eğer duygular değerlikli bedenleşmiş değer biçmeler olarak tanımlanırlarsa ruh hâlleri, duyguların özel bir sınıfı olarak nitelenir. Bu, halk psikolojisinde bu iki kurgunun neden bu kadar yakın bağlı olduğunu açıklar. Ruh hâllerinin ve duyguların sık sık aynı kelimelerle isimlendirilmesini anlamlı kılar. Belirli sağlayıcılar ya da genel olarak hayat hakkında sinirli, coşkulu ya da üzüntülü olabiliriz. Ruh hâllerinin, duyguların sadece özel bir durumu olduğu sonucuna varmaya meyilliyim. Bağımsız bir kategori değillerdir. Ruh hâlleri ve ruh hâli olmayan duygular arasında keskin bir ayrım

vardır ancak ruh hâlleri ile duygular arasında keskin bir ayrım yoktur. Ruh hâlleri ile duygular arasındaki ilişki, aile otomobillerinin araba ile olan ilişkisi gibidir. Her üretici dört kapılı bir model yapar. Gelecek tartışmada, duyguların ruh hâllerinden farklılaştığını söylediğim her yerde, ruh hâli olmayan duyguların, ruh hâli olan duygulardan farklılaştığını söylemek daha iyi olacaktır. Bu şekilde konuşmak ruh hâlleri ve duygular arasındaki derin bağlantıyı onurlandırırken farklılıklarını kabul eder.

2. Diğer Duyuşsal Kurgular

2.1. Hissiyatlar

Yine de duygularla ortak birçok yanı paylaşıyor görünen diğer duyuşsal kurguların bir çeşidi vardır fakat duygular olarak nitelenmede başarısız olurlar. Burada, bu diğer kurgulardan bazılarını araştıracağım ve en iyi bedenleşmiş değer biçmelere başvurarak anlaşılabileceklerini iddia edeceğim. Hissiyatlar ile başlamama izin verin.

'Hissiyat' terimi bir zamanlar duyguların eş anlamlısı olarak kullanılmıştı. Şimdi, bazen daha kısıtlı bir anlamda beğenme ve beğenmeme gibi durumlara gönderme yapmak için kullanılır. Sonuç olarak bunlar sıklıkla duyuşsal eğilimler olarak yorumlanırlar. İlk darbe olarak bir şeyden hoşlanmak o şey hakkında belirli duygular hissetmeye eğilimli olmaktır. Eğer bir şeyden hoşlanırsanız onunla etkileşim, neşe ve diğer olumlu duyuşlara sebep olmalıdır. Tersi de hoşlanmamalar için geçerlidir.

Bu açıdan hissiyatlar olgusal olmayan tutumsal duygulara benzerdir. Her ikisi de eğilimlerdir. Ancak iki önemli fark vardır. İlk olarak, olgusal olmayan tutumsal duygular olgusal hâle gelebilir. Birisinin, karısına karşı eskiden beri süregelen kıskançlığı ateşlendiğinde kıskançlık durumunu deneyimler. Ama beğenme ya da beğenmeme hâlleri yoktur. Kişi bir beğenmeme hâline giremez. Hissiyatlar yalnızca eğilimler olarak vardır. Bu eğilimler, kendilerinin ortaya koyduklarında kişinin deneyimlediği bir duygudur, hissiyat değildir.

Görünüşe göre 'hissiyat' terimi eğilimleri kısıtlarken tu-

tumsal duygular ya eğilimler olarak ya da olgusal olan duygular olarak var olabiliyor. Bu gelenek göründüğünden daha az keyfîdir. Olgusal olmayan tutumsal duygular ile hissiyatlar arasındaki bir ikinci fark, ikincisinin farklı duygusal hâllerin bir çeşidinde kendilerini ortaya koymasıdır. Eğer birinden hoşlanırsanız onun varlığında neşe deneyimlersiniz. Fakat bir şaka yaptığında eğlenme, bir sonraki karşılaşmanızı beklediğinizde heyecan, ayrı olduğunuzda üzüntü, zarar gördüğünde sıkıntı ve benzerlerini de deneyimleyebilirsiniz. Eğer birinden hoşlanmadıysanız mevcudiyetinde öfke, iğrenme ya da küçümseme deneyimleyebilirsiniz. Talihsizliğe düştüğünde *Schadenfreude* bile deneyimleyebilirsiniz.

Bazı İngilizce kelimeler sistematik olarak duygular ve hissiyatlarda muğlaktır. 'Sevgi' ve 'nefret' kusursuz örneklerdir (bkz. Frijda, 1994). Birisi bir sevgi durumuna girebilir ya da bir başka insan için eğilimsel bir sevgi barındırabilir. Bu bağlamlarda sevgi bir duygudur. Fakat "Fıstık ezmesini severim." ya da "Yağmurlu günleri severim." gibi şeyler de sık sık söylenir. Burada belirgin bir duygu iş başında değildir ancak farklı eğilimsel duyguların bir bileşiği vardır. Yağmurlu günler neşeli, tutkulu, sakin ve benzerleri gibi bulunabilir. Benzer olarak nefret, bir duygu olarak deneyimlenebilir. Mesela nefret etme hâllerine girilebilir. Burada nefret, belirgin hareketlerden ziyade tüm insanlara ayarlanmış özel bir öfke formu olabilir. Fakat "Fıstık ezmesinden nefret ederim." ya da "Yağmurlu günlerden nefret ederim." de denebilir. Burada nefret farklı duyguların bir çeşidini deneyimlemenin bir eğilimidir.

Frijda, terimlerimizdeki bu muğlaklığı, hissiyatların sıklıkla bizi aynı isimle birlikte giden duyguları deneyimlemeye itebileceğini işaret ederek açıklar. Sevgi hissiyatı, sevgiyi deneyimleme eğilimini içerebilir. Bunun makul bir analiz olduğunu düşünüyorum. Frijda'dan yalnızca hissiyatın bizi farklı duyguların bir çeşidini deneyimlemeye itebileceğinin üstünde durmasında farklılaşıyorum.

Eğer bu analiz doğruysa hissiyatlar ve duygular farklı türde durumlardır. Olağan konuşmada birbirlerine karışırlar ancak onları birbirinden ayrı tutarsak akıllılık etmiş oluruz. Hissiyat-

lar duyguya sahip olma eğilimleridir. Duygular eğilimsel olduklarından hissiyatlar bazen kendilerini ikinci dereceden eğilimler olarak ortaya koyarlar. Birinden hoşlanmak onun mevcudiyetinden eğilimsel bir haz almaya karşı bir eğilim olabilir.

Duygularla ve hissiyatlarla bu ince farklara rağmen hissiyatların, duyuşsal olma durumlarını duygulardan devraldığı açıktır. Kendilerini duygular olarak ortaya koydukları müddetçe duyuşsal kurgulardır. Dolayısıyla, bir hissiyat kuramı, duygu kuramının temel yapı bloklarından inşa edilebilir. Hissiyatlar bedenleşmiş değer biçmelerde son bulur.

2.2. Değerlikli Bedensel Durumlar

Bölüm 7'de duyguların değerlikli bedenleşmiş değer biçmeler oldukları sonucuna varmıştım. Bu tanım duygu halk kategorisini fazla genişlettiği için suçlanabilir. Bölüm 4'te sunduğum bir argümana yem olduğu görünüyor. Orada duyguların baskın motivasyonlar olarak tanımlanabileceği önerisini reddettim. İstilacı bir motivasyon olma, bir duygu olmak için yeterli değildir. Bu iddiayı yorgunluğa başvurarak yaptım. Yorgunluk baskın bir motivasyondur ama bir duygu değildir. Duygu tanımım aynı karşı örnekle yüzleşir. Görünüşe bakılırsa yorgunluk değerlikli bir bedenleşmiş değer biçmedir. Olumsuz olarak pekiştiricidir (Dur artık ve biraz dinlen.), bedenleşmiştir (miskin hissetmek) ve bir ana ilişkisel tema temsil eder (Yeteri kadar dinlenmedim.).

Paralel endişeler belirli bedensel duyumlar içinde ortaya çıkar. Acılar, kaşıntılar, gıdıklanmaların hepsi değerliklidir ve kesinlikle somatik koşulun içerisinde değişimler içerirler. Duygu tanımım bütün bu durumları duygulardan ayırt etmede zorluk çeker. Görünüşe göre ağı çok geniş atar.

Bu endişe, bir tarafta yorgunluk ve bedensel duyumlar arasındaki semantik bir fark, diğer yanda da duygular gözlenerek rahata erdirilebilir. Duygular bedensel durumları içerir fakat bedensel durumları temsil etmezler. Organizma-çevre ilişkilerini temsil etmek için bedensel durumları kullanırlar. Mesela

korku tehlikeyi temsil etmek için bedeni kullanır. Bölüm 3'ün dilinde korku, nominal içeriği olarak bedensel durumları kullanır, gerçek içeriği değil. Şimdi yorgunluğu ele alalım. Yorgunluk bedensel bir durumu temsil eder; yetersiz dinlenmeyi tespit etme işlevine sahiptir. Yorulmanın gerçek içerikleri ve nominal içerikleri olarak bedensel bir durumu vardır. Yorulma değerliklidir ancak bir değer biçme değildir.

Önerdiğim semantik fark, duyguların geniş bir duyu aralığınca algılanan geniş bir uyaranlar aralığı tarafından tipik olarak sebep olunabilir. Şeyleri gördüğümüzde, duyduğumuzda ya da kokladığımızda korkarız. Eğer korku bedensel bir durumu temsil etseydi dışa doğrultulan duyular yoluyla algılanan düzenli olarak bazı dış sebeplere ihtiyaç duymazdı. Tersine, yorulma genel olarak beden içinde yaratılan bir koşul tarafından sağlanır. Aynısı gıdıklanma hakkında da söylenebilir. Değerlikli olabilir fakat değer biçmeler değillerdir. Gıdıklanmalar kendine özgü bedensel bir durumu temsil eden hislerdir (derideki reseptörlerdeki bir uyarım örüntüsü).

Bu, duyguların bedeni içeren koşulları temsil edemeyeceğini söylemek değildir. Ne de olsa duygular çok esnektir. Ayarlanmayla, bir duygu sonsuz sayıda ayrı özellik için bir dedektör hâline gelebilir. Bu özelliklerden bazıları bedenle ilişkilenebilir. Ne zaman sıcak kumda yürüse Jones'un mutlu olduğunu farz edin. Bu hissin, onun için o kadar tatmin edici olduğu için sık sık onu düşündüğünü ve aradığını farz edin. Zamanla, zihinsel bir ayarlama dosyası sıcak kumla dokunsal karşılaşma ve mutluluğu bağlamak için kuruluyor olabilir. Bu dosya tarafından tetiklenen mutluluk yeni bir anlam alır. Tıpkı *Schadenfreude*'nin diğer insanların ızdırap çekmesi mutluluğu olarak nitelenirse o da ayakta sıcak kum hissetme mutluluğu hâline gelir. Jones'un ayak mutluluğu, bedensel bir uyarım içeren bir koşulu temsil eder; ayağındaki bir durumu temsil eder. Fakat sadece o duyumu temsil etmez. Duyumun Jones'a olan ilişkisini temsil eder. Sıcak kumu ayaklarında hissetmesinin onun bir hedefini tatmin etmesini temsil eder. Sıcak kumda yürürken sahip olduğu somatosensoriyel hâl fiziksel durumu temsil eder ancak duygusal

tepkisi o fiziksel durumu zorunlu bir bileşen olarak içerilegelen bir ana ilişkisel temayı temsil eder.

Bu örnek, acı durumunu anlamaya yardımcı olur. Bölüm 7'de acının endişeyi bir bileşen parçası olarak kapsayabileceğini söyledim. Bu endişe fiziksel patolojinin vakalarına ayarlanmıştır (muhtemelen evrim tarafından). Sonuç olarak bir patoloji detektörüdür. Güvenilir olarak fiziksel patolojiler tarafından sebep olunmuştur. Fakat sadece patoloji tarafından sebep olunmamıştır. Aralarında ilişki olduğu söylenen unsurlardan biri olarak patoloji olan ilişkisel bir özellik tarafından sebep olunur. Acıdaki endişe patolojinin tehlikeliliğini temsil eder. Patoloji tehlikesini temsil eder. Bu analizde acı, semantik olarak ayrı olan iki bileşen tarafından oluşur. Acının duyumsal tarafı hastalığı ya da sakatlığı temsil ederken duyuşsal bileşeni o patolojik koşul tarafından teşkil edilen tehlikeyi temsil eder. Eğer "Acı bir duygu mudur?" diye sorarsak cevap hayırdır. Acı, duygu *içeren* karmaşık bir durumdur. Fakat ayrıca bedensel bir koşulu temsil eden bir durumdur. Eğer bu analiz doğruysa acı yorulma ve gıdıklanmalardan birazcık farklıdır. Yorulma ve gıdıklanmalar duyguları içermezler; sadece bedensel duyguları temsil ederler. Bütün bu durumlar değerliklidir ama savunmakta olduğun duygu tanımını hiçbiri karşılamaz.

2.3. Motivasyonlar

Motivasyonlar ele alacağım son duyuşsal kurgulardır. Motivasyonlar açlık, susuzluk ve cinsellik güdüsü gibi durumları içerir. Bunlar ilkel motivasyonlardır çünkü onları elde etmeye genetik olarak yatkınızdır ve temel yaşam işlevlerine hizmet eder. İlkel motivasyonlar dürtü olarak adlandırılırdı (Woodworth, 1918 sonrasında) ancak 'motivasyon' terimi güncellik kazanmıştır. Motivasyonlar sınıfı, biyolojik olarak temel durumların ötesinde diğer güdülerin ve tepilerin bir çeşidini içererek genişleyebilir. Bir sigara isteme güdüsü de muhtemelen aynı kategoriye düşer. Bu, basit durumlarla bir film seyretme güdüsünü ya da alışverişe eğlencesine gitme tepisiyle birleşen mekanizmalar bile

olabilir. Bütün bunların hepsi aynı anlamda motivasyonlar olabilir. Duygular gibi motivasyonlar bizim hareketi kesmemize ya da harekete başlamamıza neden olur. Bu, değerlik işaretleyicileri içerdiklerini sezdirir.

Bu, motivasyonların duygular olduğu anlamına gelmez. Farkı görmek için yorulmanın bir motivasyon olduğu belirtilerek başlanabilir. Açlığın yemek yemeye zorladığı gibi yorulma, dinlenme arayışına zorlar. Ancak yorulma bir duygu değildir. Bölüm 5'in sonunda yorulmanın duygulardan semantik olarak farklılaştığını önermiştim. Bedenin bir durumunu temsil eder, bir ana ilişkisel temayı değil. Aynısı açlık, susuzluk ve cinsel dürtü için söylenebilir. Sırasıyla yetersiz beslenme, sıvı kaybı ve uyarım gibi şeyleri temsil ederler. Bedensel durumların değerlikli temsillerini motivasyon olarak tanımlamak cezbedicidir. Ne yazık ki bu tanım yetersizdir. Henüz gösterdiğim gibi gıdıklanmalar ve acılar da bedensel durumların değerlikli temsilleridir fakat motivasyon halk kategorisine girmez. Beden hakkında olmak bir motivasyon olmak için yeterli bir şart değildir.

Zorunlu bir şart da değildir. Motivasyonlar sınıfı değerlikli bedensel durumlar sınıfını enine keser. Bedensel olmayan güdüleri ve itkileri içermek üzere genişlerler. Açlık ve 'istekler' dediğimiz kapsamlı durumlar arasında bir benzerlik vardır. İnsanlar her tür şeyi isteyebilir. Yemek ve cinsellik isteriz ancak ayrıca arkadaşlık, eğlence, başarı, entelektüel uyarım, boş zaman ve benzerlerini de isteriz. Açlık gibi istemek de bizi harekete güder. Her ikisi de olumsuz değerlikli olarak yorumlanabilir. İstekler bizi, onları tatmin etmemize zorlayarak kendi yok oluşlarının peşinden koşarlar. Eğer istekler motivasyonlarsa demek ki zorunlu olarak bedeni temsil etmeyen motivasyonlar olabilirler. Motivasyonları, bedene doğrultulan durumlarla kısıtlamak kuramsal olarak masraflı olabilir çünkü açlık ve istekler arasındaki benzerlik açıklanmaya ihtiyaç duyar. Motivasyonların ne olduklarını ve diğer duyuşsal kurgulardan nasıl farklılaştıklarını tanımlamak için daha genel bir yola ihtiyacımız vardır.

Plutchik (1984, s. 214) duygular ve motivasyonlar arasındaki zıtlıkların bir envanterini önerir:

1. Duygulardan farklı olarak motivasyonlar içeriden uyanırlar.
2. Duygulardan farklı olarak motivasyonlar hayatta kalmayla ilgili olayların *yokluğunda* uyanırlar (ör. yemek olmadığında acıkmamız).
3. Duygulardan farklı olarak motivasyonlar doğal olarak çok dar aralıktaki nesnelere doğrultulurlar (ör. yemek ve su).
4. Duygulardan farklı olarak motivasyonlar bir arama sürecinden önce oluşurlar, bir değerlendirme sonrasında değil.
5. Duygulardan farklı olarak motivasyonlar sıklıkla ritmik zamanlamalarda oluşur, rastgele oluşan çevresel olaylardan sonra değil.

Bu liste, motivasyonların beden hakkında olduğu önerisi üzerine bir ilerlemedir. Açlık gibi ilkel motivasyonların paradigma durumları genel olarak tatmin eder. Ama yine Plutchik'in listesi, duygular ve motivasyonlar arasında keskin bir ayrım açmakta başarısız olur.

Motivasyonların içeriden sebep olunduğu yönündeki ilk ayrım her zaman doğru değildir. Potansiyel bir cinsel eşin görünüşü bir cinsel çekim hissine sebep olabilir. Lezzetli bir meyvenin görünüşü açlığı tetikleyebilir. Yeni anıları oluşturamayan ileriye dönük amnezisi olan insanlar eğer henüz yediklerini düşünmüyorlarsa öğün üzerine öğünü mutlulukla yiyeceklerdir (Rozin, Dow, Moscovitch & Rajaram, 1998). Bu nokta ayrıca ikinci kritere karşı sayılır: Motivasyonlar hayatta kalma ile ilgili olaylarla karşılaşıldığında tetiklenebilir (yemeğin aniden müsait olması tarafından tetiklenen açlık gibi). Motivasyonların yokluğu temsil ettiğini söylemek de yardım etmeyecektir çünkü üzüntü ailesindeki duygular da bunu yapar.

Motivasyonların aralık olarak daha dar olduğu Plutchik'in üçüncü kriteri de meydan okumaya açıktır. Hem duygular hem de motivasyonlar ontogenetik olarak daha dar bir aralıkla başlar ancak her ikisi de önemli derecede genişleyebilir. Eğer motivasyonlar dürtüleri, şiddetli arzuları ve tepileri ihtiva ederse aralıkları oldukça limitsizdir. Bu gözlem Plutchik'in beşinci

kriterine de gölge düşürür. Dürtülerimizin ve isteklerimizin birçoğu ritmik zamanlamalarda oluşmaz. Aslında bazı ilkel motivasyonlar da ritmik değildir. İnsanın cinsellik dürtüsü de olası tipik bir örnektir.

Plutchik'in dördüncü kriteri iki parçaya ayrılabilir: Motivasyonlar değerlendirmeleri takip etmezler ve motivasyonlar aramayı başlatır. Her iki nokta da sorunludur. Motivasyonlar değerlendirmeleri takip edebilir (şiddetli bir arzunun "Bu lezzetli görünüyor!" yargısını takip ettiğinde olduğu gibi) ve motivasyonlar daima arama başlatmazlar (kişinin isteğinin hâlihazırda mevcut olan nesnesi olduğunda). Motivasyonların yalnızca ve yalnızca nesneleri mevcut olmadığında bizi aramaya yönelttiğini önererek arama kriterini zayıflatmak istenebilir. Bu, motivasyonlar üzerinde yeterli bir şart olabilir fakat yeterli olmaktan uzaktır. Bu, birçok duygu için eşit derecede doğrudur. Korku, bizi güvenlik yokluğunda güvenlik aramaya yönlendirir ve sevgi, o mevcut olmadığında bizi ilgimizin olduğu nesneleri izlemeye yönlendirir.

Bu, içinden çıkılmaz durumda duygular ve motivasyonlar arasındaki çizginin bulandığını basitçe kabullenebilir. Belki de istekler gibi belirli motivasyonlar ikili oynarlar. Belki de bütün duygular değerlikli oldukları sürece gerçekten motivasyonlar olarak sayılır ve değerlik işaretleyicileri bizi harekete yönlendirir. Bu, son derece yersiz bir sonuç olmayacaktır.

Hâlâ duygular ve motivasyonlar arasında bir ayrım çizmenin kuramsal olarak işe yarar bir yolu olduğunu düşünüyorum. Bir başka ayrım çizerek başlamak istiyorum; motivasyonlar ve devindiriciler[6]. Bir devindirici, hareket için bir neden sağlar ve bir motivasyon bizi harekete iten şeydir. Bütün duyguların devindiriciler olduğunu düşünüyorum. Diğer tüm unsurlar sabitken öfkeli olmak saldırmak için bir neden sağlar. Diğer tüm unsurlar sabitken korkuyor olmak kaçmak için bir neden sağlar. Ancak duygular her zaman motivasyonlar değildir. Bizi yöneltmede her zaman başarılı olmazlar. Görünüşe göre birisi intikam almaya eğilimi olmadan öfkeli olabilir ve birisi kaç-

[6] Bkz. dipnot 26. (Çev.)

maya eğilimi olmadan korkabilir. Tersine, birisi yemek yemeye eğilimli olmadan aç olamaz. Duygu ve hareket eğilimleri arasındaki bağ, motivasyonlar ve hareket arasındaki bağdan daha zayıftır.

Fark, duygular ve davranış arasındaki ilişki üzerine daha da derinlemesine düşünüldüğünde ortaya çıkabilir. Bazı araştırmacılar duyguların basitçe hareket eğilimleri olduğunu varsayar. Bu gelenek Aristoteles'ten Frijda gibi çağdaş araştırmacılara kadar uzanır. Duygu ve davranış arasındaki bağın, bu yazarların bizim inanmamızı istediğinden daha gevşek olduğunu düşünüyorum. Öfkeyi ele alalım. Bir kişi hakarete uğradığında, cildi kızarabilir, kalbi hızlanabilir ve kasları gerilebilir. Bu değişimler saldırganlık tepkisini mümkün hale getirir ancak intikama karşı bir eğilim için yeterli değildir. Onun yerine değişimleri, harekete *fırsat veren* olarak saymak daha iyi olacaktır. Bir duygunun somatik bileşeni bizi harekete hazırlar ve değerlik işaretleyicisi bizi harekete meyilli hâle getirir. Öfke durumunda bedenlerimiz saldırganlık için hazırlanır ve değerlik işaretleyicisi bu durumu (olumlu değerlik) sürdürmemiz gerektiğini ya da durumu değiştirmemiz gerektiğini (olumsuz değerlik) söyler. İşlemenin bu noktasında hiçbir hareket seçilmez, hiçbir strateji belirlenmez, hiçbir plan tasarlanmaz. Somatik durum ve değerlik işaretleyicisi, tepkileri seçen zihinsel bir sistemin içine sokulmalıdır. Mevcut tepkiler arasında öfkenin kaynağına karşı şiddetli bir intikam vardır. Öfke durumu bu tepkinin olasılığını arttırabilir ancak bu tepki tarafından oluşturulmaz. İntikam alma kararı öfkeyi *takip eden* bir seçimdir. Bir kez seçim yapıldı mı hareket eğiliminin iş başında olduğunu söyleyebiliriz. Hareket yönelimleri hareket için bir devindirici değildir. Bir motivasyondur. İntikam almak için etkin bir plan, bir güdüdür ya da bir istektir; açlık gibidir. Bu analizde duygular devindiricilerdir. Duygular motive edici olarak bile betimlenebilir çünkü bizi hareket yolları seçmeye zorlar. Bir diğer deyişle duygular motivasyonlara yol açar. Ancak motivasyonlarla özdeşleştirilmemelidirler. Şiiri 'Burnt Norton'da sevgi üzerine yorum yaparken T. S. Eliot'ın bunu anladığını düşünüyorum. Eliot şöyle

yazar: "Sevginin kendisi hareket etmez / Yalnızca hareketin sebebi ve sonucu."

Şimdi açlığı ele alalım. Daha önceden geçici olarak açlığın yetersiz beslenmenin olumsuz değerlikli bir temsili olduğunu önermiştim. Eğer bu doğruysa açlık bir devindirici olarak sayılacaktır, bir motivasyon olarak değil. Daha fazla derin düşünme, açlığın biraz daha fazlasını içerdiğini önerir. Açlık gerçekte bize yememizi emreder. Yeme davranışını düzenleyen lateral hipotalamustaki hücresel tepkilerle ilişkilidir. Bu bölgedeki uyarım yememize sebep olur ve buraya alınacak hasar yememizi durdurmaya sebep olur. Eğer bir kişi yetersiz beslenmesinin basitçe olumsuz değerlikli bir temsiline sahip olsaydı, -diyelim ki boş bir midedeki nahoş duyum- zorunlu olarak onun aç olduğunu söylemeyecektik. Eğer burada 'açlık' terimini kullanırsak farklı bir anlamda kullanılacaktır; bir motivasyona gönderme yapmayacaktır. Olağan olarak 'açlık' bir yeme tepisi ile *eşleşen* olumsuz değerlikli bir yetersiz beslenme temsiline gönderme yapar.

Farklı bir deyişle açlık üç şeyi içerir: Bedensel bir koşulun bir temsili, bir değerlik işaretleyicisi ve bir hareket emri. Değerlik işaretleyicisi beden temsiline uygulanır. "Bundan daha az!" der. Ardından bazı alt sistemler bu emirle baş etme görevine atanırlar. Olağan şartlar altında bu alt sistem bir başka komut vererek, "Ye!", durumuna hitap eder. Bileşik durum açlıktır. Bir kez açlık bastı mı diğer alt sistemler "Eşele!", "Buzdolabına git!", "Şarküteriye git!" ve benzeri gibi davranış komutunu tatmin edecek stratejileri araştırır.

Bu noktalar, duyguların ve motivasyonların farklı emir yapıları olduğu söylenerek özetlenebilir. Duyguları, içsel durumları değiştirme ya da sürdürme komutları olan değerlik işaretleyicilerini içerir. Genel olarak hareketleri düzenleyerek içsel durumları düzenleriz. Motivasyonlar bu işi yaparlar. İçsel durum hedeflerinden ziyade hareket hedeflerini açıkça belirtirler. Değerlik bize nasıl hissettiğimizi değiştirmeyi söyler ve motivasyon bize nasıl hareket ettiğimizi değiştirmeyi söyler. Sıklıkla motivasyon, hareket komutlarını çok soyut verir. Eğer birisi başarı isterse, motivasyon "Başarmaya çalış!" komutu tarafın-

dan kapsanabilir. Bu bölümde önceden gelen dili kullanmak gerekirse bu komut bir hedef hiyerarşisindeki daha ileri bir seviyeye aittir. Birçok diğer karar böylesi bir komut gerçek bir davranışa çevrilmeden önce verilmelidir.

Duygu ve motivasyonu birbirinden ayırmak zordur çünkü bir araya gelmeye eğilimlidirler. Duygular sıklıkla motivasyonlara sebep olur ve motivasyonlar sıklıkla duygular tarafından sebep olunur. Öfke bir motivasyonun hücum etmesine sebep olabilir. Açlık bir yemek yokluğu hakkında sıkıntı tarafından sebep olunur. Duyuş ve hareket arasındaki bağ sıkıdır ama kırılamaz değildir. Berridge (1996) kişinin, açlığın duyuşsal bileşeninden harekete sevk eden bileşenini ayırabileceğine kanıtı sunar. Duyuşsal bileşeni 'beğenme' ve harekete sevk eden bileşeni 'isteme' der. Çoğunlukla beğendiğimiz bu şeyleri isteriz ve istediğimiz şeyleri beğeniriz. Yemeği yemeyi seçen bir hayvan ayrıca bunu yapmaktan haz alacaktır. Ancak Berridge, beğenme ve istemenin gerçekte ayrılabileceğini ve en azından açlık durumunda farklı nöral sistemlerde yer aldığını gösterir.

Farelerde beğenme sistemi akümben çekirdeğinin kabuğunu, ventral palladyumu ve beyin sapı bölgesini içerir. İsteme orta beyinden akümben çekirdeğine doğru bir dopamin projeksiyonunu içerir. Eğer bir farenin isteme sisteminde bir lezyon yaratılırsa fareler yemek yiyemez. Açlıktan ölür. Ancak eğer aynı fareyi makbul yemek yemeye zorlarsanız (ör. tatlı bir şey) deneyimden zevk aldığını sezdiren davranış gösterir. Yemeği beğenir fakat yemek istemez. Tersine, isteme sistemi, beğenmeden istemeyi elde edecek şekilde uyarılabilir. Bu koşuldaki bir fare beğenmediği yemekler de dâhil olmak üzere verdiğiniz her şeyi yiyecektir. Her ısırıkta kaçınma tepkileri göstermesine sebep olan yemeklerle midesini tıka basa dolduracaktır. Berridge bunu bağımlılıkla kıyaslar. Bağımlılar, sıklıkla seçtikleri uyuşturucu artık haz vermese bile o uyuşturucunun peşinden koşar.

Berridge'in bulguları duyuş ve hareketin birbirinden ayrılabileceğini gösterir. Bu, şaşırtıcı olmamalıdır çünkü birçok hareketimiz doğrudan ödül ya da ceza olmadan icra edilir. Yürürken bacaklarımızın belirli bir sıralamada hareket etmesi gibi otomatik davranışlar bunun tipik bir örneğidir. Her seferinde bir aya-

ğımızı diğerinin önüne attığımızda bir haz nöbeti geçirmiyoruz. Sadece belirli hareketler hedonik düşünceler tarafından motive edilirler. 'Motivasyon' teriminin en iyi bu durumlar için ayrılmış olduğunu düşünüyorum.

Motivasyonlar duyuşsal olarak motive olmuş hareket komutlarıdır. Duyuşsal olarak motive olmakla motivasyonların daima bir duyuşsal duruma tepki olarak başladığını kastediyorum. Duyuşsal durum bir duygu olmayabilir. Olumsuz ya da olumlu olarak değerlendirilen bir beden temsili (ör. sıvı eksiliği ya da beslenme eksikliğinin bir temsili) iş görür. Duyuşsal bir durum bir değerlik işaretleyicisi olan herhangi bir durum olabilir. Açlık bir motivasyondur çünkü beslenme eksikliğine değerlikli bir tepki tarafından güdülür.

Eğer motivasyonlar duyuşsal sebepleri gerektirirse Berridge'in terminolojisi kusurludur. İsteme ve beğenme arasındaki bir ayrılmaya gönderme yapar. İsteme bir motivasyondur. Benim analizimde isteme daima hedonik sonuçların bağlamında oluşur (beğenme, umma, korkma, vs.). Bir yeme komutu hazdan, sıkıntıdan ya da bazı diğer duyuşsal durumdan ayrıldığında artık bir motivasyon değildir. Böylece Berridge'in farelerinin yemek istemediğini söylerim; dürtü etkisiyle yerler. İstemeseler de yerler.[7]

İki türlü, duyuşsal olarak motive edilmiş hareket komutu ayırt edilebilir. Bazıları bir organizmanın komut vermeden *önce* deneyimlediği duyuşsal durumlar tarafından güdülür. Diğer motive olmuş hareke komutlar *beklenen* duyuşsal sonuçlar tarafından güdülür. Bir yeme komutu leziz bir yemek görülmesiyle güdülebilir. Bu iki türde motivasyon bazen sırasıyla itmeler ve çekmeler olarak adlandırılır. İçsel durumlarımız tarafından harekete itilebiliriz ya da çevremizin özellikleri tarafından hareketten çekiliriz. Birçok hareketimiz her iki türdeki motivasyonlar tarafından da güdülür. İnsanlar büyük olasılıkla hem açken hem de çekici yemek tarafından ayartıldığında yer.

Ayrıca Berridge'in 'beğenme' terimini kullanışına ufak bir şikâyette bulunayım. Sık sık 'beğenme'den sanki bir hissiyattan ziyade bir duruma gönderme yaparmış gibi bahsediyor görünür (önceki tartışmaya bakınız).

İtme/çekme ayrımı Plutchik'in nerede yanlış yaptığını gözden geçirmemize yardım eder. Listedeki birçok özellik tipik olarak iten ama çekmeyen motivasyonlardan oluşur. Önermekte olduğum açıklamanın daha geniş kapsamı vardır. Dürtü ve basit isteklerle beraber açlıkları ve susuzlukları (ilkel motivasyonlar) ihtiva eder.

Şimdi duygular ile ruh hâlleri arasından ilkeli bir ayrım yapmanın bir yolu olduğunun açık olması gerekir. Duygular değerlikli bedenleşmiş değer biçmelerdir. Motivasyonlar duyuşsal durumlar tarafından itilen ya da çekilen hareket komutlarıdır. Fakat duygular motivasyonlara sebep olduğunda bu motivasyonlar asla duyguların kurucu parçaları olarak sayılmazlar. Dolayısıyla iki yapı dolaşık ama bağımsızdır.

2.4. Arzu Üzerine Son Sözler

Bitirme mahiyetinde arzu üzerine birkaç yorum sunmak istiyorum. Arzu felsefede merkezî bir rol oynamıştır. Felsefeciler sık sık insan hareketinin çoğunlukla inançlarla uyum içerisinde çalışan arzular tarafından güdüldüğünü varsaydılar. X'i arzularız, Y'yi yaparak X'i alabileceğimize inanırız, bundan dolayı Y'yi yaparız. 'Hareket kuramı'ndaki merkezî konumuna rağmen yine de arzu iyi anlaşılmamıştır. Arzuların ne olduğunda dair yaygın olarak kabul gören bir açıklama yoktur. Şimdi bu soruya hitap etmek için işleyişi masaya yatıralım.

Arzunun birleştirici bir kurgu olmadığını düşünüyorum. Bir şeyi arzulamak çoğu kez onu elde etmek için bir motivasyondur. Önerilen açıklamaya göre bu, arzunun bir hareket komutu olduğu anlamına gelir. Eğer iyi bir öğün yeme arzusuna sahipseniz, iyi bir öğün yemek, davranışınıza kılavuzluk eden alt sistemlere giden bir hedef durumu olarak girilecektir. Engellerin dışında yardımcı komutlar ardından bu hedefi gerçekleştirmek için toplanacaklardır. En yakın üstün nitelikli yemekler tedarik eden yere gidebiliriz.

Ancak arzu daima bir hareket komutu olamaz. Bazen 'arzu' kelimesini, elde etmek için çabalayamadığımız şeylere karşı tu-

tumumuzu betimlemek için de kullanırız. İyi bir hava arzuluyorum denilebilir. İyi hava için çabalayamayız (dua ya da seyahat dışında) bundan, bu arzu bir motivasyon değildir. Burada 'arzu', 'umut' için bir eş anlamlıdır. Hem umut hem de arzu burada tipik olarak duygudurlar. Daha isabetli olarak tutumsal duygulardır, belirli bir nesne ya da olayın bir temsiline iliştirilmiş duygulardır. Ayrıca arzu bir durum duygusu olabilir. Sevgilinizin bedeninin muhteşem hatları sizi arzuyla doldurabilir. Terimin bu şehvetli anlamında arzu, bir ruh hâli bile olabilir. Şeylerin bütününde oldukça uyarıcı olduğu etkisini uyandıran genel bir değer biçme –dünyaya karşı bir tür cinselleştirici duruş– olabilir.

Arzu ayrıca bir hissiyat da olabilir. Eğer arzulanan şartlar gerçek olursa çeşitli duyguları hissetmeye bir eğilim olabilir. Bu anlamıyla zenginlik arzulanabilir. Eğer zenginlik gelirse, kişi memnun olur; eğer gelmezse kişi hayal kırıklığına uğrar ya da sertleşir.

Eğer arzunun, nasıl hareketin belirlenmesine katıldığı bilinmek isteniyorsa akılda ne türde arzu olduğu hakkında belirgin olmaya ihtiyaç vardır. Böylesi bir açıklama olmadan arzunun çevresinde bir hareket kuramı inşa etmenin riskleri vardır. Bir duygu olarak yorumlandığında arzu bir devindiricidir, bir motivasyon değildir. Bir devindirici olarak arzu bize hareket etmek için bir neden sunar. Duygusal arzuların motivasyonları motive ettiği söylenebilir. Düşünmekten harekete olan hamle, duygusal arzulardan motivasyon arzularına bir hamle gerektirir.

Bu yorumları uyarıcı bir not olarak sundum. Duyuşsal yapıları kullandığımız kelimelerin birçoğu çok anlamlıdır.[8] Bu kelimeleri kullanırken duyuşsal âlem içerisindeki ayrımları kullanmalıyız. Duygular bu âlemde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Şu ana kadar tartıştığım her duyuşsal kurgunun sebepleri ya da çekirdekleridirler. Kalan bölümlerde odağımı tekrar duygulara daraltacağım ama içindeki argümanlar açıkça birbirine benzer türlerle ilgili olacaktır.

[8] Bir motivasyonu isimlendirmede kullandığım 'isteme' kelimesi 'arzu' kadar çok anlamlıdır.

Dokuzuncu Bölüm
Duygusal Bilinç

1. Gizli Hisler
1.1. Bilinç Dışı Duygulara Karşı

Duygularımıza en doğrudan, hissetme yoluyla aşinayızdır.[1] Hiddetlenme, neşe ya da umutsuzluk deneyimlemek gibi hissettirir. Bazı insanlar duyguların basitçe sadece hisler olduğunu düşünür. Bu, duygu çalışmalarında asla özellikle popüler bir görüş olmamaştır ama birçok kuram öncesi sezgiyle uygun düşer. Çağdaş araştırmacıların çoğunluğu duyguların ve hislerin basit özdeşliğini reddeder. Onun yerine düşünceleri, hareket eğilimlerini ya da fizyolojik tepkileri vurgular. Savunmakta olduğum görüşte duygular, bedensel değişimleri kaydederek ana ilişkilsel temaları temsil eden durumlardır. Duyguların yalnızca hisler olduğunu reddetmede çoğunluğa katılıyorum.

Gerçi duyguların hissedilebileceğini reddetmek ahmakça olacaktır. Basit hissetme kuramlarının rakipleri sıklıkla bu konu hakkında çok az şey söylerler. Şu ana kadar duygular hakkında birçok şey söyledim ancak duygusal hisler hakkında hiçbir şey söylemedim. Bu benim açıklamamı tamamlanmamış bırakır. Duygusal hisler açıklanmalıdır ve bu, duygu çalışmasını çeşitli sorularla sunar. Beyin duygusal fenomenolojiye nasıl neden olur? Bir duygu hissettiğimizde ne hissederiz? Duygular neden hissedilir ki? Duygular hisler olmadan oluşabilir mi yani bilinç dışı olabilir mi? En sondan başlayarak bu bölümde bu soruların hepsine hitap edeceğim.

Duyguların bilinç dışı oluşabileceği önerisi bazı kulaklara tuhaf gelebilir. Mesela bilinçli olarak deneyimlemeden hiddet

[1] Bu bölümdeki temalar ayrıca Prinz'de (2003a) tartışılmıştır.

durumunda olmayı hayal etmek zordur. Ancak böylesi bir durumu hayal etmenin zor olması ona karşı kesin kanıt sayılmaz. Son 100 yılda bilinç dışı etkinliğe merkezî bir rol veren zihniyet kuramları ile aşina hâle geldik. Freud'a bu akımı başlatma hakkı verilebilir. Freud'un etkisi altında çoğumuz bazı hareketlerimizin bilinç dışı dilekler tarafından motive edildiğine inanır hâle geldik. Freud'dan itibaren bilişsel bilimciler bilinç dışı durumların aralığını daha az kışkırtıcı bilgi alanlarına genişletti. Bilinç dışı süreçler algıda, bellek kodlamasında, motor kontrolde ve benzerlerinde bol bulunur. Aslında geniş ölçüde birçok beyin etkinliğinin bilince ulaşmadığına inanılır. Malumat sahnenin arkasında işlenir. Bilincin, sadece malumat işlemenin *sonuçlarını* kapsadığı önerilmiştir (Nisbett & Wilson, 1977). Bilinç bir restoranın yemek odası gibidir: Müşteriler sadece mutfak kapısının arkasında üretilmiş olan bir öğünün son ürününü görür. Deneyimin inceliklerinin nasıl yaratıldığı hakkında spekülasyona zorlanıyoruz.

Sahnenin arkasında bu kadar çok şey olurken duyguların bilinç dışı oluştuğu fikrini akla getirmemek mümkün değildir. Duygular bilinçli olduğunda davranışa etki eder. Ani bir hiddet nöbeti edebe aykırı olarak bağırılmasına sebep olabilir. Davranışın bilinç dışı duygular tarafından da güdülmesi olasıdır. Freud'a dönersek annesini hatırlatan bir kadınla evlenen Ed isimli bir adamın durumunu hayal edelim. Açıklama: Ed annesine âşıktır ama bunu fark etmede başarısız olur. Ensest aşkını bastırır ancak hâlâ bu, onun evlilik seçimini etkiler. Bu bir bilinç dışı duygu vakası değil midir?

Ed'in gizli aşk tarafından güdüldüğünü söylemek caziptir fakat bir başka yorum vardır. Ed'in aşkı tamamen bilinçlidir. Gizli olan aşkının belirli nesnesidir. Ed annesine âşık olduğunu bilmez. Tabii ki yine de âşık olduğunu bilir. Diğer türlü evlenmeyi seçmezdi. Bu yorumda duygularımızın sebeplerini bastırırız, duyguların kendilerini değil.

Bu öneri Freud'un birçok kendi yorumuyla uyumludur. Örneğin yüzer-gezer endişe tartışmalarında endişenin bilinçli olduğunu, hatta bazen yıkıcı derecede böyle olduğunu fakat kaynağının görüşten gizlendiğini söyler (1915/1984). Freud bilinç

dışının ustasıdır ancak duyguları bu gizli âlemde konumlandırmaya isteksizdir. Şunu yazar:

> Şüphesiz ki duygunun özünün farkında olmalıyızdır yani duygunun özü bilince bilinir olmalıdır...[Ancak] bir duyuşsal ya da duygusal tepi algılanması fakat yanlış yorumlanması olabilir. Uygun temsilinin bastırılmasından dolayı bir başka fikirle bağlantılı hâle gelmeye zorlanmıştır. (s. 179)

Freud iki bileşeni birbirinden ayırır: Bir duyguya yol açan yargılar ve duygunun kendisi. Alıntılanan paragrafta ikincisinin bilinç dışı olabileceğini söylerken ilkinin olamayacağını söylüyor gibi görünür. Bilinç dışı duygularla ilgili şüphecilik bugüne kadar sürer. Clore (1994a) duyguların hissedilmek zorunda olduğunu ve bu hislerin tanımı gereği bilinçli olduğunu iddia eder. Freud gibi bariz bilinç dışı duygu vakalarını, bilinç dışı duygu sağlayan yargılara başvurarak açıklar. LeDoux (1994) ayrıca sadece bilinç dışı 'duygu süreçleri'ni kabul ederek bilinç dışı duyguların olamayacağını iddia eder. LeDoux'nun terimi bilinç dışı yargılara değil insanlarda ya da diğer hayvanlarda duygusal tepkiye katkı sunan ilkel bilinç öncesi beyin yapılarındaki süreçlere gönderme yapar.

Bilinç dışı duyguların bazı savunucuları bile, bir duygumuz olduğunda bir şeyin bilinçli olması gerektiğini ima ediyor gibi görünür. Zajonc (1994) bilinç dışı duygulara inancını belirtir fakat görüşü Clore'nin ya da LeDoux'nun görüşlerinden tamamen farklı değildir. Duyuşsal tepkilerin (tercihler ve beğeniler), bilinçaltı algılanan uyarım tarafından etkilenebileceğini iddia ederek bilinç dışı duyguları savunur. Bu, bilinç dışı duygu sağlanması için iyi kanıttır ancak bilinç dışı duygular için değildir. İkincisini göstermek için Zajonc duyuşsal tepkilerin de bilinç dışı olduğunu göstermeye ihtiyacı vardır. Yine de kendi deneylerinde bu duyuşsal tepkiler, deneklerin sözlü bildirimleri ve tercih puanlamalarıyla ölçülmüştür ve bilinçli olduklarını önerir. Greenspan (1988) bazen bilinç dışı duygulara olan inancını ifade eder ama konumu da Clore'ninkine yakın görünür. Duyguları, ilkel duyuşlarla (acı ve haz) birlikte değerlendirici

düşünceler olarak tanımlar. Değerlendirici bileşenlerin bilinç dışı olabileceğini fakat daima acı ya da haz hissettiğimizi söyler.[2] Açıkçası sadece duyguların kısmen bilinç dışı olabileceği sonucuna varabilir.

Neden birçok araştırmacı duyguların tamamen bilinç dışı olamayacağında ısrar eder? Bir olasılık, his kuramına olan derin inançlarını sarsamamış olmalarıdır. His kuramı, duyguların basitçe bilinçli hisler olduklarını söyler. Görünüşe bakılırsa bu kuram, kaşınmalar, acılar ve ardıl görüntüler gibi diğer zihinsel durumların bir çeşidine eşit derecede uygulanabilir görünür. Kuram öncesi sezgilerimize göre bilinç dışı bir acı filizlenmesi ya da bilinç dışı bir yeşilin ardıl görüntüsü olabileceğini söylemek anlamsızdır. Bütün bu örnekler tartışmalıdır fakat ilkesel olarak bazı zihinsel terimlerimizin bilinçli olması gereken durumlara gönderme yapabileceği olası görünür. Duygu terimleri bu kategoriye girebilir. Ama girer mi?

Clore (1994a) ilginç bir argüman sunar. Basitçe, duyguların tanımı gereği bilinçli beyan etmektense Clore, zihinsel yaşamlarımızdaki birincil işlevlerini yerine getirmeleri için duyguların bilinçli olması gerektiğini iddia eder. Clore, duyguların bizi şeylere karşı uyardığını söyler. Zihinsel kırmızı bayraklardır. Eğer duygular bilinç dışı olsaydı bu rolü üstlenemezlerdi. Birinin zifiri karanlıkta kırmızı bir bayrak salladığını hayal edin. Eğer kırmızı bayrağı göremezseniz dikkatinizi de çekemez.

Clore'nin argümanı baştan çıkarıcıdır fakat bazı istikrarsız öncüllere yaslanır. İlk olarak duyguların dikkatimizi çekme işlevine hizmet ettiği açık değildir ve eğer bu işleve hizmet ediyorlarsa bunu her durumda yapmak zorunda oldukları açık değildir. Duygular, dikkatimizi çekmeden davranışımızı etkileyebilir. Aslında Clore'nin kendi analizi dikkat çekme işlevi hakkında soru işareti yaratır. Freud ile birlikte Clore, duygularımızı sağlayan koşulların bilincinde olmayabileceğimizi kabul

[2] Eğer acının ve hazzın duygusal değerliği yakalaması beklenirse Greenspan'ın görüşü Bölüm 7'de savunduğum görüşün doğrudan rakibi konumdadır. Ben değerliğin bilinç dışı olduğunu iddia ediyorum.

ediyor. Ed'in aşkı bilinçli olmalıdır fakat aşkını ilk anda sağlayan kişinin annesi olduğunun farkında değildir. Şimdi duyguların dikkatimizi yakalamak için tasarlandığını farz edelim. Bu iyiye mi hizmet edecektir? Açık cevap onları sağlayan durumlara odaklanmamıza neden olarak dikkatimizi yakalayacaktır. Mesela yılan belirdiğinde bir başka etkinliğin ortasında olmama rağmen korku benim önümdeki yılana odaklanmama sebep olur. Clore'nin önerisinin en akla uygun okuması, duyguların sağlayıcılarına odaklanmamıza neden olma işlevi olmasıdır. Bu sonuç bilinç dışı duygular ile ilgili argümanını baltalar. Bu argümana göre duygular bilinçli olmalıdır çünkü uygun işlevlerine bilinç dışı olarak hizmet edemezler. Aynı zamanda duygu sağlayıcılarının bilgisini bastırabileceğimizi kabul eder. Eğer, sağlayıcılara odaklanmamıza sebep olmak duyguların işleviyse sağlayıcılar bastırıldığında duygular bu işlevi yerine getirmekte başarısız olur. Dolayısıyla Clore duyguların gerçek işlevine hizmet etmeden oluşabileceğini söylemeye taahhüt etmiştir. Eğer durum buysa duyguların bilinç dışı oluşabileceğini yadsımak için hiçbir nedeni kalmamıştır.

Clore'nin argümanıyla ilgili başka bir sorun daha vardır. Duyguların dikkatimizi çektiği öncülünden, bilinçli olmaları gerektiği sonucuna çok hızlıca geçer. Bu sonucun çıktığını düşünmek için neden yoktur. Bu çıkarımın işlemesi için Clore'nin zihinsel durumların yalnızca bilinçli olursa dikkatimizi çekebileceğine dair bir yardımcı öncüle ihtiyacı vardır. Ancak böyle olmak zorunda değildir. Sorunları tespit eden ve bizi onlara karşı uyaran bilinç dışı bir uyarı sistemi hayal edebiliriz. Uyarı sisteminin neticesi bilinçli bir durum olabilir fakat uyarının kendisi bilincin dışında oluşabilir. Bu, bilinç dışı duyguları düşünmek için bir model sağlar. Duyguları karanlıkta sallanan kırmızı bayraklar olarak görmektense duyguları, karanlıkta açılabilen lamba anahtarları olarak alabiliriz. Olağan olarak anahtar açıldığında hem anahtarın kendisini (duygu) hem de onu açan eli (sağlayıcı) görürüz. Yine de bazı durumlarda ışık anahtarı aydınlatmakta başarısız olabilir.

1.2. Bilinç Dışı Duyguları Savunmak

Bilinç dışı duygulara karşı bir argümanın ikna edici olmadığını gösterdim. Fakat bu, duyguların bilinç dışı olabileceğini göstermekten dağlar kadar uzaktır. Bilinç dışı duygular fikri kulağa tuhaf gelmiş olabilir. Neden böylesi durumları şart koşmamız gerektiği merak edilebilir. Duyguları bilinç dışı âleme genişletmenin ne gibi zeminleri vardır? Bu kısımda birkaç argüman önereceğim.

Felsefe içerisinde ilişkili bir meselenin kayda değer tartışması olagelmiştir: bilinç dışı acıların olasılığı. Bilinç dışı acılar, bilinç dışı duyguların daha da az olası görünürler ancak bazı felsefeciler makul argümanlar sunmuşlardır. Örneğin Rosenthal (1991) tanıdık türde bir vakayı düşünmemizi ister. Yoğun bir baş ağrısı boyunca bir başka şeye odaklanmış olun. Belki de sürükleyici bir roman okuyorsunuzdur. Kısa bir dönem baş ağrınızın farkındalığını kaybetmiş görünürsünüz. Artık ağrımaz. Şimdi ya acının bir süreliğine gittiğini ya da hiçbir zaman durmadığını, geçici olarak bilinçten ayrıldığını söyleyebiliriz. İkinci seçeneğin bir avantajı vardır. Mevzu olan dilim boyunca parmaklarınızı şakaklarınıza sürekli bastırdığınızı ya da acı oradaymışçasına yüzünüzü acıyla buruşturduğunuzu farz edelim. Diğer bir deyişle baş ağrısı olduğundakiyle uyumlu, aleni davranış sergilediğinizi farz edin. Okurken bağ ağrısının sebebine ilişkin hiçbir şeyin değişmediğini de bunun üzerine farz edelim. Belki de baş ağrısı kas geriliminden, kafaya bir darbeden ya da bir akşamdan kalmalıktan kaynaklıdır. Bütün bu etiyolojik faktörler hâlâ yerindedir. Sebebi ve davranışsal etkileri kaldığında, baş ağrınızın yok olduğunu söylemek gerekçesizdir.

Bilinç dışı acının savunusu, acının ne olduğuna dair en iyi kuramı ele aldığımızda daha da destek bulur. Acı, karakteristik olarak hissedilirken acı hislerden daha fazlasını içerir. Acı zihnin fiziksel patolojiyi kaydetme yoludur. Mesela gerilim baş ağrıları kafadaki, yüzdeki ya da saç derisindeki kasların gerilimlerini kaydeder. Migrenler kan damarlarının genişlemesini kaydedebilir. Bütün acılar belirli fiziksel koşullar hakkında malumat taşır. Roman okurken acılarımızdan uzaklaştığımızda zi-

hin, bedenin durumunu temsil etmeyi durdurmaz. Patoloji sürekli olarak temsil edilir (dolayısıyla davranışın sürekliliği de). Eğer acılar fiziksel patolojileri temsil etmek üzere evrimleşmiş zihinsel durumlarsa ve zihin durumları bilincin dışındaki fiziksel patolojileri temsil edebilirse böylesi zihinsel durumları bilinç dışı acılar olarak isimlendirmek için iyi nedenimiz vardır.

Bu argümanlar duygu mevzusuna uyumlu hâle getirilebilir. Belirli bir fobiye kapıldığınızı hayal edin, uçma korkusu diyelim. Uçağınız kıtalar arası bir uçuş için kalktığında kendinizi akut bir endişe durumuna girerken bulursunuz. Kalbiniz hızla çarpar, kolçakları kavrarsınız, yer çekimi tarafından geri çekilmişçesine bedeniniz koltukta kaskatı hâle gelir. Sıkıntınızı gören, birlikte seyahat ettiğiniz arkadaşınız size kel bir berbere ziyareti hakkında komik bir anekdot anlatmaya başlar. Bir anlığına kendinizi onun saçma hikâyesinde kaybedersiniz. Bu kısa aralıkta korkunuzun farkında değilsinizdir. Aslında eğlence deneyimlersiniz. Ancak ardından nerede olduğunuzu hatırlarsınız ve dehşet hemen geri döner. Aynı kuvvetle kolçakları kavrıyor olduğunuz bütünü fark edersiniz. Berber anekdotundaki muhteşem içine çekilme anı boyunca bile korkunun bedensel işaretlerini göstermeyi asla durdurmadınız. Korkunuzun bu dilim boyunca kısaca dindiğini mi yoksa bilinç dışı olarak sürdüğünü mü söylemeliyiz? İkinci seçenek kesinlikle kulağa mantıksız gelmez.

Bilinç dışı acı lehine argüman, acının ilksel işlevinin (patoloji hakkında malumat taşımak) bilinç olmadan hizmet edilebileceği gözleminden faydalanabilir. Aynısı duygu meselesinde de geçerlidir. Duyguların ilksel olarak ana ilişkisel temalar hakkında malumat taşımak için tasarlandığını savundum. Ana ilişkisel temaların bilinç dışı olarak neden temsil edilemeyeceğine dair bir neden yoktur. Ayrıca duyguların, bilinç dışı olarak oluşabilecek diğer rolleri oynadığı düşünülür. Bizi davranışsal tepkilere hazırlayabilirler, düşünme süreçlerini başlatabilirler, kültürel değerleri somutlaştırabilirler ve ahlaki davanışları motive edebilirler. Bu etkilerin hiçbiri içkin olarak bilince bağlı değildir. Clore'ye cevap verirken yorumladığım gibi duygular hissedilmeden bile dikkatimizi şeylere doğrultabilirler. Birisinin

sıradan bir biçimde sokağa çöp düşürdüğünü izlediğinizi hayal edin. Kişi kabahatliyse içgüdüsel olarak tekabül eden hissi bilinçli olarak deneyimlemeden, küçümsemeyle dik dik bakabilir.

Bu argümanlar tutarlı bir ispat olarak alınabilir. Farkındalığın eşiğinin altında oluşabileceklerini söylemek bizim duygular kavramımıza çok fazla yük olmaz. Ancak tutarlılık ve gerçeklik iki farklı şeydir. Hipotetik vakalar ve anekdotlar deneysel onaya gereksinim duyar. Sona doğru Berridge (1999), bilinç dışı duygulara kati olmasa da kanıt olabilecek fikir verici laboratuvar bulgularının bir çeşidini gözden geçirir. Örneğin Arntz (1993) tarafından yapılan bir araştırmada örümcek fobisi olan kadınlardan, örümceklerle artarak yakından temas gerektiren bir dizi görev yerine getirmeleri istendi. Testten önce, bazı kadınlara bir opioid antagonisti ilaç verildi ve diğerlerine plasebo verildi. Opioid antagonisti alanlar diğer gruplar kadar fazla görev tamamlayamadılar ancak her iki grup da aynı derecede öznel korku bildirdiler. Fischmand ve Foltin'in (1992) bir çalışmasında kokain bağımlılarına, birinde tuz bulunan diğerinde çeşitli miktarlarda kokain içeren iki damar içi yol açıldı. Bağımlılar her iki yoldan da damara akıtabilecek bir tuşa basabiliyorlardı. Çok düşük kokain dozlarında denekler iki yoldan da hiçbir öznel fark olmadığını bildirdiler ancak kokain yolu için olan düğmeye bilmeden daha fazla basmışlardı. Bağımlılar ve fobiklerdeki bu bulgular, sağlıklı deneklerdeki çalışmalarla kıyaslanabilir. Strahan, Spencer & Zanna (2002) bilinçaltı olarak sunulmuş olan üzgün yüzleri gözledikten sonra deneklerin daha yüksek olasılıkla hareketli müzik seçtiklerini buldu. Deneklerin davranışları böylece ruh hâlinde bir değişikliği ortaya çıkardı ama sorulduğunda öznel bir ruh hâli değişikliği bildirmediler. Bütün bu çalışmalarda olgusal duyguların bildirimleri ve duygusal olarak güdülenen davranış ayrı düştü, bu da deneklerin gerçek duygusal durumlarının farkında olmayabileceklerini sezdirir.

Bilinç dışı işlemeyi gösterme iddiasında olan deneyler eleştiriye bağışık değildir. Bahsettiğim çalışmalar bilinci sözlü bildirimlerle ölçer. Eğer bir deneydeki katılımcılar iki deneyin aynı olduğunu bildirirlerse (örneğin aynı sayısal puanı vererek)

bilinç durumlarının aynı olduğu sonucuna varırız. Bu yöntem Ned Block (1995) tarafından geliştirilen bir itiraza açıktır. Block bir bilinç türünden daha fazlası olduğunu iddia eder. Bizim malumata bilinçli erişimimiz (erişim bilinci) ile bizim bilinçli niteliksel deneyimlerimizi (fenomenal bilinç) ayırt eder. Bildirmeye ve rasyonel düşünmeye hazır olduklarında zihinsel hâller erişim bilinçlidirler ve onlar gibi olmak şeklinde bir şey olduğunda zihinsel hâller fenomenal bilinçlidirler. Block, fenomenal bilinçli ancak erişim bilinçli olmayan durumlar olabileceğine (ve de tersi) inanır. Fark etmeden uzaktan yankılanan bir matkap sesinin deneyimini, aniden zaten sürekli yankısının duyulduğunun farkına vardığımız bir örneği verir. Bütün zaman boyunca ses fenomenal olarak bilinçlidir anak erişim bilincinde değildir. Bu durum hakkındaki önemli gözlem, onu fark edene kadar matkabın sesinin bağımsız olarak bildirilemeyeceğidir. Bu, sözlü bildirimlerin erişim bilinci için makul kanıt sunabilirken fenomenal bilince geldiğinde ciddi derecede sınırlı olduğunu sezdirir.

Eğer Block haklıysa çoğunlukla bildiremediğimiz, fenomenal olarak bilinçli deneyimlerimiz olur. Bu, bilinç dışı duyguların kanıtlarının hepsine şüphe düşürür. Kokain bağımlısı iki damar yolundan gelen sıvının da hedonik yükselmeye sebep olmadığını bildirdiğinde, bir duyuşsal farkın erişim bilincine ulaşamadıkları sonucuna varabiliriz.

Bence bu itiraz aşırı ispatta bulunur.[3] Eğer sözlü bildirimlere güvenilemezse demek ki fenomenal bilincin de zarifçe ölçümü zordur. Fenomenal bilinci ölçmek için sözlü olmayan davranışlara dayandığımızı farz edelim. Kokain bağımlılarının hafif ilaç sebepli coşkunun fenomenal bilinci olduğu söylenebilir çünkü doğru tuşa daha sık basarlar. Sorun, herhangi bir zihinsel durumun potansiyel olarak harekete etkide bulunabileceğidir. Eğer sözsüz davranış fenomenal bilince bir kanıt ise her zihinsel durumun bilinçli olduğu sonucuna varmaya zorlanabi-

[3] İng. 'to prove too much'. Argümanın istenen sonuca geçerli yollardan ulaşmasına rağmen sonucun daha geniş sonuçlarının açıkça saçma olmasından dolayı ortaya çıkan mantıksal yanılgı. (Çev.)

liriz. Hangi sözel olmayan davranışın kanıt olarak sayılıp hangisinin sayılmayacağını belirlemek için ilkesel bir yol yok gibi görünür. Şüpheci bir konuma zorlanırız. Kişi fenomenal bilinci sadece birinci şahıs perspektifinden tespit edebilir. Fenomenal bir fark olup olmadığını sadece deneydeki kokain bağımlıları bilir ve bu tuhaf bir tür bilgidir çünkü bunu bildiremezler. Block, bildirilemez fenomenal bilincin olduğunda haklı *olabilir* ama bunu doğrulamak için kesin bir yol yoktur.

Bir şeyi doğrulayamamak onun olmadığını ispatlamaz (bu kaba gerçeklemecilik [*verificationism*] olurdu). Diğer yanda bir şeyi doğrulamak imkânsızsa ona inanmak için bağımsız zeminler varsa onun var olduğuna inanmalıdır. Bu durumdaki bağımsız kanıtın, matkap örneğindeki gibi fenomenal ve erişim bilinci arasındaki sözde ayrılıklardan geldiği farz edilir. Fakat matkap örneğinde kişinin fenomenal deneyimini geriye dönük olarak dillendirdiğine dikkat edin. "Vay canına, matkabı öteden beri duyuyordum." denir. Bu fenomenin iki rakip açıklaması vardır. İlk olarak geriye dönük bildirim yanlış bir anı olabilir ki bu durumda erişim olmaksızın fenomenal bilincin olduğuna dair bir kanıt yoktur. İkinci olarak doğru bir anı olabilir ki bu da erişim ve fenomenal bilinç arasındaki ilişki hakkında genel bir ilkeye işaret eder. Beyin yaralanması ya da bazı başka engeller dışında, denendiğinde fenomenal durumlara erişilebilir. Bu ilkenin önemli ölçüde içgözlemsel desteği vardır. Fenomenal deneyimleri betimlemek için tam bir kelime hazinesinden sıklıkla yoksun da olsak daima düşünmek için durduğumuzda betimlemek için deneyen bir konumda olduğumuz görünür. Olağan koşullar altında fenomenolojinin herhangi bir bölümünün tamamen erişim dışında olduğuna inanmak için bir neden yoktur. Bir matkap arka planda gürültü ediyorsa onu erişim bilincine getirmek ve bildirmek neredeyse hiç çaba gerektirmez.

Şimdi kokain durumunu ve örümcek fobisi durumunu ele alalım. Her iki deneyde de deneklerden deneyimlerinin içeriklerini irdelemeleri istenir. Nasıl hissettiklerini bildirmeleri beklenir. Bu, dikkatin bazı daha angaje edici bir nesne tarafından çekildiği, uzak bir yankı tarafından dikkatinin dağıldığı matkap durumu gibi değildir. Bu denekteki katılımcıların neden kendi

fenomenal deneyimlerini bildirememeleri gerektiğine dair bir neden ve beyin hasarı olmadan fenomenal deneyimlerin bildirilemez olduğunu düşünmek için bağımsız bir neden yoktur (örneğin kişinin dil merkezlerinde hasar). Bundan dolayı fenomenal ve erişim bilincinin her ikisinin de var olduğunu ve ayrılabileceğini bahşetsek bile bu deneylerde ayrı ayrı olacağını düşünmek için bir neden yoktur. Bilinç dışı için makul derecede iyi kanıt olduğu sonucuna varıyorum.

Bu aralıkta inatçı bir eleştirmen, bilinç dışı duyuşsal durumlarımızın aslında olduğuna katılırken bu duyuşsal durumların duyguları olarak adlandırılmayı hak ettiğini yadsıyabilir. Bu tepkiyi cazip bulanlar gerçekten his kuramının boyunduruğu altındadırlar. En iyi cevap başladığım noktalardaki noktalara başvurur. Eğer duyguların ne için olduğu hakkındaki en iyi kuramımız, ana ilişkisel temaları temsil etmek için olduğunu (örneğin tehlikeler ve hedefi elde etmek) ve bilinç dışı durumların bu rolü oynadığını önerirse yöntemsel zeminlerde bu bilinç dışı durumlara duygu demeliyiz. Berridge tarafından gözden geçirilen deneyler tam olarak bu argümanı desteklediklerı için kullanışlı. Örümcek fobisi olanın davranışını güden bilinç dışı durum, bir tehlike dedektörünün bir modülasyonudur ve kokain bağımlısının davranışını güden bilinç dışı durum bir hedefin elde edilmesini temsil eden bir durumun bir modülasyonudur. Bu deneyler bilinçli duygularla aynı malumat sağlayıcı işlevi bulunan durumların bilinç dışı olarak var olabileceği iddiasına somut kanıt sağlar. Bunlara, bilinç dışı duygular demeliyiz.

Bilinç dışı duygular hakkında şüpheciliğin altını oymanın en kolay yolu, insanların bir ara bilinç dışı algılar hakkında da şüpheci olduğunu hatırlamaktır. Mesela birinin farkında olmadan görebileceği önerisi daha önceki zamanlarda kulağa tuhaf geliyordu. Neden ise basittir. Farkında olduğumuz görme örnekleri, önemsiz bir biçimde bilinçli görsel durumlardır. Bilinç dışı görsel durumlarımıza doğrudan erişimimiz yoktur (çelişkinin acısıyla). Onları deneyimlemeden var olduklarını düşünmek için bir nedenimiz yoktur. Yani görme bilimcilerin kanıt sağlamaya başlamasından önce bir neden yoktu. Şimdi eşik altı algıların kanıtı o kadar tanıdıktır ki bilinç dışı görüş tamamen doğal gelir (Dixon,

1981). Kör görüş hastalarında bulunduğu gibi deneyim olmadan korunan duyarlılık örnekleri davayı kapatmaya yardımcı oldu (Weiskrantz, 1986). Daha çok insan altta yatan bilinçli duyguların bilinç olmadan sürebildiğindeki gibi süreçleri fark etmeye başladığında, bilinç dışı duygular fikrinin kulağa tamamen doğal geleceğini tahmin ediyorum. Bilinç dışı algılar analojisi özellikle münasiptir çünkü bundan sonra iddia edeceğim üzere duygular beyindeki algısal sistemlerde yer alır.

2. Duygusal Bilincin Nöroişlevsel Temeli

2.1. Duygusal Bilinç Bedenin Bir Bilinci Midir?

Şu ana kadar duyguların bilinç olmadan da var olabileceğini iddia ettim. Açıkçası bu, duyguların hiçbir zaman bilinçli olmadığını önermez. Bütün dediğim çoğunlukla bilinçli olabilir. Tamamlanmış herhangi bir duygu kuramı duygusal bilinci açıklamalıdır. Bilinçli bir duygu deneyimlediğimizde ne hissederiz? Duygular nasıl olur da hissedilir? Sırasıyla bu sorulara değineceğim.

Daha önceki bölümlerde duygusal bilincin bedensel durumların değişimlerinin bilinci olduğunu farz eden William James'i (1884) uygun bulmuştum. James bunu bir *Gedankenexperiment* [düşünce deneyi] ile iddia eder. Bilinçli bir duygu düşünün, der ardından zihinsel olarak her bedensel hissi çıkarın. Dehşet hissini titreme, terleyen avuç içleri, gerilen kaslar, buruşturulan surat, çarpan kalp ve nefes darlığı olmadan hayal edin. İçgözlemsel olarak geriye kalan bir şey olmaz. Bu argümanı tatmin edici buluyorum ama her dinleyici grubunun bir şüphecisi vardır.

Bölüm 8'de tutumsal duygular dediğim şeyden etkilenen birisinin şüphelerini ele almama izin verin. Bir yılan görmekle oluşan yoğun panik gibi tutumsal olmayan duygularda beden çok yakından işin içinde görünür. Paniğin bilinçli deneyimi neredeyse hissedilen bir bedensel değişimdir. Fakat tutumsal söz ifadelerini kullandığımızda 'korkarım ki', bu sonuç her zaman çıkmaz. Yüzünü ekşitmeden ya da titremeden kişi bir

üst mahkemenin verilen kararı bozmasından korkabilir. Aynısı 'tarafından' ya da 'hakkında' kelimeleri kullanılarak atfedilen birçok duygu örneği için söylenebilir. Kişi, sendikanın durumu hakkında öfkeli ya da en son anket sonuçları nedeniyle şaşırmış, gücün kötüye kullanılmasından iğrenmiş ya da son dönemdeki seçim dönüşlerinden hoşnut olabilir.

Bu vakalara bir cevap Bölüm 4 ve Bölüm 8'de zaten sezilmiştir. Kıskançlık gibi ileri bilişsel duyguların bedensel semptomlar olmaksızın oluşmasında tutumsal durumlar olduğunu iddia ettim. Birisi bedensel semptomlar olmadan sevgilisini kıskanabilir ancak bedensel semptomları hissetme eğilimi olmadan değil. Eğer sevgilinizi bir başka kişiyle uygunsuz durumda görmek kızarmanıza ya da sinmenize sebep olmuyorsa muhtemelen kıskanmıyorsunuzdur. Birisi bir eğilimi isimlendirmek için tutumsal bir duygu atfı kullanıyorsa bilinçli bir duruma gönderme yapılmıyordur. Eğilim ortaya çıktığında Jamesçi kuramın tahmin ettiği gibi bedendeki değişimler yoluyla duygu bilince girer. Yıllarca kıskanç olabilirsiniz ancak sadece eğilim içinizde oluştuğunda kıskançlığı *hissedersiniz.*

Diğer bariz karşı örnekleri etkisiz hâle getirmek daha zordur. Bazen tutumsal duygularımız herhangi bedensel bir semptom olmadan hem olgusal hem de bilinçli olabilir. Şaşırma özellikle olası bir örnekler kaynağı sağlar. Samimi olarak son anketler tarafından şaşkın olduğunuza tanıklık ettiğinizi hayal edin. Belki de çok farklı bir netice beklediniz. Sayıları okuduğunuzda ve şaşkınlığınızı ifade ettiğinizde yalnızca bir tepki verme eğilimi bildirmezsiniz; sonuç olarak şaşırmanızın kaynağına rastladınız. Yine de diyelim ki piyangoyu kazandığınızı bildiren beklenmedik bir arama tarafından şaşırtılmışçasına kalbinizin hızla çarptığını hissetmeyebilirsiniz. Bu, bedensel semptomların olmadığı bilinçli bir duyguya örnek değil midir?

En az iki cevap verilebilir. İlk olarak birinin bedensel değişimler olmaksızın şaşırma deneyimleyip deneyimleyemeyeceği ampirik bir sorudur. Bu durum imkânsız olabilir. Beklenmedik bir şeyle karşılaştığınızda fizyolojik değişimleri bastırmak

imkânsız görünebilir. İkinci olarak 'duygu' terimleri, duygular dışında başka şeylere gönderme yapmak için de kullanılır. Şaşırma, beklentiler ihlal edildiğinde oluşan bir duygudur. Bu, bir duygunun, kişinin her beklentisi ihlal edildiğinde oluşacağı anlamını taşımaz. Kişi soğukkanlılıkla bir şeyin beklenmedik olduğunu yargılayabilir. Tekabül eden bedenleşmiş değer biçmeler olmadan bir ana ilişkisel tema hakkında bir yargı şekillendirdiğimiz vakalara genişleyen bir 'şaşırma' kullanımımız olabilir. Eğer son anketlere soğukkanlı şaşkınlık bildirirseniz bu, farklı bir netice beklediğinizi söylemenin bir yoludur. 'Şaşırma'nın bu bağlamda bir duyguyu isimlendirdiği güçlü bir sezgi yoktur. Ayrıca İngilizcede diğer duygu terimlerinin de soğukkanlı kullanımları vardır. Birkaç sabit mecaz bu şekilde işler. "Korkarım ki beyaz şarabımız bitmiş.", "Partiye katılamayacağımı söylemekten üzgünüm.", "Davranışından incindim." ve "Bu akşam burada bulunmaktan mutluyum." deriz. Bu klişeler herhangi bir duygu olmadan söylenir.

Bir tane daha bariz bir karşı örneği ele alalım. Bir sene terapi sonrasında, başarıdan korktuğunuza inanmaya başlıyorsunuz. Bir durumda terfiye yol açacak bir görevi geri çevirdiğinizde durup davranışınız üzerine derinlemesine düşünüyorsunuz ve korkudan dolayı fırsatı reddettiğiniz sonucuna varıyorsunuz. Yine de avuç içlerinizde herhangi bir ter ya da nabzınızda bir artış hissetmiyorsunuz. Korktuğunuzun farkındasınız ama bedeniniz tümüyle sakin. Peki bu duyguların bedensel semptomlar olmadan bilinçli olabileceğini ispatlar mı?

Bu itiraza Block'un erişim/fenomenal ayrımına başvurarak cevap verilebilir. Bu durumda fenomenoloji olmadan korkuya erişim bilinciniz var olabilir. Korktuğunuzu biliyorsunuz ancak korkunun niteliksel bir deneyiminden yoksunsunuz. Jamesçi duygular analizini fenomenal bilince kısıtlamak istiyorum. O, duygusal hislerin bir kuramıdır, kendine atfedilen düşüncelerin değil. Betimlenen durumdaki kişi "Korktuğumu biliyorum fakat korkmuş hissetmiyorum." diyebilir. Psikoterapi örneği, fenomenal olarak bilinçli korku ve hissedilen beden durumları arasında bir ayrılma için kanıt sunmaz. Böyle bir ayrım için hiçbir ayrılmanın gelmeyeceğini tahmin ediyorum.

2.2. Algısal Bilincin Genel Bir Kuramı

Eğer duyguların bilinçli deneyimi, gerçekten bedensel değişimlerin deneyimi ise duyguların nasıl bilinçli hâle geldiğinin bir açıklaması, algısal durumların nasıl fenomenal olarak bilinçli (bundan sonra sadece bilinçli) hâle geldiğinin genel bir açıklamasının altında toplanabilir. Sadece algısal durumların bilinçli olabileceğine inanıyorum. Bu iddiayı burada savunmayacağım ancak birçoğu katılacaktır. Bilinçli düşünceler bile kafalarımızda yankılanan kelimelerin ve imgelerin bilinçli deneyimlerinden biraz daha fazla görünür (Jackendoff, 1987). Ayrıca bütün algısal durumların aynı yoldan bilinçli hâle geldiklerine inanıyorum. Bu tartışmalı bir iddiadır. Birçok araştırmacı farklı türdeki bilinçli deneyimlerin farklı açıklamaları olabileceğine inanır (ör. Churchland, 1992; Flanagan, 1997; Wilkes, 1988). Şüphecilikleri beyinde bilinç merkezi olmadığı olgusundan körüklenir (Dennet & Kinsbourne, 1992). Bilinçli olan beyin durumları ve bilinçli olmayanlar arasında bariz bir fark yoktur. Tanımlanabilir bir işaret olmadan bilincin her tarafının fenomenal statüsünü aynı yoldan elde ettiğinden emin olamayız. Şüpheciler onun yerine deneyimin her tarafını ayrı ayrı analiz etmemiz gerektiğini ve bir yerine birkaç bilinç kuramı için gayret etmemiz gerektiğini söyler.

Bilincin çeşit çeşit açıklaması olabilir ancak birliğin, bizim çalışan hipotezimiz olması gerektiğini düşünüyorum. İyimserliğimin nedeni, farklı bilinç formlarının muazzam derecede fazla ortaklığının olmasıdır. Burada dört ortaklık vardır. İlk olarak, daha önceden bahsedilen, beyin sakatlıkları ya da diğer engeller dışında, eğer denersek bütün bilinçli durumlar bildirilebilirdir. İkinci olarak ancak ve ancak bilinçli durumlar epizodik belleğe girmek için aday olarak görünürler. Eğer geçmişten belirli bir olayın bir anısı varsa bilinçli olarak deneyimlenen bir olayın bir anısı olacaktır. Üçüncü olarak bütün bilinçli durumlar dikkat tarafından etkilenebilir. Eğer bir şey tarafından dikkatiniz dağılırsa bir başka şeyin bilinçli farkındalığını kaybedebilirsiniz. Ve son olarak bütün bilinçli durumlar bir şey gibi hissettirir. Tam da farklı durumların bir fenomenolojisinin olması açıklanmaya

muhtaçtır. Birleşmiş bir kuramın fırsatını kollamamız gerektiği sonucuna varıyorum. Ayrıca böylesi bir kuramın taslağının hâlihazırda mevcut olduğuna inanıyorum. Böylesi bir kuramı başka bir yerde savundum (Prinz, basım aşamasında b ve alıntılar içinde). Buradaki hedefim, savununun tamamını tekrar etmek değil, tarafını tuttuğum kuramın duygular davasına nasıl genişletilebileceğini göstermek.

Birleşmiş bir bilinç kuramı bulabilmek için şu stratejiyi öneriyorum. En iyi anladığımızı, duyusal kip olan görüşü araştırarak başlamalıyız. Eğer görsel bilincin nasıl ortaya çıktığına dair bir kurama varabilirsek diğer duyusal kiplerin de aynı ilkelere uyup uymadığını görmek için bakabiliriz. Eğer uyarlarsa birleşmiş bir bilinç kuramımız olur. İlerleyen sayfalarda görsel bilincin bir kuramının taslağını çizeceğim ve ardından onu duygusal bilince genişleteceğim.

Desteklediğim bilinç kuramı Ray Jackendoff'un (1987) içgörüleri üzerine inşa edilir. Jackendoff, bilinç analizine duyusal sistemlerin hiyerarşik olarak düzenlendiğini gözlemleyerek başlar. En ünlüsü olarak görme, kabaca üç seviyede işlemeye bölünebilir: düşük, orta ve yüksek. Bu organizasyon, en etkili olarak Jackendoff'un birincil kaynağı olan David Marr (1982) tarafından önerildi ama günümüz bilişsel nörobilimi içerisinde detaylandırıldı. Birincil görme korteksi (V1) ile ilişkili düşük seviye görme, yerel özellik tespiti ile alakalıdır. Yönelmiş çizgiler ve küçük renk yamaları, küçük duyarlılık alanları olan hücreler tarafından tutarlı bir bütüne entegre edilmeden tespit edilir. Ekstrastriate korteks alanları (V2-V5) ilişkili olan orta seviye görme entegrasyona erişir. Burada konturlar, bağlama hassas yollar içerisindeki renk harmanını, lekeleri şekillendirmek üzere çizgiler bir araya gelir ve hareket, gölgeleme, derinlik ve boyut algısını mümkün kılar. İnferior temporal korteks (TE, TEO) ile ilişkili yüksek seviye görme, bakış açısıyla değişmez tanımayı elde eder. Farklı yönelimlerden, görsel alanın farklı konumlarından ve farklı uzaklıklardan algılanan tam da aynı nesne bu bölgedeki aynı hücrelerin ateşlenmesine sebep olabilir. Yüksek seviye görme detaylardan soyutlayarak nesneler ve

görüş koşullarının bir aralığı boyunca ortaklıkları görmemize izin verir.

Bütün bu seviyelerin hepsinde Jackendoff sadece orta seviyenin deneyimin içeriklerine tekabül ettiğini gözlemler. Düşük seviye görme çok bölük pörçüktür ve yüksek seviye görme de çok soyuttur. Bilinçli görme görsel çevremizde sınırların, üç boyutlu nesnelerin, tutarlı konturların, bağlamsal olarak düzenlenmiş renklerin ve yüksek derecede belirli konumların ve yönelimlerin bir dünyasını verir. Jackendoff, kuramını geliştirdiğinde nöroanatomik kanıttan yarar sağlamadı. Beyinde orta seviye görmenin konumu hakkında tahminde bulunmadı. Artık hücelerin bilincin içeriklerinin en iyi ilişkilendiği malumatı taşıyan hücelerin extrastriate kortekste yer aldığına dair çok iyi kanıt vardır (Koch & Braun, 1996). Ekstrastriate kortekteki alt bölgelere gelen hasar, seçici olarak görsel özelliklerin bilinçli farkındalığını yok eder. İleri göresel beyin alanlarına gelen hasar, görsel deneyimi ayırır ve tanımayı bozar (Farah, 1990). Düşük alanlara gelen hasar körlüğe neden olur ama arda kalan görsel imgelem bildirilmiştir (Seguin, 1886). Bütün bunlar Jackendoff'un görsel bilincin orta seviye işlemede ortaya çıktığı sanısını destekler.

Jackendoff orta seviyenin ayrıca diğer hiyerarşik olarak düzenlenmiş algısal sistemlerinde bilincin yeri olduğuna iddia ederek devam eder. Jackendoff'un haklı olduğunu düşünüyorum ama hâlâ bulmacanın bir parçasını kaçırıyor. Orta seviye bilincin yeridir fakat sadece orta seviye alanlardaki eksiklik bilinç için yeterli değildir. Bisiach (1992) bu sonucu görsel ihmal hastaları üzerine yapılan çalışmalardan çıkarır. Dikkatle ilişkili beyin merkezlerine gelen hasardan dolayı ihmal hastaları, görsel alanlarının sol taraflarının ya da görsel olarak sunulan nesnelerin sol taraflarının bilinçli deneyiminden yoksun görünürler. Ancak bazı durumlarda solda sunulan şeylerin bilinç dışı tanınmasına ulaşır gibi dururlar. Eğer tanım gerçekleşirse görsel hiyerarşinin her yanı boyunca malumat işliyor olmalıdırlar çünkü tanıma en yüksek seviyede kazanılır. Bisiach, Jackendoff'un hikâyesinin tamamlanmamış olduğu sonucuna

varır. Orta seviye etkinliğin bilinçli hâle gelmesi için başka şeye ihtiyacı vardır.

Eksik içeriğin dikkat olduğunu düşünüyorum. Dikkat tam olarak ihmal hastalarında eksik olan şeydir. Dikkat gittiğinde fenomenal deneyim onunla beraber gidiyor gibi görünür. Bu, sağlıklı beyinli insanlarda onaylanmıştır. Mack ve Rock (1998) normal deneklere çok fazla dikkat gerektiren bir görsel göreve sunmuştur ve ardından, kısaca görsel alanın merkezinde beklenmedik bir nesneyi bir an için göstermiştir. Deneklerin yarısı nesneyi deneyimlemekte başarısız olmuştur. Görsel sahneyi tarayan dikkat kalmayınca denekler 'dikkatsizce kör' hâle gelmiştir. Böylece görsel bilinç, orta seviye işleme artı dikkat gerektirir. Buna 'DOT[4] bilinç kuramı' diyorum, yani *dikkat verilen orta seviye temsiller.*

DOT kuramı, uygun bir dikkat açıklaması olmadan tam değildir. Bilinci dikkat cinsinden açıklamak döngüsel görünür çünkü dikkat sıklıkla bilinçli farkındalık cinsinde tanımlanır. Neyse ki diğer dikkat tanımları psikoloji ve bilişsel nörobilim ile geliştirilmiştir. Olshausen, Anderson ve van Essen (1994) tarafından önerilmiş olan bir analize taraftarım. Onlar dikkatin, malumatın beyinde nasıl aktığını düzenleyen bir süreç olduğunu iddia ederler. Dikkat ettiğimizde bir beyin bölgesindeki hücrelerin diğer beyin bölgelerine sinyal göndermesine izin verilir. Algısal dikkatin (belirli nesnelere, ortam boyunca yayılan algısal bir alana ya da her ikisine de odaklanabilen), lateral prefrontal korteksteki beynin algısal merkezleri ve işleyen bellek merkezleri arasındaki malumat akışına izin vererek çalıştığını sanıyorum. Görme durumunda işleyen belleğe giden yolaklar ilksel olarak yüksek seviye algısal alanlarda yaratılır. Orta seviye işleyen belleğe yüksek seviye alanlar yoluyla malumat göndermeyi başarır. İşleyen belleğin, önceden gelen orta seviyeden alınan bu temsillerin nasıl alındığının bir kaydı ile birlikte yüksek seviye görsel temsillerin geçici bir kaydını içerdiğinden şüheleniyorum. Bu iki malumat parçası, işleyen bellek alanlarından gelen malumatı geri orta alanlarına yollayarak beynin

[4] İng. 'AIR' yani 'attended intermediate-level representations'. (Çev.)

orta seviye bir temsili yeniden yaratmasına imkân sağlar. Eğer bu doğruysa işleyen bellek orta temsillerin bir kopyasını içermez ancak geriye dönük olarak böylesi temsillerin yeniden üretilmesi için olan yönergeleri içerir. Bu yönergeler Damasio'nun (1989, 1994) eğilimsel temsiller dediği şeylerdir. Dikkatin, orta seviye temsillerin işleyen bellekteki eğilimsel temsilleri biçimlendirilmesine yol açacak şekilde yüksek seviye algısal işleme merkezlerine doğru yansıtıldığı süreç olduğunu zannediyorum. Eğer bu doğruysa, algı, dikkat ve işleyen belleğin hepsi bir arada bilinçli deneyimleri oluşturmak için plan yaparlar (Rees, 2001 ile kıyaslayın). Sonuç olarak çıkan kuram Şekil 9.1'de şematize edilmiştir.

Bilincin, işleyen bellekte ortaya çıktığını ima etmek istemiyorum. İşleyen belleğe 'kapıları açtıklarında' orta seviye algısal sistemlerde ortaya çıktığını düşünüyorum. Bu metafor sonunda nöral terimlere dönüştürülmelidir. Hücresel etkinlikteki bazı değişimler, algısal bölgelerde kalan etkinlikler ile eğilimsel temsillerin şekillenebileceği işleyen bellekte süren arasındaki farkı yaratır. Hücresel etkinlikteki bu değişim bilincin nöral temelidir. Şu anda değişimin neyi içerdiğini tam olarak bilmiyoruz. Nasılsa algısal alanlardaki hücreler, işleyen bellek alanlarının fark etmesine izin verecek şekilde ateşlenebilir. Eğer bir Nobel ödülü istiyorsanız bu ateşlenme örüntüsünün ne olduğunu bulun.

'DOT bilinç kuramı', görme için çalışıyor gibi duruyor. Ayrıca diğer duyu modaliteleri ve birazdan iddia edeceğim üzere duygular için de çalışacağını düşünüyorum. DOT kuramı, daha önceden tanıttığım bilinç durumlarının dört ortak tarafının her birini açıklayabilmesinde daha da teyit edilir. Önemsiz bir biçimde listemdeki üçüncü ortaklığı da bağdaştırır. Bütün bilinç durumları dikkat tarafından etkilenir çünkü dikkat hâlleri bilince getiren mekanizmadır. Peki kıyaslamanın geriye kalan üç noktasına ne demeli?

İlk olarak bütün bilinç durumlarının denersek bildirilebileceğini ele alalım. DOT kuramında bilinçli hâle gelen herhangi bir durum işleyen belleğe bir sinyal gönderir. İçgözlemsel bildirimlerin işleyen belleği irdeleyerek çalışması çok olasıdır. İşleyen bellek duyular arasında ve duyulardan yakında konum-

lanan dil üretim merkezlerine olan malumat transferine izin veren bir aktarma merkezidir. Eğer malumat işleyen belleğe gönderildiğinde bilinç ortaya çıkarsa demek ki bilinç durumları, onları bildirmeye çalıştığımızda bildirime mevcut olmalıdırlar.

Şekil 9.1. DOT Bilinç Kuramı

Bilinç ve işleyen bellek arasındaki bağ ayrıca bilinç ve epizodik bellek arasındaki bağı da açıklar. Zamana duyarlı fMRI teknikleri epizodik bellek kodlamasını analiz etmek için kullanılmıştır. Buckner, Kelly ve Petersen (1999) işleyen bellekle ilişkili beyin bölgelerinin, epizodik bellek ile ilişkili orta arka [*medial posterior*] bölgelerde (hipokampüs çevresinde) görünen etkinliklerden *önce* etkinleştiğini buldular. Sonuçları: Episodik anılar yalnızca, malumat geçici olarak işleyen bellekte depolandıktan sonra kodlanır. Eğer bilinç işleyen belleğe bir geçitse epizodik anıların, bilinçli deneyimlerin anıları olması şaşırtıcı değildir.

Listemde geriye kalan tek ortaklık bütün bilinç durumlarının bir şey gibi hissettirmesidir; fenomenaldirler. Anlaşılıyor ki DOT kuramı bu olguyu açıklayamaz. DOT kuramı bir nöroişlevsel bilinç kuramıdır (Prinz, 2001). İşlevseldir çünkü bir durumun yalnızca belirli bir işlevsel rol oynarsa bilinçli hâle gelebileceğini söyler. Bilinçli hâller işleyen belleğe çıktı gönderen hâllerdir. Bilinç, işleyen belleği, dikkati ve algıyı içeren bir girdi/çıktı dinamiğinden dolayı ortaya çıkar. DOT kuramı *nöro*işlevseldir çünkü belirli hücesel etkinliklerin bilinçte vazgeçilmez rol oynayabileceğini söyler. Bilinç, yalnızca sinyaller işleyen belleğe hücresel tepkide tanımlanacak olan değişimlerin bir sonucu

olarak gönderilir. Nöroişlevselcilik bir materyalizm formudur. Bilinci fiziksel koşullarla karakterize eder. Bütün materyalist kuramlar Joseph Levine'in (1993) 'açıklama boşluğu' dediği şeyi bırakırlar. Neden bu fiziksel/işlevsel süreç bilince neden olur? Aynı beyin farklı türde bir deneyim ya da hiçbir deneyim yaratamaz mıydı? Görünüşe göre materyalist kuramlar böylesi sorulara cevap veremediğinden tehlikeye girer.

Burada bu endişeyi yeterince inceleyemeyeceğim. Bilinci çevreleyen felsefi bulmacalar zorludur ve uzun bir tartışma gerektirir. Sadece bir yanıta işaret edeceğim. Diğer birçok materyalist kuram gibi DOT kuramı da bir özdeşlik hipotezidir. Fenomenal deneyimlerin *yalnızca* DOT'lar olduğunu söyleyecektir. Özdeşlik hipotezi olarak birçok şeyi açıklar (örneğin tartışılmış olan bilinç durumlarının üç ortak özelliğini). Ancak belirli fiziksel durumların neden bir şey gibi hissettirdiğini açıklamaz. Açıklamak zorunda da değildir. Suyun H_2O olduğu hipotezi ile kıyaslayalım. Bu, suyun neden oda sıcaklığında sıvı olduğunu ve diğer özellikleri açıklar fakat neden belirli bir kimyasal bileşiğin su olduğunu açıklamaz. "H_2O suyu nedir?" sorusu anlamsızdır. Bu "Gnular[5] neden Afrika antiloplarıdır?" diye sormaya benzerdir. Tek makul soru "H_2O'nun su olduğuna inanmamıza neden olan şey nedir?" sorusudur. Cevap onu aynı yerlerde bulmamızdır ve bu, suyun çeşitli özelliklerini açılar. Benzer biçimde "DOT'ların fenomenal olarak bilinçli durumlar olduğuna inanmamıza ne neden olur?" sorulabilir. Cevap aynı şekilde olacaktır. Bilinçli olduğumuzda onları buluruz ve bilinçli durumların çeşitli özelliklerini açıklar.

DOT kuramının, bütün bilinç durumlarının fenomenal olarak deneyimlendiği olgusunu açıkladığına, çünkü bilinçli durumların ortak olarak diğer özellikleri açıkladığına inanıyorum. Bu, bilinçli durumların yalnızca DOT'lar olduğuna kanıttır. DOT'ların fenomenal olması olgusu kaba bir olgudur.[6] Di-

[5] 1.5 metreye kadar büyüyebilen ve Afrika'da ovalarda yaşayan bir tür antilop (Çev.)

[6] İng. 'brute fact'. Felsefede daha başka bir olgu, kanıt ya da argüman ile desteklenmeye ihtiyaç duymayan olgular için kullanılan kavram. (Çev.)

ğer özdeşlik iddiaları gibi açıklanmaya ihtiyacı yoktur; sadece kanıtların üstünlüğü ile desteklenmeye ihtiyacı vardır.

2.3. Duygu İşleme Hiyerarşisi

Eğer duygusal bilinç DOT kuramı tarafından açıklanacaksa ilk başta duygusal sistemlerin hiyerarşik olarak düzenlendiği tesis edilmelidir. Şu ana kadar bu iddiayı destekleyecek hiçbir şey demedim. Duyguların hiyerarşik olarak düzenlenmesi ne anlama gelecektir? Seviyeler muhtemelen neler olabilir?

Neyse ki nereye bakmamız gerektiğini biliyoruz. Eğer duygusal bilinç bedensel durumların bilinci ise bedenin algısı ile ilişkili beynin bölgelerinde bir duygu hiyerarşisi aramalıyız. Beden duyuları görme kadar iyi anlaşılmamıştır. Ancak bilişsel nörobilimciler beden hakkında malumat işlemeye dahil olan beyin bölgelerini uzun bir süredir biliyorlar. Bölgelerin bazıları beyin sapı yapılarını (dorsal ponsta retiküler, periakuaduktal parabraşiyal çekirdekler[7] ve soliter yoldaki [*solitary track*] çekirdeği içeren), birincil somatosensoriyel korteks, ikincil somatosensoriyel korteks, insula ve singulat korteksin bölümlerini içerir. Damasio (1999) bu bölgelerin hiyerarşik olarak düzenlendiğini tahmin eder. İki seviye olduğu hipotezini kurar: birinci dereceden ve ikinci dereceden temsiller. Birinci dereceden beden temsilleri (pons, somatosensoriyel korteks ve insula ile ilişkili) kendi kendini düzenleyen bir rol oynadığı farz edilir. İkinci dereceden temsiller deneyim yoluyla değiştirilebilen ve davranışa rehberlik etmede faydalanılabilen bütünleşmiş geri bildirim sağlamak üzere birinci dereceden temsilleri yeniden temsil eder. Damasio bu haritaları ön singulat kortekste konumlandırır ancak insular ve ikincil somatosensoriyel korteks de dahil olabilir. Birincil somatosensoriyel korteksten girdileri alırlar ve dolayısıyla bedensel tepkilerin örüntülerini temsil edebilirler (Augustine, 1996).

[7] Lat. 'periaqueductalm parabrachial nuclei'. (Çev.)

Damasio ayrıca birinci ve ikinci derece bedensel temsillerin duygusal bilincin temelini şekillendirdiğini tahmin eder. Bu hipotezle tutarlı olarak Critchley, Mathias ve Dolan (2001) bu bölgelerin saf otonom arıza adı verilen nörolojik bir koşuldan mustarip hastalardaki anormal etkinliği gösterdiği nörogörüntüleme kanıtı elde etti. Saf otonom arızasının semptomları hem otonom değişimlerin algısında bir bozulmayı hem de duygusal deneyimde bir azalmayı içerir. Critchley ve arkadaşları nörogörüntüleme sonuçlarının Damasio'nun hipotezi ile uyumlu olduğu sonucuna varır.

Farklı duyguların, bahsettiğim anatomik yapılar içinde farklı etkinleşme örüntülerinde bulunması olasıdır. Farklı duygular bu yapılar içerisinde farklı bölgeler içerebilir. Örneğin iğrenme bağırsağı temsil ederken öfke kalbin temsillerini içerir. Nörobilimciler bireysel duygular için belirli nöral tepki örüntülerini tanımlamazlar fakat mevcut çalışmalar farklılıklar olduğunu sezdirir. Damasio ve arkadaşları (2000) birkaç farklı duygu içeren deneyimlerini hatırlarlarken bireylerin beyinlerini taradı ve her duygunun somatik tepki ile ilişkili beyin bölgelerinde farklı bir etkinlik gruplaşması içerdiğini buldu.

Birinci ve ikinci dereceden beden temsilleri arasındaki ayrım fikir vericidir. Görmedeki düşük ve orta seviye temsiller arasındaki ayrımı hatırlatır. Orta seviye görme durumları gibi ikinci derece beden temsilleri, birinci derece beden temsillerini entegre ederler. Belki de birinci derece beden temsillerini, bedendeki yerel değişimlerin temsilleri olarak düşünebiliriz. Bir bölge değişimi, iç organlardaki değişim olarak tespit edebilir, bir başkası iskelet kaslarındaki değişimleri tespit edebilir, bir üçüncüsü hormon seviyelerindeki değişimleri tespit edebilir ve bunun gibi. Bu değişimleri ilk başta temsil eden beyin bölgelerinin birbirinden yalıtık olarak çalışmasını farz etmek makuldür. Ayrıca bu bölgelerin her birinin yerel değişimleri tespit eden alt bölgelere bölünen alanları kapsadığını farz etmek makuldür. Mesela iç organlardaki değişimleri tespit eden bölgenin, bağırsaklara duyarlı olan bir alt bölgesi ve kalbe duyarlı olan bir başkası bölgesi olabilir. Bu, birincil görme korteksindeki küçük alıcı alanlarla kıyaslanabilir. Yüksek bölgeler bu yerel değişim-

leri bütünleştirebilir; organlar, kaslar ve kimyasalların bir aralığı boyunca değişim örüntülerini temsil edebilir. Bu, yalıtılmış çizgilerden ziyade bütün konturları tespit edebilen extrastriate görme bölgeleriyle kıyaslanabilir.

Şu ana kadar sadece beden deneyiminin hiyerarşisindeki iki seviyeden bahsettim. Üçüncü bir seviye de var olabilir. İleri seviye görsel işlemenin tanımada bir rol oynadığını hatırlayın. Belirli bakış açılarının kendine has özelliklerinden soyutlar. Beden temsilinde bunun eşiti, daha erken seviye işlemede temsil edilen örüntülü bedensel tepkiler arasındaki tespit edilen ortaklıkları bir işleme seviyesi olabilecektir. Düşük seviyeli sistemler yerel beden değişimlerini tespit eder, orta seviye beden sistemleri bedensel değişimlerin örüntülerini tespit eder ve varsayımda bulunulan yüksek seviye sistemler bir aralıktaki örüntülere benzer olarak davranarak örüntüler arasındaki farklardan soyutlar. Eğer bu beden hiyerarşisi ve ayrıca bir duygu hiyerarşisi varsa bu en yüksek seviyenin, duygu tanımanın başarıldığı seviye olmasını beklemeliyiz. Yüksek bir seviye için herhangi bir kanıt var mı?

Anekdotsal kanıt, olumlu bir cevap izlenimi uyandırır. Korkuyu ele alalım. Daha önceden söz ettiğim gibi korku ile ilişkili birkaç farklı bedensel durum vardır. Bazı korkutucu durumlar kaçmamıza neden olur ve bazıları da donmamıza. Bundan daha fazla çeşitlilik bile olabilir. Kişinin mevcut bedensel kurulumuna ve konumuna bağlı olarak kaçmak ve donmak hafifçe farklı değişimleri içerir. Hipotezime göre bütün bu farklar hem düşük hem de orta seviyelerde yakalanırlar. Farklı bedensel korku durumları hem yerel değişimleri hem de örüntülü değişimleri tespit eden beyin bölgelerinde farklı etkinleşme üreteceklerdir. Yine de bütün bu farklı durumları aynı duygunun örnekleri olarak tanırız; hepsi de korkudur. Bu tanıma kapasitesi en iyi, farklı örüntülere benzer olarak davranan bir yüksek seviye işleme şart koşarak açıklanabilir. Bir aralıktaki bakış açıları boyunca sabit olan görsel hücrelerin somatik bir eşitidir.

Eğer yüksek seviye duygu işleme sistemleri varsa onları anatomik olarak konumlandırabilmeliyiz. Nerede olabileceklerine dair iki tahmin sunuyorum. Bir olasılık ventromedial prefrontal kortekste yer almalarıdır. Hatırlayın burası Damasio'nun

duyguya duyarlı karar verme ile ilişkilendirdiği kesimdir. Phineas Gage ve onun çağdaş benzerlerinde yaralanan bölgedir. Damasio, ventromedial prefrontal korteksin, yukarıdan aşağıya kontrol ile gelecek hareketlerin duyuşsal maliyetlerini ve faydalarını önceden görmek için duyguları tekrar canlandırmada bir rol oynadığını düşünür. Bu işlev bir yüksek seviye tanıma işlevi ile uyumludur. Görsel analojiyi tekrar ele alalım. Bilinçli görsel imgeleri şekillendirirken görsel hiyerarşide daha önceden olan bölgeleri yeniden canlandırmak için yüksek seviye görsel temsilleri kullanabiliriz (Kosslyn, 1994). Benzer biçimde akıl yürütme esnasında tekrar canlanan duygular, özünde duygusal imgelerdir. Bir imge yalnızca aşağıdan yukarıya olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya oluşturulmuş olan duyumsal sistemdeki bir durumdur. Eğer ventromedial prefrontal korteksin parçaları duygusal imge oluşturulmasına katılırsa duygusal hiyerarşide yüksek seviye işlemeyi ihtiva etmesi bakımından iyi bir adaydır.

Ele alınılabilecek bir başka bölge de ön singulat korteksin rostral (burunsal) parçasıdır. Lane, Fink, Chan ve Dolan (1997), Lane'in kendi üzerine dönen duygusal bilinç dediği bu bölgede kapsanır. Bir nöroimgeleme çalışmasında Lane, denekler duygu sağlayan imgelere bakarken bir duygusal olmayan yargı yaptıklarındaki (içeride ya da dışarıda) nöron etkinliği ile deneklerin deneyimin hoş ya da nahoş olduğunu bildirmek için duygularına odaklandıkları nöron etkinliklerini kıyasladı. Deneklerden duygularını bildirmeleri istendiğinde ön singulat korteksin rostral parçasında artan etkinleşme görüldü. Bu, rostral ön singulatın duygularımızı tanımada önemli olduğunu varsayarak açıklanabilir. Belki de duygularının değerliğini bildirmesi istenen deneklerin ilk başta hangi duyguları hissettiklerini tanımlamaları gerekir ve bu da rostral ön singulatın yanmasına sebep oluyordur. Eğer bu yorum doğruysa rostral ön singulat yüksek seviye duygu işlemede yer alır. Ne yazık ki Lane, deneklerinden deneyimlemekte oldukları belirli duyguları isimlendirmelerini istemedi, bundan dolayı çalışmada tanımanın olduğundan emin olamayız. Bir duygunun değerliliği, o duyguyu tanımlamadan belirlenebilir. Daha çok çalışma gerekir.

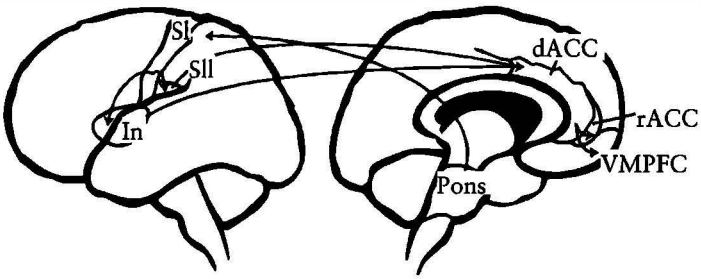
Daha önceden singulat korteksin, ikincil somatosensoriyel

korteksin ve insulanın duygusal hiyerarşide orta seviye ile eş tuttuğum olası ikinci seviye bedensel temsillerin yerleri olabileceğini söylemiştim. Singulat bu bağlamda geniş ölçüde çalışılmıştır ve dikkatimi oraya odaklayacağım. Singulat korteks, birçok alt ayrımları olan geniş bir yapıdır. Eğer rostral ön singulat korteks yüksek seviye işlemenin bir parçasıysa orta seviye başka bir yerde olmalıdır. İlgi çeken bir bölge dorsal ön singulattır (24. Brodmann alanı). Söz edildiği gibi Lane'in grubu, denekler duygusal olarak yüklü resimler ve filmler ve duygusal anıları hatırladıklarında bu bölgede etkinlik buldu (Lane, 2000; Lane ve ark., 1997).

Çok daha fazla araştırmaya ihtiyaç olmasına rağmen geçici olarak ponstan ve birincil somatosensoriyel korteksten insulaya, ikincil somatosensoriyel korteksten ve dorsal ön singulat korteksten ve ardından rostral ön singulat ve ventromedial prefrontal kortekse uzanan bir duygusal hiyerarşi olduğu sonucuna varabileceğimizi düşünüyorum (Şekil 9.2). DOT kuramı duygusal bilincin bu hiyerarşide orta seviyede ortaya çıkacağını tahmin eder. İkincil somatorsensoriyel ve insular korteks bu bağlamda sistematik olarak çalışılmamıştır ama bazı fikir verici bulgular vardır. Her iki yapı da bilinçli duyguların sebep olunduğu birçok nörogörüntüleme çalışmasında etkindir. Insula hasarı, acıdaki olumsuz duyuşun elenmesine yol açabilir (Berthier, Starkstein & Leiguarda, 1988) ve iğrenme hissetmeyen bazı Huntington hastalarında ön insulada etkinliğin azaldığı bulunur (Phillips ve ark., 1997). Dorsal ön singulat kortekse dair daha çok doğrudan kanıt vardır. Lane ve arkadaşları (1997) bu bölgenin duygusal bilinç için önemli olduğu tahminine hoş bir biçimde onay sağlar. Duygularının daha çok farkında görünen deneklerin dorsal ön singulat etkinleşmesinde artış buldurlar. Böylesi insanların daha yoğun duygusal deneyimleri olabileceğinden şüphelenirler. Demek ki artan etkinleşme sahası duygusal bilincin olası bir mevkidir. Lane, dorsal ön singulatın 'duyguların fenomenal farkındalığının' merkezi olduğu sonucuna varır. Bu, DOT kuramının tahminleri ile güzelce uyuşur.

Duygusal bilinçte ön singulat korteksin rolü ile ilgili daha fazla kanıt beyin yaralanmaları üzerine çalışmalardan gelir. Ön

singulat kortekse gelen hasar çeşitli duygusal rahatsızlıklarla ilişkilidir. İnsan dışı memelilerde ön singulat lezyonları saldırganlık, diğerleri için ilgi, acıdan kaçınma, sakınmayı öğrenmesi, anne davranışı ve ayrılma sıkıntısı gibi duyuşsal olarak düzenlenen sözlü ve otonom tepkilerde eksikliğe sebep olabilir (inceleme için bkz. Vogt, Finch & Olson, 1992). İnsanlarda, ön singulata gelen hasar akinetik sessizlik[8] durumuna yol açabilir. Bu durumdaki hastalar dünyayı algılama ve dili anlama yetenekleri korunsa da derin bir motivasyon kaybından mustarip olurlar. Hareket başlatmazlar ve konuşulduğunda nadiren tepki verirler. Akinetik sessizliği geçirmiş bir hasta, hastalık süresi boyunca 'hiçbir şeyin önemli olmadığını' hissettiğini bildirdi (Damasio & Van Hoesen, 1983, s. 98).

Şekil 9.2.
Duygu hiyerarşisinde yer alan beyin yapıları. SI, birincil somatosensoriyel korteks; SII, ikincil somatosensoriyel korteks; In, insula; dACC, dorsal ön singulat korteks; rACC, rostral ön singulat korteks; VMPFC, ventromedial prefrontal korteks.

Akinetik sessizlik kurbanlarının tanıklığı, ön singulatın duygusal bilincin mevkisi olduğu sanısı ile uyumludur. Sessizlik muhtemelen derin bir duygusal deneyim eksikliği içerir. Sessizlik ve görmedeki algısal agnozi arasında bir benzerlik ya-

[8] İng. 'akinetic mutism'. Hastaların hem hareket edemediği hem de konuşamadığı tıbbi vakalar için kullanılan terimdir. (Çev.)

pılabilir. Algısal agnozi, orta seviye görsel sistem içerisindeki alanlar hasar gördüğünde ortaya çıkar. Bu koşuldaki hastalar ne nesneleri tanıyabilirler ne de nesnelerin resimlerini kopyalayabilirler. Şekilleri algılayamaz görünürler. Benzer biçimde akinetik sessizlikten mustarip insanlar duyguları deneyimleyemez görünürler.

DOT kuramı ayrıca düşük seviye algısal alanların hasarıyla bilincin bozulabileceğini de tahmin eder. Bu alanlar orta seviye önemli girdiler verirler ve algıyı mümkün kılarlar. Görme durumunda bu tahmin teyit edilir. Birincil görme korteksine, erken görme için bir merkeze gelen hasar körlüğe neden olur. Duygu durumunda, erken işleme merkezlerine gelen hasar kıyaslanabilir bir etkiye sahip görünür. Aslında beyin sapında bedensel durumları kaydeden bölgelere gelen hasar (bazı felç şekillerinde olduğu gibi) sessiz duyuşa neden olabilir (inceleme için bkz. Damasio, 1999).

Görme benzetmesini tamamlamak için ayrıca yüksek seviye işleme merkezlerinin hasar aldığı vakaları ele almalıyız. Bu, görsel sistemde gerçekleştiğinde sonuç ilişkilendirme agnozisidir. Algısal agnozide olduğu gibi ilişkilendirme agnozisi görsel olarak sunulan nesneleri tanıyamaz. Ancak algısal agnoziden farklı olarak ilişkilendirme agnozisi, başarılı biçimde nesnelerin çizimlerini kopyalayabilir. Bu, şekle kör olmadıklarını sezdirir. Konturları ayırt edebilirler ancak onlara anlam veremezler. Şekillerin anlamlarına kördürler, şekillerin kendilerine değil. İlişkilendirme agnozisinin duygular vakasında belirgin bir benzeri vardır. Klinik olarak sözel şekilde kişinin duygularını ifade edememesi olarak tanımlanan aleksitimi (duygudurum körlüğü ya da duygu sağırlığı) adında bir durum vardır (Amerikan Psikologlar Derneği, 1994). Bu, sözlü bir hastalık gibi gelir. Aslında daha çok duyguları tanımadaki bir yetersizliktir. Aleksitimili insanlar nasıl hissettiklerini söylemede güçlük çekerler çünkü nasıl hissettiklerini tanıyamazlar. Bu, duygulardan yoksun oldukları anlamına gelmez. Aleksitimi olan insanlar sıklıkla alışılmadık sayıda açıklanamamış bedensel rahatsızlık bildirirler (Shipko, 1982). Normal duyguları kapsayan bedensel karışıklıkları deneyimlerler ancak bu karışıklıkları duygular olarak

tanımakta başarısız olurlar. Kavrama olmadan şekilleri deneyimleyen ilişkilendirme agnozisi olanlar gibi aleksitimikler, duyguları kavramadan deneyimleyebilirler. DOT kuramı bir açıklama sunar. Aleksitimi yüksek seviye duygu merkezlerinin arızası sonucu oluşabilir.[9]

Bu bozukluklar kümelenmesi, bilincin DOT kuramına sıcak bir destek sağlar. Eğer bilinç orta seviyede ortaya çıkarsa erken ya da orta seviye merkezlere gelen hasar deneyimi bozar ve yüksek seviye merkezlere gelen hasar tanımayı eksiltir. Görmedeki karakteristik arızalar bu tahminlerle uyumludur ve ilk kanıtlar bu arızların duygu ile benzer olduğunu sezdirir. Benzerlikler oldukça çarpıcıdır.

Duygusal bilinç için DOT kuramını savunmak henüz tartışmadığım bir meseleyi daha gerektirir. Eğer DOT kuramı haklıysa duygusal bilinç ayrıca dikkat gerektirir. Duygunun dikkati etkilediğine birçok kanıt vardır (ör. Öhman, Flykt & Esteves, 2001) ama dikkatin duyguya etkisine dair az araştırma vardır. Burada günlük deneyim yetmeyecektir. Olası bir örnek daha önceden gösterilmişti. Uçma korkusu vakasını hatırlayın. Uçak fobisi olan birisi kıtalar arası bir uçuşta bir arkadaşının hikâyesini dinlerken dikkatini bir dehşet nöbetinden çeker. Hikâye bir dikkat ayartıcı olarak işlev görür. Odak gerektirir ve bununla beraber duygusal deneyimden dikkati alır. Bu egzersizi deneyin. Bir sonraki sefere öfkelendiğinizde ilk olarak onu tam anlamıyla deneyimlemek için öfkeye odaklanın, ardından bir kâğıt parçası çıkarın ve kendinize çok basamaklı bir çarpma işlemi problemini çözme görevi verin. Dikkat gerektiren hesaplamayı gerçekleştirirken öfke deneyiminin dinip dinmediğine bakın. Sık sık böyle dikkat etkileri doğrudan değildir. Duygu

[9] Lane, Kaszniak, Ahern & Schwartz (1997) aleksitiminin çok farklı bir açıklamasını sunar. Onu, kör görüşün duygusal eşiti olarak betimlerler. Bu sonuca varırlar çünkü duyguları tanımada zayıf olmalarına rağmen aleksitimiklerin kalan bir duygu kapasiteleri olabileceğinden süphelenirler. Bu semptomlar aleksitiminin, ilişkilendirme agnozisinin bir benzeri olduğu varsayımıyla eşit derecede iyi açıklanabilir. Önemli test duyguların, aleksitimikler için bir şey hissettirip hissettirmediğini bulmak olacaktır. Kör görüş, benzerliği hissetmediklerini tahmin eder. Açıklanmamış bedensel şikâyetlerin yaygınlığının, ilişkilendirme agnozisi benzetmesinden yana olduğunu düşünüyorum.

deneyimi diner çünkü duygu *sağlayıcısı* hakkında düşünmeyi durdururuz. Fakat doğrudan durumlar da olabilir. Sağlayıcıları gittikten sonra da sıklıkla uzun süren ruh hâllerini ele alalım. Kimyasal olarak sebep olunduğundaki gibi ruh hâlleri, sağlayıcılardan tamamen bile yoksun olabilir. Kendi dikkatimizi bir ruh hâlinin bilinçli deneyiminden, kısaca bir arkadaşın hikâyelerini dinleyerek, matematiksel hesaplamalar yaparak, bir film seyrederek, bulmaca çözerek ve benzerlerini yaparak başka yöne çekebiliriz. Bu örnekler beni duyuşsal durumların görsel durumlar gibi olduğuna ikna eder; eğer dikkat başka bir yere odaklanırsa bilinçli olarak deneyimlenmez.

DOT kuramının duygusal bilinç için doğru olduğu konusunda iyimser olmak için nedenler olduğunu düşünüyorum. Tabii ki burada sunulanlar fazlaca başlangıç niteliğindedir ancak gelecek araştırmayı destekler.

3. Bilinç Ne İçindir?

Duyguların bazen bilinçli ve bazen bilinç dışı olduğunu savundum. Bu bir soru işaretine neden olur. Neden duygular daima bilinç dışı değildir? Eğer görevini bilinç olmadan yerine getirbilirse (ana ilişkisel temaları tespit etmek) bilinçli olmaları için bir neden yok görünür. Bu, daha genel sorunun özel bir durumudur: Bilinç muhtemel ne işleve hizmet eder?

Bilincin DOT kuramı olası bir cevaba işaret eder. Eğer bilinç malumat işleyen belleğe gittiğinde ortaya çıkarsa işleyen belleğe gitmek bilinç durumlarının bir işlevi olabilir. İşleyen bellek sadece geçici bir depolama kutusu değildir. Akıl yürütmenin ve problem çözmenin meydana geldiği yerdir. Kontrollü süreçler, prova edilmemiş bağlama hassas olan tepkileri düzenleyenlerdir. Böylesi tepkilere 'kasti' tepkiler diyebiliriz. Fazlaca prova edilmiş tepkiler düşünmeden gerçekleştirilebilir. İşleyen belleğe ihytiyaç duymazlar. Bu nedenle daha tanıdık etkinlikler (yürüme, okuma, yeme) tam bilinç gerektirmez. Tabii ki yürüdüğümüz sokakların, okuduğumuz kelimelerin ve yediğimiz yemek-

lerin bilincindeyizdir çünkü bunların her biri yeni bir malumat taşıyabilir.

Bilinç ve düşünülmüş tepkileri arasındaki bağ ayrıca neden orta seviyenin ayrıcalıklı olduğunu da açıklar. Düşük seviye algısal temsiller özellikle düşünme tepki merkezleri için kullanışlı değildir. Görmedeki köşe dedektörlerini ele alalım. Az sayıda düşünceli hareketler ya da çıkarımlar, yalıtılmış köşelere dairdir. Bu malumatın, köşelerin konturlar şekillendirmek için birleştikleri orta seviye görsel alanlardan daha öteye gitmesine ihtiyaç yoktur.[10] Yüksek seviye temsiller biraz daha düşünce tepkisine katkıda bulunurlar. Yüksek seviye sıklıkla tanıma seviyesidir. Eğer yaklaşan bir ayıdan kaçarsanız onu bir ayı olarak tanımladığınız ve ayıları tehlikeli olarak bildiğiniz için kaçarsınız. Ancak yüksek seviye temsiller kendi başlarına yetersizdirler. Tepki seçimi için önemli olabilecek malumattan soyutlanırlar. Bir ayının yüksek seviye temsili konum ve bakış açısı detaylarından soyutlanır. Kaçmanız gerektiğine karar vermenize yardımcı olabilir fakat konum malumatından yoksunsa bir kaçış yoluna karar vermenize yardımcı olmayacaktır. Görmedeki orta seviye bu amaca daha uygundur çünkü nesneleri belirli bir bakış açısından temsil eder. Orta seviye ayrıcalıklıdır çünkü perspektifseldir. Dünyadaki konumumuzu bilmeye dayanan tepkilere olanak sağlar. Yüksek seviye görsel algı bize ne tür bir vaziyette olduğumuzu söyler (örneğin ne tür nesnelerle yüzleştiğimizi) ve orta seviye bu vaziyet hususunda nasıl konumlandığımızı söyler (örneğin nesneler yakın ya da uzak olduğu). Bilinç, sadece orta seviyede ortaya çıktığından görsel bilincin işlevinin, düşünme tepkilerini planlayan işleyen bellek yapılarına hazır olan elenemez perspektifsel temsiller yapmak olduğu sonucuna varabiliriz.[11]

[10] Bu, köşelerin farkında olamayacağımızı söylemek değildir. Bir köşeye dikkat odaklamızı daraltarak görsel hiyerarşide yukarıya doğru yineleyen bir köşe temsili şekillendirebiliriz.

[11] Milner ve Goodale (1995) ile tanışık olan okurlar anlatmaya çalıştığım hikâyeye itiraz edebilirler. Milner ve Goodale'e göre görsel bilinç ve görsel güdümlü harekete farklı beyin sistemleri tarafından –bir ventral akış ve bir dorsal akış– hizmet edilir. Bahsetmekte olduğum orta seviye temsiller ventral (ön) sistemde yer alır. Eğer hareket güden dorsal akış bilinç dışıysa bilincin düşünme tepkisi için malumatı

Aynı ders duygulara da uygulanabilir. Duygu hiyerarşisindeki düşük seviye durumlar, bedensel değişimleri birbirinden yalıtık biçimde kaydeder.[12] Eğer birisi kendi bedenini ana ilişkisel temalarını tespit etmek için kullanmak isterse yalıtılmış tepkiler pek yardımcı olmaz. Hızla çarpan bir kalp coşku, dehşet ya da hiddet sinyali verebilir. Bu ayrık duyguları ayırt etmek için bütün örüntü kaydedilebilmelidir. Örüntüler, varsayılan bulunulan orta seviyede kaydedilir. Yüksek seviye örüntülerdeki farklardan soyutlayarak kaçmak ve donmaya, aynıymış gibi davranır. Bu seviye kullanışlı olabilir (kortuğunuzda bunu bilmek değerlidir) ancak kendi içerisinde yeterli değildir. Uygun bir hareket hakkında düşünmek için bedenlerimizin bizim için önceden seçtiği tepkiyi ele almak özellikle yardımcıdır. Eğer bedenimin beni bir donma tavrına soktuğunu bilirsem, kaçmaktansa kıpırdamadan durmayı seçebilirim. Bir kez daha orta seviye bu amaç için en uygun hâle getirilmiştir. Biraz daha farklı söylersek duygu hiyerarşisindeki yüksek seviye, kişinin vaziyeti hakkındaki malumatı, o vaziyete göre nasıl konumlandığını iletmeden ulaştırır. Yüksek seviye korku durumu kişinin fiziksel tehlike ile yüzleştiğini gösterir ve orta seviye bir korku durumu, tehlikenin kaynağının kişiye belirli bir tür bedensel tepki gerektirecek biçimde ilişkili olduğunu gösterir (ör. küçük ya da büyük, yakın ya da uzak, hareketli ya da sabit, kaçılabilir ya da kaçılamaz gibi). Her iki seviye fiziksel tehlikeyi temsil eder ama orta seviye, tehlikeyi yakındaki belirli bir tehlike ile baş etmeyi yerine getirmek için belirli bir hareket durumu hazırlığından soyutlamadan temsil eder. Özetlemek gerekirse hem orta se-

hazır etme işlevi olduğunu söylemek mantıksız görünebilir. Belirli düşünme tepkileri (yani kasti görsel güdümlü hareketler) görünüşte bilinçten bağımsızdır. Tepki olarak Milner ve Goodale'in sonuçlarının bu son noktayı göstermekte başarısız olduğunu iddia ediyorum. Bilinç dışı dorsal (sırt) akış, bilinçli ventral akıştan ve ventral malumat akışına erişimi olan işleyen bellek merkezlerinden gelen girdileri alır. Dolayısıyla görsel bilinç, görsel güdümlü hareket sisteminde konumlanmasa bile o sisteme, düşünme kontrolü altında olan hareketlere kılavuzluk ettiğinde bilinçli durumlara dayanabilir. Milner ve Goodale'in çalışması bu olasılıkla uyumludur, dolayısıyla anlatmaya çalıştığım hikâyeyle de uyumludur.

[12] Duygu hiyerarşisindeki yüksek seviye durumlardan farklı olarak bu düşük seviye durumların ayrıca, sadece onları kaydetmeye ek olarak bedensel değişimleri *temsil ettiği* de söylenebilir.

viye hem de yüksek seviye düşünme tepkisinde bir rol oynar. Bu, benim önceki her iki seviyenin de işleyen bellekte eğilimsel temsiller yoluyla kodlandığı gözlemimle uyumludur. Fakat orta ve yüksek seviyeler farklı türlerde malumatla özelleşmiştir. Birisi perspektifseldir ve diğeri daha soyuttur. Sadece perspektifsel temsiller bilince girer. Bu, bilincin, düşünme tepkisine hazır perspektifsel temsilleri yapma işlevine sahip olduğunu sezdirir.

Neden yüksek seviye zihinsel temsillerin de bilinçli olmadığı merak edilebilir. Bu sorunun cevabı hücresel seviyede yatabilir. Beynin, orta seviye durumları hissedilen ve hissedilmeyen arasındaki farkı yapan işleyen bellek merkezlerine hazır hâle getirmesinin bir yolu vardır. O beyin süreci her ne ise orta seviyeye özgüdür. Bir gün tanımlanacaktır. Tanımlandığında memeli beynindeki bilincin fiziksel temeli bilinecektir. Böylece bilincin neden sadece orta seviyede ortaya çıktığını öğrenebileceğiz. Belki de bilincin altında yatan hücresel etkinliğin, orta seviye temsillerin başından sonuna kadar işleyen belleğe sinyalleri göndermesini sağlama sorunu için etkili bir çözüm olduğu ortaya çıkar. Bir kez bu hücresel etkinlik betimlendi mi mühendislik faydaları hesaplanabilir. Fakat ondan sonra bile bazıları, cevaplanması gereken artakalan bir soru olduğunu düşünür. Gereken hücresel etkinliğin neden bir şey gibi hissettiği merak edilebilir. Sadece bir beyin olayı nasıl bizim ıstırap ve coşku deneyimlememize neden olur? Bu sorunun tatmin edici bir cevabı olduğunu düşünmüyorum. Önceden söylendiği gibi bilinç ve belirli türde (hâlâ daha tanımlanmayı bekleyen) bir hücresel etkinlik arasında edinilen özdeşlik kaba bir olgudur. Eğer atalardan kalma beyinlerimiz uzak geçmişte bir başka mühendislik çözümüne ulaşsaydı dünya bizim yerimize hissiz otomatlarla dolu olabilirdi.

Onuncu Bölüm
Deliye Dönmek Kırmızı Görmek Gibi midir?

1. Algı Olarak Duygu

Zihin farklı türlerde malumat işleme sistemlerine bölünmüştür. Girdileri sağlayan algısal sistemler ve çıktıyı sağlayan motor sistemler ve belki de akıl yürütmeye, planlama, problem çözme ve refleks tepkisi seviyesinin ötesine geçtiğimizde, girdiler ve çıktılar arasında aracılık eden diğer işlemlerle uğraşan ileri bilişsel sistemler vardır. Bu resimde duyguların nereye yerleşeceği bilinmek istenir. Bir olasılık, duyguların kendine has olmasıdır. Algılara, hareket komutlarına ya da ileri bilişlere indirgenemez özel bir durumlar sınıfı olabilir. Bir başka olasılık, bu farklı sistemlerin, her birine bağlı olan parçalardan yapılmış karmaşık durumlar olmasıdır. Üçüncü bir olasılık sadece bir kategoriye indirgenebilir olmasıdır. Belki de algılar, hareket komutları ya da ileri *bilişlerdir*. Bu bölümde duyguların algılar olduğu fikrini incelemek istiyorum.

Duyguların algılar olması olasılığı çeşitli nedenlerden dolayı ilginçtir. Eğer duygular algılara indirgenirse ve zihinsel varlıkların kendine has bir sınıfıysa zihinsel varlıkların ontolojisi bazılarının farz ettiğinden daha küçüktür. Eğer duygular algılarsa epistemolojik sonuçları da olacaktır. İnançtan farklı olarak bir algının gerekçelendirilmiş olduğunu söylemek gariptir. Eğer duygular algılarsa duygu çalışmaları algısal psikolojideki araştırmadan bilgi alabilir. Bölüm 9'daki duygusal bilinç açıklamam tipik bir örnektir. Aslında duyguların algılar olduğu tezi önceki bölümlerde üstü kapalı olarak vardı. Söylemiş olduğumun çoğunu içerir. Savunmakta olduğum görüşte bir duyguya sahip olmak kişinin dünyadaki yerini algılamasının bir yolu-

dur. Eğer duyguların ve algıların benzer olmadıkları gösterilebilirse bu kitabın merkezî iddialarından bazıları hatalı olabilir.

Duyguların algılar olduğunu söylemek ne demektir? Buna cevap vermek için algısal durumların paradigmatik örneklerini ele almalıyız. Bunlar, görme, işitme ve koklama gibi tanıdık duyumsal sistemlerimiz içerisindeki durumları içerir. Eğer duygular algılarsa, şekilleri görme, sesleri duyma ve koklamayla ortak esas özellikleri paylaşmalıdır. Sormamız gereken, görüntülerin, seslerin ve kokuların algısal sayılmasına ne neden olur?

İlk deneme olarak Bölüm 2'de sunulan biliş tanımından faydalanılmaya çalışılabilir. Eğer bilişsel durumlar yukarıdan aşağıya kontrol altında ortaya çıkan durumlarsa belki de algısal durumlar aşağıdan yukarıya kontrol altında ortaya çıkarlar. Kabaca algılar bizde beynin dışından ortaya çıkar. Bu iyi bir başlangıç noktasıdır. Algısal bir durumun aşağıdan yukarıya etkinleştirilebilecek durumları içermesinin zorunlu bir koşul olduğunu düşünüyorum. Yalnızca istemli zihinsel bir çaba edimiyle sebep olunulabilecek bir zihinsel durum, algısal olarak sayılmayacaktır. Ancak aşağıdan yukarıya kontrol, algısal olanın özü olamaz. İlk olarak birçok algısal durum istemli zihinsel çabanın edimleri tarafından meydana getirilebilir. Zihinsel imgeler yukarıdan aşağıya etkinleşentirilen algısal durumlar olarak tanımlanabilir. İkinci olarak bazı algısal durumların aşağıdan yukarıya etkinleştirilebilmesi mümkündür. Belirli dürtüsel düşünceler sayılabilir. On yıllarca kültürel aşılamadan sonra bir Amerikan vatanseveri, bayrağı görmesine bir refleks tepki olarak içinden "Tanrı Amerika'yı korusun." diye mırıldanabilir. En azından bu, düşüncenin hem algısal olmadığına hem de aşağıdan yukarıya etkinleştirildiğine dair açık bir kuramsal olasılıktır. Aşağıdan yukarıya etkinleşmenin olasılığı algısal olmak için yeterli değildir.

Algısal durumların ayrılmış girdi sistemlerinin durumları olarak tanımlanabileceğini düşünüyorum (bu tanımın daha uzun bir savunusu için bkz. Prinz, 2002). Ayrılmış bir girdi sistemi, bazı öncelikli dönüştürücü sınıfları ve içsel temsiller yoluyla bedenden ya da dünyadan malumat alma işlevine sahip zihinsel bir sistemdir. Ayrılmış girdi sistemleri algısal kip-

lerdir ya da duyulardır. Algısal olarak sayılmak için zihinsel bir durum bir duyuda iskan etmelidir. Görme, işitme ve koklama ayrılmış girdi sistemleridir. Hepsinin kendi nöral yolakları ve kendine özel temsilleri vardır. Bu tanım, sözde algısal duygu kuramlarının gerçekten bu ünvanı hak edip hak etmediklerini belirlememize yardım edebilir.

De Sousa (1978, 1987) tarafından geliştirilen kuramı ele alalım. De Sousa, duyguların bir algı formu olarak kullanışlı biçimde görülebileceğini iddia eder ve bu iddiasının birtakım benzerliklere dayandırır. Örneğin hem algılar hem de duygular hissedilebilir, her ikisi de perspektifseldir (duyguya sahip olmadan onunla ilgili bir şey düşünülemez) ve her ikisi de varsanısal (gerçekten orada olmayan nesneleri temsil edebilirler) olabilir. Benzerlikler bir yana de Sousa'nın açık duygular kuramı algısal bir kuram hâline gelmez. Duyguları, çıkarım ve sorgunun doğrultularını çıtlatan 'dikkat çekme örüntüleri' olarak tanımlar. Ayrıca duyguların karakteristik olarak sağlandığı durumlar olan 'paradigmatik senaryoları' gözleyerek duyguların öğrenildiğini söyler. Mevcut durumları paradigmatik senaryolara yeterince benzer olarak tanıdığımızda duygular ortaya çıkar. Bir kez bir paradigmatik senaryonun bir temsili akla geldi mi dikkatimizi mevcut durumun özelliklerine çeker ve bizi belirli çıkarımlarda bulunmaya eğilimli hâle getirir. Öfke, birinin davranışını saldırgan olarak tanıdığımızda ortaya çıkar ve o kişinin karakteri hakkında belirli sonuçlar çıkarmaya yelteniriz.

Bence, de Sousa paradigmatik senaryolar hakkında haklıdır. Böylesi senaryolar, ayarlama dosyalarında bulunan temsiller arasında sayılabilir ve duygu sağlamada önemli bir rol oynar. Ancak de Sousa'nın kuramı algısal olarak nitelenmekte başarısız olur çünkü algısal bir girdi sisiteminde etkinlik içermez. Kuramı algısal bir çeşni içerir gibi görünür çünkü belirgin kavramı algı ile ilişkilidir. Örneğin görsel olarak nesnelere dikkat ettiğimizde belirli özellikler diğerlerinden daha belirgindir. Belirgin özellikler dikkati çeker. Fakat belirginliğin ayrıca algısal olmayan bağlamlarda uygulaması vardır. Eğer Smith'in cumhuriyetçi olduğu inancını şekillendirirsem maliye politikasına, insan haklarına ve

sosyal refaha karşı tutumları benim için daha belirgin hâle gelebilir ve belirli çıkarımları yapmaya eğilimli olabilirim.

De Sousa açıkça duyguların inançlar olduğunu reddeder ve bu, duyguların bir algı formu olduğunu da sezdirebilir. De Sousa duygulara algılama kipleri der. Fakat 'algılama kipi' de Sousa'nın açıklamasında en iyi, bir metafor olarak yorumlanır. Açık yargılar olmaksızın duygular şeylerin yorumlarıdır. Aynısı algısal durumlar için de söylenebilir. Eğe güneş gözlüklerimde sarı mercekler varsa dünyayı sarı diye yargılamadan sarı olarak görebilirim. Fakat görünürde birçok algısal olmayan durum da bu karaktere sahiptir. Bir çocuk dolgu oyuncaklarını canlı şeyler olarak 'görebilir'. Kime saldırması gerektiğine karar verirken bir soyguncu geçenlere kurban olarak 'bakabilir'. Bir sanatçı bir modeli Venüs ya da Adonis olarak görebilir. Bunlar yalnızca gerçek olmayan anlamda algı formlarıdır. O hâlde de Sousa'nın, duyguların gerçekten algılar olmadığı sonucuna varması şaşırtıcı değildir. Sadece benzerdirler.

Gerçek bir algı kuramı bulmak için başka bir yere bakmalıyız. Hume'un bazen böylesi bir görüşe sahip olduğu sanılır. Bölüm 1'de tartıştığım üzere Hume (1739/1978) duyguların ikinci dereceden izlenimler olduğunu söyler. 'İzlenimler', sıklıkla Hume'un algısal durumlar için kullandığı terim olarak yorumlanır. İkinci derece izlenim, bir başka izlenim ya da fikir tarafından gelen bir izlenimdir (Hume için fikirler izlenimlerin sadece sönük bir kopyasıdır). Duygular Hume'un açıklamasında içten gelen bir anlamdan yoksundur. Yalnızca dıştan gelen bir anlamları vardır; karakteristik sebepleri ve sonuçları vardır. Gurur, varlıklarımız ya da başarılarımız üzerine düşünmeyle sebep olunan bir histir ve kendilik hakında düşüncelere sebep olur.

Hume'un açıklamasında duyguların neden algısal olarak nitelendirilmesi gerektiği tamamen açık değildir. Şart koşmadan başka ne duyguların izlenimler olarak sayılmasına neden olur? Hume bu soruya özellikle açık bir cevap sunmaz. Duyguların, ayrılmış girdi sistemlerindeki durumlar olarak nitelendiğini göstermez. Duygular ile görüş, ses ve koku gibi algısal durumların paradigma örnekleri arasında sürükleyici bir benzerlik

de çizmez. Duyguların fenomenal olarak deneyimlenebileceği olgusu, paradigmatik duyumsal durumlarla ortak olarak paylaştıkları bir şey, ancak birisi, yalnızca algısal durumların hissedilebileceğine dair daha başka argüman sağlamadıkça bu, duyguların algısal olması gerektiği tezine bir kanıt değildir. Böylesi bir argüman Hume'da bulunamaz. Metin yorumlaması olarak bakıldığında belki de en iyisi Hume'un algısal bir kuram savunduğu varsayımını terk etmektir. 'İzlenim' terimi algısal durum ile eş anlamlı olarak alınmamalıdır. İzlenimler iki farklı durum tipini içeren alacalı bir kategoridir. Hume bunlara durum izlenimleri ve düşünüm izlenimleri der. İlki algısal durumlarla özdeşleştirilebilir ve duyguları da içeren ikincisi tamamen ayrı bir sınıf oluşturur.

Gerçek bir algısal kuramın tohumları Descartes'ta bulunabilir (1649/1988). Descartes için duygular, bedenlerimizde akan 'canlı zerreler'in hareketlerine tepki olarak oluşan ruh durumlarıdır. Bazen böylesi bedensel değişimlerin 'algıları' olduklarını söyler. Fakat Descartes duyguların algısal sistemlerdeki durumlar olduğunu kastetmez. Onun yerine duyguları, dikkatimizi dünyanın bazı özelliklerine çeken ve tepki olarak bizi harekete iten hoş ya da nahoş hisler olarak alır. Örneğin sevgiyi, kişiyi makbul görünen bu nesnelere katılmak üzere kışkırtan, hayvansal ruhların hareketleri tarafından sebep olunan, ruhun bir durumu olarak tanımlar. Sevgi bir dilek (bir başka nesneye katılma) ve bir değerlendirme (bir nesneyi makul olarak değerlendirme) içerir gibi görünür. Bu iki bileşen de muhtemel olarak bir algısal durumla özdeşleşemez. Ancak duyguları bedendeki değişimler ile ilişkilendirerek Descartes, gerçek algısal kuramların tohumlarını dikmeye yardım eder.

Bu tohumlar James ve Lange tarafından biçilmiştir. James-Lange kuramı duyguları bedensel değişimlerin hisleriyle özdeşleştirir. Mevzu olan bedensel değişimler hayvansal ruhların hareketleri değildir, iç organlardaki karışıklıklar ve iskelet kaslarındaki düzenlemelerdir. Bu, açık bir algısal kuramdır. Duygular somatosensoriyel sistemdeki durumlardır.

Savunmakta olduğum 'bedenleşmiş değer biçme kuramı' James ve Lange'in yazılarından türer. Tam da aynı nedenlerden

dolayı algısal olarak nitelenir. Duygular, bedensel değişimleri tespit etmeye adanmış sistemler içerisindeki durumlardır. Bilinç tartışmamda (Bölüm 9) duyguları işleyen yolakların organizasyonunun görme ve diğer girdi sistemlerindeki yolaklarla kıyaslanabileceğini iddia ettim. Duygular, orta seviyenin bilinçli deneyine tekabül ettiği üç seviyeli bir hiyerarşide yer alır. Ayrıca duyguların, görsel sistemde bulunan bozulmalara paralel karakteristik bozulmalara tabi olduğunu iddia ettim. Duygu hiyerarşisi daha geniş somatosensoriyel sistem içerisinde özel bir alt sistem olarak alınabilir. Yine de bu tezin başka bir boyutu da vardır. Algılar iki şekilde tanımlanabilir. Şu ana kadar tartışmakta da olduğum ilki yürütme ile ilgilidir. Algılar algısal sistemlerde oluşmalıdır. İkincisi bilgilendirici özellikleriyle ilgilidir. Algılar, belirli bir yoldan malumat alırlar. Algılar, şeyleri algılamak için olan durumlardır. Duygular algısal durumlar mıdır? Ve bir duyguya sahip olmak bir şeyi algılamanın bir yolu mudur? Eğer somatik kuramlar doğruysa ilk sorunun önemsiz bir cevabı var gibi görünür. İkinci soru ayrıca bir okumada önemsiz görünür: Somatik kuramlara göre duygular bedensel değişimleri algılamanın yollarıdır. Fakat 'bedenleşmiş değer biçme kuramı' bir başka soru ortaya atar. Duyguların ana ilişkisel temaları temsil ettiğini iddia ediyorum. Bedensel değişimler duyguların nominal içerikleridir ve ana ilişkisel temalar gerçek içerikleridir. Benim görüşümde duyguların nasıl nominal içeriklerin algıları olabileceğini görmek kolaydır, peki ya gerçek içerikler? Ana ilişkisel temaların algılandığını söyleyebileceğimiz bir anlam var mıdır? Olumlu bir cevabı savunmak isterim. Tıpkı görsel sistemin rengi, formları, hareketi ve konumu tespit edebilmek için hiyerarşik yolaklara ayrılmasında olduğu gibi somatosensoriyel sistem dokuları, şekilleri, sıcaklığı, sakatlıkları ve ana ilişkisel temaları tespit etmek için yolaklara ayrılır.

Görünüşe göre bu, kulağa tuhaf gelebilir. Ana ilişkisel temalar, duyularımızın topladığı yalnızca bir başka özellik nasıl olabilir? Ana ilişkisel temalar, renklerden ve dokulardan aşırı derecede farklı görünür. Görünüşte algılanabildiklerini söylemek anlamlı değildir. Bu endişeye hitap etmeliyim. Aslında algısal

duygu kuramı birkaç yönden baskı altına girer. Duygu ve algı arasında birtakım bariz zıtlıklar vardır. Bu zıtlıkların bazıları duyguların algısal durumlar olmadığını gösterir gibi durur ve bazıları da duyguların ana ilişkisel temaların algıları olarak alınamayacağını gösterir gibi durur. Bu zıtlıkları inceleyeceğim ve sadece görünüşte olduğunu iddia edeceğim. Duygular algılardır ve bizim dünya ile ilişkimizi algılamak için kullanılır.

2. Bariz Zıtlıklar

2.1. Gözlenemeyenler

Duyguların algılar olmasına bir refleks tepki, ana ilişkisel temaların gözlemlenemez olmasıdır. Koklanamazlar ya da tadına bakılamaz, hatta dokunulamaz bile ('somatosensoriyel duygu kuramı'nın ima ediyor göründüğü üzere). Eğer gerçekten ana ilişkisel temaları algılıyorsak ana ilişkisel temalar gözlenebilir özellikler olmalıdır. Durum böyle değildir.

Bu itirazın sezgisel bir çekimi vardır fakat dikkatlice bakıldığında dağılır. Başlamak gerekirse itiraz, bir şeyin gözlenebilir olmasının ne olduğunun bir kuramı olmaksızın hiç bir yere varmaz. Bir tanıma göre gözlenebilir bir özellik duyularımızla algılayabildiğimiz herhangi bir şey olmasıdır. Ana ilişkisel temaların duyularımız tarafından algılanabilir olduğunu iddia ediyorum. Eğer somatosensoriyel sistemler ana ilişkisel temaları temsil eden durumları içerirse buradan ana ilişkisel temaların gözlenebilir özellikler oldukları çıkar. Bunu argümansız yadsımak iddiayı doğru farz etmek olur. İtiraz, bir başka gözlenebilir özellikler açıklaması gerektirir.

Bu kolay tepkiden kaçmak için itiraz eden gözlenebilir özellikleri çıkarım olmaksızın tespit edilen özellikler olarak tanımlamaya çalışabilir. Hain bir saldırının ya da bir kaybın ya da bir tehlikenin varlığı tespit edilemeden önce çok fazla zihinsel iş yapılmalıdır. Belki de bu özellikler algılanamaz çünkü çıkarımda bulunularak varılırlar. Bu yeniden çalışılmış itirazdaki sorun, algının paradigmatik örneklerinin de çok fazla zihinsel iş gerektirmesidir. Örneğin en iyi görme kuramlarımızda, bir-

çok çıkarımın gözlerdeki parıldama diziliminden yüksek seviye görme tarafından sağlanan üç boyutlu yapısal betimlemelere kadar gitmesine ihtiyaç vardır. Ana ilişkisel temaların çıkarım olmadan tespit edilememesi gözlenemez olduklarını göstermez. (Daha fazla tartışma için dolaylılık kısmına bakın.)

Gözlenebilir özelliklerin gözlenmesi için ortada bir yerde olması gerektiğini iddia ederek itiraz kurtarılmaya çalışılabilir. Ana ilişkisel temaların ortada bir yerde olmadığı bir anlam vardır. Bize dayanırlar. İlişkiseldirler. Üzüntü, kaybın bir temsilidir ancak bir şey yalnızca değer verilirse bir kayıp olarak nitelenebilir. Bir kayıp daima *bana bir kayıptır*. Belki de algı, sadece gerçekte dışsal nesnelere bağlı bulunabilen özellikleri toplar.

Gözlenebilirlikteki bu kısıtlama, algı hakkında son 300 yıldaki felsefi tartışmalara dalmış birisi için olası gelmeyecektir. Birçok felsefeci ikincil nitelikleri algıladığımızı söyler. Locke'a (1690/1979) göre ikincil bir nitelik, bizde zihinsel bir duruma sebep olması için dışsal bir şeyin sahip olması gereken güçtür. Mesela kırmızı olmak normal görme şartlarında normal gözlemcilerde belirli bir deneyime sebep olma gücüne sahip olan bir özellik olarak analiz edilir. Duyguların ikincil nitelikleri temsil ettiğini düşünmüyorum (bkz. Bölüm 3) ama ikincil nitelikler paradigmatik gözlenebilir özelliklerle ilişki olabilir. Bizi etkileyen güçleri algılıyor olabiliriz.

Birçok diğer ilişkisel özellik de algılanabilir. 10 fit civarında uzakta olma özelliğini ele alalım. Bu özellikle iyi bir örnektir çünkü 10 fit uzakta olmanın kalıcı olarak benzediği bir şey yoktur. Duygularda olduğu gibi mesafe algısı olağanüstü çeşitlilikte görme şartlarını içerebilir. Uzaktaki farklı nesneler kökten farklı retinal dizilimler meydana çıkaracaktır. Bu dizilimler, mesafenin algılanmasıyla ortak hiçbir şeye sahip olmayabilir. Görsel sistem farklı çeşitte hileler kullanarak mesafeyi tespit eder. Ressamlar çağlar boyunca böylesi hileleri bilirler. Çakışan nesneler, görsel alandaki yükseklik, ton canlandırma, çizginin keskinliği, binoküler fark, kısaltım ve lineer perspektif mesafe hakkında malumat taşıyabilen ipuçlarının arasındadır.

Bir nesneyi 10 fit gibi uzakta olarak algılamak çeşitli diğer malumat parçalarını kullanmayı içerir. Benzer biçimde bir sal-

dırıyı algılamak, bir hakareti algılamak, kötü bir bakışı, kişisel bir alan ihlali, fiziksel bir saldırı vesaire içerebilir. Duygu sistemleri çeşitlilik ile beden vasıtasıyla başa çıkar. Öfke sağlayıcılarının olası aralığı sınırsızdır ancak her öfke sağlayıcı benzer bir somatik tepki tetikler. Sonuç olarak benzer görünmeyen durumlar benzer hissettirebilir. Beden her saldırıyı birleştiren ortak bir payda olarak hizmet eder. Bu bakımdan saldırıların algısı (ve diğer ana ilişkisel temaların) mesafelerin algısından daha kolay bile olabilir.

Ana ilişkisel temaların gözlenebilir özellikler olduklarını yadsımak için açık bir neden olmadığı sonucuna varıyorum. Birçok gözlenebilir özellik, algılama çıkarımlarına ihtiyaç duyar ve birçokları ilişkiseldir. Eğer savunduğum gibi ana ilişkisel temalar algısal sistemlerimizdeki durumlar tarafından temsil edilirse gözlenebilir özellikler oldukları sonucuna varmalıyız. Dışsal olayların saldırganlığının tenimizden yankılandığını hissedebiliriz.

2.2. Dayanıklılık

Duygular ve algılar arasındaki bir başka bariz zıtlık, duyguların, başlatan koşullarından daha uzun dayanma eğiliminde olmasıdır. Kırmızı bir domatese rastladığımızda görsel deneyimi karşılaşmadan daha uzun süre dayanmaz. Gözlerimizi kaçırdığımızda kırmızılık yok olur. Şimdi birisi bize hakaret ettiğinde ne olduğunu ele alalım. Hakaretin kendisi birkaç saniye sürebilir ancak öfke dolanır. Saatlerce dolanabilir. Eğer ruh hâlleri duygular olarak nitelenirse (Bölüm 8'i hatırlayın) duygular aylar bile sürebilir. Duygular, onlara yol açan koşullardan ilginç bir bağımsızlığa sahiptir.

Üç cevap sunuyorum. İlk olarak hakaret eden bir yorum kurbanını lanetleyebilir. Hakaret edildiğimizde sıklıkla hakareti zihnimizde defalarca tekrar ederiz. Bu olduğunda başlatıcı etki nükseder. Orijinal hakaret kısa sürelidir fakat gölgesi hayal gücümüzde kalır.

İkinci olarak öfkenin sebebinden daha uzun süre dayandığı izlenimi, belirli ve biçimsel nesneleri ayırt etmedeki bir başarısızlığa bağlı olabilir. Bir duygunun belirli nesnesi sıklıkla kısadır. Öfke durumunda belirli nesne küçük düşürücü bir sözdür. Söz kısa olabilir fakat biçimsel nesne değildir. Öfkenin biçimsel nesnesi hain bir saldırıdır. Bir saldırı bir olay değildir; olayların bizle ilişkisi içerisinde sahip olduğu bir özelliktir. Bir kez küçük düşürücü bir yorum söylendi mi saldırgan olma özelliğine sahip olmaya devam eder. Yorum bittikten sonra bir saldırı olmaya devam eder. Geçmiş olaylar bize şimdi saldırgan gelebilir. Bu, dolaşan öfkenin, geçmişin bir algısı olduğu anlamına gelmez. Her algı gibi duygular da mevcut nesneleri, olayları ve özellikleri temsil eder. Saldırganlık şimdide yatar.

Üçüncü olarak, öfkenin belirli nesnesi bile öfkenin kendisi kadar uzun dayanabilir. Öfke, küçük düşürücü bir yorumu takip ettiğinde yorumun kendisine doğrultulabilir. Bir kelimeler sıralamasına öfkelenilebilir. Fakat bu sözleri söyleyen kişiye öfkelenmek daha yaygındır. Hakaretler öfkeyi kışkırtır fakat öfke hakaret edene bağlanır. Hakaret eden var olduğu sürece öfkenin belirli bir nesnesi vardır. Öfke, ona sebep olan kişi hakkında düşündüğümüz sürece ortada dolanır. Duyguların nesnelerinden daha uzun dayandığını söylemek yanlıştır.

Israrlı bir itirazcı bu cevaplardan tatmin olmayabilir. Ortada dolaşan duyguların hiçbir şeye bağlanmadığı vakaların olduğu görünür. Bölüm 2 ve 4'te bahsedilen eşine öfkelenen ve ardından hiçbir yanlış yapmadığını keşfeden kadının durumunu düşünelim. Ne saldırı ne de suçlu olmasına rağmen duygu ortada dolanabilir. Böylesi örnekler, bir duygunun zamansal profilinin onu kışkırtan ve onun temsil ettiği durumdan bağımsız olarak ortaya çıkabildiğini gösterir. Bu, duygularla algının paradigmatik örnekleri arasındaki önemli bir fark olarak görünür.

Bu sözde farkı savmak kolaydır. Paradigmatik algısal temsiller de sebeplerinden bağımsız ortaya çıkabilir. Ardıl imgeler ve halüsinasyonlar olası örneklerdir. Bir uyaran ortadan kaldırıldıktan kısa bir süre sonra bir imgenin retinalarda izi kalmaya devam edebilir. Görsel sistemleri bizimkilerden farklı işleyen yaratıkları hayal edin. Bir nesne gördüklerinde retinal imgele-

ri birkaç dakika ortada dolanır. Bir retinal imgeye sebep olan nesne uzağa hareket edebilir ve bir başka nesne onun yerini alabilir fakat imge yerinde kalır ve yaratık orijinal nesneyi algılamaya devam eder. Duygular da biraz bunun gibidir. Tehlike ya da saldırı gibi bir ana ilişkisel tema tespit ettiğimizde onu temsil etmeye bir süre daha devam ederiz. Duygular çok iyi bir nedenden dolayı ortada dolanıyor olabilirler. Hayatta kalmaya dayanan özellikleri temsil ederler ve sıklıkla bu özelliklerin tespit edilmesi zordur. İnatçı yanlış pozitifler ana ilişkisel temaları tespit etmek için tasarlanan bir sistemde değerli bir şeydir. Algının birçok paradigma durumlarının gelip geçici olması algısal durumların gelip geçici olması gerektiğini ispatlamaz. Eğer ortada dolanan retinal imgeler bir hayatta kalma avantajı elde ederse retinal imgeler muhtemelen ortada dolanacaktır.

2.3. Hareket

Ayrıca harekete olan bağlarından dolayı duygular algı hâllerinin paradigmatik durumlarına benzer görünmeyebilir. Duyguların motive edici olduğunu söylemiştim. Bizi hareket etmeye yöneltirler. Korkmak bir kaçma dürtüsüne eşlik edebilir ve öfkelenmek dövüşme dürtüsüne eşlik edebilir. Aksine kızıl bir yama ya da bir ton duyma hakkında harekete geçiren hiçbir şey yoktur. Algının paradigma durumları motive edici olması genellikle duygusal bir tepki kışkırttığından dolayıdır. Parçalanan bir beden görmek bizi gözlerimizi kapatmaya yönlendirebilir fakat motivasyon iğrenmenin dizginlemesiyle çalışır. Bir iğrenme kapasitesi zayıflamış bir kişi tam da aynı bedeni hiç de böyle bir tepki olmadan görebilir. Bu, algısal açıklamanın önereceği gibi sanki duygu sistemlerinin gerçekten girdi sistemleri değil de çıktı sistemleri olarak görünmesine neden olur.

Bir ilk tepki olarak duyguların devindiriciler olduğu, motivasyonlar olmadığı söylenebilir. Bölüm 8'de iddia ettiğim üzere duygular hareketleri doğrudan yönlendirmezler. Uygun hareketler için aramayı teşvik ederler. Hareketi talep etmeden dilerler. Böylece duygular gerçekte çıktı durumları değildir.Hareket

komutları değillerdir. Yine de bedenin harekete hazırlanmasının algılarıdırlar. Nominal içerikleri bizim uygun yollardan davranmamıza olanak veren bedensel durumlardır. Bu anlamda duygular Gibsoncu[1] terimlerle düşünülebilir. Gibson'a (1979) göre olağan algıda çevremizdeki nesneler tarafından hareketi sağlayan hareketleri algılarız. Oturmayı sağlayan bir sandalye ve kullanılabilen bir çekiç görürüz. Bu anlamda duygular sağlarlık [*affordance*] algılarıdır. Bedensel değişimleri kaydederek duygular, bir aralıktaki davranışsal tepkileri sağlayan durumların gerçekten algılanmasına izin verir. Düzgünce anlaşıldığında duygu ve hareket arasındaki bağ, algıyla olan kıyaslamanın altını oymaktan ziyade onu destekler.

Ayrıca hareket itirazına ikinci bir tepki de vardır. Algının bazı paradigmatik örneklerinin harekete bir etkisi olabileceğine de dikkat edilmelidir. Duman, gözlerin kısılmasına sebep olabilir ve birinin periferik görsel alanındaki hareket, kafasının dönmesine sebep olabilir. Algının çeşitli motor tepki formlarına bağlı olduğunu göstererek girdi ve çıktı sistemleri arasındaki ikiliğe meydan okumak moda hâline geldi (ör. Noë & O'Regan, 2001).[2]

Hareket itirazına bu iki tepki, duygular ve paradigma algıları arasında artakalan bir farkın fazla üzerinde durmamıştır. Duygular, kısmen hareketle olan ilişkilerini değerlik işaretleyicilerinden almıştır. Duyguların diğer bileşeni olan bedenleşmiş değer biçmeler, hareketi mümkün kılan bedensel değişimleri kaydettiklerinden hareketle ilişkilidir. Bedensel bir değişim kaydetmek apaçık bir anlamda algısal bir etkinliktir. Değerlik

James Jerome Gibson (1904-1979) özellikle görsel algı alanında çalışmış Amerikalı psikolog. Ekolojik psikoloji alanının en başat aktörlerindendir. (Çev.)

[2] Bazı nöronların hem algıda hem de davranışsal tepkide yer aldığı biliniyor. En ünlü olarak birisi fiziksel bir hareketi gözlerken ve hareketi sergilerken F5 alanındaki ayna nöronların ateşlenmesi hem girdiler hem de çıktılar olarak dâhil olduklarını sezdirir (Rizzolatti, Fadiga, Gallese & Fogasi, 1996). Ön singulat gibi duygu ile ilişkili alanlar içerisinde bunun gibi davranan nöronları keşfedebiliriz. Singulatın hem beden algısı hem de beden düzenlemesinde içerildiği biliniyor. Belki de bireysel hücreler her iki görevi de yerine getirir. Diğer türlü birbirlerine bağlı girdi hücrelerinin ve çıktı hücrelerinin küçük ağları olabilir. Her iki şekilde de algılama ve hareket etme arasındaki bağlantının yakın olması muhtemeldir.

işaretleyicileri bir başka hikâyedir.[3] Bedensel durumları kaydetmezler. İçerikleri en iyi emir olarak anlışılır. Olumlu değerlik durumunda "Bundan daha çok!" ya da olumsuz değerlik durumunda "Bundan daha az!" talimatlarıyla açık hâle getirilebilir. Değerlik işaretleyicileri, uygun bir hareket seçerek bir somatik durumu sürdürme ya da eleme için içsel komutlardır. Değerlik işaretleyicileri algısal durumlar değillerdir. Somatosensoriyel sistemlerdeki hâller de değillerdir. Bedenleşmiş değer biçmelerden ayrıklaştırılabilirler ve diğer türlerdeki zihinsel durumlara eklenebilirler. O zaman duyguların algısal olmayan bir bileşeninin olduğunu teslim ediyorum.

Bu, ödün oyunu bırakmak demek değildir. Değerlikli algılar olduğu nitelemesini de ekleyerek duyguların hâlâ algılar olduğunu söylemek tamamen kabul edilebilirdir. Bütün değerlikli algılar duygular değillerdir. Diğer örnekler kaşıntıları, gıdıklanmaları, pahalı lezzetleri ve duman altına duyusal tepkiyi içerir. Duygular, kırmızı bir yama görmekten ya da zararsız bir ton duymaktan daha muhtemel olarak hareketi kışkırtır. Fakat kör edici parlaklıkta kırmızı bir yama ya da yüksek, rahatsız edici bir ton duyduğunuzu hayal edin. Duygular gibi bu yoğun algılar hareketi diler. Algılar motive edici olabilirler.

2.4. Dolaylılık

Duygular ile algının paradigmatik örnekleri arasındaki en göz kamaştırıcı zıtlık, duygusal tepkinin dolaylı olmasıdır. Duygular, algılara ya da düşüncelere tepkilerdir. Yalnızca, duygusal olarak alakalı bir nesne ile karşılaştırıldıktan sonra ya da böyle bir nesne ele alındıktan sonra oluşurlar. Örneğin korku ortaya çıktığında genellikle bir şeyi tehlikeli olarak deneyimleme tepkisidir. Korku, yüksek bir ses duymanın, şüpheli bir gölge görmenin ya da yaklaşmakta olan bir ekonomik kriz hakkında düşünmenin neticesinde ortaya çıkabilir. Bu, Hume'un, duygu-

[3] İlginç bir biçimde Gibson (1979, s. 137) sağlarlık algısının değerlendirici olduğunu önerir; şeyleri kullanışlı, davetkâr, itici ve benzeri olarak görürüz.

ların izlenimlerin izlenimleri olduğunu söylemesinin nedenidir. Algı durumlarının paradigmatik örnekleri dolaylı değildir. Eğer kırmızı bir yama görürseniz öncesinde bir algı ya da düşünce olmasına ihtiyacınız yoktur. Kırmızı bir yama görmek kırmızı yamanın dışında başka bir şeye bir tepki değildir. Erken görsel işlemede oluşanlardan başka müdahil olan temsil durumları tarafından aracılık edilmez.

Bu kıyaslama duygu ve algı arasındaki kıyaslamayı baltalar. Duygular, somatosensoriyel kaplama ile saklansalar bile standart algısal durumlara aşırı derecede benzemeyen şartlar altında *ortaya çıkarlar.* İtiraz, algısal durumlar ve algılama arasında bir fark çizerek formüle edilebilir. Algısal durumlar daha önceden sunduğum tanıma uyarlar. Onlar, algısal girdi sistemleri içerisinde kapsanan temsillerdir. Eğer 'bedenleşmiş değer biçme kuramı' doğruysa duygular bu anlamda algılardır. Her algısal durum bir algılama edimi ile elde edilmez. Algı, duyusal dönüştürücülerden gelen doğrudan bir malumat geçişini içerir. Olgun bir domates görme tarafından sebep olunan bir kırmızı deneyimi, hem algısal bir durumdur hem de algılamanın bir neticesidir. Domates tarafından yansıtılan ışık, retinalar tarafından toplanır, görme sinirinden geçer ve beyindeki görme yolakları tarafından kaydedilir. Bunu, olgun bir domatesin zihinsel bir imgesiyle kıyaslayalım. Bir imge, algısal durumdur ancak bir algılama edimi ile yaratılmaz. Zihinsel imgeler bir anlamda algısaldır fakat bir başka anlamda değildir. Zihinsel imgelerle algıları eş tutmak yanıltıcıdır. Benzeri, duygular için de geçerlidir. Duygular doğrudan aktarma tarafından yaratılmazlar, onun yerine diğer içsel durumlar tarafından aracılık edilirler. Duygular, algılama edimleri tarafından yaratılmazlar. Duygular bu anlamda algısal değillerdir.

Bu itiraz, geçilmez değildir. Duyguların dolaylı olduğu iddiası kısmen doğrudur ve kısmen yanlıştır. Genel olarak duygular bir başka zihinsel durumun bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu kadarını reddetmek zordur. Fakat ortaya çıktıklarında bedendeki değişimlere doğrudan bir tepkidir. Örüntülü bedensel değişimleri doğrudan takip ederler. Organlardaki, kaslardaki ve kimyasal seviyelerdeki karışıklıkları kaydeden erken somato-

sensoriyel dedektörler tarafından uyum sağlanırlar. Dolayısıyla duyguların, algılama edimleri tarafından yaratılmadıklarını söylemek yanlıştır. Bedenlerimizi algıladığımızda ortaya çıkarlar. Duygular, terimin her iki anlamıyla da algısaldır. Algılama yoluyla etkinleşen algısal durumlardır. Gerçekte Hume'un açıklaması yanlıştır. Duygular izlenimlerin izlenimleri değildir; birinci dereceden izlenimlerdir. Aslında duygular ikili bir anlamda birinci seviye izlenimlerdir. İçsel dünyanın –bedenlerimizin dünyasının–özelliklerini kaydederler. Ve dış dünyanın –ana ilişkisel temaların– ilişkisel özelliklerini temsil ederler.

İki türde içeriğin algılanmasının yolları arasında tezat oluşturarak dolaylılık itirazı yeniden canlandırılmaya çalışılabilir. Duygular, bedensel değişimleri doğrudan kaydeder fakat ana ilişkisel temaları temsil etme yetenekleri önceki zihinsel durumların katkısına bağlıdır. Duygular, bedensel durumların algılarıdır ancak ana ilişkisel temaların algıları değildir. Doğrudan dönüştürme (transduction) yoluyla ana ilişkisel temaları temsil etmezler.

Bu sert cevaba cevap vermek için duygular sahnesinin dışında yer alan bazı vakaları ele alalım. İlk olarak sinesteziye[4] bakalım. Bazı insanlar düzenli ve istikrarlı biçimde bir duyusal kipteki duyum uyarıldığında diğerinde de bir duyum deneyimlerler. Örneğin Cytowic (1993) şeylerin tadına baktığında şekil deneyimine sahip olan Michael Watson vakasını betimler. Bir yemeğin tadı yuvarlak olabilir ve diğerinin dikenli olabilir. Ya da çeşnileri hissettiğini söylemek daha isabetli olabilir. Dikenli dokunma deneyimi bir tadı temsil eder ve yuvarlaklık bir başkasını temsil eder. Besteci Michael Torke müzik duyduğunda renkler görür (Berman, 1999). Sol diyezi duyduğunda turuncuyu ve re majörü duyduğunda maviyi deneyimler. Müziksel olarak tetiklenen renk deneyimlerinin algılar olduklarını söylemek sezgisel olarak akıllıcadır. O, sesleri görür.

[4] Yunanca kökenli *syn* ekinin ve *aistesis* kelimesinin birleşmesiyle oluşan ve bir duyunun uyarımının doğrudan bir başka duyuyu sistematik olarak uyardığı durumlar için geçerlidir. Örneğin sinestezisi olan bir kişi her rakamı belirli bir renkte görebilir. (Çev.)

Ayrıca prostetik görmeyi ele alalım. Bach-y-Rita, Collins, Saunders, White ve Scadden (1999) canlı bir video imgesini kişinin sırtında dokunma izlenimlerine dönüştürerek kör insanların dünyayı 'görmesi'ne yardım ettiği bir aygıt geliştirmiştir. Şimdi, gören birinin bu aygıtla kapsamlı bir eğitim aldığını hayal edelim. Dokunma dizilimi bir şekil izlenimine sebep olduğunda gören kişinin görsel bir imge şekillendirebileceğini hayal edebiliriz. Görsel imgeleri o kadar güvenilir ve o kadar otomatik hâle gelebilir ki aygıtı kullanarak gözü bağlı, yönünü belirleyebilir. Eğer bu olacak olursa görsel durumları dolayılı olarak dokunma ile sebep olunsa bile etrafındaki nesneleri görebileceğini söyleyebiliriz.

Bu vakalar egzotiktir fakat bir duyunun bir başkası tarafından etkinleştirilebileceğini gösterirler. Daha da önemlisi bize dolaylılığın algıyı dışarıda bırakıp bırakmadığı hakkında sezgilerimizi test etme imkânı tanır. Benim sezgim sinestetik ve prostetik olarak tetiklenen görsel deneyimlerin, onların ortaya çıkmasına sebep olan şeylerin algıları olduğudur. Doğrudan algıları olmasalar da onlar, tonların ve şekillerin algılarıdır. Dolaylılık bu durumları algısal olmayan olarak resmediyor görünmez. Tek bir kip içerisinde ne olduğu ele alınarak bu nokta zorlanabilir. Her duyu birçok alt sisteme ayrılır. Örneğin olağan görsel algıda üç boyutlu şekil malumatı erken görsel merkezlerdeki retinalardan kaydedilen iki boyutlu spektral örüntülerden çıkarılmalıdır. Bu anlamda yüksek seviye görme doğrudan değildir. Asla şekilleri algılamadığımız sonucunda varmak tuhaf olacaktır. Algıdaki dolaylılık istisna değildir, kuraldır. Duygular durumunda tek fark birden fazla duyusal kipin dâhil olmasıdır. Bu, durumu alışılmadık hâle getirir ancak böylesi dolaylılık ilgiyi başka bir yöne çekmeye çalışan bir konu olarak görünür.

Kabul ediyorum ki gerçekten anlam ifade eden şey doğrudanlık değil alıcılık. Duyular şeylere karşı duyarlıdır. Otomatik olarak aşağıdan yukarıya bir biçimde organizmaya açık olan malumatı toplayabilirler. Ve algının içerikleri (kabaca), böylesi bir tepkiyi sistematik olarak başlatan bu şeyler tarafından belirlenir. Michael Torke bir senfoni sırasında renkleri deneyimler-

ken bu renkler yalnızca bu anlamda alıcıdır ve sistematik olarak belirli sesler tarafından tetiklenirler. Bu yüzden Torke'nin, sesi renkler yoluyla algılıyor olduğunu söylemek uygun görünür. Aynısı duygu için doğrudur. Birinin bir yılan gördükten sonra korku deneyimlediğini farz edin. Korku alıcı görünür bir tepkidir, sistematik olarak tehlike tarafından tetiklenir. Ne kadar dolaylı olursa olsun bir algının temel profiline sahiptir. Aslında duyguların sinesteziden vakalarından daha çok algısal olma iddiası vardır. Sinestezide sonuç olarak ortaya çıkan duyumsal hâller, tekabül eden duyusal kipin uyarımı olmadan ortaya çıkar. Torke'nin görsel durumları gözler olmadan tetiklenir. Duyguda duyular uyarılır. Bir kişi yılan gördüğünde beden değişir ve bu değişimler somatosensoriyel dönüştürücüler kullanılarak toplanır.

Özet olarak duygular, tipik görüntüler, sesler ve kokulardan birazcık daha az doğrudan olabilir. Duygusal tepkiler genel olarak önceki düşüncelere ya da algılara bağlıdır. Ancak bu dolaylılık duyguların bir algı formu olduğu iddiası ile tamamen uyumludur. Dahası ana ilişkisel temalar duyguların alıcı ve sistematik olarak bağlı olduğu sebepler arasında sayılır. Doğrudanlıktan ziyade böylesi sistematiklik algıda önemli olan şeydir. Bu, duyguların ana ilişkisel temaların algıları olduğu sonucunu destekler.

2.5. Modülerlik

Duygular ve algının paradigma örnekleri arasındaki bir başka zıtlık, ileri biliş ile etkileşimin seviyesini içerir. Duygular, zihnin en ileri parçalarındaki etkinlikler tarafından derin ve sürekli olarak etkilenir. Duygular, dikkatli ve bilgilendirilmiş düşünme tarafından sebep olunur. Ek olarak duygu repertuvarımız genetik olarak sabitlenmiş değildir. Yeni duygular, yargıların ve inançların etkisini içeren bir yeniden ayarlanma süreci boyunca ortaya çıkabilir (Bölüm 4). Ayrıca duygular kültür etkisi altında ortaya çıkabilir ya da dönüşebilir (Bölüm 6). Bu olgular geniş ölçüde geçerli bir algı görüşüyle gerilim içerisindedir.

Geçerli görüşe göre algısal sistemler modüllerdir. Fodor (1983) en etkileyici modülerite açıklamasını geliştirmiştir. Modüllerin birkaç kendine özgü özelliği olduğunu iddia eder. Bunlar:

1. Lokalize: Modüller, ayrılmış nöral mimaride gerçekleşirler.
2. Belirli bozulmalara tabidirler: Modüller karakteristik yollardan bozulurlar.
3. Zorunlu: Modüller otomatik olarak işlerler.
4. Hızlı: Modüller çıktıları çabucak yaratırlar.
5. Yüzeysel: Modüller görece basit çıktılara sahiptir.
6. Erişilmez: İleri seviyelerdeki işlemenin bir modül içerisinde temsillere sınırlı erişimi vardır.
7. Malumat olarak sarmalanmış: Modüller ileri işleme seviyelerindeki malumat tarafından yönlendirilemez.
8. Ontogenetik olarak belirlenmiştir: Modüller karakteristik bir hızda ve sırada gelişirler.
9. Alana özel: Modüller sınırlı bir girdiler sınıfı ile baş ederler.

Bazı araştırmacılar algısal sistemlerin Fodorcu anlamda modüler olmadığını iddia etmişlerdir (Bkz. görmede ör. Churchland [1988] ve dilde ör. Bates [1994]). Bu eleştirilere biraz sempatim vardır (Prinz, basım aşamasında). Ama Fodor'un açıklamasının bir şeyi yakaladığını düşünüyorum. Listesindeki özelliklerin birçoğu, birçok koşul altındaki birçok algısal sistemin karakteristiğidir. Modülerliği bir küme kavramı olarak ele almanın işe yarar olduğunu düşünüyorum. Algısal sistemler tipik olarak 1-9 arasındaki maddeleri çoğunlukla sergiler. Bu Fodorcu anlamda modüllere yaklaşırlar. Eğer duygular bu özelliklerin çoğunluğuna sahip değilse duygular ve algılar arasındaki benzerlik başarısız olacaktır.

Duygusal sistemler kesinlikle Fodor'un listesindeki bazı özelliklieri sergiler. Duygular karakteristik yollarla bozulabilen ayrılmış nöral yolaklarda yer alır (Bölüm 9). Duygusal sistemlerin çıktıları yüzeyseldir; çok karmaşık işleme olmadan tespit edilebilir örüntülü bedensel değişimleri temsil ederler. Ayrıca duygusal sistemler görece erişilemez görünürler; bedensel de-

ğişimlerin tespit edildiği işlemlere bilinçli erişimimiz yoktur. Duyguların hızlı ve zorunlu olduğu savına direnç gösterilebilir. Bazı duygusal tepkiler bu betimlemeye uysa da (tiz bir çığlığı duyduktan sonraki korku), diğerleri uymaz. Bu katlanılabilir bir istisna olabilir. Tavukların cinsiyetlerini bakarak anlamak gibi birçok algısal yetenek de ayrıca geliştirmek için zaman alır. Ancak bir kez bir yetenek elde edildi mi otomatik hızda konuşlandırılabilir. Benzer biçimde bir kere kişi âşık oldu mu sevgilinin yüzü kalbin hemen bir çarpışına sebep olabilir.

Geriye kalan üç kriter daha büyük bir engel teşkil eder. Görünüşe göre duygular malumat olarak sarmalanmış değildir. Diğer duyusal kiplerdeki düşünceler ve temsiller tarafından rehberlik edilirler. Kültürel olarak bilgilendirilmiş inançlar ve değerler ayrıca duygulara zemin teşkil eden bedensel durumları etkileyebilir. Duygular ayrıca ontogenetik olarak biçimlendirilebilirdir. Temel duygular sabit bir sıralamada ortaya çıkabilir (Lewis, 2000), ancak temel olmayan, hayat boyunca farklı zamanlarda ortaya çıkabilir. Son olarak duyguların alana özgü olup olmadığı hakkında ciddi bir soru vardır. Açık uçlu bir zihinsel durumlar aralığı, bir duygusal tepki için tetikleyici hâline gelebilir. Görme, retinalara çarpan ışığa tepki verirken duygular neredeyse her şeye tepki verebilir.

Böylesi itirazlar, Fodor'un modülerlik tanımı reddedilerek kapı dışarı edilebilir. Daha önceden işaret ettiğim gibi, kriterleri aşırı kısıtlayıcı olabilir. Fodor'un kendi kabullerine göre modülerlik kademeli olarak gelebilir. Bütün kriterlerini tatmin etmede başarısız olan ya da sadece sınırlı bir dereceye kadar tatmin eden bir sistem yine de görece modüler olarak sınıflandırılabilir. Ya da daha önceden önerdiğim gibi modülerliği bir küme kavramı olarak düşünebiliriz ve duyguların tipik olarak kümedeki birçok maddeyi sergilediğini söylemekle yetinebiliriz.

Bu tepki stratejileri yeterli olabillir ama itirazlar cepheden de karşılanabilir. Duygu sistemleri ve Fodorcu modüller arasındaki sözde zıtlıklar yakından bakıldığında buharlaşabilir. İlk başta duyguların alana özgü olmadığı tartışmasını ele alalım. Duyguların, şeylerin açık uçlu bir aralığına tepki olarak oluştuğu görünür ancak girdilerinin oldukça kısıtlandığı iki anlamı

vardır. İlk olarak duygular daima örüntülü bedensel değişimlere verilen tepkilerdir ve ikinci olarak duygular daima ana ilişkisel temalara verilen tepkilerdir. Bedensel değişimler yakın girdiler ve ana ilişkisel temalar da uzak girdiler olarak düşünülebilir. Görmenin, nesneleri ışık yoluyla tespit etmesi gibi duygular, ilişkisel temaları beden yoluyla tespit ederler.

Duyguların alana özgü olmadığı izlenimi, duygusal işlemede yer alan iki türde yolağı ayırt etmedeki bir başarısızlıktan dolayı çıkabilir (bkz. Şekil 10.1). Bir taraftan duygu *başlatma yolakları* vardır. Bu, çeşitli zihinsel durumlardan örüntülü bedensel değişimlere götürür. Amigdala korku, iğrenme ve üzüntü için başlatma yolaklarında merkezî bir rol oynayabilir (Anderson & Phelps, 1998). Amigdala, farklı beyin bölgelerinin bir çeşidinden girdiler alır ve ardından duygulara yol açan örüntülü bedensel çıktılar başlatır. Diğer yapılar bu rolü diğer duygular için oynayabilir. Diğer yanda duygu tepki yolakları vardır. Bu yolaklar gerçek duyguların meydana geldiği yerlerdir. Bedenden, bedensel değişimleri kaydeden beyin merkezlerine gider. Duygu başlatma yolaklarına giden girdiler önemli ölçüde çeşitlenebilir ve öğrenme ve deneyim yoluyla değişebilirler. Amigdala ve ilişkili yapılar alana özgü değildir . Ancak duygu, tepki yolakları alana özgüdür. Bedensel değişimlere ve ana ilişkisel temalara tepki verirler.

Buna cevap olarak modülerliğin bir derece biçimlendirilebilirlik ile uyumlu olduğu işaret edilebilir. Fodor olağan algısal sistemlerin tepki örüntülerinin gelişim süreci boyunca değişebileceğini kabul eder. Örneğin Gregory'nin (1966) Müller-Lyer illüzyonunun sadece birçok keskin köşeler gören kültürlerin üyelerinde oluşuğu önerisini ele alalım (ayrıca bkz. Deregowski, 1974). Eğer kübik binaların olduğu bir dünyada yaşıyorsanız açısal sonlayıcılı düz çizgiler, açıların yönüne göre daha yakın ya da daha uzak algılanacaktır. Eğer yuvarlak köşelerle büyüseydiniz, görsel sisteminiz bu çıkarımı yapmayı öğrenemeyecekti. Müller-Lyer çizgileri aynı uzunlukta görünecekti. Eğer böylesi bir yerden Mies van der Rohe[5] gökdelenlerinin

[5] Ludwig Mies van der Rohe 1886-1969 yılları arasında yaşamış çok düz ve keskin

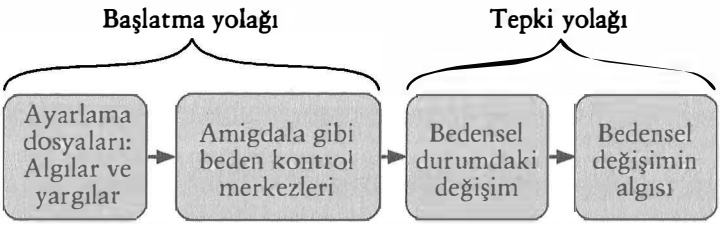
olduğu bir yere taşınacak olsaydınız görsel sisteminiz kademeli olarak uyum sağlayacaktı ve bu illüzyona karşı korunmasız hâle gelecektiniz. Bu, görsel sistemin değişemez olmadığını ve bu değişimlerin önceden programlanmış bir gelişimsel sıralamanın dışında oluşabileceğini gösterir. Fodor bunu, görmenin modüler olduğu hipotezinde karşı bir engel olarak görmez. Çevrenin görmeyi etkileyebileceğini kabul eder ancak böylesi etkilerin kademeli olması gerektiğinde ısrar eder. Benzer biçimde, kültürün bizi yeni beden alışkanlıkları geliştirmeye sürmesi gibi duyguların kademeli alışmalar yoluyla değiştiği iddia edilebilir. Duygusal tepkilerde böylesi planlanmamış değişimler, Fodor'un zihninde olan ontogenetik sabitlik türüyle geniş anlamda uyumludur.

Ayrıca biçimlendirilebilirlikten gelen itiraz, başlama ve tepki yolakları arasındaki ayrıma başvurarak cevaplanabilir. Bazı duyguların genetik olarak sabit bir takvimde ortaya çıkmaması olgusu, geniş oranda duygu başlamasındaki biçimlendirilebilirliğe atfedilir. Duygu başlatma yolakları ayarlama dosyalarına ev sahipliği yapar. Ayarlama dosyaları, deneyimin bir işlevi olarak değiştirilir ya da elde edilir. Bu, insandaki duygusal tepkideki inanılmaz ontogenetik çeşitliliğin görünümünü besler ancak görünüş aldatıcıdır. Duygu tepkileri yolakları, gelişimi boyunca görece sabit ve tahmin edilebilir olabilir.

Benzer düşünceler, duyguların malumat olarak kapsüllenmemiş olduğu iddiasını da baltalar. Kültürel olarak bilgilendirilmiş yargıları ve değerleri içeren ileri bilişsel durumların duygularımızı etkileyebildiği kesinlikle doğrudur. Dinsel pratiklerin tekdüzeliğinden sıkılanların deneyimlediği miskinlik durumunu hatırlayın. Böylesi duygular, duyguların ileri bilişten etkilenebileceğini göstermez mi? Belki de göstermez. Miskinlik gibi duygular daha önceden var olan duyguların sağlanan koşulların yeni bir sınıfına yeniden ayarlanmasıyla yaratılır (ör. kiliseye gitmek). Ayarlama dosyaları başlama yolağının bir parçasıdır. Kiliseye gitmenin tezdüzeliği hakkındaki inançlar, duygunun kendisini kapsayan bedenleşmiş temsille doğrudan

hatlı bina tasarımları olan Alman tasarımcı ve mimardır. (Çev.)

etkileşimde bulunmaya ihtiyaç duymaz. Ayarlama dosyalarındaki malumatta ve ayarladıkları duygular arasında doğrudan etkileşim olmayabilir. Ayarlama dosyası bedensel bir tepkiye sebep olur ve bedensel tepki duyguya sebep olur. Beynin somatosensoriyel alanları ve sosyal pratikler hakkındaki değerlendirme yargılarını barındıran alanlar arasında doğrudan konuşmaya ihtiyaç olmayabilir.

Şekil 10.1.
Duygu başlatma ve tepki yolakları

Bu değerlendirmeler, duyguların malumat olarak kapsüllenmiş *olabileceğini* önerir. Öyle *olduklarını* düşünmek için bir neden var mı? Fodor'a göre malumat kapsüllenmesi görsel illüzyonlar tarafından kanıtlanır. Eğer bir illüzyon olduğunu öğrenmemizinin ardından hâlâ illüzyon sürüyorsa doğrudan bilgi tarafından etkilenmeyen bir işleme sisteminde ikame ediyordur. Müller-Lyer illüzyonu buna bir örnektir. Aynı boyda olduklarını öğrenmemize rağmen iki çizgi hâlâ farklı uzunluklarda görünmeye devam eder. Eğer algısal sistemler doğrudan ileri biliş ile iletişimde bulunabilseydi, Müller-Lyer illüzyonu yok olurdu ya da en azından çizgileri ölçtükten sonra azalırdı.

Duygu sistemleri, ısrarcı illüzyonlara eşit derecede duyarlıdır. Bir kez daha açıkça ve empatik kızılmaktan uzakta olmasına rağmen eşine öfke hissetmeye devam eden kadını ele alalım. Çok uyumlu kişiler bile bu türdeki durumla kendini bağdaştırabilir. Diğer inatçı duygular psikiyatrik koşullardan ileri gelebilir. Bu, fobi vakalarında olduğundan başka hiçbir yerde daha açık değildir. Uçmaktan korkan bir kişi uçakların

arabalardan daha güvenli olduğunu bilebilir ancak hâlâ her defasında bir uçağa bindiğinde ölümcül dehşet hissedebilir (Greenspan, 1988). Depresyon bir başka örnektir. Bunalımlı kişi korkunç bir şey olmamış olduğunu bilse de sakatlayıcı derecede üzüntü hissedebilir. Kurgusal olduğunu bildiğimiz trajik bir roman okumanın sonucundan da olabilen üzüntüyü ele alalım (bkz. Walton, 1978). Ya da daha iyisi, sessiz müzik tarafından oluşan üzüntüyü ele alalım. İyi bir bestecinin ellerinde re minör akort dinleyicileri boşluğa itebilir. Dinleyiciler bir kayıp olmadığını bilirler ancak umutsuzluk seli içlerinde birikebilir. Panksepp (1995) bazı müziklerin üzüntüye sebep olduğunu çünkü ağlayan bebeklerin sesiyle akustik özellikler paylaştığını iddia eder. Yine de Müller-Lyer çizgilerindeki gibi illüzyonu anlamak illüzyonun gitmesine sebep olmaz.

Örnekleri çoğaltmak kolaydır. Duyguların Fodorcu anlamda modüler olduğunu kuvvetlice sezdirirler. Bir kez bir duygu tetiklendi mi yargılar ve diğer bilişsel durumlar görece duygunun gitmesinde etkisizdir. Tabii ki yargılar bir etkide bulunur. Yargılar duygulara sebep olabilir ve yargılar duyguları değiştirebilir. Bir yargı bir duyguya sebep olduğunda doğrudan duygusal tepki sistemiyle etkileşimde bulunmaz. Yalnızca tepkiyi harekete geçiren bedensel değişimleri tetikler. Yargılar duyguları aynı biçimde etkileyebilir. Bir bedensel tepkinin örüntüsünden bir başkasına değişikliği tetikleyebilirler. Her iki durumda da etkiler doğrudan dolaylıdır. Yargılarımızın etkililiği ikinci bir olgu ile daha da sınırlanır. Ayarlama dosyaları oldukça düşük bir işleme seviyesinde işleyebilen algısal tetikleyicileri de içerebilir. Uçma korkusu olan bir kişi için uçakların görsel temsilleri ve amigdala arasında bir bağ vardır. Bu bağ görsel sistemin içinden işlediği için hava seyahatinin güvenliliği hakkında yargılar, korku tepkisini önceden tutamaz. Diğer bir deyişle başlatma yolakları, duygu sağlayıcıları ve bedensel tepkiyi planlayan mekanizmalar arasındaki malumat olarak kapsüllenmiş bağları içerebilir. Bu, duyguları doğrudan ileri bilişsel kontrole iki yönden dayanıklı yapar.

Griffiths'in (1997) işaret ettiği gibi duyguların modülerliği edilgenliğinin iyi bir açıklamasını sunar. Duygularımızın kont-

rolünde olmadığımız görünür. Bizim başımıza geliverirler. Bu yaygın gözlem etimolojik olarak 'tutku' teriminde güvence altına alınır.[6] Kıyaslanabilir bir tür edilgenlik, algının paradigmatik örneklerinde bulunabilir. Olgun bir domatese baktığımızda kırmızı görmekten başka çaremiz yoktur. Hiçbir yargı ya da arzu, retinada kırmızılığa giden yolu engelleyemez, tıpkı hiçbir yargının ya da arzunun bedenden duyuşa giden yolu engelleyemediği gibi. Her iki durumda da edilgenlik modülerliğe borçludur.

Bazı yazarlar duyguların göründüğünden daha az edilgen olduğunu iddia ederler. Mesela Solomon (1976) duyguların seçilebileceğini iddia eder. Benzer bir tema duygusal eğitimi vurgulayan Aristoteles'te (1985) görünür. Duyguların edilgen olması iddiası ile kontrol edilebilir olması iddiası arasında çelişki yoktur. Duygular iki anlamda istemlidir. Bir şey hakkında doğru düşünmek şüphesiz duygularımızı etkiler ve ayarlama dosyaları, eğitim ve deneyim yoluyla değiştirilebilir. Duygular üzerinde, ne hakkında düşüneceğimizi seçerek ve ayarlama dosyalarını geliştirerek kontrol uygularız. Ancak duygular ayrıca iki anlamda istemsizdir. İlk olarak tesis edilmiş bir ayarlama dosyasında içerilen düşünceler ve imgeler duyguları otomatik olarak ateşleyebilir. Eğer seçerek ya da kazara bir ayarlama dosyasında bir temsil etkinleştirilecek olusa bir duygu onu izler. İkinci olarak bir kez bir duygu başlatıldı mı doğrudan müdahele ile onu değiştiremeyiz. Başlatma yolakları ve tepki yolaklarının her ikisi de kontrol lüksü olmadan işlerler.

2.6. *Garanti*

Son olarak ele alacağım, duygular ve algının paradigmatik durumları arasındaki sözde zıtlık kaldı. Duyguların rasyonel

[6] Yazar burada İngilizce *passion* kelimesinin Latince *passio* kelimesinden türemesine vurgu yapar. Latince katlanmak anlamında gelen *passio* aynı zamanda edilgen anlamına gelen pasif (İng. *passive*) kelimesinin de kaynağıdır. Tutku kelimesi Türkçede aynı zamanda ihtiras ve iptila anlamlarını da karşılar ancak doğrudan edilgenliğe bir gönderme yoktur. (Çev.)

olmadığı konusunda bir fikir birliği vardı. Alexander Pope'un (1733-1734) dediği gibi, "Aklın dokuduğunu tutku söker." Duygular bizim hayvan doğamızla, insan psikolojisinin en ilkel parçasıyla ilişkilidir. Tersine, akıl bilişsel işlevin en yüksek eriştiği noktaları yansıtır ve duyguları hizada tutmak için elinden geleni yapar. Kantçılar duyguları kontrol altında tutmaya çalışmamız gerektiğini iddia eder ve Rousseaucular aklın boyunduruğundan çıkmayı isterler. Her iki konum da aynı temel ikiliği benimser. Şimdi aklın ve duygunun ayrılamaz bir biçimde bağlı olduğunu iddia etmek popülerdir (ör. Damasio, 1994; de Sousa, 1987; Elster, 1996; Frank, 1988; Greenspan, 2000). İleri bilişsel durumlar gibi duygular tamamen rasyonel olabilir.

Değişen tutumun nedenlerinden biri sıklıkla duyguları normatif standartlara konu ettiğimiz gözleminden gelir. Duyguları uygun ya da uygun değil, iyi ya da kötü, asil ya da asil değil hatta gerekçeli ya da gerekçesiz olarak alırız. Güçlüklere mustarip olanlarla alay eden bir kişi sansüre açıktır. Böylesi bir duygusal tepkiye irrasyonel bile diyebiliriz. Bu normatif standartlar, algının paradigmatik örneklerine daha az sıklıkla uygulanır. Smith'in bir katırı bir at olarak gördüğünü farz edelim. Smith'in rasyonel olmadığını söylemeyiz. Uygun olmayan bir şey yapmış olduğunu söylemeyiz ya da algısının gerekçelendirilmemiş olduğundan şikâyet etmeyiz. Hem algıların hem de duyguların isabet şartları vardır. Görsel olarak bir katırı bir at olarak temsil etmek bir hatadır ve zararsız bir şeyden korkmak da hatadır. Korku tehlikeyi temsil eder ve zararsız nesneler tehlikeli değillerdir. Ancak yabancılardan basitçe yabancı olduğu için korktuğumuzdaki gibi bir şeyden korkmak da irrasyonel olabilir. Normatiflik isabetliliği aşar ve görme ve dokunma âlemlerinde olduğundan daha fazla duyuşsal âlemde kendini evinde bulur (bkz. Pitcher, 1965). Bu farkın nedeni nedir?

En başta duyguları bir kenara koyalım ve normatif değerlendirmelerin argümanlar bağlamında nasıl çalıştığını ele alalım. Argümanlar iki yoldan yanlış yapabilir. Kötü öncüllere dayanırlar ya da kötü çıkarımlara dayanırlar. Birisi normatif olarak bir argümanı değerlendirdiğinde kişi argümanın sahibini suçlar ya da över. Suçlama ya da övgü yalnızca bir kişinin

sorumluluğunun olduğu bağlamlarda uygundur. Uzatmamak uğruna sorumluluğun neyi kapsadığı üzerinde engin literatürden uzak duralım ve olaya sezgisel olarak yaklaşalım. Bir argümanı kötü öncüllerle ya da kötü bir çıkarımla kurduğu için bir kişiyi suçlarız; o kişinin bu kusurlardan dolayı sorumlu olduğunu söyleriz. Eğer kötü öncül iddiada bulunan hazırda bulunan malumatı inceleyerek kaçınılabilseydi onu kabahatli olarak görebilirdik. Hatta birini öncül güvenilir yollarla edinilmediğinde de doğru bir öncüle dayandığı için suçlayabiliriz. Bir öncül destekten yoksun olduğunda ve onu söyleyen bu olgudan dolayı sorunluysa *öncül garantisi* olmadığını söyleyebiliriz. Benzer biçimde eğer kötü çıkarımdan kaçınılabiliniyorsa birisini kötü bir çıkarımda bulunduğu için suçlayabiliriz. Eğer sonucunun öncüllerinden çıkma eğilimi yoksa bir çıkarım kötüdür. Bir çıkarım kötü olduğunda ve söyleyeni hataları için sorumluysa onun *çıkarım garantisi* olmadığını söyleriz.

Bu kurgular, duygular âlemine de uygulanabilir. Duyguları argümanların sonuçları olarak düşünebiliriz. Başlatma yolağında kullanılan zihinsel temsiller öncüller gibidir. Duygunun dayandığı zeminlerdir. Ayarlama dosyası, duygusal bir tepkiyi tetiklemek için öncülleri kullanan bir mekanizmadır. Hangi türde malumatların bir duygu tetikleyicisi olarak hizmet edebileceğini belirtir. Bu açıdan bir çıkarım kuralları koleksiyonuna benzerdir (ör. *eğer bir yılan görürsen korku deneyimle*). Bir sağlayıcının temsilinden bir duyguya geçiş bir çıkarım olarak alınabilir. Anlamlı bir zihinsel durumlar grubundan (sağlayıcıların temsilleri) bir başkasına (duygu) bir geçiştir ve ilki, ikincisi için nedenler olarak betimlenebilir. Sağlayıcıların temsilleri duyguları tetikler çünkü tam olarak duygular, bu sağlama koşullarını sağladığında daha muhtemel olarak isabetli olurlar. Yılan görüldüğünde korkunun isabetli olması daha muhtemel olacaktır (yani kişi muhtemelen tehlikededir). Dolayısıyla tetikleme süreci keyfî değildir. Daha çok bir çıkarım gibidir.

Duyguların, argümanların sonuçları olarak alınabileceği olgusu onların normatif değerlendirmelerden sorumlu olduğunu göstermez. Normatif değerlendirmeler sorumluluk gerektirir. Bir kişinin duyguları için sorumlu tutulabileceği en az iki anlam

vardır. Bunlar, öncül garantisine ve çıkarım garantisine tekabül eder. Jones'un gurur duyduğunu çünkü Smith'den daha hoş olduğunu düşündüğünü farz edin. Gerçekte Smith daha güzel görünür ve Jones uygun biçimde onun güzelliğini takdir edemez. Jones'un kendini beğenmiş zevki, ne doğru olan ne de uygun bir biçimde desteklenen bir düşünce ile başlar; öncül garantisinden yoksundur. Şimdi fiziksel çekiciliğin gurura değmediğini farz edin. Belirli bir seviyeye kadar çekicilik bizim genetik yapımıza ve çevremizdeklilerin zevkine bağlıdır. Bunların hiçbiri herhangi bir birey tarafından kolaylıkla kontrol edilemez. Bundan dolayı çekicilik büyük ölçüde mutlu bir rastlantıdır, bir başarı değildir. Eğer gurur başarılar için ayrılan bir duygu ise genellikle kişinin kendi görünüşü ile gurur duyması uygunsuzdur. Eğer Jones genetik olarak belirlenmiş görünüşü ile gurur duyarsa ve ayarlama dosyasından görünüşü defetmesine izin verecek malumata ve yeteneklere erişimi varsa duyguları için eleştirilebilir. Burada gurur, çıkarım garantisinden yoksundur.

Bu ikinci örneğe, gururun, çekicilik tarafından güvenilir biçimde sağlandığından dolayı çekiciliğe uygulanması gerektiğini iddia ederek meydan okunabilir. Eğer gururun içeriği sebepleri tarafından belirlenirse çekicilik uygun bir sebeptir. Nokta genelleştirilirse bir duygu ayarlama dosyasındaki bir şeye tepki olarak oluştuğunda hiçbir zaman uygun olamaz çünkü ayarlama dosyaları duyguların ne hakkında olduğunu belirler. Bu itiraz, bir tutarlılık kriterine başvurarak cevaplanabilir. Gururun, *içeriklerinin çoğunun* başarıya dair olduğu bir ayarlama dosyasının kontrolü altında işlediğini hayal edelim. Eğer durum buysa gurur güvenilir olarak başarıyı tespit eder ve bir başarı temsili olarak nitelenebilir. Eğer bu dosya başarıya dayalı olmayan *birkaç* sağlayıcı içerirse tutarsızdır. Gururun güvenilir olarak tespit ettiği özelliği sergilemeyen sağlayıcılar içerir. Eğer bu izinsiz sebepler dikkatsizlik sonucu ayarlama dosyasının içine sızarlarsa –mesela eğer tutarsız olduğunu fark etmeden görünüşümüzden gurur duyma alışkanlığı geliştirirsek– bizim gurur duymamıza sebep olduklarında sansürlenebiliriz.

Özet olarak duygusal tepkilerimizde normatifliğin tutunacağı iki yer vardır. Öncüller ve çıkarımlardan sorumlu tutul-

mamız kaydıyla kötü öncüllere ya da kötü çıkarımlara bağlı duygulara sahip olmamızdan ötürü sorumlu tutulabiliriz. Bu daha önceden yapılan bir çift gözlemle bağlanır. Duyguların normatif değerlendirilmesi, duyguların kısmen kontrolümüz altında olması olgusunun bir işlevidir ve duyguların dolaylı olması olgusunun bir işlevidir. Bu başladığımız soruya cevap verir. Duygular algının paradigmatik örneklerinden tam da bu iki faktörden dolayı farklılaşır. Eğer Smith bir katırı bir at ile karıştırırsa ve bu, geçerli görme şartları altında görsel sisteminin nasıl çalıştığının bir sonucuysa suçlamadan kaçabilir. Algısal durumu üzerinde kontrol sahibi olduğu öncüllere ya da çıkarımlar kurallarına bağlı değildir (erken görmedeki süreçleri kontrol edemez). Görme, bir başlatma yolağı gerektirmez. Normal şartlarda görsel sistemi dışındaki zihinsel durumlar –kişinin sorumlu tutulabileceği durumlar– tarafından aracılık edilmez.

Bu gözlemler ayrıca duygular ve algılamanın paradigmatik örnekleri arasındaki zıtlığın her durum altında geçerli olmadığını gösterir. Görsel yargıların normatif standartlara bağlı kalabileceği şartlar vardır. Eğer Smith kronik olarak katırlarla atları karıştırırsa ve ona belirli bir katırı tanımlama görevi verildiyse görsel keskinliğini iyileştirmeye zorunlu olabilir. Alternatif olarak Smith'in bir katırı bir at ile karıştırmasının nedeninin, psikoaktif bir ilaç almış olması olduğunu hayal edelim. Her iki durumda da onu sorumlu tutabiliriz. Bu sadece, normatif standartların, bir kişi tepkileri üzerinde biraz kontrolü olduğunda uygulanabilir hâle geldiğini göstermenin bir yoludur.

Tersine, insanların duygularından sorumlu tutulmadığı durumlar vardır. Eğer başka birisi tarafından sebep olunan bir kimyasal değişimden dolayı birisi coşku deneyimlerse tepkisi için sorumlu olmayabilir. Smith'in Jones'a, eski Sovyetler Birliği'nde zorla işçi kampları üzerine bir belgesel göstermeden önce bir ilaç enjekte ettiğini düşünelim. Eğer Jones film boyunca mutlu biçimde cıvıldarsa onu suçlamayız. Benzer noktalar, yüzden gelen geri bildirim, fobiler ya da duyuşsal bozukluk tarafından üretilen duygulara da uygulanabilir.

İki geçici sonuç çıkarıyorum. İlki, duygular ile paradigmatik algısal durumlar arasındaki zıtlığın keskin olmamasıdır. Her ikisi de bazı durumlarda normatif değerlendirmelerde, bazılarında değildir. İkincisi, bir duygunun normatif değerlendirmesi genel olarak başlatma yolağının özellikleri nedeniyle ortaya çıkar.

İkinci nokta duyguların kendilerinin asla kendi içlerinde normatif olarak değerlendirilemeyebileceğini önerir. Hume (1739/1978, II.iii.3): "Bir tutku, asla, herhangi bir açıdan, mantıksız olarak adlandırılamaz ancak yanlış sanılar üzerine kurulursa [bu mümkündür]." Bir diğer deyişle bir duygunun normatif statüsü tamamen ona sebep olan zihinsel durumlardan çıkarılabilir. Eğer bir duygunun kendisi normatif değerlendirmeye açık bir zihinsel duruma dayalıysa ve bu zihinsel durum garanti değilse duygu garanti altında olmayabilir. Eğer bir duygu bir ayarlama dosyasında bir madde tarafından sebep olunduysa ve o madde, duygunun normalde temsil ettiği özelliğe sorgulanabilir bir ilişki taşıyorsa duygu garanti altında olmayabilir. Eğer duyguların daima garanti edilmiş öncüller ve çıkarımlar tarafından sebep oldunduğundan eminsek onları normatif sansüre karşı izole edebiliriz.

Aynı noktaya, garanti sorusunu duygu sağlama sürecinde farklı bir aşamaya yeniden konumlandırarak değinilebilir. Diğerlerinin zorluklarına karşı gülmenin uygun olmadığını varsayalım (buna rağmen Hobbes'un [1650/1994] tam da gülmenin bunun için olduğunu düşündüğünü belirtelim). Şimdi bunu yapan birisini ele alalım. Bu kişinin, diğerlerinin talihsizliklerinin temsillerini içeren eğlenme için bir ayarlama dosyası vardır. Bir açıdan böylesi bir dosyanın olması yanlış olabilir. Ancak şimdi soralım, zorluklar karşısında gülmek böylesi bir ayarlama dosyası hazır yerindeyken yanlış mıdır? Bu şekilde söylendiğinde cevap olumsuz olabilir. Kişi, sizin eğlenme dosyanızın içeriği ile eşleşen bir şeyle karşılaştığında eğlenme hissetmesi yanlış değildir. Doğru da değildir. Bir kez bir ayarlama dosyası kuruldu mu içeriklerine tepki vermekten başka çaremiz yoktur. Bu, duygusal edilgenliğin bir kaynağıdır. Ayarlama dosyaları-

mızdaki maddelere tepki otomatiktir ve normatif değerlendirmenin yargısının dışına düşer. Bu açıdan bakıldığında duygular arasyoneldir.[7]

Duyguların normatif durumu duygusal tepkinin hem edilgen hem de etken boyutları olması olgusuyla karmaşıklaşır. Duygular, algının paradigmatik örneklerine oranla normatif değerlendirmeden sorumlu olmaya daha yatkındır çünkü sağlanmaları, önceki zihinsel durumlara ve kurallara daha bağlıdır. Böyle olsa bile duygusal tepkilerin daima kontrolümüz ötesinde olan bir anlamı vardır. En tiksindirici tutkunun, bir ardıl imge görmek kadar masum olduğu bir anlam vardır.

Duygunun bir algı formu olduğu sonucuna varıyorum. Bir duyguya sahip olmak gerçek anlamda bizim dünyayla ilişkimizi algılamak demektir. Açıkladığım yollardan algılar gibi duygular da isabetsiz ya da hatta gerekçelendirilmemiş olabilir. Fakat açığa vurucu da olabilirler. Nasıl gittiğimizi değerlendirmemize yardım eden malumat verebilirler. Sıklıkla, herhangi ilintili bir yargıda bulunmadan önce duygular bizim bu malumatı toplamamızı sağlar. İyi ayarlanmış bir ayarlama dosyası bedeni sersemleten ince ipuçları toplayabilir. Birçok durumda, durumumuz üzerine düşünmeden önce bu bedensel karışıklığı algılarız. Hatta duygular onları tetikleyen ince ipuçlarına bilinçli olarak erişemeden önce farkındalığımıza girebilir. İşte bu yüzden duyguları içteki sesler olarak betimliyoruz. Bizi endişelere karşı uyaran bedensel radar dedektörleri gibidirler. Duygularımızı dinlediğimizde anlamsız hisler tarafından sarsılmayız. Karmaşık yargıların soğuk ihtarlarını da duymayız. Dünyadaki konumumuzu algılamak için bedenlerimizi kullanırız.

İng. 'arational'. Olumsuzluk bildiren *a-* ön eki ile rasyonel kelimesinin birleşmesiyle oluşan ve bir durumun ya da fenomenin ne rasyonel ne de rasyonel olmadığını belirten kelimedir. (Çev.)

Koda:
Ayrılan Yollar

Bölüm 1'de duygu kuramcıları için iki tamamlayıcı sorunu tanıttım. İlk olarak parçalar sorunu vardır. İçinde bir duygunun deneyimlendiği her zihinsel epizot birkaç farklı unsur içerir. Düşünceler biçimlendiririz, bedenlerimiz değişir, harekete hazır hâle geliriz, malumat işleme kiplerimiz değişir ve bilinçli hisleri deneyimleriz. Bu unsurlardan bazıları duygunun parçası olabilir; diğerleri sadece olumsal eşlikçileri olabilir. Bir duygu kuramcısı özenle seçmelidir. Duygu kuramcılarının yüzleştiği ikinci sorun çokluk sorunudur. Bir duyguyu yapabilen bütün bu farklı unsurlarla yüzleştikten sonra kapsayıcı bir strateji benimsenebilir. Belki de bu unsurların hepsi dâhil olacaktır. Belki de duygular geniş sayıda farklı parçlardan inşa edilen birleşiklerdir. Eğer bu strateji tercih edilirse bütün bu parçaların nasıl bir arada birlikte bulunduğu açıklanmalıdır. Sonuç olarak bu tamamlayıcı sorunları 'bedenleşmiş değer biçme kuramı'nın nasıl idare ettiğini gözden geçirmek istedim.

Duyguları çok karmaşık olarak ele almanın bir cezbediciliği vardır. Bir duygu dilimindeki her unsur o duyguya lüzumlu görünür ve bu unsurların her biri farklı türde bir zihinsel varlık olarak görünür. Sonuçta duygular farklı türlerdeki zihinsel varlıkların derlemeleri olarak görünür. Bu sonuç bir parodiyi ele alarak giderilebilir. Birinin bilinçli görsel durumların bir kuramını sağlamak istediğini farz edin. Bilinçli bir kırmızı deneyiminin ne olduğu sorulabilir. Bu soruya hitaben kırmızının bilinçli deneyimlerinde yer alan birçok unsur olduğu fark edilebilir. İlk olarak örneğin retinalardaki hücresel tepkiyi içeren bir fizyolojik değişim vardır. Ardından bilincin kendisi vardır, kırmızılığın fenomenal hissi. Kırmızının deneyimleri ayrıca yargılara sebep oluyor gibi durur; olağan kişiler kırmızıyı "İşte bu

kırmızı!" söylenerek ifade edilen bir düşünce şekillendirmeden deneyimleyemezler. Buna ek olarak dikkatin bir ayarlamasının (kırmızı nesneye odaklanırız) ve bir hareket eğiliminin (kırmızı nesneye doğru yönelmeye ya da ona uzanmaya meyledebiliriz) olması olasıdır. Hatta diğer kırmızı şeylerin anılarını bile anımsayabiliriz.

Böylesi bir karmaşıklıkla baş etmek için bilinçli kırmızı deneyimlerin birkaç parçası olduğu söylenebilir. Bir his, bir düşünce, bir hareket eğilimi, bir dikkat kontrolcüsü ve bir anı tetikleyici vardır. Buradaki her şeye tekabül eden zihinsel varlıklar (ya da nöral eşlenikler) tanımlanmaya çalışılabilir. Hangisinin kırmızı deneyim olduğunun işaret edilmesi istendiğinde bütün varlıkların kümesine işaret edilebilir. Kırmızı deneyimlerin birçok bileşeni olduğu söylenebilir.

Bu karmaşıklık gereksizdir. Bilinçli bir kırmızı deneyimin birkaç işlevi, özelliği ve etkisi olan birleşik bir zihinsel varlık olduğunu söylemek daha iyidir. Bu varlıklar bir şey gibi hissettirirler, malumat taşırlar (yani kırmızı!), belirli fizyolojik şartlar altında ortaya çıkarlar, dikkat çekerler, hareketi motive ederler, anıları hatırlatırlar ve bunun gibi. Bu etkilerin birçoğu diğer zihinsel durumların ve işlemlerin ortaklığına dayanır ancak kırmızı deneyimi bunlarla karıştırmamalıyız. Kırmızı deneyimin parçaları olmayabilir.

Benzer bir ders duygular durumunda da geçerlidir. Bir duygu dilimindeki unsurlara daha yakından bakalım. Bedensel durumların duygular için özellikle önemli olduğunu iddia ettim (Bölüm 3). Descartes, James, Lange ve daha yakında Damasio'nun geleneğini izleyerek duyguların bedensel değişimlere tepki olarak oluşan içsel durumlar olduğuna inanıyorum. Bu, bedensel değişimin duygular için zorunlu olduğu anlamına gelmez. James ve Damasio'nun işaret ettiği gibi gerçekte hiçbir bedensel değişim yer almasa bile bir duygu, bedensel değişimle alakalı beyin alanları etkin olduğunda ortaya çıkar. Böylece bedensel değişimler, duyguların standart sebeplerdir, zorunlu sebepleri değildir.

Bedensel değişimler harekete olanak tanır. Öfkeli olduğumuzda kan akışı olur çünkü artan dolaşım, saldırganlık tepkisini mümkün kılar. Fakat bu her duygunun bizi *belirli* bir duyguya

hazırladığı anlamına gelmez (Bölüm 8). Duyguların bizim hareket etmemize *sebep olduğu* anlamına da gelmez. Onun yerine duygular çeşitli davranışsal tepkileri mümkün kılar. Duygular değerlik işaretleyicileriyle motive edici kuvvet uygularlar. Onlara sebep olan durumları sürdürmeye ya da sonuçlandırmaya uygun bir tepkiyi seçmeye bizi kışkırtırlar. Dolayısıyla duygular ve hareketler arasındaki bağ güçlüdür ama doğrudan değildir. Duygular bizi harekete zorlarlar ancak hareket eğilimleri değildirler.

Duygular ve hisler arasındaki ilişki daha doğrudandır. Bir duygu hissedildiğinde his gerçek anlamıyla duygudur. Algısal sistemlerde hisler beyin durumlarıdır. Duygular diğer algısal durumların bilinçli hâle gelişiyle tam olarak aynı yoldan bilinçli hâle gelir (Bölüm 9). Bir duygusal his, işleyen belleğe yayın yapan bedenleşmiş bir değer biçmedir, somatik değer biçmenin dışında sallanan bağımsız bir durum değildir. Ancak bu, bir his kuramı savunduğum anlamına gelmez. İlk olarak duygular ayrıca bilinç dışı olarak oluşabilir. İkinci olarak bütün duygular malumat taşırlar. *Sadece* his değillerdir.

Bu, beni duygulara eşlik eden düşüncelere getirir. Bilişsel kuramların savunucularına göre duygular önermesel tutumlara dayanır. Bunlar, duygularımızla ilişkili olan somatik durumlarla özdeş olmayan yapılandırılmış, kavram yüklü zihinsel temsiller olarak çözümlenir. Bazı duyguların önermesel tutumlar tarafından sebep olunduğuna inanıyorum ve hatta bu önermesel tutumlar duygularımızın önemini belirlemede bir rol oynayabilirler (Bölüm 4 ve 7). Ama duyguların önermesel tutumlar olmadan da oluşabileceğini iddia ettim. En gelişmiş duygularımız bile herhangi bir önceki yargı olmadan tetiklenebilir (Bölüm 4). Aynı zamanda duyguların kendi içlerinde düşünceler olarak nitelendirilebileceğini iddia ettim. Önermesel yapıları olmamasına rağmen ana ilişkisel temaları temsil ederler. Betimlemeden tespit ederler (Bölüm 3). Duygular, değer biçmeler artı bedenleşmiş temsiller değillerdir; değer biçmeler olarak nitelenen bedenleşmiş temsillerdir. Kısa ve öz bir şekilde onlar, bedenleşmiş değer biçmelerdir.

Son olarak duygularımıza eşlik eden zihinsel işlemlere ya da işleme kiplerindeki değişimlere dönelim. Bu konuyu Bölüm

1'de sundum ve orada sadece bir açıklamaya işaret ettim. Duygu ve dikkat, bellek ve akıl yürütme stilleri arasındaki etkileşimleri araştırmakta olan geniş ve büyüyen bir literatür vardır. Araştırmacılar mutluluğun yaratıcı düşünmeyi kolaylaştırdığını keşfettiler (Isen, Daubman & Novicki, 1987). Korku, risk tahminlerini arttırır ve öfke risk tahminlerini azaltır (Lerner & Keltner, 2000). Üzüntü geriye dönük düşünmeyi teşvik eder ve dikkatimizi kendi hatalarımıza çeker (Alloy & Abrahamson, 1998). Bütün duyguların aynı duygunun deneyimlendiği önceki olayların anımsanmasını kolaylaştırdığı görünür (Bower, 1981). Böylesi bulgulardan etkilenerek, Oatley ve Johnson-Laird (1987) belirli duyguları zihinsel işlemlerdeki değişimlerle özdeşleştirecek kadar ileri gittiler, buna işleme kipleri adını verdiler. Bu hareketin gerekli olduğunu düşünmüyorum.

Zihnin nasıl çalıştığının genel özelliklerine başvurarak bazı deneysel sonuçlar uzlaştırılabilir. Örneğin şu anda deneyimliyor olduğumuz aynı duyguyu geçmişte deneyimlediğimiz olayları anımsama yeteneğimiz, hazırlama ve doğrulama yanlılığı tarafından açıklanabilir. Hazırlama, şimdiki durumun ilişkili durumları anımsamayı kolaylaştırdığı anı getirmede küresel bir fenomendir. Bir kanişi görmenin geçmişteki kaniş ile karşılaşmaları zihne getirmesindeki gibi mevcut hüzünler de geçmiş hüzünleri zihne çağırır. Doğrulama yanlılığı, genel bir hâlihazırda bildiğimizi doğrulayan malumatı aramanın eğilimidir. Eğer birisi öfkeli bir durumdaysa bu durumu gerekçelendirecek ve teşvik edecek kanıtları arar. Bu, kişinin mevcut hislerine bazı numuneler sağlama şansı olan diğer öfke dilimlerini anımsamayı içerebilir. Doğrulama yanlılığı ayrıca duyguların ve bilişsel işlemeyle etkileşimlerin dikkat etkilerini açıklamaya da yardım eder. Üzüntü kusurlara dikkat çekebilir ve öfke hakaretlere dikkat çekebilir çünkü bu şeyler, duygularımızın uygun olduğunu düşünmek için daha da kanıt sağlamaya meyillidirler. Korku, yüksek risk tahminlerini teşvik eder çünkü bu tahminler kişinin korku durumunu sürdürmesine yardım edebilir. Üzüntü, analitik işlemeyi teşvik edebilir çünkü analitik düşünce kusurların tanımlanmasında yardımcıdır. Mutluluk yaratıcı düşünmeyi

teşvik eder çünkü yaratıcı düşünme mutluluğu daha da uyaracak yeni keşiflere yol açar.

Açıkçası duygu ve bilişsel işlemler arasındaki etkileşimin bu yorumu çok daha fazla gelişmeye ve desteğe ihtiyaç duyar. Değinmek istediğim nokta bilişteki yüksek derecedeki belirli duygusal etkilerin, ilkesel olarak zihnin genel özelliklerinden çıkarılmasıdır. Sunmuş olduğum bu açıklamalara destek olarak iki ilgi çekici deneysel sonuçtan bahsetmeme izin verin. Mutluluğun bilişsel etkileri üzerine araştırma, mutluluğun başarılı sorun çözmeyi teşvik etmeye eğilimli olduğunu gösteriyor. Ancak bazı araştırmalara tam tersi sonuçları buluyor. Mutlu insanlar bazen yetersiz akıl yürütebiliyor. Isen (2000) uyumsuzluğun, mutlu insanların ilginç buldukları sorunları çözmede sivrilmesi olgusundan geldiğini öneriyor. Eğer bir kişide mutlu bir duruma sebep olursan ve ardından ona sıkıcı bir problem verirsen ona çok enerji vermeyecektir ve bu da performansı düşürecektir. Bu bulgunun, duyguların basitçe belirli malumat işleme kitleri olduğu (ya da kaçınılmaz olarak sebep oldukları) görüşüyle uzlaşması zordur. Onun yerine duyguların, kendilerinin sürekliliğini teşvik edecek hangi işleme kipi varsa kullanmamıza sebep olduğu görünür. Bu yorum, bir duyguyu sürdürmemenin bağımsız bir nedeni olduğunda duyguların zihinsel işlemler üzerinde karakteristik etkilerinin olmayacağını tahmin eder. Bellekteki duygusal etkiler üzerine bazı araştırmalar bu tahmini destekler. Normalde duygular, duygusal olarak uyumlu anıları çağırmayı kolaylaştırır. Fakat insanların duygularını bastırmak istediği durumlarda tersi ortaya çıkar. Eğer coşku duymak istemiyorsanız mutlu bir durum gerçekte mutsuz anıların anımsanmasını kolaylaştırır. Duygular ve malumat işleme arasındaki ilişki sabit değildir. Bu ilişki olağan olarak hazırlama ve doğrulama yanlılığı gibi varsayılan mekanizmalarla ve ön yargılarla etkilenir ancak bağlamsal talepleri karşılamak için yeniden müzakere edilebilir. Duyguların zihnin işlemleriyle nasıl etkileştiğini açıklamak için duyguların içinde bir şey (özel parçalara ya da mekanizmaya gerek yok) koymak zorunda olmadığımız sonucuna varıyorum.

Daha genel bir sonuç duyguların görece basit varlıklar olduğudur. Sadece iki parçadan oluşurlar: bedenleşmiş değer biçmeler ve değerlik işaretleyicileri. Ancak bu iki parçanın kayda değer açıklama gücü vardır. Bunlar, hareket çağıran, beden kaydeden, bilinçli olarak deneyimlenebilen bellek ve dikkat kolaylaştıran düşüncelerdir. Bu, çok bileşenli bir kuramdır çünkü duyguların iki parçası vardır. Ancak ayrıca birçok işlevli kuramdır çünkü bu parçalardan en azından birisi farklı rol çeşitlerine hizmet eder. Bedenleşmiş değer biçmeler, düşünceler ve hislerdir. Bedenin hareket için hazırlıklarını kaydederler ve uyumlu anıları hazır ederler. Kısaca duygu kuramlarının açıklamaya çalıştığı şeylerin çoğunu yaparlar. Bu, duyguların çeşitli özelliklerinin neden bir arada bulunduğuna dair kolay bir açıklama sağlar. Duygular ayrılabilen parçaların sabit olmayan derlemeleridir. Zihinsel tutkalla birbirine yapıştırılan anlamlar, hisler ve hareket temsilleri değillerdir. Hareketi mümkün kılan bedensel değişimleri kaydeden anlamlı, hissedilebilir bütünlerdir.

Birçok araştırmacı, duygulara aşırı fazla ya da aşırı az kavram istiflemeye çalışır. Bedensel değişimlerin, önermesel tutumların, hareket eğilimlerinin ve hislerin duygular için zorunlu parçalar ve ön koşullar olduğunu varsayarak çok fazla sığdırmaya çalışırlar. Bütün bu şeylerin sadece olumsal olarak duygularla ilişkili olduğunu iddia ettim. Bu sebepler ve sonuçlar kesinlikle çalışmaya değerdir fakat duyguların kendileriyle karıştırılmamalıdırlar. Araştırmacılar basit zihinsel varlıkların birçok işleve hizmet edemeyeceğini varsayarak duygulara çok fazla sığdırmaya çalışırlar. Somatik kuramların savunucuları mevcut olan kaynakları hafife alırlar. James bile hızla çarpan bir kalbin algılanmasının içinde yuvalanan zengin kaynakları takdir etmeyi başaramamıştır. 'Bedenleşmiş değer biçme kuramı', farklı işlevlerdeki bir çeşidin görece basit bir pakette nasıl toplanabileceğini gösterir. Kalp önem ile çarpar.

KAYNAKÇA

Alloy, L., & Abrahamson, L. (1988). Depressive realism. In L. B. Alloy (Ed.), *Cognitive processes in depression* (pp. 441-485). New York: Guilford Press.

Amaral, D. G., Price, J. L., Pitkanen, A., & Carmichael, S. T. (1992). Anatomical organization of the primate amygdaloid complex. In J. Aggleton (Ed.), *The amygdala: Neurobiological aspects of emotion, memory, and mental dysfunction* (pp. 1-66). New York: Wiley-Liss.

American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.). Washington, DC: Author.

Amorapanth, P., LeDoux, J. E., & Nader, K. (2000). Different lateral amygdala outputs mediate reactionand actions elicited by a fear-arousing stimulus. *Nature Neuroscience, 3,* 74-79.

Anderson, A. K., & Phelps, E.A. (1998). Intact recognition of vocal expressions of fear following bilateral lesions of the amygdala. *NeuroReport,* 9,3607-3613.

Anisman, H., Zalcman, S., & Zacharko, R. (1993). The impact of stressors on immune and central neurotransmitter activity: Bidirectional communication. *Reviews in Neurosciences,* 4,147-180.

Aristotle. (1961). *De anima.* (W. D. Ross, Trans.). Oxford: Clarendon Press.

Aristotle. (1984). *Rhetoric.* (W. R. Roberts, Trans.). In *The rhetoric and poetics of Artstole.* (E. P. J. Corbett, Ed.). New York: Modern Library.

Aristotle. (1985). *Nicomachean ethics.* (T. Irwin, Trans.). Indianapolis: Hackett.

Armon-Jones, C. (1986). The thesis of constructionism. In R. Harre (Ed.), *The social construction of emotions* (pp. 32-56). Oxford: Blackwell.

Armon-Jones, C. (1989). *Varieties of affect.* Toronto: University of Toronto Press.

Arnold, M. B. (1960). *Emotion and personality.* New York: Columbia University Press.

Arntz, A. (1993). Endorphins stimulate approach behavior, but do not reduce subjective fear: A pilot study. *Behaviour Research and Therapy, 31,* 403-405.

Augustine, J. R. (1996). Circuitry and functional aspects of the insular lobe in primate including humans. *Brain Research Reviews,* 22,229-244.

Averill, J. R. (1980). A constructivist view of emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research and experience: Vol. 1.*

Theories of emotion (pp. 305-339). New York: Academic Press.

Averill, J. R. (1985). The social construction of emotion: With special reference to love. In

K. Gergen & K. Davis (Eds.), *The social construction of the person* (pp. 89-109). New York: Springer-Verlag. 250 References

Critchley, H. D., Mathias, C. J., & Dolan, R. J. (2001). Neural correlates of first- and second-order representation of bodily states. *Nature Neuroscience, 4,* 207-212.

Cross-National Collaborative Group. (1992). The changing rate of major depression. *Journal of the American Medical Association, 268,* 3098-3115.

Cytowic, R. E. (1993). *The man who tasted shapes.* Cambridge: MIT Press.

Damasio, A. (1998). The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex. In A. Roberts, T. Robbins, & L. Weiskrantz (Eds.), *The prefrontal cortex: Executive and cognitive function* (pp. 36-50). Oxford: Oxford University Press.

Damasio, A., & Van Hoesen, G. W. (1983). Emotional disturbances associated with focal lesions of the limbic frontal lobe. In K. M. Heilman & P. Satz (Eds.), *Neuropsychology of human emotion* (pp. 85-110). New York: Guilford Press.

Damasio, A. R. (1989). Time-locked multiregional retroactivation: A systems-level proposal for the neural substrates of recall and recognition. *Cognition, 33,* 25-62.

Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason and the human brain.* New York: Putnam.

Damasio, A. R. (1999). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness.* New York: Harcourt Brace.

Damasio, A. R., Grabowski, T. J., Bechara, A., Damasio, H., Ponto, L. L. B., Parvizi, J., & Hichwa, R. D. (2000). Subcortical and cortical brain activity during the feeling of self-generated emotions. *Nature Neuroscience, 3,* 1049-1056.

D'Andrade, R. G. (1992). Schemas and motivation. In R. G. D'Andrade & C. Strauss (Eds.), *Human motives and cultural models* (pp. 23-44). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Darwin, C. (1872/1998). *The expression of the emotions in man and animals* (P. Ekman, Ed.), (3rd ed.). New York: Oxford University Press.

Davidson R. J. (1992). Emotion and affective style: Hemispheric substrates. *Psychological Science,* 3,39-43.

Davidson, R. J. (1994). On emotion, mood, and related affective constructs. In P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 51-55). Oxford: Oxford University Press.

Davidson, R. J., & Irwin, W. (1999). The functional neuroanatomy of emotion and

affective style. *Trends in Cognitive Sciences, 3,* 11-21.

Davis, M. (1998). Are different parts of the extended amygdala involved in fear versus anxiety? *Biological Psychiatry, 44,* 1239-1247.

Davitz, J. (1969). *The language of emotion.* New York: Academic Press.

Dawkins, R. (1976). *The selfish gene.* Oxford: Oxford University Press.

Dennett, D., & Kinsbourne, M. (1992). Time and the observer: The where and when of consciousness in the brain. *Behavioral and Brain Sciences, 15,* 183-247.

Dennett, D.C. (1991). *Consciousness explained.* Boston: Little, Brown.

Deregowsky, J. B. (1974). Illusion and culture. In R. Gregory & E. H. Gombrich (Eds.), *Illusion in nature and art* (pp. 160-191). New York: Scribner.

De Rivera, J. A. (1984). The structure of emotional relationships. *Review of Personality and Social Psychology, 5,*116-145.

Descartes, Rene (1649/1988). *The passions of the soul.* In J. Cottingham, R. Stoothoff, &

D. Murdoch (Trans. and Eds.), *Selected philosophical writings of Rene Descartes.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

De Sousa, R. (1978). The rationality of emotions. *Dialogue, 18,* 41-63.

De Sousa, R. (1987). *The rationality of emotions.* Cambridge: MIT Press.

D'Esposito, M., Postle, B. R., Ballard, D., & Lease, J. (1999). Maintenance versus maReferences 251 nipulation of information held in working memory: An event-related fMRI study. *Brain and Cognition, 41,* 66-86.

DeSteno, D. A., & Salovey, P. (1996). Evolutionary origins of sex differences in jealousy? Questioning the "fitness" of the model. *Psychological Science,* 7,367-372.

Devinsky, 0., Morrell, M. J., & Vogt, B. A. (1995). Contributions of anterior cingulate cortex to behaviour. *Brain, 118,* 279-306.

De Waal, F. B. M. (1996). *Good natured: The origins of right and wrong in humans and other animals.* Cambridge: Harvard University Press.

Dick, L. (1995). "Pibloktoq" (Arctic hysteria): A construction of European-Inuit relations? *Arctic Anthropology, 32,* 1-42.

Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., & Diener, M. (1992). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute? *Social Indicators Research, 28,* 253-281.

Diogenes Laertius (1925). *Lives of eminent philosophers* (R. D. Hicks, Trans.). New York: Loeb Classical Library.

Dion, K. L., & Dion, K. K. (1988). Romantic love: Individual and cultural perspectives. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The psychology of love* (pp. 264-289). New Haven: Yale University Press.

Dixon, N. F. (1981). *Preconscious processing.* Chichester, UK: Wiley.

Doi, T. (1973). *The anatomy of dependence.* Tokyo: Kodansha International.

Dretske, F. (1981). *Knowledge and the flow of information.* Cambridge: MIT Press.

Dretske, F. (1986). Misrepresentation. In R. Bogdan (Ed.), *Belief. Form, content and function* (pp. 17-36). Oxford: Oxford University Press.

Dretske, F. (1988). *Explaining behavior.* Cambridge: MIT Press.

Dunning, D., & Story, A. L. (1991). Depression, realism, and the overconfidence effect: Are the sadder wiser when predicting future actions and events? *Journal of Personality and Social Psychology, 61,* 521-532.

Dupre, J. (2001). *Human nature and the limits of science.* Oxford: Oxford University Press.

Efran, J. S., & Spangler, T. J. (1979). Why grown-ups cry: A two-factor theory and evidence from *The Miracle Worker. Motivation and Emotion, 3,* 63-72.

Ekman, P. (1972). Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. In J. Cole (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation, 1971* (vol. 19, pp. 207-283). Lincoln: University of Nebraska Press.

Ekman, P. (1977). Biological and cultural contributions to body and facial movement. In J. Blacking (Ed.), *Anthropology of the body* (pp. 34-84). London: Academic Press.

Ekman, P. (1992a). Are there basic emotions? A reply to Ortony and Turner. *Psychological Review, 99,* 550-553.

Ekman, P. (1992b). An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion, 6,* 169-200.

Ekman, P. (1993). Facial expression and emotion. *American Psychologist, 48,* 384-392.

Ekman, P. (1994). Moods, emotions, and traits. In P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 56-58). New York: Oxford University Press.

Ekman, P. (1997). Should we call it expression or communication? *Innovations in Social Science Research, 10,* 333-344.

Ekman, P. (1999a). Basic emotions. In T. Dalgleish & T. Power (Eds.), *The handbook of cognition and emotion* (pp. 45-60). New York: Wiley.

Ekman, P. (1999b). Facial expressions. In T. Daigleish & M. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion.* New York: Wiley. 252 References

Ekman, P. (2003). *Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life.* New York: Times Books.

Ekman, P., & Friesen, W. V. (1971). Constants across cultures in the face and emotion.

Journal of Personality and Social Psychology, 17, 124-129.

Ekman, P., & Friesen, W. V. (1986). A new pan-cultural facial expression of emotion.

Motivation and Emotion, 10, 159-168.

Ekman, P., Sorenson, E. R., & Friesen, W. V. (1969). Pan-cultural elements in facial displays of emotions. *Science, 164,* 86-88.

Elliott, R., Friston, K. J., & Dolan, R. J. (2000). Dissociable neural responses in human reward systems. *Journal of Neuroscience, 20,* 6159-6165.

Ellsworth, P. C. (1994). William James and emotion: Is a century of fame worth a century of misunderstanding? *Psychological Review, 101,* 222-229.

Elster, J. (1996). Rationality and the emotions. *Economic Journal, 106,* 1386-1397.

Elster, J. (1999). *Alchemies of the mind: Rationality and the emotions.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Emery, N. J., & Amaral, D. G. (2000). The role of the amygdala in primate social cognition.

In R. D. Lane & L. Nadel (Eds.), *Cognitive neuroscience of emotion.* New York: Oxford University Press.

Eysenck, H. J. (1967). *The biological basis of personality.* Springfield, IL: Thomas.

Fanselow, M. S., & LeDoux, J. E. (1999). Why we think plasticity underlying Pavlovian fear conditioning occurs in the basolateral amygdala. *Neuron* 23,229-232.

Farah, M. J. (1990). *Visual agnosia: Disorders of object recognition and what they tell us about normal vision.* Cambridge: MIT Press.

Feleky, A. M. (1914). The expression of the emotions. *Psychological Review, 21,* 33-41.

Fernandez-Dols, J. M., & Ruiz-Belda, M. A. (1995). Are smiles a sign of happiness? Gold medal winners at the Olympic Games. *Journal of Personality and Social Psychology, 69,* 1113-1119.

Fessler, D. M. T. (1999). Toward an understanding of the universality of second order emotions. In A. L. Hinton (Ed.), *Biocultural approaches to the emotions* (pp. 75-116). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Finck, H. T. (1887). *Romantic love and personal beauty: Their development, causal relations, historic and national peculiarities.* London: Macmillan.

Fischman, M. W., & Foltin, R. W. (1992). Self-administration of cocaine by humans: A laboratory perspective. In G. R. Bock & J. Whelan (Eds.), *Cacaine: Scientific and social dimensions* (Vol. 166, pp. 165-180). Chichester, UK: Wiley.

Flanagan, 0. (1997). Prospects for a unified theory of consciousness or, what dreams are made of. In N. Block, 0. Flanagan, & G. Guzeldere (Eds.), *The nature of consciousness: Philosophical debates.* Cambridge: MIT Press.

Fodor, J. A. (1987). *Psychosemantics.* Cambridge: MIT Press.

Fodor, J. A. (1990). A theory of content, I and II. In A *theory of content and other essays* (pp. 51-136). Cambridge: MIT Press.

Fodor, J. A. (1983). *The modularity of mind.* Cambridge: MIT Press.

Fodor, J. A. (1998). *Concepts: Where cognitive science when wrong.* Oxford: Oxford University Press.

Frank, R. H. (1988). *Passions within reason: The strategic role of the emotions.* New York: Norton.

Freud, S. (1915/1984).The unconscious. In A. Richards (Ed.), *The Pelican Freud library: Vol. 11. On metapsychology: The theory of psychoanalysis* (pp. 159-222). Harmondsworth, UK: Penguin. References 253

Freud, S. (1920/1922). *Beyond the pleasure principle.* (C. Hubback, Trans.). London: International Psycho-Analytical Press.

Fridlund, A. (1994). *Human facial expression. An evolutionary view.* San Diego, CA: Academic Press.

Friesen, W. V. (1972). Cultural differences in facial expressions in a social situation: An experimental test of the concept of display rules. (Doctoral dissertation, University of California, San Francisco, 1972).

Frijda, N. H. (1986). *The Emotions.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Frijda, N. H. (1993). Moods, emotion episodes, and emotions. In M. Lewis & J. M. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 381-404). New York: Guilford Press.

Frijda, N. H. (1994). Varieties of affect: Emotions and episodes, moods, and sentiments. In P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 56-58). Oxford: Oxford University Press.

Frijda, N. H., & Mesquita, B. (1994). The social roles and functions of emotions. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotions and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 51-87). Washington, DC: American Psychological Association Press.

Frois-Wittman, J. (1930). The judgment of facial expression. *Journal of Experimental Psychology, 13,* 113-151.

Galati, D., Scherer, K. R., & Ricci-Bitti, P. E. (1997). Voluntary facial expression of emotion:

Comparing congenitally blind with normally sighted encoders. *Journal of Personality and Social Psycholology,* 73,1363-1379.

Geary, D. C., Rumsey, M., Bow-Thomas, C. C., & Hoard, M. (1995). Sexual jealousy as a facultative trait: Evidence from the pattern of sex differences in adults from

China and the United States. *Ethology and Sociobiology, 16,*355-384.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays.* New York: Basic Books.

Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception.* Boston: Houghton Mifflin.

Gigerenzer, G., & Hug, K. (1992). Reasoning about social contracts: Cheating and perspective change. *Cognition, 43,* 127-171.

Goldie, P. (2000). *The emotions.* New York: Oxford University Press.

Gordon, R. (1987). *The structure of emotions.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Gray, J. A. (1982). *The neuropsychology of anxiety.* New York: Oxford University Press.

Gray, J. A. (1987). *The psychology of fear and stress* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge

University Press.

Gray, J. A. (1991). The neuropsychology of temperament. In J. Strelau & A. Angleitner

(Eds.), *Explorations in temperament* (pp. 105-128). New York: Plenum Press.

Greenspan, P. (1980). A case of mixed feelings: Ambivalence and the logic of emotion. In

A. Rorty (Ed.), *Explaining emotions* (pp. 223-250). Berkeley: University of California Press.

Greenspan, P. (1988). *Emotions and reasons. New* York: Routledge.

Greenspan, P. (2000). Emotional strategies and rationality. *Ethics, 110,* 469-487.

Gregory, R. (1966). *Eye and brain: The psychology of seeing.* London: Weidenfeld and Nicholson.

Grice, H. P. (1957). Meaning. *Philosophical Review, 64,* 377-388.

Griffiths, P. E. (1989). Folk, functional, and neurochemical aspects of mood. *Philosophical nPsychology, 2,* 17-30.

Griffiths, P. E. (1997). *What emotions really are.* Chicago: University of Chicago Press.

Griffiths, P. E. (2002). What is innateness? *Monist, 85,* 70-85. 254 References

Gross, J. J., Fredrickson, B. L., & Levenson, R. W. (1994). The psychophysiology of crying. *Psychophysiology, 31,* 460-468.

Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge: Harvard University Press.

Haidt, J., Koller, S., & Dias, M. (1993). Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat

your dog? *Journal of Personality and Social Psychology, 65,* 613-628.

Haidt, J., Rozin, P., McCauley, C. R., & Imada, S. (1997). Body, psyche and culture: The relationship between disgust and morality. *Psychology and Developing Societies,* 9, 107-131.

Hajek, A., & Philip, P. (2004). Desire beyond belief. *Australasian Journal of Philosophy, 8,* 77-92.

Hare, R. D. (1993). *Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us.* New York: Simon and Schuster

Harre, R. (1986). The social constructivist viewpoint. In R. Harre (Ed.), *The social construction of emotions* (pp. 2-14). Oxford: Blackwell.

Harris, C. H. (2000). Psychophysiological responses to imagined infidelity: The specific innate modular view of jealousy reconsidered. *Journal of Personality and Social Psychology, 78,* 1082-1091.

Harris, C. R., & Christenfeld, N. (1996). Jealousy and rational responses to infidelity across gender and culture. *Psychological Science,* 7,378-379.

Hatfield, E. (1988). Passionate and companionate love. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The psychology of love* (pp. 191-217). New Haven: Yale University Press.

Hauser, M. D. (2002). *Wild minds: What animals really think.* New York: Penguin.

Heelas, P. (1986). Emotion talk across cultures. In R. Harre (Ed.), *The social construction of emotions* (pp. 234-266). Oxford: Blackwell.

Heller, W., Nitschke, J. B., Etienne, M. A., & Miller, G. A. (1997). Patterns of regional brain activity differentiate types of anxiety. *Journal of Abnormal Psychology, 106,* 376-385.

Hill, K., & Hurtado, A. M. (1996). *Ache life history: The ecology and demography of a foraging people.* Chicago: Aldine Press.

Hobbes, Thomas. (1650/1994). Human nature, or, the fundamental elements of policie. In

J. C. A. Gaskin (Ed.), *The elements of law, natural and politic.* New York: Oxford University Press.

Hohmann, G. W. (1966). Some effects of spinal cord lesions on experienced emotional feelings. *Psychophysiology, 3,* 143-156.

Holden, K. C., & Smock, P. J. (1991). The economic costs of marital dissolution: Why do women bear a disproportionate cost? *Annual Review of Sociology, 17,* 51-78.

Howell, S. (1981). Rules not words. In P. Heelas & A. Lock (Eds.), *Indigeneous psychologies* (pp. 134-144). London: Academic Press.

Hsu, F. L. K. (1975). *Iemoto: The heart of Japan.* New York: Wiley.

Hsu, F. L. K. (1981). *Americans and Chinese: Passage to difference.* Honolulu: University of Hawaii Press.

Hume, D. (1739/1978). A *treatise of human nature.* (P. H. Nidditch, Ed.). Oxford: Oxford University Press.

Hupka, R. B. (1991). The motive for the arousal of romantic jealousy: Its cultural origin. In P. Salovey (Ed.), *The psychology of jealousy and envy* (pp. 252-270). New York: Guilford Press.

Ikemoto, A., & Panksepp, J. (1999). The role of nucleus accumbens dopamine in motivated behavior: a unifying interpretation with special reference to reward-seeking. *Brain Research Reviews, 31,* 6-41. References 255

Isen, A. M. (2000). Positive affect and decision making. In M. Lewis & J. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotion* (2nd ed., pp. 417-435). New York: Guilford.

Isen, A. M., Daubman, K. A., & Novicki, G. P. (1987). Positive affect facilitates creative problem solving. *Journal of Personality and Social Psychology, 52,* 1122-1131.

Izard, C. E. (1971). *The face of emotion. New* York: Appleton-Century-Crofts.

Izard, C. E. (1994). Answer-None: Cognition is one of four types of emotion activating systems. In P. Ekman & R.J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 203-207). New York: Oxford University Press.

Jackendoff, R. (1987). *Consciousness and the computational mind.* Cambridge: MIT Press.

James, W. (1884). What is an emotion? *Mind, 9,* 188-205.

James, W. (1890). *The principles of psychology.* New York: Dover.

James, W. (1894). The physical basis of emotion. *Psychological Review, 1,* 516-529.

Jang, K. L., Livesley, W. J., Vernon, P. A., & Jackson, D. N. (1996). Heritability of personality disorder traits: A twin study. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 94,* 438-444.

Johnson-Laird, P., & Oatley K. (2000). Cognitive and social construction in the emotions.

In M. Lewis & J. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions* (2nd ed. pp. 458-475). New York: Guilford Press.

Keil, F. C. (1989). *Concepts, kinds, and cognitive development.* Cambridge: MIT Press.

Kendler, K. S. (1993). Twin studies of psychiatric illness: Current status and future directions. *Archives of General Psychiatry, 50,* 905-915.

Kenny, A. (1963). *Action, emotion and will.* London: Routledge & Kegan Paul.

Kleinman, A. (1980). *Patients and healers in the context of culture.* Berkeley: Universityof California Press.

Kleinman, A. (1988). *Rethinking psychiatry: From cultural category to personal experience.*New York: Free Press.

Koch, C., & Braun, J. (1996). Towards the neuronal correlate of visual awareness. *Current Opinion in Neurobiology,* 6,158-164.

Konner, M. (1976). Maternal care, infant behavior and development among the !Kung. In R. B. Lee & I. DeVore (Eds.), *Kalahari hunter-gatherers* (pp. 218-245). Cambridge: Harvard University Press.

Kosslyn, S. M. (1994). *Image and brain: The resolution of the imagery debate.* Cambridge:MIT Press.

Kraut, R. E., & Johnston, R. E. (1979). Social and emotional messages of smiling: An

ethological approach. *Journal of Personality and Social Psychology,* 37, 1539-1553.

Kripke, S. A. (1980). *Naming and necessity.* Cambridge: Harvard University Press.

Kunst-Wilson W. R., & Zajonc, R. B. (1980). Affective discrimination of stimuli that can not be recognized. *Science, 207,* 557-558.

Lane, R. D. Kaszniak, A., Ahern, G., & Schwartz, G. (1997). Is alexithymia the emotional equivalent of blindsight? *Biological Psychiatry, 42,* 834-844.

Lane, R. D., Chua, P., & Dolan, R. (1999). Common effects of emotional valence, arousal

and attention on neural activation during visual processing of pictures. *Neuropsychologia,* 37,989-997.

Lane, R. D. (2000). Neural correlates of conscious emotional experience. In R. D. Lane &

L. Nadel (Eds.), *Cognitive neuroscience of emotion* (pp. 345-370). New York: Oxford University Press.

Lane, R. D., Fink, G. R., Chau, P. M. L., & Dolan, R. J. (1997). Neural activation during selective attention to subjective emotional responses. *NeuroReport, 8,* 3969-3972. 256 References

Lang, P. J., Bradley, M. M., & Cuthbert, B. N. (1998). Emotion, motivation, and anxiety: Brain mechanisms and psychophysiology biological psychiatry. *Biological Psychology, 44,* 1274-1276.

Lange, C. G. (1885). *Om sindsbevaegelser: Et psyko-fysiologisk studie.* Copenhagen: Jacob

Lunds. Reprinted in C. G. Lange & W. James (Eds.), I. A. Haupt (Trans.) *The emotions,* 1922, Baltimore: Williams and Wilkins

Langfeld, H. S. (1918). Judgments of facial expression and suggestion. *Psychological Review, 25,* 488-494.

Larsen, R. J., & Diener, E. (1992). Problems and promises with the circumplex model of emotion. *Review of Personality and Social Psychology, 13,* 25-59.

Lazarus, R. S. (1984). On the primacy of cognition. *American Psychologist, 39,* 124- 129.

Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation.* New York: Oxford University Press.

Lazarus, R. S. (1994). The stable and the unstable in emotion. In P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 79-85). Oxford: Oxford University Press.

Lazarus, R. S. (1999). The cognition-emotion debate: A bit of history. In T. Dalgleish & M. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion.* Chichester, UK: Wiley.

Lazarus, R. S., & Affect, E. (1964). Short-circuiting of threat by experimentally altering cognitive appraisal. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 69,* 195-205.

Lazarus, R. S., & Smith, C. (1993). Appraisal components, core relational themes, and the emotions. In N. Frijda (Ed.), *Appraisal and beyond* (pp. 233-270). Hillsdale, NJ: Erlbaum

LeDoux, J. E. (1994). Emotional processing, but not emotions, can occur unconsciously.

In P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 291-292). New York: Oxford University Press.

LeDoux, J. E. (1996). *The emotional brain.* New York: Simon and Schuster.

Leff, J. (1973). Culture and the differentiation of emotional states. *British Journal of Psychiatry, 123,* 299-306.

Lerner, J. S., & Keltner, D. (2000). Beyond valence: Toward a model of emotion-specific influences on judgment and choice. *Cognition and Emotion, 14,* 473-493.

Levenson, R. W., Ekman, P., & Friesen, W. V. (1990). Voluntary facial action generates emotion-specific autonomic nervous system activity. *Psychophysiology, 27,* 363-384.

Levine, J. (1993). On leaving out what it's like. In M. Davies & G. Humphreys (Eds.), *Consciousness: Psychological and philosophical essays* (pp. 121-136). Oxford: Blackwell.

Levy, R. I. (1973). *Tahitians: Mind and experience in the society islands.* Chicago: University of Chicago Press.

Levy, R. I. (1984). The emotion in comparative perspective. In K. R. Scherer & P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion* (pp. 397-412). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Lewis, C. S. (1936). *The allegory of love.* Oxford: Oxford University Press.

Lewis, D. (1988). Desire as belief. *Mind, 97,* 323-332.

Lewis, M. (2000). The emergence of human emotions. In M. Lewis & J. M. Haviland-

Jones (Eds.), *Handbook of emotions* (2nd. ed., pp. 265-280). New York: Guilford Press.

Liberman, N., & Klar, Y. (1996). Hypothesis testing in Wason's selection task: Social exchange, cheating detection or task understanding. *Cognition, 58,* 127-156.

Liotti, M., Mayberg, H. S., Brannan, S. K., McGinnis, S., Jerabek, P., & Fox, P. T. (2000). References 257 Differential limbic-cortical correlates of sadness and anxiety in healthy subjects:

Implications for affective disorders. *Biological Psychiatry, 48,* 30-42.

Locke, J. (1690/1979). *An essay concerning human understanding* (P. H. Nidditch, Ed.). Oxford: Oxford University Press.

Lormand, E. (1985). Toward a theory of moods. *Philosophical Studies, 47,* 385-407.

Lucas, R. E., Diener, E., Grob, A., Suh, E. M., & Shao, L. (2000). Cross-cultural evidence for the fundamental features of extraversion. *Journal of Personality and Social Psychology, 79,* 452-468.

Lutz, C. (1988). *Unnatural emotions: Everyday sentiments on a Micronesian atoll and their challenge to Western theory.* Chicago: University of Chicago Press.

Luu, P., Collins, P., & Tucker, D. M. (2000). Mood, personality, and self-monitoring: Negative affect and emotionality in relation to frontal lobe mechanisms of error monitoring. *Journal of Experimental Psychology: General, 129,* 43-60.

Lyon, M. (1999). Emotion and embodiment: The respiratory mediation of bodily and social processes. In A. L. Hinton (Ed.), *Biocultural approaches to the emotions* (pp. 182-212). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Lyons, W. (1980). *Emotion.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Mack, A., & Rock, I. (1998). *Inattentional blindness* Cambridge: MIT Press.

MacLean, P. D. (1952). Some psychiatric implications of physiological studies of frontotemporal portion of limbic system (visceral brain). *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology, 4,* 407-418.

MacLean, P. D. (1993). Cerebral evolution of emotion. In M. Lewis & J. M. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 67-83). New York: Guilford Press.

MacLeod, C., & Mathews, A. (1991). Biased cognitive operations in anxiety: accessibility of information or assignment of processing priorities? *Behavioral Research and Therapy, 29,* 599-610.

Malt, B. C. (1994). Water is not H 2O. *Cognitive Psychology, 27,* 41-70.

Maranon, G. (1924). Contribution a l'etude de l'action emotive de l'adrenaline. *Revue Francaise d'Endocrinologie, 2,* 301-325.

Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review, 98,* 224-253.

Man, D. (1982). *Vision: A computational investigation into the human representation and processing of visual information.* New York: Freeman.

Marrow, L. P., Overton, P. G., & Brian, P. F. (1999). A reevaluation of social defeat as an animal model of depression. *Journal of Psychopharmacology, 13,* 115-121.

Matsumoto, D. (1994). *People: Psychology from a cultural perspective.* Prospect Heights, IL: Waveland Press.

Matsumoto, D., Kudoh, T., Scherer, K., & Wallbott, H. (1988). Antecedents of and reactions to emotions in the United States and Japan. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 19,* 267-286.

McDougall, W. (1908). *An introduction to social psychology.* London: Methuen.

McDowell, J. (1996). *Mind and world.* Cambridge: Harvard University Press.

Mead, M. (1928). *Coming of age in Samoa.* New York: William Morrow.

Meltzoff, A. N., & M. K. Moore. (1983). Newborn infants imitate adult facial gestures. *Child Development, 54,* 702-709.

Melzack, R., & Casey, K. L. (1968). Sensory, motivational, and central control determinants of pain: A new conceptual model. In D. Kenshalo (Ed.), *The skin sense* (pp. 223-243). Springfield, IL: Thomas.

Menon, U., & Shweder, R. A. (1994). Kali's tongue: Cultural psychology and the power of shame in Orissa, India. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Emotion and* 258 References *culture* (pp. 241-284). Washington, DC: American Psychological Association Press.

Meyer, G. J., & Shack, J. R. (1989). Structural convergence of mood and personality: Evidence for old and new directions. *Journal of Personality and Social Psychology,57,*691-706.

Millenson, J. R. (1967). *Principles of behavioral analysis.* New York: Macmillan.

Miller, R. S. (1996). *Embarrassment: Poise and peril in everyday life.* New York: Guilford Press.

Millikan, R. G. (1993). *White Queen psychology and other essays for Alice.* Cambridge: MIT Press.

Milner, A.D., & Goodale, M.A. (1995). *The visual brain in action.* Oxford: Oxford University Press.

Mineka, S., Davidson, M., Cook, M., & Keir, R. (1984). Observational conditioning of snake fear in rhesus monkeys. *Journal of Abnormal Psychology, 93,* 355-372.

Minsky, M. (1986). *The society of mind.* New York: Simon and Schuster.

Miyake, K., Campos, J., Kagan, J., & Bradshaw, D. L. (1986). Child development in Japan and the United States: Prospectives on cross-cultural comparisons. In H.

Stevenson, H. Azuma, & K. Hakuta (Eds.), *Child development and education in Japan* (pp. 239-261). New York: Freeman.

Morris, D. (1994). *Bodytalk: The meaning of human gestures.* New York: Crown.

Morris, J. A., Ohman, A , & Dolan, R. J. (1999). A subcortical pathway to the right amygdala mediating "unseen" fear. *Proceedings of the National Academy of Science, 96,* 1680-1685.

Morsbach, H., & Tyler, W.J. (1986). A Japanese emotion, *Amae.* In R. Harre (Ed.), *The social construction of emotions* (pp. 289-307). Oxford: Blackwell.

Moscovitch, M. (1995) Confabulation. In D. Schachter (Ed.), *Memory distortion: How minds, brains, and societies reconstruct the past* (pp. 226-254). Cambridge: Harvard University Press.

Murphy, D., & Stich, S. (2000). Darwin in the madhouse: Evolutionary psychology and the classification of mental disorders. In P. Carruthers & A. Chamberlain (Eds.), *Evolution and the human mind* (pp. 62-92).

Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Nash, R. A. (1989). Cognitive theories of emotion. *Nous, 23,* 481-504.

Nasser, M. (1988). Culture and weight consciousness. *Journal of Psychosomatic Research,* 32,573-577.

Nemeroff, C., & Rozin, P. (1992). Sympathetic magical beliefs and kosher dietary practice: The interaction of rules and feelings. *Ethos, 20,* 96-115.

Nesse, R., & G. Williams (1997). Are mental disorders diseases? In S. Baron-Cohen (Ed.), *The maladapted mind* (pp. 1-22). Hove, UK: Psychology Press.

Nesse, R. M. (1998). Emotional disorders in evolutionary perspective. *British Journal of Medical Psychology, 71,* 397-415.

Newman, P. L. (1965). *Knowing the Gururumba.* New York: Holt, Rinehart and Winston.

Nisbett, R., & D. Cohen. (1995). *The culture of honor: The psychology of violence in the south.* Boulder, CO: Westview Press.

Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. (1977). Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review, 84,* 231-259.

Noe, A., & O'Regan, J. K. (2001). A sensorimotor account of vision and visual consciousness. *Behavioral and Brain Sciences, 24,* 883-917.

Northoff, G., Richter, A., Gessner, M., Schlagenhauf, F., Stephan, K., Fell, J., Baumgart,

F., Kaulisch, T., KOtter, R., Leschinger, A., Bargel, B., Witzel, T., Hinrichs, H., References 259

Bogerts, B., Scheich, H., & Heinze, H.-J. (2000). Functional dissociation between medial and lateral orbitofrontal cortical spatiotemporal activation in negative and positive emotions: A combined FMRI/MEG study. *Cerebral Cortex, 10,* 93-107.

Nussbaum, M. C. (2001). *Upheavals of thought: The intelligence of the emotions.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Oatley, K., & Jenkins, J. M. (1996). *Understanding emotions.* Oxford: Blackwell.

Oatley, K., & Johnson-Laird, P. N. (1987) Towards a cognitive theory of emotions. *Cognition and Emotion, 1,* 29-50.

Ohman, A., Flykt, A., & Esteves, F. (2001). Emotion drives attention: Detecting the snake in the grass. *Journal of Experimental Psychology: General, 130,* 466-478.

Olshausen, B. A., Anderson, C. H., & van Essen, D. C. (1994). A neurobiological model of visual attention and invariant pattern recognition based task. *Journal of Neuroscience, 14,* 6171-6186.

Ortony, A., Clore, G. L., & Collins, A. (1988). *The cognitive structure of emotions.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Ortony, A., & Turner, W. (1990). What's basic about basic emotions? *Psychological Review, 97,* 315-331.

Panksepp, J. (1995). The emotional sources of "chills" induced by music. *Music Perception, 13,* 171-207.

Panksepp, J. (2000). Emotions as natural kinds within the mammalian brain. In M. Lewis & J. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions* (2nd. ed., pp. 137-156). New York: Guilford Press.

Panksepp, J., & Burgdorf, J. (2000). 50-kHz chirping (laughter?) in response to conditioned and unconditioned tickle-induced reward in rats: Effects of social housing and genetic variables. *Behavioural Brain Research, 115,* 25-38.

Paradiso, S., Johnson, D. L., Andreasen, N. C., O'Leary, D. S., Watkins, G. L., Boles

Ponto, L. L., & Hichwa, R. D. (1999). Cerebral blood flow changes associated with attribution of emotional valence to pleasant, unpleasant, and neutral visual stimuli in a PET study of normal subjects. *American Journal of Psychiatry, 156,* 1618-1629.

Parkinson, B. (1995). *Ideas and realities of emotion.* London: Routledge.

Phillips, M. L., Young, A. W., Senior, C., Brammer, M., Andrew, C., Calder, A. J., Bullmore, E. T., Perrett, D. I., Rowland, D., Williams, S. C. R., Gray, J. A., & David, A. S. (1997). A specific neural substrate for perceiving facial expressions of disgust. *Nature, 389,* 495-498.

Pinker, S. (1994). *The language instinct: How the mind creates language.* New York: William Morrow.

Pinker, S. (1997). *How the mind works.* New York: Norton.

Pitcher, G. (1965). Emotion. *Mind,* 74,324-346.

Ploghaus, A., Narain, C., Beckmann, C. F., Clare, S., Bantick, S., Wise, R., Matthews,

P. M., Rawlins, J. N., & Tracey, I. (2001). Exacerbation of pain by anxiety is associated with activity in a hippocampal network. *Journal of Neuroscience, 21,* 9896-9901

Plutchik, R. (1980). *Emotion: A psychoevolutionary synthesis.* New York: Harper and Row.

Plutchik, R. (1984). Emotions: A general psychoevolutionary theory. In K. Scherer & P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion* (pp. 197-220). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Plutchik, R. (2001). The nature of emotions. *American Scientist, 89,* 344-350.

Pope, A. (1733-1734/1997). An *essay on man* (F. Brady, Ed.). New York: Macmillan.

Price, J., Sloman, L., Gardner, R., Gilbert, P., & Rohde, P. (1994). The social competition hypothesis of depression. *British Journal of Psychiatry, 164,* 309-315. 260 References

Prinz, J. J. (2000). The duality of content. *Philosophical Studies, 100,* 1-34.

Prinz, J. J. (2001). Functionalism, dualism and the neural correlates of consciousness. In W. Bechtel, P. Mandik, J. Mundale, & R. Stufflebeam (Eds.), *Philosophy and the neurosciences: A reader.* Oxford: Blackwell.

Prinz, J. J. (2002). *Furnishing the mind: Concepts and their perceptual basis.* Cambridge: MIT Press.

Prinz, J. J. (2003a). Consciousness, computation, and emotion. In S. C. Moore & M. Oaksford (Eds.), *Emotional cognition: From brain to behaviour.* Amsterdam: John Benjamins.

Prinz, J. J. (2003b). Imitation and moral development. In S. Hurley & N. Chater (Eds.), *Perspectives on imitation: From cognitive neuroscience to social science.* Cambridge: MIT Press.

Prinz, J. J. (Forthcoming-a). Is the mind really modular? In R. Stainton (Ed.), *Debates in philosophy of psychology.* Oxford: Blackwell.

Prinz, J. J. (Forthcoming-b). A neurofunctional theory of consciousness. In A. Brook & K. Akins (Eds.), *Philosophy and neuroscience.*

Prinz, J. J. (In progress). *The emotional construction of morals.*

Provine, R. R. (2000). *Laughter: A scientific investigation.* New York: Viking Press.

Putnam, H. (1975). The meaning of "meaning." In *Philosophical Papers: Vol. 2. Mind, language and reality.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Rainville, P., Carrier, B., Hofbauer, R. K., Bushnell, M. C., & Duncan, G. H. (1999). Dissociation of pain sensory and affective dimensions using hypnotic modulation. *Pain, 82,* 159-171.

Raleigh, M., McGuire, M., Brammer, G., Pollack, D., & Yuwiler, A. (1991). Serotonergic mechanisms promote dominance acquisition in adult male vervet monkeys. *Brain Research, 559,*181-190.

Ralph, M. R. (1996). Circadian rhythms: Mammalian aspects. *Seminars in Cell and Developmental Biology,* 7,821-830.

Read, K. (1967). Morality and the concept of the person among the Gahuku-Gama. In J. Middleton (Ed.), *Myth and cosmos* (pp. 185-230). New York: Natural History Press.

Rees, G. (2001). Neuroimaging of visual awareness in patients and normal subjects. *Current Opinion in Neurobiology, 11,* 150-156.

Reisenzein, R. (1983). The Schachter theory of emotion: Two decades later. *Psychological Bulletin, 94,* 239-264.

Reisenzein, R., Meyer, W.-U., & Schiitzwohl, A. (1995). James and the physical basis of emotion: A comment on Ellsworth. *Psychological Review, 102,* 757-761.

Reynolds, S. M., & Berridge, K. C. (2001). Fear and feeding in the nucleus accumbens shell: Rostrocaudal segregation of GAB A-elicited defensive behavior versus eating behavior. *Journal of Neuroscience, 21,* 3261-3270

Rhudy, J. L., & Meagher, M. W. (2000). Fear and anxiety: Divergent effects on

thermal pain thresholds in humans. *Pain, 84, 65-75.*

Rizzolatti, G., Fadiga, L., Gallese, V., & Fogassi, L. (1996). Premotor cortex and the recognition of motor actions. *Cognitive Brain Research,* 3,131-141.

Roberts, R. C. (1988). What an emotion is: A sketch. *Philosophical Review,* 97,183-209.

Robinson, J. (1983). Emotion, judgment, and desire. *Journal of Philosophy, 80,* 731-741.

Roethke, T. (1953). The waking. In *The waking: Poems 1933-1953.* Garden City, NY: Doubleday.

Rolls, E. T. (1999). *The brain and emotion.* Oxford: Oxford University Press. References 261

Rorty, A. 0. (1980). Introduction. In *Explaining emotions.* Berkeley: University of California Press.

Rosaldo, M. (1980). *Knowledge and passion.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Rose, H., & Rose, S. (Eds.). (2000). *Alas poor Darwin: Arguments against evolutionary psychology.* New York: Vintage Books.

Roseman, I. J. (1984). Cognitive determinants of emotions: A structural theory. In P.

Shaver (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology (Vol. 5,* pp. 11-36). Beverly Hills: Sage Publications.

Roseman, I. J. (1994). Phenomenology, behaviors, and goals differentiate discrete emotions. *Journal of Personality and Social Psychology, 67,* 206-221.

Roseman, I. J., Spindel, M. S., & Jose, P. E. (1990). Appraisals of emotion-eliciting events: Testing a theory of discrete emotions. *Journal of Personality and Social Psychology, 59,* 899-915.

Rosenblatt, P. C., Walsh, R. P., & Jackson, D. A. (1976). *Grief and mourning in crosscultural perspective.* New Haven: Human Relation Area Files Press.

Rosenthal, D. (1991). The independence of consciousness and sensory quality. In E. Villanueva (Ed.), *Consciousness: Philosophical issues* (Vol. 1, pp. 15-36). Atascadero, CA: Ridgeview.

Ross, L., Lepper, M. R., & Hubbard, M. (1975). Perseverance in self-perception and social perception: Biased attributional processes in the debriefing paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology, 32,* 880-892.

Ross, L., & Nisbett, R.E. (1991). *The person and the situation.* New York: McGraw-Hill.

Rozin, P., Dow, S., Moscovitch, M., & Rajaram, S. (1998). What causes humans to begin and end a meal? A role for memory for what has been eaten, as evidenced by a study of multiple meal eating in amnesic patients. *Psychological Science,* 9,392-396.

Rozin, P., Haidt, J., & McCauley, C. (1993). Disgust. In M. Lewis & J. Haviland

(Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 575-594). New York: Guilford Press.

Rozin, P., Markwith, M., & Stoess, C. (1997). Moralization: Becoming a vegetarian, the conversion of preferences into values and the recruitment of disgust. *Psychological Science, 8,* 67-73.

Rozin, P., Millman, L., & Nemeroff, C. (1986). Operation of the laws of sympathetic magic in disgust and other domains. *Journal of Personality and Social Psychology, 50,* 703-712.

Rozin, P., & Singh, L. (1999). The moralization of cigarette smoking in America. *Journal of Consumer Behavior, 8,* 321-337. Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology, 39,* 1169-1178.

Russell, J. A. (1993). Forced-choice response format in the study of facial expression. *Motivation and Emotion, 17,* 41-51.

Russell, J. A. (1994). Is there universal recognition of emotion from facial expression? A review of cross-cultural studies. *Psychological Bulletin, 115,* 102-141.

Russell, J. A. (1995). Facial expressions of emotion: What lies beyond minimal universality. *Psychological Bulletin, 118,* 379-391.

Ryle, G. (1949). *The concept of mind.* Chicago: University of Chicago Press.

Sabini, J., Siepmann, M., Stein, J., & Meyerowitz, M. (2000). Who is embarrassed by what? *Cognition and Emotion, 14,* 213-240.

Sabini, J., & Silver, M. (1998). Emotions, responsibility, and character. In *Emotion, character, and responsibility.* Oxford: Oxford University Press.

Schachter, S., & Singer, C. (1962). Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review, 69,* 379-399.

Schank, R., & Abelson, R. (1977). *Scripts, plans, goals and understanding.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Scher, S., & Rauscher, F. (2002). *Evolutionary psychology: Alternative approaches.* Dordrecht: Kluwer.

Scherer, K. (1993). Studying the emotion-antecedent appraisal process: An expert system approach. *Cognition and Emotion,* 7, 325-356.

Scherer, K., Matsumoto, D., Wallbott, H., & Kudoh, T. (1988). Emotional experience in cultural context: A comparison between Europe, Japan, and the USA. K. Scherer (Ed.), *Facets of emotion: Recent research* içinde (ss. 5-30). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Scherer, K. R. (1984). On the nature and function of emotion: A component process approach.

K.R. Scherer & P. Ekman (Ed.), *Approaches to emotion* içinde (ss. 293-317). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Scherer, K. R., & Wallbott, H. G. (1994). Evidence for universality and cultural variation of differential emotion response patterning. *Journal of Personality*

and Social Psychology, 66, 310-328.

Seguin, E. G. (1886). A contribution to the pathology of hemianopsis of centeal origin (cortex-hemianopsia). *Journal of Nervous and Mental Diseases, 13,* 1-38.

Sellars, W. (1963). Philosophy and the scientific image of man. In *Science, perception and reality.* London: Routledge & Kegan Paul.

Shaver, P., Hazan, C, & Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Ed.), *The psychology of love* içinde (ss. 68-99). New Haven: Yale University Press

Shin, L. M., Dougherty, D. D., Orr, S. P., Pitman, R. K., Lasko, M., Macklin, M. L., Alpert, N. M., Fischman, A. J., & Rauch, S. L. (2000). Activation of anterior paralimbic structures during guilt-related script-driven imagery. *Biological Psychiatry, 48,* 43-50.

Shipko, S. (1982). Alexithymia and somatization. *Psychotherepy and Psychosomatics, 37,* 193-201.

Simons R. C. (1996). *Boo! Culture, experience, and the startle reflex.* New York: Oxford University Press.

Simons, R. C, & Hughes, C. C. (1993). Culture-bound syndromes. A. C. Gaw (Ed.), *Culture, ethnicity, and mental illness* içinde (ss. 75-93). Washington, DC: American Psychiatric Press.

Singer, W., & Gray, C. M. (1995). Visual feature integration and the temporal correlation hypothesis. *Annual Review of Neuroscience, 18, 555-586.*

Sizer, L. (2000). Towards a computational theory of mood. *British Journal for the Philosophy of Science, 51, 143-169.*

Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior.* New York: Free Press.

Smith, C.A., & Ellsworth, P.C. (1985). Patterns of cognitive appraisal in emotion. *Journal of Personality and Social Psychology, 48,* 813-838.

Smith, C. A., & Lazarus, R. S. (1993). Appraisal components, core relational themes, and the emotions. *Cognition and Emotion, 7,* 233-269.

Smith, J. (1981). Self and experience in Maori culture. P. Heelas & A. Lock (Ed.), *Indiginous Psychologies* içinde (ss. 145-159). London: Academic Press.

Solomon, R.C. (1976). *The passions.* New York: Doubleday.

Solomon, R. L. (1980). The opponent-process theory of acquired motivation. *American Psychologist, 35,* 691-712.

Sorenson, E. R. (1975). Culture and the expression of emotion. T. R. Williams (Ed.), *Psychological anthropology* içinde (ss. 361-372). Chicago: Aldine Press.

Spinoza, Benedict De. (1677/1994). *Ethics.* In *A Spinoza reader* (E. Curley, Ed. ve Çev.). Princeton: Princeton University Press.

Stampe. E. (1987). The authority of desire. *Philosophical Review, 96,* 335-381.

Sroufe, L. A. (1984). The organization of emotional development. K. Scherer & P.

Ekman (Ed.), *Approaches to emotion* içinde (ss. 109-128). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Stein, N. L., Trabasso, T., & Liwag, M. (1993). The representation and organization of emotional experience: Unfolding the emotion episode. M. Lewis & J. M. Haviland (Ed.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 279-300). New York: Guilford Press.

Sternberg, R. J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review, 93,* 119-135.

Stich, S. P. (1990). Rationality. D. N. Osherson & E. E. Smith (Ed.), *Thinking: An invitation*

to cognitive science içinde (Cilt 3, ss. 173-198). Cambridge: MIT Press.

Stich, S.P., & Warfield, T. (1994). *Mental representation: A reader.* Oxford: Blackwell.

Strack, R, Martin, L. L., & Stepper, S. (1988). Inhibiting and facilitating conditions of facial expressions: A nonobtrusive test of the facial feedback hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology, 54,* 768-777.

Strahan, E., Spencer, S. J., & Zanna, M. P. (2002). Subliminal priming and persuasion: Striking while the iron is hot. *Journal of Experimental Social Psychology, 38, 556-568.*

Sullivan, P., Neale, M., & Kendler, K. (2000). Genetic epidemiology of major depression: Review and meta-analysis. *American Journal of Psychiatry, 157,* 1552-1562.

Sutton, S. K., & Davidson, R. J. (1997). Prefrontal brain asymmetry: A biological substrate of the behavioral approach and inhibition systems. *Psychological Science, 8,* 204-10

Tellegen, A., Lykken, D., Bouchard, T. J., Wilcox, K. J., Segal, N. J., & Rich, S. (1988). Personality similarity in twins reared apart and together. *Journal of Personality and Social Psychology, 54,* 1031-1039.

Thalberg, I. (1964). Emotion and thought. *American Philosophical Quarterly 1,* 45-55. (Bu bölüm C. Calhoun & R. Solomon, *What is an emotion?* Içinde yeniden basılmıştır [ss. 291-304], 1970, New York: Oxford University Press.)

Tomkins, S. S. (1962). *Affect, imagery and consciousness.* New York: Springer.

Tomkins, S. S. (1979). Script theory: Differential magnification of affects. H. E. Howe Jr., & R. A. Dienstbier (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation 1978* içinde (Cilt 26, ss. 201-236). Lincoln: University of Nebraska Press.

Tooby, J., & Cosmides, L. (1990). The past explains the present: Emotion adaptations and the structure of ancestral environment. *Ethology and Sociobiology, 11,* 375-424.

Triandis, H.C. (1988). Collectivism vs. individualism: A reconceptualization of basic concept in cross-cultural psychology. G. Verma & C. Bagley (Ed.),

Cross-cultural studies of personality, attitudes, and cognition içinde (ss. 60-95). London: Macmillan.

Trimble, J. E., Manson, S. M., Dinges, N. G., & Medicine, B. (1984). American Indian concepts of mental health: Reflections and directions. P. B. Pedersen, N. Sartorius, & A. J. Marsella (Eds.), *Mental health services: The cross-cultural context* içinde (ss. 199-220). Beverly Hills, CA: Sage.

Trivers, R.L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology, 46,* 35-57.

Tully, T., & Quinn, W.G. (1985). Classical conditioning and retention in normal and mutant

Drosophila melanogaster. *Journal of Comparative Physiology, A, 157,* 263-277.

Turnbull, C. M. (1972). *The mountain people.* New York: Simon and Schuster.

Updike, J. (1965). The Bulgarian poetess. *The music school: Short stories* içinde (ss. 211-231) New York: Knopf.

Valins, S. (1966). Cognitive effects of false heart-rate feedback. *Journal of Personality and Social Psychology, 4,* 400-408.

Vogt, B. A., Finch, D. M, & Olson, C. R. (1992). Functional heterogeneity in cingulate

cortex: The anterior executive and posterior evaluative regions. *Cerebral Cortex, 2,* 435-443.

Wallace, J., & Sadella, E. (1966). Behavioral consequences of transgression: The effects

of social recognition. *Journal of Experimental Research in Personality, 1,* 187-194.

Walton, K. (1978). Fearing fictions. *Journal of Philosophy, 75,* 5-27.

Warner, R. (1980). Enjoyment. *Philosophical Review, 89,* 507-526.

Watson, D., & Tellegen, A. (1985). Toward a consensual structure of mood. *Psychological Bullettin, 98,* 219-235.

Watson, J. B. (1919). *Psychology from the standpoint of a behaviorist.* Philadelphia: Lippincott.

Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review, 92,* 548-573.

Weiskrantz, L. (1968). Emotion. L. Weiskrantz (Ed.), *Analysis of behavioural change* içinde (ss. 50-90). New York: Harper and Row.

Weiskrantz, L. (1986). *Blindsight: A case study and implications.* Oxford: Clarendon Press.

White, G. (1993). Emotions inside out: The anthropology of affect. M. Lewis & J. M. Haviland (Ed.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 29-39). New York: Guilford.

Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across languages and cultures: Diversity and universals.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wilkes, K. V. (1988).—, yishi, duh, um, and consciousness. A. J. Marcel & E.

Bisiach (Ed.), *Consciousness in contemporary science* içinde (ss. 16-41). Oxford: Clarendon Press.

Williams, B. (1973). Morality and the emotions. *Problems of the self* içinde. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wimmer, H., & Perner, J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition, 13,* 103-128.

Wollheim, R. (1999). *On the emotions.* New Haven: Yale University Press.

Wood, L. A. (1986). Loneliness. R. Harre (Ed.), *The social construction of emotions* içinde (ss. 184-208). Oxford: Blackwell.

Woodworth, R. S. (1918). *Dynamic psychology.* New York: Columbia University Press Yap, P. M. (1965). Koro: A culture-bound depersonalization syndrome. *British Journal of Psychiatry, 3,* 43-50.

Yap P. M. (1974). *Comparative psychiatry: A theoretical framework.* Toronto: University of Toronto Press.

Young, A. M. J., Joseph, M. H., & Gray, J. A. (1993). Latent inhibition of conditioned dopamine release in rat nucleus accumbens. *Neuroscience, 54,* 5-9.

Zajonc, R. B. (1984). On the primacy of affect. *American Psychologist, 39,* 117-123.

Zajonc, R. B. (1994). Evidence for nonconscious emotions. P. Ekman & R. J. Davidson (Ed.), *The nature of emotion: Fundamental questions* içinde (ss. 293-297). New York: Oxford University Press.

Zajonc, R. B., Murphy, S. T, & Inglehart, M. (1989). Feeling and facial efference: Implications of the vascular theory of emotion. *Psychological Review, 96,* 395-416.

Zajonc, R. B., Murphy, S. T., & Mclntosh, D. N. (1993). Brain temperature and subjective emotional experience. M. Lewis & J. M. Haviland (Ed.), *Handbook of emotions* içinde (ss. 209-220). New York: Guilford.

Dizin

A
Abelson 210
acı 78, 275, 296, 311; ~ deneyimi 275
acılar 62, 294
adrenalin itirazı 119, 120
ağlamak 258, 259, 260
ahlak 14
ahlaki değerler 210, 221, 223
aileler 183, 185, 213, 247
akıl yürütme 24
algı 13, 43, 88, 97, 117, 232, 324, 336, 341, 342, 345, 346, 348, 349, 350, 352, 355, 368
algılama kipleri 342
Algonquin Yerlileri 214
alışkanlık 57
Amae 231, 387
Amerikalılar 188, 222, 223, 240, 243
Amigdala 65, 70, 71, 358, 360
amok 216
Aristoteles 28, 29, 30, 41, 149, 300, 362
Armon-Jones 26, 52, 81, 211, 212, 218, 283, 375
Arnold, Magda 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 149, 375
Arntz 313, 375
arzular 24, 26, 27, 28, 54, 278, 304
aşk 176, 182, 191, 192, 194, 195, 197, 198, 207, 211, 218, 229, 282, 307; ~ kuramı 191
Averill 209, 210, 211, 215, 375, 376
ayarlama 163, 164, 165, 228, 232, 233, 235, 236, 244, 359, 360, 361, 364, 367; ~ dosyaları 163, 164, 165, 233, 235, 359, 360, 361

B
bağlılık 35, 36, 138, 139, 176, 191, 192, 198, 211, 229, 230, 231, 245, 247, 281; ~ sorunları 138
Bartels 156
baskın motivasyonlar 138, 139, 140, 157, 294
başa çıkma potansiyeli 35
bedenleşmiş değer biçme kuramı 130, 141, 142, 160, 226, 255, 279, 343, 344, 352, 369, 374
bedensel: ~ algı 117; ~ değişimler 19, 22, 71, 72, 74, 96, 99, 100, 113, 116, 117, 120, 136, 159, 241, 255, 318, 343, 370
Bedford 25, 54
bellek 13, 23, 24, 79, 82, 86, 88, 102, 127, 154, 233, 271, 307, 323, 324, 325, 335, 336, 337, 338, 372, 374
Berridge 267, 302, 303, 313, 316, 390
beynin somatik durumları 100
bileşen uyumculuğu 212, 248
bilinç 13, 21, 43, 62, 66, 69, 76, 78, 209, 246, 261, 262, 277, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314,

315, 316, 317, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 330, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 371; ~ dışı acı 312; ~ dışı acıların olasılığı 311; ~ dışı duygular 311; ~li de-neyimler 28
biliş 45, 75, 76, 78, 89, 232
bilişsel: ~ bilim 13; ~ bilimciler 13, 23, 75, 79, 307; ~ değer biçmeler 39, 41, 67, 68; ~ duygu kuramları 25, 30, 211, 219; ~ etiketleme kuramı 31, 32 52, 53; ~ katılım 46; ~ kuramcılar 25, 26, 50, 51, 74, 89; ~ kuramlar 25, 27, 43, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 59, 63, 67, 74, 90; ~ sebep kuramı 74
bireycilik 222
Bisiach 322
biyoloji 135, 167, 188, 209
biyolojik: ~ indirgemeciler 169; ~ indirgemecilik 167; ~ indirgemeci ve sosyal inşacı kuramlar 14
Block 76, 314, 315, 319, 379
Boyd 134, 140, 159
boyutsal değer biçme kuramları 33, 34, 53, 61, 62, 70
bölünmüşlük tezi 132, 158
Burgdorf 260, 389
Buss 175, 192, 194, 195, 196

C
Camras 184
canlı zerreler 29
Cannon, Walter 118, 119, 134
ceza 23
Chewonglar 220
Christenfeld 194, 195, 382
Chrysippus 25
Chwalisz 99
cinsel sadakatsizlik 193, 194
cinsiyet: ~ kategorileri 209; ~ rolleri 209
Cloninger 186
Clore, Gerald 55, 72, 73, 277, 308, 309, 310, 312, 388
coşku 18, 19, 24, 31, 32, 34, 88, 103, 119, 131, 136, 143, 250, 259, 273, 337, 338, 366, 373
Critchley 328, 376

Ç
çağrışımsal öğrenme 126
çembersel model 251, 252
çevrilebilirlik tezi 170, 207
çevrilemezlik tezi 212
Çinliler 188
çok bileşenli melez 41
çok işlevli melez 41
çokluk Sorunu 38, 40, 41, 42, 44

D
dal 114, 115, 133, 149
Damasio, Antonio 14, 20, 21, 22, 43, 84, 98, 99, 100, 102, 121, 126, 156, 170, 212, 213, 271, 324, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 363, 370, 376
Darwin 22, 170, 171, 172, 174, 175, 255, 258, 376, 387, 391
davranış(lar) 22, 23, 217, 224, 225, 266, 270, 302; ~ etkinleştirme sistemi 264
davranışçılar 23
davranışsal koşullanma kuramı 23
dedektörler 114
değer(ler) 221; ~ yüklü görünüşler 25
değer biçme 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 50, 51, 52, 53, 59, 60, 61,

62, 63, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 90, 91, 110, 111, 116, 125, 127, 129, 130, 141, 142, 148, 149, 160, 161, 162, 163, 164, 178, 213, 226, 255, 261, 268, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 288, 295, 305, 343, 344, 352, 369, 374; ~ duygu kuramı 91; ~ hipotezi 51, 53; ~ yargıları 34, 50, 61, 125
değerlendirme yargıları 25, 30, 53
değerlik 43, 183, 187, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 297, 299, 300, 301, 303, 350, 351, 371, 374; ~ işaretleyicileri 273, 274, 275, 276
deneyim 249
depresyon 106, 109, 173, 186, 188, 189, 190, 283, 285, 286, 287, 288, 291, 361
DES (Davranış Etkinleştirme Sistemi) 264, 265, 266, 268, 269
Descartes 28, 29, 30, 88, 142, 143, 258, 343, 370, 376, 377
dışsal koşullar 62
Dias 221, 381
Diener 99, 187, 190, 251, 377, 384, 386
dikkat 13, 23
dilbilim 149
Dion 192, 377
doğal seçilim 94, 101, 137, 165, 174, 175, 189, 191, 199
doğal tür(ler) 42, 132, 134, 135, 140, 159
DOT (Dikkat Verilen Orta Seviye Temsiller) 323, 324, 325, 326, 327, 331, 333, 334, 335
DÖS (Davranışsal Önleyici Sistemi) 264, 265, 266, 268, 269
Dretske 92, 93, 94, 95, 104, 110, 111, 112, 114, 161, 378
duygu 3, 4, 5, 13, 15, 18, 20, 22, 24, 27, 31, 37, 43, 45, 47, 58, 71, 98, 100, 103, 131, 143, 146, 147, 149, 150, 153, 161, 177, 183, 185, 186, 227, 236, 247, 251, 268, 278, 294, 300, 302, 309, 319, 327, 333, 334, 337, 339, 344, 345, 347, 357, 358, 359, 360, 369, 372; ~ ailesi hipotezi 183; ~ bozuklukları 215; ~ çalışmaları 13; ~ fenomenolojisi 97; ~ kavramları 62, 89, 146
duygular 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 23, 25, 29, 30, 37, 42, 43, 54, 63, 87, 88, 89, 91, 96, 101, 102, 106, 107, 112, 116, 117, 126, 130, 131, 132, 138, 139, 142, 150, 158, 163, 166, 167, 173, 185, 204, 208, 209, 210, 215, 216, 218, 228, 247, 251, 277, 278, 279, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 297, 300, 302, 304, 305, 306, 307, 309, 317, 342, 343, 344, 345, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 362, 363, 366, 368, 371, 373, 374; ~ın his kuramı [the feeling theory of emotions] 19; ~ kuramı 70, 102, 120, 131, 341; ~ ve bedensel tepkiler arasındaki bağ 21; ~ ve hisler arasındaki ilişki 371; hipo-kavranmış ~ 232; temel ~ 144, 149, 150, 152, 157, 158, 236, 237, 249, 357; temel olmayan ~ 152,

157, 165, 244
duygusal: ~ hislerin kökeni 19; ~ sadakatsizlik 193; ~ tepki 32, 87, 98, 197, 357, 361
duyu dışı dönüşüm 79
duyusal haz 244, 245
duyuş: ~ programı kuramı 41; ~ programları 39, 135, 136, 139, 141, 143, 153
duyuşsal durum 303
düşünmek 75, 76
düşünüm 53; felsefi ~ 58

E
Efran 258, 378
ego bağlılık tipi 35
eğilimler 23, 28, 39, 249, 279, 281, 282, 284, 285, 288, 292, 293, 294
Einstein 79, 86
Ekman, Paul 39, 41, 72, 123, 135, 136, 143, 144, 145, 150, 152, 171, 172, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 213, 217, 226, 237, 244, 245, 246, 247, 285, 376, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 389
ekstrastriate korteks 321, 322
Ellsworth 19, 38, 60, 379, 390
Elster 40, 363, 379
endişe 24, 37, 73, 94, 105, 117, 143, 150, 180, 196, 215, 218, 239, 240, 241, 244, 247, 250, 254, 268, 269, 275, 276, 283, 290, 294, 296, 307, 312
erişim bilinci 76, 77, 85, 314, 315
estetik haz 166
etiketleme kuramı 31, 52, 53
evrensellik 112, 182
evrim 93, 101, 112, 117, 144, 176, 193, 239, 296
evrimsel: ~ psikologlar 170, 175, 177, 189, 193, 198, 199; ~ psikoloji 176, 189, 192, 193

F
fenotipler 168
Fernández-Dols 179
Fischmand 313
Foltin 313, 379
Fore 171, 180, 181, 232, 241
Frank, Robert 137, 138, 139, 175, 176, 191, 192, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 363, 380
Freud 272, 307, 308, 309, 380
Fridlund 178, 179, 380
Friesen 72, 123, 136, 171, 172, 179, 180, 181, 217, 226, 378, 379, 380, 385
Frijda 38, 39, 42, 149, 212, 213, 261, 274, 283, 286, 293, 300, 380, 385

G
Gage, Phineas 102, 330
Gahaku-Gamalar 220
Gallagher 99
Geertz 103, 380
gelecek beklentisi 35
gen 115, 177
genetik: ~ miras 173; ~ psikologlar 185
gerçeklemecilik 315
geri çekilme 262, 266, 271, 273
gezelligheid 209, 215
gıdıklanma 260
Gibson, J. J. 80
Gordon 15, 25, 38, 56, 72, 147, 381
gösterge 114

Gray, Jeffrey 264
Greenspan 15, 30, 48, 51, 257, 308, 309, 361, 363, 381
Griffiths 15, 40, *56*, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 151, 152, 153, 157, 158, 159, 168, 196, 204, 212, 215, 289, 361, 381
gurur 17, 30, 37, *55*, *56*, 136, 141, 143, 152, 222, 237, 244, 250, 263, 342, *365*
güçlü indirgemeci 170
gülme 260
gülümseme 73, 171, 179
güvenilir nedensellik 92

H
Hacking, Ian 209, 237, 381
Haidt 221, 242, 243, 381, 391
halk psikolojisi 18, 160, 166
hareket eğilimleri 17, 39, 300, 371
harman kuramı 150
harmanlama 227, 228, 231, 248
Harré 153, 208, 210, 211, 219, 220, 234
Harris 194, 195, 382
haset 152
hayvani içgüdüler 210
haz 244, 245
hedef: ~ ilgililiği 35; ~ uygunluğu 35
heyecan 150, 244
hiddetlenme 306
hislenme 259
hissetme kuramı 18, 19
hissiyat(lar) 284, 292, 293, 294, 305
Hitler 221
Hohmann 98, 99, 382
homeostatik özellik kümeleri 134
homunkulus 83
hoşlanmamalar 292
hoşluk 276
Hughes 214, 216
Hume 29, 30, 41, 91, 342, 343, 351, 353, 367, 382

I
Ifaluk 208, 210, 214, 228, 231, 237, 238
Ilongotlar 220
Isen 24, 263, 372, 373, 382, 383
Izard 79, 143, 171, 180, 383

İ
iç çevre 20
içerideki yargılar 62
içsel pekiştiriciler 271
iğrenme 34, 37, 110, 118, 126, 136, 143, 150, 152, 154, 156, 171, 172, 182, 197, 217, 221, 222, 223, 228, 231, 232, 237, 242, 243, 247, 254, 267, 274, 276, 293, 328, 331, 349, 358
ihanet 52, 274, *276*
ijirashii 222, 223, 235
ikincil nitelikler 104, 109, 346
ileri bilişsel duygular 136, 137, 139, 141, 142, 153, 154, 157, 159, 160, 162, 163, 189, 228
indirgemeciler 167, 168, 169, 170, 177, 185, 188, 211, 216, 240
indirgemecilik 167, 170, 176, 178, 183, 207, 212, 224, 247
İNP (İçsel Negatif Pekiştirici) 270
inşacılar 211, 214, 216, 217, 219, 226, 235
inşacılık 43, 212, 215, 223, 224, 225, 227; kısıtlı ~ 212
İPP (İçsel Pozitif Pekiştirici) 270

istilacı motivsyonlar 140
işleyen bellek 82
izlenimler 29, 342, 343

J
Jackendoff 320, 321, 322, 383
James, William 14, 19, 20, 21, 22, 29, 43, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 116, 118, 149, 317, 343, 350, 370, 374, 379, 383, 384, 390
Japonlar 240, 243
Johnston 179, 383
Jones 26, 47, 48, 49, 52, 81, 162, 211, 212, 218, 278, 279, 283, 295, 365, 366, 375, 382, 383, 385, 389
Jose 38, 391

K
kaçma arzusu 30, 48
kalıtsallık 186
kapsam uyumculuğu 212, 213, 248
kapsamlı indirgemecilik 170
kategorizasyon 13, 23, 24, 227
kavramsallaştırma hipotezi 49
Kenny 106, 107, 147, 383
kısıtlı indirgemecilik 170, 207, 212
kıskançlık 37, 124, 131, 145, 152, 153, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 233, 280, 292, 318
kirlenmişlik hisleri 235
kişilik 24, 150, 173, 186, 187; ~ özellikleri 187
kokektivistler 222
kolektivizmin 222
kollar 221
korku 30, 47, 48, 68, 88, 109, 112, 113, 116, 122, 125, 130, 140, 241, 268, 287, 299, 351, 355, 363, 372
koro 215
Kraut 179, 383
kuşatıcı kuramlar 40
küçümseme 150, 228, 230, 263
kültür 209, 217, 219, 223, 226, 229, 232, 236, 248, 249; ~e bağlı sendromlar 214, 235
kültürlerarası çalışmalar 181
kümeler 183

L
Lane 253, 330, 331, 334, 379, 384
Lange, Karl 14, 19, 20, 29, 43, 96, 97, 98, 100, 102, 116, 118, 343, 370, 384
Larsen 194, 195, 251, 384
latah 214, 216, 218, 225
Latinler 188
Lazarus, Richard 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 49, 50, 51, 59, 60, 61, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 89, 90, 110, 111, 114, 124, 141, 142, 152, 240, 261, 284, 286, 288, 384, 385
LeDoux 64, 70, 71, 156, 173, 261, 308, 375, 379, 385
Levy 220, 223, 385
Lewis, C. S. 211
liget 232
Locke 104, 126, 346, 385

M
maceraperestler 272
Mack 323, 386
MacLean 173, 184, 258, 262, 386
mahcubiyet 124, 143, 237, 246
malumat: ~ kuramı 92; ~ taşıma 92; ~ taşıyıcıları 93
Maoriler 220
Marañon, Gregorio 118, 119

Marr 36, 77, 321
Mathias 328, 376
Maus, Marcel 225
mazoşistler 272
McDougall 143, 386
McDowell, John 54
Mead, Margaret 167
Menon 182, 387
miskinlik 234
molar: ~ değer biçmeler 36, 60; ~ seviye 36
moleküler değer biçmeler 36, 60
motivasyonlar 43, 296, 297, 298, 299, 301, 303, 304
mutluluk 24, 37, 66, 73, 97, 118, 120, 121, 124, 136, 143, 152, 179, 186, 187, 232, 233, 235, 237, 245, 246, 254, 260, 271, 295, 372; ~ ~un bilişsel etkileri 373

N
nahoşluk 276
Nash 26, 30, 388
nedenler alanı 54
Nemeroff 221, 242, 388, 392
neşe 23, 34, 55, 61, 88, 97, 118, 126, 136, 142, 143, 150, 151, 152, 156, 171, 172, 182, 215, 227, 229, 230, 232, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 266, 268, 276, 292, 293, 306
nevrotiklik 186, 187
Newman 215, 217, 388
Nijeryalılar 188
Nisbett, Richard 187
normatif nüfuz edilebilirlik 221
nostalji 257, 259
nörobilim 69, 323
nörobilimciler 328
Nussbaum 25, 51, 68, 388

O
Oatley 24, 91, 103, 143, 152, 211, 212, 262, 290, 372, 383, 388
olaylar 106
olumlu duygular 24, 251, 261, 262, 263, 270
olumsuz duygular 261
orak hücre anemisi 169
Ortony 55, 143, 144, 145, 148, 149, 178, 238, 256, 277, 378, 388

Ö
ödül 23
öfke 25, 37, 113, 119, 120, 143, 146, 162, 178, 210, 215, 217, 219, 229, 231, 237, 239, 252, 271, 287, 300, 302, 341, 347, 348
öğrenme 79, 144, 264
ölçünme 78, 86
ön koşul melez 41, 42
öncül koşullar 160
önermesel tutum(lar) 47, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 70, 72, 111, 127, 128, 129, 371
özen 58, 143

P
p'a-leng 214, 215, 216, 235, 236
panik 225, 241
Panksepp, Jaak 18, 143, 145, 146, 244, 260, 262, 267, 361, 382, 389
Parçalar Sorunu 18, 40, 42, 44
patoloji 296, 312
pekiştirici 264, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 277
phii pob 216
pibloktoq 214
pişmanlık 55, 56

Plutchik 145, 150, 151, 170, 251, 297, 298, 299, 304, 375, 389
Provine 260, 390
psikanalistler 13
psikologlar 30, 58, 77, 147, 333
psikoloji 58, 62, 133, 149, 175, 189, 192, 193, 196, 323, 350
psikolojik deneyler 58
psikosemantik 161

R
rakip işleme 273
Reisenzein 19, 120, 390
Rivera 38, 377
Roberts 26, 375, 376, 391
Robinson 26, 391
Rock 323, 386
Roethke, Theodore 130
Rohe, Ludwig Mies van der 358
roller 210
Rolls 23, 264, 391
romantizm 176
Rorty, Amelie 131
Roseman 38, 60, 391
Rosenthal 311, 391
Rozin 221, 242, 298, 381, 388, 391, 392
Rönesans 182, 234
ruh 24, 28, 29, 43, 187, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292; ~ hâlleri 106, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291
Ruiz-Belda 179, 379
Russell 180, 181, 182, 183, 251, 392
rütbe kuramı 190
Ryle, Gilbert 22, 23, 392

S
sadakatsizlik 151, 162, 164, 176, 193, 194
saf bilişsel duygu kuramları 25, 26, 27
saf bilişsel kuramcılar 38
sağlarlıklar 80
sancılar 19
Scadden 354
Schachter 31, 33, 41, 74, 118, 119, 120, 390, 392; ~-Singer kuramı 31
Schadenfreude 151, 152, 215, 232, 233, 249, 293, 295
Schank 210
Scherer 38, 61, 63, 80, 154, 172, 226, 240, 380, 385, 386, 389
Sellars, Wilfred 54
seyirci etkisi 179
sezgiler 46, 56, 57, 109, 256
Shannon 92
Shweder 182, 387
Simons 214, 216
Singer 31, 32, 33, 41, 52, 53, 74, 118, 119, 120, 121, 281, 392
Skinner, B. F. 23
sofular 272
Solomon 15, 25, 51, 153, 273, 282, 362
somatik: ~ duygu kuramı 28; ~ his kuramı 41; ~ hissetme kuramı 19; ~ kipler 227; ~ kuramlar 44, 344
somurtma 181
sosyal: ~ inşacılar 210; ~ inşacılık 43
de Sousa 132, 281, 341, 342, 363, 377
sözde duygu 23
sözlük altı çözümlemeler 147
Spangler 258, 378
Spindel 38, 391
Spinoza 30, 143
Stampe 27

Strahan 313
suçluluk 37, 55, 56, 131, 136, 152, 153, 155, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 237

Ş
şaşırma 109, 123, 241, 242, 255, 256, 318, 319
şehvet 143, 198, 229, 230, 245

T
tehlike 49, 52, 116, 117, 129, 226, 349
temsil 101; zihinsel ~ler 81, 82, 85, 87, 91, 122, 159, 230, 364, 371
Tomkins 143, 171, 210, 263
Torke 353, 354, 355
Turnbull, Colin 167
Turner 143, 144, 145, 148, 149, 178, 238, 256, 378, 388
tutku 29
tutumsal duygular 279, 280, 281, 282, 292, 293, 317

U
Ukta Inuitleri 222, 223
umut 37, 55
Updike, John 284
utanç 37, 124, 136, 137, 143, 152, 155, 222, 234, 237, 246
utanma 137
uyarılma 31, 183, 251
uydurulmuş duygular 139
uyumculuk 213

Ü
ürküntü 240
ürperme 19
üstbilişsellik kuramı 68
üzüntü 37, 62, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 206, 224, 238, 239, 246, 267, 286, 287, 346, 372

V
Valins 99
vejetaryenler 221, 223

W
Warner 26
Watson, J. B. 23, 238, 252, 264, 353
Weaver 92
Weiner 38
Westen 194, 195
White 237, 354, 387
Wierzbicka 131, 148, 208, 220, 237, 242, 246
witiko 214, 215
Wollheim 25, 279, 281, 282

Y
yaklaşma 262
yalnızlık 180, 220
yargılar 14, 25, 36, 49, 62, 68, 71, 72, 74, 110, 125, 128, 129, 130, 149, 152, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 248, 251, 308, 342, 360, 361
yılan fobisi 46, 168, 169
yönelimsellik 285
yüzden gelen geri bildirim 66, 72, 73, 74, 97, 366

Z
Zajonc, Robert 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 89, 90, 126, 308, 384
Ze'ev, Ben 41
zeki 156
zevk 245

Duygular hayatlarımızın merkezinde sahne alır. Duygular için ve duygulardan kaçınmak için yaşarız: galibiyetin heyecanı ve yenilginin azabı, eski bir arkadaşla geçen bir öğleden sonranın tatmini veya pişmanlığın ıstıraplı dırdırı.

Duygular olmaksızın sadece kuru hareket, refleks ve rutin vardır.

Duygu çalışmaları yüzyıllarca yıllık ihmalle beraber gelişti. Özellikle de nörobilimdeki güncel gelişmelerle beraber duygular yeniden ilgi odağı oldu.

Neredeyse duyguların ne olduğu konusunda kafa yoran kadar kuram sayısı vardır. Elinizdeki kitap hem bu kuramlara genel bir giriş niteliği taşımakta hem de duygulara algısal bakışın yeni bir yolunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Prinz, duygusal değerliğe, duygusal bilince ve evrimsel psikologlar ile sosyal inşacılar arasındaki tartışmaya da değinmektedir.
Prinz'e göre duygular, bedendeki değişimin algılarıdır. Yazarın 'bedenleşmiş değer biçme' adını verdiği bu bakış, aynı zamanda duyguların bilişsel olup olmadığı tartışmasına bir uzlaşım önerisidir.

ISBN: 978-625-44420-7-0